अथ सर्वसमासशेष प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXII.

ON COMPOUNDS IN GENERAL.

कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्च वृत्तयः । परार्थाभिधानं वृत्तिः । वृत्त्यर्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः । स द्विविधः । लौकिकोऽलौकिकश्च । परिनिष्ठितत्वात्साधुर्लौकिकः । प्रयोगानर्होऽसाधुर लौकिकः । यथा । राज्ञः पुरुषः । राजन् अस् पुरुष सु इति । अविग्रहो नित्यसमासः ॥

अस्वपदविग्रहो वा समासश्चतुर्विध इति तु प्रायोवादः । अव्ययीभावतत्पुरुषबहुव्रीहिद्वन्द्वाधिकारबहिर्भूतानामपि सहसुपेति समासविधानात् ॥

पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः । उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः । अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः । उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः इत्यपि प्राचां प्रवादः प्रायोऽभिप्रायः । सूपप्रति उन्मत्तगङ्गमित्याद्यव्ययीभावे, अतिमालादौ तत्पुरुषे, द्वित्रा इत्यादिबहुव्रीहौ दन्तोष्ठमित्यादिद्वन्द्वे चाभावात् । तत्पुरुषविशेषः कर्मधारयः, तद्विशेषः द्विगुः ॥ अनेक पदत्वं द्वन्द्व बहुव्रीह्योरेव । तत्पुरुष क्वचिदेवेत्युक्तम् । किंच ॥

सुपां सुपा तिङा, नाम्ना धातुनाऽथ तिङां तिङा । 'सुबन्तेनेति विज्ञेयः समासः षड्विधो बुधैः ॥ १ ॥

सुपां सुपा, राजपुरुषः । तिङा, पर्यभूषयत् । नाम्ना, कुम्भकारः । धातुना, कटप्रूः अजस्रम् । तिङां तिङा, पिवतखादता । खादतमोदता । तिङां सुपा, कृन्तविचक्षणेति यस्यां क्रियायां सा कृन्तविचक्षणा । एहीडादयोऽन्यपदार्थे इति मयूरव्यंसकादौ पाठात्समासः ॥

The Grammatical Function or modification (vṛiti) is of five sorts, namely, 1. Kṛit—the process by which a primary noun is derived from a verbal root. 2. Taddhita—the operation by which a secondary noun is formed from a Primitive Noun. 3. Samâsa—the process by which two or more nouns are composed to form one noun. 4. Eka-śesha—the process by which one is retained to the exclusion of other nouns, and the noun so retained denotes all the nouns so excluded. 5. Lastly Sanâdyanta *dhâtus*—the process by which a verb is formed from a noun, and a derivative verb from a Primitive verb; such as the Desiderative the Causative, the Intensive, and the Denominative verbs.

The word *vritti* means the power of expressing a sense different from what was inherent originally in the word. When a word undergoes a *vritti* or modification, it gains an additional sense. This additional sense always refers to some thing other than the original connotation of the word. Therefore the conjugation of a root by adding ति &c. affixes is not a *Vritti*; because here the root does not undergo any change of sense. To express the sense of another word by a different word is a vritti.

A sentence that explains or shows the sense of a vritti is called vigraha or the analysis of a word. The analysis of a word shows what *Vritti* or modification the original element has undergone.

The vigraha or analysis is of two sorts—logical and grammatical. That which is shown by a sentence, as employed in ordinary language, wherein the words employed are joined together by the rules of sandhi, and are *completely formed* words, is logical analysis That which is shown by techinical terms of grammar, which convey no meaning to outsiders, is a grammatical analysis.

Thus राजपुरुष· when analysed logically will be राज्ञ. पुरुष· ; but when analysed grammatically, it will be राजन्+अस्+पुरुष+सु ॥

That which is not capable of laukika analysis is a nitya samâsa : or a nitya-samâsa is that which is not capable of analysis into its component words.

It is generally said, but not very accurately, that the compounds are of four sorts—namely 1. Avyayîbhâva, 2. Tatpurusha, 3. Bahuvrîhi and 4. Dvandva But there are compounds not covered by these four, namely compounds formed under the general rule सहसुपा ॥ (S. 649).

"An Avyayîbhâva is a compound in which the sense of the first member is the principal or predominant."

"A Tatpurusha compound has the sense of the subsequent member predominant."

"A Bahuvrihi is a compound in which the sense of a third term, not to be found in the compound, is predominant."

"A Dvandva is a compound in which the sense of both the members of a compound is predominant."

The above definitions are of ancient grammarians ; they are not however strictly accurate. For these definitions do not hold good in the case of Avyayibhava compounds like उन्मत्तगङ्गम्, Tatpurusha compounds like अतिमाला Bahuvrihi like द्वित्रा ; and Dvandva like दन्तोष्ठम् ॥

Karmadhâraya is a subdivision of Tatpurusha. Dvigu is a particular case of Karmadhâraya.

The Dvandvas and Bahuvrihis only can consist of many words. The Tatpurusha seldom consists of more than two words as in [illegible] ॥ For thus it is said.

VERSE.

1. The case-inflected words may be compounded with another case-inflected word 2. Or with a tense inflected word, 3. Or with a crude-noun. 4. Or with a root. 5. The tense-inflected word may be compound with another tense inflected word 6. Or with a case inflected word. Thus compounds are of six kinds.

1. सुपां सुपा, Declined noun with another declined noun, as राजपुरुषः ॥

2. सुपां तिङा, A noun with a conjugated verb, as, परि-भ्रमयत् ॥

3. सुपां नाम्ना A noun with a nascent noun or upapada samâsa, as, कुम्भकारः ॥ Here the compounding takes place prior to the adding of सुप् ॥

4. सुपां धातुना, A noun with a root as कटप्रूः । अजस्रम् ॥ This compound कटप्रू is so exhibited in Vârtika under sûtra III. 2. 178 S. 3158, and the word अजस्रम् is formed by the sûtra III. 2. 167 S. 3147.

5. तिङां तिङा । A conjugated verb with another verb, — as पिबत खादत, खादतमोदता ॥ See Mayûravyansaka class of compounds II. 1. 72 S. 754.

6. तिङां सुपा, A conjugated verb with a noun, as कृन्तविचक्षणा ॥ In the Mayûra vyansakâdi class, we find the rule एहीडादयोऽन्यपदार्थे ॥ The compound is formed under taht rule.

---:o:---

अथ सर्व समासान्त प्रकरणम्॥

CHAPTER XXIII.

SAMÂSÂNTA AFFIXES IN GENERAL.

९४० । ऋक्पूरब्धूः पथामानक्षे । ५ । ४ । ७४ ॥

अ अनक्षे इति छेदः । ऋगाद्यन्तस्य समासस्य अप्रत्ययोऽन्तावयवः स्यात् । अक्षे या धूस्तदन्तस्य तु न । अर्धर्चः ॥ अनृचबह्वृचावध्येत्रेव ॥ नह अनृक्साम । बहृक् सूक्तम् । विष्णोः पूः विष्णुपुरम् । क्लीबत्वं लोकात् । विमलापं सरः ॥

940 The affix अ comes after ṛik, pur, ap, dhûr and pathin, when finals in a compound, but not so when dhûr is in conjunction with aksha

The anuvṛitti of the word bahuvrîhi does not enter here It applies to all compounds in general The word अनक्ष qualifies धुर् as it cannot qualify the words ऋक् &c

Thus (1) *ṛik* —अर्धर्चः 'half a hymn', अनृच, बह्वृच

Note —Why do we say when not in conjunction with अक्ष? Observe, अक्षस्य धूः =अक्षधूः दृढधूरक्षः ॥

The words अनृच and बह्वृच apply to students of Rik thus अनृच means "a boy who has not read the Rig Veda' बह्वृच 'One who has read the Rig Veda' The affix अ is not applied when it refers to the Vedas as अनृक् साम, the Sâma Veda which is not divided into hymns' बह्वृक् सूक्तम् ॥ "a hymn consisting of many Rig verses"

(2) *pur* —विष्णोः पूः=विष्णुपुरम् 'the town of Vishnu' So also रूपनगरम्, नान्दीपुरम् ॥ The Neuter gender is due to usage, although the word पुर् is feminine

(3) *Ap* —As विमलापं सरः 'a lake with pure water For other compounds of अप् see the following sûtras

Note —In अर्धर्च the compounding is by II 2 2 S 713 It becomes masculine by II 4 31 S 816 In the case of अनृच and बह्वृच we may have the general samâsânta कप् (V 4 154 S 851) giving the forms अनृचक &c For धुर् and पथिन् see the subsequent sûtras

९४१ । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत् । ६ । ३ । ९७ ॥

अप इति कृतसमासान्तस्यानुकरणम् । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । एभ्योऽपस्य ईत्स्यात् । द्विर्गता आपो यस्मिन्निति द्वीपम् । अन्तरीपम् । प्रतीपम् । समीपम् । समापं देवयजनमिति तु समा आपो यस्मिन्निति बोध्यम् । कृतसमासान्तग्रहणान्नेह । स्वप् । स्वपी ॥

अवर्णान्ताद्वा * ॥ प्रेपम् । परेपम् । प्रापम् । परापम् ॥

941. After द्वि, अन्तर् and after Prepositions, a long ई is the substitute of अप ॥

The word अप् is exhibited with the samâsânta अ *i. e.* अप् + अ = अप ॥ The nominative अपः has the force of the genitive here. That is अपः = अपस्य ॥ The samâsânta अ is added by V. 4. 74. S. 940. By I. 1. 54. S. 44. ई replaces the *first-letter* of अप् *viz* अ only. Thus द्वीपम् 'an island,' अन्तरीपम् 'in the midst of waters' प्रतीपम् 'in the direction of the waters' i. e. 'adverse.' समीपम् ॥. 'near.'

Note :—Prohibition should be stated with regard to समाप ॥ समापं नाम देवयजनम् ॥ 'a land in which are made offering of oblations to the gods."

The word समापं may be analysed as समाः + आपः, *i. e.* समा आपो यस्मिन् ॥ Here समा is a noun and not an upasarga, and so the rule does not apply. It is not the preposition सम् ॥ The word देवयजनं means the ground where Devas are worshipped "Holy land :" "sacrificial ground."

As the word अप is exhibited in the sûtra with the samâsânta अ ; the ई substitution will not take place where the samâsânta अ is not added. Thus V. 4. 69 S. 954 prohibits samâsânta when 'honor' is indicated. Therefore सु + अप् = स्वप् ; Fem. स्वपी ॥

Vârtika :—Others say after a Preposition in अ, the long ई substitution does not take place. Thus प्रेपम् or प्रापम् 'a puddle', परापम् or परेपम् 'an out let of water". The word upasarga strictly speaking denotes adverbs, and cannot be applied to nouns like अप् ; here, however, this word is used in a loose sense in the sûtra. It means प्र &c.

With regard to the word अप् the following rule also applies.

९४२ । ऊदनोर्देशे । ६ । ३ । ९८ ॥

अनोः परस्यापस्य ऊत्स्याद्देशे । अनूपो देशः ।

राजधुरा । अक्षे तु अक्षधूः । दृढधूरक्षः । सखिपथः । रम्यपथो देशः ॥

942. After अनु, ऊ is substituted for (the अ of) अप, when the sense is that of a locality.

Thus अनूपो देशः ‘a marshy place’

Note —But अन्वीपम् when locality is not meant. The long ऊ is taught for the sake of showing how the word is to be analysed, as अनु ऊप = अनूप ॥ The form अनूप could have been evolved with a short उ also, as अनु + उप = अनूप ॥ But this analysis is not intended.

The word धुर् also takes अ by V. 4. 74. S. 940. As —राजधुरा ‘the kings load (of Government)’, but when relating to अक्ष then अक्षधूः ‘the yoke attached to the fore part of the pole of a car’, दृढधूरक्षः ‘a car with strong poles’.

The word पथिन् also takes, अ by V. 4. 74. S. 940. As —सखिपथः ‘the road of a friend’ रम्यपथो देशः ‘a place the road of which is pleasant.’

९४३ । अच् प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः । ५ । ४ । ७५ ॥

एतत्पूर्वात्सामलोमान्तात्समासादच् स्यात् । प्रतिसामम् । अनुसामम् । अवसामम् । प्रतिलोमम् अनुलोमम् । अवलोमम् ॥

कृष्णोदक्पाण्डुसंख्यापूर्वाया भूमेरजिष्यते * ॥ कृष्णभूमः । उदग्भूमः । पाण्डुभूमः । द्विभूमः प्रासादः ।

संख्याया नदीगोदावरीभ्यां च * ॥ पञ्चनदम् । सप्तगोदावरम् ॥

अजिति योगविभागादन्यत्रापि । पद्मनाभः ॥

943. The affix अच् comes after the words sâman and loman, when prati, anu and ava precede them.

As प्रतिसामम्, ‘harshly’ अनुसामम् ‘in a friendly way,’ अवसामम् ‘away from gentleness,’ प्रतिलोमम्, ‘inversely’ अनुलोमम् ‘directly.’

Ishti —The affix अच् comes after the word भूमि preceded by the words कृष्ण, उदक्, पाण्डु and also ‘a numeral. Thus कृष्णभूमः ‘a place having the ground black,’ उदग्भूमः ‘the ground sloping Northwards,’ पाण्डुभूमः ‘having white ground” द्विभूमः प्रासादः ‘a palace of two floors’

Vârtika —And also after the words गोदावरी and नदी when preceded by a numeral. As पञ्चनदम् ‘the land of five rivers, i. e. the Panjab’, सप्तगोदावरम्, the name of a country. (see II. 1. 20).

Note —This affix is added to words other than those mentioned above as पद्मनाभः, ऊर्णनाभः, दर्भनाभः, दीर्घरात्रः, वरारात्रः ॥ Here the affix अच् is added to नाभि and रात्रि ॥ All this can be done by dividing the above sutra into two parts viz. (1) अच्, (2) प्रत्यन्व &c. That is (1) अच् comes after all compounds and (2) after सामन् and लोमन् preceded by प्रति &c.

९४४ । अक्ष्णोऽदर्शनात् । ५ । ४ । ७६ ॥

अचक्षुःपर्यायादक्ष्णोऽच् स्यात्समासान्तः । गवामक्षीव गवाक्षः ॥

944. The affix ach comes after the word akshi, when not meaning 'the eye,' but 'hole.'

The word अच् is understood here. Thus गवाक्षः 'a hole for the rays of light, *i. e.* a small window.' The word गो here means 'ray of light.' गावः किरणाः ॥ Or a gavâksha is so called because it is like the eye of cows.

Note:—The word दर्शन in the sûtra does not mean 'to see,' here, but is a synonym of 'eye.'

९४५ । अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः । ५ । ४ । ७७ ॥

एते पञ्चविंशतिरजन्ता निपात्यन्ते । आद्यास्त्रयो बहुव्रीहयः । अविद्यमानानि चत्वार्यस्य अचतुरः । विचतुरः । सुचतुरः ॥

त्र्युपाभ्यां चतुरोऽजिष्यते ॥ त्रिचतुराः । चतुर्णां समीपे ये सन्ति ते उपचतुराः ।

ततः एकादश द्वन्द्वाः । स्त्रीपुंसौ । धेन्वनडुहौ । ऋक्सामे । वाङ्मनसे । अक्षिणी च भ्रुवौ च अक्षिभ्रुवम् ।

दाराश्च गावश्च दारगवम् ।

ऊरू च अष्ठीवन्तौ च ऊर्वष्ठीवम् । निपातनाट्टिलोपः ।

पदष्ठीवम् । निपातनात्पादशब्दस्य पद्भावः ।

नक्तं च दिवा च नक्तंदिवम् ।

रात्रौ च दिवा च रात्रिंदिवम् । रात्रेर्मान्तत्वं निपात्यते ।

अहनि च दिवा च अहर्दिवम् । वीप्सायां द्वन्द्वो निपात्यते अन्वहमित्यर्थः ।

सरजसमिति साकल्येऽव्ययीभावः । बहुव्रीहौ तु सरजः पङ्कजम् ।

निश्चितं श्रेयो निःश्रेयसम् । तत्पुरुष एव । नेह । निःश्रेयान् पुरुषः ।

पुरुषस्यायुः पुरुषायुषम् ।

ततो द्विगुः । द्व्यायुषम् । त्र्यायुषम् ।

ततो द्वन्द्वः । ऋग्यजुषम् ।

ततस्त्रयः कर्मधारयाः । जातोक्षः । महोक्षः । वृद्धोक्षः ।

शुनः समीपं उपशुनम् । टिलोपाभावः सम्प्रसारणं च निपात्यते ।

गोष्ठे श्वा गोष्ठश्वः ॥

945. The following twenty-five words are irregularly formed by adding the affix ach :—achatura, vichatura, suchatura; stri-punsau, dhenv-anaduhau, rik-sâme, vâṅmanase, akshibhruvam, dâra-gavam, ûrvashṭhîvam, padashṭhîvam, naktamdivam, râtrim-divam, ahar-divam, sarajasam, niḥ-śreyasam, purushâ-yusham, dvyâ-yusham, tryâyusham, rig-yajusham, jâto-kshah, maho-kshah, vriddho-kshah, upaśunam, and goshṭhaśvaḥ.

The first three of these words are Bahuvrihi : (1) अचतुर = अदृश्यान्यविद्यमानानि वा चत्वारि यस्य 'that whose four are absent or non-existent' (2) विचतुर = विगतानि चत्वारि यस्य "whose four are gone" So also (3) सुचतुर = शोभनानि चत्वारि यस्य 'whose four are good" Had these been Tatpurusha, the forms would have been अचत्वार, विचत्वार &c.

Ishti —The affix अच् comes after चतुर् when preceded by त्रि and उप Thus त्रिचतुर and उपचतुरा "near the four."

The next eleven words are Dvandva compounds They are clear. Thus (4) स्त्री च पुमांश्च = स्त्रीपुंसौ 'the man and woman', (but not here स्त्रियाः पुमान् स्त्रियं प्रति पुमान् शूरः) = स्त्रीपुमान् "a brave towards women only");

(5) धेनुश्च अनड्वांश्च = धेन्वनडुहौ "cow and bull"

(6) ऋक् च साम च = ऋक्सामे "the Rik and the Saman."

(7) वाक् च मनश्च = वाङ्मनसे "the speech and mind"

(8) अक्षिणी च भ्रुवौ च = अक्षिभ्रुवम् "the eyes and the brows" The compound is singular as being parts of members of human body, (II 4 2 S 905)

(9) दाराश्च गावश्च = दारगवम् "the wives and cows" Here the final syllable (called टि) is elided

(10) ऊरू + अष्ठीवन्तौ + अच् = ऊर्वष्ठीवम् "Thighs and knees" ॥

(11) So also पादौ + अष्ठीवन्तौ = पद् + अष्ठीव + अच् = पदष्ठीवम् "Feet and knees" ॥

(12) नक्तं च दिवा च = नक्तंदिवम् by night and day' These are two indeclinables having the force of locative, and this compounding is also irregular.

(13) रात्रौ च दिवा च = रात्रिंदिवम् "By night and day" ॥

(15) The word सरजसम् is an Avyayîbhâva, meaning 'with the pollen' *i. e.* 'all,' as सरजसमभ्यवहरति ॥ The affix does not come when it is a Bahuvrihi? as सह+रजसा=सरजः पङ्कजम् ॥

(16) The word निः श्रेयसं=निश्चितं श्रेयः 'sure (never failing) happiness,' and is a Tatpurusha: but not so in निः श्रेयान् पुरुषः ॥

(17) Then is the word पुरुषायुषम् a Genitive Tatpurusha=पुरुषस्यायुः ॥ 'limit of a man's life.' Not so when it is a Dvandva, as पुरुषश्च आयुश्च= पुरुषायुषी ॥

The words (18) द्व्यायुषम् and (19) त्र्यायुषम् are Samâhâra Dvig compounds. Therefore not here, द्वयोरायुः=द्व्यायुः, त्र्यायुः ॥

(20) The word ऋग्यजुषम् is a Dvandva. Therefore, not here ऋग्यजुषस्योन्मुषस्य=ऋग्यजुरुन्मुषः (व ऋच्येयजूंषि मन्यते) ॥

The three words ending in उक्षन् are Karmadhâraya. (21) जातोक्षः "a young bull;" (22) महोक्षः "a big bull;" (23) वृद्धोक्षः: "an old bull." Not so when these are Bahuvrihi: as जातोक्षा ब्राह्मणाः "Brahmanas possessing young bulls."

(24) The word उपशुनम् is an Avyayîbhâva=शुनः समीपम् ॥ Here the non-elision of the final syllable, and the change of व् of श्वन् into उ (Samprasâraṇa) are irregular.

The word गोष्ठश्वः is a Locative Tatpurusha, as गोष्ठेश्वा=गोष्ठश्व ॥ "a dog in a cowpen, a slanderer."

९४६ । ब्रह्महस्तिभ्यां वर्च्चसः । ५ । ४ । ७८ ॥

अच् स्यात् । ब्रह्मवर्चसम् । हस्तिवर्चसम् ॥

पल्यराजभ्यां चेति वक्तव्यम् * ॥ पल्यवर्चसम् । राजवर्चसम् ॥

946. The affix ach comes after the word varchas, when preceded in a compound by the words Brahma or hasti.

Thus ब्रह्मवर्चसम् 'Sanctity resulting from the contemplation of Brahma,' हस्तिवर्चसम् 'strength of an elephant.' Varchas means 'light,' 'strength.'

Vârt:—So also when Varchas is preceded by the words palya and râjan: as, पल्यवर्चसम्, राजवर्चसम् ॥ The word पल means 'meat;' पल्य 'meat-eater;' पल्यवर्चसम् "the strength of the meat-eater."

९४७ । अवसमन्धेभ्यस्तमसः । ५ । ४ । ७९ ॥

अवतमसम् । संतमसम् । अन्धयतीत्यन्धः पचाद्यच् । अन्धं तमः अन्धतमसम् ॥

947. The affix ach comes after the word tamas, when preceded by the words ava, sam and andha, in a compound.

Thus अवतमसम् 'slight darkness' संतमसम् 'great darkness' अन्धतमसम् 'complete darkness so as to obstruct the sight.'

The word अन्ध is derived from the churâdi root अन्ध with the affix अच् of पचादि class (III. 1. 134 S. 2896) ॥

९४८ । श्वसोवसीयःश्रेयसः । ५ । ४ । ८० ॥

वसुशब्दः प्रशस्तवाची । अतः ईयसुनि वसीयः । श्वसूशब्द उत्तरपदार्थस्य प्रशस्ततामाशीर्विषयतामाह । मयूरव्यंसकादित्वात्समासः । श्वोवसीयसम् । श्वः श्रेयसं ते भूयात् ॥

948. The affix ach comes after the words vasîyas and śreyas, when they follow the word śvas in a compound.

Thus श्वोवसीयसम्, श्वःश्रेयसम् ॥ The word वसीयः is derived from वसु, meaning "praiseworthy," "rich," by adding the affix ईयसुन् (V. 3 57 S 2005). The word श्वः is usually employed in blessing or praising the object expressed by the second term These compounds belong to the class of Mayûravyaṁsakâdi (II. 1. 72 S 754) Thus श्वः श्रेयसम् ते भूयात् = शोभनं श्रेयसं भूयात् ॥ The word श्वोवसीयसम् is a synonym of श्वःश्रेयसम् ॥

९४९ । अन्ववतप्ताद्रहसः । ५ । ४ । ८१ ॥

अनुरहसम् । अवरहसम् । तप्तरहसम् ॥

949. The affix ach comes after the word rahas, when it follows anu, ava, and tapta in a compound.

Thus अनुरहसम् 'secluded' अवरहसम् 'a little secluded' तप्तरहसम् 'a hot place of seclusion' *i. e.* which is very strongly secluded, which is too hot for another to enter.'

९५० । प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् । ५ । ४ । ८२ ॥

उरसि प्रति प्रत्युरसम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः ॥

950. The affix ach comes after the word uras, when it follows the word prati in a compound, and it has the sense of the locative.

Thus प्रत्युरसम्—उरसि वर्त्तते 'against the heart.' This is an Avyayibhâva compound, the indeclinable having the force of a vibhakti (II. 1. 6 S. 652.)

Note:—Why do we say "when having the sense of the locative?" Observe प्रत्युरः = प्रतिगतमुरः ॥

९५१ । अनुगवमायामे । ५ । ४ । ८३ ॥

एतन्निपात्यते दीर्घत्वे । अनुगवं यानम् । यस्य चायाम इति समासः ॥

951. The word anugava is irregularly formed by adding the affix ach, and has the sense of "suited to the length of the cows."

Thus अनुगवं यानं "the chariot suited to the length of the oxen," This compound is formed by II. 1. 16 S. 670.

Note:—Why do we say when meaning "the length?" Observe, गवां पश्चात् = अनुगु ॥

९५२ । द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः । ५ । ४ । ८४ ॥

अच्प्रत्ययष्टिलोपः समासश्च निपात्यते । यावती प्रकृतौ वेदिस्ततो द्विगुणा त्रिगुणा वाऽश्वमेधादौ तत्रेदं निपातनम् । वेदिरिति किम् । द्विस्तावती त्रिस्तावती रज्जुः ॥

952. The words dvistâvâ and tristâvâ are irregularly formed, when qualifying a vedi or 'altar.'

The affix अच् is added and the final syllable (*i. e.* टि) is elided. Thus द्विस्तावा वेदिः "an altar twice as big as an ordinary one." त्रिस्तावा वेदिः "thrice as big as an ordinary altar." Such big altars are used in important sacrifices like Aśvamedha &c. The words are compounds of द्विः and त्रिः plus तावत् meaning "as much." Why do we say "when applied to an altar"? Observe द्विस्तावती रज्जुः, त्रिस्तावती रज्जुः ॥

९५३ । उपसर्गादध्वनः । ५ । ४ । ८५ ॥

प्रगतोऽध्वानं प्राध्वो रथः ॥

953. The affix ach comes after the word adhvan, preceded by an upasarga in a compound.

Thus प्रगतोऽध्वानं = प्राध्वो रथः, 'a chariot.'

Note:—Why do we say "when preceded by an Upasarga"? Observe परमाध्वा सुन्दराध्वा ॥

९५४ । न पूजनात् । ५ । ४ । ६९ ॥

पूजनार्थात्परेभ्यः समासान्ता न स्युः । सुराजा । अतिराजा ॥

स्वतिभ्यामेव * ॥ नेह । परमराजः ।

पूजनात्किम् । गामतिक्रान्तोऽतिगवः । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरित्यतः प्रागेवायं निषेधः । नेह । सुसक्थः । स्वक्षः ॥

954 The samâsânta affixes are not applied to those words, the first member of which is a word expressing praise

The present rule prohibits the application of the samâsânta affixes when such words are preceded by a word expressing praise Thus V 4 91 S 788 ordains the affix टच् when the word राजन् enters a compound, as, महा + राजन् = महा + राजन् + टच् = महाराज , and not महाराजा ॥ But सुराजा 'a good king' अतिराजा 'an excellent king'

Vârt —The word expressing praise must be सु or अति and not any word expressing praise in general Therefore, the prohibition does not apply in परमराज and परमगव ॥

Why do we say 'a word expressing praise'? Observe अतिगव 'a fool,' literally 'one who surpasses a bull in folly This prohibition applies up to sûtra V 4 113 S 852 exclusive Thus सुसक्थ 'having handsome thighs,' स्वक्ष, 'having beautiful eyes' here the affix षच् (V 4 113 S 852) is not prohibited

९५५ । किमः क्षेपे । ५ । ४ । ७० ॥

क्षेपे यः किम्शब्दस्ततः परं यत्तदन्तात्समासान्ता न स्युः । कुत्सितो राजा किंराजा । किंसखा । किंगौः । क्षेपे किम् । किंराजः । किंसखः । किंगवः ॥

955 The samâsânta affix is not applied to a word preceded by किम् in the sense of reproach

Thus किं + राजन् = किंराजन्, as किंराजा यो न रक्षति He is no king who does not protect किंसखा योऽभिद्रुह्यति किंगौर्यो न वहति ॥ (V 4 91 S 788 V 4 92 S 729 II 1 64 S 743) The compounding here takes place by Rule II 1 64. S 743

Why do we say 'when meaning reproach'? Observe कस्य राजा = किंराजः, किंसखः ॥

९५६ । नञस्तत्पुरुषात् । ५ । ४ । ७१ ॥

समासान्ता न । अराजा । असखा । तत्पुरुषात्किम् । अधुरं शकटम् ॥

956. The samâsânta affix does not come after a Tatpurusha compound of words like râjan &c, herein taught, when the negative particle न precedes them.

Thus अराजा 'a no-king, *i. e.* one who is not a king;' असखा, 'one who is not a friend;' (V. 4. 91 S. 788 prohibited). Why do we say "after a Tatpurusha compound?" The same words preceded by the negative particle will take the samâsânta affix when forming compounds, other than Tatpurusha, as अधुर शकटम 'a car having no yoke.'

९५७ । पथो विभाषा । ५ । ४ । ७२ ॥

नञ्पूर्वात्पथो वा समासान्तः । अपथम् । अपन्थाः । तत्पुरुषादित्येव । अपथो देशः । अपथं वर्त्तते ॥

957. The samâsânta affix does not optionally come after a Tatpurusha compound of the word पथिन् with नञ् ॥

This declares an option, where under the last sûtra the omission would have been necessary. Thus अपथम् or अपन्थाः 'absence of road' (See V. 4. 74 S. 940 and II. 4. 30 S. 815). But अपथो देशः 'having unsafe roads.' Here it is Tat-purusha.

Here ends the Samâsanta.

—:o:—

अथालुक्समास प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXIV.

ON NON-ELISION OF CASE-AFFIXES IN CERTAIN COMPOUNDS.

९५८ । अलुगुत्तरपदे । ६ । ३ । १ ॥

अलुगधिकारः प्रागानङः उत्तरपदाधिकारस्त्वापादसमाप्तेः ॥

958. In the following upto VI. 3. 24 S. 982 inclusive, is always to be supplied the phrase "the elision does not take place, before the second member of the compound."

Note.—The words अलुक् 'there is no elision,' and उत्तरपदे "before the second member" are to be supplied in the subsequent sûtras. Both these words jointly govern the sûtras upto VI 3 24, S 982; while उत्तरपदे singly extends further upto that point whence commences the jurisdiction of अङ्ग (VI. 4 1 S 200.) Thus sûtra VI. 3 2 S 959 says "the affixes of the Ablative after 'stoka' &c" The present sûtra should be read there to complete the sense, e. g. "the affixes of the Ablative after stoka &c, are not elided before the second member of the compound" Thus स्तोकात् मुक्त = स्तोकान्मुक्त, अल्पान्मुक्त ॥ Why do we say "before the second member"? Observe निष्क्रान्त स्तोकात् = निःस्तोक. ॥ The maxim of pratipadokta does not apply here

९५९ । पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः । ६ । ३ । २ ॥

एभ्यः पञ्चम्या अलुक् स्यादुत्तरपदे । स्तोकान्मुक्तः । एवमन्तिकार्थदूरार्थकृच्छ्रेभ्यः ।

उत्तरपदे किम् । निष्क्रान्तः स्तोकान्निःस्तोकः ॥

ब्राह्मणाच्छंसिन उपसंख्यानम् * ॥ ब्राह्मणे विहितानि शस्त्राणि उपचारात् ब्राह्मणानि; तानि शंसतीति ब्राह्मणाच्छंसी ऋत्विग्विशेषः । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसंख्यानमिदं ॥

959. The Ablative-ending after स्तोक &c. is not elided before the second member of a compound.

Thus स्तोकान्मुक्त, अल्पान्मुक्त, अन्तिकादागत, अभ्याशादागत, दूरादागत, विप्रकृष्टादागत, कृच्छ्रान्मुक्त ॥

Note.—By I 2 46, S 179 a case inflected word when forming part of a compound is called prâtipadika, and by II 4, 71 S 650 the endings of a Prâtipadika

are elided. Therefore, in forming the compound of स्तोकात् मुक्तः the ablative ending required to be dropped. The present sûtra prevents that. The words स्तोक &c, in the dual and plural are never compounded, and consequently this rule does not apply to them. Thus स्तोकाभ्यां मुक्तः, स्तोकेभ्यः मुक्तः are separate words and not compounds, for not being treated as compounds, these are not one Pada (एकपद) or one word, and do not have one accent, for in one word, there is only one acute. Thus while स्तोकान्मुक्तः being one compound word will have one acute (VI. 1. 153, S. 3650 VI. 2. 144 S. 3878), the word स्तोकाभ्यां मुक्तः being treated as two words, will have separate acute accents. The above compounding takes place by II. 1, 39 S. 701.

Why do we say "before the second member"? Observe निष्क्रान्तः स्तोकात् = निःस्तोकः ॥ The maxim of pratipadokta does not apply here.

Vârt:—The word ब्राह्मणाच्छंसिन् should be enumerated in this connection. Here also the Ablative is not elided. Thus ब्राह्मणे विहितानि शस्त्राणि = ब्राह्मणानि ; तानि शंसति = ब्राह्मणाच्छंसिन् "a kind of Ritvic priest."

Note:—The object of making words like स्तोकान्मुक्तः a compound is three fold. First ऐकपद्यम् *i. e.* they become *one* word. Thus the descendant of स्तोकान्मुक्तः will be स्तैकान्मुक्तिः, the Taddhita affix being added to the whole. Similarly the descendant of स्तोकान्मुक्ता (Feminine) will be स्तैकान्मुक्तेयः ॥ Second ऐकस्वर्यम् *i. e.* one accent, thus स्तोकान्मुक्तः has acute on the final by VI. 2. 144. S. 3878, read with VI. 1. 223 S. 3734, VI. 1. 158 S. 3650; Thirdly विशेषण संगमाभावः *i. e.* the absence of adjective. No separate adjective can be added to these words *separately*.

Note:—The Sastras ordained in the Brâhmaṇas are called also metaphorically ब्राह्मणानि॥ The priest who praises such sastras is called ब्राह्मणाच्छंसिन् Here the fifth case has the force of the Accusative, by virtue of this vârtika. The शस्त्र is a kind of hymn of praise. The difference between śastra and stotra is thus explained: प्रगीत मन्त्र साध्यस्तुति निष्ठगुणाभिधानं स्तोत्रम् । अप्रगीतमन्त्रसाध्यस्तुतिनिष्ठ गुणाभिधानं शस्त्रम् ॥ One is sung with musical accompaniment, the other is merely recited. These are the technical terms of the sacrificial Priests.

९६० । ओजःसहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः । ६ । ३ । ३ ।

ओजसाकृतमित्यादि

अञ्जस उपसंख्यानम् * ॥ अञ्जसाकृतम् । आर्जवेन कृतमित्यर्थः ॥

पुंसानुजो जनुषान्ध इति च * ॥ यस्याग्रजः पुमान् स पुंसानुजः । जनुषान्धो जात्यन्धः ॥

960. The Instrumental endings after ओजस्, सहस्, अम्भस् and तमस् are not elided before the second member of a compound.

Thus ओजसाकृतम्, सहसाकृतम्, अम्भसाकृतम्, तमसाकृतम् 'done with strength' &c.

Vârt —अञ्जस् also should be enumerated Thus अञ्जसाकृतम् 'done correctly.'

Vârt —The compounds पुंसानुज and जनुषान्ध should also be mentioned. Thus पुंसा हेतुनानुज = पुंसानुज 'having an elder brother' जनुषा हेतुनाऽन्ध = जनुषान्ध 'blind from birth'. The word जनु is another name of जन्मन् 'birth'

९६१ । मनसः संज्ञायाम् । ६ । ३ । ४ ॥

मनसागुप्ता ॥

961. After मनस् when the compound is a name, the Instrumental endings are not elided before the second member.

Thus मनसागुप्ता ॥

Note:—Why do we say 'when a Name'? Observe मनोदत्ता, मनोगुप्ता ॥

९६२ । आज्ञायिनि च । ६ । ३ । ५ ॥

मनस इत्येव । मनसा आज्ञातुं शीलमस्य मनसाज्ञायी ॥

962. Also before आज्ञायिन्, the Instrumental endings of मनस् are not elided

Thus मनसाज्ञायिन् = मनसाऽऽज्ञायितुं शीलमस्य ॥ 'One knowing by mind'

९६३ । आत्मनश्च । ६ । ३ । ६ ॥

आत्मनस्तृतीयाया अलुक् स्यात् ॥

पूरण इति वक्तव्यम् * ॥ पूरणप्रत्ययान्ते उत्तरपदे इत्यर्थः । आत्मनापञ्चम । जनार्दनस्त्वात्मचतुर्थ एवेति बहुव्रीहिर्बोध्य ।

पूरणे किम् । आत्मकृतम् ॥

963. The Instrumental endings after आत्मन् are not elided.

Vârtika —"When an Ordinal Numeral follows" should be added

Thus आत्मनापञ्चम, 'himself and four others'

Note —The Instrumental case here takes place under the Vârtika तृतीयाविधाने प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानम् (II 3 18 Vârt S 561) And the compounding takes place by II. 1 30, S 692 by separating तृतीया of that aphorism and making it a separate sûtra or in this way:—आत्मना कृत पञ्चम = आत्मनापञ्चम ॥

How do you explain the form आत्मचतुर्थ in जनार्दनस्त्वात्मचतुर्थ एव? It is a Bahuvrihi compound = आत्मा चतुर्थोऽस्य ॥

Why do we say 'when an ordinal numeral follows'? Observe आत्मकृतम्.

९६४ । वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः । ६ । ३ । ७ ॥

आत्मन इत्येव । आत्मनेपदम् । आत्मनेभाषा । तादर्थ्ये चतुर्थ्येषा । चतुर्थीति योगविभागात्समासः ॥

964. The Dative case-ending is not elided after आत्मन्, when the compound is the name of a technical term of grammar.

Thus आत्मनेपदम्, आत्मनेभाषा ॥ The compounding takes place by the yoga-bibhâga of sûtra II. I. 36, S. 698 and the force of the Dative is here that of tadartha. If we do not read the anuvritti of आत्मन्, we can then dispense with the subsequent sûtra, for then it will mean "the Dative ending is not elided in a technical term of grammar."

९६५ । परस्य च । ६ । ३ । ८ ॥

परस्मैपदम् । परस्मैभाषा ॥

965. The Dative ending is not elided after पर, when the compound is the name of a technical term of grammar.

Thus परस्मैपदं "The Parasmaipada." &c.

९६६ । हलदन्तात्सप्तम्याः संज्ञायाम् । ६ । ३ । ९ ॥

हलन्तादद्न्ताच्च सप्तम्या अलुक् संज्ञायाम् । त्वचिसारः ॥

966. The Locative ending is not elided after a stem ending in a consonant or a short अ, when the compound is a Name.

Thus त्वचिसार:

९६७ । गवियुधिभ्यां स्थिरः । ८ । ३ । ९५ ॥

आभ्यां स्थिरस्य सस्य षः स्यात् । गविष्ठिरः । अत्र गवीति वचनादेवालुक् । युधिष्ठिरः । अरण्येतिलकाः । अत्र संज्ञायामिति सप्तमीसमासः ॥

हृद्द्युभ्यां ङेः ॥ हृदिस्पृक् । दिविस्पृक् ॥

967. The स् of स्थिरः is changed to ष् after the words गवि and युधि ॥

Thus गविष्ठिरः 'firm in the sky.'

Though गो does not end in a consonant and so VI. 3. 9 S 966 does not apply to it, yet it retains its Locative ending by the implication of this rule. So also अ ending words: as युधिष्ठिरः and अरण्येतिलकाः ॥ The compounding takes place by II. 1. 44 S. 721 and the 7th case affix is not elided by VI. 3. 9 S 966.

Note :—Why do we say "after a word ending in a consonant or अ"? Observe नद्यां कुक्कुटिका = नदीकुक्कुटिका, भूम्यां पाशः = भूमिपाशः ॥ Why do we say 'when a Name'? Observe भस्मपाण्डुः ॥

Vart :—The Locative ending is not elided after हृद् and दिव्; as हृदिस्पृक्, दिविस्पृक् = हृदयं दिवं च स्पृशति ॥ The Locative has the force of accusative.

This rule is an exception by anticipation to VIII. 3. 111 S. 2123.

९६८। कारनाम्नि च प्राचां हलादौ। ६। ३। १०॥

प्राचां देशे यत्कारनाम तत्र हलादावुत्तरपदे हलदन्तात्सप्तम्या अलुक्। मुकुटेकार्षापणम्। दृषदिमाषकः। पूर्वेण सिद्धे नियमार्थम्। कारनाम्न्येव प्राचामेव हलादावेवेति।
कारनाम्नि किम्। अभ्यर्हितपशुः। कारादन्यदेतदीयस्य नाम। प्राचां किम्। यूथपशुः। हलादौ किम्। अविकटोरणः। हलदन्तात्किम्। नद्यां दोहः नदीदोहः॥

968. The Locative case-affix is not elided after a stem ending in a consonant or a short अ, in the name of a tax of the Eastern people, when the second member begins with a consonant.

Thus मुकुटे कार्षापणम्, दृषदिमाषकः ॥ All these are names of taxes, and would have retained the Locative ending even by the last rule. The present rule makes a niyama or restriction, which is threefold, namely (1) when it is the name of a tax, and no other word, (2) when it belongs to the Eastern people and no other people, (3) and when the second member begins with a consonant.

Why do we 'say when it is the name of a tax'? Observe अभ्यर्हितेपशुः = अभ्यर्हितपशुः ॥ It is the name of 'a duty or dues,' but not of a 'tax' Why do we say "of the Eastern people"? Observe यूथेपशुः = यूथपशुः ॥ Why do we say 'before a second member beginning with a consonant'? Observe

अविकटे उरणः = अविकटोरणः The word उरण means 'sheep.' A kind of tribute consisting of sheep given in the rainy season (avikata = मेषसंघात) ॥ Why do we say 'ending in a consonant or अ'? Observe नद्यां दोहः = नदीदोहः ॥

९६९ । मध्याद्गुरौ । ६ । ३ । ११ ॥

मध्येगुरुः ॥ अन्ताच्च* ॥ अन्तेगुरुः ॥

969. The Locative case-affix is not elided after मध्य when गुरु follows.

As मध्येगुरुः 'A word of three syllables having a long one in the middle.'

Vârt:—So also after अन्त; as अन्तेगुरुः ॥

९७० । अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे । ६ । ३ । १२ ॥

कण्ठेकालः । उरसिलोमा । अमूर्धमस्तकात्किम् । मूर्धशिखः । मस्तकशिखः । अकामे किम् । मुखे कामोऽस्य मुखकामः ॥

970. The Locative case-affix is not elided after a word denoting a part of the body (with the exception of मूर्धन् and मस्तक), before every word other than काम ॥

Thus कण्ठे कालोऽस्य = कण्ठेकालः, उरसिलोमा ॥ Why do we say 'with the exception of मूर्धन् and मस्तक'? Observe मूर्धशिखः, मस्तकशिखः ॥ Why do we say 'other than काम'? Observe:—मुखे कामोऽस्य = मुखकामः ॥

Note:—When the first member does not denote the name of a part of the body, the rule does not apply: as अक्षशौण्डः, nor does it apply when the first member does not end in a consonant or अ, as अंगुलित्राणः, जंघावलिः ॥

९७१ । बन्धे च विभाषा । ६ । ३ । १३ ॥

हलदन्तात्सप्तम्या अलुक् । हस्तेबन्धः । हस्तबन्धः । हलदन्तेति किम् । गुप्तिबन्धः ॥

971. The Locative case-affix is optionally not elided after a word ending in a consonant or अ before बन्ध ॥

Thus हस्तबन्धः or हस्तेबन्धः ॥

Note:—This declares an option, with regard to the last rule, in a Bahuvrihi when the first member is a स्वाङ्ग word, and also it is an option to VI. 3. 19 S. 977 when the compound is a Tatpurusha, whether the first be स्वांग or not. The word बन्धः is a घञ् formed word.

Why do we 'say the first member ending in a consonant or vowel अ'? Observe ग्रुधिकण्ठ ॥

९७२ । तत्पुरुषे कृति बहुलम् । ६ । ३ । १४ ॥

स्तम्बेरम । कर्णेजप । क्वचिन्न । कुरुचर ॥

972. In a Tatpurusha compound, when the second member is a word formed with a krit affix, the Locative ending is optionally preserved

As स्तम्बेरम 'an elephant' कर्णेजप "a secret traducer" But also कुरुचर ॥

९७३ । प्रावृट्शरत्कालदिवां जे । ६ । ३ । १५ ॥

प्रावृषिज । शरदिज । कालेज । दिविज । पूर्वस्यायं प्रपञ्च ॥

973. The Locative ending is retained after प्रावृट्, शरद्, काल and दिव्, when ज follows

Thus प्रावृषिज "produced in the rainy season, a storm" शरदिज, 'autumnal,' कालेज, 'produced in proper time', "Heaven born" This sûtra is but an extension or amplification of the previous sûtra.

९७४ । विभाषा वर्षक्षरशरवरात् । ६ । ३ । १६ ॥

एभ्यः सप्तम्या अलुक् ज । वर्षेज । वर्षज । क्षरेज । क्षरज । शरेज । शरज । वरेज । वरज ॥

974. The Locative ending is optionally retained after वर्ष, क्षर, शर, and वर, when ज follows.

Thus वर्षेज or वर्षज, क्षरेज or क्षरजः "produced by distillation or from a cloud,' शरेज or शरजः, 'Kârtikeya.' वरेज or वरजः 'blessing-born'.

९७५ । घकालतनेषु कालनाम्नः । ६ । ३ । १७ ॥

सप्तम्या विभाषाऽलुक् स्यात् । घे पूर्वाह्णेतरे । पूर्वाह्णतरे । पूर्वाह्णेतमे । पूर्वाह्णतमे । काले । पूर्वाह्णेकाले । पूर्वाह्णकाले । तने । पूर्वाह्णेतने । पूर्वाह्णतने ॥

975 The Locative ending is optionally retained after a word denoting time, ending in a consonant or अ, when तरप् or तमप्, or the word काल or the affix तन follows.

The affixes तर and तम are called घ (I i 22 Thus घ पूर्वाह्णेतरे or पूर्वा

ह्णेतर, पूर्वाह्णेतमे or पूर्वाह्णतमे ॥ काल:—पूर्वाह्णेकाले or पूर्वाह्णकाले ॥ तन:—पूर्वाह्णेतने or पूर्वाह्ण-तने ॥

Note:—Why do we say 'after a time-name'? Observe शुक्लतरे, शुक्लतमे ॥ The condition that the preceding word should end in a consonant or अ applies here also. Thus no option is allowed in रात्रितरायाम् ॥ The word काल means the word-form काल and not time-denoting words in general. The affix तन is taught in IV. 3. 23. S. 1391.

९७६ । शयवासवासिष्वकालात् । ६ । ३ । १८ ॥

खेशयः । खशयः । ग्रामेवासः । ग्रामवासः । ग्रामेवासी ॥ ग्रामवासी ॥ हलदन्तादित्येव । भूमिशयः ॥

अपो योनियन्मतुषु * ॥ अप्सु योनिरुत्पत्तिर्यस्य सोऽप्सुयोनिः । अप्सु भवोऽप्सव्यः । अप्सुमन्ता-वाज्यभागौ ॥

976. The Locative ending is optionally retained before the words शय, वास and वासिन्, when the preceding word does not denote time, and ends in a consonant or short अ ॥

Thus खेशयः, or खशयः, ग्रामेवासः or ग्रामवासः, ग्रामेवासिन् or ग्रामवासिन् ॥ After a time-name we have पूर्वाह्णशयः ॥ After a vowel ending word (other than अ) we have भूमिशयः ॥

Vârt:—The Locative case-affix is retained after अप् when योनि, or the affix यत् or मतुप् follows. Thus अप्सुयोनिः, अप्सव्यः, अप्सुमन्तौ ॥ The affix यत् is added by treating अप् as belonging to the दिगादि class (अप्सु भवः, IV. 3. 54 S. 1429). Some give अप्सुजः and अप्सुचरः as additional illustrations. The two mantras अप्स्वग्ने सधिष्टव (Rig VIII. 43. 9) and अप्सु मे सोमो अब्रवीत् (Rig I. 23. 20, X. 9. 6) are called अप्सुमन्तौ verses: the oblations offered with these are also so called.

९७७ । नेन्सिद्धबध्नातिषु च । ६ । ३ । १९ ॥

इन्नन्तादिषु सप्तम्या अलुक् । स्थण्डिलशायी । साङ्काश्यसिद्धः । चक्रबन्धः ॥

977. The Locative ending is not preserved before a stem ending in इन्, before the word सिद्ध, and before a word derived from बन्ध् ॥

Thus स्थण्डिलशायिन् "an ascetic who sleeps on the bare sthaṇḍila or sacrificial ground." सांकाश्यसिद्धः, चक्रबन्धकः ॥

Why do we ' say the first member ending in a consonant or vowel अ ' ? Observe द्वषिवस्थ ॥

९७२ । तत्पुरुषे कृति बहुलम् । ६ । ३ । १४ ॥

स्तम्बेरम । कर्णेजप । क्वचिन्न । कुरुचर ॥

972. In a Tatpurusha compound, when the second member is a word formed with a kṛit affix, the Locative ending is optionally preserved

As स्तम्बेरम 'an elephant' कर्णेजप "a secret traducer." But also कुरुचर ॥

९७३ । प्रावृट्शरत्कालदिवां जे । ६ । ३ । १५ ॥

प्रावृषिज । शरदिज । कालेज । दिविज । पूर्वस्यायं प्रपञ्चः ॥

973. The Locative ending is retained after प्रावृट्, शरत्, काल and दिव्, when ज follows.

Thus प्रावृषिज "produced in the rainy season, a storm" शरदिज, "autumnal," कालेज, 'produced in proper time', "Heaven born" This sûtra is but an extension or amplification of the previous sûtra.

९७४ । विभाषा वर्षक्षरशरवरात् । ६ । ३ । १६ ॥

एभ्यः सप्तम्या अलुक् जे । वर्षेज । वर्षज । क्षरेज । क्षरज । शरेज । शरज । वरेज । वरज ॥

974. The Locative ending is optionally retained after वर्ष, क्षर, शर, and वर, when ज follows.

Thus वर्षेज or वर्षज, क्षरेज or क्षरज "produced by distillation or from a cloud,' शरेज or शरज, ' Kârtikeya." वरेज or वरज 'blessing-born '.

९७५ । घकालतनेषु कालनाम्नः । ६ । ३ । १७ ॥

सप्तम्या विभाषाऽलुक् स्यात् । घे पूर्वाह्णेतरे । पूर्वाह्णतरे । पूर्वाह्णेतमे । पूर्वाह्णतमे । काले । पूर्वाह्णेकाले । पूर्वाह्णकाले । तने । पूर्वाह्णेतने । पूर्वाह्णतने ॥

975 The Locative ending is optionally retained after a word denoting time, ending in a consonant or अ, when तरप् or तमप्, or the word काल or the affix तन follows.

The affixes तर and तम are called घ (I. 1. 22. Thus घ पूर्वाह्णेतरे or पूर्वा-

ह्णेतर, पूर्वाह्णेतमे or पूर्वाह्णतमे ॥ काले:—पूर्वाह्णेकाले or पूर्वाह्णकाले ॥ तने:—पूर्वाह्णेतने or पूर्वाह्ण-तने ॥

Note:—Why do we say 'after a time-name'? Observe शुक्लतरे, शुक्लतमे ॥ The condition that the preceding word should end in a consonant or अ applies here also. Thus no option is allowed in रात्रितरायाम् ॥ The word काल means the word-form काल and not time-denoting words in general. The affix तन is taught in IV. 3. 23. S. 1391.

९७६ । शयवासवासिष्वकालात् । ६ । ३ । १८ ॥

खेशयः । खशयः । ग्रामेवासः । ग्रामवासः । ग्रामेवासी ॥ ग्रामवासी ॥ हलदन्तादित्येव । भूमिशयः ॥

अपो योनियन्मतुषु * ॥ अप्सु योनिरुत्पत्तिर्यस्य सोऽप्सुयोनिः । अप्सु भवोऽप्सव्यः । अप्सुमन्तावाज्यभागौ ॥

976. The Locative ending is optionally retained before the words शय, वास and वासिन्, when the preceding word does not denote time, and ends in a consonant or short अ ॥

Thus खेशयः, or खशयः, ग्रामेवासः or ग्रामवासः, ग्रामेवासिन् or ग्रामवासिन् ॥ After a time-name we have पूर्वाह्णशयः ॥ After a vowel ending word (other than अ) we have भूमिशयः ॥

Vârt:—The Locative case-affix is retained after अप् when योनि, or the affix यत् or मतुप् follows. Thus अप्सुयोनिः, अप्सव्यः, अप्सुमन्तौ ॥ The affix यत् is added by treating अप् as belonging to the दिगादि class (अप्सु भवः, IV. 3. 54 S. 1429). Some give अप्सुजः and अप्सुचरः as additional illustrations. The two mantras अप्स्वग्ने सधिष्टव (Rig VIII. 43. 9) and अप्सु मे सोमो अब्रवीत् (Rig I. 23. 20, X. 9. 6) are called अप्सुमन्तौ verses: the oblations offered with these are also so called.

९७७ । नेन्सिद्धबध्नातिषु च । ६ । ३ । १९ ॥

इन्नन्तादिषु सप्तम्या अलुक् । स्थण्डिलशायी । साङ्काश्यसिद्धः । चक्रबन्धः ॥

977. The Locative ending is not preserved before a stem ending in इन्, before the word सिद्ध, and before a word derived from बन्ध् ॥

Thus स्थण्डिलशायिन् "an ascetic who sleeps on the bare sthaṇḍila or sacrificial ground." सांकाश्यसिद्धः, चक्रबन्धकः ॥

Why do we 'say the first member ending in a consonant or vowel स' ? Observe गुप्तिबन्ध ॥

९७२ । तत्पुरुषे कृति बहुलम् । ६ । ३ । १४ ॥

स्तम्बेरम । कर्णेजप । क्वचिन्न । कुरुचरः ॥

972. In a Tatpurusha compound, when the second member is a word formed with a kṛit affix, the Locative end. ing is optionally preserved

As स्तम्बेरम 'an elephant' कर्णेजप "a secret traducer." But also कुरुचर ॥

९७३ । प्रावृट्शरत्कालदिवां जे । ६ । ३ । १५ ॥

प्रावृषिज । शरदिज । कालेजः । दिविज । पूर्वस्यैव प्रपञ्च ॥

973. The Locative ending is retained after प्रावृट्, शरद्, काल and दिव्, when ज follows.

Thus प्रावृषिज "produced in the rainy season; a storm" शरदिज, "autumnal," कालेज, 'produced in proper time', "Heaven-born" This sûtra is but an extension or amplification of the previous sûtra.

९७४ । विभाषा वर्षक्षरशरवरात् । ६ । ३ । १६ ॥

एभ्य सप्तम्या अलुक् जे । वर्षेज । वर्षज । क्षरेज । क्षरज । शरेज । शरजः । वरेज । वरज ॥

974. The Locativo ending is optionally retained after वर्ष, क्षर, शर, and वर, when ज follows.

Thus वर्षेज or वर्षज, क्षरेज or क्षरजः "produced by distillation or from a cloud," शरेज or शरज, "Kârtukeya." वरेज or वरज 'blessing-born'.

९७५ । घकालतनेषु कालनाम्नः । ६ । ३ । १७ ॥

सप्तम्या विभाषाऽलुक् स्यात् । घे पूर्वाह्णेतरे । पूर्वाह्णतरे । पूर्वाह्णेतमे । पूर्वाह्णतमे । काले । पूर्वाह्णेकाले । पूर्वाह्णकाले । तने । पूर्वाह्णेतने । पूर्वाह्णतने ॥

975 The Locative ending is optionally retained after a word denoting time, ending in a consonant or अ, when तरप् or तमप्, or the word काल or the affix तन follows.

The affixes तर and तम are called घ (I 1 22,. Thus घ -पूर्वाह्णेतरे or पूर्वा-

ह्णेतरे, पूर्वाह्णेतमे or पूर्वाह्णतमे ॥ काल:—पूर्वाह्णेकाले or पूर्वाह्णकाले ॥ तन:—पूर्वाह्णेतने or पूर्वाह्ण-तने ॥

Note:—Why do we say 'after a time-name'? Observe शुक्लतरे, शुक्लतमे ॥ The condition that the preceding word should end in a consonant or अ applies here also. Thus no option is allowed in रात्रितरायाम् ॥ The word काल means the word-form काल and not time-denoting words in general. The affix तन is taught in IV. 3. 23. S. 1391.

९७६ । शयवासवासिष्वकालात् । ६ । ३ । १८ ॥

खेशयः । खशयः । ग्रामेवासः । ग्रामवासः । ग्रामेवासी ॥ ग्रामवासी ॥ हलदन्तादित्येव । भूमिशयः ॥

अपो योनियन्मतुषु * ॥ अप्सु योनिरुत्पत्तिर्यस्य सोऽप्सुयोनिः । अप्सु भवोऽप्सव्यः । अप्सुमन्ता-वाज्यभागौ ॥

976. The Locative ending is optionally retained before the words शय, वास and वासिन्, when the preceding word does not denote time, and ends in a consonant or short अ ॥

Thus खेशयः, or खशयः, ग्रामेवासः or ग्रामवासः, ग्रामेवासिन् or ग्रामवासिन् ॥ After a time-name we have पूर्वाह्णशयः ॥ After a vowel ending word (other than अ) we have भूमिशयः ॥

Vârt:—The Locative case-affix is retained after अप् when योनि, or the affix यत् or मतुप् follows. Thus अप्सुयोनिः, अप्सव्यः, अप्सुमन्तौ ॥ The affix यत् is added by treating अप् as belonging to the दिगादि class (अप्सु भवः, IV. 3. 54 S. 1429). Some give अप्सुजः and अप्सुचरः as additional illustrations. The two mantras अप्स्वग्ने सधिष्टव (Rig VIII. 43. 9) and अप्सु मे सोमो अब्रवीत् (Rig I. 23. 20, X. 9. 6) are called अप्सुमन्तौ verses: the oblations offered with these are also so called.

९७७ । नेन्सिद्धबध्नातिषु च । ६ । ३ । १९ ॥

इन्नन्तादिषु सप्तम्या अलुक् । स्थण्डिलशायी । साङ्काश्यसिद्धः । चक्रबन्धः ॥

977. The Locative ending is not preserved before a stem ending in इन्, before the word सिद्ध, and before a word derived from बन्ध् ॥

Thus स्थण्डिलशायिन् "an ascetic who sleeps on the bare sthandila or sacrificial ground." सांकाश्यसिद्धः, चक्रबन्धः ॥

Note :—The compounding takes place by yoga-vibhāga of sūtra II. 1. 40 S 717. Some use the word चक्रबन्ध: as an illustration under this rule : बन्ध then is derived by घञ् of III 1 131 S 2896. The बन्ध ending in घञ् is governed by VI 3. 13 S. 971. This sūtra is an exception to Tatpurusha VI. 3. 14 S. 972. In the Bahuvrihi, option of S 971 takes place.

The prohibition of this sūtra applies to Tatpurusha compounds only.

९७८। स्थे च भाषायाम् । ६ । ३ । २० ॥

सप्तम्या अलुक् । खस्थः । भाषायां किम् । कृष्णोऽस्याखरेष्ठः ॥

978 The Locative ending is not preserved before स्थ in the spoken language.

Thus खस्थः ॥ Why do we say 'in the spoken language'? Observe अखरेष्ठ in the Veda, as in कृष्णोऽस्याखरेष्ठः ॥ स is changed to ष by VIII, 3. 106 S 3643

९७९। षष्ठ्या आक्रोशे । ६ । ३ । २१ ॥

चौरस्य कुलम् । आक्रोशे किम् । ब्राह्मणकुलम् ॥

वाग्दिक्पश्यद्भ्यो युक्तिदण्डहरेषु * ॥ वाचोयुक्तिः । दिशोदण्डः । पश्यतोहरः ॥

आमुष्यायणामुष्यपुत्रिकामुष्यकुलिकेति च * ॥ अमुष्यापत्यम् आमुष्यायणः । नडादित्वात्फक् । अमुष्य पुत्रस्य भावः आमुष्यपुत्रिका । मनोज्ञादित्वाद्वुञ् । एवमामुष्यकुलिका ॥

देवानांप्रिय इति च मूर्खे * ॥ अन्यत्र देवप्रियः ॥

शेपपुच्छलाङ्गूलेषु शुनः * ॥ शुनःशेपः । शुनःपुच्छः । शुनोलाङ्गूलः ॥

दिवश्च दासे * ॥ दिवोदासः ॥

979. The Genitive case-affix is retained, when the compound expresses an 'affront or insult.'

Thus चौरस्यकुलम् ॥ Why do we say "when insult is meant"? Observe ब्राह्मणकुलम् ॥

Vārt :—The Genitive is not elided after वाच् when followed by युक्ति; after दिश् before दण्ड, and after पश्यत् before हर ॥ As, वाचोयुक्तिः, दिशोदण्डः, पश्यतोहरः ॥ पश्यन्तमनादृत्य हरति "a robber who steals in the very sight of the owner, such as a goldsmith" The compounding is by II. 3. 38. S 635.

Vart :—The Genitive affix is not elided in the following words आमुष्यायणः, आमुष्यपुत्रिका and आमुष्यकुलिका ॥ अमुष्य is the Genitive Singular of the Pronoun अदस् , and is enumerated in the नडादि class (IV. 1 99) and takes फक् in forming the Patronymic, अमुष्यापत्यम् = आमुष्यायणः , अमुष्यपुत्रस्य भावः = आमुष्यपुत्रिका formed by वुञ् (V. 1. 133 S 1798). So also आमुष्यकुलिका ॥

Várt :—The Genitive affix is not elided in the compound देवानांप्रियः

Note :—The author of Siddhânta Kaumudi says "when the sense is that of a fool, the affix is not elided in devânâm-priya" There is no authority for this, either in the Mahâbhâshya or the Kâśikâ. This was the title of the famous Buddhist monarch Aśoka, who would not have adopted it, had it meant 'a fool.' The phrase इति च मूर्खे has been added by Bhattoji Dikshita through Brahmanical spite. The Tattvabodhini justifies it by saying that fools only worship Devas, the wise know themselves to be Brahma and so do not offer prayer to any lower spirit. Fools are, therefore, the beloved of Devas.

Várt :—The Genitive affix is not elided after श्वन् when शेप, पुच्छ and लांगूल follow it :—शुनः शेपः, शुनः पुच्छः, शुनोलांगूलः ॥ These are names of three Rishis.

Várt :—The Genitive affix is not elided after दिव् when दास follows: as दिवोदासः ॥

९८० । पुत्रेऽन्यतरस्याम् । ६ । ३ । २२ ॥

षष्ठ्याः पुत्रे परेऽलुग्वा निन्दायाम् । दास्याः पुत्रः । दासीपुत्रः । निन्दायां किम् । ब्राह्मणीपुत्रः ॥

980. The genitive affix is optionally retained, when insult is meant, if पुत्र follows.

Thus दास्याः पुत्रः or दासीपुत्रः ॥ Why do we say 'when insult is meant'? Observe ब्राह्मणीपुत्र ॥

९८१ । ऋतो विद्यायोनिसंबन्धेभ्यः । ६ । ३ । २३ ॥

विद्यासंबन्धयोनिसंबन्धवाचिन ऋदन्तात्षष्ठ्या अलुक् । होतुरन्तेवासी । होतुःपुत्रः । पितुरन्तेवासी । पितुःपुत्रः ॥ विद्यायोनिसंबन्धेभ्यस्तत्पूर्वोत्तरपदग्रहणम् " ॥ नेह । होतृधनम् ॥

981. The genitive affix is retained after a word ending in ऋ and expressing a relationship through study or blood.

Thus होतुरन्तेवासिन्, होतुः पुत्रः, पितुरन्तेवासिन् or पितुः पुत्रः ॥

Vârtika :—The relationship through 'study' or 'blood' should be between the first and the second member of the compound. Therefore the rule does not apply to होतृधनम्, पितृधनम्, होतृ गृहम् पितृगृहम् ॥

९८२ । विभाषा स्वसृपत्योः । ६ । ३ । २४ ॥

ऋदन्तात्षष्ठ्या अलुग् वा स्वसृपत्योः परयोः ॥

982. The genitive affix is optionally elided after a stem ending in ऋ, when स्वसृ and पति follow, the relationship between the two words being through study or blood.

Note :—Thus मातु स्वसा or मातुः स्वसा, or मातृष्वसा, पितुःस्वसा or पितुः स्वसा or पितृष्वसा ॥* When the affix is elided, then स is invariably changed to ष by VIII 3. 84 ; S 984 and when it is not elided, then the change is optional (VIII. 3. 85 S. 983) So also दुहितुः पतिः or दुहितृपतिः, ननान्दुः पतिः or ननान्दृपतिः ॥

९८३ । मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्याम् । ८ । ३ । ८५ ॥

आभ्यां स्वसुः सस्य षो वा स्याद् समासे । मातुः ष्वसा । मातुःस्वसा । पितुःष्वसा । पितुः स्वसा । दुस्परो तु ॥

983. The स् of स्वसृ is optionally changed to ष् after मातुर् and पितुर् in a compound.

Thus मातुः स्वसा or मातुः ष्वसा; पितुः स्वसा or पितुः ष्वसा ॥ The words मातुर् and पितुर् end in र्, which is changed to visarga (See VIII. 2. 24 S. 280). In fact the word पितुर् is so exhibited in the sûtra itself, with a र्, the word मातु therefore, by the rule of साहचर्य is also to be understood as a र् ending word.

The word समासे is understood here also. Therefore not here मातुः स्वसा when the words are used separately in a sentence.

But when the genitive case-affix is elided, then the following sûtra applies.

९८४ । मातृपितृभ्यां स्वसा । ८ । ३ । ८४ ॥

आभ्यां परस्य स्वसुः सस्य षः स्यात्समासे । मातृष्वसा । पितृष्वसा । असमासे तु मातुः स्वसा । पितुः स्वसा ॥

984. The स् of स्वसृ is changed to ष् after मातृ and पितृ in a compound where the case-affix is elided.

As मातृष्वसा, पितृष्वसा ॥ When there is no compounding then मातुः स्वसा and पितुः स्वसा. That is there is not even the *optional* ष of sûtra VIII. 3. 85 S. 983, when these words are used separately as a sentence.

Thus we have three cases :—

(1) अलुक् समासे as, मातुः स्वसा or मातुः ष्वसा "mother's-sister."

(2) Ordinary समास, as, मातृष्वसा "mother's-sister."

(3) No samâsa, as मातुः स्वसा "mother's sister."

Here ends the chapter on Aluk Samâsa

—— o ——

अथ समासाश्रय विधि प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXV.

SOME RULES DEPENDING ON COMPOUNDS.

९८५ । घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः । ६ । ३ । ४३ ॥

भाषितपुंस्काद्यो ङी तदन्तस्यानेकाचो ह्रस्वः स्यात् घरूपकल्पप्रत्ययेषु परेषु चेलडादिषु चोत्तरपदेषु । ब्राह्मणितरा । ब्राह्मणितमा । ब्राह्मणिरूपा । ब्राह्मणिकल्पा । ब्राह्मणिचेली । ब्राह्मणिब्रुवा । ब्राह्मणिगोत्रेत्यादि । ब्रुवः पचाद्यचि वच्यादेशगुणयोरभावो निपात्यते । चेलडादीनि वृत्तिविषये कुत्सनवाचीनि ॥ तैः कुत्सितानि कुत्सनैरिति समासः । ङ्यः किम् । दत्तातरा । भाषितपुंस्कात्किम् । आमलकीतरा कुवलीतरा ॥

985. Before the affixes तर, तम, रूप, कल्प, and before the words चेल (with the feminine in ई), ब्रुव, गोत्र, मत and हत, a word ending in the feminine affix ङी becomes short, when the feminine consists of two or more syllables, and has an equivalent and uniform masculine.

Thus घ—ब्राह्मणितरा, ब्राह्मणितमा ॥ ब्राह्मणिरूपा, ब्राह्मणिकल्पा, ब्राह्मणिचेली, ब्राह्मणिब्रुवा, ब्राह्मणिगोत्रा, ब्राह्मणिमता and ब्राह्मणिहता ॥ घ, रूप and कल्प are affixes, चेलट् &c. are words as second members; ब्रुवः is formed by अच् (III. 1. 134 S. 2896) added to ब्रू, guṇa and वच substitution being prevented anomalously. The words चेल &c. denote censure as regards the livelihood of the person. The compounding in the case of these takes place by II. 1. 53 S. 732.

Why do we say "ending in ई (ङी)"? Observe दत्तातरा, शुभ्रातरा ॥ Why do we say "consisting of more than one syllable"? Because words of one syllable *optionally* become shortened by the next rule. Why do we say "having a corresponding masculine"? Observe आमलकीतरा; कुवलीतरा, where आमलकी and कुवली denote trees and are invariably feminine, having no equivalent masculine forms.

Note :—The affixes तरप् and तमप् are called घ (I. 1. 22. S. 2003). They denote superlative comparative degrees. रूपप् is added in denoting praise (V. 3. 66 S. 2021). चेल is derived from चिल वसने 'to dress.' It means 'garment.' At the end of a compound it denotes bad, wicked, vile. The word is read in पचादि class as चेलट् (III. 1. 134. S. 2896) The ट् indicates that the Feminine is with ङीप् (IV. 1. 15. S. 470).

In ब्राह्मणितरा there is not masculation as required by VI. 3. 35 S. 836 because of the prohibition of VI. 3. 41 S. 842.

९८६ । नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् । ६ । ३ । ४४ ॥

अङ्यन्तनद्या ङ्यन्तस्यैकाचश्च घादिषु ह्रस्वो वा स्यात् । ब्रह्मबन्धुतरा । ब्रह्मबन्धूतरा । स्त्रितरा । स्त्रीतरा ॥

कृन्नद्या न ॥ लक्ष्मीतरा ॥

986 In all the remaining feminine words called Nadî (I 4 3 S 266 and 4 S 303), the substitution of short vowel before घ &c under the preceding circumstances is optional

What are the शेष or the remnants? They are of two sorts First — Those feminines which are not formed by long ई (ङी), and are called Nadi; and secondly —feminines which end in long ई but consist of one syllable Thus ब्रह्मबन्धूतरा or ब्रह्मबन्धुतरा स्त्रितरा, or स्त्रीतरा ॥ The rule of masculation also does not apply

Vart —Nadi words formed by कृत् affixes are excepted as लक्ष्मीतरा, लक्ष्मीतरा formed by the Unâdi affix ई (Un III 158, 160)

९८७ । उगितश्च । ६ । ३ । ४५ ॥

उगितः परा या नदी तदन्तस्य घादिषु ह्रस्वो वा स्यात् । विदुषितरा । ह्रस्वाभावपक्षे तु तसिलादिष्विति पुंवत् । विद्वत्तरा । वृत्त्यादिषु विदुषीतरेत्युदाहृतं तन्निर्मूलम् ॥

987 The feminine ई (ङी) added to a word formed by a Taddhita-affix having an indicatory उ or ऋ is optionally shortened before घ &c (VI 3 43 S 985)

Thus विदुषितरा ॥ *It is formed by the Taddhita affix* क्वसु ॥ *In the alternative when there is no shortening there is masculation under* VI 3 35 S 836 *when we get the form* विद्वत्तरा ॥

In the Kâśikâ, Prakriyâ Kumudi &c the alternative form given is विदुषीतरा। This is not valid for the long ई can never come, as the rule of पुंवत् (S 836) will at once apply in this alternative

Note —Or this latter form विदुषीतरा may be considered to have been evolved from विद्वन्, *to which is added the affixes denoting comparison, and then the feminine affix in denoting a feminine*

९८८ । हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु । ६ । ३ । ५० ॥

हृदयं लिखतीति हृल्लेखः । हृदयस्य प्रियं हृद्यम् । हृदयस्येदं हार्दम् । हृल्लासः । लेखेऽणन्तस्य ग्रहणम् । अणि तु हृदयलेखः । लेखग्रहणमणं ज्ञापकम् उत्तरपदाधिकारे तदन्तविधिर्नास्तीति ॥

988. हृद् is substituted for हृदय, before लेख and the affixes यत् and अण् and before लास ॥

Thus हृदयं लिखति = हृल्लेखः, हृदयस्य प्रियं = हृद्यम्, हृदयस्येदम् = हार्दम्, हृदयस्य लासः = हृल्लासः ॥ The word लेख here is derived by अण् affix from लिख् ॥ Before the word लेख, formed by घञ् affix, this substitution does not take place, as हृदयलेखः ॥ The inclusion of लेख in this sûtra proves the existence of this maxim "उत्तरपदाधिकारे प्रत्ययग्रहणे न तदन्तग्रहणम्." ॥

Paribhasha :—"An affix, when employed in a rule in which the word उत्तरपदे is valid, i. e. in a rule of VI. 3. 1. S. 958 does not denote a word-form ending with the affix."

Note :—As a general maxim, an affix denotes, whenever it is emloyed in Grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added, and ends with the affix itself (प्रत्ययग्रहणे यस्मात् स विहित स्तदादे स्तदन्तस्य ग्रहणम्) ॥ Thus the word घ, अप &c in VI. 2. 144 means a word ending in घ affix &c. But in this 3rd chapter of the sixth Book, so for as the jurisdiction of उत्तरपदे goes, an affix does not denote a word-form ending in that affix, on the above maxim: उत्तरपदाधिकारे प्रत्ययग्रहणे न तदन्त ग्रहणम् ॥ On the contrary, the affix denotes its own form. Thus तर तम and तन in VI. 3. 17. S. 975 do not denote a word ending in these affixes. This rule we infer from the fact that in the present sûtra VI. 3. 50, the author declares "हृद् is the substitute of हृदय when the word लेख and the affixes यत्, अण्, and लास follow". Had the affix अण् here meant the word-form ending in अण्, then there would have been no necessity of using the word लेख in the sûtra, as लेख is formed with the अण् affix. See Sûtra IV. 3. 23 S. 1391 for the affix तन ॥

९८९ । वा शोकष्यञ्रोगेषु । ६ । ३ । ५१ ॥

हृच्छोकः । हृदयशोकः । सौहार्द्यम् । सौहृदय्यम् । हृद्रोगः । हृदयरोगः । हृदयशब्दपर्यायो हृच्छब्दोऽप्यास्ति । तेन सिद्धे प्रपञ्चार्थमिदम् ॥

989. हृद् is optionally the substitute for हृदय, when the words शोक, and रोग or the affix ष्यञ् follows.

Thus हृच्छोकः or हृदयशोकः, सौहार्द्यं or सौहृदय्यम् ॥ Here ष्यञ् is added, as हृदय belongs to Brâhmaṇâdi class V. 1. 124. S. 1788. When हृद् is substituted there is Vriddhi of both the members सु and हृ by VII. 3. 19 S. 1133. So also हृद्रोगः or हृदयरोगः ॥ All these forms could have been got from हृद् which is a *full* word *sui generis*, having the same meaning as हृदयः ॥ The substitution taught in this sûtra is rather unnecessary.

९९० । पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु । ६ । ३ । ५२ ॥

एषूत्तरपदेषु पादस्य पद इत्ययमादेशः स्यात् । पादाभ्यामजतीति पदाजिः । पदातिः । अजयतिभ्यां पादे चेतीण् प्रत्ययः । अजेर्व्यभावो निपातनात् । पदगः । पदोपहतः ॥

990. पद् (Pada) is substituted for पाद (pâda) before आजि, आति, ग and उपहत ॥

Thus पदाजि = पादाभ्यामजति ; पदातिः = पादाभ्यामतति ॥ आजिः and आतिः are formed by इण् from अज and अत (Un IV. 131), and irregularly अज् is not chanced to वी though required by II. 4. 56 S. 2292 before this affix. So also पदगः = पादाभ्यां गच्छति , पदोपहतः = पादेनोपहतः ॥

Note :—The substitute is पद pada, ending in short अ, and not पद् 'pad' : for had पद् been the substitute we could not form पद् + ग = पद्गः ॥ Moreover in the next sûtra, the substitution taught is पद् (Pad) without the final अ ; so the पद of this is with final अ ॥ The word पद has no case-affix as a sûtra anomaly.

९९१ । पद्यत्यतदर्थे । ६ । ३ । ५३ ॥

पादस्य पत्स्यादतदर्थे यति परे । पादौ विध्यन्ति पद्याः शर्कराः । अतदर्थे किम् । पादार्थमुदकं पाद्यम् । पादार्घाभ्यां चेति यत् ॥

इके चरतावुपसंख्यानम् * ॥ पादाभ्यां चरति पदिकः । पर्पादित्वात् ष्ठन् ॥

991. पद् is substituted for पाद before the affix यत्, used in any sense other than that of "suited there to."

Thus पादौविध्यन्ति = पद्या शर्कराः ॥ Why do we say 'when यत् is used in any sense other than that of "suited there to"? Observe पाद्यम् = पादार्थमुदकं ॥ (see IV. 4 83 S. 1635 and V. 4. 25 S 2093).

Vart :—Before the affix इक्, in the sense of 'he walks there by', पद् is substituted for पाद ; as पादाभ्यां चरति = पदिकः (IV. 4 10 S 1558) by ष्ठन् affix.

Note :—The word पाद in this sûtra means 'the actual foot', a part of animal organism. Therefore पद् is not substituted before the यत् of V. I. 34, S. 1699 as द्विपाद्यम् , त्रिपाद्यम् because पाद here denotes 'a measure'.

९९२ । हिमकाषिहतिषु च । ६ । ३ । ५४ ॥

पद्धिमम् । पत्काषी । पद्धतिः ॥

992 पद् is substituted for पाद before हिम, काषिन् and हति ॥

Thus पद्धिमम्, (=पादस्य शीतं) पत्काषिन् (=पादचारिणः) (with णिनि of III. 2. 78. S. 2988) as in अथ पत्काषिणो यान्ति, and पद्धतिः (पद्भ्यां हन्यते) ॥ हति is formed with क्तिन् (कर्मणि क्तिन्) ॥

९९३ । ऋचः शे । ६ । ३ । ५५ ॥

ऋचः पादस्य पत्स्याच्छे परे । गायत्रीं पच्छः शंसति । पादंपादमित्यर्थः । ऋचः किम् । पादशः कार्षापणं ददाति ॥

993. पद् is the substitute for पाद before the affix शस्, when the meaning is that of a Hymn (Rik).

Thus पच्छो गायत्रीं शंसति=पादं पादं शंसति, the affix शस् being added by V. 4. 43. S. 2110. Why do we say 'when meaning a Hymn'? Observe पादशः कार्षापणं ददाति ॥

९९४ । वा घोषमिश्रशब्देषु । ६ । ३ । ५६ ॥

पादस्य पत् । पद्घोषः । पादघोषः । पन्मिश्रः । पादमिश्रः । पच्छब्दः । पादशब्दः ॥
निष्के चेति वाच्यम् * ॥ पन्निष्कः । पादनिष्कः ॥

994. This substitution of पद् for पाद is optional before घोष, मिश्र and शब्द ॥

Thus पद्घोषः or पादघोषः, पन्मिश्रः or पादमिश्रः, पच्छब्दः or पादशब्दः ॥

Vârt:—So also before निष्कः as पन्निष्कः or पादनिष्कः ॥

९९५ । उदकस्योदः संज्ञायाम् । ६ । ३ । ५७ ॥

उदमेघः ॥

उत्तरपदस्य चेति वक्तव्यम् * ॥ क्षीरोदः ॥

995. उद is substituted for उदक, when the compound is a Name.

Thus उदमेघः 'a person called Udamegha',

Note:—The well-known Patronymic from this is औदमेघिः ॥ Why do we say 'when it is a Name'? Observe उदकगिरिः ॥

Vârt:—उद is the substitute for उदक, when it stands as the second member of a compound and denotes a Name: as, क्षीरोदः ॥

९९६ । पेषंवासवाहनधिषु च । ६ । ३ । ५८ ॥

उदपेषंपिनष्टि । उदवासः । उदवाहनः । उदधिर्घटः । समुद्रे तु पूर्वेण सिद्धम् ॥

996. उद is substituted for उदक before पेषं, वास, वाहन, and धि ॥

Thus उदपेषं पिनष्टि formed by णमुल् by III. 4. 38. S. 3359. उदवास = उदकस्यवासः, so also उदवाहनः ॥ उदकं धीयतेऽस्मिन् = उदधिः 'a water jar'. The affix is कि (III. 3. 93 S. 3271). When the meaning is 'ocean', this form उदधि will be evolved by the preceding sûtra, for then it is a sanjñâ or name.

९९७ । एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् । ६ । ३ । ५९ ॥

उदकुम्भः । उदककुम्भः । एकेति किम् । उदकस्थाली । पूरयितव्येति किम् । उदकपर्वतः ॥

997. उद is optionally substituted for उदक before a word beginning with a single consonant, and which expresses that which is filled with water.

Thus उदकुम्भः, or उदककुम्भः, उदपात्रम् or उदकपात्रम् ॥ Why do we say 'एकहलादि' meaning 'a word beginning with a single simple consonant'? Because the rule does not apply to उदकस्थाली as the second member begins with a conjunct consonant. Why do we say 'that which is filled with water'? Observe उदकपर्वत ॥

९९८ । मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च । ६ । ३ । ६० ॥

उदमन्थः । उदकमन्थः । उदौदनः । उदकौदनः ॥

998. उद is optionally substituted for उदक, before मन्थ, ओदन, सक्तु, बिन्दु, वज्र, भार, हार, वीवध, and गाह ॥

Thus उदकेन मन्थ = उदमन्थ or उदकमन्थः । उदकेनौदन, उदौदनः or उदकौदन. । सक्तु । उदकेन सक्तु, उदसक्तु or उदकसक्तुः । बिन्दु । उदकस्य बिन्दु, उदबिन्दु or उदकबिन्दुः । वज्र । उदकस्य वज्र उदवज्र or उदकवज्र । भार । उदकं बिभर्तीति उदभारः । or उदकभारः । हार उदकं हरतीति, उदहारः or उदकहार । वीवध । । उदकस्य वीवध, उदवीवध, or उदकवीवधः । गाह । उदकं गाहत इति, उदगाह or उदकगाह ॥

९९९ । इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य । ६ । ३ । ६१ ॥

इगन्तस्याङ्यन्तस्य ह्रस्वो वा स्यादुत्तरपदे । ग्रामणिपुत्रः । ग्रामणीपुत्रः । इकः किम् । रमापतिः । अङ्य इति किम् । गौरीपतिः । गालवग्रहणं पूजार्थम् । अन्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः ॥

इयङुवङ्भाविनामव्ययानां च नेति वाच्यम् * ॥ श्रीमदः । भ्रूभङ्गः । शुक्लीभावः ॥

भ्रूकुसादीनामिति वक्तव्यम् * ॥ भ्रुकुस । भ्रुकुटि । भ्रूकुसः । भ्रूकुटिः । अकारोऽनेन विधीयत इति व्याख्यानान्तरम् ॥ भ्रकुस । भ्रकुटि ॥ भ्रुवा कुसो भाषणं शोभा वा यस्य स स्त्रीवेषधारी नर्तकः । भ्रुवः कुटिः कौटिल्यम् ॥

999. According to the opinion of Gâlava, a short vowel is substituted, in a compound, before the second

member for the long इक् vowels (ई, ऊ, ॠ), unless it is the long vowel of the Feminine affix ई (ङी)

In other words, for ई, when it is not the Feminine affix ई (ङी) and for ऊ, a short इ and उ are substituted in a compound, before the second member. Thus ग्रामणिपुत्रः or ग्रामणीपुत्रः, ब्रह्मबन्धुपुत्रः or ब्रह्मबन्धूपुत्रः ॥

Why do we say इक् vowels ? Observe खट्वापतिः ॥ Why no we say 'not the long ई of the Feminine affix ङी'? Observe गौरीपतिः ॥ The name of Gâlava is mentioned pujârtha; for the anuvritti of 'optionally' was present in this sûtra.

Vârt :—It does not apply to Avyayîbhâva compounds, nor to those words which take इयङ् or उवङ् augment in their declension, as श्रीमदः । भ्रूभङ्गः शुक्लीभावः ॥

Vart :—It does however apply to भ्रूकुंस &c, as भ्रूकुंसः, or भ्रुकुंसः भ्रूकुटिः or भ्रुकुटिः ॥ Others say अ is substituted for भ्रू &c. as भ्रकुंसः and भ्रकुटिः ॥ भ्रूकुंस means an 'actor,' literally "he who talks (kunse) by the contraction of the eye-brows, or whose ornament (kunsa) are the eye-brows." A male actor who plays the part of a female. भ्रुकुटि means 'knitting of the eye-brows, or frown.'

१००० । एक तद्धिते च । ६ । ३ । ६२ ॥

एकशब्दस्य ह्रस्वः स्यात्तद्धिते उत्तरपदे च । एकस्या आगतं एकरूप्यम् । एकक्षीरम् ॥

1000. The short is substituted for the long of एका, before a Taddhita affix, and when a second member follows.

As एकस्या आगतं = एकरूप्यम् ॥ So also एकस्याः क्षीरं = एकक्षीरम् ॥

Note :—The shortening takes place of the Feminine word एका having the affix आ ॥ When एक is an adjective (गुणवचन) then the above forms could be evolved by the help of the rules of masculation, such as VI. 3 35. S. 836 i. e. when एक means the numeral one. But when it means 'alone', then those rules will not apply. The word एक is exhibited in the sûtra without any case-affix as a Chhandas irregularity. The examples given are of एका in the feminine, which alone can be shortened, and not of एक whose final is already short. Nor can the rule of shortening be applied to ए of एक, for the rule applies to the *final* letter, and not to a vowel situated in the beginning of a word.

१००१ । ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलम् । ६ । ३ । ६३ ॥

रेवतिपुत्रः । अजक्षीरम् ॥

1001. The short is diversely substituted for the feminine affixes ई and आ (ङी and आप्) in a Name and in the Vedas.

As रेवतिपुत्र. ॥ Sometimes not, as नान्दीकर । नान्दीघोष , । नान्दीविशाल ॥

So also in the Vedas, as कुमारिदा, प्रवर्तिदा ; sometimes the shortening does not take place, as फाल्गुनीपौर्णमासी, जगतीछन्दः ॥

आप् ending words in Name अजक्षीरम्, शिलप्रस्थम् ; sometimes there is no shortening, as, लोमकागृहम्, लामकाखण्डम् ॥ So also in the Vedas :—अजक्षीरेण जुहोति, ऊर्णम्रदा पृथिवी विश्वधायसम् ॥ Sometimes there is no shortening, as, ऊर्णासूत्रेण कवयो वयन्ति ॥

१००२ । त्वे च । ६ । ३ । ६४ ॥

त्वप्रत्यये ङ्यापोर्वा ह्रस्व । अजत्वम् । अजात्वम् । रोहिणित्वम् । रोहिणीत्वम् ॥

1002. The feminine afiixes ई and आ diversely become short, before the affix त्व ॥

Thus अजाया भाव =अजत्व or अजात्व, रोहिणित्व or रोहिणीत्वम् ॥

Note :—These are Vedic illustrations, no Names can be formed in त्व ॥

Now we take up the compounding of कौमुदगन्ध्या । पुत्र ॥ In compounding these, tow words, the following rule applies

१००३ । ष्यङः संप्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे । ६ । १ । १३ ॥

ष्यङन्तस्य पूर्वपदस्य सम्प्रसारणं स्यात्पुत्रपत्योरुत्तरपदयोस्तत्पुरुषे ॥

1003. There is vocalisation of the semivowel य् of the affix ष्यङ् (IV. 1. 78) when followed in a Tatpurusha compound, by the words पुत्र and पति ॥

Therefore कौमुदगन्ध्या + पुत्र = कौमुदगन्धि + पुत्र ॥ Then applies the next sûtra, by which इ is lengthened

Note :—When the words पुत्र and पति are the second members, forming a Tatpurusha compound, there is samprasâraṇa (vocalising the semi-vowels) of the affix ष्यङ् of the preceding. That is य् is changed into इ ॥ Thus करीषस्येव गन्धोऽस्य = करीषगन्धिः (a Bahuvrihi compound taking the samâsanta affix or rather substitute इ by V. 4 127 S 866) करीषगन्धेरपत्यम् = करीषगन्धि + अण् (IV. 1 92 S. 1088) — कारीषगन्ध ॥ The feminine of this will be formed by adding ष्यङ् (IV. 1. 78 S 1193) Thus we have कारीषगन्ध्या (see IV. 1. 78 S 1193) Now in forming the Tatpurusha

compound of this word with पुत्र or पति, the final ष् will be changed into इ and we have कारिषगन्धी पुत्रः, कारीषगन्धीपतिः ॥ The अ of षा becomes merged into इ (VI. I. 108 S. 330), and the short इ is lengthened (VI. 3. 139 S. 1004). So also कौमुदगन्धीपुत्रः or कौमुदगन्धीपतिः ॥

Why do we say "of the affix ष्यङ्" ? Observe इभ्यापुत्रः॥ क्षत्रीयापुत्रः ॥

Why do we say "when followed by पुत्र or पति" ? Observe कारीषगन्ध्याकुलम्, कौमुदगन्ध्याकुलम् ॥

Why do we say "when forming a Tatpurusha compound" ? Observe कारीषगन्ध्यापतिरस्य ग्रामस्य = कारीषगन्ध्यापतिरयं ग्रामः ॥ It is a Bahuvrihi compound.

The affix ष्यङ् is here the feminine affix य followed by चाप् (आ) (see IV. I. 77 and 74).

१००४ । संप्रसारणस्य । ६ । ३ । १३९. ॥

संप्रसारणस्य दीर्घः स्यादुत्तरपदे । कौमुदगन्ध्यायाः पुत्रः कौमुदगन्धीपुत्रः । व्यवस्थितविभाषया ह्रस्वो न । स्त्रीप्रत्यये चानुपसर्जने नेति तदादिनियमप्रतिषेधात् । परमकारीषगन्धीपुत्रः । उपसर्जने तु तदादिनियमान्नेह । अतिकारीषगन्ध्यापुत्रः ॥

1004. The vowel substituted for a semivowel is lengthened, when it stands as the first member of a compound.

As कौमुदगन्धीपुत्रः । कौमुदगन्धीपतिः ॥ See VI. 1. 13 S. 1003.

करीषस्येव गन्धोऽस्य = करीषगन्धिः (इ being added as samâsânta by V. 4. 136 and 137 S. 875 and 876). The optional shortening ordained by VI. 3. 61 S. 999 does not apply here, for that option is a definite and restricted option; moreover, on the maxim of परत्व, 'a subsequent rule superseding a precedent,' rule VI. 3. 61 is superseded by VI. 3. 139 S, 1004 and the rule VI. 3. 61 S. 999 can not be revived by the maxim पुनः प्रसङ्ग विज्ञाने "occasionally the formation of a particular form is accounted for by the fact that a preceding rule is allowed to apply again, after it had previously been superseded, by a subsequent rule." For here the following maxim will prevent the revival, सकृद्गतौ विप्रतिषेधे यद्बाधितं तद्बाधितमेव "when two rules, while they apply simultaneously, mutually prohibit each other, that rule of the two which is once superseded by the other, is superseded altogether, and cannot, therefore, apply again, after the latter rule has taken effect."

A general maxim relating to all affixes is "an affix denotes whenever it is employed in Grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added, and ends with the affix itself: प्रत्ययग्रहणे यस्मात् स विहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्" ॥ This maxim, however, does not apply

in case of feminine affixes, where we have this rule "a feminine affix denotes whenever it is employed in a rule, a word-form which ends with that affix, but which need not necessarily begin with that to which the affix has been added, but where the word-form is subordinate स्त्रीप्रत्यये चानुपसर्जने न" ॥ Thus we have परमकारीषगन्ध्यायाः पुत्रः = परमकारीषगन्धीपुत्रः and so also परमकारीषगन्धीपतिः ॥ Not so when the word is an upasarjana or subordinate in a compound. As अतिक्रान्ता कारीषगन्ध्याम् = अतिकारीषगन्ध्यापुत्रः, अतिकारीषगन्ध्यापतिः ॥

१००५ । बन्धुनि बहुव्रीहौ । ६ । १ । १४ ॥

बन्धुशब्दे उत्तरपदे ष्यङः सम्प्रसारणं स्याद्बहुव्रीहौ । कारीषगन्ध्या बन्धुरस्येति कारीषगन्धीबन्धुः । बहुव्रीहाविति किम् । कारीषगन्ध्याया बन्धुः कारीषगन्ध्याबन्धुः । क्लीबनिर्देशस्तु शब्दस्वरूपापेक्षया ॥

'मातच्मातृकमातृषु वा' ॥ कारीषगन्धीमातः । कारीषगन्ध्यामातः । कारीषगन्धीमातृकः । कारीषगन्ध्यामातृकः । कारीषगन्धीमाता । कारीषगन्ध्यामाता । अस्मादेव निपातनात्समासान्ताभावः । 'नद्यृतश्च' (८४३) इति कबभावश्च । बहुव्रीहावित्येव । नेह । कारीषगन्ध्याया माता कारीषगन्ध्यामाता । निपातनात्परोऽपि बहुव्रीहिरयं बाधते ॥

1005. There is vocalisation of the affix ष्यङ् when the word बन्धु follows in a Bahuvrihî compound.

Thus कारीषगन्ध्याबन्धुरस्य = कारीषगन्धीबन्धुः ॥ So also कौमुदगन्धीबन्धुः ॥

Why do we say "when the compound is a Bahuvrihi"? Observe कारीषगन्ध्याया बन्धुः = कारीषगन्ध्याबन्धुः, which is a Tatpurusha compound.

Though the word बन्धुनि is exhibited in the sûtra in the neuter gender, it is in fact a masculine word. It is shown as neuter only as regards the word-form bandhu

१००६ । इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु । ६ । ३ । ६५ ॥

इष्टकादीनां तदन्तानां च पूर्वपदानां चितादिषु क्रमादुत्तरपदेषु ह्रस्वः स्यात् । इष्टकचितम् । पक्केष्टकचितम् । इषीकतूलम् । मुञ्जेषीकतूलम् । मालभारी । उत्पलमालभारी ॥

1006. For the long vowel, a short is substituted, in इष्टका before चित, in इषीका before तूल, and in माला before भारिन् ॥

Thus इष्टकचितम्, इषीकतूलम् and मालभारिणी कन्या ॥ The rule of tadanta applies to इष्टका &c as they fall under Padâdhikâra. So that the compounds ending in इष्टका &c are also governed by this rule : as पक्केष्टकचितम्, मुञ्जेषीकतूलम्, उत्पलमालभारिणी कन्या ॥

१००७ । कारे सत्यागदस्य । ६ । ३ । ७० ॥

मुम् स्यात् । सत्यङ्कारः । अगदङ्कारः ।

अस्तोश्चेति वक्तव्यम् * ॥ अस्तुङ्कारः ॥

धेनोर्भव्यायाम् * ॥ धेनुम्भव्या ॥

लोकस्य पृणे * ॥ लोकम्पृणः । पृण इति मूलविभुजादित्वात्कः ॥

इत्येऽनभ्याशस्य * ॥ अनभ्याशमित्यः । दूरतः परिहर्तव्य इत्यर्थः ।

भ्राष्ट्राग्न्योरिन्धे * ॥ भ्राष्ट्रमिन्धः । अग्निमिन्धः ॥

गिलेऽगिलस्य * ॥ तिमिङ्गिलः । अगिलस्य किम् । गिलगिलः ॥

गिलगिले च * ॥ तिमिङ्गिलगिलः ॥

उष्णभद्रयोः करणे * ॥ उष्णङ्करणम् । भद्रङ्करणम् ॥

1007. मुम् is the augment of सत्य and अगद when the word कार follows.

As-सत्यंकारः = सत्यंकरोति or सत्यस्यकारः 'to take oath'. So also अगदंकारः "a physician."

Vart :—So also of अस्तु as अस्तुंकारः "efficacious, working as a medicine."

Note :—So also in Vedas, of भक्ष, before कार—e. g. भक्षंकार, in secular language भक्षकारः ॥

Vart :—Of धेनु before भव्या, e. g. धेनुंभव्या (धेनुश्चासौभव्या च) ॥

Vart :—Of लोक before पृण, e. g. लोकंपृण "filling or pervading the

world' As लोकम्पृणः परिमले परिपूरितस्य ॥ पृण is formed by the affix क (III 2 5 S 2919 vart) added to the root पृण् ॥ as it belongs to the Mûlavibhujâdi class

Vart —Of असन्याया before इत्य as असम्व्यासमित्य "to be shunned from afar'

Vart —Of भ्राष्ट्र and अग्नि before इन्ध , as भ्राष्ट्रमिन्ध , अग्निमिन्ध 'one who fries or roasts"

Vart —A word before गिल takes मुम् augment unless it is also गिल e. g तिमिङ्गिल a kind of fish which swallows a *timi* But गिलगिल ॥

Vart —So also before गिलगिल e g तिमिङ्गिलगिल ॥

Vart —Of उष्ण and भद्र before करण e. g उष्णंकरण and भद्रंकरण ॥

१००८ । रात्रेः कृति विभाषा । ६ । ३ । ७२ ॥

रात्रिंचरः । रात्रिचरः । रात्रिमटः । रात्र्यटः । अखिदर्थोऽयं मुम्विधिः । खिति तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव मुम् वक्ष्यते । रात्रिंमन्यः ॥

1008 The word रात्रि optionally takes मुम् before a word formed by kṛt affix

As रात्रिंचर or रात्रिचर , रात्रिमट or रात्र्यट ॥ . This is an aprâpta vibhâshâ This sûtra applies to words not formed by a खित् affix The augment मुम् is compulsory by VI 3 67 S 2942 before a kṛit affix having an indicatory ख As रात्रिंमन्य ॥ Here the affix खश् (III 2 83 S 2993) is added to the root मन् , and as it is a sârvadhâtuka affix, becasue it has an indicatory श therfore the vikarana श्यन् is added

१००९ । सहस्य सः संज्ञायाम् । ६ । ३ । ७८ ॥

सपुत्रः । सपलाशम् । संज्ञायां किम् । सहयुध्वा ॥

1009 स is substituted for सह, in a Name, when followed by another word in a compound

Thus सपलाशम् ॥ Why when it is a Name? Observe सहयुध्वा formed by क्वनिप् (III 2 96 S 3006) The ई is not added in the Feminine because of the vârtika under IV 1 7 S 456

१०१० । ग्रन्थान्ताधिके च । ६ । ३ । ७९ ॥

अनयोः परयोः सहस्य सः स्यादुत्तरपदे । सकलं ज्यौतिषमधीते । समुहूर्तं ज्यौतिषमधीते । सद्रोणा खारी ॥

1010 स is the substitute for सह, in a compound when followed by another word, when it has the sense of

'upto the end' (in connection with a literary work) or 'more.'

Thus सकलं = कलान्तं ज्योतिषमधीते ॥ So also समुहूर्तम् = (मुहूर्तान्तम्) ॥ ससंग्रहं (= संग्रहान्तम्) व्याकरणमधीते ॥ These are all Avyayîbhâva compounds by °अन्तवचने (II. 1. 6 S. 652). Therefore, when a word, denoting time, is the second member, सह would not be changed to स, because of the prohibition in VI. 3. 81 S. 660. The present sûtra removes that prohibition by anticipation, with regard to time-denoting words even, when the meaning is that 'of the end of a book.' When the sense is that of 'more,' we have सद्रोणा खारी, समाषः कार्षापणः। सकाकिणीको माषः ॥

१०११ । द्वितीये चानुपाख्ये । ६ । ३ । ८० ॥

अनुमेये द्वितीये सहस्य सः स्यात् । सराक्षसीका निशा । राक्षसी साक्षादनुपलभ्यमाना निशयाऽनुमीयते ॥

1011. स is the substitute for सह, when it is in connection with a word which refers to a second object, which latter, however, is not directly perceived.

Note:—Of the two things which are generally found co-existing, 'the non-principal is called the 'second' or द्वितीय ॥ That which is perceived, observed or is known is called उपाख्य, 'that which is not perceived &c is अनुपाख्य, *i. e.* what is to be inferred. That is, when the second object is to be inferred from the presence of the first, स is added to such second word. Thus साग्निः (कपोतः) 'a pigeon which points out that conflagration has taken place some where.' सपिशाचा वात्या "a storm-wind which announces the Piśâchas."

सराक्षसीका निशा. Here the fire, the Piśâcha or the Râkshas as are not directly perceived, but their existence is inferred from the presence of the pigeon, storm-wind and night. In सराक्षसीका, there is added कप् by V. 4. 153 S. 833.

१०१२ । समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु । ६ । ३ । ८४ ॥

समानस्य सः स्यादुत्तरपदे न तु मूर्धादिषु । अनु भ्राता सगर्भ्यः । अनु सखा सयूथ्यः । यो नः सतुल्यः । तत्र भव इत्यर्थे सगर्भसयूथसनुताद्यत् । अमूर्धादिषु किम् । समानमूर्धा । समानप्रभृतयः । समानोदर्काः । समानस्येति योगो विभज्यते । तेन सपक्षः साधर्म्यं सजातीयमित्यादि सिद्धमिति काशिका । अथवा सहशब्दः सदृशवचनोऽप्यस्ति । सदृशः सख्या ससखीति यथा । तेनायमस्वपदविग्रहो बहुव्रीहिः । समानः पक्षोऽस्येत्यादि ॥

1012 स is the substitute of समान in the Chhandas but not before मूर्धन्, प्रभृति and उदर्क ॥

Thus अनुभ्राता सगर्भ्यः अनुसखा सयूथ्य यान सयुत्य (IV 4 114 S 3460) समाना गर्भ = सगर्भ तत्र भव = सगर्भ्य formed by यत् affix IV 4 114 S 3460 Why do we say not before मूर्धन् &c.' Observe समानमूर्धा, समानप्रभृतय, समानोदर्का ॥

The sûtra should be divided into two viz समानस्य forming one sûtra and छन्दस्यमूर्द्ध &c., another This we do in order to get the forms सपक्ष, साधर्म्यम्, सजातीयम् &c, in secular language also ' Thus says the author of the KAśikA

Or we may say the word सह means also सदृश as we have already seen in the word सखा (= सदृश सख्या) Therefore the above are Bahuvrîhis which should be analysed thus समानः पक्षोऽस्य = सपक्ष &c Here स is an elliptical form of सह meaning sadṛiśa See VI 3 82 S 849 by which सह is changed to स ॥

Note —This sutra is a Vaidic rule and ought to have been taught by Bhattoji in the Vaidic chapter He has taught it here in order to show that by Yoga vibhâga it can be applied to ordinary language also

But if the view be taken that in सपक्ष &c, the स is सह then there is no necessity of Yoga vibhâga, for the Mâhâbhâshya has not shown this splitting of this particular sûtra

१०१३ । ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु । ६ । ३ । ८५ ॥

एषु द्वादशसूत्तरपदेषु समानस्य सः स्यात् । सज्योति । सजनपद इत्यादि ॥

1013 This substitution of स for समान् takes place before the twelve words ज्योतिस्, जनपद, रात्रि, नाभि, नामन्, गोत्र, रूप, स्थान, वर्ण, वयस्, वचन and बन्धु in the common language also

Thus सज्योति सजनपद, सरात्रि सनाभि, सनामा सगोत्र सरूप, सस्थान सवर्ण, सवया सवचन सबन्धु ॥

Note —सज्योतिस् (neut) is the period of impurity which lasts up to the setting of the sun or the asterism in which the impurity commenced

१०१४ । चरणे ब्रह्मचारिणि । ६ । ३ । ८६ ॥

ब्रह्मचारिण्युत्तरपदे समानस्य स स्याच्चरणे समानत्वेन गम्यमाने । चरण शाखा । ब्रह्म वेद । तदध्ययनार्थं व्रतमपि ब्रह्म । सचरतीति ब्रह्मचारी । समान स सब्रह्मचारी ॥

1014. स is substituted for समान before ब्रह्मचारिन् when it denotes persons engaged in fulfilling a common vow of studying the Vedas.

Thus समानो ब्रह्मचारी = सब्रह्मचारी ॥ चरणे in the sûtra means a शाखा or a department of Vedic study ब्रह्म means the Vedas. He who has a common (samâna) branch (charaṇa) is a sabrahmachâri. The vow of studying the Veda, is also called ब्रह्म ॥ He who is engaged in the performance of that vow, is called ब्रह्मचारिन् ॥ समान refers to the vow of studying being common to both : *i. e.* समाने ब्रह्मणि व्रतचारि = सब्रह्मचारी ॥

Note :—सब्रह्मचारिन् therefore means a co-student, one who reads the *same* Vedic portion as the other.

१०१५ । तीर्थे ये । ६ । ३ । ८७ ॥

तीर्थे उत्तरपदे यादौ प्रत्यये विवक्षिते समानस्य सः स्यात् । सतीर्थ्यः = एकगुरुकः । समानतीर्थे वा सीति यथत्यथः ॥

1015. स is substituted for समान, before तीर्थ, when the affix यत् is added to it.

Thus सतीर्थ्यः = समान तीर्थ वासी (IV. 4. 107 S. 1658) 'a fellow-student,' *i. e.* whose preceptor is one and the same person: who are studying under a common teacher. The affix यत् is added by IV. 4. 107 S. 1658.

१०१६ । विभाषोदरे । ६ । ३ । ८८ ॥

यादौ प्रत्यये विवक्षिते इत्येव । सोदर्यः । समानोदर्यः ॥

1016. The substitution of स for समान is optional before उदर when the affix यत् is added to it.

सोदर्यः or समानोदर्यः (IV. 4. 108 S. 1659).

१०१७ । दृग्दृशवतुषु । ६ । ३ । ८९ ॥

सदृक् । सदृशः ॥

दृक्षे चेति वक्तव्यम् * ॥ सदृक्षः वतुरुक्तार्थः ॥

1017. स is substituted for समान, before दृक्, दृश् and the affix वत् ॥

Thus सदृक्, सदृशः ॥ The affixes कस्, and क्विन् are added to दृश् under III. 2. 60 S. 429. *Vârt* which give us the forms दृक् and दृश ॥

Vârt —So also before दृक्ष as सदृक्ष ॥ दृक्ष is formed by कृत affix under III 2 60S 429 Vârtika

The affix वतु is taken for the sake of the subsequent sûtra

१०१८ । इदंकिमोरीश्की । ६ । ३ । ९० ॥

दृग्दृशवतुषु इदम ईश् किम की स्यात् । ईदृक् । ईदृशः । कीदृक् । कीदृशः । वतुबुदाहरणं वक्ष्यते । दृक्षे च । ईदृक्षः । कीदृक्षः ॥ आ सर्वनाम्नः ॥ दृक्षे च । तादृक् । तादृशः ॥ तावान् । तादृक्षः । वीप । मत्सोरव । अमूदृक् । अमूदृशः । अमूदृक्षः ॥

1018 ई is substituted for इदम् and की for किम् before the words दृक्, दृश and the affix वत् ॥

Thus ईदृक् ईदृश and इयान्, कीदृक् कीदृश and कियान् ॥

Note —इयत् and कीयत् are changed to ई + इयत् and की + इयत् by V 2 40 S 1841 and the long ई is elided by VI 4 148 S 311 and we get इयत् and कियत् ॥

Vârt —So also before दृक्ष as ईदृक्ष and कीदृक्ष ॥

So also when the rule VI 3 91 S 430 applies and आ is added to pronouns, as तादृक्, तादृश, तावान् and तादृक्ष ॥

So also in the case of the Pronoun अदस् when it takes the long आ (VII 3 91 S 430) and म and उ substitutions (VIII 2 80 S 419) as—अमूदृक्, अमूदृश, अमूदृक्ष ॥

१०१९ । समासेऽङ्गुले सङ्गः । ८ । ३ । ८० ॥

अङ्गुलिशब्दात्सङ्गस्य सस्य मूर्धन्यः स्यात्समासे । अङ्गुलिषङ्गः । समासे किम् । अङ्गुलेः सङ्गः ॥

1019 ष is substituted for the स of सङ्ग after the word अङ्गुलि in a compound

Thus अङ्गुलिषङ्ग ॥ Why do we say in a compound ? Observe अङ्गुलेः सङ्ग ॥

Note —The word सङ्ग is exhibited in the sûtra in the nominative case The force is here that of Genitive i e सङ्गस्य ॥

१०२० । भीरोः स्थानम् । ८ । ३ । ८१ ॥

भीरुशब्दात् स्थानस्य सस्य मूर्धन्यः स्यात्समासे । भीरुष्ठानम् । असमासे तु । भीरोः स्थानम् ॥

1020 ष is substituted for the स् of स्थान when preceded by भीरु in a compound

Thus भीरुष्ठानम् ॥ The word "compound" is understood here also; otherwise भीरोः स्थानं ॥

१०२१ । ज्योतिरायुषः स्तोमः । ८ । ३ । ८३ ॥

आभ्यां स्तोमस्य सस्य मूर्धन्यः स्यात्समासे । ज्योतिष्टोमः । आयुष्टोमः । समासे किम् । ज्योतिषः स्तोमः ॥

1021. The स् of स्तोमः is changed to ष् after ज्योतिस् and आयुस् in a compound.

As ज्योतिष्टोमः, आयुष्टोमः ॥ Why do we say 'in a compound'? Observe ज्योतिषः स्तोमः where there is no compounding.

१०२२ । सुषामादिषु च । ८ । ३ । ९८ ॥

सस्य मूर्धन्यः । शोभनं साम यस्य सुषामा । सुषन्धिः ॥

1022. The स् is changed to ष् in the words सुषामन् and the rest.

Thus सुषामा ब्राह्मणः=शोभनम् साम यस्य असौ ॥ So also सुषन्धिः ॥

Note :—1 सुषामा, 2 निःषामा, 3 दुःषामा, 4 सुषेधः, 5 निषेधः (निःषेधः), 6 दुःषेधः, 7 सुषंधिः, 8 निःषंधिः (निषंधिः), 9 दुःषंधिः, 10 सुष्टु (सुष्ठु), 11 दुष्टु (दुष्ठु), 12 गौरिषक्थः संज्ञायाम् 13 प्रतिष्णिका, 14 जलाषाहम्, 15 नौषेचनम् (नौषिचनम्), 16 दुन्दुभिषेवणम् (दुन्दुभिषेचनम्; °षेवनम्) 17 एति संज्ञायामगात्, 18 हरिषेणः, 19 नक्षत्राद्वा, रोहिणीषेण ॥ आकृतिगण ॥

Some of the above words would have been governed by the prohibition in VIII. 3. 111, S. 2128 others would never have taken ष, hence their inclusion in this list. The word सु is here a karmapravachaniya (I. 4. 94 S. 555) and निर् and दुर् also are not upasargas, because they are so only in connection with the verbs गम and क्री; so VIII. 3. 65 S. 2270 does not apply to सेध preceded by निर् and दुर् ॥ The word सेध here is a घञ् formed word, from षिधु हिंसा संराद्धोः; if it be derived from षिध गत्याम्, then also, the word is included here in order to prevent the application of VIII. 3. 113 S. 2278. The words सुषन्धिः, दुःषन्धिः &c., are derived from धा with the propositions सु and सम्, and the affix कि (III. 3. 92 S 3270); and the स of सम् is changed to ष ॥ The words सुष्टु दुष्टु are Unádi formed words (Un. I, 25). The word गौरिषक्थः is a Bahuvríhi, the स of सक्थि is changed to ष् and the Samásánta षच् is added (V. 4. 113 S. 852). The long ई of the first member is shortened by VI. 3. 63 S. 1001. The change takes place when it is a Name. The word प्रतिष्णिका is formed by adding the Preposition प्रति to the root स्ना, and the affix अङ् (III. 3. 106 S. 3283), and we have प्रतिष्णा with टाप्; then क is added by V. 3. 73 S 2028 and आ shortened (VII. 4. 13 S. 834), and इ added by VII. 3. 44 S. 463 The word नौषेचनं is formed by adding ल्युट् to सिच् ॥ दुन्दुभिषेवणं is also a ल्युट् formed word from सेवति or सीव्यति.॥ There are two sútras in the above list. They are explained below.

१०२३ । एति सञ्ज्ञायामगात् । ८ । ३ । ९९ ॥

सस्य मूर्धन्य । हरिषेण ॥ एति किम् । हरिसक्थम् । सञ्ज्ञायां किम् । पृथुसेन । अगकारात्किम् । विष्वक्सेन । इण्कोरित्येव । सर्वसेन ॥

1023. The स् *followed by* ए *and preceded by* इण् *or* कु *is changed to* ष्, *when the word is a name, and when the* स *is not preceded by* ग् ॥

Thus हरय सेना यस्य = हरिषेण, परिन सेना यस्य = परिषेण, so also वारिषेण, जानुषेणी ॥ Why do we say 'followed by ए'? Observe हरिसक्थम् ॥ Why do we say 'when a Name'? Observe पृथ्वी सेना यस्य स = पृथुसेनो राजा (VI 3 34 S 831) Why do we say 'when the स is not preceded by ग'? Observe विष्वक सेन ॥ The phrase इण्कोः (VIII 3 57 S 211) is understood here also, so the rule does not apply to सर्वसेन ॥

Note —This sutra is read in the list of Sushamâdi class (see the last sûtra 1022) so also the next sûtra They have been inserted in the Ashtadhyâyî from the Ganapâtha

१०२४ । नक्षत्राद्वा । ८ । ३ । १०० ॥

एति सस्य सञ्ज्ञायामगकारान्मूर्धन्यो वा । रोहिणीषेण । रोहिणीसेन । अगकारात्किम् । शतभिषक्सेन । आकृतिगणोऽयम् ॥

1024. When the preceding word is the name of a Lunar mansion, the ष् *substitution for* स् *under the above mentioned circumstances is optional.*

Thus रोहिणीषेण or रोहिणीसेन ॥ Why do we say 'when not preceded by ग'? Observe भिषक् सेन where the preceding letter is ग् ॥

Note. —These two sûtras 99 and 100 are really Gana sûtras being read in the सुषामादि Gana They have, since long been raised to the rank of full sûtras

All cerebral ष changes when not referable to any specific rule, should be classified under the Sushâmâdi gana

१०२५ । अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु । ६ । ३ । ९९ ॥

अन्यशब्दस्य दुगागम स्यादाशीरादिषु परेषु । अन्यदाशी । अन्यदाशा । अन्यदास्था । अन्यदास्थित । अन्यदुत्सुक । अन्यदूति । अन्यद्राग । अन्यदीय ॥ अषष्ठ्यादि किम् । अन्यस्याऽन्यन वाशी अन्याशी । कारक छ च नाम विषय । अन्यस्य कारक अन्यत्कारक । अन्यस्यायमन्यदीय । गहादिराकृतिगणः ॥

1025. अन्य, when not used in the Genitive or the Instrumental, gets the augment दुक् (द्), before आशिस्, आशा, आस्था, आस्थित, उत्सुक, ऊति, कारक and राग, as well as before the affix छ (ईय).

Thus अन्या आशीः = अन्यदाशीः अन्या आशा = अन्यदाशा, अन्या आस्था = अन्यदास्था अन्य आस्थितः = अन्यदास्थितः, अन्य उत्सुकः = अन्यदुत्सुकः, अन्या ऊतिः = अन्यदूतिः, अन्यः कारकः अन्यत्कारकः, अन्यो रागः = अन्यद्रागः ॥ So also with छ, as अन्यस्मिन् भवः = अन्यदीयः ॥ It takes छ because it belongs to गहादि class (IV. 2. 138 S. 1362:) Gahâdi is Akritigaṇa.

Why do we say 'when not in the Genitive or the Instrumental'? Observe अन्यस्य आशीः = अन्याशीः, अन्येन आस्थितः = अन्यास्थितः &c. With regard to the word कारक and the affix छ, the दुक् augment is universal, though अन्य may be even in the Genitive case &c: as अन्यस्य कारकः = अन्यत् कारकः, अन्यस्येदम् = अन्यदीयम् ॥ The unusual occurrence of two negatives in the sûtra (अषष्ठी and अतृतीया), implies this.

१०२६ । अर्थे विभाषा । ६ । ३ । १०० ॥

अन्यदर्थः । अन्यार्थः ॥

1026. दुक् is optionally the augment of अन्य when अर्थ follows.

As अन्यदर्थः or अन्यार्थः ॥

१०२७ । कोः कत्तत्पुरुषेऽचि । ६ । ३ । १०१ ॥

अजादावुत्तरपदे । कुत्सितोऽश्वः कदश्वः । कदन्नम् । तत्पुरुषे किम् । कूष्ट्रो राजा ॥- त्रौ च * ॥ कुत्सितास्त्रय कत्त्रयः ॥

1027. कत् is substituted for कु in a Tatpurusha, when a word beginning with a vowel follows as the second member.

As कदश्वः, कदन्नम् ॥ Why do we say in a Tatpurusha? Observe कूष्ट्रो राजा ॥

Note :—Why do we say "when the second member begins with a vowel"? Observe कुब्राह्मण, कुपुरुषः ॥

Vart :—कत् is substituted before त्रय, as कत्त्रयः = कुत्सितास्त्रयः ॥

१०२८ । रथवदयोश्च । ६ । ३ । १०२ ॥

कद्रथः । कद्वदः ॥

1028 कद् is substituted for कु before रथ and वद also.

Thus कद्रथ , कद्वद ॥

१०२९ । तृणे च जातौ । ६ । ३ । १०३ ॥

कत्तृणम् ॥

1029 कत् is substituted for कु, when तृण follows denoting a species.

As कत्तृणा नाम जातिः ॥ But कुत्सितानि तृणानि = कुतृणानि ॥

१०३० । का पथ्यक्षयोः । ६ । ३ । १०४ ॥

कापथम् । काक्ष । अक्षशब्देन तत्पुरुषः । अक्षिशब्देन बहुव्रीहिर्वा ॥

1030. का is the substitute of कु, before पथिन् and अक्ष ॥

Thus कापथम् and काक्ष ॥ The latter is a Tatpurusha, if the second word is *aksha* , and it is Bahuvrihi also, if the second term is *akshi*.

१०३१ । ईषदर्थे । ६ । ३ । १०५ ॥

ईषज्जलं काजलम् । अजादावपि परत्वात्कादेशः । काम्ल ॥

1031. का is the substitute of कु, when the meaning is 'a small'

As कामधुरम् , कालवणम् । काजलम् "a little water" Though the second member may begin with a vowel, yet this substitution takes place, in spite of VI 3. 101 S 1027 because this sûtra is *subsequent* in order , as काम्लम् ॥

१०३२ । विभाषा पुरुषे । ६ । ३ । १०६ ॥

कापुरुष । कुपुरुष । अप्राप्तविभाषेयम् । ईषदर्थे हि पूर्वविप्रतिषेधान्नित्यम् । ईषत्पुरुष । कापुरुष ॥

1032 का is optionally substituted for कु, when the word पुरुष follows

Thus कापुरुष, or कुपुरुष ॥ This is an aprâpta vibhâshâ In the sense of 'a little ईषत्', the substitution is compulsory and not optional, by the setting aside of the prior , as ईषत् पुरुष = का पुरुष ॥

१०३३ । कवं चोष्णे । ६ । ३ । १०७ ॥

उष्णशब्दे उत्तरपदे कोः कवं का च वा स्यात् । कवोष्णम् । कोष्णम् । कदुष्णम् ॥

1033. का and कव are optionally the substitutes of कु when उष्ण follows.

As कवोष्णम्, कोष्णम् or कदुष्णम् ॥

१०३४ । पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् । ६ । ३ । १०९ ॥

पृषोदरप्रकाराणि शिष्टैर्यथोच्चारितानि तथैव साधूनि स्युः । पृषतः उदरं पृषोदरम् । तलोपः । वारिवाहको बलाहकः । पूर्वपदस्य बः उत्तरपदादेश्च लत्वम् ॥

भवेद्वर्णागमाद्धंसः सिंहो वर्णविपर्ययात् । गूढोत्मा वर्णविकृतेर्वर्णनाशात्पृषोदरम् ॥

दिक्शब्देभ्यस्तीरस्य तारभावो वा * ॥ दक्षिणतारम् । दक्षिणतीरम् । उत्तरतारम् । उत्तरतीरम् ॥

दुरो दाशनाशदभध्येषूत्वमुत्तरपदादेः ष्टुत्वं च * ॥

दुःखेन दाश्यते दूडाशः । दुःखेन नाश्यते दूणाशः । दुःखेन दभ्यते दूडभः । खल् त्रिभ्यः । दम्भेर्नलोपो निपात्यते । दुःखेन ध्यायतीति दूढ्यः । आतश्चोपसर्गे कः । ब्रुवन्तोऽस्यां सीदन्तीति बृसी । ब्रुवच्छब्दस्य बृ आदेशः सदेरधिकरणे ड्ट् । आकृतिगणोऽयम् ॥

1034. The elision, augment and mutation of letters to be seen in पृषोदर &c, though not found taught in treatises of Grammar, are valid, to that extent and in the mode, as taught by the usage of the sages.

The word यथोपदिष्टम् = शिष्टैरुच्चारितानि ॥ Thus पृषदुदरं यस्य = पृषोदरम्, पृषद् उद्वानं यस्य = पृषोद्वानम् ॥ Here there is elision of द् ॥ So also वारिवाहकः = बलाहकः, here वारि is replaced by ब, and ल replaces व of वाहक; जीवनस्य मूतः = जीमूतः, here वन has been elided; शवानां शयनं = श्मशानम्; here श्म replaces शव; and शान for शयन ॥ ऊर्द्ध्वं खमस्य = उलूखलम्; here उलू replaces ऊर्ध्व, and खल replaces खम ॥ पिशिताशः = पिशाचः ॥

मह्यां रौति = मयूरः ॥ Here मही is replaced by मयू, and the final of रु is elided before the affix अच् ॥ And so on with अश्वत्थ, कपित्थ &c.

The following verse enumerates the anomalies of Prishodara class compounds :—

VERSE.

The word हंस is formed by the augment of a letter; the word सिंह is formed by the transposition of letters; the word गूढोत्मा is formed by mutation of letters, and the word पृषोदर is formed by the destruction of letters.

Note —इस is formed from the root इन् with the affix अच् (of Pachâdi class III. 1 134 S 2896), and the augment सक्. इन्+सक्+अच्=इस ॥ From √ हिंस् is formed सिंह by the Pachâdi अच्, the letters ह and स change position *inter se*

Vârt —तीर becomes optionally तार after a word denoting direction, as दक्षिणतीरम् or दक्षिणतारम्, उत्तरतीरम्, or उत्तरतारम् ॥

Vârt —The final of दुर् is changed to उ, before दाश, नाश, दभ and ध्यै and the first letters of these are changed to their corresponding cerebrals. Thus दु खेन दाश्यते, नाश्यते, दभ्यते च = दूडाश, दूणाश, दूडभ ॥ In the last (दूडभ) there is elision of the nasal also" These three words are formed by the affix खल् (III. 3 126 S 3305) दु खेन ध्यायति = दूढ्य ॥ Here is added the affix क to the root ध्याय (ध्यै) preceded by the upapada दु, by III I 126 S 2898.

बृसन्तोऽस्यां सीदन्ति = बृसी ॥ Here सद् takes the affix ड in the locative, and बृस is replaced by बृ ॥ मुनीनामासनं बृसी "The seat of a sage is called brisi." (See Amarakosha II. 7. 46)

१०३५ । संहितायाम् । ६ । ३ । ११४ ॥

अधिकारोऽयम् ॥

1035. In the following sûtras upto the end of the third pâda of the sixth Adhyâya, are to be supplied the following words :—" In an uninterrupted flow of speech."

Note —Thus sûtra VI. 3 135 S 3537 declares " अ at the end of a two-syllabic inflected verb becomes long in the Hymns " Thus विद्मा हि त्वा सत्पतिं शूर गोनाम् ॥ The word संहितायाम् should be read into that sûtra to complete the sense. So that when the above words stand separately, we have विद्म, हि, त्वा, सत्पतिं, शूर, गोनाम् ॥

१०३६ । कर्णे लक्षणस्याविष्टाष्टपञ्चमणिभिन्नच्छिन्नच्छिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य । ६ । ३ । ११५ ॥

कर्णशब्दे परे लक्षणवाचकस्य दीर्घः । द्विगुणाकर्णं । लक्षणस्य किम् । शोभनकर्णं । अविष्टादीनां किम् । विष्टकर्णं । अष्टकर्णं । पञ्चकर्णं । मणिकर्णं । भिन्नकर्णं । छिन्नकर्णं । छिद्रकर्णं । स्रुवकर्णं । स्वस्तिककर्णं ॥

1036 Before कर्ण, there is the substitution of a long vowel for the final of the preceding word, when it denotes a proprietorship mark on the ears of cattle, but not

when the words are विष्ट, अष्टन्, पञ्चन्, मणि, भिन्न, छिन्न, छिद्र, स्रुव and स्वस्तिक ॥

Thus द्विगुणाकर्णः॥ The word लक्षण here means any peculiar mark showing the proprietorship, put or made on the ears of animals. Why do we say 'when it denotes such a mark'? Observe शोभनकर्णः ॥ Why do we say 'with the exception of विष्ट &c'? Observe विष्टकर्णः॥ अष्टकर्णः, पञ्चकर्णः, भिन्नकर्णः, छिन्नकर्णः, छिद्रकर्णः, स्रुवकर्णः, स्वस्तिककर्णः and मणिकर्णः ॥

१०३७ । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ । ६ । ३ । ११६ ॥

क्विबन्तेषु एषु परेषु पूर्वपदस्य दीर्घः । उपानत् । नीवृत् । प्रावृट् । मर्माविन् । नीरुक् । अभीरुक् । ऋतीषट् । परीतत् । क्वाविति किम् । परिणहनम् । विभाषा पुरुष इत्यतो मण्डूकप्लुत्या विभाषानुवर्तते सा च व्यवस्थिता । तेन गतिकारकयोरेव । नेह । पटुरुक् । तिग्मरुक् ॥

1037. A long vowel is substituted for the final vowel of the preceding word, before the verbs नह्, वृत्, वृष्, व्यध्, रुच्, सह and तन्, when these roots take the affix क्विप् ॥

Thus उपानह् (उपानत् Nom. S.), so also, परीणत्, नीवृत्, उपावृत्, (with vṛt) प्रावृट्, उपावृट्, (with vṛsh) मर्मावित्, हृदयावित्, श्वावित्, (with vyadh) नीरुक्, अभीरुक् (with tuch) ऋतीषट्, (with sah) तरीतत् (with tan). The nasal is elided after गम् before क्वि (VI. 4. 40 S. 2986), and by an extension of that rule, it is elided after तन् also. Why do we say 'when क्वि follows'? Observe परिणहनम् ॥

In this sûtra we read the anuvritti of the word "vibhâshâ" ("optionally") from the aphorism VI. 3, 106 S. 1032, which does not govern the intervening ten sûtras, but applies to this VI. 3. 116 S. 1037, by the method, called 'frog-leap.' The option of this sûtra is, however, a vyavasthita vibhâsâ or a settled option. Namely, it applies only when the upapadas are *gatis* or *kârakas*. Therefore not here, पटुरुक् or तिग्मरुक् ॥

१०३८ । वनगिर्योः संज्ञायां कोटरकिंशुलुकादीनाम् । ६ । ३ । ११७ ॥

कोटरादीनां वने परे किंशुलुकादीनां गिरौ परे दीर्घः स्यात्संज्ञायाम् ॥

1038. For the final vowel of कोटर &c. a long vowel is substituted before वन, and so also of किंशुलुक &c. before गिरि, when the compound is a Name.

Thus कोटर+वन ॥ Now applies the following sûtra.

Note :—Thus कोटरावणम्, मिश्रकावणम्, सिध्रकावणम्, सारिकावणम् ॥

So also किंशुलुकागिरि , अञ्जनागिरि , &c.

The न is changed to ण in वन by VIII 4 4 S 1039 But असिपत्रवनम् and कृष्णगिरि as these words do not belong to the above classes.

1 कोटर, 2 मिश्रक, 3 सिध्रक, 4 पुरग (पुरक), 5 सारिक (सारिक) ॥

1 किंशुलुक (किंशुलक), 2 साल्व (साल्वक), 3 नड*, 4 अञ्जन, 5 भञ्जन, 6 लोहित, 7 कुक्कुट ॥

१०३९ । वनं पुरगामिश्रकासिध्रकासारिकाकोटराग्रेभ्यः । ८ । ४ । ४ ॥

वनशब्दस्योत्तरपदस्य एभ्य एव णत्वं नाम्नि । इह कोटरान्ताः पञ्च पूर्वविधौ कोटराद्यो बोध्याः । तेषां कृतदीर्घाणां णत्वविधौ निर्देशो नियमार्थः । अग्रशब्दस्य तु विध्यर्थः । पुरगावणम् । मिश्रकावणम् । सिध्रकावणम् । सारिकावणम् । कोटरावणम् । एभ्य एवेति किम् । असिपत्रवनम् । वनस्याग्रे अग्रेवणम् । राजदन्तादिषु निपातनात्सप्तम्या अलुक् । प्रातिपदिकार्थमात्रे प्रथमा । किंशुलुकागिरिः ॥

1039. The न of वन, is changed into ण, when preceby the words puragâ, miśrakâ, sidhrkâ, sârikâ, koṭarâ, and agre, as first members of the compound, and the whole compound is a name.

The words पूर्वपदात् and संज्ञायाम् of the sûtra VIII. 4. 3 S. 857 are to be read into this aphorism. Thus पुरगावणम् , मिश्रकावणम् , सिध्रकावणम्, कोटरावणम् ॥ These are names of hells of various kinds. अग्रेवणम् (II. 2. 31 S. 902) सारिकावणम् ॥

The lengthening of the finals in the above five up to कोटर is by VI. 3 117 S 1038 and the word कोटराणि of the last sûtra refers to these five words of the present sûtra. Though the word अग्रेवण=वनस्याग्रे is not a Name, yet the rule VI. 3. 9, S. 966 applies to it and the case affix is not elided, because it is so read in Râjadantâdi list (II. 2. 31 S 902). The seventh-case affix is included in the meaning of a Prâtipadika, hence the word agre-vanam is in the Nominative case So also किंशुलुकागिरिः ॥

The substitution of ण for न with regards to the first five words would have taken place by the preceding Ashtâdhyâyî sûtra VIII 4 3, S 857. The separate enunciation of the rule with regard to the word वन, after these, shows that this is a restrictive or नियम rule, so far as the five words up to koṭrâ are concerned But with regards to *agre* it is a *vidhi* The न of वन is changed into ण, when preceded by these words only and

no other. Thus कुबेरवनं, शतधारवनम्, असिपत्रवनम् ॥ The word agrevaṇam is not a Name, and therefore sûtra 857 would not have applied to it. Hence with regard to agre the present sûtra is a *vidhi* or an original rule.

१०४० । वले । ६ । ३ । ११८ ॥

वलमत्यये परे दीर्घः स्यात्संज्ञायाम् । कृषीवलः ॥

1040. The final of the preceding word is lengthened before the affix वल ॥

Thus कृषीवलः ॥ This is formed by the affix वलच् (V. 2. 112 S. 1919.)

१०४१ । मतौबह्वचोऽनजिरादीनाम् । ६ । ३ । ११९ ॥

अमरावती । अनजिरादीनां किम् । अजिरवती । बह्वचः किम् । व्रीहिमती । संज्ञायामित्येव । नेह । वलयवती ॥

1041. The final vowel of a word consisting of more than two syllables is lengthened before the affix मत्, when it is a name, but not of the words अजिर &c.

Thus अमरावती ॥ These are formed by the affix मतुप् (IV. 2. 85 S. 1304.) The मत् is changed to वत्, by VIII. 2. 11. S. 1899. Why 'with the exception of अजिर &c.' Observe अजिरवती, खदिरवती, पुलिनवती, हंसकारण्डववती, चक्रवाकवती ॥ Why do we say 'of a word consisting of more than two syllables'? Observe व्रीहिमती ॥ The phrase "when it is a name" has been read into the sûtra. When the word is not a name, there is no lengthening. As वलयवती ॥

1 अजिर, 2 खदिर, 3 पुलिन, 4 हंस, 5 कारण्डव (हंसकारण्डव) 6 चक्रवाक ॥

१०४२ । शरादीनां च । ६ । ३ । १२० ॥

शरावती ॥

1042. The final vowel of शर &c. is lengthened before मत् when it is a Name.

As शरावती, वंशावती ॥ The म of मत् is changed to व because it is a Name (VIII. 2. 11, S. 1899.) But not so after व्रीहि &c as these belong to यवादि class (VIII. 2. 9 S. 1897.)

1 शर, 2 वंश, 3 धूम, 4 अहि, 5 कपि, 6 मणि, 7 मुनि, 8 शुचि, 9 हनु ॥

१०४३ । इको वहेऽपीलोः । ६ । ३ । १२१ ॥

इगन्तस्य दीर्घः स्याद्वहे । ऋषीवहम् । कपीवहम् ॥ इकः किम् । पिण्डवहम् । अपीलोः किम् । पीलुवहम् ॥

अपील्वादीनामिति वाच्यम् * ॥ दारुवहम् ॥

1043 The final इ and the उ of a word, with the exception of पीलु, are lengthened before वह ॥

Thus ऋषीवहम्, कपीवहम्, मुनीवहम् ॥ Why do we say 'ending in इक् vowels'? Observe पिण्डवहम् ॥ Why not of पीलु? Observe पीलुवहम् ॥

Vart —It should be stated "with the exception of पीलु and the rest" As दारुवहम् ॥

१०४४ । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् । ६ । ३ । १२२ ॥

उपसर्गस्य बहुलं दीर्घं स्याद्घञन्ते परे न तु मनुष्ये । परीपाकः । परिपाकः ॥ अमनुष्ये किम् । निषादः ॥

1044. The final vowel of a Preposition is diversely lengthened, before a word formed by the kṛit-affix घञ्, but not when the compound denotes a human being.

Thus परीपाक or परिपाक ॥

Note —It does not take place, as प्रसेव, प्रसार ॥ It is lengthened before सद and कार, when building is meant, as प्रासाद and प्राकार ॥ Otherwise प्रसाद and प्रकार ॥ Optionally in वेश &c as प्रतिवेश or प्रतीवेश, प्रतिरोध or प्रतीरोध ॥

Why do we say, "when human beings are not meant'? Observe निषाद "The caste Nishâda' It is formed by घञ् under sûtra III 3 121 S 3300 (निषीदन्त्यस्मिन् पापम् इति निषादः) ॥ The word प्रतीहार 'gate-keeper' is apparently an exception

१०४५ । इकः काशे । ६ । ३ । १२३ ॥

इगन्तस्योपसर्गस्य दीर्घं स्यात्काशे । वीकाशः । नीकाशः । इकः किम् । प्रकाशः ॥

1045 A Preposition ending in इ or उ lengthens its final before काश ॥

As वीकाश, नीकाश, ॥ काश is formed by अच् (III 1 134 S 2896). Why do we say 'ending in इ or उ'? Observe प्रकाश where the Preposition does not end in इक् ॥

१०४६ । अष्टनः संज्ञायाम । ६ । ३ । १२५ ॥

उत्तरपदे दीर्घः । अष्टापदम् । संज्ञायां किम् । अष्टपुत्रः ॥

1046. A long vowel is substituted for the final of अष्टन् before the second member, when the compound is a name.

Thus अष्टापदम् ॥ Why do we say 'when the compound is a name'? Observe अष्टपुत्रः, where the compound is not a name.

१०४७ । चितेः कपि । ६ । ३ । १२७ ॥

एकचितीकः ॥

1047. The final vowel of चिति is lengthened before the affix कप् ॥

Thus एकचितीकः ॥ The कप् is added by V. 4, 154 S. 891.

१०४८ । नरे संज्ञायाम् । ६ । ३ । १२६ ॥

विश्वानरः ॥

1048. The final of विश्व is lengthened before नर, when the compound is a name.

Thus विश्वानरः, but विश्वनरः = विश्वे नरा यस्य when it is not a name.

Note :—The word viśva is understood here from the preceding Ashṭâdhyâyi sûtra VI. 3. 128 S. 379.

१०४९ । मित्रे चर्षौ । ६ । ३ । १३० ॥

विश्वामित्रः । ऋषौ किम् । विश्वमित्रो माणवकः ॥

शुनो दन्तदंष्ट्राकर्णकुन्दवराहपुच्छपदेषु दीर्घो वाच्यः * ॥ श्वादन्तः इत्यादि ॥

1049. The final of विश्व is lengthened before मित्र when it is the name of a Rishi.

As विश्वामित्रः 'the sage Viśvâmitra'. Why do we say 'the name of a Rishi?' Observe विश्वमित्रः 'a boy called Visvamitra'.

Vart :—The final of श्वन् is lengthened before the following दन्त, दंष्ट्रा, कर्ण, कुन्द, वराह, पुच्छ and पदः—as श्वादन्तः, श्वादंष्ट्रः, श्वाकर्णः, श्वाकुन्दः, श्वावराहः, श्वापुच्छः, श्वापदः ॥

Note :—The word दंष्ट्र is read in the Vârtika with a long final आ ॥ Some-

१०४३ । इको वहेऽपीलोः । ६ । ३ । १२१ ॥

इगन्तस्य दीर्घः स्याद्वहे । ऋषीवहम् । कपीवहम् ॥ इकः किम् । पिण्डवहम् । अपीलोः किम् । पीलुवहम् ॥

अपील्वादीनामिति वाच्यम् * ॥ दारुवहम् ॥

1043 The final इ and the उ of a word, with the exception of पीलु, are lengthened before वह ॥

Thus ऋषीवहम्, कपीवहम्, मुनीवहम् ॥ Why do we say 'ending in इक् vowels'? Observe पिण्डवहम् ॥ Why not of पीलु? Observe पीलुवहम् ॥

Vart —It should be stated 'with the exception of पीलु and the rest" As दारुवहम् ॥

१०४४ । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् । ६ । ३ । १२२ ॥

उपसर्गस्य बहुलं दीर्घः स्याद्घञन्ते परे न तु मनुष्ये । परीपाकः । परिपाकः ॥ अमनुष्ये किम् । निषादः ॥

1044. The final vowel of a Preposition is diversely lengthened, before a word formed by the krit-affix घञ्, but not when the compound denotes a human being .

Thus परीपाक or परिपाक ॥

Note —It does not take place, as प्रसेव, प्रसार ॥ It is lengthened before साद and कार when building is meant, as प्रासाद and प्राकार ॥ Otherwise प्रसादः and प्रकार ॥ Optionally in वेश &c as प्रतिवेश or प्रतीवेश, प्रतिरोध or प्रतीरोध ॥

Why do we say, 'when human beings are not meant'? Observe निषाद 'The caste Nishâda. It is formed by घञ् under sûtra III 3 121 S 3300 (निषीदन्त्यस्मिन् पापम् इति निषादः) ॥ The word प्रतीहार 'gate-keeper is apparently an exception

१०४५ । इकः काशे । ६ । ३ । १२३ ॥

इगन्तस्योपसर्गस्य दीर्घः स्यात्काशे । वीकाशः । नीकाशः । इकः किम् । प्रकाशः ॥

1045. A Preposition ending in इ or उ lengthens its final before काश ॥

As वीकाश, नीकाश, ॥ काश is formed by अच् (III 1 134 S 2896). Why do we say 'ending in इ or उ'? Observe प्रकाश where the Preposition does not end in इक् ॥

१०४६ । अष्टनः संज्ञायाम् । ६ । ३ । १२५ ॥

उत्तरपदे दीर्घः । अष्टापदम् । संज्ञायां किम् । अष्टपुत्रः ॥

1046. A long vowel is substituted for the final of अष्टन् before the second member, when the compound is a name.

Thus अष्टापदम् ॥ Why do we say 'when the compound is a name'? Observe अष्टपुत्रः, where the compound is not a name.

१०४७ । चितेः कपि । ६ । ३ । १२७ ॥

एकचितीकः ॥

1047. The final vowel of चिति is lengthened before the affix कप् ॥

Thus एकचितीकः ॥ The कप् is added by V. 4, 154 S. 891.

१०४८ । नरे संज्ञायाम् । ६ । ३ । १२९ ॥

विश्वानरः ॥

1048. The final of विश्व is lengthened before नर, when the compound is a name.

Thus विश्वानरः, but विश्वनरः = विश्वे नरा यस्य when it is not a name.

Note :—The word viśva is understood here from the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra VI. 3. 128 S. 379.

१०४९ । मित्रे चर्षौ । ६ । ३ । १३० ॥

विश्वामित्रः । ऋषौ किम् । विश्वमित्रो माणवकः ॥

शुनो दन्तदंष्ट्राकर्णकुन्दवराहपुच्छपदेषु दीर्घो वाच्यः * ॥ श्वादन्तः इत्यादि ॥

1049. The final of विश्व is lengthened before मित्र when it is the name of a Rishi.

As विश्वामित्रः 'the sage Viśvâmitra'. Why do we say 'the name of a Rishi?' Observe विश्वमित्रः 'a boy called Visvamitra'.

Vart :—The final of श्वन् is lengthened before the following दन्त, दंष्ट्रा, कर्ण, कुन्द, वराह, पुच्छ and पदः—as श्वादन्तः, श्वादंष्ट्रः, श्वाकर्णः, श्वाकुन्दः, श्वावराहः, श्वापुच्छः, श्वापदः ॥

Note :—The word दंष्ट्रा is read in the Vârtika with a long final आ ॥ Some

read it as short final and say श्वाश्रु is a Bahuvrihi where the final of श्व is lengthened, but the lengthening does not take place in a Tatpurusha

१०५० । प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योऽसंज्ञायामपि ।८।४।५॥

एभ्यो वनस्य णत्वं स्यात् । प्रवणम् । कार्ष्यवणम् । इह पाण्डुरवाण्णवनम् ॥

1050 The न of वन is replaced by ण, even when the compound is not a Name, when it is preceded by the words pra, nir, antar, śara, ikshu, plaksha, âmra, kârshya, khadira, and pîyûkshâ

Thus प्रवणम्, कार्ष्यवणम्, ॥ The word is कार्ष्य and not कार्श्य and it is this ष that causes the ण change

Note —The word vana is understood from the preceding Ashtâdhyâyî sutra VIII 4 4 S 1049

१०५१ । विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः ।८।४।६॥

एभ्यो वनस्य णत्वं वा स्यात् । दूर्वावणम् । दूर्वावनम् । शिरीषवणम् । शिरीषवनम् ।

द्व्यच्त्र्यज्भ्यामेव * ॥ नेह । देवदारुवनम् ॥

इरिकादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः * ॥ इरिकावनम् । मिरिकावनम् ॥

1051 The न of वन is optionally replaced by ण, when the cause of change occurs in the first member of the compound and which denotes a perennial herb or a forest tree

Note —When the pûrvapada is a word denoting ओषधि or a perennial herb or denoting a वनस्पति or a tree and it has a change producing or alterant letter, then the न of वन is replaced by ण ॥ The word vanaspati is defined in Amarakosha as those trees which produce fruits without flowering such as fig trees &c (udumbara) The शिरीष is not a vanaspati in this sense because it has *visible flowers and fruits both* But the word *vanaspati* in the sûtra is taken here as syonymous with 'tree' in general See note below This is an optional rule

Thus —दूर्वावनम् or दूर्वावणम् Here दूर्वा is the name of ओषधि ॥ Similarly शिरीषवन or शिरीषवणम् is an example of vanaspati

Vart —This rule applies when the first word is a dissyllabic or a trisyllabic word Therefore the change does not occur in देवदारुवनम् ॥

Vart:—Prohibiton should be stated with regard to the words इरिका &c. As इरिकावनम् । मिरिकावनम ॥

Note:—Though there is a distinction, botanically speaking, between a वृक्ष and a वनस्पति ; yet in this sûtra, the word वनस्पति includes वृक्ष also.

Kârika:—Technically speaking वनस्पति is a tree that bears fruit apparently without a flower, as a fig tree udumbara. वृक्ष is a tree that bears both flower and fruit, ओषधि is an annual herb, that dies after the ripening of the fruit, and creepers and tubercles are called वीरुधः ॥

१०५२ । वाहनमाहितात् । ८ । ४ । ८ ॥

आरोप्य यदुह्यते तद्वाचिस्थान्निमित्तात्परस्य वाहननकारस्य णत्वं स्यात् । इक्षुवाहणम् । आहितात्किम् । इन्द्रवाहनम् । इन्द्रस्वामिकं वाहनमित्यर्थः । वहतेर्ल्युटि वृद्धिरिहैव सूत्रे निपातनात् ॥

1052. The न of वाहन is changed into ण, when an alterant letter, producing the change, occurs in the first member of a compound, denoting the thing carried.

Thus इक्षुवाहणम् 'a sugar-cart'.

The thing which being placed on a cart is carried, is called, आहित ॥

Why do we say "denoting the thing carried". Observe इन्द्रवाहनम् "a vehicle belonging to Indra".

The word वाहन is formed by adding ल्युट् to वह , and the vriddhi lengthening of the penultimate is valid by the nipâtana of this sûtra.

१०५३ । पानं देशे । ८ । ४ । ९ ॥

पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य पानस्य नस्य णत्वं स्याद्देशे गम्ये । क्षीरं पानं येषां ते क्षीरपाणा उशीनराः । सुरापाणाः प्राच्याः । पीयते इति पानम् । कर्मणि ल्युट् ॥

1053. The न of पान is changed into ण, when it occurs as the second member of a compound, the first member of which contains an alterant letter causing change; and the whole compound denotes a country or a people.

The word पान meaning "that which is drunk." is formed by the affix ल्युट III. 3. 113 S. 2841. The force of the affix is to denote the object. Thus क्षीरपाणा उशीनराः = क्षीरपानं येषां 'the milk-drinking Usînaras', सुरापाणाः प्राच्याः 'the wine drinking Prâchyas'.

Note:—Why do we say "when denoting a country"? Observe [illegible] the drink of the Dâkshis.

The words उशीनर and the rest are applied to persons also through the medium of being country-names

१०५४ । वा भावकरणयोः । ८ । ४ । १० ॥

पानस्येत्यव । क्षीरपानम् । क्षीरपाणम् ॥

गिरिनद्यादीनां वा * ॥ गिरिनदी । गिरिणदी । चक्रनितम्बा । चक्रणितम्बा ॥

1054 Optionally when the compound denotes a condition or an instrument, the न of पान is changed into ण, when it is a second member, the cause of change occurring in the first member in a compound.

Thus क्षीरपाणम् or क्षीरपानम् "drinking of milk" is an example of भाव or condition

Note —Similarly क्षीरपाण or क्षीरपान कंस 'a vessel for drinking milk' This is an example of करण or instrument

Vart.—Optionally so in the case of गिरिनदी &c. Thus गिरिनदी, or गिरिणदी ; चक्रनितम्बा or चक्रणितम्बा ॥

१०५५ । प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च । ८ । ४ । ११ ॥

पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य एषु स्थितस्य नस्य णो वा स्यात् । प्रातिपदिकान्ते, माषवापिणौ । नुमि व्रीहिवापाणि । विभक्तौ, माषवापेण । पक्षे माषवापिनावित्यादि । एकाजुत्तरपद यस्मात्प्रातिपदिकं सदन्तस्यैव ग्रहणम् । नेह । गर्गाणां भगिनी गर्गभगिनी । अत एव नुम्ग्रहणं कृतम् । बाह्यस्य तुम्बुधान्यत्र इत्तत्र हि नुम् बहुलत्वस्य । किन्च । प्रहिण्वन्तित्यादौ हिनुमा णत्वार्थमपि नुम्ग्रहणम् । प्रेन्वनमित्यादौ तु सुप्त्वादित्वात् ॥

युवादेर्न * ॥ आर्ययूना । क्षत्रियूनि ॥ (एकाजुत्तरपदे णः ॥ नित्यमित्युक्तम् । वृत्रहणौ । हरिं मानयतीति हरिमाणी । नुमि, क्षीरपाणि । विभक्तौ, क्षीरपेण । सुरापिणा ॥)

1055. Optionally ण is substituted for न when it stands at the end of a Nominal-stem (Prâtipadika) or is the augment नुम or is न of a case-affix, (when the cause of change occurs in the first member of the compound).

Thus, to take the case a प्रातिपदिकान्त first. माषवापिणौ or माषवापिनौ from माषवापिन् 'mâsha-sowing' formed by णिनि under III 2 81 S 2991

To take the example of a नुम augment ; व्रीहिवापाणि or व्रीहिवापानि nominative plural neuter The augment नुम् is here added by VII 1 72 S 314 from व्रीहय् वपन्ति = व्रीहिवाप with कर्मण्यण्, the plural शि is added by VII. 1. 20 S 312 and then नुम् ॥

To take the विभक्ति or case-termination, माषवापेण or माषवापेन ॥

The word प्रातिपदिकान्त means 'final in a Pratipadika'. But here it means 'final in a prâtipadika which is a second member, of a compound, the first member containing the cause of change'. Therefore the change does not take place in गर्गाणां भगिनी = गर्गभगिनी "the sister of Garga". But गर्गभागिणी if the word is derived from गर्गभागः 'the share of Garga', with the adjectival affix इन , feminine इनी, meaning, "enjoying the share of Garga." In this case, like the word मातृभोगीणः 'fit to be possessed by a mother': the change will invariably take place. The very fact that नुम् is taught separately in the rule leads to this inference. The नुम् is ordained with regard to an *anga*; so it is a portion of the *anga* as a *whole* (whether such *anga* consist of a single word or several words glued into a compound), and *not* of the last word of the compound. So the root इवि takes नुम् and becomes इन्व् (Bhuâdi root 622). This न् is changed to ण् as in प्रइण्वन् । But in प्रेन्वनम् no change takes place; as it belongs to kshubhnâdi class (VIII. 4. 39 S. 792).

The word माषवापिणी or °नी is to be understood to have a final न्, the affix being added afterwards in accordance with the following maxim:— (II. 2. 19). "It should be stated that Gatis, Kârakas, and Upapadas are compounded with bases that end with krit- affixes, before a case termination or a feminine affix has been added to the latter" गतिकारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेः ॥

Therefore the composition takes place first with the word ending in the krit affix, as माषवापिन् (माष + वापिन्) and thus the second term वापिन् is a Prâtipadika which ends in न्, and so the rule is applied to it, when th feminine affix is added.

Similarly नुम् is not considered as the end portion of the *second* member of the compound, but as the end-portion of the *full* compound word.

Vart:—Prohibition must be stated of the words युवा &c. As रम्ययूना (VI. 4. 133 vocalisation), क्षत्रिययूना ॥ प्ररिपक्वानि is a gati-samas, दीर्घाह्नी शरत् ॥

१०५५ । क । एकाजुत्तरपदे णः । ८ । ४ । १२ ॥

(वृत्तिः ॥ एकाजुत्तरपदं यस्य तस्मिन्समासे प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिस्थस्य पूर्वपदस्थानिमित्तादुत्तरस्य नकारस्य नित्यं णकार आदेशो भवति ॥)

1055. A. In a compound, the second member of which is a monosyllable, there is ण् invariably in the room of न् of the second member, provided that the न् is at the end of a

prâtipadika, or is the augment नुम्, or occurs in a vibhakti; and when the first member contains a cause of change

This sûtra has already been read as Sûtra 307 see page 171. It is repeated here to complete the context. This is an obligatory rule, as we have used the word nityam in explaining it. See Sutra 307

Thus वृत्रहणौ 'the Vṛtra killer' = वृत्रहन्त्वन्तौ with क्विप् (III 2 87 S 2998) So also हरिं मानयति = हरिमाणी "Hari worshipper" क्षीरपाणि "Drinkers of milk" सुरापाणि 'drinkers of wine' are examples of नुम् VII 3 88, क्षीरपेण and रम्यविणा are examples of case terminations

Note —The word रम्यवि 'a beautiful bird', is a compound of रम्य and वि (रम्यश्चासौ विश्च) ॥ The ना is Instrumental Singular (VII 4 120 S 244)

Why the letter ण is repeated in this sûtra while its anuvritti was understood from the context? It is repeated in order to show that this is not an optional but an obligatory rule. In fact, it shows that the anuvritti of वा 'optional' ceases, and does not extend further

१०५६। कुमति च। ८। ४। १३॥

कवर्गवत्युत्तरपदे प्राग्वत्। हरिकामिणौ। हरिकामाणि। हरिकामिणा॥

1056 In a compound, the second member of which contains a guttural, (there is ण in the room of न, that follows anything which standing in the prior member is qualified to cause the change, provided the न be at the end of a prâtipadika, or be the augment नुम्, or occur in a vibhakti.)

If the second part of a compound contains a letter of the class कु, the change is obligatory, even though the second part be not monosyllabic. As हरिकामिणौ, नुम् —हरिकामाणि ॥ विभक्ति —हरिकामिणा ॥

१०५७। पदव्यवायेऽपि। ८। ४। ३८॥

पदेन व्यवधानेऽपि णत्वं न स्यात्। माषकुम्भवापेन। चतुरङ्गयोगेन॥

अतद्धित इति वाच्यम्॥ आर्द्रगोमयेण॥ शुष्कगोमयेण॥

1057 The न् is not changed to ण when a Pada intervenes between the cause of the change and the word containing the न॥

The word पदव्यवाय is a compound meaning पदेन व्यवाय 'separated by a Pada'. Thus माषकुम्भवापेन, चतुरङ्गयोगेन ॥ Here the Padas कुम्भ, and अङ्ग, intervening, the change does not take place.

Vart :—It should be stated when there is separation by a Pada, except in a Taddhita. Prohibition does not apply to words like आर्द्रगोमयेण, शुष्कगोमयेण ॥

Note :—Here गो takes the affix मयट् by IV. 3. 145, S. 1525 and the word गो is a Pada by I. 4. 17, S. 230 and it intervenes between मय and the first word. The author of Mahâbhâshya however does not approve of this Vârtika. According to him the पदव्यवाय means पदे व्यवाय ॥

१०५८ । कुस्तुम्बुरूणि जातिः । ६ । १ । १४३ ॥

अत्र सुण्निपात्यते । कुस्तुम्बुरु धान्याकम् । क्लीबत्वमतन्त्रम् । जातिः किम् । कुतुम्बुरूणि । कुत्सितानि तिन्दुकीफलानीत्यर्थः ॥

1058. The word कुस्तुम्बुरु is irregularly formed with the augment सुट् and means 'a species of herb'.

The कुस्तुम्बुरु is the name of coriander: i. e. धान्यक; the seeds are also so called. The exhibition of the word in the sûtra in the Neuter gender does not, however, show that the word is always Neuter. Why do we say when meaning a species of herb? Observe कुतुम्बरूणि = कुत्सितानि तुम्बुरूणि) ॥ The word तुम्बुरु here means the fruit of the ebony tree.

१०५९ । अपरस्पराः क्रियासातत्ये । ६ । १ । १४४ ॥

सुण्निपात्यते । अपरस्पराः सार्था गच्छन्ति । सततमविच्छेदेन गच्छन्तीत्यर्थः । क्रियेति किम् । अपरपरा गच्छन्ति । अपरे च परे च सकृदेव गच्छन्तीत्यर्थः ॥

1059. The word अपरस्पराः is formed by the augment सुट् when the sense is that of 'uninterrupted action'.

Thus अपरस्पराः सार्था गच्छन्ति = सन्ततमविच्छेदेन गच्छन्ति ॥ Why do we say 'un-interrupted action'? For, when the continuity of action is not meant, we have अपरपराः सार्था गच्छन्ति = अपरे परेच सकृदेव गच्छन्ति ॥

Note :—The सातत्य comes from सततं, by adding ष्यञ् to form the abstract noun, सततस्य भावः (V. 1. 123 S. 1787) = सातत्यं ॥ How do you explain सततम्, it ought to be सन्ततम्? The म् of सम् is optionally elided before ततं, on the strength of the Kârika :—"the म् of अवश्यम is elided before a word ending in a kritya affix, the म् of तुम् is elided before काम and मनस्, the म् of सम is elided optionally before हित and तत, the final अ of मांस is elided before पाक or पचन ॥" As (1) अवश्यं कर्तव्यं = अवश्यकर्तव्यं, (2) भोक्तुम् कामः = भोक्तु कामः, भोक्तुमनः ॥ (3) सम्हितं = सहितं, सम् ततं = सततं ॥ (4) मांस् पाकः, मांस् पचनम् ॥

१०६० । गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु । ६ । १ । १४५ ॥

सुट् सस्य षत्वं च निपात्यते । गावः पद्यन्तेऽस्मिन्देशे स गोभिः सेवितो गोष्पदः । असेविते अगोष्पदान्यरण्यानि । प्रमाणे गोष्पदमात्रं क्षेत्रम् । सेवितेत्यादि किम् । गोः पदं गोपदम् ॥

1060. The word गोष्पद is formed by सुट्, when meaning a locality visited or not visited by cows, or when it means a quantity.

Thus गोष्पदो देशः = गावः पद्यन्ते यस्मिन् देशे स गोभिः सेवितो देशः ॥ So also अगोष्पदान्यरण्यानि ॥ The word गोष्पद by itself does not mean 'not visited by cows' Therefore the negative particle is added to give that sense. So also गोष्पदमात्रं क्षेत्रम् ॥ Here the word has no reference to cow, but to the quantity of land Why do we say 'a locality visited &c.' For when it has not the above senses, the form is गोपदम् = गोः पदम् ॥

Note —What is the use of the word असेवित in the sûtra, the word गोष्पद will give अगोष्पद by adding the negative particle, न गोष्पद = अगोष्पद ? The force of नञ् compound is that of सदृश "like that but not that". As अब्राह्मण means "a man who is a Kshatriya &c not a Brâhmaṇa, but does not mean a stone &c". Therefore अगोष्पद with नञ् would mean "a place like a pasture land but in which cows do not graze, but in which there is a possibility of cows grazing". But it is intended that it should refer to a place where there is no such possibility, hence असेवित is used. Therefore, deep forests where cows can never enter, are called अगोष्पद ॥

१०६१ । आस्पदं प्रतिष्ठायाम् । ६ । १ । १४६ ॥

आत्मयापनाय स्थाने सुट् निपात्यते । आस्पदम् । प्रतिष्ठायां किम् । आपदापदम् ॥

1061. The word आस्पद is formed by सुट् when meaning 'a place or position'.

The word प्रतिष्ठा means 'firm place, established position, rank, dignity, authority' Thus आस्पदम् अनेन लब्धम् ॥ Why do we say when 'meaning a place'? Observe आ पदात् = आपदम् ॥

१०६२ । आश्चर्यमनित्ये । ६ । १ । १४७ ॥

अद्भुते सुट् । आश्चर्यं यदि स भुञ्जीत । अनित्ये किम् । आचर्यं कर्म । शोभनम् ॥

1062. The word आश्चर्य is formed by सुट्, when meaning something 'unusual'.

The word आश्चर्य is formed by adding the affix यत् to the verb चर with

the preposition आ, and the augment सुट् ॥ Thus आश्चर्यं यदि स भुंजीत ॥ Why do we say 'unusual'? For when not having this sense, we have आचर्यं कर्म शोभनम् ॥

१०६३ । वर्चस्केऽवस्करः । ६ । १ । १४८ ॥

कुत्सितं वर्चः वर्चस्कम् अन्नमलं तस्मिन् सुट् । अवकीर्यत इत्यवस्करः । वर्चस्के किम् । अवकरः ॥

1063. The word अवस्कर is formed with सुट् meaning "excrement".

That which has bad lustre is called वर्चस्क (कुत्सितं) ॥ It applies to the ejected food. To the root कृ is added the affix अप् (III. 3. 57 S. 3232), the preposition अव, and irregularly the सुट् ॥ Thus अवस्करोऽन्नमलम् ॥ The place where the excreta lie (the rectum) is also so called. When not having this sense, we have अवकरः ॥

१०६४ । अपस्करो रथाङ्गम् । ६ । १ । १४९ ॥

अपकरोऽन्यः ॥

1064. The word अपस्कर is formed with सुट् meaning "the part of a chariot".

This word is also derived from कृ with the preposition अप and the affix अप् (III. 3. 57 S. 3232) and सुट् augment. When not having this meaning we have अपकरः ॥

१०६५ । विष्किरः शकुनिर्विकिरो वा । ६ । १ । १५० ॥

पक्षे विकिरः । वावचनेनैव सुड्विकल्पे सिद्धे विकिरग्रहणं तस्यापि शकुनेरन्यत्र प्रयोगो माभूदिति वृत्तिस्तत्र । भाष्यविरोधात् ॥

1065. The word विष्किर is formed with सुट् optionally when denoting a kind of bird, the other form being विकिर ॥

This word is formed by adding the affix क (III. 1. 135 S. 2897) to कृ with the preposition वि and the augment सुट् ॥ The word विकिर also refers to birds only, a kind of cock. The phrase शकुनिर्विकिरो वा is added from the Vârtika and is no part of the original sûtra. Thus सर्वे शकुनयो भक्ष्याः विष्किराः कुक्कुटादिते ॥ "Though the sûtra विष्किरोवाशकुनौ would have given the optional form विकिर, the specific mention of this form in the sûtra indicates that विकिर always means 'bird,' and nothing else. Otherwise विकिर would have

referred to something other than a bird"—this opinion of Kâśikâ is not valid, as it is opposed to the Mahâbhâshya

१०६६ । प्रतिष्कशश्च कशेः । ६ । १ । १५२ ॥

कश गतिशासनयोरित्यस्य प्रतिपूर्वस्य पचाद्यचि सुट् निपात्यते षत्वं च। सहाय पुरोयायी वा प्रतिष्कश इत्युच्यते । कशे किम् । प्रतिगत कशा प्रतिकशोऽश्व । यद्यपि कशेरेव कशा तथापि कशेरिति धातोर्ग्रहणमुपसर्गस्य प्रतेर्ग्रहणार्थम । तेन धात्वन्तरोपसर्गान्न ॥

1066 To the root कश 'to go, to punish', is added the augment सुट्, when preceded by the peipositon प्रति, the form being प्रतिष्कशः ॥

The word प्रतिष्कश is formed by adding अच् affix (III 1 134) to the root, with the prefix प्रति ॥ Thus ग्राममद्य प्रवेक्ष्यामि भव मे त्वं प्रतिष्कश 'I shall inspect the town to day, be thou my emissary' The word प्रतिष्कश means "a messenger, a herald, an emissary" Why do we say "to the *root* कश"? Observe प्रतिगत कशा = प्रतिकशोऽश्व 'a horse guided by the whip' Here though कशा is derived from कश, yet the augment does not take place, because the augment comes to the *root* कश् , and not to a derivative word

१०६७ । प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी । ६ । १ । १५३ ॥

हरिश्चन्द्रमहृष्यमन्त्रार्थम । ऋषी इति किम् । प्रकण्वो देश । हरिचन्द्रो माणवक ॥

1067. The words प्रस्कण्व and हरिश्चन्द्र are formed by सुट्, meaning the two Rishis of that name

Thus प्रस्कण्व ऋषि , हरिश्चन्द्र ऋषि ॥ The word हरिश्चन्द्र could be formed by VI 1 151 S 3527 in the Mantra here it refers to other than Mantras Why do we say 'Rishis'? For when not referring to Rishis we have प्रकण्वो देश , (कण्व पाप तत्प्रगत यस्मात्), हरिचन्द्रो माणवक (हरि चन्द्रा यस्य सुवर्णस्य) ॥

१०६८ । मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयो । ६ । १ । १५४ ॥

मकरशब्दोऽव्युत्पन्नस्तस्य सुडिनिश्च निपात्यते । वेण्विति किम् । मकरो ग्राह । मकरी समुद्र ॥

1068 The word मस्कर means 'a bamboo', and मस्करिन् means 'a mendicant monk'

When not having these meanings, the form is मकर ॥ This is an underived nominal stem having no derivation, to which सुट् is added when 'a bamboo' is meant , and the affix इनि in addition, when a mendicant is to be expressed and thus we have मस्कर and मस्करिन् ॥ Why do we say "when

meaning a bamboo or a mendicant". Observe मकरग्राहः "an alligator", मकरी समुद्रः "an ocean".

Some say the word मकर is a derivative word, being derived from कृ 'to do' with the negative particle मा and the affix अच्, the long आ being shortened. Thus मा क्रियते येन प्रतिषिध्यते=मस्करः 'a bamboo or stick by which the prohibition is made'. So also by adding इनि in the sense of तच्छील्य to the root कृ preceded by the upapada मा; we get मस्करिन्॥ Thus मा करणशीलः = मस्करी "a monk, who has renounced all works". A mendicant always says "माकृरुत कर्माणि शान्तिर्वः श्रेयसी"— 'Do no works ye men, for peace is your highest end".

१०६९ । कास्तीराजस्तुन्दे नगरे । ६ । १ । १५५ ॥

ईषत्तीरमस्यास्तीति कास्तीरं नाम नगरम् । अजस्येव तुन्दमस्याति अजस्तुन्दं नाम नगरम् । नगरे किम् । कातीरम् । अजतुन्दम् ॥

1069. The words कास्तीर and अजस्तुन्द are names of cities.

Why do we say 'names of cities'? For when not meaning cities we have कातीरम् (ईषत् तीरमस्य); and अजतुन्दम् (अजस्येव तुन्दमस्य)॥

१०७० । कारस्करो वृक्षः । ६ । १ । १५६ ॥

कारं करोतीति कारस्करो वृक्षः । अन्यत्र कारकरः । केचित्तु कस्कादिष्विदं पठन्ति न सूत्रेषु ॥

1070. The word कारस्कर means 'a tree'.

This word is formed from कार+कृ+ट (III. 2. 21)=कारस्करः॥ When not meaning a tree, the form is कारकरः॥ Some do not make this a separate sûtra, but include it in the next aphorism. Some read it in Kaskâdi (VIII. 3. 48 S. 144).

१०७१ । पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम् । ६ । १ । १५७ ॥

एतानि ससुट्कानि निपात्यन्ते नाम्नि । पारस्करः । किष्किन्धा ।

तद्बृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः सुट् तलोपश्च* ॥ तत्पूर्वे चर्त्वेन दकारोपि बोध्यः । तद्बृहतोर्द्-कारतकारौ लुप्येते । करपत्योस्तु सुट् । चोरदेवतयोरिति समुदायोपाधिः । तस्करः । बृहस्पतिः ॥

प्रायस्य चित्तिचित्तयोः* ॥ प्रायश्चित्तिः । प्रायश्चित्तम् वनस्पतिरित्यादि । आकृतिगणोऽयम् ॥

1071. The words पारस्कर &c. are Names.

These words are irregularly formed by adding सुट्॥ Thus पारस्करः 'a country called Pâraskara'. किष्किन्धा 'N. of a cave'.

Vartika—तस्कर 'a thief' and बृहस्पति 'N of a deity' are formed by inserting सुट् in the compounds of तत्+कर, बृहत्+पति and eliding त् ॥ Why do we say 'when meaning a thief and a diety'? Observe तत्कर, बृहत्पति ॥ The words चौर and देवता are used in the Ganapātha merely for the sake of diversity; the word तस्कर would have connoted that

Vart —Before the words चित्ति and चित्त is added the augment सुट् when प्राय precedes Thus प्रायश्चित्तम्, प्रायश्चित्तिः ॥

1 पारस्करो देशः, 2 कारस्करो वृक्षः, 3 रथस्या नदी, 4 किष्कु प्रमाणम्, 5 किष्किन्धा गुहा 6 तद्बृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः सुट् तलोपश्च (तस्कर चौर, बृहस्पति = देवता), 7 प्रात् तुम्पतौ गवि कर्तरि (प्रस्तुम्पति गौः) ॥ आकृतिगण ॥

प्रस्तुम्पति गौः ॥ When the root तुप तुम्प 'to injure' is preceded by the prepositon प्र there is added सुट् to प्र when the agent of the verb is a cow Why do we say 'when the agent is cow'? Observe प्रतुम्पति वनस्पतिः ॥ In प्रस्तुम्पति the सुट् is added to a finite verb, which is thus conjugated —प्रस्तुम्पति गौः, प्रस्तुम्पतो गावौ, प्रस्तुम्पन्ति गावः ॥

This is an ākritigana.

— o —

अथ तद्धितापत्याधिकार प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXVI.

THE TADDHITA PATRONYMIC AFFIXES.

१६७२ । समर्थानां प्रथमाद्वा । ४ । १ । ८२ ॥

इदं पदत्रयमधिक्रियते । प्राग्दिश इति यावत् । सामर्थ्यं परिनिष्ठितत्वम् । कृतसंधिकार्यत्वमिति यावत् ॥

1072. The Taddhita affixes, on the alternative of their being employed at all, come after the word that is signified by the first of the words in construction in an aphorism.

All the three words, *viz.* (1) समर्थानां 'of the words in construction, (2) प्रथमात् 'after the first; (3) वा 'on the alternative,' exert a governing influence on the subsequent aphorisms, up to the aphorisms which leave to the words their own denotation:, that is to say, up to the end of the second chapter of the fifth Book; before the beginning of the sûtra प्राग्दिशो विभक्तिः (V. 3. 1. S. 1947.) The word sâmarthya means the word-form after it has undergone the Sandhi operation: *i. e.* in its parinishṭhata state. The word parinishṭhata means a completed word, *i. e.* a word on which sandhi operation has been performed, and so it has completed its junction. Thus सु+उत्थित=सूत्थित ॥ Add इञ्, and we have सौत्थितिः, and not सौ+उत्थिति=साउत्थितिः (S. 1088). The anuvṛitti of वा however extends further than S. 1947.

This sûtra has been thus rendered by Dr. Bohtlingk: "when henceforth the meaning is specified in which an affix is to be added, then one should know that the rule applies to the first of those words which are associated with one another in sense, and that the affix is optional."

Note:—The fifteen sutras that follow, teach the rules which are generally applicable to all Taddhitas. We shall take up the further explanation of this sûtra in S. 1088.

१०७३ । प्राग्दीव्यतोऽण् । ४ । १ । ८३ ॥

तेन दीव्यतीत्यतः प्रागणधिक्रियते ॥

1073 The affix अण् should be understood to come after whatever we shall teach hereafter, upto the aphorism tena divyati &c.

Up to the aphorism IV 4 2 S 1550, the affix अण् has a governing influence, except where it is specifically superseded by any particular rule. The aphorism may be looked upon either as an adhikára sútra or a paribháshá sútra or a vidhi sútra

१०७४ । अश्वपत्यादिभ्यश्च । ४ । १ । ८४ ॥

एभ्योऽण् स्यात् प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु । वक्ष्यमाणस्य ण्यस्यापवाद ॥

Note —This is an exception to the aphorism, IV 1 85, S 1077 by which the affix ण्य would have come after words ending with '*pati*'. The present sútra enjoins अण् instead

The following is a list of words belonging to अश्वपत्यादि class —

1 अश्वपति, 2 ज्ञानपति, 3 शतपति, 4 धनपति, 5 गणपति 6 स्थानपति 7 यज्ञपति 8 राष्ट्रपति, 9 कुलपति 10 गृहपति, (पशुपति) 11 धान्यपति, 12 धन्वपति 13 बन्धुपति, 14 धर्मपति 15 सभापति, 16 प्राणपति, 17 क्षेत्रपति ॥

१०७५ । तद्धितेष्वचामादेः । ७ । २ । ११७ ॥

ञिति णिति च तद्धिते परेऽचामादेरचो वृद्धि स्यात् ॥

1075 The Vriddhi is substituted for the first vowel of the stem, when a Taddhita-affix having an indicatory ञ् or ण् follows

Note —As गार्ग्य from गर्ग+यञ् so also दाक्षि ॥ दाक्षि (दक्ष+इञ्), शालि, औपगव (with अण् from उपगु) कापटव &c This debars the Vriddhi of VII 2 115 S 254 and VII, 2, 116, S 2282 as स्वाडू from स्वडु, and आगत from अगत् ॥

१०७६ । किति च । ७ । २ । ११८ ॥

किति तद्धिते च तथा । आश्वपतेरपत्यादि आश्वपतम् । गाणपतम् । गाणपत्यो मन्त्र इति तु प्रामादिकमेव ॥

1076. The Vriddhi is substituted for the first vowel of the stem, when a Taddhita affix with an indicatory क् follows.

Note —As नाडायन with फक्, so also चारायण (IV. 1. 99 S 1101), and आक्षिक and शालाकिक with ठक् (IV. 4 1 S. 1548).

Thus अश्वपति + अण् = आश्वपतम् (VII. 2. 117 S. 1075). The इ of पति is elided by VI. 4. 142 S. 311. So also गाणपतम् ॥

The form गाणपत्यः as used by Haradatta in गाणपत्यो मन्त्रः is wrong.

Note :—The Tattvabodhini, however, justifies this use of Haradatta.

१०७७। दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः । ४ । १ । ८५ ॥

दित्यादिभ्यः पत्युत्तरपदाच्च प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु ण्यः स्यादणोऽपवादः । दैत्यः । अदितेरादित्यस्य वा आदित्यः । प्राजापत्यः ।

यमाच्चेति काशिकायाम् * ॥ याम्यः ॥

पृथिव्या ञाञौ * ॥ पार्थिवा । पार्थिवी ॥

देवाद्यञञौ * ॥ दैव्यम् । दैवम् ॥

बहिषष्टिलोपो यञ्च * ॥ बाह्यः ॥

ईकक्च * ॥ बाहीकः ॥

स्थाम्नोऽकारः * ॥ अश्वत्थामः । पृषोदरादित्वात्सस्य तः ॥

भवार्थे तु लुग्वाच्यः * ॥ अश्वत्थामा ॥

लोम्नोऽपत्येषु बहुष्वकारः * ॥ बाह्वादीञोऽपवादः । उडुलोमाः । उडुलोमान् । बहुषु किम् ॥ औडुलोमिः ।

गोरजादिप्रसङ्गे यत् * ॥ गव्यम् । अजादिप्रसङ्गे किम् । गोभ्यो हेतुभ्य आगतं गोरूप्यम् । गोमयम् ॥

1077. The affix ण्य comes, in the various senses taught here-in-after antecedently to tena dîvyati &c, after the proper names, Diti, Aditi, and Aditya ; and that which has the word पति as its final member.

Thus दिति + ण्य = दैत्यः 'the son of Diti.' आदित्यः 'the descendant of Aditi' The form आदित्य may also denote the son of आदित्य or sacred to âditya. आदित्यम् 'sacred to Aditya.' Similarly with words ending with पति, as प्रजापति + ण्य = प्राजापत्यं ; so also सैनापत्यम् ॥

Várt :—So also after the word यम ; as, याम्यः ॥ This Vartika is found in the Kâsika and not in the Mahâbhâshya.

Note :—In the Chhandas, after tha words वाच्, मति and पितृमत् comes the affix ण्य ॥ As, वाच्यम (Vs, 13. 58.) मात्यम् and पैतृमत्यम् ॥

Várt :—The affixes ञ and अञ् come after the word पृथिवी ॥ Thus पृथिवी + ञ = पार्थिव ; पृथिवी + अञ् = पार्थिव ॥ The resulting forms are the same, but the feminine of the former will be पार्थिवा by IV. 1. 4, S. 454 and that of the latter पार्थिवी applying IV. 1. 15 S. 470.

Vârt —The affixes यम् and अञ् come after the word इव 'a god.' As दैव्यम् or दैवम् 'divine'

Vârt —There is elision of the final syllable of बहिस्, before the affix यम्, as बहिस्+यम्=बाह्य 'external'

Vârt —And the affix ईकक् may be employed As बहिस्+ईकक्= बाहीक 'external' (VII 2 118, S 1076)

Note —In the Chhandas it takes the affix ईकञ् as बाहीक the difference being in the accent (VI 1 197 S 3686).

The word बहिस् is an अव्यय, and the above vârtika declares that its टि portion is elided This very fact indicates by implication, that the टि of other Avyayas need not necessarily be elided before those affixes, before which the base is called भ *bha* In fact the following *vârtika* अव्ययानाम्भ (the टि of the *avyaya* base is elided) given under sûtra VI 4 144 (the टि of the base *bha* is elided when a *taddhita* affix follows) is not a universal rule Thus from the *avyaya* आरात् we get आरातीं &c, here the टि is not elided

Vârt —Of the word स्थामन् the टि is replaced by अ, as अश्व+स्थामन् अश्वत्थाम ॥ The स is changed to त as the compound belongs to Prishodarâdi class

Vart —But there is elision of the Taddhita affix अ after स्थामन् when the sense is that of 'existence' only, as अश्वत्थामा ॥ The word अश्वत्थामन् means अश्वस्येव स्थामयस्य 'whose strength is like that of a horse' It is a Bahuvrihi.

Vârt —The टि of लोमन् is replaced by अ in the plural, when the patronymic affixes follow, as उडुलोमा, उडुलोमान् ॥ Why do we say in the plural number'? Witness औडुलोमि, (IV 1 96 S 1096).

Vârt —When an affix beginning with a vowel presents itself after the word गो let the affix यत् be substituted for it. Thus what is descended (or produced &c) from गो is expressed by गव्यम् (VI, 1 79 S 63). Why do we say 'beginning with a vowel'? Observe गोभ्यो हेतुभ्य or आगत= गोरूप्यम् and गोमयम् ॥

Note —These affixes यत् &c taught in this sûtra will come to the exclusion of all the other affixes hereinafter taught which are employed in especial senses Thus ढक् is employed especially to denote a descendant But after the word दिति &c ढक् will not be employed, but ण्य as दैत्य 'a descendant of दिति' So also वानस्पत्य (=वनस्पतीनाम् समूहः), to the exclusion of IV 2 37 S 1243 &c, In fact the rule विप्रतिषेधे परकार्यम् (I 4 2 S 175) does not hold here

If that be so, how do you explain the form दैतेय ॥ This word is not directly formed from the word दिति but from दिती, the feminine of the word दिति

formed by the affix ङीष् (IV. I. 45; the word क्षिति being formed by the Krit-affix क्तिन् and therefore it will take ङीष् in the feminine). To the feminine word क्षिती is added ढक् and we get क्षैतेयः ॥ The Paribhâshâ प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम् (a rule of grammar which applies to a masculine applies also to the same word in the feminine) is not of universal application, as this very illustration shows. Others consider the form क्षैतेय as incorrect, as not to be found either in the Mahâbhâshya or any Vârtika.

१०७८ । उत्सादिभ्योऽञ् । ४ । १ । ८६ ।

औत्सः ॥

अग्निकलिभ्यां ढक् वक्तव्यः * ॥ अग्नेरपत्यादि आग्नेयम् । कालेयम् ॥

1078. The affix अञ् comes after the word उत्स &c. in the various senses taught antecedently to tena-divyati &c..

This debars the affix अण् taught in IV. 1. 83 S 1073. as well as the especial affixes here-in-after taught. Thus उत्स + अञ् = औत्सः औदपानः ॥ The following is the list of words belonging to उत्सादि class.

1 उत्स, 2 उदपान, 3 विकर, 4 विनद, 5 महानद, 6 महानस, 7 महाप्राण, 8 तरुण, 9 तलुन, 10 बष्कयासे, 11 पृथिवी, 12 धेनु, 13 पंक्ति, 14 जगती, 15 त्रिष्टुप्, 16 अनुष्टुभ्, 17 जनपद, 18 भरत, 19 उशीनर, 20 ग्रीष्म, 21 पीलुकुण, 22 उदस्थान देशे । 23 पृषदंश, 24 भल्लकीय, 25 रथन्तर, 26 मध्यंदिन, 27 बृहत्, 28 महत्, 29 सत्वत्, 30 कुरु, 31 पञ्चाल, 32 इन्द्रावसान, 33 उष्णिह्, 34 ककुभ्, 35 सुवर्ण, 36 देव, 37 ग्रीष्मादच्छन्दसि ॥

Note :—The word ग्रीष्म in the above list, takes this affix, when it does not mean 'a metre of prosody.' Therefore it is not so here : ग्रैष्मी त्रिष्टुप् 'The Graishmi Trishtup metre.' But ग्रैष्मः 'belonging to summer.' The word छन्दस् here means 'metre,' and not Veda. The word बष्कयासे = बष्कय असे, the phrase असे meaning असमासे, (स being the name given to समास by Ancient Grammarians). Thus the compound will be गोबाष्कयिः ॥ The Paribhâshâ ग्रहणवता प्रातिपदिकेन तदन्तविधिप्रतिषेधः does not apply here. Therefore, tadantavidhi applies here and we have आधेनवम् (अधेनूनाम् समूहः) ॥ The word उदस्थान takes अञ् when meaning a 'place' : as औदस्थानो देशः ; otherwise औदस्थानिः 'the son of Udasthâna.' The word पृषत् takes अञ् when meaning 'a share', otherwise it will take अण्, as पार्षतोऽंशः ॥

Vârt :—The affix 'ḍhak' always comes after the words Agni and Kali, in the various senses of the affixes called Prâgdivyatiya. (See IV. 2 8, S. 1209) आग्नेयम् and कालेयम् meaning 'born of Agni' and 'of Kali' respectively.

Here ends the section of affixes that denote patronymics &c. in general.

१०७६। स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात् । ४ । १ । ८७ ॥

धान्यानां भवन इत्यत प्रागर्थेषु स्त्रीपुंसाभ्यां क्रमान्नञ्स्नञौ स्तः । स्त्रैणः । पौंस्नः । वत्यर्थे न । स्त्रीपुंवच्चेति ज्ञापकात् । स्त्रीवत् । पुंवत् ॥

1079. The affixes नञ् and स्नञ् come after the words स्त्री and पुंस respectively, in the senses specified in the aphorism reckoning from this one as far as "dhânyânâm bhavane kshetre khañ" (V. 2. 1 S 1802).

Thus स्त्री + नञ् = स्त्रैणम् 'feminine'.

Note —The sense of the affixes taught in the Fourth Book, and Chapter I of the Fifth Book, are various Therefore, the word स्त्रैणम् will have all those various significations, thus it will mean either स्त्रीषुभव (IV 3 53 S 1428) 'existing in females', or स्त्रीणां समूह (IV 2 37 S 1243) 'a collection of females', or स्त्रीभ्य आगत (IV 2 74 S 1453) 'what has come from females', or स्त्रीभ्यो हितं (V 1 5 S. 1665) 'suitable for females' &c

Similarly, पुंस + स्नञ् = पौंस्नम् 'masculine, or existing in males, or a collection of males, or what has come from males or suitable for males &c'

These affixes, however, are not to be employed in the sense of the affix वत् taught in V 1 115 S 1778 For Panini himself uses the form पुंवत् (and not पौंस्न) in sutra VI 3 34, S 831 thus indicating by implication (ज्ञापक) that in the sense of वत्, I 2 66 S 932 the affix स्नञ् is not to be used Thus स्त्रीवत् ॥ The forms स्त्रीत्व स्त्रीता पुंस्त्व and पुंस्ता are exceptional See V 1 121 S 1783 The स of पुंस् is elided before स्नञ् by VIII 2 23 S 54, had it not been elided, one affix नञ् would have been taught in the sûtra, and not two

१०८०। द्विगोर्लुगनपत्ये । ४ । १ । ८८ ॥

द्विगोर्निमित्तं यस्तद्धितस्तस्याजादिरनपत्यार्थे प्राग्दीव्यतीयस्तस्य लुक् स्यात् । पञ्चसु कपालेषु संस्कृत पुरोडाशः पञ्चकपालः । द्विगोर्निमित्तकस्येति किम् । पञ्चकपालस्येदं खण्डं पाञ्चकपालम् । अजादि किम् । पञ्चगर्गरूप्यम् । अनपत्ये किम् । द्वैमातुरः ॥

1080. A Taddhita affix, ordained to come on account of the relation of the words being that of a Dvigu compound, is elided by luk, when it has the sense of the various affixes taught antecedant to tena divyati &c, but not so, the affix having the sense of a Patronymic.

The phrase प्राग् दीव्यत of IV 1 83 governs this aphorism also and not the phrase भवनात् of the last Thus पञ्चसु कपालेषु संस्कृत = पञ्चकपाल the sacrificial rice cake 'prepared in five cups'

Why do we 'of a Dvigu compound'. The Dvigu compound with the sense of a Taddhita affix is formed under II. 1. 51. The affix will not, therefore be elided where it does not give rise to a Dvigu compound. Thus पञ्चकपालस्येदं = पाञ्चकपालम् ॥ "a piece belonging to the five cups"

Note :—Or the genitive case in द्विगोः may be taken as *sthâna-shashti*, the sense being 'there is the substitution of लुक्-elision in the room of Dvigu', the word Dvigu being here taken by metonymy for the *affix* which gives rise to Dvigu. Of course, when two words have blended into a Dvigu compound, the affixes will not be elided after such a word, because it becomes a prâtipadika like others, as पांचकपालम् ॥ If so, how is the affix elided in पञ्चकपाल्याम संस्कृतः = पञ्चकपालः? This is not so; there is no Taddhita, and the word पञ्चकपाल can never be analysed into पञ्चकपाल्याम संस्कृतः ॥ If the latter sense is to be expressed, we must use a sentence, and no single word. In fact three are the only valid forms, and they arise without adding of any Taddhita affix to पञ्चकपाली, viz. पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः, पञ्चकपाल्यां संस्कृतः, and पञ्चकपालः (a Samâhâra Dvigu). A Samâhâra and a Taddhitârtha Dvigu of these are analysed in the same way, while the third पञ्चकपाल्याम् संस्कृतः will always remain a वाक्य and never give rise to a Taddhita.

Why do we say 'beginning with a vowel'? Observe the affix is not elided in पंचभ्यो गर्गेभ्य आगतं = पंचगर्गरूप्यम् or पंचगर्गमयम् ॥ Because the elision of those affixes only takes place which begin with a vowel, while rupa and maya begin with a consonant.

Why do we say "not so when the affix denotes a Patronymic."? Observe द्वैमित्रिः a descendant of two Mitras.' Here the patronymic affix is not elided, though the compound is a Dvigu.

Note :—Why do we say "when it has the sense of the various affixes taught antecedent to *tena dîvyati*?" Observe द्वैपारायणिकः ॥

Note :—How do you explain the non-elision of the affix in त्रैविद्यः, पाञ्चनदः and षाड्कुलः? The word त्रैविद्यः does not mean तिस्रो विद्या अधीते but त्र्यवयवा विद्या, त्रिविद्या, त्रिविद्यामधीते = त्रैविद्यः ॥ Similarly पाञ्चनदः does not mean पंचसु नदीषु भवः but पंचानाम् नदीनाम् समाहारः = पंचनदम्, पंचनदे भवः = पांचनदः ॥ So also with षाड्कुले ॥

१०८१। गोत्रेऽलुगचि । ४ । १ । ८९ ॥

अजादौ प्राग्दीव्यतीये विवक्षिते गोत्रप्रत्ययस्यालुक् स्यात् । गर्गाणां छात्राः । वृत्ताश्च ॥

1081. The luk-elision of Patronymic (Gotra) affixes in the plural, which have been enjoined by Sutras II. 4. 63 S. 1146 and the rest, is prohibited, when the affix has an initial

१०७९। स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात्। ४।१।८७॥

धान्यानां भवन इत्यतः प्रागर्थेषु स्त्रीपुंसाभ्यां क्रमान्नञ्स्नञौ स्तः। स्त्रैण। पौंस्न। वत्सर्थे न। स्त्रीपुंवच्चेति ज्ञापकात्। स्त्रीवत्। पुंवत्॥

1079. The affixes नञ् and स्नञ् come after the words स्त्री and पुंस respectively, in the senses specified in the aphorism reckoning from this one as far as "dhânyânâm bhavane kshetre khañ" (V. 2. 1 S. 1802).

Thus स्त्री + नञ् = स्त्रैणम् 'feminine'.

Note—The sense of the affixes taught in the Fourth Book, and Chapter I of the Fifth Book, are various. Therefore, the word स्त्रैणम् will have all those various significations, thus, it will mean either स्त्रीषुभव (IV 3 53 S 1428), 'existing in females', or स्त्रीणां समूहः (IV 2 37 S 1243) 'a collection of females', or स्त्रीभ्य आगतम् (IV. 2 74 S 1453) 'what has come from females'; or स्त्रीभ्यो हितम् (V 1. 5 S. 1665) 'suitable for females' &c

Similarly पुंस + स्नञ् = पौंस्नम् 'masculine, or existing in males, or a collection of males, or what has come from males, or suitable for males &c'

These affixes, however, are not to be employed in the sense of the affix वत् taught in V 1 115 S 1778 For Panini himself uses the form पुंवत् (and not पौंस्न) in sutra VI 3 34, S 831 thus indicating by implication (ज्ञापक) that in the sense of वत्, I 2 66 S 932 the affix स्नञ् is not to be used. Thus स्त्रीवत् ॥ The forms स्त्रैण स्त्रीता पुंस्त्व and पुंस्ता are exceptional. See V 1 121 S 1783 The स् of पुंस् is elided before स्नञ् by VIII 2 23 S 54, had it not been elided, one affix नञ् would have been taught in the sûtra, and not two.

१०८०। द्विगोर्लुगनपत्ये। ४।१।८८॥

द्विगोर्निमित्तं यस्तद्धितोऽजादिरनपत्यार्थः प्राग्दीव्यतीयस्तस्य लुक् स्यात्। पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः पुरोडाशः पञ्चकपालः। द्विगोर्निमित्तस्येति किम्। पञ्चकपालस्येदं खण्डं पाञ्चकपालम्। अजादि किम्। पञ्चगर्गरूप्यम्। अनपत्ये किम्। द्वैमातुरः। द्वैमित्रिः॥

1080. A Tadhita affix, ordained to come on account of the relation of the words being that of a Dvigu compound, is elided by luk, when it has the sense of the various affixes taught antecedant to tena dîvyati &c, but not so, the affix having the sense of a Patronymic.

The phrase प्राग्दीव्यतः of IV 1 83 governs this aphorism also, and not the phrase भवनात् of the last. Thus पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः = पञ्चकपाल the sacrificial rice cake 'prepared in five cups.'

Why do we 'of a Dvigu compound'. The Dvigu compound with the sense of a Taddhita affix is formed under II. 1. 51. The affix will not, therefore, be elided where it does not give rise to a Dvigu compound. Thus पञ्चकपालस्येदं = पाञ्चकपालम् ॥ "a piece belonging to the five cups."

Note :—Or the genitive case in द्विगोः may be taken as *sthâna-shashti*, the sense being '*there is the substitution of* लुक्-*elision in the room of Dvigu*', the word Dvigu being here taken by metonymy for the *affix* which gives rise to Dvigu. Of course, when two words have blended into a Dvigu compound, the affixes will not be elided after such a word, because it becomes a prâtipadika like others, as पांचकपालम् ॥ If so, how is the affix elided in पञ्चकपाल्याम संस्कृतः = पञ्चकपालः ? This is not so; there is no Taddhita, and the word पञ्चकपाल can never be analysed into पञ्चकपाल्याम संस्कृतः ॥ If the latter sense is to be expressed, we must use a sentence, and no single word. In fact three are the only valid forms, and they arise without adding of any Taddhita affix to पञ्चकपाली, viz. पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः, पञ्चकपाल्यां संस्कृतः, and पञ्चकपालः (a Samâhâra Dvigu). A Samâhâra and a Taddhitârtha Dvigu of these are analysed in the same way, while the third पञ्चकपाल्याम् संस्कृतः will always remain a वाक्य and never give rise to a Taddhita.

Why do we say 'beginning with a vowel'? Observe the affix is not elided in पंचभ्यो गर्गेभ्य आगतं = पंचगर्गरूप्यम् or पंचगर्गमयम् ॥ Because the elision of those affixes only takes place which begin with a vowel, while rupa and maya begin with a consonant.

Why do we say "not so when the affix denotes a Patronymic."? Observe द्वैमित्रिः a descendant of two Mitras.' Here the patronymic affix is not elided, though the compound is a Dvigu.

Note :—Why do we say "when it has the sense of the various affixes taught antecedent to *tena diryati*?" Observe द्वैपारायणिकः ॥

Note :—How do you explain the non-elision of the affix in त्रैविद्यः, पाञ्चनदः and षाड्कुलः ? The word त्रैविद्यः does not mean तिस्रो विद्या अधीते but त्र्यवयवा विद्या, त्रिविद्या, त्रिविद्यामधीते = त्रैविद्यः ॥ Similarly पाञ्चनदः does not mean पंचसु नदीषु भवः but पंचानाम् नदीनाम् समाहारः = पंचनदम्, पंचनदे भवः = पांचनदः ॥ So also with षाड्कुलं ॥

१०८१ । गोत्रेऽलुगचि । ४ । १ । ८९ ॥

अजादौ प्राग्दीव्यतीये विवक्षिते गोत्रप्रत्ययस्यालुक् स्यात् । गर्गाणां छात्राः । वृद्धाच्छः ॥

1081. The luk-elision of Patronymic (Gotra) affixes in the plural, which have been enjoined by Sutras II. 4. 63 S. 1146 and the rest, is prohibited, when the affix has an initial

vowel, and it has the sense of the various affixes taught antecedent to tena divyati &c (IV 4 2)

Thus the plural of गार्ग्य is गर्गाः (II 4 64 S 1108) But the disciples of गर्गा will be formed by the affix छ (IV 2 114 S 1337) which is a prâgdivyatiya affix, and for the purposes of adding this affix, the base will be considered to be गार्ग्य as if there was no elision Thus गार्ग्य + छ ॥

Here applies the next sûtra

१०८२ । आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति । ६ । ४ । १५१ ॥

हल परस्यापत्ययकारस्य लोप स्यात्तद्धिते परे न त्वाकारे । गार्गीया । प्राग्दीव्यतीये किम् ? गार्गेभ्यो हित गर्गीयम् । अचि किम् । गार्गेभ्य आगत गर्गरूप्यम् ॥

1082 The य, belonging to a Patronymic affix, preceded by a consonant is elided before a Taddhita, when it does not begin with an आ ॥

Thus गार्ग्य + छ = गार्गीया (VII 1 2 S 475) and not गार्ग्यीया

Why do we say "when it has the sense of a prâgdivyatiya affix"? Thus गार्गेभ्यो हितम् = गर्गीयम् 'what is fit for the Gargas.'

Note —Here the affix छ (V 1 1 S 1661) has the sense of 'suitable for that,' as taught in sûtra V 1 5 S 1665 not one of the pragdivyatiya senses Hence the *luk* elision is maintained

Why do we say 'having an initial vowel'? Observe गार्गेभ्य आगतम् = गार्गरूप्यम् and not गार्ग्यरूप्यम् । Here the affix रूप्य a prâgdivyatiya affix taught in sûtra IV 3 81 S 1461 does not begin with a vowel, therefore it is added to गर्ग and not गार्ग्य

१०८३ । यूनि लुक् । ४ । १ । ९० ॥

प्राग्दीव्यतीये अजादौ प्रत्यये विवक्षिते युवप्रत्ययस्य लुक् स्यात् । ग्लुचुकस्य गोत्रापत्य ग्लुचुकायनि । वक्ष्यमाण फिन् । ततः यून्यण । ग्लौचुकायन । तस्य छात्रोऽपि ग्लौचुकायन । फणोलुकि वृद्धत्वाभावाच्छोन ॥

1083 There is luk-elision of the Yuvan Patronymic forming affix (IV 1 163) when a prâgdivyatiya affix beginning with a vowel is to be added

The elision of the Yuvan affix must take place mentally, having done which we should then look out for the proper Prâgdivyatiya affix to be added to the word form thus remaining

Thus the Patronymic from ग्लुचुक is ग्लुचुकायनिः (IV. 1. 160S. 1184) with the affix फिञ् to be taught hereafter. The Yuvan of the latter is ग्लौचुकायन. (IV. 1. 83 S. 1073) with the affix अण्; the word denoting the pupils of the latter is ग्लौचुकायनाः by (IV. 2. 112 S. 1333 formed from ग्लुचुकायनि). When अण् is elided the word ग्लौचुकायन becomes ग्लुचुकायन, and as the first syllable has no Vriddhi letter now, there is no adding of छ in the sense of pupil§; for छ is added by IV. 2 114 S. 1337 only after those words whose first syllable has a Vriddhi letter.

१०८४। पैलादिभ्यश्च। २। ४। ५६॥

एभ्यो युवप्रत्ययस्य लुक्। पीलाया वेत्यण्। तस्मादणो द्व्यच इति फिञ्। तस्य लुक्। पैलः पिता पुत्रश्च॥

तद्राजाच्चाणः॥ द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् इति अण्, तस्मादणो द्व्यच इति फिञो लुक्। आङ्गः पिता पुत्रश्च॥

1084. And after the words पैल &c., there is the लुक् elision of the युवन affix.

पीला+अण=पैलः (IV. 1. 118 S. 1121). 'The Gotra descendant of Pîlâ.' पैलः+फिञ् (IV 1. 156 S. 1180). The present rule intervenes, and the Yuvan affix फिञ् is elided; so पैल is both a Gotra and a Yuvan word.

Note:—Some say that the 'Paila &c., words are formed by the affix इञ्; (IV. 1. 95 S. 1095) and then the luk-elision of the Yuvan affix would be valid by the next rule 1085. They would limit the scope of the present sûtra to cases where the Gotra of the people is not known, the Prâchyas not being indicated.

1. पैल. 2. शालङ्कि. 3. सात्यकि. 4. सात्यकामि. 5. राहवि. 6 रावणि. 7. औदञ्चि. 8. औदव्रजि. 9. औदमेघि. 10. औदमज्जि. 11. औदभृज्जि. 12. औदशुद्धि. 13. दैवस्थानि. 14. पैङ्गलायनी. 15. राहक्षति. 16. भौलिङ्गि. 17. राणि. 18. औदन्यि. 19. औद्राहमानि. 20. औज्जिहानि. 21. औदशुद्धि. 22. तद्राजाच्चाणः

G. sûtra:—The Yuvan affix is elided after a word formed by the tadrâja affix अण्॥ Thus the word आङ्ग is formed by adding the affix अण् under IV. 1. 170 S. 1188 to अङ्ग; to this is added फिञ् under IV. 1. 156 S. 1180. This फिञ् is elided. As आङ्गः meaning both father and son.

१०८५। इञः प्राचाम्। २। ४। ६०॥

गोत्रे य इञ् तदन्ताद्युवप्रत्ययस्य लुक् स्यात् तच्चेद्गोत्रं प्राचां भवति। पन्नागारस्यापत्यम्। अत्र

इञ्। यञिञोश्चेति फक्। तस्य लुक् पान्नागारिः पिता पुत्रश्च। प्राच्यां किम्। दाक्षिः पिता। दाक्षायणः पुत्रः॥

1085. After a word ending with the Gotra affix इञ् (IV. 1. 95 S. 1095) there is luk-elision of the Yuvan affix, when the Gotra of the people called Prâchya (Eastern) is denoted.

पन्नागार + इञ्=पान्नागारिः 'the Gotra descendant of Pannâgâra'; after this the Yuvan affix फक् (IV 1. 101 S 1103) is elided by the present rule, and so पान्नागारिः is both the father and the son Why do we say प्राच्याम्? The word प्राच्यम् here qualifies the word Gotra understood, and does not mean that it is an optional rule, "in the opinion of Eastern Grammarians." When the Gotra of Prâchyas is not denoted, there is no elision. Thus दाक्षिः the Gotra descendant of Daksha, and दाक्षायण 'son of Dâkshi' (Yuvan)

१०८६। न तौल्वलिभ्यः। २।४।६१॥

तौल्वल्यादिभ्यः परस्य युवप्रत्ययस्य लुक् न स्यात्। पूर्वेण प्राप्तः। तुल्वलः। तत इञ् फक्। तौल्वलिः पिता। तौल्वलायनः पुत्रः॥

1086. After the words तौल्वलिः and the rest, there is not luk-elision of the Yuvan affix.

तौल्वलि formed by इञ् added to तुल्वल is the name of the father and तौल्वलायनः is the son of the former, formed by the Yuvan affix फक् (IV. 1 101 S 1103)

1. तौल्वलि 2 धारणि 3 पारणि 4 राषणि 5 दैलीपि. 6 दैवति 7 वार्कलि 8 नैवति 9 नैवकि 10 दैवमिति 11 दैवमति 12 दैवयज्ञि 13. चाफट्टकि 14 वैल्वकि 15 वैकि 16 वैङ्कि 17. आनुहारति 18. आयुराहति 19. पौष्करसादि 20 आनुरोहति. 21. आनुति 22 प्रादोहनि 23 नैमिश्रि 24. प्राडाहति 25 वान्धकि 26 वैशीति 27 आसिनासि 28. आहिंसि 29 आसुरि. 30 नैमिषि 31. आसिबन्धकि 32. पौष्पि 33. कारेणुपालि 34. वैरकि. 35. वैरकि. 36 वैहति॥

१०८७। फक्फिञोरन्यतरस्याम्। ४।१।९१॥

युञिलुगिति नित्ये लुकि प्राप्ते विकल्पार्थं सूत्रम्। कात्यायनस्य छात्राः कातीयाः। कात्यायनीयाः। यस्कस्यापत्यं यास्कः। तिकादित्वात् फिञ्। तस्यापत्यं युवा यास्कायनिः। अणो ह्रस्व इति किम्। तस्य छात्राः यास्कीयाः। यास्कायनीयाः॥

1087. There is optionally luk-elision of the Yuvan affixes फक् and फिञ् when a Prâgdivyatiya affix beginning with a vowel is to be added.

By the Sûtra IV. 1. 90 S. 1083 all Yuvan affixes were told to be elided. The present Sûtra declares an option in the case of the Yuvan affixes फक् and फिञ् ॥ Thus the Patronymic of कत is कात्य (IV. 1. 105 S. 1107); the Yuvan of कात्य is formed by फक् (IV. 1. 101 S. 1103) कात्यायनः ॥ Thus the word denoting the pupils of Kâtyâyana will be कात्रीया or कात्यायनीयाः ॥ Similarly of the affix फिञ् (IV. 1. 156 S. 1180) Thus from यस्क, the Patronymic is यास्क (IV. 1. 112 S. 1115). The Yuvan of the latter is यास्कायनि (IV. 1. 156 S. 1180) The pupils of Yâskâyani will be called यास्कीयाः or यास्कायनीयाः ॥

१०८८ । तस्यापत्यम् । ४ । १ । ९२ ॥

षष्ठ्यन्तात् कृतसन्धेः समर्थादपत्येऽर्थे उक्ता वक्ष्यमाणाश्च प्रत्यया वा स्युः । उपगोरपत्यं औपगवः । आदिवृद्धिरन्त्योपधावृद्धी बाधते ॥

तस्येदमित्यपत्येऽपि बाधनार्थं कृतं भवेत् ।
उत्सर्गः शेष एवासौ वृद्धान्यस्य प्रयोजनम्॥ १ ॥

योगविभागस्तु । भानोरपत्यं ०मानव । कृतसन्धेः किम् । सौत्थितिः । अकृतव्यूहपरिभाषया साद्युत्थितिर्मा भूत् । समर्थपरिभाषया नेह । वस्त्रमुपगोरपत्यं चैत्रस्य । प्रथमात्किम् । अपत्यशब्दाच्चकाराद्षष्ठ्यर्थे मा भूत् । वाग्रहणाद्वाक्यमपि । दैवयज्ञीति सूत्रादन्यतरस्यांग्रहणानुवृत्तेः समासोऽपि । उपग्वपत्यम् । जातित्वान् ङीष् । औपगवी । आश्वपतः । दैत्यः । औत्सः । स्त्रैणः । पौंसः ॥

1088. (The affixes अण्, ण्य &c, already mentioned in IV. 1. 83 S. 1673 &c, and those which will be taught here-after, such as इञ् &c, denote) 'the descendant of some one', (and they come after a word in the the sixth case, which has completed its junction).

Note :—This Sûtra points out the meaning of the affixes; and it refers to the affixes that have preceded, beginning from अण् (IV. 1. 83 S. 1073) e g. अण्, ण्य यञ् &c. and to the affixes that follow such as इञ् &c. The affixes herein taught, have the force of denoting descendant, when they are added to the word in construction which is in the genitive case.

Thus we may either use the sentence उपगोरपत्यम्; or by adding अण् (IV. 1. 83 S. 1073) to the word उपगु (which has the 6th. case-affix in construction in the above sentence), form औपगव "*the offspring of Upagu*" The word औपगवः is thus evolved.

Note :—उपगु+अण्=औपगु+अण् ॥ Now applies either VI. 4. 146 S. 847 causing guṇa of final उ, and VII. 2. 115 S. 254 requiring the vṛiddhi of the final. The following discussion shows why guṇa takes place to the exclusion of vṛiddhi though subsequent. ओर्गुणः VI. 4. 146 S. 847 ("for उ or ऊ of a bha stem, there is substituted guṇa before a Taddhita affix)" is debarred

by the *subsequent* sutra अचोञ्णिति VII. 2. 115 S. 254 ("before the affixes having an indicatory ञ् or ण्, Vṛiddhi is substituted for the end vowel of a stem") for guṇa will find scope in चिचाय &c. So let there be vṛiddhi of the final उ of उपगु ॥ This is one objection.

Note:—But if vṛiddhi is not allowed, and उ is guṇated to ओ, and we have by sandhi उपगो + अ = उपगव् + अ then arises another difficulty; for the अ of ग now being penultimate requires vṛiddhi by अत उपधायाः VII. 2. 116 S. 2282.

Ans To remove both these difficulties the author says आदिवृद्धिरन्त्योपधावृद्धी बाधते "the vṛiddhi of the initial vowel taught by VII. 2. 117 S. 1075 debars the two vṛiddhis, namely the vṛiddhi of the final required by VII. 2. 115 S. 254 and the vṛiddhi of the penultimate अ required by VII. 2. 116 S. 2282.";

Note:—Because rule VII. 2. 117 S 1075 is *subsequent* to these two. The vṛiddhis of the final and the penultimate find their free scope in गौ (the affix सु being णित् by VII. 1. 90 S 284 causes vṛiddhi of गो by VII. 2. 115), and पाचकः with ण्वुल् added to पच् respectively where VII. 2. 116 applies. While the vṛiddhi of the initial will find its free scope in सौश्रुत- from सुश्रुत ॥ But in त्वाष्ट्रः from त्वष्टृ and आगत from अगत् the rules VII. 2. 115 and 116 appear simultaneously with VII. 2 117, and in their case the vṛddhi of the *initial* takes effect, because that rule (VII. 2 117 S. 1075) is subsequent This we do on the maxim सकृद्गति &c. as well as by the inference of finding the word पुष्करसद् in the list of Anuśatikâdi VII. 3. 20

Note:—For if the *initial* Vṛiddhi (VII. 2 117) did not debar the *penultimate* Vṛiddhi (VII 2. 116 S 2282), then we would have got the form पौष्करसादि regularly by the *simultaneous* application of these two rules VII. 2. 116 and 117; S. 2282 and 1075 without its being read in the Anuśatikâdi class. But the very fact that it is so read indicates that these two Vṛiddhis cannot take place simultaneously.

Verse:—The general sûtra tasyedam (IV. 3 120 S. 1500) would have included the particular case of tasyâpatyam (what is the necessity of the latter). It is made in order to prevent the application of Vṛiddhâch chhah (IV. 2. 114 S. 1337). For छ of S. 1337 excludes the अण् of S. 1500 in case of Vṛiddha words, but it is intended that it should not exclude that, even in Vṛiddha, hence the present sûtra. The sense of apatya can be included in the word sesha of S. 1392 and so the अण् of tasyedam can come in the sense of apatya The separate present sûtra has for its object to make अण् applicable to Vṛiddha words (like bhânu).

Note:—The tasyedam would certainly have included tasyâpatyam; for *idam* may be anything apatya &c. The necessity for making a separate sûtra for apatyam is this. The Vṛiddhâch chhah excludes the अण् of tasyedam; so that in case of Vṛiddha words we have छ instead of अण् ॥ But छ does not come after Vṛiddha words in the sense of apatya. Hence this separate sûtra. If it be said that neither the अण् of tasyedam nor its exception the छ of Vṛiddhâch chha can ever come in the sense of apatya, for they come in the śaishika senses only and apatya is not included in the śaishika sense; we reply, that there is nothing to prevent us from including the sense of apatya also in the śaishika sense, of sûtra IV. 2. 92. S. 1392. Therefore, we come back to our former point that the necessity of this sûtra is really to make अण् applicable to Vṛiddha words. Thus the son of भानु (a Vṛiddha word) will be भानवः by the अण् of this sûtra, and not भानवीयः by छ of S. 1337, which would have been the case had this sûtra not existed, and had tasyedam IV. 3. 120 S. 1500 been requisitioned to denote apatya also.

By the general rule samartha-pada vidhih (II. I. I. S. 647); the rule will not apply when the words are not in syntactical construction. Thus the words उपगोरपत्यम् "Upagu's" "offspring" are not in syntactical construction in the following sentence:—वस्त्रमुपगोरपत्यं चैत्रस्य "the dress of Upagu, the offspring of Chaitra."

Why do we say "after the *first* word"? That the affix should not come after the word denoting the offspring, with the force of a genitive case. Thus in इन्द्रोदेवता अस्य हविषः = ऐन्द्रः हविः, the affix is added to Indra in the first case in construction, similarly उपगुरपत्यमस्यदेवदत्तस्य = औपगवोदेवदत्तः or देवदत्तोऽपत्यमस्योपगोः = दैवदत्तिरुपगुः should not be formed.

By force of the word वा in IV. I. 82 S. 1072 we can have a sentence also. As उपगोरपत्यम् ॥

And by drawing in the anuvṛitti of anyatarasyâm from the sûtra IV. I. 81 S. 1201, we have composition also in the other alternative. As उपग्वपत्यम् ॥

The Patronymic being a jâti word takes ङीष् in the feminine. As औपगवी ॥

So also आश्वपतः। दैत्यः। औत्सः। स्त्रैणः। पौंस्नः ॥

Note:—In explaining IV. I. 82 S. 1072, we have used the words कृतसन्धिकार्यत्वम् "after the operation of sandhi or junction has been completed." Why have we used those words? Otherwise observe the anomaly. Thus सु + उत्थितः = सूत्थितः, वि + ईक्षमाणः = वीक्षमाणः ॥ If the affix be not added to the form सूत्थित, but to सु + उत्थित, so also not to वीक्षमाणः but to विईक्षमाणः that is to say, if the affix be added before sandhi, then the resultant forms would be सौ उत्थितिः =

by the *subsequent* sutra अचोञ्णिति VII. 2. 115 S. 254 ('before the affixes having an indicatory ञ् or ण्, Vṛiddhi is substituted for the end vowel of a stem") for guṇa will find sc[illegible] in चित्रन्व &c. So let there be vṛiddhi of the final उ of उपगु ॥ This is one objection.

Note:—But if vṛiddhi is not allowed, and उ is guṇated to ओ, and we have by sandhi उपगो+अ=उपगव्+अ then arises another difficulty; for the अ of व now being penultimate requires vṛiddhi by अत उपधायाः VII. 2. 116 S. 2282.

Ans. To remove both these difficulties the author says आदिवृद्धिरन्त्योपधावृद्धी बाधते "the vṛiddhi of the initial vowel taught by VII. 2. 117 S. 1075 debars the two vṛiddhis, namely the vṛiddhi of the final required by VII. 2. 115 S. 254 and the vṛiddhi of the penultimate अ required by VII. 2. 116 S. 2282.";

Note:—Because rule VII. 2. 117 S. 1075 is *subsequent* to these two. The vṛiddhis of the final and the penultimate find their free scope in गौ (the affix णु being णित् by VII. 1. 90 S. 284 causes vṛiddhi of गो by VII. 2. 115), and पाचकः with ण्वुल् added to पच् respectively where VII. 2. 116 applies. While the vṛiddhi of the initial will find its free scope in सौपुत्र from सुपुत्र ॥ But in लाघुः from लघु and आपवः from अपत् the rules VII. 2. 115 and 116 appear simultaneously with VII. 2. 117, and in their case the vṛddhi of the *initial* takes effect, because that rule (VII. 2. 117 S. 1075) is subsequent This we do on the maxim पुष्करवि &c. as well as by the inference of finding the word पुष्करसद् in the list of Anuśatikādi VII. 3. 20.

Note:—For if the *initial* Vṛiddhi (VII. 2. 117) did not debar the *penultimate* Vṛiddhi (VII. 2. 116 S. 2282), then we would have got the form पौष्करसादि regularly by the *simultaneous* application of these two rules VII. 2. 116 and 117; S. 2282 and 1075 without its being read in the Anuśatikādi class. But the very fact that it is so read indicates that these two Vṛiddhis *cannot take place simultaneously*.

Verse:—The general sûtra tasyedam (IV. 3. 120 S. 1500) would have included the particular case of tasyâpatyam (what is the necessity of the latter). It is made in order to prevent the application of Vṛiddhâch chhah (IV. 2. 114 S. 1337). For छ of S. 1337 excludes the अण् of S. 1500 in case of Vṛiddha words, but it is intended that it should not exclude that, even in Vṛiddha, hence the present sûtra. The sense of apatya can be included in the word sesha of S. 1392 and so the अण् of tasyedam can come in the sense of apatya. The separate present sûtra has for its object to make अण् applicable to Vṛiddha words (like bhânu).

patyam not been separately enunciated, but made one sûtra with अत इञ् something like तस्यापत्यम् अत इञ् (IV. 1. 95 S. 1095); then it will govern those bases only, that end in अ and the bases like बाहु &c. (IV. 1. 95 and 96 S. 1095 and 1096), and not bases like उपगु; and therefore with regard to the base उपगु there would be no rule of adding an apatya affix but the śaishika तस्येदम् ॥ Thus even an apatya denotation can become a śesha under the above circumstances. It will be an utsarga-śesha i. e. the remainder not covered by a general rule: the general rule here by supposition being अतइञ् &c. Therefore अण् of तस्येदम् with the force of apatya, will come after Upagu, but it will be debarred in the case of मनु &c. by the rule वृद्धाच्छः ॥ But if we make tasyâpatyam a separate sûtra, then there being no *śesha*, the छ will never come under any circumstances.

Obj. If it be said that for bases like उपगु &c, which are not Vṛiddham words, there will be no occasion for the addition of छ, and so there is no necessity of making a separate sûtra. To this we reply.

Ans: वृद्धात्यस्य प्रयोजनम् The necessity of this sûtra is in the case of Vṛiddham bases like माद्रुः, श्यामद्रुः (श्यामा गावो ऽस्य) &c.

Therefore there must be this separate sûtra. Thus मनोरपत्यं = मानवः ॥

The summary of the above discussion is that this sûtra "tasyâpatyam" is made for the sake of Vṛiddham bases. Otherwise "tasyedam" would have been sufficient for bases like Upagu &c.

Note:—Now we take up the farther explanation of the sûtra samarthânâm prathamâd vâ" (IV. 1. 82. S. 1072). Its explanation was postponed till now.

The maxim समर्थः पदविधिः (II. 1. 1. S. 647) applies here also. Thus वस्त्रं उपगोरपत्यं चैत्रस्य "the garment of Upagu, the son of Chaitra". Here the two words उपगोरपत्यम् are not in construction; for उपगोः governs वस्त्रं and अपत्यं is governed by चैत्रस्य, and so there is no affix.

Why do we say "after the first"? The force of this question will be understood by the following considerations. In the sûtra तस्यापत्यम् there are two words, तस्य and अपत्यं, of these the first only can stand as a base to an affix, and not apatyam. Therefore, when searching for the *base* to which the affix is to be added, we shall take तस्य ॥ Therefore, there is no necessity of using the word प्रथमात् at all.

Ans: The words "after the first" are used in order to indicate that the affix will not be added to the word which is the *name* of the descen-, and referred to by the genitive word. Thus the sûtra tasyâpatyam

साडुस्थिति and सार्यत्वमाणिः by force of सार्यात्वाङ्ग बलीयः maxim, but the proper forms are सौस्थितिः and वैस्तमाणिः ॥

Q. The rule of sandhi, though an operation relating to letters (a varṇa rule), yet being antaraṅga, will take effect *first*, and then the Vṛiddhi operation, which though an aṅga rule, is after all bahiraṅga with regard to sandhi ; what is the necessity of using the word समर्थ at all in the sûtra IV, 1, 82 S 1072 or explaining it by कृतसन्धि ?

Ans. The very fact that Pânini has used the word समर्थ in this aphorism, when it could well have been dispensed with, indicates the existence of the following maxim अकृतव्यूहाः पाणिनीयाः "The followers of Pânini do not insist on the taking effect of a rule, when its cause disappears." (See p-30) Therefore had Pânini not used the word समर्थ in the sûtra IV. I. 82, S 1072 then by the application of the present maxim, the *antaraṅga* operation of sandhi would have been set aside by the bahiraṅga vṛiddhi and the forms would have been साडुस्थितिः and सार्यत्वमाणि ॥ To prevent this समर्थ has been used.

* *Kárikâ*. तस्येदमित्यपत्येऽपि बाधनार्थं कृत भवेत् ।
उत्सर्गः शेष एवासौ वृद्धान्यस्य प्रयोजनम् ॥

Note:—The Karikâ should be broken up in order to understand it. तस्येदमित्यपत्येऽपि ॥ The sûtra तस्येदम् (IV. 3 120 S, 1500) will include this अपत्य also, for the word इदम् may be applied to all things like अपत्य, समूह, विकार &c. Therefore अण् will come, by force of that sûtra, in the sense of "descendant," why then make this separate sûtra tasyâpatyam ? If you say that this aphorism is necessary for the sake of sûtras अत इञ् &c. (IV. 1. 95 S. 1095); then why make a *separate* sûtra and not *join* it with the last ? Ans : बाधनार्थं कृत भवेत् ॥ The separate sûtra might have been made in order to debar the operation of the sûtra वृद्धाच्छ (IV. 2 114. S. 1337). That sûtra supersedes तस्येदम्, and so in the case of apatyam also, छ would have applied instead of अण् where the base was a Vriddham word. But that is not desired. Hence the separate sûtra.

If it be objected that "the अण् of tasyedam, and its apavâda the the affix छ of vriddhâch chhah, being śaishika affixes cannot come with the force of apatyam, because the word śaishika has been explained in IV, 2 92 S. 1312 as *the sense different from that of descendant and the quadruple significance*, and so the above objection does not arise." To this the answer is

Ans. उत्सर्गः शेष एवासौ ॥ This sense of apatya is an utsarga śesha. The meaning is this Had there been no yoga-vibhâga i. e. had tasyâ-

patyam not been separately enunciated, but made one sûtra with अत इञ् something like तस्यापत्यम् अत इञ (IV. 1. 95 S. 1095); then it will govern those bases only that end in अ and the bases like बाहु &c. (IV. 1. 95 and 96 S. 1095 and 1096), and not bases like उपगु; and therefore with regard to the base उपगु there would be no rule of adding an apatya affix but the śaishika तस्येदम् ॥ Thus even an apatya denotation can become a śesha under the above circumstances. It will be an utsarga-śesha i. e. the remainder not covered by a general rule: the general rule here by supposition being अतइञ् &c. Therefore अण् of तस्येदम् with the force of apatya, will come after Upagu, but it will be debarred in the case of भानु &c. by the rule वृद्धाच्छ ॥ But if we make tasyâpatyam a separate sûtra, then there being no *śesha*, the छ will never come under any circumstances.

Obj. If it be said that for bases like उपगु &c, which are not Vṛiddham words, there will be no occasion for the addition of छ, and so there is no necessity of making a separate sûtra. To this we reply.

Ans: वृद्धान्यस्य प्रयोजनम् The necessity of this sûtra is in the case of Vṛiddham bases like भानुः, श्यामगुः (श्यामा गावो ऽस्य) &c.

Therefore there must be this separate sûtra. Thus भानोरपत्यं = भानवः ॥

The summary of the above discussion is that this sûtra "tasyâpatyam" is made for the sake of Vṛiddham bases. Otherwise "tasyedam" would have been sufficient for bases like Upagu &c.

Note:—Now we take up the farther explanation of the sûtra samarthânâm prathamâd vâ" (IV. 1. 82. S. 1072). Its explanation was postponed till now.

The maxim समर्थः पदविधिः (II. 1. 1. S. 647) applies here also. Thus वस्त्रमुपगोरपत्यं चैत्रस्य "the garment of Upagu, the son of Chaitra". Here the two words उपगोरपत्यम् are not in construction; for उपगोः governs वस्त्रं and अपत्यं is governed by चैत्रस्य, and so there is no affix.

Why do we say "after the first"? The force of this question will be understood by the following considerations. In the sûtra तस्यापत्यम् there are two words, तस्य and अपत्यं, of these the first only can stand as a base to an affix, and not apatyam. Therefore, when searching for the *base* to which the affix is to be added, we shall take तस्य ॥ Therefore, there is no necessity of using the word प्रथमात् at all.

Ans: The words "after the first" are used in order to indicate that the affix will not be added to the word which is the *name* of the descendant, and referred to by the genitive word. Thus the sûtra tasyâpatyam

is really ambiguous; for it literally means "let the affix अण् &c. come in the sense of "*His son*". The affix may come after Upagu exhibited in the genitive case; or after the word which is the Proper name of the son of Upagu. Thus if Devadatta be the name of the son of Upagu; then देवदत्तः is उपगोरपत्यम्; then by tasyâpatyam, the affix might be added either to उपगुः or to देवदत्तः ॥ To prevent this, प्रथमात् is used in the sûtra.

Moreover as in the case of इन्द्रो देवता अस्य हविषः 'Indra is the devatâ of this offering" we add the affix to इन्द्र *denoted* by the genitive case under the rule साऽस्यदेवता (IV. 2. 24. S. 1226); and get the form ऐन्द्र as applied to हविः; similarly उपगुरपत्यमस्य देवदत्तस्य "Upagu is the son of this Devadatta" we will have औपगवो देवदत्त "Devadatta Aupagava" i e "Devadatta whose son is Upagu"; or in देवदत्तोऽपत्यमस्योपगोः "Devadatta is son of this Upagu", we shall have दैवदत्तिरुपगुः "Upagu whose son is Devadatta". Now this is not intended. We cannot have औपगवः in the sense of "He whose son is Upagu", nor दैवदत्ति in the sense of "He whose son is Devadatta."

Why do we say "In the alternative"? Because the same idea may also be expressed by a sentence; thus we may say उपगोरपत्यं, instead of the taddhita formed word औपगवः ॥

Note:—The same idea may also be expressed by a compound word (samâsa); as उपग्वपत्यम् 'the son of Upagu'. In fact, the samâsa rule here is not superseded by the Taddhita-rule, as it otherwise would have been by I 4 2, S. 175 because the anuvṛitti of अन्यतरस्याम् is understood here from sûtra IV. 1. 81, S. 1201 so that in the alternative when the Taddhita affix is not employed, the samâsa rules will find scope. The word औपगव being a जाति denoting word (because jâti includes गोत्रं च चरणैः सह see Kârikâ to IV. 1. 83. S. 518; therefore its feminine will be by ङीष् (VI. 1. 83) As औपगवी ॥

१०८९। अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् । ४ । १ । १६२ ॥

अपत्यत्वेन विवक्षितं पौत्रादि गोत्रसंज्ञं स्यात् ॥

1089. A descendant, being a grandson or a still lower offspring, is called Gotra.

Note:—When an offspring with reference to a person, is the son's son of that person or lower than that, it is called Gotra. Thus the son of 'Garga' will be गार्गि, and the son or grandsons &c of गार्गि. with reference to Garga will be गार्ग्य ॥ Similarly वात्स्यः ॥

Why do we say 'a grandson or a still lower descendant'? The immediate descendant or the son will not be called Gotra Thus कौत्सिः, गार्गिः ॥

Note :—Q. The word अपत्यं has been read uselessly in this sûtra, for grandsons &c are apatyam or descendants? The sûtra could have been well stated as pautra-pravṛiti gotram'.

Ans. Yes. Therefore in explaining the sûtra, the author has said "apatyatvena. vivakshitam"-"when it is intended to speak of a person as a descendant." Why do we say "when it is intended to express"? As a matter of fact, even grand-sons and lower descendants of Garga also will be denoted by the general patronymic गार्गिः formed under the शेष rule गर्गस्येदम्, when no particular stress is laid on the *degree* of descent. The Gotra denoting affix need not be added here.

Others say that the force of vivakshita is that the grandsons &c should not get the designation *gotra*, but only their relationship. Therefore औपगवः though formed by अण् (not a gotra affix) is also a gotra word.

१०९० । जीवति तु वंश्ये युवा । ४ । १ । १६३ ॥

वंश्ये पित्रादौ जीवति पौत्रादेर्यदपत्यं चतुर्थादि तद्युवसंज्ञमेव न गोत्रसंज्ञम् ॥

1090. But when one in a line of descent beginning with a father (and reckoning upwards) is alive, the descendant of a grandson or still lower descendant is called Yuvan only.

Note :—The word वंश means an uninterrupted series of family descent—or 'a line.' One who occurs in such a line, like father &c, is called वंश्यः ॥ When such a vanśya is alive then the descendant of a grandson &c is called Yuvan. The pharse पौत्रप्रभृत्यपत्यं in the sûtra should be construed as पौत्रप्रभृतेर् यद् अपत्यं 'He who is the descendant of a grandson &c' In the last sûtra however this phrase पौत्रप्रभृत्यपत्यं was properly construed by putting the word पौत्रप्रभृति in the case of apposition with अपत्यम् meaning "a descendant being a grandson &c." Thus the word Yuvan will be applied to a person who is at least fourth in the order of descent, from the *propositus* with reference to whom the derivative is made. Thus गर्गः being the head, we have गर्गः ॥

अपत्यम् — गार्गिः (son or putra)
गार्ग्यः (Gotra)
गार्ग्यायणः (Yuvan) if Gârga or Gargi &c be alive).

The force of the word तु, in the sûtra is that it will be called Yuvan only, and not Gotra as well.

१०९१ । भ्रातरि च ज्यायसि । ४ । १ । १६४ ॥

ज्येष्ठे भ्रातरि जीवति कनीयान् चतुर्थादिर्युवा स्यात् ॥

1091. When an elder brother is alive, the younger brother gets the title of Yuvan, being the descendant of a grandson &c

Note —Even when a वंश्य like father &c is not alive (and a brother is not vanśya) the younger brother gets the designation of yuvan, when the elder brother is alive, thus: गार्ग्यायण ॥

The word वंश्य is confined to ancestors like father &c, so a brother can never be a vanśya, because he is not the source from which the other brother arises This sutra applies to cases when Vanśya is not meant Thus Gârgyâyana is the name of the younger brother with reference to the elder brother, Gârgya, similarly Vatsyayana Dâkshyayana and Plâkshayana

१०९२। वान्यस्मिन् सपिण्डे स्थविरतरे जीवति। ४। १। १६५॥

भ्रातुरन्यस्मिन्सपिण्डे स्थविरतरे जीवति पौत्रप्रभृतेरपत्यं जीवदेव युवसंज्ञं वा स्यात्। एकं जीवतिग्रहणमपत्यस्य विशेषणम्। द्वितीयं सापिण्डस्य। तरब्निर्देश उभयोत्कर्षार्थः। स्थानेन वयसा चोत्कृष्टे पितृव्ये मातामहे भ्रातरि वा जीवति। गार्ग्यस्यापत्यम् गार्ग्यायण। गार्ग्यो वा। स्थविरेति किम्। स्थानवयोन्यूने गार्ग्य एव। जीवतीति किम्। मृते मृतो वा गार्ग्य एव॥

वृद्धस्य च पूजायामिति वाच्यम् *॥ गोत्रस्यैव वृद्धसंज्ञा प्राचाम्। गोत्रस्य युवसंज्ञा पूजायां गम्यमानायाम्। तत्रभवान् गार्ग्यायण। पूजेति किम्। गार्ग्य॥

यूनश्च कुत्सायामिति वाच्यम् *॥ गार्ग्यो जाल्मः। कुत्सेति किम्। गार्ग्यायण॥

1092 The living descendant of a grandson &c is called optionally a Yuvan, when a (more) superior sapinda other than a brother is alive

The word जीवति is again read in this aphorism though there is the anuvṛitti of जीवति also from IV 1 163 S 1090 This जीवति of the sûtra qualifies the word descendant the जीवति which is understood by context qualifies the word sapinda The sapiṇḍa relationship extends up to seven degrees The word स्थविर means superior, and स्थविरतर is comparative and means 'more superior that is to say, superior both by *degree* of descent and by *age*, such as an uncle, or a maternal grand father or an elder brother &c. when alive.

Thus the descendant of गार्ग्य will be गार्ग्यायण or गार्ग्य ॥

Here the uncle or the brother of a grand father being alive the descendant is optionally called Yuvan or Gotra

Why do we say superior"? When the person alive is lower either in degree or in age, then we have only one form गार्ग्य only Why do we say

"when alive?" When either the descendant of a grandson &c is dead or the superior sapiṇḍa is dead, then also we have one form गार्ग्यः only.

Vârtika :—The Gotra is sometimes optionally regarded as Yuvan, when respectful reference to him is intended.

The word Vṛiddha is another term for Gotra in the terminology of the ancient grammarians. As तत्र भवान् गार्ग्यायणः or गार्ग्यः "you honored Gârgyâyaṇa or Gârgya".

Why do we say 'when respectful reference is intended'? Observe, गार्ग्यः ॥ The definition of Vṛiddham as given by other Grammarians is अपत्यमन्तर्हितम् वृद्धम् ॥

Vârt :—The Yuvan is optionally spoken of as Gotra, when contemptuous reference to him is intended.

Thus गार्ग्यो जाल्मः or गार्ग्यायणो जाल्मः ॥ When contempt is not intended, the only form is गार्ग्यायणः ॥

१०९३ । एको गोत्रे । ४ । १ । ९३ ॥

गोत्रे एक एवापत्यप्रत्ययः स्यात् । उपगोर्गोत्रापत्यं औपगवः । गार्ग्यः । नाडायनः ।

गोत्रे स्वैकोनसंख्यानां प्रत्ययानां परम्परा ।
यद्वा स्याद्‌ पुनसंख्येभ्योऽनिष्टोत्पत्तिः प्रसज्यते ॥ १ ॥
अपत्यं पितुरेव स्यात्ततः प्राचामपीति च ।
मतभेदेन तद्धान्यै सूत्रमेतत्तथोत्तरम् ॥ २ ॥

पितुरेवापत्यमिति पक्षे हि उपगोस्तृतीये वाच्ये औपगवादिञ् स्यात् । चतुर्थे तज्जीवज्ज्येष्ठे मृतवंश्ये औपगवेः फक् । इत्थं फगिञोः फगिञोः परम्परायां मूलाच्छततमे गोत्रे एकोनशतं प्रत्ययाः स्युः । पितामहादीनामपीति मुख्यपक्षे तु तृतीये वाच्ये उपगोरण् इष्टे सिद्धेऽपि अण्यान्तादिञपि स्यात् । चतुर्थे फगिति फगिञोः परम्परायां शततमे गोत्रेऽष्टनवतिरनिष्टप्रत्ययाः स्युः । अतो नियमार्थमिदं सूत्रम् । एवमुत्तरसूत्रेऽप्यूह्यम् ॥

1093. One descendant-denoting affix only is employed when a gotra descendant (how low so-ever) is to be indicated.

Note :—The word Gotra is defined in sutra IV. 1. 162 and means the offspring beginning with the grandson. There would have arisen the application of a separate affix in denoting the descendant of every one of such persons; the present sûtra declares a restriction. Thus the son of गर्गः is गार्गिः (IV. 1. 93). The son of गार्गिः (or in other words the grandson of गर्ग) is गार्ग्यः (IV. 1. 105). This is formed by a Gotra affix. Now the son of a गार्ग्यः will also be called गार्ग्यः, no

new affix will be added In fact in denoting the Gotra descendants how low soever the affix यञ् will be added to the word गर्ग, though there may be several intermediate descendants Thus the sutra restricts the application of the affix Or in another view of the matter, it may be said to restrict the base to which the affix is to be added Thus the son of गार्ग्य will be formed by adding the affix यञ् not to the base गार्ग्य (which would have been the case were IV 1 92 S 1088 strictly applied), but to the base गर्ग ॥ So that *one* base is to be taken and adhered to throughout, in applying Gotra affixes

Thus the Gotra descendant of उपगु is औपगव, of गर्ग is गार्ग्य, of नड is नाडायन ॥

Note —The word गोत्रे in the sûtra is in the singular number as the word denotes the whole class, i e all gotra descendants The word एक is a numeral. If the sûtra be translated thus —"when a Gotra descendant is intended to be expressed, then the descendant denoting affix should be one only"—then in the case of gotra descendant the *first* word only takes the affix, and not any other On the other hand if the gotra affix can be added even after the word has taken an apatya affix then there is not *one* affix in denoting a Gotra-descendant Hence the author has explained by saying "One descendant-denoting affix only is employed &c" The word apatya is read into the sûtra from the context, as it is the governing word of the whole section

○ Others explain the word एक as equivalent to प्रथम or first, and the *first* means the base which is devoid of any apatya affix They explain the sûtra thus. "The first or the original word takes the apatya affix in denoting Gotra"

Thus the son of Upagu is Aupagava, the gotra descendant will be also Aupagava The gotra affix will be added to Upagu and not to Aupagava Thus the gotra-descendant will be formed by the affix अण् also, just as the immediate descendant (i e son) is formed by अण्, and not by इञ् ॥ For though औपगव 'son of Upagu' is a word which ends in अ, and therefore in forming a descendant from it the affix इञ् ought to be added by IV 1 95 S 1095, *yet* अण् *is added by force of this sutra* There is no *specific* Gotra affix for this word उपगु ॥

Similarly गार्ग्य formed by यञ् of IV 1 105 S 1107 Here यञ् is specifically ordained to denote Gotra-descendants, and therefore, there is not इञ् added by IV 1 95 S 1095, which is added only when an immediate descendant (i. e son) is to be denoted Thus here we have two forms the son of Garga is गार्गि, while the grandson and lower descendants will be गार्ग्य ॥ Thus गार्ग्य denotes not only the grandson of Garga but the son of Gârgya as well The word denoting the son of Gargya (the grandson of Garga) will not be formed by फक् added to गार्ग्य because of the restriction of this rule since one affix only can be added The affix फक् would have been added by IV 1 101 S 1103 in denoting the son of

Gârgya, for he is a Yuvan: as Gârgyâyana. But when he is considered as a Gotra-descendant, then he will be called by the general name Gârgya.

Similarly नाडायनः formed by फक् under IV. 1. 99 S. 1101. Here also फक् is specifically ordained to come after Naḍâdi words, and therefore the general affix इञ् (IV. 1. 95 S. 1095) is precluded: which now finds its scope in denoting the *immediate* descendant i. e. the son of Naḍa. Thus Nâḍi is son of Nâḍa: while Nâḍâyana is the grandson of Naḍa. The son of Nâḍâyana will be Nâḍâyana: and not Nâḍâyani, with the इञ् of IV. 1. 95 S. 1095; because of the restriction of this sûtra which says only *one* affix is to be added.

Verse:—" In denoting a Gotra descendant, there is a succession of affixes, being either one less in number than the degree of the descendant: or two less in number: the undesirable occurrence taking place after all pratipadikas which are two less in number than the base".

"The word apatya (son or descendant can be used in relation) to the father only; and in relation to older (than father) also," according to diversity of opinions. Hence the necessity of this sûtra, as well as of the next sûtra, to remove these anomalies."

In the first alternative, when apatya is only of a father, (and we can not say "a grandfather's apatya"); when the third in degree from Upagu is to be denoted, there must be added the affix इञ् to औपगव, (thus giving the form Aupagavi "the grand-son of Upagu"). Similarly to denote the fourth in degree, when the elder brother is not alive, and when the elder-members-of-the-family (vanśya) are dead, the affix फक् is added (and we have औपगवायनः)॥ (The son of Aupagavâyana will be by iñ, Aupagavâyani, his son will be Aupagavâyana and so on). Thus by the constant recurrence of फक् and इञ् affixes alternately, in denoting a Gotra descendant hundredth in degree from the original उपगु, there will be ninty-nine affixes.

In the second alternative, when the word apatya can be applied with regard to grand-father &c (when we can say apatya of a grand-father, &c)—and this is the valid alternative—the third in degree will be expressed by अण् added to उपगु; i. e. औपगवः will express the grandson also of Upagu: and though thus the true and desired form is obtained, yet the affix इञ् will also come after अण्-ending औपगवः॥ In denoting the fourth, the affix will be फक् and then will commence the recurrence of फक्, इञ् फक्, इञ् &c, and thus in denoting the hundredth in degree Gotra descendant, there will occur ninety eight undesirable affixes.

Therefore, for the sake of making a niyama or restrctive rule, has this sûtra been enunciated.

This must be understood in the next sûtra also.

Note 1—*Objection* How could more than one affix be simultaneously applied in denoting *one* Gotra and is not, therefore, this sûtra useless?

Ans 1—No The following considerations show the necessity of this sûtra. Now the person from whom the Gotra is to be calculated is the first or propositus his son will be second, his grand son will be third, and so on The first or the Propositus takes no affix in denoting the son or the *second* there will be *one* affix added, in denoting son's son or the *third* two affixes will be added, and so on, so that in denoting the hundredth ninety nine affixes will be added Thus the son of उपगु will be उपगु + अण् = औपगव ॥ The son's son of Upagu or the son of Aupagava will be औपगव + इञ् = औपगवि ॥ The son's son of Upagu or the son of औपगवि will be औपगवि + फक् = औपगवायन ॥ The fifth or the son of औपगवायन will be औपगवायन् + इञ् = औपगवायनिः and then will commence the recurring series Thus 1 Upagu, 2 Aupagava, 3 Aupagavi, 4 Aupagavâyana, 5 Aupagavâyani, 6 Aupagavayana, 7 Aupagavayani, 8 Aupagavâyana 9 Aupagavâyani &c Thus the second in degree or son has *one* affix अण्, the third has *two* affixes, अण्, and इञ्, the fourth has *three* affixes अण्, इञ् and फक्, the fifth has four affixes अण्, इञ्, फक् and इञ् and so on Therefore the verse says, गोत्रे स्वैकोनसंख्यानां प्रत्ययानां परम्परा In a Gotra descendant there will be an uninterrupted succession (paramparâ) of affixes whose number will be *one less* (eka una) than the *degree* of descent (स्व) of the person to be so denoted" This is one anomaly to remove which the present sûtra has been made

Though as a matter of fact the final अ and इ would have been always elided by यस्येति च (VI 4 148 S, 311) and the forms would not have shown the actual presence of the affixes अण् and इञ्, yet the *number* of affixes added will be always one less than the *degree* of descent

Another necessity of this sûtra is as regards the base to which the affix is to be added Thus the base or pratipadika in the case of son is Upagu, in the case of grandson or third descendant is Aupagava or *one* new base in the case of the fourth descendant the base is Aupagavi or *second* pratipadika and so that in the hundredth descendant there will be ninety eight new pratipadikas i e always *two* less than the degree of descent Therefore the verse says यदा स्वद्व्यूनसंख्येभ्योऽनिष्टोत्पत्तिः प्रसज्यते Or the anomaly (anishṭa) arises in the case of those pratipadikas which are less by two than the degree of descent" Thus in the case of third degree, there is one undesirable pratipadika i e Aupagava i e the affix is added to Aupagava and not to Upagu in the case of fourth in degree there is another undesirable pratipadika i e affix is added to Aupagavi and not to Upagu, and so on Thus the number of affix taking undesirable stems increase with the degree of descent their number being *two* less than the degree, therefore, the necessity of the present sûtra in order to restrict the number of stems to *one*

The above two difficulties, one of ninety nine affixes, and the other of ninety eight arises from the two meanings of the word apatya. In one view the word अपत्य is restricted to the *son* of the father only: and not to grand-sons &c. This is the view pre-eminently of the lexicographer Amara, who defines apatya thus :—

आत्मजस्तनयः सूनुः सुतः पुत्रस्त्रियां त्वमी ।
आहुर्दुहितरं सर्वेऽपत्यं तोकं तयोः समे ॥

In this view there will be ninety nine affixes, in denoting the hundredth in degree Gotra descendant.

The other and siddhânta view is that apatya not only means the immediate descendants (son or daughter) but the grandson and grand-daughter and lower descendants also. Thus apatya is not only of father, but of those who are older (prâchâm) than father also, i. e. of grand-father and great-grand father &c. In other words the word apatya should be taken in its etymological sense i. e. "he who prevents the fall (patan) of another"—the presence of any descendant, how low so ever, prevents the *fall* of ancestors from heaven "न पतन्त्यनेनेति"—अपत्यम्," or यन्निमित्तं यस्यापतनं, तत् तस्यापत्यम् ॥ And as grandsons &c prevent the fall of grand-father &c. so they are also called apatya (fall-preventer) of grand-father &c. In fact, it in this wider sense of a "descendant," that the word apatya is used by Pâṇini himself in the sûtra apatyam pautra pravṛiti gotram (IV. I. 162 S. 1089).

१०९४ । गोत्राद्यून्यस्त्रियाम् । ४ । १ । ९४ ॥

यून्यपत्ये गोत्रप्रत्ययान्तादेव प्रत्ययः स्यात् । स्त्रियां तु न युवसंज्ञा । गर्गस्य युवापत्यं गार्ग्यायणः । स्त्रियां गोत्रत्वाद्देक एव प्रत्ययः ॥

1094. When a descendant of the description denoted by Yuvan (IV. 1. 163 S. 1090 is intended to be expressed, a new affix is attached, only after what already ends with an affix marking a descendant as low at least as a grandson (gotra): but in the Feminine the word is not termed Yuvan, and no new affix is added.

This is also a niyama or restrictive rule. Thus the Yuvan of गार्ग्य is गार्ग्यायणः (IV. I. 101 S. 1103). Similarly वात्स्यायनः, दाक्षायणः, प्लाक्षायणः, औपगविः, नाडायनिः ॥

Why do we say "but in the Feminine the word is not termed Yuvan"? Observe दाक्षी which is the Feminine of दाक्षिः (Gotra) as well as of दाक्षायणः (Yuvan), Similarly प्लाक्षी feminine of प्लाक्षिः and प्लाक्षायणः ॥ In short, Yuvan affixes are not added in the Feminine, If it is intended to denote a feminine descendant

of the kind Yuvan, the feminine word formed by the Gotra affix will denote such a descendant also

What is here prohibited i e is the term Gotra superseded by the term Yuvan? If it is a *niyama* rule, there will be no *niyama* with regard to the Feminine, as the prohibition is contained in the same sentence. Therefore in the feminine, the Yuvan affix will not get the designation of Gotra, because Gotra name is debarred by Yuvan Name Therefore the Sûtra should be divided in two e, g गोत्राद् यूनि प्रत्ययो भवति (2) नतास्त्रियाम्। (2) After a Gotra formed word a new affix is added in denoting a Yuvan descendant, (2) but not so in the feminine In fact, the name Yuvan is prohibited in the feminine, therefore, the feminine will be known by Gotra always and never by Yuvan

१०९५ । अत इञ् । ४ । १ । ९५ ॥

अदन्त यत्प्रातिपदिक तत्प्रकृतिकादपत्ये इञ् स्यात् । दाक्षि ॥

1095. The affix इञ् comes after a Nominal-stem which ends in short अ, in denoting a descendant

This debars अण् (IV. 1 83 S 1073) Thus दक्षस्यापत्य=दाक्षि 'a descendant of Daksha'

Note —Why do we say short अ (for this is the force of the letter त् added to अ by I. 1 69 and 70 S 14 and 15)? The descendant of शुभया or कीलालपा (words which end in long आ) will not be formed by the affix इञ् ॥

The descendant of दशरथ by this sûtra is दाशरथि but the form दाशरथ formed by अण् is also met with As प्रदीयताम् दाशरथाय मैथिली ' 'Give Sita to the son of Daśaratha'

१०९६ । बाह्वादिभ्यश्च । ४ । १ । ९६ ॥

बाहवि । औडुलोमि । आकृतिगणोऽयम् ॥

1096 The affix इञ् is added in the sense of a descendant, after the words 'bâhu' &c

Thus बाहवि "a descendant of the clan of Bâhu The words 'Bâhu &c, either do not end in short अ thus making the last rule inapplicable, or if they end in short अ, then some other rule would have prohibited the application of इञ् ॥ Hence the necessity of the present sûtra So also औडुलोमि ॥

This is a class of words recognizable only by the form (आकृतिगण) ॥

1 बाहु 2 उपबाहु 3 उपवाकु 4 निवाकु 5 शिवाकु 6 वटाकु 7 उपनिन्दु (उपबिन्दु) 8 वृषली 9 वृकला, 10 चूडा, 11 बलाका 12 मूषिका 13 कुशला 14

भगला (छगला) 16 ध्रुवका, 17 सुमित्री, 18 दुर्मित्र, 19 पुष्करसद्, 20 अनुहरत्, 21 देवशर्मन्, 22 अग्निशर्मन्, 23 भद्रशर्मन्, 24 सुशर्मन्, 25 कुनामन्, 26 सुनामन्, 27 पञ्चन्, 28 सप्तन्, 29 अष्टन्, 30 अमितौजसः सलोपश्च, 31 सुधावत्, 32 उदञ्चु, 33 34 माद, 35 शारपिन्, 36 मरीची, 37 क्षेमवृद्धिन्, 38 शृङ्खलतोदिन्, 39 खरनादिन्, 40 नगरमर्दिन्, 41 प्राकारमर्दिन्, 42 लोमन्, 43 अजीगर्त, 44 कृष्ण, 45 युधिष्ठिर, 46 अर्जुन, 47 साम्ब, 48 गद, 49 प्रद्युम्न, 50 राम, 51 उदङ्क, 52 उदकः संज्ञायाम्, 53 संभूयाम्भसोः सलोपश्च, 54 वृक, 55 चूडाल, 56 सत्वत ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ तेन । 57 सात्यकिः 58 जाङ्घिपः 59 ऐन्द्रशर्मिः 60 आजधेनविः इत्यादि ॥

Vârt:—The words बाहु &c must be Proper Names, being heads of Gotras from whom clans take their name: otherwise the affix इञ् will not be applied. Thus the son of a private person called बाहु will be बाहवः ॥

Vârt:—The operations to be effected upon words denoting relation are prohibited with regard to the same word-forms when denoting Proper Names. Thus the offspring of श्वशुर meaning 'father in-law' is श्वशुर्यः, but when it means a person called Śvaśura, then the derivative will be श्वाशुरिः ॥

Note:—The च in the sûtra indicates that other words not included in the list also take this affix. Thus जाम्बिः, ऐन्द्रशर्मिः, आजधेनविः, आजबन्धविः, औडुलोमिः ॥

१०९७ । सुधातुरकङ् च । ४ । १ । ९७ ॥

चादिञ् । सुधातुरपत्यं सौधातकिः ॥ व्यासवरुडनिषादचण्डालबिम्बानां चेति वक्तव्यम् ॰ ॥

1097. The affix इञ् is placed after the word sudhâtṛi in denoting the descendant, and the ऋ of sudhâtṛi is replaced by the substitute अकङ् before this affix.

Thus सुधातुरपत्यम्=सौधातकिः 'the descendant of Sudhâtṛi'.

Vârt:—The substitute अकङ् replaces the finals of व्यास, वरुड, निषाद, चण्डाल and बिम्ब when the Patronymic इञ् is to be added. Thus वैयासकिः, वारुडकिः । नैषादकिः, चाण्डालकिः, बैम्बकिः ॥ *In forming these words, the anomalous* Vṛiddhi takes place by the following sûtra.

१०९८ । न य्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच् । ७ । ३ । ३ ॥

पदान्ताभ्यां यकारवकाराभ्यां परस्य न वृद्धिः किंतु ताभ्यां पूर्वौ क्रमादैचावागमौ स्तः । वैयासकिः । वारुडकिरित्यादि ॥

1098. Before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क्, the Vṛiddhi is not substituted for the first vowel in a compound, when it follows a word ending in य् or व्,

but ऐ and औ are respectively placed before the semi-vowels

That is ऐ is placed before य, and औ before व ॥ As वैयासकि, from व्यास, वायुदकि &c so also वैयाकरण from व्याकरण (व्याकरणमधीते) सौवश्व from स्वश्व (स्वश्वस्यापत्य) ॥

१०९९ । गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च्फञ् । ४ । १ । ९८ ॥

1099 The affix 'chphañ' comes after the words 'kuñja' &c, when a Gotra descendant is to be denoted.

This debars इञ् ॥ Of the affix च्फञ् the letter ञ् is for the sake of distinguishing this affix from the affix फञ् such as in sûtra V 3 113 S 1100 by which the words ending in the affix च्फञ् take the further affix य (ञ्य) in order to form a complete word The letter ञ् of this affix causes Vriddhi (VII 2 117 S 1075) Then remains फ which by sûtra VII 1 2, S 475 is replaced by आयन् ॥

Note —The word गोत्रे of this sûtra governs the succeeding sûtras up to aphorism IV 1 112 S 1115 so that all the affixes taught in these fifteen sûtras denote grandsons or descendants lower than that

११०० । व्रातच्फञोरस्त्रियाम् । ५ । ३ । ११३ ॥

व्रातवाचिभ्यश्च्फञन्तेभ्यश्च स्वार्थे ञ्य स्यात् न तु स्त्रियाम् । कौञ्जायन्य । बहुत्वे तद्राजत्वाल्लुक् । कौञ्जायनाः । ब्राध्नायन्य । स्त्रियां कौञ्जायनी । गोत्रत्वेन जातित्वान्ङीष् । अनन्तरापत्ये कौञ्जि ॥

1100 The affix ñya comes after the name of a wild band, and after a word ending in chphañ (आयन IV 1 98 S 1099), without change of sense, but not in the feminine

Note —A collection of persons of different castes having no determined livelihood and living by violence is called व्रात or wild band'

Thus कुञ्ज + च्फञ् = कौञ्ज + आयन् + य = कौञ्जायन ॥ This is not a complete word as yet We must add य by the present sûtra thus the full word is कौञ्जायन्य the grandson or a lower descendant of Kuñja dual of it is कौञ्जायन्यौ plural is कौञ्जायनाः the affix ञ्य being elided by II 4. 62 S 1193 in the plural it being an affix of the तद्राज class (IV 1 174 S 1192) Similarly ब्राध्नायन्य ब्राध्नायन्यौ ब्राध्नायनाः ॥

Why do we say not in the Feminine? Observe कपोतपाकी व्रीहिमती कौञ्जायनी ब्राध्नायनी ॥ The affix ङीष् is added as Gotra is a jâti word

Why do we say "when a Gotra descendant is to be denoted?" Observe कौञ्जिः "the son of Kuñja". Here इञ् is added by IV. 1. 95 S. 1095 in denoting an immediate descendant.

१९०१ । नडादिभ्यः फक् । ४ । १ । ९९ ॥

गोत्र इत्येव । नाडायनः । चारायणः । अनन्तरो नाडिः ॥

1101. The affix फक् comes, in denoting a Gotra descendant, after the Nominal-stems नड and the rest.

Thus नाडायनः (नड + फक् = नाड + आयन VII. 2. 118 S. 1076 and VII. 1. 2 S. 475). Similarly चारायणः "the grandson or a lower descendant of Naḍa or Chara". But the son of नड will be नाडिः (IV. 1. 95).

The word शलंकु is changed to शलंक before this affix. Thus शालंकायनः ॥ The word शालंकिः occurs in पैलादि class II. 4. 59, S. 1084. The Yuvan affix is, therefore, elided after it, thus शालंकिः is a common name for 'father' and 'son'. It takes इञ् by IV. 1. 96, S. 1096 as belonging to Bâhvâdi class which is an Akṛti-gaṇa. The word अग्निशर्मन् takes फक् when denoting the वृषगण gotra, e. g. आग्निशर्मायणः = वार्षगण्यः; otherwise the form will be आग्निशर्मिः ॥ The word कृष्ण will form कार्ष्णायनः when a Brâhmaṇa is meant; otherwise कार्ष्णिः, so also रामायणः = वासिष्ठः, otherwise रामिः ॥ The word क्रोष्टु is changed to क्रोष्ट as क्रौष्टायनः ॥

1 नड, 2 चर (वर) 3 बक, 4 मुंज, 5 इतिक, 6 इतिश, 7 उपक, 8 एक, 9 लमक। 10 शलंकु शलंकं च। 11 सप्तल, 12 वाजप्य, 13 तिक। 14 अग्निशर्मन्वृषगणे। 15 प्राण, 16 नर, 17 सायक, 18 दास, 19 मित्र, 20 द्वीप, 21 पिङ्गर, 22 पिङ्गल, 23 किंकर, 24 किङ्कल, 25 कातर, 26 कातल, 27 काश्यप (कश्यप) 28 काश्य, 29 काल्य 30 अज, 31 अमुष्य (अमुष्म) 32 कृष्णरणौ ब्राह्मणवासिष्ठे। 33 अमित्र, 34 लिगु, 35 चित्र, 36 कुमार, 37 क्रोष्टु क्रोष्टं च, 38 लोह, 39 दुर्ग 40 स्तम्भ, 41 शिंशपा, 42 अग्र, 43 तृण, 44 शकट, 45 सुमनस, 46 सुमत 47 मिमत, 48 ऋच्, 49 जलंधर, 50 अध्वर, 51 युगंधर, 52 हंसक, 53 दण्डिन्, 54 हस्तिन्, 55 पिण्ड, 56 पंचाल, 57 चमसिन्, 58 सुकृत्य, 59 स्थिरक, 60 ब्राह्मण, 61 चटक, 62 बदर, 63 अश्वल, 64 खरप, 65 लङ्क, 66 इन्ध, 67 अस्त्र, 68 कामुक, 69 ब्रह्मदत्त, 70 उदुम्बर, 71 शोण, 72 अलोह, 73 दण्डप, 74 जन, 75 अश्वक, 76 वातण्ड्य, 77 ताण्ड्य, 78 अन्वजात, 79 अवस्जन, 80 इत्वरा, 81 अंशक, 82 याम, 83 काम, 84 धात ॥

१९०२ । हरितादिभ्योऽञः ४ । १ । १०० ॥

एभ्योऽञन्तेभ्यो यूनि फक् । हारितायनः । इह गोत्राधिकारेऽपि सामर्थ्याद्यून्ययम् । नहि गोत्रादपरो गोत्रप्रत्ययः । विदाद्यन्तर्गणो हरितादिः ॥

1102 The affix फक् comes (in denoting a yuvan descendant) after the words हरित &c when they end in the affix अञ् (IV 1 104)

The words हरित &c form a subdivision of बिद class, which class by IV 1 104 S 1106 takes the affix अञ् in forming Gotra words Thus the Gotra descendant of हरित will be हारित (हरित + अञ्) ॥ The son of हारित will be formed by this sûtra and not by IV 1 95 Thus हारित + फक् = हारितायन "the son of Hârita or the great grandson of Hârita" In fact, the force of the affix फक् of this Sûtra is that of a Yuvan affix, though it is taught in the chapter of Gotra affixes, because according to the general rule IV 1 98 *one* Gotra affix can be only added to a word, and the word हारित being already formed by a Gotra affix अञ् will not take again another Gotra affix फक् ॥ Therefore, फक् is here a Yuvan affix

११०३ । यञिञोश्च । ४ । १ । १०१ ॥

गोत्रे यो यञिञौ तदन्तात् फक् स्यात् । यञतीत्युक्तेरापत्यस्येति यलोपो न । गार्ग्यायण । दाक्षायण ॥

1103 The affix फक् is added in denoting a (Yuvan) descendant after a Nominal-stem (denoting a Gotra descendant and) formed by the affixes यञ् and इञ् ॥

The फक of this sûtra has, like that of the preceding sûtra the force of a Yuvan affix, since it is to be added to words formed by the Gotra affixes यञ and इञ ॥ Thus गर्ग + यञ (IV 1 105 S 1107) - गार्ग्य ॥ गार्ग्य + फक् = गार्ग्यायण ॥ दक्ष + इञ् = दाक्षि , दाक्षि + फक् = दाक्षायण ॥

It is not every word that ends in यञ् or इञ, which takes the Yuvan affix फक but only that word where the affix यञ् or इञ has the force of a Gotra affix Thus the affix यञ is added by IV 3 10 S 1380 to denote proximity to a sea As द्वीप + यञ = द्वैप्य ॥ This word will not take the affix फक् ॥ Similarly by IV 2 80 S 1292 the affix इञ् is added to the words सुतंगम &c the force of the affix being चातुरर्थिक ॥ Thus सौतंगमि ॥ This word will not take the affix फक् ॥

११०४ । शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु । ४ । १ । १०२ ॥

गोत्रे फक् । अञिञोरपवाद । क्रमौ विदादी । शारद्वतायनो भार्गवश्चेत् । शारद्वतोऽन्य । शौनकायनो वात्स्यश्चेत् । शौनकोऽन्य । दार्भायणो आग्रायणश्चेत् । दार्भिरन्य ॥

1104. The affix फक comes in denoting a Gotra descendant, after the words 'Śaradvat', Śunaka' and

'darbha', when they denote the descendants of Bhrigu, Vatsa and Âgrâyana respectively.

The first two words शरद्वत् and शुनक belong to बिदादि class, and therfore would by IV. 1. 104 S. 1106 have taken the affix अञ् in denoting Gotra, the present sûtra prohibits that in certain cases and enjoins फक् instead. This debars the affixes अञ् and इञ् ॥ The affix फक् is a Gotra affix here.

Thus शारद्वतायनः = भार्गवः otherwise शारद्वतः (formed by अञ्) शौनकायनः = वात्स्यः ; otherwise शौनकः, दार्भायणः = आग्रायणः otherwise दार्भिः, formed by इञ् (IV. 1. 95).

१९०५ । द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम । ४ । १ । १०३ ॥

एभ्यो गोत्रे फक् वा । द्रौणायनः । द्रौणिः । पार्वतायनः । पार्वतिः । जैवन्तायनः । जैवन्तिः । अनादिरिह द्रोणः । अश्वत्थाम्न्यनन्तरे तूपचारात् ॥

1105. The affix फक् comes, in the sense of a Gotra descendant, optionally after the words 'Droṇa,' 'Parvata,' and 'Jîvanta.'

This debars इञ् of IV. 1. 95. Thus द्रौणायनः or द्रौणिः ; पार्वतायनः or पार्वतिः ; जैवन्तायनः or जैवन्तिः ॥

The affix फक् is employed in denoting a remote (gotra) offspring and not an immediate descendant or son. How is then अश्वत्थामा the son of Droṇa, called द्रौणायनः and not द्रौणिः in the phrase "अश्वत्थामा द्रौणायनः"? The द्रोणः here does not refer to the Droṇa of the Mahabhârât, but to some ancient founder of a clan of that name, and his descedants were called द्रौणायनाः ॥ In modern times, by an easy error, Aśvatthâmâ was called Drauṇâyana, owing to the similarity of sounds.

१९०६ । अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ् । ४ । १ । १०४ ॥

एभ्योऽञ् गोत्रे ये त्वत्रानृषयस्तेभ्य अनन्तरे । सूत्रे स्वार्थे ष्यञ् । बिदस्य गोत्रापत्यं बैदः ॥ अनन्तरो बैदिः । आह्वादेराकृतिगणत्वादिञ् । पुत्रस्यापत्यं पौत्रः । दौहित्रः ॥

1106. The affix अञ् comes after the words 'Bida' &c, in denoting a remoter (Gotra) descendant: but after those words of this class which are not the names of ancient sages, the affix अञ् has the force of denoting an immediate descendant.

The word ānantarya in the sūtra is formed by the affix ष्यञ् without changing the sense. In fact आनन्तर्य is equal to अनन्तर 'an immediate descendant". Thus the Gotra descendant of Bida will be बैद, but the immediate descendant will be बैदि formed by इञ् of IV. 1. 96 S. 1096, as it belongs to Bāhvādi class which is an Akṛtigaṇa. Similarly the son of a son (putra) will be पौत्र ॥ So also दौहित्र ॥

Note —This Sutra consists of four words अनृषि 'non-Rishi or not being the name of a sage', आनन्तर्ये 'in expressing an *immediate* descendant' बिदादिभ्य "after Bidādi words अञ् 'the affix अञ्'. Thus of the words falling in Bidadi class, the words like पुत्र 'son' दुहितृ daughter' ननान्दृ 'sister in law' are common nouns and not names of Rishis. When the affix अञ् is added to these words, it has the force of denoting the immediate descendant. Thus पुत्र+अञ्=पौत्र 'grand son' दुहितृ+अञ्=दौहित्र "daughter's son" But when added to other words which express the names of Rishis the affix अञ् makes the Gotra descendants. Thus बिद+अञ=बैद 'the grandson or a descendant lower than that, of Bida'

How in a context relating to Gotra affixes we come to this two fold meaning of this sūtra? To this we reply, that the phrase अनृष्यानन्तर्ये should be thus construed. The word 'anrishi' is in the ablative case, the case affix being elided. The word आनन्तर्य is the same as अनन्तर the affix ष्यञ् being added without change of signification. Therefore the words like पौत्र &c. denote the *immediate* (anantara) descendants of पुत्र &c. and do not denote a remote descendant (gotra) nor a descendant in general. Therefore the above phrase means — after a Bidādi word which is not the name of a Rishi, the affix 'añ' is added in denoting an *immediate* descendant'

In denoting an immediate descendant or a descendant in general the Rishi words बिद &c, will take other appropriate affixes. Thus बिद forms बैदि 'a descendant of Bida' by IV. 1. 96 S. 1096 इञ् and not by फञ् of IV. 1. 11... because बिद is supposed to belong to the Akṛtigaṇa of Bāhvādi.

1 बिद 2 उर्व 3 कश्यप 4 कुशिक 5 भरद्वाज 6 उपमन्यु 7 किलात, 8 कन्दर्प (किदर्भ) 9 विश्वानर, 10 ऋष्टिषेण (ऋतिषेण) 11 ऋतभाग 12 हर्यश्व, 13 प्रियक 14 आपस्तम्ब, 15 कूचवार, 16 शरद्वत्, 17 शुनक (शनक्) 18 धेनु 19 गोपवन 20 शिग्रु 21 बिन्दु 22 भाजक, 23 भाजन 24 शमिक 25 अश्वावतान 26 श्यामक 27 श्यमक 28 श्यापर्णि 29 श्यापर्ण 30 हरित 31 किदास, 32 वह्यस्क 33 अर्कलूष (अर्कजूष) 34 वध्योष 35 विष्णु 36 वृद्ध 37 प्रतिबोध 38 रथिन्तर 39 रथीतर (रथन्तर) 40 गविष्ठिर 41 निषाद 42 शबर 43 अलस 44 मठर 45 मृडाकु, 46 मृदाकु, 47 मृदु, 48 पुनर्भू, 49 पुत्र 50 दुहितृ 51 ननान्दृ। 52 परस्त्री परशुं च। 53 किन्नारव 54 श्यम्बक श्यामक ॥

The word परस्त्री in the above list is replaced by परशु when taking the affix अण् ॥ Thus परस्त्रिया अपत्यं = पारशवः (the son of a Brâhmaṇa begotten on a Sûdra woman, who though married to the Brâhmaṇa is परस्त्री 'a strange woman' owing to the great difference of race).

The word परस्त्री occurs in अनुशतिकादि (VII. 3. 20 S. 1438) and कल्याण्यादि (IV. 1. 126 S. 1131) classes also. Therefore when the sense is 'a son begotten on another's wife' who is also called परस्त्री, the form will be पारस्त्रैणेयः, with double vriddhi of both members by VII. 3. 20 : S. 1438; which does not take place in the पारशवः ॥

१२०७ । गर्गादिभ्यो यञ् । ४ । १ । १०५ ॥

गोत्र इत्येव । गार्ग्यः । वात्स्यः ॥

1107. The affix यञ् comes, in the sense of a Gotra descendant, after the words 'Garga' &c.

Thus गार्ग्यः, 'the grandson or a still lower descendant of Garga', so also वात्स्यः &c.

गर्ग, 2 वत्स, । 3 वाजासे । 4 संस्कृति, 5 अज, 6 व्याघ्रपात्, 7 विदभृत्, 8 प्राचीनयोग, 9 अगस्ति., 10 पुलस्ति, 11 चमस, 12 रेभ. 13 अग्निवेश, 14 शंख, 15 शट, 16 शक, 17 एक, 18 धूम, 19 अवट, 20 मनस्, 21 धनंजय,. 22 वृक्ष, 23 विश्वावसु, 24 जरमाण, 25 लोहित, 26 शंसित, 27 बभ्रु, 28 वल्गु, 29 मण्डु, 30 गण्डु, 31 शंकु, 32 लिगु, 33 गुहलु, 34 मन्तु, 35 मंक्षु, 36 अलिगु, 37 जिगीषु, 38 मनु, 39 तन्तु, 40 मनायी, 41 सूनु, 42 कथक, 43 कन्थक, 44 ऋक्ष, 45 तृक्ष (वृक्ष) 46 तनु, 47 तरुक्ष, 48 तलुक्ष, 49 तण्ड, 50 वतण्ड, 51 कपिकत, 52 कत, 53 कप, 54 भूत, 55 कुरुकत, 56 अनडुह्, 57 कवि, 58 पुरुकुत्स, 59 शक्ति 60 कण्व, 61 शकल, 62 गोकक्ष, 63 अगस्त्य, 64 कुण्डिनी, 65 यज्ञवल्क, 66 पर्णवल्क, 67 अभयजात, 68 विरोहित, 69 वृषगण, 70 रहूगण, 71 शण्डिल, 72 वर्णक (चणक) 73 चुलुक, 74 मुद्गल, 75 मुसल, 76 जमदग्नि, 77 पराशर, 78 जतूकर्ण, (जातूकर्ण) 79 महित, 80 मन्त्रित, 81 अश्मरथ, 82 शर्कराक्ष, 83 पूतिमाष, 84 स्थूरा, 85 अदरक (अररक) 86 एलाक, 87 पिङ्गल, 88 कृष्ण, 89 गोलन्द, 90 उलूक, 91 तितिक्ष, 92 भिषज (भिषज्) 93 भिष्णज, 94 भडित, 95 भण्डित, 96 दल्भ, 97 चेकित, 98 चिकित्सित, 99 देवहू, 100 इन्द्रहू, 101 एकलू, 102 पिप्पल, 103 बृहदग्नि, 104 सुलोहिन्, 105 सुक्थाभिन्, 106 उक्थ, 107 कुटीगु, 108 संहित, 109 पय, 110 कन्थु, 111 स्रुव, 112 कर्कटक, 113 रुक्ष, 114 मस्तुल, 115 विलम्ब, 116 विष्णुज ॥

Note :—The word मनु is found in the लोहितादि sublist of this class. It ought to take ष्फ after यञ् in the feminine b[illegible] low then the form मानवी

in मामयी प्रजा ? The affix यञ comes in denoting a Gotra offspring, but in denoting a descendant in general this affix will not come and hence no elpha also If so, then why the immediate descendant of जमदग्नि is called जामदग्न्य which is a name of Parasuram the son of Jamadagni or why Vyasa the son of Parâsara is called पाराशर्य ? These are exceptions formed by गोत्रस्वपात्यारोप i e by superimposing of Gotra form on these Their proper apatya forms are by ऋष्यण (IV 1 114 S 1117) i e. जामदग्न and पाराशर ॥ In forming the plural of गार्ग्य the following rule applies —

११०८ । यञञोश्च । २ । ४ । ६४ ॥

गोत्रे यद्यञन्तमञन्तं च तदवयवयोरेतयोर्लुक्स्यात्तत्कृते बहुत्वे न तु स्त्रियाम् । गर्गाः । वत्साः । बिदाः । ऊर्वाः । तत्कृते इति किम् । प्रियगार्ग्याः । स्त्रियां तु गार्ग्यः स्त्रियः । गोत्रे किम् । द्वैप्याः । औत्साः । प्रवराध्यायप्रसिद्धमिदं गोत्रम् । तेनेह न । पौत्राः । दौहित्राः ॥

1108 And there is luk-elision of the Gotra affixes यञ् (IV 1 105 S 1107) and अञ् (IV 1·104 S 1106) when the word of itself and not as part of a compound epithet dependent on another, takes the plural, but not in the feminine

गर्ग+यञ=गार्ग्य plural गर्गाः the male Gotra descendants of Garga ' So also वत्साः ' the male Gotra descendants of Vatsa , the singular being, वात्स्य ॥ Similarly बिद+अञ=बैद (IV 1 104 S 1106), plural बिदाः , similarly और्व singular , ऊर्वाः plural

Why do we say tat krite bahutve when the plural is of that word alone ? But these affixes are not elided when the word forms part of a Bahuvrihi compound Thus प्रियगार्ग्याः those to whom Gârgya is beloved प्रियबैदाः those to whom Baida is beloved Here the Plural is not of the word Gârgya but of those who love Gârgya

These affixes will not be elided in the feminine Thus गार्ग्यः is the feminine plural of गार्गी ॥

Why do we say when these denote Gotra descendants ? Otherwise there will be no elision Thus द्वीप+यञ=द्वैप्य 'living on the island,' plural द्वैप्याः here the affix यञ is not elided as it does not denote a Gotra. So उत्स+अञ=औत्स the pupil of Utsa plural औत्साः ॥ Here the Gotra is taken in the sense of a founder of a class Pravara i e what is read in pravara list and is not a Grammatical Gotra. Hence this अञ is not elided in पौत्राः दौहित्राः ॥

१९०९ । मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः । ४ । १ । १०६ ॥

गोत्रे यञ् । माधव्यो ब्राह्मणः । माधवोऽन्यः । बाभ्रव्यः । कौशिकऋषिः । बाभ्रवोऽन्यः । बभ्रुशब्दस्य गर्गादिपाठात्सिद्धे नियमार्थमिदम् । गर्गादिपाठफलं तु लोहितादिकार्यार्थम् । बाभ्रव्यायणी ॥

1109. The affix यञ् comes, in the sense of a Gotra descendant, after the words मधु and बभ्रु, when the words so formed mean 'a Brâhmaṇa' and 'a Kauśika' respectively.

Thus माधव्यः = ब्राह्मणः 'Brâhmaṇa.' Otherwise माधवः "son of Madhu." बाभ्रव्यः = कौशिकः Rishi. Otherwise बाभ्रवः ॥

The word बभ्रु belongs to the Gargâdi class, so it would have taken yañ by the last sûtra also. The present sûtra declares a niyama or restriction, viz. बभ्रु takes यञ् then only when कौशिक is denoted. Its being read in the Gargâdi class serves another purpose: as it belongs to the sub-class लोहितादि, the rule IV. 1. 18 S. 476 becomes applicable to it; so that its feminine is formed by ष्फ ॥ Thus बाभ्रव्यायणी ॥

Note:—In fact, it would have been better, if in the body of the Gaṇapâtha, instead of writing बभ्रु alone, there was बभ्रु कौशिके ॥ It would have saved the repetition of it in the present sûtra.

१११० । कपिबोधादाङ्गिरसे । ४ । १ । १०७ ॥

गोत्रे यञ् स्यात् । काप्यः । बोध्यः । आङ्गिरसे किम् । कापेयः । बौधिः ॥

1110. The affix यञ् comes in the sense of a Gotra descendant, after the words कपि and बोध, when the special descendants of the family of Angiras are meant.

Thus कपि + यञ् = काप्यः 'the grand-son or a still lower descendant of Kapi' of the family of Angiras'. So also बौध्यः ॥

Why do we say of the family of Angiras? Observe कापेयः (IV. 1. 122 S. 1125) 'the gotra-descendant of Kapi" so also बौधिः formed by इञ् because it is a Non-Rishi word or because it belongs to Bâhvâdi (IV. 1. 96 S. 1096) class.

Note:—The word कपि occurs in Gargâdi class. The present sûtra declares a restriction i. e. the 'yañ' is to be applied only when Angirasa descendant is meant. It is included in the Gargâdi class also for the purpose of applying IV. 1. 18 S. 476. Thus काप्यायनी "grand-daughter or a still lower descendant of Kapi".

११११ । यतण्डाच्च । ४ । १ । १०८ ॥

आङ्गिरस इत्येव । वातण्ड्य । अनाङ्गिरसे तु गर्गादौ शिवादौ च पाठादयमणौ । वातण्ड्य । वातण्ड ॥

• 1111 The affix 'यञ' comes in the sense of a Gotra descendant after the word 'वातण्ड,' when meaning a descendant of Angirasa

Thus वातण्ड्य = आंगिरस otherwise वातण्ड ॥

The word वतण्ड occurs both in the Gargâdi class (IV 1 105 S 1107) and in the Sivâdi class (IV 1 112 S 1115) It would have taken both affixes यञ् and अण ॥ The present sutra declares that when it means an Angirasa, than वतण्ड will not take अण् of the शिवादि class and when it does not mean Angirasa then it takes both those affixes e g वातण्ड्य and वातण्ड any decendant of Vâtanda

१११२ । लुक् स्त्रियाम् । ४ । १ । १०९ ॥

वतण्डाच्चेति विहितस्य लुक् स्यात् स्त्रियाम् । शार्ङ्गरवादित्वात् ङीन् । वतण्डी । अनाङ्गिरसे तु वातण्ड्यायनी । लोहितादित्वात् ष्फ । अणि तु वातण्डी । ऋषित्वाद्वक्ष्यमाण ष्यङ् न ॥

1112 The affix 'यञ्' is luk-elided in the feminine after the word 'वतण्डी' when meaning a female descendant of Angirasa

Thus from वतण्ड we get वातण्ड्य in the masculine As the word belongs to Śarangaravâdi class it takes ङीन् in the feminine by IV 1 73

In the feminine the यञ् is elided by luk and we have वातण्ड्य + ङीन् (IV 1 73 S 527) = वतण्डी a female descendant of Vatanda of the clan Angirasa. Why do we say 'of Angirasa? Observe वातण्ड्यायनी formed with shpha under lohitâdi rule (IV 1 18 S 476) When वतण्ड takes अण under Sivâdi class its feminine is वातण्डी ॥ Though the word is formed with अण्, yet in the feminine there is not ष्यङ् substitution (IV 1 78 S. 1198) because Vatanda is a Rishi Name.

१११३ । अश्वादिभ्य फञ् । ४ । १ । ११० ॥

आश्वे । आश्वायन ॥ पुंसि जाते * ॥ पुंसीति तु प्रकृतिविशेषणम । जातस्य गोत्रापत्य जातायन । पुंसीति किम् । जाताया अपत्य जातेय ॥

1113 The affix 'फञ्' comes, in the sense of a Gotra descendant, after the words अश्व &c

The anuvṛitti of âṅgirasa does not extend to this aphorism. Thus अश्व+फञ्=अश्व+आयन (VII. 1. 2 S. 475)=आश्वायनः (VII. 2. 117 S. 1075) 'the grandson or a still lower descendant of Aśva'.

Note:—Similarly आश्मायनः ॥ There are some words in this class which already have taken a patronymic affix, e. g. आत्रेय, वैल्य, and आनडुह्य ॥ After these words the affix फञ् of course has the force of a Yuvan affix. The word आत्रेय is formed by अत्रि+ढक् (IV. I. I. 122 S. 1125), वैल्य=विलि (a Rajarshi)+ञ्यङ् (IV. 1. 171 S. 1189), and आनडुह्य=अनडुह+यञ् (IV. 1. 105 S. 1107). The word शय takes phañ only when it denotes an Atreya, as शायायनः, otherwise शायिः, with इञ् or शायः with अण् ॥

Vârtika:—The word जात takes 'phañ' only when the offspring of a male is to be denoted, as जातस्यापत्यं=जातायनः but जाताया अपत्यं=जातेयः with ढक् ॥

The word आत्रेय takes 'phañ' when denoting a Bhâradvaja, as आत्रेयायनः, otherwise it will take the affix इञ्, which will be elided by II. 4. 28, S. 3399 leaving the form आत्रेयः ॥

The words भारद्वाज आत्रेये of the above list mean that when a person born in Atri Gotra is adopted by a person belonging to Bhâradvâja Gotra, then the affix is to be added, he of course is an Atreya but gets a new Gotra of Bhâradvaja. Thus भारद्वाजायनः, otherwise the form will be भारद्वाजः with अञ् of IV. 1. 104.

1 अश्व 2 अश्मन् 3 शंख 4 शूद्रक 5 विद 6 पुट 7 रोहिण 8 खर्जूर (खजूर) 9 खरजार 10 बस्त 11 पिञ्जूल 12 भण्डिल 13 भडिल 14 भण्डित 15 भडित 16 प्रकृत 17 रामोद 18 क्षान्त 19 काश 20 तीक्ष्ण 21 गोलांक 22 अर्क 23 स्वर 24 स्फुट 25 चक्र 26 श्रविष्ठ 27 पविन्द 28 पवित्र 29 गोमिन् 30 श्याम 31 धूम 32 धूम्र 33 वाग्मिन् 34 विश्वानर 35 कुट 36 शप आत्रेये 37 जन 38 जड 39 खड 40 ग्रीष्म 41 अर्ह 42 कित 43 विशंप 44 विशाल 45 गिरि 46 चपल 47 चुप 48 दासक 49 वैल्य 50 (वैल्य) प्राच्य 51 धर्म्य 52 आनडुह्य 53 पुंसि जाते 54 अर्जुन 56 सुमनस् 57 दुर्मनस 58 मन 59 (मनस्) प्रान्त 60 ध्वन 61 आत्रेय भरद्वाजे 62 भरद्वाज आत्रेये 63 उत्स 64 आतव 65 कितव 66 वद 67 धन्य 68 पाद 69 शिव् 70 खदिर 71 भण्डिक 72 ग्रीवा 73 कुल 74 काप 75 नड 76 वीक्ष्य, 77 वह, 78 खेड, 79 नत्त 80 ओजस, 81 नम ॥

१११४। भर्गात्त्रैगर्ते । ४ । १ । १११ ॥

गोत्रे फञ् । भार्गायणस्त्रैगर्तः । भार्गिरन्यः ॥

1114. The affix 'फञ्' comes in the sense of a Gotra descendant, after the word भर्ग, when the meaning is a Traigarta.

Thus भार्गायण = चैतर्त, otherwise भार्गि (IV 1 95 S 1095)

१११५ । शिवादिभ्योऽण् । ४ । १ । ११२ ॥

गोत्र इति निवृत्तम् । शिवस्यापत्यं शैवः । गाङ्गः । पक्षे तिकादित्वात् फिञ् । गाङ्गायनिः । शुभ्रादित्वाड्ढक् । गाङ्गेयः ॥

1115 The affix अण् comes in the sense of a descendant, after the words शिव &c

The anuvritti of the word गोत्रे (IV 1 98 S 1099) does not extend to this sûtra The affixes taught hereafter are generic patronymic affixes The affix अण् debars इञ् &c Thus शिव+अण्=शैव 'a descendant of Śiva'

Note —The word तक्षन् 'a carpenter' occurs in this class Being a common noun denoting an artisan, it would have taken the affix ञ्य by IV 1 153, the present sûtra prevents that It does not however prevent the application of ण्य ordained by IV 1 152 S 1178 Thus तक्षन्+अण्=ताक्ष्ण ॥ तक्षन्+ण्य=ताक्ष्ण्य ॥ The अ is elided by VI 4 134

The word गङ्गा occurs in this class as well as in the Śubhrâdi class (IV 1 123 S 1126) and the Tikâdi (IV 1 154 S 1178). There are thus three forms of this word —गाङ्ग गाङ्गायनि with फिञ् and गाङ्गेय with ढक् ॥

The word विपाश् occurs in this class as well as in the Kuñjâdi class (IV 1 98 S 1099) It has thus two forms वैपाश and वैपाशायन्य with chphañ

The affix अण् will come after a word consisting of two syllables when it is the name of a river the affix ढक् (IV 1 121 S 1124) would have debarred the तद्धितिक अण् of (IV 1 118 1116) in case of *patronymics formed from* river names However it is not so because of this prohibition The Patronymic from the river name त्रिवेणी would be formed by अण् (IV 1 118 S 1116) as त्रैवेण but this is *replaced* by त्रिवण ॥

1 शिव 2 प्रोष्ठ 3 प्रोष्ठिक 4 चण्ड 5 जम्भ 6 भूरि 7 दण्ड 8 कुठार 9 ककुभ् (ककुभा) 10 अनभिम्लान 11 कोहित 12 सुख 13 सन्धि 14 मुनि 15 ककुत्स्थ 16 कहोड 17 कोहड 18 कहूय 19 कहय 20 रोध 21 कपिञ्जल (कुपिञ्जल) 22 खञ्जन 23 वतण्ड 24 तृणकर्ण 25 क्षीरहद 26 जलहद 27 परिल 28 पथिक 29 पिष्ट 30 हैहय 31 पार्षिका 32 गोपिका 33 कपिलिका 34 जटिलिका 35 बधिरिका 36 मञ्जीरक 37 38 मञ्जिरक 39 वृष्णिक 40 खञ्जार 41 खञ्जाल 42 कमार 43 रेख 44 लेख 45 आलेखन 46 विश्रवण 47 रवण 48 वर्तनाक्ष 49 ग्रीवाक्ष 50 विटप 51 पिटक 52 पिटाक 53 तृक्षाक 54 नभाक 55 ऊर्णनाभ 56 जरत्कारु 57 पृथा 58 उत्क्षेप 59 पुरोहितिका 60 सुरोहितिका 61 सुरोहिका

62 आर्यश्वेत (अर्यश्वेत) 63 सुपिष्ट 64 मसुरकर्ण 65 मयूरकर्ण 66 खर्जुरकर्ण 67 खदूरक 68 सचन् 69 ऋष्टिषेण 70 गंगा 71 विपाश 72 यस्क 73 लह्य 74 द्रुह्य 75 अयः स्थूण 76 तृणकर्ण (तृण कर्ण) 77 पर्ण 78 भलन्दन 79 विरूपाक्ष 80 भूमि 81 इला 82 सपत्नी 83 द्व्यचो नद्याः 84 त्रिवेणी, त्रिवणं च ॥ 85 गौफिलिक, 86 रौहितिक, 87 कबोध 88 गौभिलिक, 89 राजल, 90 तडाक, 91 वडाक, 92 परल ॥ It is an आकृतिगण॥

१११६। अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः। ४। १। ११३॥

अवृद्धेभ्यो नदीमानुषीनामभ्योऽण् स्यात्। ढकोऽपवादः। यामुनः। नार्मदः। चिन्तितायाः अपत्यं चैन्तितः। अवृद्धेभ्यः किम्। वासवदत्तेयः। नद्यादि किम्। वैनतेयः। तन्नामिकाभ्यः किम्। शोभनाया अपत्यं शौभनेयः॥

1116. The affix अण् comes, in the sense of a descendant, after words which are the names of rivers, or women, when such words are not Vriddham words; and when they are used as names and not as adjectives.

ढक् (IV. 1. 120 S. 1123) is the general affix by which patronymics are formed from feminine bases. The present sûtra is an exception to that.

Note:—The word Vriddham in the sûtra, does not mean the technical Patronymic of that name as defined in other Grammars and used in Sûtras like IV. 1. 166, S. 1092 but means the Vriddham as defined in this Grammar i. e. a word whose first syllable is a Vriddhi letter (1. 1. 73 S. 523). The word अवृद्धाभ्यः shows the *orthography* of the word to which the affix is to be added. The word नदीमानुषीभ्यः declares the *meaning* of that word and both attributes refer to one and the same base, i. e. orthographically the bâse should have a Vriddhi letter in the first syllable, and etymologically it should denote a man or a *river*. The word तन्नामिकाभ्यः applies both to the base and the affix.

Thus यमुना—यामुनः 'a son of the Yamunâ'. नार्मदः 'son of the Narmadâ'. These are all *names* of rivers. Similary चैन्तितः 'son of चिन्तिता' ॥

Why do we say 'when not a Vriddha word'? Observe वासवदत्तेयः formed by ढक् (IV. 1. 120 S. 1123). Why do we say being 'names of *rivers* or *women*'. Observe वैनतेयः ॥ Why do we say "when it is a *name*?" Observe शोभनाया अपत्यं = शौभनेयः "the son of a beautiful woman'.

१११७। ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च। ४। १। ११४॥

ऋषयो मन्त्रद्रष्टारः। वासिष्ठः। वैश्वामित्रः। अन्धकेभ्यः, श्वाफल्कः। वृष्णिभ्यः, वासुदेवः। अनिरुद्धः। शौरिरिति तु बाह्वादित्वादिञ्। कुरुभ्यः, नाकुलः। साहदेवः। इञ एवायमपवादो मध्येपवाद-न्यायात्। अत्रिशब्दात्तु परत्वाड्ढक्। आत्रेयः॥

1117. The affix अण् comes, in the sense of a descendant, after a Nominal-stem denoting the name of a Rishi, or the name of a person of the family of Andhaka, Vrishni, and Kuru •

This debars the affix इञ् ॥ The Rishis are like Vasishtha, Viśvâmitra &c Thus वासिष्ठ वैश्वामित्र ॥ So also श्वाफल्क राध्रस being persons belonging to the family of Andhaka, and वासुदेव, आनिरुद्ध being persons belonging to the family of Vrishni The word शौरि however, is formed by इञ् because it belongs to Bâhvâdi class And नाकुल साहदेव being persons belonging to the family of Kuru

This sûtra debars इञ् only on the maxim मध्येऽपवाद ॥ The word अत्रि is the name of a Rishi, in forming its Patronymic the present sûtra enjoins अण्, but IV 1 122 S 1125 enjoins ढक् thus there being a conflict we apply the maxim of interpretation contained in I 4 2 So that the Patronymic of अत्रि will be formed not by अण् but by ढक् ॥ Thus आत्रेय ॥

Similarly उग्रसेन a person of Andhaka family forms its patronymic औग्रसेन्य IV 1 152 by ण्य and not by अण् so also वैष्वक्सेन्य son of Vaishvaksena a person of Vrishni family, so also भैमसेन्य son of Bhimasena' a person of Kuru family

१११८। मातुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाः ।४।१।११५॥

सङ्ख्यादिपूर्वस्य मातृशब्दस्योदादेशः स्यादण्प्रत्ययश्च । द्वैमातुरः । सांमातुरः । षाण्मातुरः । भाद्रमातुरः । आदेशार्थं वचनं प्रत्ययस्तूत्सर्गेण सिद्धः । स्त्रीलिङ्गनिर्देशोऽर्थोपेक्षः । तेन धान्यमातुर्न । सङ्ख्येति किम् । सौमात्रः । शुभ्रादित्वाद्वैमात्रेयः ॥

1118 The affix अण् comes in the sense of a descendant, after the word mâtri when it is preceded by a Numeral, or by the words सम् or भद्र, and the letter उ is substituted for the final ऋ of mâtri,

Thus from द्विमातृ we have द्वैमातुर the son of two mothers i e the son of one and adopted by another (द्विमातृ + अण् = द्वैमात् + उ + अ = द्वैमात् + उ + र् + अ I 1 51 S 70) Similarly षाण्मातुर सांमातुर and भाद्रमातुर ॥

This sûtra is made in order to teach the substitution of short उ for the ऋ of मातृ for the word मातृ would have taken the affix अण by the general rule IV 1 83 S 1073 The sûtra contains the word पूर्वाया in the feminine gender, showing by implication that the rule applies where the word मातृ denotes a female

Thus संमिमीते = संमातृ 'he who measures together'. Its patronymic will be सांमात्रः 'son of a fellow-measurer'; because here the word मातृ does not mean 'mother', but a 'measure'.

Nor the word धान्यमातृ 'barley measurer' will be affected by this rule. Why do we say "when preceded by a Numeral &c." Observe सौमात्रः 'son of Sumâtṛi'. The word शैमात्रेयः is formed by IV. 1. 123 S. 1126 as belonging to Śubhrâdi class.

१११९ । कन्यायाः कनीन च । ४ । १ । ११६ ॥

ढकोऽपवादोऽण् तत्सन्नियोगेन कनीनादेशश्च । कानीनो व्यासः कर्णश्च । अनूढाया एवापत्यमित्यर्थः ॥

1119. The affix अण् comes in the sense of a descendant, after the word कन्या, and when this affix is added, कनीन is the substitute of 'kanyâ'.

Thus कन्यायाः अपत्यं = कानीनः 'the son of a virgin' viz. Karṇa or Vyâsa. This debars the ढक् of IV. 1. 121.

Note:—The word कन्या means 'a virgin' the son of a virgin is produced by immaculate conception. मुनिदेवतामाहात्म्याद् या पुंयोगेऽपि न कन्यात्वं जहाति, यथा कुन्ती, यथा सत्यवती ॥

११२० । विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु । ४ । १ । ११७ ॥

अपत्येऽण् । वैकर्णो वात्स्यः । वैकर्णिरन्यः । शौङ्गो भारद्वाजः । शौङ्गिरन्यः । छागल आत्रेयः । छागलिरन्यः । केचित्तु शुङ्गेत्याबन्तं पठन्ति तेषां ढक् प्रत्युदाहरणम् । शौङ्गेयः ॥

1120. The affix अण् comes after the words विकर्ण, शुङ्ग, and छगल, when the sense is a descendant of the family of Vatsa, Bharadvâja and Atri respectively.

Thus वैकर्णः = वात्स्यः otherwise वैकर्णिः ॥ शौङ्गः = भारद्वाजः, otherwise शौङ्गिः ॥ छागलः = आत्रेयः, otherwise छागलिः ॥

In some texts the word शुङ्गा ending with the feminine affix आप् is used and not शुङ्ग ॥ The former being a feminine word, its Patronymic will be शौङ्गेयः, by IV. 1. 120 S. 1123 when it does not mean a descendant of भरद्वाजः ॥

११२१ । पीलाया वा । ४ । १ । ११८ ॥

तस्मान्निकाणं बाधित्वा द्व्यच्इति ढकि प्राप्ते पक्षेऽण् विधीयते । पीलाया अपत्यं पैलः । पैलेयः ॥

1121. The affix अण् comes optionally after the word पीला in denoting a descendant

The word पीला being the name of a female would have taken अण् by IV 1 113 S 1116, but this अण् would have been prohibited by IV 1 121 S 1124 as it is a disyllabic feminine word Hence the necessity of the present sutra Thus पैल or पैलेय 'son of Pilā'

१९२२ । ढक् च मण्डूकात् । ४ । १ ११९ ॥

चादण्। पक्षे इञ्। माण्डूकेयः। माण्डूक ।माण्डूकि ॥

1122 The affix ढक् comes optionally, in the sense of a descendant, after the word मण्डूक as well as the affix अण् ॥

Thus we get three forms, मण्डूक+ढक्=माण्डूकेय, मण्डूक+अण्=माण्डूक मण्डूक+इञ्=माण्डूकि (IV 1 95)

१९२३ । स्त्रीभ्यो ढक् । ४ । १ । १२० ॥

स्त्रीप्रत्ययान्तेभ्यो ढक् स्यात् । वैनतेय । बाह्वादित्वात्सौमित्रि । शिवादित्वात्सापत्न ॥

1123 The words ending in a feminine affix take the affix ढक् in forming their Patronymic

The word स्त्री in the aphorism means 'words ending in the feminine affixes टाप् &c,' That is, words ending in long आ and ई of the feminine Thus विनता+ढक्=वैनतेय (IV 1 2 S 183) So also सौपर्णेय 'the son of Vinatā or Suparni' But the son of सुमित्रा will be सौमित्रि as it belongs to Bāhvādi class (IV 1 96 S 1096) Similarly the son of सपत्नि will be सापत्न as it belongs to Śivādi class (IV 1 112 S 1115)

But ऐडविड and दारद formed by अण् meaning sons of इडविड and दरद for though these words are feminine they do not *end in feminine affixes.*

The affix ढक् comes after वडवा when meaning वृष ॥ Thus वाडवेय = वृष 'bull' Here 'dhak' has not the patronymic force The patronymic will be वाडव 'the son of a mare'

The feminine words कुञ्चा and कोकिला take the affix अण् in forming the patronymic Thus क्रौञ्च 'the son of a curlew' कौकिल 'the son of cuckoo'

१९२४ । द्व्यचः । ४ । १ । १२१ ॥

द्व्यचः स्त्रीप्रत्ययान्तादपत्ये ढक् । तस्यानिकाणोऽपवाद । दात्तेय । पार्थ इत्यत्र तु तस्येदमित्यण् ॥

1124. The affix 'dhak' comes in the sense of a descendant, after a word ending in a feminine affix and consisting of two vowels.

This debars the अण् of IV. 1. 113. S. 1116.

Thus दत्तायाः अपत्यं = दात्तेयः 'the son of Dattâ' But the son of पृथा is however, पार्थः by अण् of IV. 3. 120 S. 1500.

Note:—Why do we say 'having two vowels?' Observe यामुनः "son of यमुना', which is a trisyllabic word and not disyllabic.

११२५। इतश्चानिञः । ४ । १ । १२२ ॥

इकारान्ताद् द्व्यचोऽपत्ये ढक् स्यात् न त्विञन्तात् । दौलेयः । नैधेयः ॥

1125. The affix 'ढक्' comes, in the sense of a descendant, after a dissyllabic Nominal-stem ending in short इ, but not, however, after a word ending in the patronymic affix इञ् ॥

The anuvṛitti of 'strî' does not extend to this aphorism. The force of the word च in the sûtra is to draw the anuvṛitti of the word द्व्यचः of the last sûtra. Thus दौलेयः 'the son of Duli'. नैधेयः 'the son of निधि' ॥

Note:—Why do we say "after a word ending in short इ"? Observe दाक्षिः "the son of दक्ष" ॥ Here दक्ष though a dissyllabic word, yet ends in अ ॥

Note:—Why do we say 'not ending in the patronymic affix इञ्'? Observe दाक्षायणः 'the son of दाक्षि' ॥ Here though दाक्षि is a dissyllabic word ending in short इ, it does not take the affix ढक् for इ here is the affix इञ् (IV. 1. 95. S. 1095); so also प्लाक्षायणः ॥ Why do we say 'having two vowels'? Observe मारीचः "son of मरीचि" ॥

११२६। शुभ्रादिभ्यश्च । ४ । १ । १२३ ॥

ढक् स्यात् । शुभ्रस्यापत्यं शौभ्रेयः ॥

1126. The affix 'ढक्' comes in the sense of a descendant after the stems शुभ्र &c.

Thus शुभ्रस्यापत्यं = शौभ्रेयः ॥

Note:—This debars इञ् and other affixes. The word च in the sûtra shows that some words not occurring in the list of शुभ्रादि may take the ढक्, as it is an

आकृतिगण ॥ For though the words गंगा पाण्डु are not in the list, we find still forms like गाङ्गेय, पाण्डवेय &c

1 शुभ्र 2 विष्टपुर (विष्टपुर) 3 ब्रह्मकृत, 4 शतद्वार, 5 शलाथल (शलाथल) 6 शलाकाभ्रू, 7 लेखाभ्रू, (लेखाभ्र) 8 विकंसा, (विकाण) 9 रोहिणी, 10 रुक्मिणी 11 धर्मिणी, 12 दिश, 13 शालूक 14 अजबस्ति, 15 शकन्धि, 16 विमातृ, 17 विधवा 18 शुक 19 विश 20 देवतर, 21 शकुनि 22 शुक्र 23 उग्र 24 शातल (शतल) 25 बन्धकी, 26 सृकण्डु 27 विस्ति 28 अतिथि 29 गोदन्त 30 कुशाम्ब, 31 मकष्टु 32 शाताहर 33 पवष्टुरिक 34 सुनामन्, 35 लक्ष्मणश्यामयोर्वासिष्ठे। 36 गोधा, 37 कृकलास, 38 अणीव, 39 प्रवाहण, 40 भरत (भारत) 41 भरम 42 मृकण्डु 43 कर्पूर, 44 इतर, 45 अन्यतर, 46 आलीढ 47 सुदन्त, 48 सुदक्ष 49 सुवक्षस्, 50 सुदामन्, 51 कद्रु, 52 तुद 53 अकशाय 54 कुमारिका, 55 कुठारिका, 56 किशोरिका 57 अम्बिका 58 जिह्माशिन् 59 परिधि 60 वायुदत्त, 61 शकल, 62 शलाका, 63 खड्डूर 64 कुबेरिका, 65 अशोका, 66 गन्धपिङ्गला, 67 खडोन्मत्ता 68 अनुदृष्टिन्, (अनुदृष्टि) 69 जरतिन्, 70 बलिवर्दिन्, 71 विम, 72 बीज, 73 जीव, 74 श्वन्, 75 अश्मन्, 76 अश्व, 77 अजिर 78 शालावर, 79 शलाका, 80 कुकुसा, 81 भरस 82 मकष्टु, 83 ककल, 84 स्थूल, 85 मर्कटु 86 दमष्टु, 87 कष्टु 88 मृकण्ड, 89 शुद 90 रुव, 91 कुबेरिका, 92 शबल, 93 अजिन ॥ The word Pravahana (39) which belongs to this class, is governed by the sûtra 1129 in forming its derivative

१९२७। विकर्णकुषीतकात्काश्यपे। ४। १। १२४।

अपत्ये ढक्। वैकर्णेय। कौषीतकेय। अन्यो वैकर्णि। कौषीतकि॥

1127 The affix 'ढक्' comes after the words 'vikarna' and 'kushita', when they mean the descendants of Kâśyapa.

Thus वैकर्णेय and कौषीतकेय = काश्यप, otherwise we have वैकर्णि and कौषीतकि formed by IV 1 95

११२८। भ्रुवो वुक् च। ४। १। १२५॥

चाड्ढक्। भौवेय॥

1128 The affix 'ढक्' comes in the sense of a descendant, after the word and the augment वुक् is added when this affix is to be applied

Thus भ्रू+ढक्=भ्रू+वुक्+ढक् (I 1 46 S 36)=भ्रूव्+ढक्=भौवेय (VII 1 2)

११२९ । प्रवाहणस्य ढे । ७ । ३ । २८ ॥

प्रवाहणशब्दस्योत्तरपदस्याचामादेरचो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा ढे परे ॥ प्रवाहणस्यापत्यं प्रावाहणेयः । प्रवाहणेयः ॥

1129. Before the affix ढ (एय), the Vriddhi is substituted for the first vowel of the second member of प्रवाहण, but optionally so for the first vowel of the first member (i. e. प्र) ॥

Thus प्रवाहणस्यापत्यं = प्रावाहणेयः or प्रवाहणेयः ॥

Note :—The affix ढक् IV. 1. 123. S. 1126 is added here. Similarly प्रवाहणेयी भार्यास्य = प्रवाहणेयीभार्यः (VI. 3. 39. masculation prohibited). Or we may translate the sûtra as " Before the affix ढ, the vowel of प्र in प्रवाहण optionally gets Vriddhi ", and omit the rest. The masculation will still be prohibited by VI. 3. 41, S. 842 (वृद्धि) ॥

११३० । तत्प्रत्ययस्य च । ७ । ३ । २९ ॥

ढान्तस्य प्रवाहणस्योत्तरपदस्यादेरचो वृद्धिः, पूर्वपदस्य तु वा ॥ प्रवाहणेयस्यापत्यं प्रावाहणेयिः । प्रवाहणेयिः ॥ बाह्यत्वादिञ्निमित्ता वृद्धिराभ्यन्तरेण विकल्पेन बाधितुं न शक्यते इतीदमारम्भः ॥

1130. Even in a new derivative from प्रवाहणेय itself when formed with a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क्, there is vriddhi substitution for the first vowel of the second member, but optionally so for the first vowel of the first member.

As प्रवाहणेयस्यापत्यं = प्रावाहणेयिः or प्रवाहणेयिः ॥ In other words, the external vriddhi might have been caused by इञ् is not able to supersede the internal optional vriddhi de-pendent upon ढ ॥ Hence a separate sûtra.

११३१ । कल्याण्यादीनामिनङ् । ४ । १ । १२६ ॥

एषामिनङादेशः स्याड्ढक् च । काल्याणिनेयः । बान्धकिनेयः ॥

1131. The affix 'ढक्' comes in the sense of a descendant, after the words कल्याणी &c. and the substitute इनङ् takes the place of the final of these words before this affix.

Note :—In the case of those words in this list which end in a feminine affix, the present sûtra teaches merely the substitution of इनङ् for they would have taken the affix ढक् by IV. 1. 120. S. 1123. But in the case of other words, the Sûtra teaches both the substitution of इनङ् and the addition of ढक् ॥

Thus कल्याणी + ढक् = कल्याणिन् + ढक् = काल्याणिनेय 'the son of Kalyâni So also बान्धकिनेय ॥

1 कल्याणी 2 सुभगा 3 दुर्भगा 4 बन्धकी 5 अनुदृष्टि 6 अनुसृति (अनुसृष्टि 7 जरती 8 बलीवर्दी 9 ज्येष्ठा 10 कानिष्ठा 11 मध्यमा 12 परस्त्री ॥

१९३२ । कुलटाया वा । ४ । १ । १२७ ॥

इनङमात्र विकल्प्यते ढक तु नित्य पूर्वेणैव । कौलाटिनेय । कौलटेय । सती भिक्षुकयम कुलटा । या तु व्यभिचारार्थं कुलान्यटति तस्या क्षुद्राभ्यो वेति पक्षे ढ्रक् । कौलटेर ॥

1132 The affix ढक्' comes in the sense of a descendant, after the word कुलटा, and इनङ is optionally the substitute of the final before this affix

The word कुलटा has another meaning also of a nun Literally it means one who wanders (अटति) from one family (कुल) to another i e a chaste woman but a beggar or (2) secondly an unchaste woman This sutra is made to teach substitution only for कुलटा would have always taken ढक by the general rule IV 1 120 S 1123 Thus कुलटा + ढक् = कुलटिन् + ढक् = कौलटिनेय or कौलटेय son of a chaste woman who is a beggar This word कुलटा when meaning an unchaste woman being a word denoting contempt will take also the affix ढ्रक् by IV 1 131 S 1137 Thus कौलटेर ॥ In this case there are two forms only कौलटेर and कौलटेय and never कौलटिनेय ॥

Note —See Amarakosha II 6 26

११३३ । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च । ७ । ३ । १९ ॥

हृदाद्यन्ते पूर्वोत्तरपदयोरचामादेरचो वृद्धिर्जित णिति किति च । सहृदोऽपत्य सौहार्द । सुभगाया अपत्य सौभागिनेय । सक्तुप्रधाना सिन्धव सक्तुसिन्धव । तत्र भव साक्तुसैन्धव ॥

1133 The Vriddhi is substituted for the first vowels of both (the first and second) members in a compound ending with हृद्, भग, and सिन्धु, before a Taddhita affix having an indicatory ञ, ण् or क् ॥

As सुहृदयोऽपत्य = सौहार्दम् सौभागिनेय (= सुभगाया अपत्य) ॥

Note —The words सुभगा and दुर्भगा occur in the Kalyanadi class (IV I 126 S 1131) and the affix ढक् and इनङ् augment are added सुभग also occurs in Udgatr class (V 1 129) The word however does not get the Vriddhi in the second member as महते सौभगाय ॥ This is a Vedic anomaly

Similarly from सक्तुसिन्धवः (=सक्तुप्रधानाः सिन्धवः) we have साक्तुसैन्धवः (=सक्तुसिन्धुषु भवः) ॥ The word सिन्धु occurs in Kachchhâdi class, and सैन्धवः is formed by अण् ॥ The Tadanta-rule applies to words formed thereunder.

The words सुहृद् and दुर्हृद् are anomalously formed by V. 4. 150. The word sindhu means 'a country', 'a river' or an ocean'.

१९३४ । चटकाया ऐरक् । ४ । १ । १२८ ॥

चटकस्येति वाच्यम् * ॥ लिङ्गविशिष्टपरिभाषया स्त्रिया अपि । चटकस्य चटकाया वा अपत्यं चाटकैरः ॥ स्त्रियामपत्ये लुगवक्तव्यः * ॥ तयोरेव स्त्र्यपत्यं चटका । अजादित्वाट्टाप् ॥

1134. The word चटका takes the affix ऐरक् in forming the Patronymic.

Thus चाटकैरः 'son of Chaṭakâ'.

Vârt:—It should be rather stated that the word चटकः (masc) takes the affix ऐरक् ॥ For if the rule be enunciated with regard to the word chaṭaka, it would be extended to the feminine chaṭakâ also, by the maxim lingavishishṭa.&c. Thus चाटकैरः 'son of Chaṭaka'.

Vârt:—In forming a descendant denoting a female, there is luk-elision of the affix. Thus the female descendant of चटक, will be चटका, the टाप् being added, as it belongs to the Ajâdi class IV. 1. 4.

१९३५ । गोधाया ढ्रक् । ४ । १ । १२९ ॥

गौधेरः । शुभ्रादित्वात्पक्षे ढक् । गौधेयः ॥

1135. The affix 'ढ्रक्' comes in the sense of a descendant after the word गोधा ॥

Thus गोधा + ढ्रक् = गौधेरः ॥

Of the affix 'ḍhrak,' the letter ढ् is replaced by एय् (VII. 1. 2 S. 475.), क् causes Vriddhi (VII. 2. 118 S 1076) and makes the udâtta accent fall on the final (VI. 1. 165 S. 3712) Thus the real affix is एयर, but the य is elided by VI. 1. 66 S. 873 and so the affix that is actually added is एर ॥

This word गोधा occurs in the Śúbhrâdi class IV. 1. 123, S. 1126 also, thus it takes the affix 'ḍhak' as well. Thus गौधेयः ॥

१९३६ । आरगुदीचाम् । ४ । १ । १३० ॥

गौधारः । एकासिद्धे आकारोच्चारणमन्यतो विधानार्थम् । जडस्यापत्यं जाडारः । पण्डस्यापत्यं पाण्डारः ॥

1136 The affix 'आरक्' comes in the sense of a descendant, after the word 'गोधा,' according to the opinion of Northern Grammarians

Thus गौधार ॥ It might be objected that the affix आरक् contains the letter आ unnecessarily, for रक् would have served the purpose as well because गोधा ends in long आ already The objection is valid in the case of गोधा, but the very fact that Pânı uses this affix आरक shows by implication, that there are other words also which take this affix and in whose case the affix रक् would not suffice Thus the words जड and पण्ड also take this affix, as जाडार, पाण्डार ॥ The mention of the name of Northern Grammarians is for the sake of showing respect only

११३७ । क्षुद्राभ्यो वा । ४ । १ । १३१ ॥

अङ्गहीना शीलहीनाश्च क्षुद्रास्ताभ्यो वा द्रक् । पक्षे ढक् । काणेर । काणेय । दासेर । दासेय ॥

1137 The affix 'द्रक्' comes optionally, in the sense of a descendant, after the feminine words denoting contemptible objects

The word क्षुद्र means those who are defective or wanting in any bodily limb or organ, or who are low in social status and religious principles The anuvpttı of द्रक is to be read in this sûtra and not of आरक्, though the latter immediately precedes it. This sûtra debars ढक् which would come in the other alternative Thus काणेर 'the son of an one eyed woman', or काणेयः दासेर or दासेयः 'son of a female slave'

११३८ । पितृष्वसुश्छण् । ४ । १ । १३२ ॥

अणोऽपवाद । पैतृष्वस्रीय ॥

1138 The affix 'छण्' comes in the sense of a descendant, after the word 'पितृ ष्वसृ' ॥

This debars अण् ॥ Thus पितृष्वसृ + छण् = पैतृष्वस्रीय 'the son of the father's sister' The छ affix is replaced by ईय ॥

११३९ । ढकि लोप । ४ । १ । १३३ ॥

पितृष्वसुरन्त्यस्य लोप स्याड्ढकि । अत एव ज्ञापकाद् ढक् । पैतृष्वसेय ॥

1139. The final vowel of 'पितृ-ष्वसृ' is elided when the affix 'ढक्', in the sense of a descendant, is added.

Thus पितृष्वसृ + ढक् = पैतृष्वसेयः ॥ This sûtra teaches merely elision, but indicates by jñâpaka that the word पितृष्वसृ takes the affix 'ḍhak' also.

११४० । मातृष्वसुश्च । ४ । १ । १३४ ॥

पितृष्वसुर्यदुक्तं तत्स्यापि स्यात् । मातृष्वस्रीयः । मातृष्वसेयः ॥

1140. So also, after the word 'मातृ-ष्वसृ' the affix 'छण्' is added, and the final is elided when 'ढक्' follows, in forming patronymics.

Whatever has been taught in the sûtras IV. 1, 132, 133 S. 1138, 1139 above, as regards pitṛisvasṛi, apply to मातृष्वसृ also. As मातृष्वस्रीयः or मातृष्वसेयः 'the son of a mother's sister.'

११४१ । चतुष्पाद्भ्यो ढञ् । ४ । १ । १३५ ॥

1141. The affix 'ढञ्' comes in the sense of a descendant, after the bases denoting quadrupeds.

This debars अण् &c. Thus कमण्डलु + ढञ् ॥ Now applies the following sûtra.

११४२ । ढे लोपोऽकद्र्वाः । ६ । ४ । १४७ ॥

कद्रूभिन्नस्योवर्णान्तस्य भस्य लोपः स्यात् ढे परे । कामण्डलेयः । कमण्डलुशब्दश्चतुष्पाज्जातिविशेषे ॥

1142. The ऊ or उ of a bha stem is elided before the affix एय (ढ), but not of the stem 'Kadrû'.

Thus कामण्डलेयः, but काद्रवेयो मन्त्रमपश्य ॥ Here the word कमण्डलु means a certain quadruped.

११४३ । गृष्ट्यादिभ्यश्च । ४ । १ । १३६ ॥

एभ्यो ढञ् स्यात् । अण्ढकोरपवादः । गार्ष्टेयः । नित्ययोरपत्यम् । कृष्यापि माहि ढञ् ॥

1143. The affix 'ढञ्' comes, in the sense of a descendant, after the words, 'गृष्टि' &c.

Thus debars घण् and ढक् &c Thus गार्ष्टेय ; हार्ष्टेय ॥ The word गृष्टि when it means 'a cow' will of course get the affix ढञ् by the last sûtra The present sûtra applies when it does not mean a four footed animal, but means 'a woman who has one child only'

1 गृष्टि, 2 हृष्टि 3 बलि, 4 हाल, 5 विधि 6 कुद्रि, 7 अजबस्ति 8 मित्रयु ॥

The word मित्रयु also belongs to this class and takes ढञ् instead of अण of Rishi (IV 1 113 S 1116) Thus मित्रयोरपत्यम्=मित्रयु+ढञ् ॥ Now the following sûtra would apply causing the substitution of इय् for the यु of मित्रयु ॥

११४४ । केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः । ७ । ३ । २ ॥

एषां यकारादेरिय् आदेशः स्यात् ञिति णिति किति च तद्धिते परे । इति इयादेशे प्राप्ते ॥

1144 When a Taddhita affix with an indicatory ञ्, ण् or क् follows, इय् is substituted for the य and यु of केकय, मित्रयु and प्रलय ॥

As कैकेय (=केकयस्यापत्य) with the affix अञ् (IV 1 168 S 1168) similarly मैत्रेयिका formed with वुञ् (V 1 134 S 1799) in the sentence मैत्रेयिकया श्लाघते ॥ The word Gotra in that sûtra V 1 134 S 1799 means a Rishi name for in ordinary parlance the name of a Rishi is called Gotra Similarly प्रालेयम् (=प्रलयादागत) ॥ As प्रालेयमुदक ॥

Thus मित्रयु+ढञ्=मैत्र+इय्+एय ॥ This would give the form मैत्रेयेय, which is wrong Hence the following sûtra

११४५ । दाण्डिनायन हास्तिनायनाथर्वणिक जैह्माशिनेय वाशिनायनि भ्रौणहत्य धैवत्य सारवैक्ष्वाक मैत्रेय हिरण्मयानि । ६ । ४ । १७४ ॥

एतानि निपात्यन्ते । इति कुलोप । मैत्रेय । मैत्रेयी ॥

1145 The following are irregularly formed; 1 Dândinâyana, 2 Hâstinâyana, 3 Âtharvanika, 4 Jaihmâsineya, 5 Vasinâyani 6 Bhraunahatya, 7 Dhaivatya, 8 Sâravra, 9 Aikshvâka, 10 Maitreya and 11 Hiranmaya

Note —These words are thus derived (1 and 2) दाण्डिनायन and हास्तिनायन from दण्डिन् and हस्तिन् belonging to नडादि class The affix is फक् (IV 2 91 S 1310) If they do not belong to that class the affix is added irregularly दण्डिनोऽपत्य =

दाण्डिनायनः &c. The final इन् is not elided. (3) अथर्वन् belongs to Vasantâdi class (IV. 2. 63 S. 1273). The science or work of Atharvan Rishi is also called Atharvan He who studies that work is called Atharvanika: the final is not elided before the इक् affix. (4 and 5) The descendants of जिह्माशिन् and वासिन् are Jaihmâśineya and Vâsinâyani, the former with the affix ढक् of the Śubhrâdi class (IV. 1. 123 S. 1126), and the latter with the affix फिञ् of IV. 1. 157 S. 1181. The finals of the stems are not dropped. (6 and 7) These are derived from भ्रूणहन् and धीवन् with the affix ष्यञ्, and न् being replaced by त= भ्रूणघ्नो भावः, धीव्नो भावः ॥ हन् takes त before affixes having an indicatory ण् or ञ् by VII. 3. 32 S. 2574: it might be said त would be added to भ्रूणहन् before ष्यञ् by that rule. That rule is, however, confined to affixes which come after roots only, and not to Taddhita affixes. That rule does not apply to cases like भ्रौणघ्नी, वार्त्रघ्नः ॥ The त in Bhraunhatya is therefore, an irregularity. (8) सारव is from सरयू with the affix अण्, the final अयू being elided, सरय्वां भवं=सारवमुदकं ॥ (9) The son of इक्ष्वाकु, with अञ् affix (IV. 1. 168 S. 1186), the final उ is elided, or ईक्ष्वाकुषु जनपदेषु भवः =ऐक्ष्वाकः with अण् (IV. 2. 132 S. 1356). Accent on the first or the final. The irregularity consists in the elision of final उ ॥ As one word is ऐ॑क्ष्वाकः and the other ऐक्ष्वा॒कः, the sûtra ought to have read this word twice, strictly speaking. The single reading may be justified on the ground, that the sûtra gives ऐक्ष्वाक without any accent (eka-śruti), and consequently includes both (एकश्रुतिः स्वर सर्वनाम) ॥

(10) मैत्रेय is from मित्रयु of Grishtyâdi class IV. 1. 136, S. 1143 and takes ढञ् as मित्रयु+एय. Here VI. 4. 146, S. 84 requires Guna, but VI. 4 146, prevents it, and requires lopa of उ, but VII. 3. 2, S. 1144 required the substitution of इय for यु ॥ The irregularity consists in eliding यु altogether as मैत्रेय, the अ of मित्र cannot be elided by VI. 4. 148, S. 311 before एय, as the lopa of यु is considered asidha VI. 4. 22 S. 2183; however the result is the same, for अ+ए=ए by VI. 1. 97S. 191; the single substitute being the form of the subsequent. The dual is मैत्रेयौ ॥ The plural of मैत्रेय will be मित्रयवः (the plural of मित्रयु); as it belongs of Yaskâdi class and loses the affix in the plural by the following, sûtra.

Another form of this word is मैत्रेयिक formed under VII. 3. 2 S. 1144. It might be objected that had मित्रयु been read in Bidâdi class (IV. 1. 104 S. 1106), it would have taken the affix अञ्, and the form मैत्रेय would have been evolved regularly: as मित्रयु+अञ्=मित्र+इय (VII. 3. 2 S. 1144)+अ=मैत्रेयः ॥ This would have prevented also the necessity of including this word in the Yaskâdi class (II. 4. 63 S. 1146) for then by II. 4. 63, S. 1146 अञ् formed words would lose the affix in the plural and we would have got the form मित्रयवः in the plural. So far it would have been all right, but if मैत्रेय were to be formed with अञ् affix, as proposed, then the संघ derivative of this word would have required to be formed with अण् affix under IV. 3. 127, S. 1507 and not with वुञ् under IV. 3. 126 S. 1506; but

we require युञ्, as मैत्रेयक यञ ॥ (11) हिरण्मय from हिरण्य with मयट् with the elision of य, हिरण्यस्य विकारः=हिरण्मय ॥

१९४६ । यस्कादिभ्यो गोत्रे । २ । ४ । ६३ ॥

एभ्योऽपत्यप्रत्ययस्य लुक् स्यात्तत्कृते बहुत्वे न तु स्त्रियाम् । मित्रयव ॥

1146 After the words यस्क &c, there is the luk-elision of the Gotra affix, when the word of itself and not as part of a compound epithet dependent on another word, takes the plural; but not in the feminine

Therefore the plural of मैत्रेय is मित्रयव ॥

Note —यस्क+अण्=यास्क, a descendant of Yaska not nearer than grandson In the plural, the affix is elided and the form is यस्का, 'the descendants of Yaska'

यस्कादयः ॥

1 यस्क ॥ 2 लह्य ॥ 3 द्रुह्य ॥ 4 अयस्थूण ॥ 5 तृण स्थूण ॥ 6 तृणकर्ण ॥ 7 सदामत्त ॥ 8 कम्बलहार ॥ 9 बहियोग ॥ 10 कर्णाटक ॥ 12 पिण्डीजङ्घ ॥ 13 बकसक्थ ॥ 14 बकसक्य ॥ 15 विश्रि ॥ 16 कुद्रि ॥ 17 अजबस्ति ॥ 18 मित्रयु ॥ 19 रक्षोमुख ॥ 20 जङ्घारथ ॥ 21 उत्कास ॥ 22 कटुक ॥ 23 मथक ॥ 24 मन्थक ॥ 25 पुष्करसद् ॥ 26 पुष्करसद् ॥ 27 विषपुट ॥ 28 उपरिमेखल ॥ 29 क्रोष्टुकमान ॥ 30 क्रोष्टुमान ॥ 31 क्रोष्टुपाद ॥ 32 क्रोष्टुमाय ॥ 33 शीर्षमाय ॥ 34 खराप ॥ 35 पदक ॥ 36 वर्मुक ॥ 37 भलन्दन ॥ 38 भण्डिल ॥ 39 भण्डिल ॥ 40 भडिल ॥ 41 भण्डित ॥

१९४७ । अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च । २ । ४ । ६५ ॥

एभ्यो गोत्रप्रत्ययस्य लुक् स्यात् तत्कृते बहुत्वे नतु स्त्रियाम् । अत्रय । भृगव । कुत्सा । वसिष्ठा । गोतमा । अङ्गिरस ॥

1147 And after the words अत्रि, भृगु, कुत्स, वसिष्ठ, गोतम अङ्गिरस, there is luk elision of the Gotra-affix, when the word takes the plural, but not in the feminine

Thus the plural of आत्रेय (अत्रि+ढक IV 1 122 S 1125) the descendant of अत्रि is अत्रय the regular plural of अत्रि ॥ So also, singular भार्गव, plural भृगव, singular कौत्स, plural कुत्सा, so, वसिष्ठा, गोतमा, अङ्गिरस ॥

In all these the affix has been elided. Thus भृगु + अण् = भार्गवः 'the descendant of Bhrigu.' Of course, it is only in the plural number that the Gotra affixes ढक् and अण् are elided, not in any other number; so we have in singular आत्रेयः, भार्गवः; dual आत्रेयौ, भार्गवौ; plural अत्रयः, भृगवः &c.

Note:—But when these words are part of a compound, the Gotra affixes are not elided in forming their plural. Thus प्रियात्रेयाः or प्रियभार्गवाः ॥

In the Feminine plural the affixes are not elided. Thus:—आत्रेय्यः स्त्रियः ॥

१९४८। बह्वच इञः प्राच्यभरतेषु। २। ४। ६६॥

बह्वचः परो य इञ् प्राच्यगोत्रे च वर्तमानस्तस्य लुक् स्यात्। पन्नागाराः। युधिष्ठिराः॥

1148. There is luk-elision of the Gotra-affix इञ् (IV. I. 95 S. 1095.) after a word containing many vowels (a polysyllabic word) which denotes the Gotra of the people called प्राच्य and भरत when the word takes the plural.

The plural of पान्नागारिः is पन्नागाराः, there being elision of इञ्; so also मंथरैषणाः plural of मान्थरैषणिः; so the plural of यौधिष्ठिरिः is युधिष्ठिराः 'the descendants of Yudhishthira."

Note:—But चैङ्किः and पौष्पिः not being polysyllabic, their plural will be चैङ्कयः and पौष्प्यः ॥

Why do we say 'when denoting the Gotra of Prâchyas and Bhâratas'? Because when denoting the Gotra of any other people, these affixes will not be elided. Thus बालाकयः plural of बालाकिः, हास्तिवासयः plural of हास्तिवासिः ॥

Though the Bhâratas are Prâchyas, its specification here is to indicate that, wherever 'Prâchyas' will be used, it will not include Bhâratas as in V. 4. 60 S. 2131. Here the Yuvan affix of Bhâratas will not be elided. Thus आर्जुनिः father, आर्जुनायनः son.

१९४९। न गोपवनादिभ्यः। २। ४। ६७॥

एभ्यो गोत्रप्रत्ययस्य लुक् न स्यात्। बिदाद्यन्तर्गणोऽयम्। गौपवनाः। शैग्रवाः॥

1149. After the words गोपवन, &c., there is not luk-elision of the Gotra affix, when the word takes the plural.

This prevents the application of II 4 64 S 1108 Thus गोपवन + अञ् = गौपवन, plural गोपवना singular शैग्रव, plural शैग्रवा ॥ The गोपवन &c, belong to bidâdi class vide IV 1 104 S 1106 and are the following —गोपवन शिग्रु बिन्दु भाजन अश्व अवतान श्यामक and श्यापर्ण ॥ The remaining words such as हारित &c, should not be taken in this sub class In the case of हरित &c, the Gotra affix must be elided in the plural by II 4 64 S 1108 Thus हरिता किदासा &c

१९५० । तिककितवादिभ्यो द्वन्द्वे । २ । ४ । ६८ ॥

एभ्यो गोत्रप्रत्ययस्य बहुत्वे लुक् स्यात् द्वन्द्वे । तैकायनयश्च कैतवायनयश्च । तिकादिभ्य फिञ् तस्य लुक् । तिककितवा ॥

1150 After the words तिक कितव &c when used as Dvandva compound, there is the luk elision of the Gotra affixes, when the compound word takes the plural.

Thus तिक + फिञ् = तैकायनि (IV 1 154 S 1178) Its plural is तैकायनय । तैकायनय + कैतवायनय = तिककितवा ॥ There is elision of फिञ् ॥

So also बाखरि [plural बाखरय (IV 1 95 S 1095) + भण्डीरथय = बखरभण्डीरथ there is elision of इञ् (IV 1 95 S 1095) The following is a list of such compounds

1 तिककितवा 2 वङ्खभण्डीरथा 3 उपकलमका (औपकायना + लामकायना IV 1 99 S 1101 elision of फक) 4 पफकनरका (पाफकय + नारकय IV 1 95 elision of इञ्) 5 बकनखगुदपरिणद्धा, 6 उब्जककुभा (औब्जय IV 1 95 S 1095 + काकुभा IV 1 112 S 1115 then the elision of इञ् and अण्) 7 लङ्कशान्तमुखा (the elision of इञ् IV 1 95 as in 4) 8 उत्तरशलङ्कटा or उरसलङ्कटा (औरसायन IV 1 154 + लाङ्कटय IV 1 95 S 1095 elision of फिञ् and इञ् । 9 भ्रष्टककपिष्ठला (elision of इञ् as in 4) 10 कृष्णाजिनकृष्णसुन्दरा (elision of इञ्) 11 आग्रवेशदासेरका (आग्निवेश्य IV 1 105 S 1107 + दासेरकय IV 1 95 S 1095 elision of both यञ् and इञ्) ॥

१९५१ । उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे । २ । ४ । ६९ ॥

एभ्यो गोत्रप्रत्ययस्य बहुत्वे लुग्वा स्यात् द्वन्द्वे चाद्वन्द्वे च । औपकायनाश्च लामकायनाश्च नडादिभ्य फक् तस्य लुक् । उपकलमका । औपकायनलामकायना । भाष्टकिकपिष्ठला । भाष्टकिकापिष्ठलय उपका । औपका । लमका । लामकायना ॥

1151 After the words उपक &c there is optionally luk-elision of the Gotra affix, when the words take the plural, whether they enter into a Dvandva compound, or are used separately

Of the words belonging to this list, three have already been enumerated in the group of Tika-kitavâdi of the last sûtra. According to the Kâshikâ the elision is invariable in the Dvandva compound of these three, but when used separately the elision is optional. As, उपकलमकाः, or औपकायन-लामकायनाः ॥ भ्राष्टककापिष्ठलाः, or भ्राष्टकि-कापिष्ठलयः ॥ कृष्णाजिनकृष्णसुन्दराः ॥ But the plurals of औपकायनः, the Gotra-derivative of उपक (IV. 1. 99 S. 1101) is उपकाः or औपकाः (or औपकायनाः) of लामकायनः is लमकाः or लामकायनाः; of भ्राष्टकि is भ्राष्टकाः or भ्राष्टकयः, or भ्राष्टकायनाः ॥ The plural of कापिष्ठलिः is कपिष्ठलाः or कापिष्ठलयः ॥ The plural of कार्ष्णाजिनिः is कृष्णाजिनाः, or कार्ष्णाजिनयः ॥ The plural of कृष्णसुन्दरः is कृष्णसुन्दराः or कार्ष्णसुन्दरयः ॥

Of the rest of the words belonging to this group, there is option allowed, both when they occur in Dvandva compound or when used alone. They are as follow :—

1. पण्डारक ॥ 2 अण्डारक ॥ 3. गडुक ॥ 4. सुपर्यक ॥ 5. सुपिष्ट ॥ 6. मयूरकर्ण ॥ 7. खारीजङ्घ ॥ 8. शलावल ॥ 9. पतञ्जल ॥ 10. कठेरणि ॥ 11. कुषीतक ॥ 12. काशकृत्स्न ॥ 13 निदाघ ॥ 14. कलशीकण्ठ ॥ 15. दामकण्ठ ॥ 16. कृष्णपिंगल ॥ 17. कर्णाक ॥ 18. पर्णक ॥ 19. जटिलक ॥ 20. बधिरक ॥ 21. जन्तुक ॥ 22. अनुलोम ॥ 23. अर्द्धपिंगलक ॥ 24. प्रतिलोम ॥ 25. प्रतान 26. अनभिहित ॥ 27. वृन्दारक ॥ 28. उपङ्क ॥ 29. सुधायुक ॥ 30. अबन्धक ॥ 31. पङ्क्जल ॥ 32. अनुपद ॥ 33. अपजग्ध ॥ 34 कमक ॥ 35. लेखाभ्र ॥ 36. कमन्दक ॥ 37. पिञ्चल ॥ 38 मसूरकर्ण ॥ 39. मदाघ ॥ 40. कदामत्त ॥ 41. दामकण्ठ) ॥

१९५२। आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच् । २ । ४ । ७० ॥

एतयोरवयवस्य गोत्रप्रत्ययस्याऽणो यञश्च बहुषु लुक् स्याच्छेषस्य प्रकृतिभागस्य यथासंख्यमगस्ति कुण्डिनच् एतावादेशौ स्तः । अगस्तयः । कुण्डिनाः ॥

1152. There is luk-elision of the Gotra affixes अण् and यञ् of the words आगस्त्य and कौण्डिन्य, when they take the plural; and the words अगस्ति and कुण्डिनच् are the substitutes of the bases so remaining after the elision.

The plural of आगस्त्य is अगस्तयः (as if it was the plural of अगस्ति) and of कौण्डिन्यः is कुण्डिनाः ॥ The affix अण् (IV. I. 114 S. 1117). after आगस्त्य and the affix यञ् (IV. 1. 105S. 1105) after कौण्डिन्य are elided.

११५३। राजश्वशुराद्यत् । ४ । १ । १३७ ॥

राज्ञो जातावेवेति वाच्यम् * ॥

1153 The affix यत् comes in the sense of the descendant after the words 'राजन्' and 'श्वशुर' ॥

This debars अण् and इञ् respectively

Vârt —In the case of राजन् the affix यत् would be added if the word so formed denotes a caste (Jâti) Thus राजन्+यत् ॥ Now applies the following sûtra which prevents the elision of अन् before यत् ॥

११५४ । ये चाभावकर्मणोः । ६ । ४ । १६८ ॥

यादौ तद्धिते परे अन् प्रकृत्या स्यान्न तु भावकर्मणोः । राजन्यः । श्वशुर्यः । जातिग्रहणाच्छूद्राद्युत्पन्नो राजनः ॥

1154 The syllable अन् of a stem ending in अन्, remains unchanged before a Taddhita beginning with य when it does not denote existence in abstract or the avocation of some one

Thus राजन्य (IV 1 168 S 1186) 'a person of Kshatriya class' This is the special meaning of the word it does not mean 'the son of a Râjâ So also श्वशुर्य 'son of the father in law'

As the word Jâti is used in the vârtika under IV 1 137 S 1153 a son born of a Śûdra wife by a Kshatriya will be राजन ॥

११५५ । अन् । ६ । ४ । १६७ ॥

अणि अन् प्रकृत्या स्यादिति टिलोपो न । अभावकर्मणोः किम् । राज्ञः कर्म भावो वा राज्यम् ॥

1155 The syllable अन् of a stem ending in अन् remains unchanged, before अण् affix, whether Patronymic or otherwise

As सामन, वैमन, सौत्वन, जैत्वन, from सामन्, वेमन्, सुत्वन् and जित्वन् ॥

Thus सामसु साधु = सामन्य ब्राह्मण ॥

Why have we used the words when it does not *denote an abstract* noun or an avocation in the sûtra VI 4 168 S 1154 ? Observe राज्यम् meaning the royalty, the state of being a king or the avocation But राज्ञो भाव कर्म वा = राज्यम् ॥ राजन् belongs to the Purohitâdi class and takes यक् (V. 1 128)

११५६ । संयोगादिश्च । ६ । ४ । १६६ ॥

इन्प्रकृत्या स्यादणि परे । चक्रिणोऽपत्यं चाक्रिणः ॥

1156. The syllable इन् of a stem ending in इन् remains unchanged before अण्, when a conjunct consonant precedes it.

Thus चक्रिणोऽपत्यं = चाक्रिणः ॥

११५७ । न मपूर्वोऽपत्येऽवर्मणः । ६ । ४ । १७० ॥

मपूर्वोऽन्प्रकृत्या न स्यादपत्येऽणि । भाद्रसामः । मपूर्वः किम् । सौत्वनः । अपत्ये किम् । चर्मणा परिवृतश्चार्मणो रथः । अवर्मणः किम् । चक्रवर्मणोऽपत्यं चाक्रवर्मणः ॥
वा हितनाम्नइति वाच्यम् * ॥ हितनाम्नोऽपत्यं हैतनामः । हैतनामनः ॥

1157. In a stem in अन् with a preceding म, with the exception of वर्मन्, the ending अन् does not remain unchanged before the patronymic affix अण् ॥

Thus भाद्रसामः from भाद्रसामन् ॥ Why do we say 'preceded by म'? Observe सौत्वनः, preceded by व ॥ Why do we use 'Patronymic'? Observe चर्मणा परिवृतो रथः = चार्मणः, the अन not being changed by VI. 4. 167 S. 1155. Why do we say 'with the exception of वर्मन्'? Observe चक्रवर्मणोऽपत्यं = चाक्रवर्मणः ॥

Vârt :—Optionally so in हितनामन्, as हितनाम्नोऽपत्यं = हैतनामः or हैतनामनः ॥

११५८ । ब्राह्मोऽजातौ । ६ । ४ । १७१ ॥

योगविभागोऽत्र कर्तव्यः । ब्राह्म इति निपात्यते ऽनपत्येऽणि । ब्राह्मं हविः । ततोऽजातौ । अपत्ये जातावणि ब्रह्मणष्टिलोपो न स्यात् । ब्रह्मणोऽपत्यं ब्राह्मणः । अपत्ये किम् । ब्राह्मी ओषधिः ॥

1158. ब्राह्म is irregularly formed from ब्रह्मन्, when not meaning 'a caste or jâti.'

This sûtra should be divided into two (1) ब्राह्मः, the final अन् of ब्रह्मन् is elided, when the अण् affix with the force of the Potronymic, as well as with any other force, comes after it. Thus ब्राह्मं हविः ॥ (2) अजातौ, but not so, when the Patronymic denotes a jâti; for then the अन् of ब्रह्मन् is not elided before the अण् affix: as ब्रह्मणोऽपत्यं = ब्राह्मणः 'a Brahmaṇa'. When jâti is expressed, but अण् has not the force of the Patronymic, the अन् of ब्रह्मन् is elided. As ब्राह्मी औषधिः ॥ ब्राह्मोऽजातौ, ब्राह्मः स्थालीपाकः ॥ Why do we say 'when it denotes a caste'? Observe ब्राह्मो नारदः 'Nârada the son of Brahmâ'.

११५९ । औक्षमनपत्ये । ६ । ४ । १७३ ॥

भाणि टिलोपो निपात्यते । औक्षं पदम् । अनपत्ये किम् । उक्ष्णोऽपत्यम् ॥

1159 From उक्षन् is formed औक्ष, when not meaning a descendant

As औक्षपदम् ॥ Why do we say 'when not meaning a descendant? Observe औक्ष्ण = उक्ष्णोऽपत्यम्, the अ is elided by VI 4 135, S. 1160 as given below

११६० । षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि । ६ । ४ । १३५ ॥

षपूर्वो योऽन् तस्य हनादेश भस्यासो लोपोऽणि । औक्ष्ण । ताक्ष्ण । भौणघ्न । धृतराज्ञोऽपत्यं धार्तराज्ञ । षपूर्वेति किम् । सामन । अणि किम् । ताक्षण्य ॥

1160 Of a Bha stem ending in अन् with a preceding ष, as well as of हन् and धृतराजन्, the अ is elided before the affix अण् ॥

Thus औक्ष्ण ताक्ष्ण भौणघ्न धार्तराज्ञ ॥ Why do we say 'preceded by a ष'? Observe सामन and वैमन from सामन् and वेमन् formed with the affix अण्, here neither the अ of मन् nor the final syllable मन् is elided since VI 4 167 S 1155 keeps these words in their primitive state so far

Why do we say before the affix अण्? Observe ताक्षण्य formed by the affix ण्य under IV 1 152 S 1176 added to the artisan denoting word *akshan

११६१ । क्षत्राद्घः । ४ । १ । १३८ ॥

क्षत्रिय । जातावित्येव । क्षात्रिरन्य ॥

1161 The affix 'gha' comes in the sense of a descendant after the word 'Kshattra'

Thus क्षत्रिय 'a Kshatriya' This is also a *class* name The *son* of क्षत्र will be क्षात्रि ॥

Note —The affix घ here should not be confounded with the technical घ which means the affixes तरप् and तमप् (I 1 22)

११६२ । कुलात्खः । ४ । १ । १३९ ॥

कुलीन । तदन्तादपि । उत्तरपदेऽपूर्वपदादिति निषेधात् । आढ्यकुलीन ॥

1162. The affix 'kha' comes, in the sense of a descendant, after the Nominal stem 'kula' and a compound word that ends in 'kula'.

Thus कुलीनः ॥ The affix applies to compounds ending in कुल ॥ Because in the next sûtra, it will be taught that the word कुल when not preceded by any other word, takes the affixes 'yat' and 'ḍhakañ'. That indicates by implication that the present sûtra applies to the simple word कुल and to the words ending in कुल also. Thus आढ्यकुलिनः ॥

११६३ । अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ । ४ । १ । १४० ॥

कुलादित्येव । पक्षे खः । कुल्यः । कौलेयकः । कुलीनः । पदग्रहणं किम् । बहुकुल्यः । बाहुकुलेयकः । बहुकुलीनः ॥

1163. The affixes 'यत्' and 'ढकञ्' come optionally after the word 'kula', when it is not preceded by any other word which gets the designation of pada (I. 4. 14).

The word अपूर्वपद means when the word 'kula' is not the last member of a compound. Thus कुल्यः, कौलेयकः ॥ By the use of the word 'optionally', we get the affix ख also. Thus कुलीनः ॥ The word कुल्यः has udâtta on the first syllable (VI. 1. 213).

Why do we say 'पद'? The word पद has been defined in I 4. 14 S. 29. The word बहु is not a pada but an affix (see V. 3. 68. S. 2023). Therefore बहुकुल will take these affixes. Thus बहुकुल्यः, बाहुकुलेयकः and बहुकुलीनः ॥

११६४ । महाकुलादञ्खञौ । ४ । १ । १४१ ॥

अन्यतरस्यामित्यनुवर्तते । पक्षे खः । माहाकुलः । माहाकुलीनः । महाकुलीनः ॥

1164. The affixes 'अञ्' and 'खञ्' come optionally after the word 'mahâkula'.

The word anyatarsyâm 'optionally' of the preceding sûtra is understood here also. So we have ख also in the other alternative.

Thus माहाकुलः, माहाकुलीनः and महाकुलीनः ॥ The last is formed by the affix ख of IV. 1. 139 S. 1162.

११६५ । दुष्कुलाड्ढक् । ४ । १ । १४२ ॥

पूर्ववत्पक्षे खः । दौष्कुलेयः । दुष्कुलीनः ॥

1165 The affix 'ढक्' comes optionally in the sense of a descendant, after the word 'dushkula'

Thus दौष्कुलेय ॥ By the force of the word 'optionally' we get ख also Thus दुष्कुलीन ॥

११६६ । स्वसुश्छः । ४ । १ । १४३ ॥

स्वस्रीय ॥

1166 The affix 'chha' comes in the sense of the descendant after the word स्वसृ ॥

This debars अण् ॥ Thus स्वस्रीय 'the sister's son'

११६७ । भ्रातुर्व्यच्च । ४ । १ । १४४ ॥

चाच्छः । अणोऽपवादः । भ्रातृव्य । भ्रात्रीयः ॥

1167 The affix 'vyat' also comes, in the sense of a descendant, after the word 'भ्रातृ' ॥

By the force of the word च in the sûtra, we get the affix छ as well This debars अण् ॥ Thus भ्रातृव्य or भ्रात्रीय the brother's son' The त् of व्यत् regulates the accent, making it svarita

११६८ । व्यन्सपत्ने । ४ । १ । १४५ ॥

भ्रातुर्व्यन् स्यात्सपत्ने प्रकृतिप्रत्ययसमुदायेन शत्रौ वाच्ये । भ्रातृव्य शत्रु । पाप्मना भ्रातृव्येणेति तूपचारात् ॥

1168 The affix 'vyan' comes after the word 'भ्रातृ', when the sense is that of 'a brother's son who is an enemy'

The word सपत्न means 'enemy The difference between व्यत् and व्यन् is in accent (VI 1 185 and VI 1 197) Thus भ्रातृव्य शत्रु nephew who is an enemy पाप्मना भ्रातृव्येण 'by the sinful enemy' Here of course, there is no sense of patronymic, and bhrâtrivya means 'an enemy simply, but this is an extended figurative use of the word, rather than its original meaning According to Kâsikâ, this bhâtrivya with acute on the first, never means nephew, but 'an enemy' pure and simple the force of the affix is not that of a patronymic

११६९ । रेवत्यादिभ्यष्ठक् । ४ । १ । १४६ ॥

1169. The affix 'ठक्' comes, in the sense of a descendant, after the words रेवती &c.

This of course debars ढक् &c. Thus रेवती + ठक् = रैवतिकः 'the son of Revati'. So also आश्वपालिकः (VII. 3. 50 S. 1170). The ठ is replaced by इक by the next sûtra.

1 रेवती, 2 अश्वपाली, 3 मणिपाली, 4 द्वारपाली, 5 वृकवञ्चिन्, 6 वृकबन्धु, 7 वृकग्राह, 8 कर्णग्राह, 9 दण्डग्राह, 10 कुक्कुटाक्ष, 11 (ककुदाक्ष) 12 चामरग्राह,

११७० । ठस्येकः । ७ । ३ । ५० ॥

अङ्गात्परस्य ठस्येकादेशः स्यात् । रैवतिकः ॥

1170. For ठ in the beginning of a Taddhita affix there is substituted इक ॥

Thus रेवती + ठक् = रैवतिकः 'the son of Revati.'

११७१ । गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च । ४ । १ । १४७ ॥

गोत्रं या स्त्री तद्वाचकाच्छब्दात् णठकौ स्तः कुत्सायाम् । सामर्थ्याद्युनि । गार्ग्या अपत्यं गार्गो गार्गिको वा जाल्मः ॥ भस्याढे तद्धिते इति पुंवद्भावाद्गार्ग्यशब्दाण्णठकौ । यस्येति लोपः । आपत्यस्येति यलोपः ॥

1171. And when contempt is to be expressed, the affix ण comes, in the sense of a descendant, after a feminine word denoting Gotra-descendant.

By the force of the word च in the sûtra, we get the affix ठक् also. When one's father is not known, and he is called by a name derived from his mother, it casts a slur upon his legitimacy; hence such an epithet is a कुत्सा or 'a defamatory or contemptuous epithet'. Thus गार्गी is a female gotra-descendant. Her son will be called गार्गः, as गार्गः जाल्मः ॥ By the vârtika भस्याढे &c. (VI. 3. 35 S. 836), there is masculisation, and so the affixes ण and ठक् are added to गार्ग्य and not गार्गी ॥ Then by the sûtra VI. 4. 148. S. 311 the अ of गार्ग्य is elided. Then by VI. 4 151. S. 1082, the य् is elided. Thus we get the form गार्गः ॥ So also गार्गिकः ॥ Similarly the son of ग्लुचुकायनी will be ग्लौचुकायनः and ग्लौचुकायनिकः ॥

This affix being added to a Gotra word has the force of a Yuvan affix.

Note—Why do we say 'a Gotra descendant' Observe कारिकेयो जाल्म (formed by ढक् IV 1 120 S 1123) Why 'do we say female descendant'? Observe सौपर्णयिकल्पेन ॥ Why do we say 'when contempt is meant'? Observe गार्गेयो माणवक which is to be explained as गार्ग्याः अपत्य पुमान् युवा भवात ॥ मातामहादेरपत्य स्त्रायोंय प्रयोग इति नास्ति कुत्सा ॥

११७२। वृद्धाट्ठक् सौवीरेषु बहुलम् । ४ । १ । १४८ ॥

सुवीरदेशोद्भवा सौवीरा । वृद्धात्सौवीरगोत्रापत्यात् बहुल ठक् स्यात् कुत्सायाम । भागवित्तिर्भागवित्तिक । पक्षे फक । भागवित्तायन ॥

1172 When contempt is to be expressed, the affix "ठक्" is diversely added in the sense of a descendant, after a Vriddha word denoting Sauvîra Gotras.

Thus भागवित्तिक 'the son of Bhâgavitti' In the alternative we have the affix फक् (IV 1 101 S 1103) as भागवित्तायन ॥ Of course, when contempt is not expressed we have भागवित्तायन only

११७३। फेश्छ च । ४ । १ । १४९ ॥

फिञन्तात्सौवीरगोत्रादपत्ये छ ठक च कुत्सने गम्ये। यमुन्दस्यापत्य यामुन्दायनि । तिकादित्वात् फिञ्। तस्यापत्यं यामुन्दायनीय । यामुन्दायनिक । कुत्सने किम्। यामुन्दायनि । औत्सर्गिकस्याणो ण्यक्षत्रियेति लुक। सौवीरेति किम् । तैकायनि ॥

1173 When contempt is to be expressed, the affix छ (as well as the affix ठक्) comes in the sense of a descendant, after a Nominal stem ending in the affix फिञ् and denoting a Sauvira Gotra

Thus the son of यमुन्द will be यामुन्दायनि formed by the affix फिञ् (IV 1 154 S 1178) as this word belongs to the Tikâdi class The son of Yâmundâyani will be either यामुन्दायनीय or यामुन्दायनिक ॥

Why do we say 'contempt'? For when contempt is not to be expressed, the son of यामुन्दायनि will be यामुन्दायनि ॥ Thus यामुन्दायनि + अण् = यामुन्दायनि + o (II 4. 58 S 1276) = यामुन्दायनि ॥

So also when persons of Sauvira country are not meant, छ is not added Thus तैकायनि ॥

Note—The फ of the sûtra refers to फिञ् and not to फिन्, for a stem formed by फिन् will not have a Vriddhi letter in the first syllable and will not be called Vriddham, the anuvritti of this word is understood in the sûtra

According to a Kârikâ, three फिमन्त stems, all belonging to Tikâdi class, are only governed by this sûtra, viz. बसुन्द, सुयामा and वार्ष्यायणि: ॥ The son of वृष is Vârshyâyaṇi.

११७४ । फाण्टाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ । ४ । १ । १५० ॥

सौविरेषु । नेह यथासंख्यम् । अल्पाच्तरस्य परनिपातात्लिङ्गादिति वृत्तिकारः । भाष्ये तु यथासंख्यमेवेति स्थितम् । फाण्टाहृतः । फाण्टाहृतायनिः । मैमतः । मैमतायनिः ॥

1174. The affixes ण and फिञ् come, in the sense of a descendant of a person belonging to Suvîra country, after the words Phâṇṭâhṛita and Mimata.

This debars फक् ॥ The Sauvira is understood here also. The rule of I. 3. 10 S. 128 does not apply. For according to Kâśikâ the reason is this. "By the rule of composition in II. 2. 34, S. 905 the word मिमत consisting of less syllables than फाण्टाहृत, ought to have been placed first. Its not being placed first in this sûtra indicates, that Sûtra I. 3. 10 S. 128 does not apply here. So that both the affixes ण and फिञ् are applied to each of these words, and not one to each respectively." But according to the Mahâbhâshya, The rule I. 3. 10 S. 128 applies, and ण and फिञ् are added respectively. Thus फाण्टाहृतः or फाण्टाहृतायनिः ; मैमतः or मैमतायनिः ॥

Note :—When not denoting Sauvîra Gotras, we have फाण्टाहृतायनः and मैमतायनः (by फक् ॥ See IV. 1. 101 S. 1103 and IV. 1. 99 S. 1101). The word मिमत belongs to the Naḍâdi-class (IV. 1. 99).

११७५ । कुर्वादिभ्यो ण्यः । ४ । १ । १५१ ॥

अपत्ये । कौरव्या ब्राह्मणाः । वावदूक्याः ॥ सम्राजः क्षत्रिये ॥ साम्राज्यः । साम्राजोऽन्यः ॥

1175. The affix ण्य comes, in the sense of a descendant after the words 'Kuru' &c.

Thus कुरु + ण्य = कौरव्य ; ॥ So also गार्ग्यः ॥ The word कुरु takes the affix ण्य by IV. 1. 172 S. 1190 so that the form कौरव्यः is evolved both under the present sûtra and sûtra IV. 1. 172 S. 1190 ; but the difference in these two words is this. The word कौरव्य formed by the ण्य of IV. 1. 172, S. 1190 loses its affix in the plural, because ण्य of IV. 1. 172 S. 1190 is a Tadrâja affix (see II 4. 62 S. 1193) ; but the word कौरव्य formed by the present sûtra retains its affix in the plural. As कौरव्याः ब्राह्मणाः ॥ The word कौरव्य occurs in the Tikâdi class (IV. 1, 154 S. 1178), and it takes as such the affix फिञ् ॥ As कौरव्यायणिः ॥ So also वावदूक्याः ॥

Note —The word रथकार occurs in this class and it means the caste known as Rathakâra. Rathakâra is a caste a little lower than the twice-born. See Yajnyavalkya Smriti, V 95. But when the word रथकार means a person who makes chariots that is an artisan it will take the affix ण्य not by this Sûtra, but by the succeeding sûtra.

Note —The word केशिनी occurs in this class. Its derivative will be कैशिन्य ॥ There will not be punvadbhava as required by VI 3 34 S 83 &c. For had there been punvadbhâva then by भस्याढे तद्धिते all Bha bases will become punvad before a taddhita affix except ढ ॥ Therefore केशिनी + ण्य = केशिन + ण्य ॥ At this stage rule VI 1 144 S 1059 will appear and cause the elision of इन् and we shall have केश् + ण्य = कैश्य ॥ But this is not the form desired hence the word केशिनी is read with the feminine affix in the list.

Note —The word वेन takes this affix in the Vedic literature. Therefore the form वैन्य in the modern Sanskrit is incorrect.

Note —The word वामरथ occurs in this class. With the exception of accent it is treated in every other respect like a word of Kanvâdi class a subdivision of Gargâdi (IV 1 105 S 1107). Thus the pupils of वामरथ्य will be formed by the affix अण् (IV 2 111 S 1339). As वामरथ्य + अण् = वामरथ (VI 4 151 S 1083). The plural will be वामरथा (II 4 65 S 1147). The feminine gender will be वामरथी (IV 1 16 S 471) or वामरथ्यायनी (IV 1 17 S 473). The Yuvan will be वामरथ्यायन (IV 1 101 S 1103). So also it will take घञ् when the sense of collection &c is expressed (IV 3 127 S 1507) as वामरथानि ॥ But as to accent it will not be like Kanvadi words for while those words being formed by the affix यञ् will have udatta on the first syllable (VI 1 197 S 3686) the accent of वामरथ्य will be governed by ष्यञ् that is it will have udâtta on the last syllable.

Vârt —The word सम्राज् takes the affix ण्य when denoting a Kshatriya. Thus साम्राज्य, otherwise साम्राज ॥

1 कुरु 2 गर्गर (गर्ग K) 3 मङ्गुष 4 अजमार (अजमारक K) 5 रथकार 6 वावदूक 7 सम्राजः क्षत्रिये 8 कवि 9 विमति (मति K) 10 कापिञ्जलादि 11 वाच् (or वाघ्) 12 वामरथ 13 पितृमत् 14 इन्द्रलाजी (इन्द्रजालि K) 15 एजि॰ 16 वातकि॰, 17 दामोष्णीषि 18 गणकारि 19 कैशोरि 20 कुट 21 शलाका (शालाका), 22 मुर 23 पुर 24 एरका (एरक K), 25 शुभ्र॰ 26 अभ्र 27 दर्भ 28 केशिनी 29 वेनाच्छन्दसि 30 शूर्पणाय 31 श्यावनाय 32 श्यावरथ 33 श्यावपुत्र 34 सत्यकार 35 वडभीकार 36 पथिकार॰ 37 मूढ 38 शकन्धु 39 शङ्कु 40 शाक 41 शाकिन् 42 शालीन॰ 43 कर्तृ 44 हर्तृ 45 इन 46 पिण्डी (इनपिण्डी K) 47 वामरथस्य कण्वादिवत्स्वरवर्जम् ॥ (is a Vartika) 48 विस्फोटक 49 काक 50 स्फोटक 51 धार्मिक 52 भनुभी 53 पुष्टिकार ॥

११७६ । सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च । ४ । १ । १५२ ॥

एभ्यो ण्यः । एति संज्ञायामिति सस्य षः । हारिषेण्यः । लाक्षण्यः । कारिः शिल्पी तस्मात् तान्तुवाय्यः । कौम्भकार्यः । नापित्यः ॥

1176. The affix 'ण्य' comes in the sense of a descendant, after a Nominal stem ending in 'senâ,' after the word 'lakshana,' and after words denoting artisans.

The word कारि means 'handicrafts,' such as weavers, barbers, potters &c. Thus हारिषेण्य, (स is changed to ष by VIII. 3, 99 S. 1023) लाक्षण्यः, तान्तुवाय्यः, कौम्भकार्यः, नापित्यः ॥

११७७ । उदीचामिञ् । ४ । १ । १५३ ॥

हारिषेणिः । लाक्षणिः । तान्तुवायिः । कौम्भकारिः । नापितात्तु परत्वात् फिञेव । नापितायनिः ॥ तक्ष्णोऽण उपसंख्यानम् * ॥ ताक्ष्णः । पक्षे ताक्षण्यः ॥

1177. According to the opinion of the Northern Grammarians, the affix 'इञ्' comes in the sense of a descendant, after the words ending in 'senâ,' the word 'lakshana,' and words expressing artisans.

Thus हारिषेणिः, लाक्षणिः, तान्तुवायिः. कौम्भकारिः ॥ The word नापित, being a Vriddha, non gotra word, will take फिञ् under IV. 1. 157 S. 118 according to the Northern Grammarians, as नापितायनिः ॥

Vârtika :—The affix अण comes after तक्षन् carpenter.' (IV. 1. 112 S 1115 and VI. 4. 65 S. 1160. Thus it will have ताक्ष्णः or ताक्षण्यः but will not take इञ् ॥

११७८ । तिकादिभ्यः फिञ् । ४ । १ । १५४ ॥

तैकायनिः ॥

1178. The affix 'फिञ् comes, in the sense of a descendant, after the words तिक &c.

Thus तैकायनिः, ॥

The word वृष occurs in this class. In taking this affix, it adds an intermediate य as वार्ष्यायणिः ॥ The word कौरव्य occurs in this class, and denotes a Kshatriya: because it is immediately preceded by the word औरस=उरसा येते=उरसः क्षत्रियः, his son will be auraśa with अण्, which end in an affix denoting a Kshatriya (IV. 1. 168 S. 1186). But the word कौरव्य formed by the affix ण्य of IV. 1. 159 S. 1174

will take the affix इञ् and not फिञ् of this Sûtra See II 4 58 and 68 S 1270 1150

1 तिक 2 कितव 3 संज्ञा 4 बाला (बाल K) 5 शिखा 6 उरस् (उरश) 7 शाट्य (शाल्व K) 8 सैन्धव 9 यमुन्द 10 रूप्य 11 ग्राम्य 12 नील 13 अमित्र 14 गौकक्ष्य 15 कुरु (करु K) 16 देवरथ 17 तैतल (तैतिल K) 18 औरस (औरश) 19 कौरव्य 20 भौरिकि 21 भौलिकि 22 चौपयत 23 चैटयत 24 शीकयत (शैकयत K) 25 क्षैतयत 26 वाजवत (ध्वाजवत K) 27 चन्द्रमस् , 28 शुभ 29 गङ्गा, 30 वरेण्य 31 सुयामन्, 32 आरद्ध (आरटव), 33 वह्यका 34 खल्यका (खल्या, खल्य K.) 35 वृष 36 लोमक 37 उदन्य (उदन्य K) 38 यज्ञ 39 सुयामन् 40 कण्व (कण्व) 41 भीत 42 आजस 43 रस 44 लावक 45 व्यजवट 46 वसु 47 बन्धु 48 सासत्यका (as well as भासन्धका) ॥

११७९ । कौशल्यकार्मार्याभ्यां च । ४ । १ । १५५ ॥

अपत्ये फिञ् । इञोऽपवादः ॥ परमप्रकृतेरेवायमिष्यते * ॥ प्रत्ययसन्नियोगेन प्रकृतिरूपं विधास्यते । कुशलस्यापत्यं कौशल्यायनिः । कर्मारस्यापत्यं कार्मार्यायणिः ॥ छागवृषयोरपि * ॥ छाग्यायनिः । वार्ष्यायणिः ॥

1179 The affix फिञ् comes in the sense of a descendant after the words Kausalya, and Kârmârya

This debars इञ् ॥ Thus कौशल्यायनि and कार्मार्यायणि ॥ These words, however, do not mean "the son of कौशल्य or कार्मार्य, but they mean 'the son of कुशल and कर्मार because of the following Ishti

Ishti —The affix however denotes the descendant of the first orginal words कुशल and कर्मार ॥

Vârt —The words छाग and वृष take the augment युक् before the affix फिञ् ॥ Thus छाग्यायनि and वार्ष्यायणि ॥

११८० । अणो द्व्यचः । ४ । १ । १५६ ॥

अपत्ये फिञ् । इञोऽपवादः । कार्त्रायणिः । अण इति किम् । दाक्षायणः । द्व्यचः किम् । औपगविः ॥ त्यदादीनां फिञ् वा वाच्यः * ॥ त्यादायनिः । त्यादः ॥

1180 The affix 'phiñ' comes, in the sense of a descendant, after a dissyllabic word ending in the affix 'अण्'.

This debars इञ् ॥ Thus कार्त्रायणि 'son of Kârtra', हार्त्रायणि 'son of Hârtra'.

Why do we say "which ends in the affix अण्"? Observe दाक्षायण 'son of Dâkshi (IV 1 101). Why do we say 'dissyllabic word'? Observe औपगवि 'son of औपगव' ॥

Vârt:—The pronouns 'tyad &c.' optionally take the affix फिञ् ॥ Thus त्यादायनिः or त्यादः, यादायनिः or यादः, तादायनिः or तादः ॥

११८१ । उदीचां वृद्धादगोत्रात् । ४ । १ । १५७ ॥

आम्रगुप्तायनिः । प्राचां तु । आम्रगुप्तिः । वृद्धात्किम् । दाक्षिः । अगोत्रात्किम् । औपगविः ॥

1181. According to the opinion of the Northern Grammarians, after a word with a Vṛiddhi in the first syllable, when it is not a Gotra-name, the affix 'phiñ' is employed in the sense of a descendant.

Thus आम्रगुप्तायनिः "son of आम्रगुप्त", ॥

But according to the opinion of the Eastern Grammarians the form will be आम्रगुप्तिः ॥ Why do we say 'after a word having a Vṛiddhi in the first syllable'? Observe दाक्षिः 'son of दक्ष' ॥ Why do we say 'not being a Gotra-name'? Observe औपगविः ॥

११८२ । वाकिनादीनां कुक् च । ४ । १ । १५८ ॥

अपत्ये फिञ् वा । वाकिनस्यापत्यं वाकिनकायनिः । वाकिनिः ॥

1182. The augment क् (Kuk) is added to the words Vâkina &c. when the patronymic affix 'phiñ' follows.

Thus वाकिनकायनिः ॥ This debars इञ् &c. But if the anuvṛitti of उदीचां is read into this aphorism, then it becomes an optional rule. In that case we have in the alternative :—वाकिनिः ॥

1 वाकिन. 2 गौधेर (गारेध K.) 3 कार्कष (कार्कश्य K.), 4 काक, 5 लङ्का, 6 चर्मिवर्मिणोर्नलोपश्च ॥

११८३ । पुत्रान्तादन्यतरस्याम् । ४ । १ । १५९ ॥

अस्मात्ता फिञ् सिद्धस्तस्मिन्परे पुत्रान्तस्य वा कुक् विधीयते । गार्गीपुत्रकायणिः । गार्गीपुत्रायणिः । गार्गीपुत्रिः ॥

1183. The augment 'कुक्' optionally comes after a stem ending with the word pûtra, when the patronymic affix 'phiñ' follows.

Note 1—The anuvṛitti of the words "according to the opinion of Northern Grammarians when the word has a Vṛiddhi in the first syllable" must be read

mto tl s sutra Of course a word ending in वृष्क cannot be a Gotra word lo Gotra word means a grandson or a still lower descendant Hence a w ending in वृष्क having Vrddhi in the first syllable will take the affix फिञ् IV I 157 S 1181 the present aphorism only rules that it takes the augme फुक optionally

Thus we have three forms —गार्गिवृष्कायाण or गार्गिवृष्णायनि or गार्गिवृष्णि

११८४ । प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम् । ४ । १ । १६० ॥

ग्लुचुकायनि ॥

1184 According to the opinion of the Easter Grammarians, after a stem not having a Vriddhi vowel the first syllable, the affix 'phin' is diversely employed in th sense of a descendant

Thus ग्लुचुकायनि or ग्लौचुकि 'son of Gluchuka'

Note —Why do we say not having a Vrddhi in the first syllable Observe राजदन्ति ॥ The words प्राचाम्, बहुलं and अन्यतरस्याम् all denote optional ru so the employment of any one of them would have been sufficed Why two used in this sûtra viz प्राचां and बहुलं? The mention of Grammarians is in de a token of respect and बहुल is used to express the non uniformity of su construction. In some places this affix फिन् is not at all added as दा क्षिः ॥

११८६ । जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् । ४ । १ । १६८ ॥

जनपदक्षत्रिययोर्वाचकादञ् स्यादपत्ये । दाण्डिनायनेति सूत्रे निपातनाट्टिलोपः । ऐक्ष्वाकः । ऐक्ष्वाकौ ॥ क्षत्रियसमानशब्दाज्जनपदात्तस्य राजन्यपत्यवत् । तद्राजमाचक्षाणस्तद्राज इत्यन्वर्थसंज्ञासामर्थ्यात् । पञ्चालानां राजा पाञ्चालः ॥ पूरोरण् वक्तव्यः * ॥ पौरवः ॥ पाण्डोर्ड्यण् * ॥ पाण्ड्यः ॥

1186. The affix अञ् comes in the sense of a descendant, after a word which, while denoting a country, expresses also a tribe of Kshatriyas.

Thus ऐक्ष्वाकः, dual ऐक्ष्वाकौ, plural इक्ष्वाकवः are Kshatriyas who live in that country. The final उ of इक्ष्वाकु is elided before this affix अञ् and we get the form ऐक्ष्वाकः because this anomalous form is so shown in VI. 4. 174 S 1145.

Note:—Of course, when the word is only expressive of Kshatriyas, but not of the name of a country, अञ् will not be used but अण्; the difference being in the accent Thus द्रौह्यवः 'the son of Druhya'; पौरवः 'the son of Puru'. Why do we say when it expresses Kshatriya? Observe ब्राह्मणस्य पञ्चालस्यापत्यं = पाञ्चालिः, (IV. 1. 95 S. 1095) 'the son of Pañchâla a Brahman'; so also वैदेहिः ॥

Let the same affix, which comes when the sense is that of the progeny, be added to a word denoting a country named after Kshatriyas, to denote the king there of.* Thus पंचालानाम् राजा = पाञ्चालः 'the king of the Kshatriyas called Pâñchâla or of the country of Pâñchâlas'. So also वैदेहः, 'the king of the Kshatriyas or of the country of Videha'.

Vârt:—Let the affix अण् come after पूरु ॥ Thus पौरवः ॥ "The king of the Pûrus." The word pûru is not the name of a country. The form would have been evolved by Pragdivyatiya अण्, the present vârtika is made in order to give it a tadrâja designation.

Vârt:—The affix 'dyaṇ' comes after the word 'Pâṇḍu' when it is the name of a country as well as of a Kshatriya tribe. Thus पाण्ड्यः, otherwise it will be पाण्डवः ॥ See IV. 1. 74.

Note:—The words Pañchâla &c. originally are names of the Kshatriya tribes only, secondarily they have been applied to the country inhabited by those tribes, because the Taddhita affix denoting 'the country inhabited by them' is elided by IV. 2. 81 S. 1293 Thus the same word पञ्चाल comes to denote the Kshatriya tribe as well as the country called Pañchâla. It will make practically little difference to consider words like Pañchâla &c. as *original* (not *derivative*) name of countries as well as of Kshatriyas. In fact, Pâṇini himself considers them in the same light in this sûtra, and does not think them to be derivative words, in spite of his own sûtra IV. 2. 81 S. 1293. These words when denoting a country are always in the Plural, as पञ्चालाः, in denoting the Kshatriya it is in the singular.

१९८७ । साल्वेयगान्धारिभ्यां च । ४ । १ । १६९ ॥

आभ्यामपत्येऽञ् । वृद्धेदिति ञ्यङोऽपवादः । साल्वेयः । गान्धारः । तस्य राजन्यप्येवम् ।

1187 The affix अञ् comes in the sense of a descendant after the words 'Sâlveya' and 'Gândhâri'

Both these are names of countries and denote also Kshatriyas as well Therefore by sûtra IV 1 171 S 1189 they having a Vṛiddhi in the first syllable would have taken the affix ñyan the present sûtra enjoins 'añ' instead Thus साल्वेय the son of Sâlveya, or the king of Sâlveya गान्धार 'the son of Gândhâri or the king of Gândhâri? The vârtika under sutra IV 1 168 S 1186 given above applies here also i e the affix denotes also 'the king there of'

११८८ । द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् । ४ । १ । १७० ॥

अञोऽपवादः । आङ्गः । वाङ्गः । सौह्मः । मागधः । कालिङ्गः । सौरमसः । तस्य राजन्यप्येवम् ॥

1188 The affix अण् comes, in the sense of descendant, after dissyllabic words, and the words 'Magadha', 'Kalinga' and 'Sûramasa', when they are the names of countries as well as of Kshatriyas

This debars अञ् ॥ Thus आङ्ग वाङ्ग सौह्म मागध कालिंग and सौरमस 'the son as well as the king of Anga Vanga Suhma Magadha Kalinga and Sûramasa The Vârtika तस्य राजनि given above applies to this also as आङ्गो राजा गान्धारो राजा &c

११८९ । वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ् । ४ । १ । १७१ ॥

वृद्धात् । आम्बष्ठ्यः । सौवीर्यः । इत् । आवन्त्यः । कौसल्यः । अजादस्यापत्यम् आजाद्यः ॥

1189 The affix 'ञ्यङ्' comes in the sense of a descendant, after a word having a Vṛiddhi in the first syllable, and after a word ending in short इ, and after the words 'Kosala' and 'Ajâda', when they are the names of countries and Kshatriyas

This debars अञ् ॥ Thus to give an example of Vṛiddha words, आम्बष्ठ्य सौवीर्य 'the sons or kings of Ambashṭha and Sauvira Similarly to take words ending in short इ we have आवन्त्य 'the sons or kings of Avanti' which is a word ending in short इ ॥ So also कौसल्य and आजाद्य, which are neither Vṛiddha nor end in short इ ॥

११९० । कुरुनादिभ्यो ण्यः । ४ । १ । १७२ ॥

कौरव्यः । नैषध्यः । स नैषधस्यार्थपतेरित्यादौ तु शैषिकोऽण् ॥

1190. The affix ण्य comes after the word 'Kuru', and a word beginning with न, when these words denote a country, being the name of a Kshatriya tribe also.

This debars 'aṇ' and 'añ'. Thus कौरव्यः, नैषध्यः 'the son of Kuru and Nishadha'. The affix denotes 'the king there of' also, as कौरव्यो राजा ॥

Note :—How do you explain the form नैषधोऽर्हति नैषधम्? This is an archaic or Vedic form. How then in स नैषधस्यार्थपतेः सुतायां? This is a poetic license, or the अण् affix added here to form the word नैषध is the śaishika aṇ of IV. 2. 92 S. 1312.

११९१ । साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ् । ४ । १ । १७३ ॥

साल्वो जनपदस्तदवयवा उदुम्बरादयस्तेभ्यः प्रत्यग्रथादिभ्यश्चेञ् स्यात् । अणोऽपवादः । औदुम्बरिः । प्रात्यग्रथिः । कालकूटिः । आश्मकिः ॥ राजन्यप्येवम् ॥

1191. The affix इञ् comes in the sense of a descendant, after a word which denotes any subdivision of the country of Sâlva; and after the words 'Pratyagratha', 'Kalakûṭa', and 'Aśmaka', when these are names of countries and of Kshatriya tribes.

The word साल्वा is the name of a Kshatriyâ woman, her son will be साल्वेयः (IV. 1. 121 S. 1124) formed by ढक्; also साल्वः formed by अण् ॥ The dwelling place of साल्व will be also साल्वः which is the name of a country.

The sub-divisions of the country called साल्व are six, viz, Udumbarâḥ, Tilakhalâḥ, Madrakârâḥ, Yugandharâḥ, Bhulingâḥ, and Śaradaṇḍâḥ. The patronymic from these will be :—औदुम्बरिः, तैलखलिः, माद्रकारिः, यौगन्धरिः, भौलिङ्गिः and शारदण्डिः ॥ So also the affix 'iñ' will be added to the words 'Pratyagratha' &c. As प्रात्यग्रथिः, कालकूटिः and आश्मकिः ॥ The affix has the force also of 'the king there of'. As औदुम्बरो राजा ॥ According to the Mahâbhâshya, the words Busa, Ajamîḍa, and Âjakanda also take this affix, as बौसिः, आजमीढिः and आजकन्दिः ॥

११९२ । ते तद्राजाः । ४ । १ । १७४ ॥

अञादय एतत्संज्ञाः स्युः ॥

1192. These (viz. the affixes अञ् IV. 1. 168 S.1186. &c) are called Tadrâja ('the king there of') affixes.

Note :—The affixes treated of in these six sûtras 168 to 173 are called Tadrâja. The pronoun ते refers to these only and not to all the affixes treated of

before IV I 168 S 1186, for they have the special designation of Gotra and Yuvan See II 4 62 S 1193 The illustrations of these have already been given under each of the above six aphorisms

१९९३ । तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम् । २ । ४ । ६२ ॥

बह्वर्थेषु तद्राजस्य लुक् स्यात्तदर्थकृते बहुत्वे न तु स्त्रियाम् । इक्ष्वाकवः । पञ्चालाः इत्यादि । कथं तर्हि कौरव्याः पशवः । तस्यैव रथो पाण्ड्या इति च । कौरव्ये पाण्ड्ये च साधव इति समाधेयम् । रघूणामन्वयं वक्ष्ये, निरुध्यमाना यदुभिः कथंचिदिति तु रघुयदुशब्दयोस्तदपत्ये लक्षणया ॥

1193 There is luk-elision of the तद्राज (IV I 174 S 1192) affix, when the word is used in the plural number, provided that, the plural number is taken by the tadrâja-modified base itself, and not by its standing as a compound epithet dependent upon another word, and provided that, the base is not used in the feminine

आङ्ग = अङ्ग + अण् (IV 1 170 S 1188) 'a prince of Aṅga', plural अङ्गाः 'the princes of Aṅga' The affix अण् is elided by the present rule, *and the Vriddhi vanishes with it too (I 1 63 S 263)* but आङ्ग्यः the princesses of Aṅga,' plural of आङ्गी 'a prince ss of Aṅga' But प्रियवाङ्ग 'he to whom the prince of Vanga is beloved' forms its plural प्रियवाङ्गाः 'they whose beloved is the *prince of Vaṅga' there being no elision*

Thus इक्ष्वाकवः the princes of Ikshwâku tribe, plural of ऐक्ष्वाक, the tadrâja affix अञ् (IV 1 168 S 1186) is elided in the plural and so also पञ्चालाः (plural of पाञ्चाल) the princes of the Pañchalas

Why are the tadrâja affixes not elided in the plural of कौरव्य and पाण्ड्य in the following phrases — कौरव्याः पशवः ॥ तस्यैव रथो पाण्ड्याः ॥

The affix य after कुरु and पाण्डु in the above is not the tadrâja affix य, but the तत्रसाधु (IV 4 98 S 1650) affix यत् ॥ We should explain the above forms by कौरव्ये or पाण्ड्ये च साधवः = कौरव्याः or पाण्ड्याः ॥

Why are the affixes elided in the plural in the case of रघु and यदु in the following for these words not being names of countries, the apatya affixes added to them can never get the designation of tadrâja and so the rule of elision can not apply to them but we see them elided in 'रघूणामन्वयं वक्ष्ये' ॥ 'निरुध्यमाना यदुभिः कथंचित्' ॥ In other words why have not the forms been राघवाणां and यादवैः? Ans Here the words रघु and यदु have been used by a figure of speech or indirect application for the descendants of रघु and यदु ॥ So the words have taken no apatya affix, and so there is no occasion for eliding any affix in the plural

११९४ । कम्बोजाल्लुक् । ४ । १ । १७५ ॥

अस्मात्तद्राजस्य लुक् । कम्बोजः । कम्बोजौ ॥ कम्बोजादिभ्य इति वक्तव्यम् ॥ चोलः । शकः । द्व्यच्लक्षणस्याणो लुक् । केरलः । यवनः । अञो लुक् । कम्बोजाः समरे इति पाठः सुगमः । दीर्घादपाठे तु कम्बोजोऽभिजनो येषामित्यर्थः । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञावित्यण् ॥

1194. After the word 'Kamboja', there is elision by 'luk' of the Tadrâja affix.

Namely, the affix अञ् which would have come after the word कम्बोज because it denotes a country as well as a Kshatriya tribe, is elided even in the singular and dual. Thus कम्बोजः 'The king of Kamboja'. कम्बोजौ "the two princes of the Kambojas".

Vârt :—It should be stated rather 'after Kamboja and the like', because we find the affix elided after 'Cholâ' &c Thus चोलः 'the king of the Cholâs'. Here as well as in शकः the अण (IV. 1. 121. S. 1124.) that comes after a dissyllabic word is elided. So also शकः, केरलः, यवनः ।। The elision in the last two is of अञ ॥ "कम्बोजाः समरे" is a better reading than काम्बोजाः समरे ॥ If, however, the second reading be taken, we explain the form by saying that काम्बोजाः is formed by अण of the sûtra IV 3. 93 S. 1473 : in the sense of "whose native land is Kamboja"; and as it is not a Tadrâja, it is not elided in the plural.

११९५ । स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च । ४ । १ । १७६ ॥

तद्राजस्य लुक् स्यात् । अवन्ती । कुन्ती । कुरूः ॥

1195. In denoting a feminine name, the Tadrâja is elided after the words Avanti, Kunti and Kuru.

That is to say the affix 'ñyań'. (IV. 1. 171 S. 1189) after the word 'Avanti' and 'Kunti', and the affix 'ण्य' after the word 'Kuru' are elided when the word to be formed is the name of a female. Thus अवन्ती, कुन्ती and कुरूः 'a daughter or princess of Avanti, Kunti or Kuru'. The word कुरु takes ऊङ् in the feminine by IV. 1. 66. S. 521.

Note :—Why do we say 'in denoting the feminine'? Observe आवन्त्यः, कौरव्यः and कौन्त्यः ॥

११९६ । अतश्च । ४ । १ । १७७ ॥

तद्राजस्याकारस्य स्त्रियां लुक् स्यात् । शूरसेनी । मद्री । कथं माद्रीसुताविति । ह्रस्व एव पाठ इति हरदत्तः । भर्गादिभ्यं वा कल्प्यम् ॥

1196. In forming the feminine of a word which ends in the masculine in the Tadrâja affix अ, the affix is luk-elided.

Thus *m* शौरसेन *f* शूरसेनी, *m* माद्र *f* मद्री ॥

The word अत of the sutra should not be construed by the rule of tadanata vidhi (I I 72 S 26) If so construed it will mean a Tadraja affix ending in अ is elided There have been taught five Tadraja affixes namely 'añ (अ), 'an (अ), nyan (य) nya (य) and in (इ) ॥ Of these the first four all end in अ therefore all these four affixes should be elided in the feminine But this is not the meaning of the author, for had it been so there would have been no necessity for the previous sûtra for then the present sutra would have covered the case of Avanti Kunti, and Kuru But the very fact of this sutra IV I 176 S 1195 indicates by ज्ञापक that the *tadanta vidhi* does not apply here Therefore the feminine of आम्बष्ठ्य is आम्बष्ठ्या of सौवीर्य is सौवीर्या ॥

How do you explain the form माद्री in माद्रीसुतौ ? According to Haradatta it is wrong the proper form is मद्रीसुतौ ॥ Or the form माद्रीसुतौ is valid under the Bhargâdi class (IV I 178 S 1197) and so the Tadraja affix is not elided

१९९७ । न प्राच्यभर्गादि यौधेयादिभ्यः । ४ । १ । १७८ ॥

एभ्यस्तद्राजस्य न लुक् । पाञ्चाली । वैदर्भी । आङ्गी । वाङ्गी । मागधी । एते प्राच्याः । भार्गी । कारूशी । कैकयी । केकयीत्यत्र तु जन्यजनकभावलक्षणे पुंयोगे ङीष् । युधा । शुभ्रा । आभ्यां द्व्यच इति ढक् । ततः स्वार्थे पर्श्वादियौधेयादिभ्यामणञाविति अञ् । शार्ङ्गरवाद्यञ इति ङीन् । अतश्चेति लुकि तु अनन्तस्यान् ङीप्युदात्तनिवृत्तिस्वरः स्यात् । यौधेयी शौभ्रेयी ॥

1197 The Tadraja affix is not elided in the feminine, if it forms the names of the Kshatriyas of the East, or it comes after the word 'Bharga' &c and 'Yaudheya' &c

This sûtra declares the elision of the Tadrâja affix अ (required by the last sûtra) Thus पाञ्चाली वैदर्भी आङ्गी वाङ्गी मागधी these being all Eastern people dwelling in the countries east of the Sarasvati river Similarly of भर्ग &c Thus भार्गी कारूशी कैकेयी ॥ The form केकयी without vriddhi is formed by the feminine affix ङीष added to केकय with the force of showing the relation of father and daughter So also of यौधेय &c. Thus यौधेयी शौभ्रेयी and शैब्रेयी ॥ The forms are thus derived To युधा and शुभ्रा is added the affix ढक् because they are dissyllabic words (IV I 121 S 1124) Then is added to them अञ् without change of signification by V 3 117 S 2070. This अञ् is a Tadrâja affix by virtue of V 3 119 S 2072 Thus we get यौधेय and शौभ्रेय ॥ Their feminine is formed by ङीन् as they end in the affix अञ ॥ (IV I 73 S. 527) Now had we elided the affix अञ (V 3 117 S 2070) which is a Tadrâja by the last sutra IV I 178 S 1196, the words would have been ढक ending nouns and would have formed their feminines in ङीप which being anudâtta would have been destroyed by its coalition with the

final udâtta by VI. 1. 161 S. 3651. and so ङीप् would become udâtta, and the feminines would be final acute. But it is desired that the final should not be udâtta. Hence ञ्यङ् is not elided. Thus we have यौधेयी and शौभ्रेयी with udâtta on the initial as formed by ङीन् (VI. 1. 197 S. 3686), and not यौधेयी and शौभ्रेयी ॥

The Tadrâja affixes taught above are five, but besides these there are others taught in the Fifth Adhyâya (V. 3. 112 to 119). The word यौधेय is formed by such an affix (V. 3. 177 ञ्य्). The present rule, therefore, indicates by implication, that the rule of elision contained in IV. 1. 177 S. 1196 applies not only to the Tadrâja affixes taught in this chapter, but to the Tadrâja affixes taught in V. 3. 112 to 119 S. 2066 &c. Thus the Tadrâja affix अण् in (V. 3. 117) added to पर्शु &c. is elided in the feminine: e. g. m. पार्शवः f पर्शुः, m आसुरः f असुरी—&c.

1 भर्ग, 2 करूश (करूष K.) 3 केकय, 4 कश्मीर, 5 साल्व, 6 सुस्थाल, 7 उरस् (उरश and उरस K). 8 कौरव्य ॥

1 यौधेय, 2 शौभ्रेय, 3 शौभ्रेय, 4 ज्याबाणेय (ज्यावाणेय K.), 5 धौर्तेय (धार्तेय; धार्तेय K.) 6 त्रिगर्त, 7 भरत, 8 उशीनर ॥ K. 9 वार्तेय ॥

११९८ । अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे । ४ । १ । ७८ ॥

त्र्यादीनामन्त्यमुत्तमं तस्य समीपमुपोत्तमम् । गोत्रे यावणिञौ विहितावनार्षौ तदन्तयोर्गुरूपोत्तमयोः प्रातिपदिकयोः स्त्रियां ष्यङादेशः स्यात् । निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्तीत्यणिञोरेव । षड्काविती । यङश्चाप् । कुमुदगन्धेरपत्यं स्त्री कौमुदगन्ध्या । वाराह्या । अनार्षयोः किम् । वासिष्ठी । वैश्वामित्री । गुरूपोत्तमयोः किम् । औपगवी । जातिलक्षणो ङीष् । गोत्रे किम् । अहिच्छत्रे जाता आहिच्छत्री ॥

1198. Of the affixes अण् and इञ् used in denoting a Gotra descendant there is the substitute य (ष्यङ्) for the अ and इ of those affixes in the feminine, and there is added the long आ under IV. 1. 74 S. 528; provided that, they do not denote Rishi clans, and have a prosodially long syllable preceding the last syllable.

Note:—The wording of this aphorism requires a little analysis. It consists of five words: (1) अणिञोः 'of *an* and *in*,' (2) अनार्षयोः 'of non-rishi,' (3) गुरूपोत्तमयोः 'having a heavy vowel as *upottama* i. e. last but one,' (4) ष्यङ् 'the substitute is shyaṅ. (5) गोत्रे 'in denoting gotra.' That is to say, the gotra affixes अण् and इञ् are replaced by ष्यङ् before the feminine affix चाप्, in those words which denote non-rishi gotras, and have a heavy vowel as last but one. The word uttama meaning last letter, being formed by the superlative affix *tamap*, implies that the word must be of at least three syllables. Therefore the present sûtra does not apply to forms like दाक्षि &c.

Paribhâshâ —Substitutes take the place of that which is actually ennunciated in a rule. (See p. 117) Therefore the substitute ष्यङ् replaces अण् and इञ् only

Of the substitute ष्यङ् the letter ष् and ङ् are indicatory, the real affix is य, the letter ष् differentiating this affix from ष्यङ् and the letter ङ् affording a common h ll for both.

In forming the feminine we shall have to add चाप् by IV 1 74 S 528 Thus कुमुदगन्धि 'having the smell of the white lotus', is the name of a person In forming a patronymic from this word we add the affix अण् ॥ Thus कुमुदगन्ध+अण् (IV 1 92 S 1088) Now we replace this affix by ष्य and have कौमुदगन्ध्या ॥ Similarly with words taking the affix इञ् (as taught in Sûtra अतइञ् IV 1 75 S 529) s वाराहि gives us वाराह्या, so also बालाक्या ॥

Note —Why do we say 'of अण् and इञ्' ॥ Witness चार्मपाणी from मृकपाणि ॥ Here the word मृकपाणि belongs to विदादि gana and therefore by IV 1 104 it would take the affix अञ् in forming the g tra patronymic this affix अञ् is not replaced by ष्यङ्, and the feminine is by long ई (IV 1 15 S 470), for though its l st vowel but one is heavy it is a non rishi gotra word, yet it does not fulfil the other condition of taking the affix अण् or इञ् ॥

Why do we say 'of non rishi gotras'? Witness वासिष्ठी and वैश्वामित्री ॥ Why do we say 'whose last vowel but on is heavy'? Observe औपगवी which is formed by ङीष् denoting jâti (IV 1 63 S 518) Why do we say 'denoting Gotra?' Witness आहिच्छत्री a woman born in Ahichhatra,

११९९ । गोत्रावयवात् । ४ । १ । ७९ ॥

गोत्रावयवा गोत्राभिमता कुलाख्यास्तता गोत्रे विहितयोरणिञोः स्त्रियां ष्यङादेशः स्यात् । अगुरूपोत्तमार्थं आरम्भः । पाणिक्या । भौणिक्या ॥

1199 After a word denoting a non principal gotra, ष्यङ् is the substitute of अण् and इञ्, in the feminine, even though the syllable preceding the final be not prosodically long

The phrase अणिञोः of the last sûtra governs this also, not so however the word अगुरूपोत्तम ॥ The phrase गोत्रावयव means insignificant or non famous gotras i e. names of kulas i e कुलाख्या such as families like पुणिक भुणिक मुखर which are not famous and are not included in the gotra list (Pravara adhyâya) भौणिक्या and मौखर्या ॥

Note —The word अवयव in the sûtra has various significations one sense being 'separate from', another being 'part of', and 'subordinate members' &c If the last sense be taken, then we can evolve forms like वैयाघ्र्या मारुत्या ॥ These

forms may also be explained by taking them as belonging to the क्रौड्यादि class of the next aphorism. In short those who wish to apply this aphorism to 'the immediate descendant', such as 'the son or daughter', and not to a gotra descendant which means a grandson and down, can also do so.

In fact the word गोत्रावयव is equal to अवयवगोत्र or अप्रधानगोत्र and is a karmadhâraya samâsa, namely gotras not enumerated in the प्रवराध्याय ॥ Those are however, technically called कुल ॥

१२०० । क्रौड्यादिभ्यश्च । ४ । १ । ८० ॥

स्त्रियां ष्यङ् प्रत्ययः स्यात् । अगुरूपोत्तमार्थोऽनणिञर्थश्चारम्भः । क्रौड्या । व्याड्या । सूत युवत्याम् * ॥ सूत्या ॥ भोज क्षत्रिये * ॥ भोज्या ॥

1200. The affix ष्यङ् comes in the feminine after the words क्रौडि and the rest.

This rule applies even where the syllable next to the final is not heavy, and even where the word does not take the affix अण् or इञ् ॥ In fact ष्यञ् is not a substitute here but an augment. Thus क्रौड्या 'a female krauḍi ", So also व्याड्या 'a female vyâḍi'.

1 क्रौडि, 2 लाडि, 3 व्याडि, 4 आपिशलि, 5 आपक्षिति, These are formed by इञ् (IV. 1. 95 S. 1095), 6 चौपयत, 7 चैटयत (चैटयत), 8 सैकयत (शैकयत) 9 वैल्वयत (कल्पयत्), Those are formed by the affix अण् ॥ 10 सौधातकि ॥. This is formed by इञ् with the substitute अकङ् (IV. 1. 97 S. 1097) added to सुधातृ ॥

11 सूतयुवत्याम् *Vârtika* :—The word सूत takes ष्यङ् when denoting a grown-up maiden, as सूत्या; otherwise सूता 'a daughter', formed by टाप्, or सूती by ङीष् denoting a jâti.

12. भोजक्षत्रिये । *Vârtika* :—This debars ङीष् of jâti as भोज्या, (otherwise टाप् as भोजा: भाजयतीति), 13 यौतकि, 14 कौटि, 15 भैरिकी, 16 भौलिकी, 17 शाल्मलि, 18 शालास्थल, 19 कापिष्ठल 20 गौकक्ष (गौलक्ष) ॥ All these except the last are formed by इ of Gargâdi class.

१२०१ । दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम् । ४ । १ । ८१ ॥

एभ्यश्चतुर्भ्यः ष्यङ्वा । अगोत्रार्थमिदं गोत्रेऽपि परत्वात्प्रवर्तते । पक्षे इतो मनुष्येति ङीष् । दैवयज्ञ्या । दैवयज्ञी । इत्यादि ॥

1201. The affix ष्यङ् optionally comes after the words दैवयज्ञि, शौचिवृक्षि, सात्यमुग्रि and काण्ठेविद्धि ॥

Thus दैवयज्ञ्या or दैवयज्ञी ॥ These words end in the affix इञ्, and the word gotra is not understood in the sûtra. In the case of gotra descendants, the substitute shyañ would have come by that sûtra, it would have come

by IV 1 78 but whereas by that sûtra it would have been compulsory, the present aphorism makes it optional But if the sûtra be taken to apply to immediate descendants as opposed to gotra descendants, then this is a new rule altogether and not a rider to IV 1 87 S 1079 In the alternative when ष्यङ् is not added, ङीष् will be added by rule IV 1. 65 S 520.

अथ तद्धित चातुरर्थिक प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXVII.

THE QUADRUPLE SIGNIFICANT AFFIXES.

१२०२ । तेन रक्तं रागात् । ४ । २ । १ ॥

रज्यतेऽनेनेति रागः । कषायेण रक्तं वस्त्रं काषायम् । माञ्जिष्ठम् । रागात् किम् । देवदत्तेन रक्तं वस्त्रम् ॥

1202. The affix अण् already ordained (IV. 1. 83) *comes after the name of a colour, in the sense of "colored thereby"*.

The verb रञ्ज् means to change the white color into another color. That by which a thing is colored is called रागः 'color'. तेन 'by which', i. e. after a word in the instrumental case in construction, being the name of a particular colour. Thus कषायेण रक्तं वस्त्र = काषायम् 'a cloth coloured of a dull red'. So also माञ्जिष्ठम् ॥

Why do we say रागात् "after the name of a color"? Observe देवदत्तेन रक्तं वस्त्रम्, here the affix अण् will not come after the word 'Devadattena', for though it is in construction in the instrumental case, yet it is not the name of a colour.

Note:—In the sentence "काषायौ गर्दभस्य कर्णौ, हारिद्रौ कुक्कुटस्य पादौ" the words काषायौ and हारिद्रौ are used metaphorically.

From this sûtra up to IV. 2. 12 S. 1213 inclusive, the affixes are to be added to the word, which is in the instrumental case in construction, in a sentence IV. 1. 82 S. 1072): as in the last chapter, the affixes were added to a word in the genitive case.

१२०३ । लाक्षारोचनाट्ठक् । ४ । २ । २ ॥

लाक्षिकः । रौचनिकः ॥ शकलकर्दमाभ्यामुपसंख्यानम् * ॥ शाकलिकः । कार्दमिकः । आभ्यामणपीति वृत्तिकारः । शाकलः । कार्दमः ॥ नील्या अन् * ॥ नील्या रक्तं नीलम् ॥ पीतात्कन् * ॥ पीतकम् ॥ हरिद्रामहारजनाभ्यामञ् * ॥ हारिद्रम् । माहारजनम् ॥

1203. The affix ठक् comes, in the sense of colored thereby, after the words lâkshâ, and rochanâ, (which being names of colours, are in the instrumental case in a sentence).

This debars अण् ॥ Thus लाक्षया रक्तं वस्त्रं=लाक्षिकम् so also रौचनिकम्

Vârtika —So also after शकल and कर्दम ॥ Thus शाकलिक and कार्दमिक ॥

According to the opinion of the author of Kâsikâ the affix अण् also comes after शकल and कर्दम । Thus शाकल and कार्दम ॥

Vârt —The affix अन् comes after नीली as नील्या रक्तं=नीलं वस्त्रं ॥ Thus debars अण् ॥

Vârt —The affix कन् (I 3. 8 S 195) comes after पीत as पीतेन रक्तं= पीतकम् ॥

Vârt —The affix अञ् comes after हरिद्रा and महारजन as हारिद्रम् and माहारजनम् ॥

१२०४ । नक्षत्रेण युक्तः कालः । ४ । २ । ३ ॥

पुष्येण युक्तं पौषमहः । पौषी रात्रिः ॥

1204 The affix अण् already ordained by IV 1 83 S 1073 comes after a word in the instrumental case in construction, which is the name of a lunar mansion, to signify a time connected with the asterism

Note —A time is said to be connected with an asterism when the moon is in conjunction with any one of such asterism Thus पुष्य तिष्य मघा &c are lunar asterisms when the moon is in any one of these asterisms then the affix is added to the name of such asterism in order to denote the time of such conjunction

Thus पुष्य+अण्=पौष (VI 4 149 S 499) e g पौषमहः and पौषी रात्रि the night in which the moon is in the Pushya

Note —Why do we say नक्षत्रेण connected with the asterism ? Observe चन्द्रमसा युक्ता रात्रिः ॥ Why do we say कालः time ? Observe पुष्येण युक्तश्चन्द्रमाः ॥

१२०५ । लुबविशेषे । ४ । २ । ४ ॥

पूर्वेण विहितस्य लुप् स्यात् षष्टिदण्डात्मकस्य कालस्यावान्तरविशेषश्चेन्न गम्यते । अद्य पुष्यः । कथं तर्हि पुष्ययुक्ता पौर्णमासी पौषीति । विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्य इति निर्देशेन पौर्णमास्यां लुब् नेति ज्ञापितत्वात् । श्रवणशब्दात्तु अत एव लुप् प्रकृतत्वाभावश्च । अबाधकान्यपि निपातनानि । आ यति ॥

1205 The affix above ordained is elided by lup, when there is no specification of any particular portion of a day consisting of twenty four hours

That is the affix enjoined by the preceding aphorism is elided if no specification is to be understood of a particular portion of the day and night which consists of 60 dandas (24 hours) such as night &c A full day and

night of 24 hours is the period (Kâla) which the moon takes (or is conventionally supposed to take) in crossing an asterism. To denote this full time of 24 hours by an affix is to denote a time *generally* (aviśesha). To denote a portion of this 24 hours, is to express it specifically. This can be done by affixes. Thus अद्य पुष्यः 'to day belongs to the asterism Pushya' meaning that to-day the moon is in conjunction with Pushya; but by 'to day' neither the day time in particular nor the night time in particular, nor any hour in particular is meant, but both alike. The time is day and night, when there is no specification of such time, whether it is day or night, then there is elision.

If the full day of 24 hours, being aviśesha, is denoted by the mere name of the asterism in which the moon happens to be that day, why is an exception made when that day happens to be a *full*-moon day? In other words, though it is correct to say अद्यपुष्यः पञ्चमी &c for all days (*tithis*) generally, yet it is not correct if the day happens to be *full* moon day; for then we must say अद्य पौषी पौर्णमासी and not अद्यपुष्या पौर्णमासी ॥

Why is the affix not elided in पौषी in the sentence पुष्ययुक्ता पौर्णमासी पौषी (Amara Kosha I. 26). by the present sûtra? The affix denoting day (24 hours) in general is not elided after an asterism giving its name to that day, if it is a *full*-moon in that asterism. This rule we deduce by inference from the sûtra IV. 2. 23 S 1225, where Pâṇini has exhibited the words Phâlguni, Kârtikî, and Chaitrî without the elision of the case-affix.

The words Phâlgunî &c there mean "the day in which the full-moon is in the asterism Phalgunâ, Krittikâ, or Chitrâ" That sûtra relates to the naming of months after full-moon-asterism, see IV. 2. 21. S. 1221.

That sûtra IV. 2. 23 S. 1225 teaches also that in the case of the asterism श्रवणा there is lup-elision of the day-denoting affix, even where such day is the full-moon day. For the full-moon day would have been श्रावणी like फाल्गुनी, but that sûtra shows it as श्रवणा ॥ The word श्रवणा means that Paurnamâsî day when the full moon is in Śravaṇâ. Not only this, but there is further anomaly, that though the affix is elided by lup after श्रवणा yet the rule I. 2. 51 S. 1294 does not apply. That rule declares that where there is a lup-elision of a Taddhita affix there is concordance between the gender and number of the derivative word with those of the original. The form ought to have been श्रवणः and not श्रवणा had I. 2. 51 S. 1294 applied, as we find मूलः and श्रवणः in मूलेनावाहयेद् देवीं श्रवणेन विसर्जयेत् see II. 3.45 S. 642.

The form श्रावणी without lup-elision is also valid, on the maxim. अबाधकान्यपि निपातनानि "The anomalous forms (*nipâtanas*) are also non-deterrents i. e. they do not debar the regular forms". Therefore the irregular श्रवणा

and the regular श्रावणी both meaning "the day when the full-moon is in Śravanâ" are valid.

Any conjunction of the moon with an asterism measures a period of time of 24 hours Such a time is expressed by a derivative formed from the name of the asterism. (1) As पौषीरात्रि 'the night in which the moon is in the asterism Pushya' पौषमहः "the day in which &c." (2) But when the *full* period of such conjunction is denoted, without specifying whether it is day or night, then the name of the asterism without any modification denotes such time also. As अद्यपुष्यः "Today is the day when the moon is in the asterism Pushya or shortly, today is Pushya." In other words, days are named directly, after the asterisms. (3) But to this there is an exception in the case of that day when the moon is full. There the affix must be added. As अद्यपौषी "today is the day when the *full*-moon is in Pushya."

Not only days are named after asterisms, but months also. In the case of months, that asterism gives the name to it, in which the moon is *full*. As पौषो मास: "that month in which the full moon occurs in the asterism of Pushya"

१२०६ । संज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम् । ४ । २ । ५ ॥

विशेषार्थोऽयमारम्भः । श्रवणा रात्रिः । अश्वत्थो मुहूर्तः । संज्ञायां किम् । श्रावणी । आश्वत्थी ॥

1206 The affix above ordained is elided by lup, after the words Śravanâ and Aśvattha, when the whole word so formed is an appellation, and there is specification of time.

This sûtra applies where there is specification of the portion of the day, of 24 hours, such as night or day or prahara &c.

Thus श्रवणा रात्रि, अश्वत्थो मुहूर्त "the night called Śravanâ; the Muhûrta called Aśvattha". Why do we say 'when it is a Name or Sañjñâ?' Observe श्रावणी or आश्वत्थी ॥

१२०७ । द्वन्द्वाच्छः । ४ । २ । ६ ॥

नक्षत्रद्वन्द्वाद्युक्ते काले छः स्याद् विशेषे सत्यसति च । तिष्यपुनर्वसवीयमहः । राधानुराधीया रात्रिः ॥

1207. The affix छ comes after the Dvandva compound of the names of lunar mansions, to signify the time of the moon's connection with those asterisms; whether there be a specification or not of any particular portion of that time.

Thus राधानुराधीया रात्रिः, तिष्यपुनर्वसवीयमहः ॥

Note :—So also when there is no specification of any portion of the day, as अद्य राधानुराधीयम्, अद्य तिष्यपुनर्वसवीयम् ॥ The affix here in these two last cases is not elided, though there is no specification of time, because the present sûtra, will debar IV. 2. 4. S. 1205 which ordains lup (1. 4. 2 S. 175). Kâśikâ; Or the लु is not elided on the maxim मध्येऽपवाद "an apavâda rule in the middle, debars the rules that precede and not those that succeed it." Therefore अण् which precedes IV. 2. 4 S. 1205 will be debarred and not लु which succeeds it.

१२०८। दृष्टं साम। ४। २। ७॥

तेनेत्येव। वसिष्ठेन दृष्टं वासिष्ठं साम॥ अस्मिन्नर्थेऽण् डिद्वावक्तव्यः *॥ उशनसा दृष्टमौशनसम्॥ औशनसम्॥

1208. The affix अण् (IV. 1. 83 S. 1073) comes, after a word in construction in the Instrumental case, in the sense of "seen"—the thing seen being the Sâma Veda.

Thus वसिष्ठेन दृष्टं = वासिष्ठं साम "the portion of the Sâma seen by (or revealed to) Vasishtha".

Vârt :—The affix अण् is optionally treated as if it had an indicatory ड् when the sense is that of "the Sâma-Veda seen." Thus उशनसा दृष्टं साम = औशनसम् or औशनसम् (the force of डित् being to elide the टि portion; VI 4. 143 S. 316).

१२०९। कलेर्ढक्। ४। २। ८॥

कलिना दृष्टं कालेयं साम॥

1209. The affix ढक् comes, in the sense of the Sâma-Veda seen, after the word 'Kali', being in the instrumental case in construction.

This debars अण्॥ Thus कलिना दृष्टं साम = कालेयं॥ "The Sâma Veda revealed to Kali". This sûtra is really a Vârtika and not a sûtra of Pâṇini.

Vârt :—The affix 'dhak' comes always after अग्नि and कलि; not merely in the sense of the Sama-Veda seen. Thus अग्निना दृष्टं साम = आग्नेयम् 'the Sama-Veda revealed to Agni'. अग्नौ भवं = अग्नेयम् 'who stays in Agni' (IV. 3. 53 S. 1428). अग्नेरागतं, "what has come from Agni" = आग्नेयम् (IV. 3. 74) &c. Similarly कालेयम् means 'the Sama-Veda seen by Kali, he who stays in Kali, what has come from Kali &c.,

Vârt :—The affix अण् in the sense of 'born', is optionally treated as डित्, provided that it be that अण् which being debarred by IV. 3. 11, S. 1381 is reordained by IV. 3. 16 S. 1387. The affix अण् governs all sûtras up to IV. 4. 2 S. 1550 by

१२११ । परिवृतो रथः । ४ । २ । १० ॥

वस्त्रैः परिवृतो वास्त्रो रथः । रथः किम् । वस्त्रेण परिवृतः कायः । समन्तात्वेष्टितः परिवृत उच्यते । तेनेह न । छात्रैः परिवृतो रथः ॥

1211. The affix अण् comes, after a word in the Instrumental case in construction, in the sense of 'surrounded'; the thing so surrounded being 'a chariot'.

Thus वस्त्रैः परिवृतो रथः = वास्त्रः "a chariot surrounded with cloth". Why do we say 'the thing so surrounded being a chariot?' Observe वस्त्रेण परिवृतः कायः 'the body surrounded with cloth.' The word परिवृत means covered from all sides. The affix will not be used, if the chariot is not completely surrounded. As छात्रैः परिवृतो रथः "the chariot surrounded by pupils."

१२१२ । पाण्डुकम्बलादिनिः । ४ । २ । ११ ॥

पाण्डुकम्बलेन परिवृतः पाण्डुकम्बली । पाण्डुकम्बलशब्दो राजास्तरणवर्णकम्बलस्य वाचकः । मत्वर्थीयेनैव सिद्धे वचनमणो निवृत्त्यर्थम् ॥

1212. The affix इनि comes after the word पाण्डुकम्बल, being in the third case in construction, in the sense of 'surrounded', the thing so surrounded being 'a chariot'.

This debars अण् ॥ Thus पाण्डुकम्बली रथः 'a carriage covered with a white woolen blanket'. The word पाण्डुकम्बल means a white royal blanket used as the housing of a royal elephant. The form पाण्डुकम्बलिन् would have been obtained by the affix इनि of V. 2. 115, which has the sense of *matup*, the present sûtra is made in order to debar the affix अण् ॥

१२१३ । द्वैपवैयाघ्रादञ् । ४ । २ । १२ ॥

द्वीपिनो विकारो द्वैपम् । तेन परिवृतो द्वैपो रथः । एवं वैयाघ्रः ॥

1213. The अञ् comes after the words 'dvaipa' and 'vaiyâghra' being in the third case in construction, in the sense of 'surrounded', the thing so surrounded being 'a chariot'.

Thus द्वैपेन परिवृतो रथः = द्वैपः 'a car covered with a tiger's skin'. So also वैयाघ्रः ॥

Note:—This affix अञ् debars अण्, the difference between these two being in accent only.

१२१४ । कौमारापूर्ववचने । ४ । २ । १३ ॥

कौमारेत्यविभक्तिको निर्देशः । अपूर्वत्वे निपातनमिदम् । अपूर्वत्वं कुमार्याः पतिरुपयन्ता कौमारः पतिः । अपूर्वपतिः कुमारी पतिरुपपन्ना कौमारी भार्या ॥

1214 The word 'kaumâra' is irregularly formed by adding the affix अण्, when meaning 'virginity'

Thus कौमार पति = अपूर्वपतिं कुमारीमुपपन्नः 'the husband of a virgin i e one whose wife was given to him in marriage while she was a maid (not a widow)' So also कौमारी भार्या = अपूर्वपतिः कुमारी पतिमुपपन्ना a virgin wife i e a wife who is taken in marriage while she was a maid (not a widow) In both these cases the word refers to the woman

Note —The word कौमार is formed by adding अण् to कुमारी ॥ Thus कुमार्याः भावः = कौमार, तस्य स्त्री कौमारी भार्या ॥

१२१५ । तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः । ४ । २ । १४ ॥

शरावे उद्धृत शाराव ओदन । उद्धृतमिति भुक्तोच्छिष्टमुच्यते । तेन सप्तमी । उद्धृत्य निहित इत्यर्थे ॥

1215 The affix अण् already ordained (IV 1 83) comes in the sense of 'placed thereon', after words denoting vessels, when such words are in the locative case in construction

The word तत्र means 'thereon' i e a word in the seventh case in construction अमत्र means vessels उद्धृतम् means placed or literally the "refuse of dinner Thus शारावमुद्धृत = शरावे ओदन boiled rice placed on an earthen dish" That is the uchchhishta or leavings of food already eaten, or the remainder of food that remains after dinner So also मालक कार्पर n The word uddhritam here means being taken out first from one vessel and then placed on another Hence the Locative In other words uddhrita means here placed

Note —Why do we say after a word denoting vessel ? Observe पाण्युद्धृत ओदन 'boiled rice placed on the hand

The word तत्र denoting a word in the locative case in construction governs the six subsequent sûtras upto IV 2 20 S 1223 inclusive

१२१६ । स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते । ४ । २ । १५ ॥

तद्वसेन । व्रतयोगेन यदुद्धर्तं शयने । स्थण्डिले शेते स्थाण्डिलो भिक्षु ॥

1216 The affix अण् already ordained (IV 1 83) comes after the word स्थण्डिल being in the seventh case in construction, in the sense of 'a sleeper thereon', and the whole word so formed denotes 'a person performing a vow'.

Thus स्थण्डिले शयितुं व्रतमस्य = स्थाण्डिलः 'a person who has taken the vow to sleep on the bare ground' i. e. an ascetic or a Brahmachâri.

Note :—Why do we say 'vow'? Observe स्थण्डिले शेते ब्रह्मदत्तः 'Brahmadatta sleeps on the bare groud', not as a matter of vow, but of necessity or pleasure. The word व्रत means a 'vow or an observance ordained by the religious codes'.

१२१७ । संस्कृतं भक्षाः । ४ । २ । १६ ॥

सप्तम्यन्तादण् स्यात्संस्कृतेऽर्थे यत्संस्कृतं भक्षाश्चेत्ते स्युः । भ्राष्ट्रे संस्कृता भ्राष्ट्रा यवाः । अष्टसु कपालेषु संस्कृतोऽष्टाकपालः पुरोडाशः ॥

1217. The affix अण् comes after a word ending in the locative case, to denote 'what is prepared therein'—if that which is so prepared be 'granular food'.

Thus भ्राष्ट्रे संस्कृता भक्षा = भ्राष्ट्राः 'barley fried in the pan'. Similarly अष्टाकपालः पुरोडाशः here अञ् is elided by IV. 1. 88. S. 1080

Note :—Why do we say "if it means food"? Observe पुष्पपुटे संस्कृतो मालागुणः ॥

१२१८ । शूलोखाद्यत् । ४ । २ । १७ ॥

अणोऽपवादः । शूले संस्कृतं शूल्यं मांसम् । उखा पात्रविशेषः । तस्यां संस्कृतम् उख्यम् ॥

1218. The affix यत् comes in the sense of prepared-food, after the words शूल and उखा ending in the locative case.

This debars अण् (IV. 1. 83). As शूले संस्कृतं = शूल्यम् 'roasted on a spit'—i. e. meat. So also उख्यम् 'flesh boiled in a pot'. For accent see VI. 1. 213 S. 3701.

१२१९ । दध्नष्ठक् । ४ । २ । १८ ॥

दध्नि संस्कृतं दाधिकम् ॥

1219. The affix ठक् comes, in the sense of prepared food, after the word 'dadhi' ending in the locative case in construction.

Thus दध्नि संस्कृतं = दाधिकम् 'made of coagulated milk'.

Note :—This form will be evolved by IV. 4. 3 S. 1551, but the दाधिकम् formed by that rule means दध्ना संस्कृतं i. e. anything prepared or seasoned with curd; while the दाधिकं of this sûtra means 'curd itself seasoned with salt or, pepper'.

१२२० । उदश्वितोऽन्यतरस्याम् । ४ । २ । १९ ॥

ठक् स्यात्पक्षेऽण् ॥

1220. The affix ठक् comes in the sense of 'prepared food', optionally after the word उदश्वित् ending in the locative case in construction.

Thus औदश्वित्कम् (VII. 3 51), or औदश्वितम् by अण् ॥ The word औदश्वित्कम् is thus formed उदश्वित्+ठक् ॥ Here applies the following rule.

१२२१ । इसुसुक्तान्तात्कः । ७ । ३ । ५१ ॥

इस् उस् उक् त एतदन्तात्परस्य ठस्य कः स्यात् । उदकेन श्वयति वर्धते इत्युदश्वित् । तत्र संस्कृतम् औदश्वित्कम् । औदश्वितम् । इसुसोः प्रतिपदोक्तयोर्ग्रहणान्नेह । आशिषा चरति आशिषिकम् । उषा चरति औषिकम् ॥

दोष उपसंख्यानम् * ॥ दोर्भ्यां चरति दौष्कः ॥

1221. क is substituted for ठ after a stem ending in इस्, उस्, उक्, (उ, ऊ, ऋ) and त् ॥ .

This word udaśvit literally means that which grows by water It is the name of whey in which *half* is water and *half* curd Thus औदश्वित्कम् or औदश्वितम् by अण् ॥ The इस and उस् are the affixes of that name, therefore not here, आशिषिक (= आशिषा चरति) औषिक (= उषा चरति) ॥

Vârt —So also after दोस्, as दौष्क (दोर्भ्यांचरति) ॥

१२२२ । क्षीराड्ढञ् । ४ । २ । २० ॥

अत्र संस्कृतमित्येव सम्बध्यते न तु भक्षा इति । तेन यवाग्वामपि भवति । क्षैरी ॥

1222. The affix ढञ् comes in the sense of 'prepared', after the word 'kshira', ending in the locative case in construction.

The word 'prepared' only is applicable here, and not 'food', and therefore the derivative applies to यवागू (which is not an article of food ?).

This debars अण् ॥ Thus क्षीरे संस्कृता = क्षैरी यवागूः 'milky gruel'.

१२२३ । सास्मिन्पौर्णमासीति । ४ । २ । २१ ॥

इतिशब्दात्संज्ञायामिति लभ्यते । पौषी पौर्णमासी अस्मिन् पौषो मासः ॥

1223 The affix अण् comes after the name of a full-moon-night, to denote the division of time in which the night falls.

अस्मिन् 'in it' i. e. in the sense of a seventh case. पौर्णमासीति "if the word in the first case in construction is the name of a full-moon night". The word इति after पौर्णमासी is used for the sake of reading the word संज्ञायाम् in the sûtra. It does not occur in the original sûtras of Pâṇini; but is added by the author of the Kâśikâ from a Vârtika; and means 'if the word so formed is an appellative', i. e. if it is the name of a month, a half-month and a year. The whole sûtra therefore literally translated means "the affix अण् already ordained (IV. 1. 83) comes in the sense of a 7th case affix, after a word in the 1st case in construction, if that word is the name of a full-moon-night, provided that the whole word so formed is an appellation of a month, a half-month or a year".

Thus पौषी पौर्णमासी अस्मिन् = पौषो मासः 'the month Pausa i. e. that month in which the moon is full in the asterism Pushya'.

Note:—Similarly पौषोऽर्द्धमासः and पौषः संवत्सरः ॥ But not so in the following पौषी पौर्णमासी अस्मिन् दशरात्रे, because daśarâtra is not a month or a fortnight or a year.

The words इति and संज्ञायाम् have the same force here, namely, they make the word an appellative. The word संज्ञायाम् added to the sûtra by the Vârtika is a redundancy.

Note:—The word पौर्णमासी is formed by adding अण् to पूर्णमास ॥ Or it may be evolved in this way :—पूर्णो मा: = पूर्णमाः, पूर्णमास इयम् = पौर्णमासी ॥ The word मा: means "moon".

१२२४ । आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् । ४ । २ । २२ ॥

अग्रे हायनमस्या इत्याग्रहायणी । प्रज्ञादेराकृतिगणत्वादण् । पूर्वपदात्संज्ञायामिति णत्वम् । आग्रहायणी पौर्णमासी अस्मिन् आग्रहायणिको मासः । अश्वत्थेन युक्ता पौर्णमासी अश्वत्थः । निपातनात्पौर्णमास्यामपि लुप् । आश्वत्थिकः ॥

1224. The affix ठक् comes, in the sense of the locative case, after the words 'âgrahâyaṇî' and 'aśvattha' ending in the first-affix in construction and being the name of a full-noon night.

The words सास्मिन्पौर्णमासीति of the last sûtra govern this also. This debars अण् ॥ The word âgrahâyaṇî is a Bahuvrihi, meaning agre hâyanam asyâh: "that which has the year (hâyana) before it"—or with which the year commences. It takes the affix अण्, because it belongs to Prajñâdi class which is an âkritigaṇa (V. 4. 38 S. 2106). Thus अग्र + हायन + अण् = आग्रहायण ॥ The न is changed to ण by VIII. 4. 3. S. 857. Thus आग्रहायणिको मासः 'the month called Âgrahâyaṇika i. e. in which the moon is full in the asterism of Agrahâyaṇa., Similarly the day in which the full moon occurs in the asterism aśvattha is called aśvattha. The affix denoting time is elided as nipâtana, From it we have आश्वत्थिकः ॥

१२२५ । विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः । ४ । २ । २३ ॥

एभ्यष्ठग्वा स्यात् । फाल्गुनिकः । फाल्गुनो मासः । श्रावणिकः । श्रावणः । कार्तिकिकः । कार्तिकः । चैत्रिकः । चैत्रः ॥

1225. The affix ठक् optionally comes after the words 'Phâlgunî', 'Śravaṇâ', Kârtikî' and 'Chaitrî' being the names of full moon nights, the whole word so formed being a Name denoting a division of time (a month, a fortnight or a year) in which the moon is full in those asterisms.

Thus फाल्गुनः or फाल्गुनिकः, श्रावणः or श्रावणिक, कार्तिक or कार्तिकिक, चैत्रः or चैत्रिकः ॥ This optionally ordains ठक् instead of अण् which also comes in the alternative

१२२६ । सास्य देवता । ४ । २ । २४ ॥

इन्द्रो देवताऽस्येति ऐन्द्रं हविः । पाशुपतम् । बार्हस्पत्यम् । त्यज्यमानद्रव्ये उद्देश्यविशेषो देवता मन्त्रस्तुत्या च । ऐन्द्रो मन्त्रः । आग्नेयो वै ब्राह्मणो देवतयेति तु पौरिकेऽर्थे तत्रेवाभीति ढक् ॥

1226. The affix अण् (IV. 1. 83 S. 1073) is added to the name of a deity when something is to be spoken of "as his".

extend to it. The affix ordained by this sûtra has the force of indicating 'lord of oblations like Purodâsa &c offered in a sacrifice'.

१२२७ । कस्येत् । ४ । २ । २५ ॥

कशब्दस्य इदादेशः स्यात्प्रत्ययसन्नियोगेन । यस्येति लोपात्परत्वादादिवृद्धिः । को ब्रह्मा देवतास्य कायं हविः । श्रीर्देवतास्य श्रायम् ॥

1226. The short इ is the substitute of the final अ of क, when the affix is added.,

Thus क+अण्=कि+अण्=कै+अ=कायं "oblation sacred to Ka". As कायं हविः ॥ Similarly श्रायं from श्री "the oblation sacred to Śrî. The rule VI. 4. 148. S. 311 required the elision of इ before अण्; but it is prevented by the rule of vṛiddhi VII. 2. 117 S. 1075 which is subsequent to it.

१२२८ । शुक्राद्घन् । ४ । २ । २६ ॥

शुक्रियम् ॥

1228. The affix घन् comes in the sense of "that its deity", after the word 'sukra.

This debars अण् (IV. 1. 83 S. 1073). Thus शुक्र+घन्=शुक्रियम् हविः (VII. 1. 2 S. 475) 'an oblation belonging to Śukra'. Thus शुक्रियोऽध्यायः ॥

१२२९ । अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यां घः । ४ । २ । २७ ॥

अपोनप्त्रियम् । अपांनप्त्रियम् । अपोनपात् अपांनपाच्च देवता । प्रत्ययसन्नियोगेन तृत्वं रूपं निपात्यते । अत एवापोनपाते अपांनपातेऽनुब्रूहीति प्रैषः ॥

1229. The affix घ comes after the words 'aponaptṛi' and 'apânnaptṛi' in the sense of 'that its deity'.

This debars अण् ॥ Thus अपोनप्त्रियं हविः or अपांनप्त्रियम् ॥ The words अपोनपात् and अपांनपात् are the names of two deities; these words irregularly assume the form ending in नप्तृ when the affix is to be added, otherwise they retain their form. As in the directory sentence : अपोनपाते अपांनपातेऽनुब्रूहि ॥

१२३० । छ च । ४ । २ । २८ ॥

योगविभागो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः । अपोनप्त्रीयम् ॥ अपांनप्त्रीयम् ॥

शतरुद्राद्घश्च * ॥ घाच्छः । शतं रुद्रा देवता अस्य शतरुद्रियम् । शतरुद्रीयम् । घच्छयो-र्विधानसामर्थ्याद्द्विगोर्लुगनपत्ये इति न लुक् ॥

1230. Also 'Chha' is added to 'Aponaptṛi' and 'Apânnaptṛi' in the sense of 'that its deity.

The affix छ also comes in the sense of "that its deity" after the word Aponaptṛi and Apânnaptṛi. This debars अण् ॥ Thus अपोनप्त्रीयं or अपांनप्त्रीयम् 'oblaton secred to Aponapât or Appânnapât'.

Note :—This is made a separate sûtra, in order to prevent the application of the rule I. 3 10 S 128. For if it was included in the last, the sûtra would have run thus: "The affixes घ and छ come after Aponaptṛi and Apânnaptṛi", the meaning of which according to I. 3. 10 S. 128 would have been "the affix घ comes after Aponaptṛi, and छ after Apânnaptṛi". *But this is not what the author intended.* Hence two distinct sûtras.

Vârt :—The word शतरुद्र takes घ and छ both in the sense of 'that its deity.' e g. शतरुद्रीयम् and शतरुद्रियं ॥ The luk-elision of taddhita after Dvigu words taught by IV. 1. 88 S. 1080 does not take place here; for then the Vârtika would have become useless. The very fact that affixes are ordained after the Dvigu word śatarudra sets aside the rule of elision by implication.

१२३१ । महेन्द्राद्घाणौ च । ४ । २ । २६ ॥

चात्छः । महेन्द्रियं हविः । माहेन्द्रम् । महेन्द्रीयम् ॥

1231. The affix घ, and अण् as also the affix छ, come after the name Mahendra, in the sense of "this its deity".

As महेन्द्रीयम् हवी. = माहेन्द्रम् and महेन्द्रियम् 'oblation sacred to Mahendra'.

१२३२ । सोमाट्ट्यण् । ४ । २ । ३० ॥

सौम्यम् । टित्त्वान्ङीप् ॥ सौमी ऋक् ॥

1232. The affix ट्यण् comes after the name 'Soma', in the sense of "this its deity".

This debars अण् ॥ The ण् of ट्यण् causes Vṛiddhi. The ट causes the affixing of ङीप् in the feminine Thus सौम्ये हवि, सौमी ऋक् ॥ सौम्य+ङीप् (IV. 1. 15 S 470) = सौम्+ई (VI. 4. 150 S. 472) = सौमी ॥

१२३३ । वाय्वृतुपित्रुषसो यत् । ४ । २ । ३१ ॥

वायव्यम् । ऋतव्यम् ॥

1233. The affix यत् comes after the names of 'vâyu', 'ṛitu', Pitṛi' and 'Ushas', in the sense of "this its deity".

This debars अण् ॥ As, वायव्यम्, ऋतव्यम् ॥ The next form पितृ+यत् requires the following sûtra for its evolution.

१२३४ । रीङ् ऋतः । ७ । ४ । २७ ॥

अकृद्यकारेऽसार्वधातुके यकारे च्वौ च परे ऋदन्ताङ्गस्य रीङादेशः स्यात् । यस्येति च । पित्र्यम् उषस्यम् ॥

1234. री is substituted for the final short ऋ of a stem, before an affix beginning with य, when it is not a Krit nor a Sârvadhâtuka affix, and before the adverbial affix च्वि ॥

The anuvritti of क्ङिति is, however, not understood in this sûtra; that of च्वौ and अकृत्सार्वधातुकयोः is present. The कित् and ङित् not being understood here, we have पितादेवताऽस्य=पित्र्यम् which is thus formed पितृ+यत्=पित्री+य=पित्र्+य (ई being elided by VI. 4. 148 S. 311). So also उषस्यम् ॥

Note :—Why do we say short ऋ? Observe चेक्रीयते, from कृ विक्षेपे, with अङ् ऋतइद् धातोः and हलि च lengthening, निजेगिल्यते from कृ and गृ ॥

१२३५। द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ च। ४।२।३२॥

घाध्यत्। द्यावापृथिवीयम्। द्यावापृथिव्यम्। शुनासीरीयम्। शुनासीर्यम् ॥

1235. The affix छ comes also in the sense of 'this its deity', after the names 'Dyâvâ-Prithivî', 'Śunâsîra', 'Marutvat', Agnîshoma', 'Vâstoshpati' and 'Grihamedha'.

This debars अण् and ण्य ॥ Thus द्यावापृथिवीयम् or द्यावापृथिव्यम् 'belonging to the Gods Heaven and Earth'. शुनासीरीयम् or शुनासीर्यम् 'belonging to Śuna (Wind) and Śira (Sun)' (VI. 3. 26 S. 922 for the lengthening of the अ of शुन) मरुत्वतीयम् or मरुत्वत्यम् ॥ अग्नीषोमीयम् or अग्नीषोम्यम् ॥ वास्तोष्पतीयम् or वास्तोष्पत्यम् ॥ गृहमेधीयम् or गृहमेध्यम् ॥

Note :—According to Haradatta, Śunâsîra is an epithet of Indra, Marutvân is also a name of Indra, meaning 'Lord of Maruts'. Agnishoma is formed by VI. 3. 27. S 923. Vâstospati is an irregularly formed word = Vâstunah pati.

१२३६। अग्नेर्ढक्। ४।२।३३॥

आग्नेयम् ॥

1236. The affix ढक् comes in the sense of 'this its deity', after the name Agni.

Thus अग्निर्देवताऽस्य = आग्नेयः ॥

१२३७। कालेभ्यो भववत्। ४।२।३४॥

मासिकम्। प्रावृषेण्यम् ॥

1237. After words expressive of time, the affixes denoting 'who stays there' (IV. 3. 11 S. 1381 to IV. 3. 53 S. 1428), come also in the sense of 'this its deity'.

Thus by IV 3 11 S 1381 (*read with* IV 3 53 S 1428) the affix ठञ् comes after the words expressive of time, in the sense of 'who stays there' The same affix will also come in the sense of सास्य देवता ॥ Thus मासे भव = मासिकम् (मास + ठञ् = मास + इक VII 3 50 S 1170), प्रावृषेण्यम् (IV 3 17 S 1388) meaning 'monthly' and 'rainy' The words will also mean 'an oblation sacred to a month i e' as मासो देवताऽस्य मासिकम् ॥ &c

१२३८ । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् । ४ । २ । ३५ ॥

माहाराजिकम् । प्रौष्ठपदिकम् ॥

1238. The affix ठञ् comes, in the sense of 'this its deity', after the words 'Mahârâja' and 'Proshthapada'

Thus महाराजो देवताऽस्य = माहाराजिकम्, प्रौष्ठपदिक ॥

१२३९ । देवताद्वन्द्वे च । ७ । ३ । २१ ॥

अत्र पूर्वोत्तरपदयोरादेरचो वृद्धि स्यात् ञिति णिति किति च परे । आग्निमारुतम् ॥

1239. Before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क्, the Vriddhi is substituted for the first vowels of the both members of a Dvanda compound of the names of Devatas

As आग्निमारुती in आग्निमारुतीमनड्वाहीमालभेत् ॥ आग्निमारुत कर्म ॥

Note —The rule applies to Dvandas relating to hymns (सूक्त) and sacrificial offerings (हवि) ॥ Therefore not here स्कान्दविशाखो देवतेऽस्य = स्कान्दविशाख (IV 2 24 S 1226) So also ब्राह्मप्राजापत्यम् by ण्य from ब्रह्मप्रजापती ॥ See VI 3 26 S 922

The short इ in the आग्नि in आग्निमारुत आग्निमारुतम् is by VI 3 28 S 925. A compound relates to a sûkta which worships a deva through hymns, and that by which a 'havis' is determined is a compound relating to the sacrificial offering

१२४० । नेन्द्रस्य परस्य । ७ । ३ । २२ ॥

परस्येन्द्रस्य वृद्धिर्न स्यात् । सौमेन्द्र । परस्य किम् । ऐन्द्राग्न ॥

1240 But the Vriddhi of the first vowel of India, when it stands as the second member of a Dvanda compound, does not take place before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क् ॥

As सौमेन्द्र चारुन्द्र ॥ Why 'when it stands as the subsequent member ? Observe ऐन्द्राग्न मेकादशकपालं चरुं निर्वपेत् ॥

Note —There are two vowels in the word इन्द्र and when a Taddhita affix is added then one of the or the इ or the last vowel is elided by VI 4 148 &

811, and the other (i. e. the इ) coalesces with the last vowel of the first term सोम + इन्द्र + अण् = सोम + इन्द्र + अ = सौमे + न्द्र + अ ॥ Now, *no* vowel is left of इन्द्र
it gets the form न्द्र, so what is the necessity of the present prohibitory rule?
prohibition indicates the existence of the following maxim: बहिरङ्गमपि पूर्वोत्तरपदयो
कार्ये भवति, पश्चादेकादेशः or in other words पूर्वोत्तरनिमित्तकार्यात् पूर्वमन्तरङ्गोऽप्येकादेशो
"The substitution of one vowel of the final of the first and the initial of the se
member of a compound does not, even when it is antaranga, take place previous
an operation which concerns the first or the second member of the compound'
is on this maxim that the forms पुर्वेषुकामशम (VII. 3. 14 S. 1400) &c are construe
otherwise उ being the first vowel of the second member (इ of इषु having merge
पूर्व), would have been vriddhied.

१२४१ । दीर्घाच्च वरुणस्य । ७ । ३ । २३ ॥

दीर्घात्परस्य वरुणस्य न वृद्धिः । ऐन्द्रावरुणम् । दीर्घात्किम् । आग्निवारुणीमनड्वाहीमालभे
सर्वस्मिन्वर्तते इति नवयज्ञादिभ्य उपसंख्यानम् * ॥ नावयज्ञिकः कालः । पाकयज्ञिकः ॥
पूर्णमासादण् वक्तव्यः * ॥ पूर्णो मासोऽस्यां वर्तते इति पौर्णमासी तिथिः ॥

1241. Before a Taddhita affix having an indicato
ञ्, ण् or क्, in a Dvandva compound of god-names, t
vriddhi is not substituted for the first vowel of वरुण, whe
a long vowel precedes it.

As ऐन्द्रावरुणम्, मैत्रावरुणम् from इन्द्रावरुणौ &c (VI. 3. 26 S. 922). W
do we say 'a long vowel'? Observe आग्निवारुणीम् in आग्निवारुणीमनड्वाहीं माल
where a short vowel precedes it.

Note:—This word is derived from the compound word अग्नीवरुणौ the इ
अग्नि being lengthened by VI. 3. 27 S. 923. But in forming a Taddhita-derivat
from this word, the long ई is shortened by VI. 3. 28 S. 925, and therefore, it can
be said that a long vowel precedes वरुण ॥

Vārt:—After the words नवयज्ञ &c the affix ठञ् comes in the sense
'that exists in it'. As नवयज्ञोऽस्मिन् वर्तते = नावयज्ञिकः कालः ॥ So also पाकयज्ञिक

Vārt:—After the words पूर्णमास, the affix अण् comes in the same sen
As पूर्णमासोऽस्यां वर्तते = पौर्णमासी तिथिः 'the day in which the full-moon occurs.'

१२४२ । पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः । ४ । २ । ३६ ॥

एते निपात्यन्ते ॥

पितुर्भ्रातरि व्यत् * ॥ पितुर्भ्राता पितृव्यः ॥ मातुर्डुलच् * ॥ मातुर्भ्राता मातुलः ॥

मातृपितृभ्यां पितरि डामहच् ॥ मातुः पिता मातामहः । पितुः पिता पितामहः ॥ मात
ङीष् च * ॥ मातामही । पितामही ॥

सर्पिषोऽपि सोढदूसमरीसचा वक्तव्याः ॥ सकारपाठसामर्थ्यान्न षः । सर्पिसोढम् सर्पिदूसम् । सर्पिमरीसम् ॥

तिलाभिष्फलात्पिञ्जपेजौ ॥ तिलपिञ्ज । तिलपेज । वन्ध्यस्तिल इत्यर्थः ॥

पिञ्जश्छन्दसि डिच्च ॥ तिल्पिञ्ज ॥

* 1242 The words pitrivya, 'a father's brother', mâtula, 'a mother's brother', mâtâmaha, 'a mother's father' and pitâmaha, 'a father's father' are irregularly formed

We can infer from these forms what were the affixes having what indicatory letters *employed* in what sense and coming after what cases of the base Thus if any rules need be formed, we may enunciate the following

Vârtika —पितृमातृभ्यां भ्रातरि व्यत् डुलचौ "the affixes व्यत् and डुलच् come respectively after the words pitri and mâtri in the sense of his or her brother' Thus पितृव्य and मातुल respectively

Vârtika —मातृपितृभ्यां पितरि डामहच् , मातरि षिच्च ॥ The affix dâmahach comes, in the sense of their father, and their feminine is formed as if the affix had an indicatory ष ॥ Thus पितामह (f पितामही) मातामह (f मातामही) ॥

Vârt —The affixes सोढ दूस and मरीसच् come after the word सर्पि, in the sense of 'milk As सर्पिस्सोढम्—सर्पिसोढम्, or सर्पिदूसम् or सर्पिमरीसम् ॥ The स is not changed to ष in these, for if it was so changed the author would have read षोढम् &c in the rule, in order to shorten the process The fact of his using सोढम् &c shows that the स is not to be changed to ष in these examples

Vârt —The affixes पिञ्ज and पेज come after the word तिल in the sense of fruitless As निष्फलास्तिल = तिलपिञ्ज and तिलपेज ॥

Vârt —The affix पिञ्ज is treated like डित् in the Chhandas As तिल्पिञ्ज ॥

१२४३ । तस्य समूहः । ४ । २ । ३७ ॥

काकानां समूहः काकम् । बाकम् ।

1243. An affix is added to a word, when the sense is 'a collection thereof'

Thus काकानां समूहः = काकम् ॥ So also बाकम् ॥

Note —The affix अण् (IV I 83 S 1073) already taught is added to a word in the 6th case in construction in the sense of collection What is the example

of this? In order to apply the affix अण्, we must apply it to those words only, to which the special rules hereinafter taught do not apply. In other words, the affix अण् is added in the sense of collection thereof, to a word which denotes a conscious being, which has udâtta accent on the first syllable, which does not end with a Gotra-affix, and which is not a word specifically mentioned in the subsequent sûtras. For, a word expressing a non-conscious being, will take the affix ठक् by IV. 2. 47 S. 1256, a word having anudâtta on the first syllable will have the affix अञ् IV. 3. 44 S. 1419, a Gotra word will take वुञ् IV. 2. 39 S. 1246 and especial words like केदार &c take यञ् &c. Making all these exclusions, the example we get is:—काकानां समूहः = काकम् 'a collection of crows' काकम् ॥ The phrase तस्य समूहः of this aphorism governs all the subsequent sûtras up of sûtra IV. 2. 51 S. 1260 inclusive.

Vârt:—The affix ग्रामच् comes after the words गुण &c. As गुणग्रामः 'a collection of qualities', करणग्रामः &c. The following are some of such words:—गुण, करण, तत्त्व, शब्द, इन्द्रिय, &c. It is an âkritigaṇa.

१२४४। भिक्षादिभ्योऽण्। ४। २। ३८॥

भिक्षाणां समूहो भैक्षम्। गर्भिणीनां समूहो गार्भिणम्। इह भस्याढे इति पुंवद्भावे कृते॥

1244. The affix अण् comes, in the sense of 'collection thereof', after the words 'bhikshâ' &c.

The repetition of the word अण् in this sûtra, though its anuvṛitti was here, is for the sake of removing the operation of any obstructing rule.

Thus भिक्षाणां समूहः = भैक्षम् "what is collected in the shape of alms'. So also गार्भिणम् ॥ It is thus formed गर्भिणी + अण् = गर्भिण (the masculine form of a Bha is substituted, when a Taddhita affix follows without an indicatory ढ, भस्याढे तद्धिते See VI. 3. 35. S. 836 Vârtika) Now the sûtra VI. 4. 144 S. 679 requires the elision of the syllable इन् of गर्भिन्, but the following sûtra prevents that.

१२४५। इनण्यनपत्ये। ६। ४। १६४॥

अनपत्यार्थेऽणि परे इन् प्रकृत्या स्यात्। तेन नस्तद्धित इति टिलोपो न। युवतीनां समूहो यौवनम्। शब्दत्वादनुदात्तादेरञि यौवतम्॥

1245. The final इन् of a bha stem remains unaltered before the non-Patronymic अण् affix.

Therefore there is not the elision of the final syllable, though required by VI. 4. 144 S. 679. Thus we get गार्भिणम् ॥ Similarly यौवनम् from युवति ॥ This word is anudâtta-accented on the first syllable, and would have taken

यञ् (IV. 2 44. S 1253) but takes अण्, and hence it is included in the Bhikshâdi class When युवति becomes masculine, the ति ceases, and we have युवन् + अण् = यौवनम् "a collection of young women"

The word यौवतम् however is another form. Here the affix added is अञ् (IV. 2 44 S. 1253) and not अण्, and it is added to युवत् ending in शतृ affix; which has anudâtta on the first syllable.

१२४६ । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् ।४।२।३९॥

एभ्य एकार्थे वुञ् स्यात् । लौकिकमिह गोत्रं तदपत्यमात्रम् ॥

1246. The affix वुञ् comes in the sense of 'collection thereof', after a word denoting a patronymic, and after 'ukshan', 'ushṭra', 'urabhra', 'râjan', 'râjanya', 'râjaputtra' 'vatsa', 'manushya' and 'aja'.

The word गोत्र is used here in its popular and not technical sense meaning any descendant or offspring. The वु of the affix वुञ् is replaced by अक by the following sûtra.

१२४७ । युवोरनाकौ । ७ । १ । १ ॥

यु वु एतयोरनुनासिकयोः क्रमात् अन अक एतावादेशौ स्तः । ग्लुचुकायनीनां समूहो ग्लौचुकायनकम् । औक्षकमित्यादि । प्रापत्यस्य नेति प्रकारे प्राप्ते ॥

प्रकृत्याके राजन्यमनुष्ययुवानः * ॥ राजन्यकम् । मानुष्यकम् ॥
वृद्धाच्चेति वक्तव्यम् * ॥ वार्धकम् ॥

The other words of sûtra IV. 2. 39. S. 1246 exhibit no irregularity. As राजपुत्रकम्, वात्सकम् and शाजकम् ॥

Vârtika :—The affix वुञ् comes also after the word वृद्ध e. g. वार्द्धकम् 'a collection of old men.

Why do we say nasalised यु and वु? Observe ऊर्णाया युस् (V. 2. 123, S. 1929). Here the यु is not replaced by अन, and we have ऊर्णायुः ॥ So also in भुजिमृङ्भ्यां युक्त्युकौ ॥ Here the यु of युक् and त्युक् (Un III. 21) are not replaced by अन.; as भुज्युः and मृत्युः ॥ In the affixes above mentioned, the semi-vowel is not considered to have the nasal. There are no visible marks of nasality on any affixes, but the maxim is प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः ॥

१२४८ । केदाराद्यञ्च ४ । २ । ४० ॥

च्याद्वुञ् । कैदार्यम् । कैदारकम् ॥

गणिकाया यञिति वक्तव्यम् * ॥ गाणिक्यम् ॥

1248. The affix यञ् as well as the affix वुञ्, comes after the word केदार, in the sense of 'collection thereof.'

This debars ठक् of IV. 2. 47. Thus केदाराणाम् समूहः = कैदार्यम् or कैदारकम् ॥

Vârt :—The affix यञ् comes after गणिका e. g. गाणिक्यम् ॥

१२४९ । ठञ्कवचिनश्च । ४ । २ । ४१ ॥

चात्केदारादपि । कवचिनां समूहः कावचिकम् ॥ कैदारिकम् ॥

1249. The affix ठञ् comes, in the sense of 'collection thereof', after the word 'kedâra', and also after the word 'kavachin'.

We read the anuvritti of केदार in this Sûtra, by virtue of the word च ॥ Thus कवचिनां समूहः = कावचिकम् (VI. 4. 164 S. 1245); and कैदारिकम्

१२५० । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत् । ४ । २ । ४२ ॥

ब्राह्मण्यम् । माणव्यम् । वाडव्यम् ॥

पृष्ठादुपसंख्यानम् * ॥ पृष्ठ्यम् ॥

1250. The affix यन् is added, in the sense of 'collection thereof,' after the words 'brâhmaṇa', 'mâṇava', and 'vâḍava'.

The indicatory न् of यन् makes the word take udâtta accent on the first syllable (VI. 1. 197). Thus ब्राह्मण्यम्, माणव्यम्, वाडव्यम् ॥

Vârt :—Also after the word पृष्ठ e. g. पृष्ठ्यम् ॥

१२५१ । ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् । ४ । २ । ४३ ॥

ग्रामता । जनता । बन्धुता ॥

गजसहायाभ्यां चेति वक्तव्यम् * ॥ गजता । सहायता ॥

अह्नः ख क्रतौ * ॥ अहीनः । अहर्गणसाध्यसुत्याकः क्रतुरित्यर्थः । क्रतौ किम् । आह्नः । इह खण्डिकादित्वादञ् । अह्नष्टखोरेवेति नियमाट्टिलोपो न ॥

पर्श्वा णस् वक्तव्यः * ॥

1251 The affix 'tal' comes, in the sense of 'collection thereof' after the words 'grâma', 'jana', and 'bandhu'.

Thus ग्रामता 'a collection of villages The words ending in तल् are all feminine So also जनता a collection of persons बन्धुता a collection of relatives

Vârt —The affix '*tal*' comes after गज and सहाय also e g गजता a collection of elephants' सहायता 'a collection of allies

Vârt —The affix ख is added to अहन् in the sense of a 'sacrifice e. g अहीन a Soma sacrifice lasting for several days Kratu means a Soma sacrifice extending over several days Otherwise the form is आह्न by अञ (see IV 2 45 S 1254) The final अन् here is not elided because of the restriction enunciated in VI 4 145 S 789.

Vârt —The affix णस comes after पर्शु e g पार्श्वम् 'a collection of axes The final उ of पर्शु is not changed by guna into अव् before the affix because the word पर्शु is treated as a pada word and not a Bha word by the next sûtra —

१२५२ । सिति च । १ । ४ । १६ ॥

सिति परे पूर्वं पदसंज्ञं स्यात् । अभसंज्ञत्वाद्गुणो न । पर्शूनां समूहः पार्श्वम् ॥

1252 When an affix having an indicatory स् follows then that which precedes it is called pada

Therefore the उ of पर्शु does not take guna substitution So we have पर्शूनां समूहः = पार्श्वम् and not पार्शवम्

१२५३ । अनुदात्तादेरञ् । ४ । २ । ४४ ॥

कापोतम् । मायूरम् ॥

1253 The affix अञ् comes, in the sense of 'collection thereof', after the words having anudâtta on the first syllable.

Thus कपोतानां समूहः = कापोतम्, मायूरम् ॥

१२५४ । खण्डिकादिभ्यश्च । ४ । २ । ४५ ॥

अञ् स्यात् । खण्डिकानां समूहः खाण्डिकम् ॥

1254. The affix अञ् comes, in the sense of 'collection thereof' after the words 'khaṇḍika &c.

This sûtra applies to words having anudâtta on the first syllable, and being names of non-living things. e. g. खाण्डिकम्, वाडवम् ॥

१२५५ । चरणेभ्यो धर्मवत् । ४ । २ । ४६ ॥

काठकम् । छान्दोग्यम् ॥

1255. After the name of a Vedic School, the affixes which denote the rule of that School, come also in the sense of 'collection thereof,.

Note :—The Vedic Schools or Charaṇas are like कठ, कलाप &c. The affixes denoting the rule of the School are those taught in Sûtras IV. 3. 126. S. 1506 &c. The word धर्म does not occur in the Sûtra IV. 3. 126, S. 1506 or any where else, but it occurs in the following *ishti* under that Sûtra :—चरणाद्धर्माम्नाययोः ॥

Thus कठानां धर्म=काठकम्, so also कठानां समूहः=काठकम् ॥ Similarly छान्दोग्यम् ॥

१२५६ । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् । ४ । २ । ४७ ॥

साक्तुकम् । हास्तिकम् । धैनुकम् ॥

1256. The affix ठक् comes, in the sense of 'collection thereof', after the names of non-living things and after 'hasti' and 'dhenu'.

This debars यञ् and अञ् ॥ The अपूपानां समूहः=आपूपिकम् । साक्तुकम् ॥ The affix ठक् is replaced by इक् (VII. 3. 50 S. 1170) or क (VII. 3. 50 S. 1170). Thus हास्तिकम्, धैनुकम्, शाष्कुलिकम् ॥

१२५७ । केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम् । ४ । २ । ४८ ॥

पक्षे ठगणौ । कैश्यम् । कैशिकम् । अश्वीयम् । आश्वम् ॥

1257. The affixes 'yañ' and 'chha' come optionally in the sense of 'collection thereof', respectively after the words केश and अश्व ॥

Thus केशानां समूहः=कैश्यम् or कैशिकम् (IV. 2. 47 S. 1256), अश्वानां समूहः=आश्वम् (IV. 1. 63 S. 518) or अश्वीयम् ॥

१२५८ । पाशादिभ्यो यः । ४ । २ । ४९ ॥

पाश्या । तृण्या । धूम्या । वन्या । वात्या ॥

1258. The affix 'ya' comes, in the sense of 'collection thereof', after the words पाश &c.

Thus पाश्या, तृण्या, धूम्या, वन्या and वात्या. These words are feminine

1 पाश, 2 तृण 3 धूम, 4 वात, 5 अङ्गार, 6 पोटल (पोटलका K) 7 पोत, 8 गल, 9 पिटक 10 पिटाक, 11 शकट, 12 हल, 13 नट (नड K) 14 वन 15 वासक ॥

१२५९ । खलगोरथात् ।४।२।५०॥

खल्या । गव्या । रथ्या ॥

1259. The affix 'ya' comes in the sense of 'collection thereof', after the words 'khala', 'go' and 'ratha'.

Thus खल्या, गव्या and रथ्या ॥ These three words have not been included in the पाशादि class, in order that the next rule IV 2 51 should apply to them

१२६० । इनित्रकट्यचश्च ।४।२।५१॥

खलादिभ्य क्रमात्स्युः । खलिनी । गोत्रा । रथकट्या ॥

खलादिभ्य इनिर्वक्तव्यः ॥ डाकिनी । कुटुम्बिनी । आकृतिगणोऽयम् ॥

1260 The affixes 'ini' 'tra' and 'katyach' come in the sense of 'collection thereof', respectively after the word 'khala', 'go' and 'ratha'.

Thus खलिनी, गोत्रा रथकट्या ।

Vârt —The affix इनि comes after the words खल &c. Thus डाकिनी, कुण्डलिनी, कुटुम्बिनी ॥ *This is an âkritigana*

Vart —The affix खण्डच् comes after the words Kamala &c As कमलखण्डम्, अम्भोजखण्डम् ॥ कमल अम्भोज पद्मिनी, कुमुद सरोज, नलिनी, कैरविणी belong to this class These are आकृतिगण ॥

Vart.—The affix स्कन्धच् comes after the words नर, करि and तुरङ्ग ॥ As, नरस्कन्ध, करिस्कन्ध and तुरङ्गस्कन्ध ॥

Vart.—The affix काण्ड comes after the words तृण &c Thus तृणकाण्डम् तृणकाण्डम्, कर्मकाण्डम् ॥

१२६१ । विषयो देशे ।४।२।५२॥

षष्ठ्यन्तादण् स्याद्विषयशब्दार्थे स चेद्देशः । शिबीनां विषयो देशः शैबः । देशे किम् । देवदत्तस्य विषयोऽनुवाकः ॥

1261. The affix अण् (IV 1 83) comes after a word in the sixth case in construction, in the sense of 'any body's sphere', if a country is indicated by such sphere.

Thus शिबीनां विषयो देशः = शैबः 'The country within the sphere of the Sibis'. Why do we say 'if a country is meant'? Observe देवदत्तस्य विषयोऽनुवाकः ॥

Note —The anuvritti of समूह (IV 2 37 S 1243) does not extend further but the anuvritti of तस्य (IV. 2 37 S 1243) is to be read into it The whole sûtra thus becomes तस्य विषयो देशः 'his sphere—in denoting a country' The word विषय 'sphere, topic' has many significations Sometimes it means an estate, as विषयो लब्ध

'a village has been acquired.' Some times it means, an object of perception, as चक्षु विषयो रूपं 'color is the object of sight &c'. Therefore the word देश has been used in the Sûtra, in order to fix the particular meaning of the word विषय ॥

१२६२ । राजन्यादिभ्यो वुञ् । ४ । २ । ५३ ॥

राजन्यकः ॥

1262. The affix वुञ् comes after the words rájanya &c, in the same sense.

This debars अण् ॥ Thus राजन्यानां विषयो देशः = राजन्यकः, ॥ It is an आकृतिगणः ॥

1 राजन्य, 2 आनृत*, 3 बाभ्रव्य*, 4 शालङ्कायन, 5 देवयात (देवयातव ; देवयान,) 6 अग्नीड, 7 वरत्रा*, 8 जालंधरायण, 9 राजायन*, 10 तेलु*, 11 आत्मकामेय, 12 अम्बरीषपुत्र, 13 वसाति, 14 बैल्यवन, 15 शैलूष, 16 उदुम्बर, 17 तीव्र*, 18 बैल्वज (बैल्यस्प) 19 आर्जुनायन, 20 संप्रिय, 21 दाक्षि, 22 ऊर्णनाभि, 23 आप्नीत, 24 वैतिल, 25 वाचक, ॥

१२६३ । भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो विधल्भक्तलौ । ४ । २ । ५४ ॥

भौरिकीणां विषयो देशः भौरिकिविधम् । भौलिकिविधम् । ऐषुकारिभक्तम् । सारसायनभक्तम ॥

1263. The affixes 'vidhal' and 'bhaktal' come respectively after the words 'Bhauriki', and 'Aishukári &c' in the sense of 'sphere of country'.

This debars अण् ॥ Thus भौरिकिविधम् भौलिकिविधम् &c. ऐषुकारिभक्तम्, सारस्यायनभक्तम् &c.

1 भौरिकि, 2 भौलिकि, 3 चैटयत*, 4 चैटयत (चौटयत), 5 काणेय, 6 वाणिजक, 7 वालिकाज्य (वाणिकाज्य ; वालिज, वैलिज्यक), 8 सैकयत (शैकयत), 9 वैकयत, 10 वैषेय ॥

1 ऐषुकारि, 2 सारस्यायन (सारसायन), 3 चान्द्रायण, 4 द्व्याक्षायण, 5 त्र्याक्षायण (त्र्यायण), 6 औडायन, 7 जौलायन, 8 खाडायन, 9 दासमित्रि, 10 दासमित्रायण, 11 शौद्रायण (शौद्रायण), 12 दाक्षायण, 13 शायण्डायन*, 14 तार्क्ष्यायण, 15 शौभ्रायण, 16 सौवीर, 17 सौवीरायण*, 18 शयण्ड, 19 शौण्ड, 20 शयाण्ड, 21 वैश्वमानव, 22 वैश्वधेनव, 23 नड (नद) 24 तुण्डदेव, 25 विश्वदेव (विशदेव and वैश्वदेय), 26 सापिण्डि ॥ 27 शौण्डि, 28 साशण्डि, 29 भलायन, 30 औलालायन ॥

१२६४ । सोऽस्यादिरिति छन्दसः प्रगाथेषु । ४ । २ । ५५ ॥

अण् । पङ्क्तिरादिरस्येति पाङ्क्तः प्रगाथः ॥

स्वार्थ उपसंख्यानम् * । त्रिष्टुबेव त्रैष्टुभम् ॥

1264. The affix अण् (IV. 1. 83 S. 1073) added to the names of Metres, indicates a Pragâtha beginning therewith.

Note:—The words of this sûtra require a little explanation. सः 'that' i. e. a word in construction in the first case. अस्य 'its' i. e. this gives the meaning

of the affix आदि 'beginning', this qualifies the base or prakriti. The word इति is added for the sake of precision. छन्दस 'after the name of a metre'. This points out the base. प्रगाथेषु 'in the sense of Pragātha'. This qualifies the meaning of the affix. To put it in other words the sūtra means that the affix अण् is added to the name of a metre, when that metre is the beginning of a Pragātha, and the whole word so formed means a Pragātha beginning with that metre.

Thus पङ्क्ति is the name of a metre adding अण् to it we get पाङ्क्त which means "a Pragātha beginning with the metre Pankti". Similarly आनुष्टुभ, जागत &c.

Why do we say "beginning"? If the metre is in the middle or end of a 'Pragātha' the affix will not be employed. Why do we say 'after the name of a metre'? The affix will not be added to a word which is in the beginning of a Pragātha. Why do we say 'in the sense of a Pragātha'? The affix will not be added if the metre is the beginning of an Anuvāka &c and not of a Pragātha. Pragātha is the name of a particular kind of Mantra or Hymn यत्र द्वे ऋचौ प्रगायनेन तिस्रः क्रियन्ते स प्रगायनात् प्रकर्षगानात् वा प्रगाथ इत्युच्यते ॥

Vārt —The affix अण् is added to the name of a metre in a self descriptive sense without changing the meaning of it, and the word so formed is in the neuter gender. As त्रैष्टुभम् 'the metre Trishtubha', जागतम् &c.

१२६५ । संग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः । ४ । २ । ५६ ॥

सोऽस्येत्यनुवर्तते । सुभद्रा प्रयोजनमस्य संग्रामस्येति सौभद्रः । भरता योद्धारोऽस्य संग्रामस्य भारतः ॥

1265 The same affix अण् indicates, when it is added to a word which denotes either the object of battle or the warrior of a battle, a battle fought for that object or by that warrior as a leader.

Note —The phrase सोऽस्य is understood here showing that the word in construction to which the affix is to be added must be in the first case and must be the name of the object प्रयोजन or of the warrior योद्धृ ॥ The whole word so formed must denote a 'battle'. Therefore the word संग्राम gives the meaning of the affix.

Thus सुभद्रा प्रयोजनमस्य संग्रामस्य = सौभद्रः 'A battle fought for Subhadrā'. Similarly भारतः ॥

Note —Why do we say 'in the sense of a battle'? Observe सुभद्रा प्रयोजनमस्य दानस्य Subhadrā is the object of this gift. Here no affix is added. Why do we say 'after a word denoting an object or a warrior'? Observe सुभद्रा प्रेक्षिकाऽस्य संग्रामस्य ॥

१२६६ । तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायां णः । ४ । २ । ५७ ॥

दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायां दाण्डा । मौष्टा ॥

1266. The affix ण added to the name of a weapon, indicates a game played with that weapon.

The sûtra literally translated means: 'that is the weapon in this, denoting play; the affix ण is added' i. e. to a word in the first case in construction, denoting the name of a weapon; ण is added to denote a play. Thus दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायां = दाण्डा "a game played with sticks". So also मौष्टा "a game played with fists".

Note :—Why do we say 'a weapon'? Observe माला भूषणमस्यां क्रीडायाम् 'the garland' is an ornament in this play'. Here no affix is added to माला ॥ Why do we say 'in denoting a game'? Observe :—खड्गः प्रहरण मस्यां सेनायाम् 'the sword is the weapon in this army'. These words are as a rule in the feminine gender (IV. 1. 4 S. and 15), the feminine being formed by आ ॥

१२६७ । घञः सास्यां क्रियेति ञः । ४ । २ । ५८ ॥

घञन्तात्क्रियावाचिनः प्रथमान्तादस्यामिति सप्तम्यर्थे स्त्रीलिङ्गे ञप्रत्ययः स्यात् । घञ इति कृद्ग्रहणाद्गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणम् ॥

1267. The affix ञ, added to a noun of action ending in the affix घञ् denotes an action occurring in that.

These words are also feminine. The meaning of the words of the aphorism is :—घञः "after a word ending in the affix घञ्"; सा 'that' अस्यां 'in it', the feminine gender shows that the word is also feminine. क्रिया "action"; this qualifies the sense of the affix. To put it in other words, the sûtra means, "After a word ending in घञ्, expressing an action, being in the Ist case in construction, the affix ञ is added in the sense of a 7th case-affix, the resultant word being in the feminine gender".

The घञ् formed word may be preceded by a *gati*, or a *kâraka*, or an *upapada*, and the rule will still apply, as घञ् is a Krit affix. As an example under this sûtra, let us take the घञ् formed word पातः preceded by the upapada श्येन ॥ Thus श्येन + पात + ञ ॥ Now applies the following.

१२६८ । श्येनतिलस्य पाते ञे । ६ । ३ । ७१ ॥

श्येन तिल एतयोर्मुमागमः स्यात् ञप्रत्यये परे पातशब्दे उत्तरपदे । श्येनपातोऽस्यां वर्तते श्यैनंपाता मृगया । तिलपातोऽस्यां वर्तते तैलंपाता स्वधा । श्येनतिलस्य किम् । दण्डपातोऽस्यां तिथौ वर्तते दाण्डपाता तिथिः ॥

1268. मुम् is the augment of the words श्येन and तिल, before पात, when the affix ञ is added.

Thus श्येनपातोऽस्यां वर्तते—श्यैनंपाता, so also तैलंपाता ॥ Thus श्यैनंपाता मृगया 'a chase with hawks to bring down or fell the prey'. तैलंपाता स्वधा "an

oblation to the ancestors in which sesamum is thrown" Why do we say श्येन and तिल only? Observe दण्डपातोऽस्यां तिथौ वर्तते—दाण्डपाता तिथिः, मौसलपाता तिथिः॥

Note —Why do we say before घञ्? Observe श्येनपातः॥

१२६९। तदधीते तद्वेद। ४। २। ५९॥

व्याकरणमधीते वेद वा वैयाकरणः॥

1269 The affix अण् (IV. 1. 83 S 1073) comes after a word denoting 'some subject of study', in the sense of 'who has studied that or who understands that'.

In other words, the sûtra means that the affix is added to a word in the accusative case in construction, denoting a person who studies or knows, that As व्याकरणमधीते = वैयाकरणः (VII 3 3 S 1098) 'who knows grammar' The word तद् is repeated in this sûtra, in order to show a distinction between one who studies and who understands

१२७०। क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक्। ४। २। ६०॥

क्रतुविशेषवाचिनामिवेह ग्रहणम्। तेभ्यो मुख्यार्थेभ्यो वेदितरि तत्प्रतिपादकग्रन्थपरेभ्योऽध्येतरि। आग्निष्टोमिकः। वाजपेयिकः। उक्थं सामविशेषस्तल्लक्षणपरो ग्रन्थविशेष उक्थम्। तदधीते वेद वा औक्थिकः॥

मुख्यार्थात्तूक्थशब्दाट्ठगेव नेष्यते॥ न्यायम् नैयायिकः। वृत्तिम् वार्तिकः। लोकायतम् लौकायतिक इत्यादि॥

सूत्रान्तादकल्पादेरिष्यते॥ सांग्रहसूत्रिकः। अकल्पादेः किम्। काल्पसूत्रः॥

विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेति वक्तव्यम्॥ वायसविद्यिकः। गौलक्षणिकः। आश्वलक्षणिकः। पाराशरकल्पिकः॥

अङ्गक्षत्रधर्मत्रिपूर्वाद्विद्यान्तान्नेति वक्तव्यम्॥ आङ्गविद्यः। क्षात्रविद्यः। धार्मविद्यः। त्रिविधा विद्या त्रिविद्या तामधीते वेद वा त्रैविद्यः॥

आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्च॥ यवक्रीतमधिकृत्य कृतमाख्यानमुपचाराद्यवक्रीतं तदधीते वेत्ति वा यावक्रीतिकः। वासवदत्तामधिकृत्य कृता आख्यायिका वासवदत्ता। अधिकृत्य कृते ग्रन्थ इत्यर्थे वृद्धाच्छः। तस्य लुबाख्यायिकाभ्यो बहुलमिति लुप्। ततोऽनेन ठक्। वासवदत्तिकः। ऐतिहासिकः। पौराणिकः॥

सर्वादेः सादेश्च लुग्वक्तव्यः॥ सर्ववेदानधीते सर्ववेदः। सर्वतन्त्रः। सवार्तिकः। द्विगोर्लुगिति लुक्। त्रितन्त्रः॥

इकन्पदोत्तरपदाच्छतषष्टेः षिकन्पथः॥ पौर्वपदिकः। औत्तरपदिकः। शतपथिकः। शतपथिकी। षष्टिपथिकः। षष्टिपथिकी॥

1270 The affix ठक् comes in the sense of 'one who studies or one who understands', after the name of a sacrifice, after 'uktha &c', and after a stem ending with the word sûtra.

This debars अण् ॥ When the base has the primary sense of 'sacrifice', then the force of the affix is 'he who knows that sacrifice'; when it means the book treating of that sacrifice, then the force of the affix is, 'he who *studies* that book.' Thus आग्निष्टोमिकः 'who understands Agnishtoma Sacrifice or studies the book teaching it.". वाजपेयिकः औक्थिक्यः ॥ Uktha is a kind of sâma. The book treating of it is also called Uktha by a figure of speech. लौकायतिकः, वार्त्तिकसूत्रिकः, सांग्रहसूत्रिकः ॥

Isthi:—The affixes ठक् and अण् do not come after the word उक्थ when used in its primary sense. Therefore औक्थिक्यः always means 'one who studies the prâtiśâkhya of the Sâma Veda" and never means 'he who understands उक्थ ॥

Similarly न्याय or नैयायिकः, वृत्तिम or वार्त्तिकः ; लोकायतम् or लौकायतिकः &c. All these are words of the उक्थादि class, for a list of which see below.

As regards सूत्रान्त words to which also this sûtra is applicable, we must remember the following.

Isthi:—The affix ठक् comes after a stem ending with the word सूत्र when the preceding word in composition is not कल्प ॥ Thus सांग्रहसूत्रिकः from संग्रहसूत्र meaning 'one who studies Sangraha sûtra.' Why do you say 'when the preceding word is not सूत्र'? Observe काल्पसूत्रः 'one who studies Kalpa sûtra'; formed by the affix अण् and not ठक् ॥

Vâr:—This affix comes after words ending in विद्या, लक्षण and कल्प, as वायसविद्यिकः, गौलक्षणिकः, आश्वलक्षणिकः पाराशरकल्पिकः ॥

Vârt:—Not so if the word विद्या is preceded by the words अङ्ग, क्षत्र, धर्म संसर्ग and त्रि ॥ As अंगविद्यामधीते = आङ्गविद्यः, क्षात्रविद्यः, धार्मविद्यः सांसर्गविद्यः, त्रैविद्यः ॥ All these are formed by अण् and not ठक् ॥

The word त्रैविद्यः; has this peculiarity that it is formed from the word त्रिविद्या meaning "three sorts of knowledge" (तिस्रो विद्याः) ॥ If we analyse the word as तिस्रोविद्याऽधीते then, the form would be त्रिविद्यः and not त्रैविद्यः for it would be then तद्धितार्थद्विगु in which the affix would be elided by IV. 1. 88. S. 1080.

Vârt:—The affix ठक् comes in the same sense after names of stories (आख्यान), narratives (आख्यायिका), and after the words इतिहास and पुराण ॥ As यावक्रीतिकः, वासवदत्तिकः, ऐतिहासिकः, पौराणिकः ॥

The story describing the adventures of Yavakrita, is called by a figure of speech Yavakrita. He who studies or knows the work यवक्रीतम् is यावक्रीतिकः । Similarly the story relating to Vâsavadattâ is वासवदत्ता ॥ Here the affix छ is ordained by IV, 2, 114 S. 1337 with the force of the sûtra IV. 3. 87 S. 1467.

But this affix is elided by the *Vârtika* लुबाख्यायिकाभ्यो बहुलम् 'there is diversely the elision of the affix after words denoting 'narratives'. So छ being elided, the *form remains as* वासवदत्ता *to which is added* ठक् ॥ So we get वासवदत्तिक ॥

Vârt —This affix is elided after words beginning with सर्व, and स, and after Dvigu compounds As सर्ववेद, 'one who studies all the Vedas', So also सर्वतन्त्र । सवार्तिक ॥

He who studies two Tantras will be called द्वितन्त्र Here the samâsânta affix is elided by IV 1 88 S 1080

Vart —The affix इकन् comes in the same sense after a compound word ending in पद्, as, पूर्वपदिक and उत्तरपदिक ॥

Vârt —The affix ष्ठिकन् comes in the same sense, after the compound words शतपथ and षष्टिपथ ॥ As शतपथिक f शतपथिकी (IV 1 41 S 498), षष्टिपथिक (f षष्टिपथिकी) ॥

1 उक्थ, 2 लोकायत 3 न्याय, 4 न्यास, 5 पुनरुक्त, 6 निरुक्त 7 निमित्त 8 द्विपदा, 9 ज्योतिष (द्विपदी ज्योतिषि) 10 अनुपद 11 अनुकल्प, 12 यज्ञ 13 धर्म, 14 चर्चा, 17 क्रमेतर, 16 श्लक्ष्ण 17 संहिता, 18 पदक्रम (पद । क्रम) 19 संघट्ट (संघात also संघट) 20 वृत्ति, 21 परिषद्*, 22 संग्रह, 23 गण, 24 गुण (गुणागुण or गण, गुण), 25 आयुर्वेद, 26 अनुगुण ॥

१२७१ । क्रमादिभ्यो वुन् । ४ । २ । ६१ ॥

क्रमकः । क्रम, पद, शिक्षा मीमांसा, इति क्रमादि ॥

1271 The affix वुन् comes, in the sense of "who studies or who knows", after the words 'Krama &c'.

This debars अण् ॥ Thus क्रमक (VII 2 1 S 2297) पदक &c The words 1 क्रम 2 पद 3 शिक्षा, 4 मीमांसा 5 सामन् belong to this class

१२७२ । अनुब्राह्मणादिनिः । ४ । २ । ६२ ॥

तदधीते तद्वेदेत्यर्थे । ब्राह्मणसदृशो ग्रन्थोऽनुब्राह्मणं तदधीते अनुब्राह्मणी । मत्वर्थीयेनैव सिद्धे अण्बाधनार्थमिदम् ॥

1272 The affix 'ini' comes in the sense of "who studies or who knows", after the word 'anubrâhmaṇa'.

This debars अण् ॥ The word अनुब्राह्मण means 'a book in the imitation of or similar to a Brâhmaṇa book' He who studies an अनुब्राह्मण is called अनुब्राह्मणिन्, which word is thus declined —अनुब्राह्मणी, अनुब्राह्मणिनौ, &c. The affix इनि also has the *force of* मतुप्, and by Sûtra V 2 115 S 1932 अत इनिठनौ, this word अनुब्राह्मण might have taken both the affixes इनि and ठन् in the sense of मतुप्, but as a matter of fact, it only takes इनि in that sense. Though it would have taken इनि by the V. 2, 115 S 1922, its separate

mention here is for the sake of preventing the application of अण्। In the Bhâshya however this Sûtra is declared superfluous, which implies that अण् also is added.

१२७३। वसन्तादिभ्यष्ठक्। ४। २। ६३॥

वासन्तिकः। अथर्वाणमधीते आथर्वणिकः। दाण्डिनायनेति सूत्रे निपातनाट्टिलोपो न॥

1273. The affix ठक् comes in the sense of 'one who studies or who knows,' after the words 'vasanta' &c.

This debars अण्। As, वासन्तिकः 'one who studies the book relating to the Spring.' आथर्वणिकः &c। The final अन् of अथर्वन् is not elided because the form is so exhibited in the sûtra VI. 4. 174 S. 1145.

1 वसन्त, 2 ग्रीष्म, 3 वर्षा, 4 शरद्, 5 हेमन्त, 6 शिशिर, 7 प्रथम, 8 गुण, 9 चरम, 10 अनुगुण, 11 अथर्वन्, 12 आथर्वण ॥

१२७४। प्रोक्ताल्लुक्। ४। २। ६४॥

प्रोक्तार्थकप्रत्ययात्परस्याध्येतृवेदितृप्रत्ययस्य लुक् स्यात्। पणनं पणः। पञ्चर्थे कविधानमिति कः। सोऽस्यास्तीति पणी, तस्य गोत्रापत्यं पाणिनः॥

1274. After the title of a work, which is named after the Announcer thereof, the affixes denoting 'one who studies or who knows that' are elided by 'luk.'

Note:—This sûtra may be rendered in the following way also:—"There is लुक् of these affixes after a word ending with an affix denoting announcer." The affixes denoting प्रोक्त or the first propounder are taught in IV. 3. 101 S. 1481 &c. Thus पाणिनिना प्रोक्तम् = पाणिनीयम् 'the system of Grammar enounced by Pâṇini.' पाणिनीयमधीते = पाणिनीयः, so also कापिशलः। The difference between the word पाणिनीय meaning 'the system of Grammar,' and पाणिनीय formed with अण, meaning 'who studies that Grammar' would consist in the accent, and the formation of the feminine. As पाणिनीया ब्राह्मणी। For, had there been no elision expressly enjoined by this sûtra, in forming the feminine, ङीप् would be required by VI. 1. 15 S. 2409, as the word would end in अण्; and the accent of the word would be finally acute (अण् being acute by the universal rule of affix-accent III. 1. 3 S. 3708). But when the affix is elided, the feminine is formed by टाप्, and the accent is on the middle, owing to the छ-affix. (Phiṭ Su 11. 19).

The word पाणिनी is thus derived: पण has the same meaning as पणन; this last word is formed by the addition of the affix क having the force of the affix घञ् (See the *Vârtika* under III. 3. 58 S, 3234). One who has पण 'wealth' is called पणिन् which is formed by adding the affix इनि to पण by V. 2. 115. S. 1922 The gotra 'descendant' of पणिन् will be पाणिनः formed by the affix अण्। Thus पणिन्+अण्=पाणिन॥ The final इन् of पणिन् is not elided by the following sûtra :—

१२७५ । गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्च । ६ । ४ । १६५ ॥

एतेऽणि प्रकृत्या स्युः । इति टिलोपो न । ततो युनि इञ् । पाणिनि ॥

1275 गाथिन्, विदथिन्, केशिन्, गणिन् and पणिन् remain unchanged before the Patronymic अण् also

Thus गाथिनोऽपत्यं=गाथिन । So also वैदथिन, कैशिन गाणिन, and पाणिन । This sûtra applies to Patronymics To the word पाणिन thus formed we add the युवन् Patronymic affix इञ । Thus we get पाणिनि । Then applies the following sûtra —

१२७६ । ण्यक्षत्रियार्षञितो यूनि लुगणिञोः । २ । ४ । ५८ ॥

ण्यप्रत्ययान्तात्क्षत्रियगोत्रप्रत्ययान्तादृष्यपत्यप्रत्ययान्तात् ञितश्च परयोर्युवापत्यप्रत्यययोरणिञोर्लुक् स्यात् । कौरव्यः पिता । कौरव्यः पुत्रः । श्वाफल्कः पिता । श्वाफल्कः पुत्रः । वासिष्ठः पिता । वासिष्ठः पुत्रः । तैकायनिः पिता । तैकायनिः पुत्रः । ण्य किम् । शिवाद्यण् । कौहडः पिता । तत इञ् । कौहडिः पुत्रः । यूनि किम् । वामरथ्यस्य छात्राः वामरथाः । इति काणो लुक् तु न भवति । ऋष्यण्ग्रहणेन प्रतिपदोक्तस्य ऋष्यण एव ग्रहणात् । पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीयम् । वृद्धाच्छः । इञ्यणोः तु न । गोत्रे य इञ् तदन्तादिति वक्ष्यमाणत्वात् । ततोऽप्यलुग्विषयाणाञ्छक् । स्वेर क्रिया च विध्न । च विनीय । चारायणीयम् ॥

1276 After a word ending with the Gotra affix ण्य (IV 1 151 S 1175) and after a Gotra word denoting the descendant of a Kshatriya or a Rishi 'seer,' and after a word ending with a Gotra affix having an indicatory ञ्, the affix अण् and इञ् employed in forming युवन् (IV 1 163 S 1090) 'descendants,' are elided by the substitution of लुक् ॥

1 Thus by IV 1 151 S 1175 (the affix ण्य comes after कुरु &c. in denoting descendant) we get कुरु+ण्य=कौरव्य (VII 2 117 S 1075) a grandson of Kuru' This is a Gotra word (IV 1 162 S 1089). Now in forming a word denoting a lower descendant than grandson we add a Yuvan affix Thus कौरव्य+इञ् (IV 1 95 S 1095) Now this इञ is elided by the present sûtra and we get the form कौरव्य which thus means both a Gotra and a Yuvan (IV 1 163 S 1090) descendant of Kuru So that कौरव्य is the name both of the father and the son

Note —Now it may be objected the word कौरव्य belongs to the तिकादि class and by IV 1 154 S 1178 it will take the affix फिञ् । *Do we what we may,* the form will be कौरव्यायणिः (VII 1 2 S 457) To this we reply, the word कौरव्य which we see in that list of तिक &c is not the word कौरव्य which we formed by adding ण्य under rule IV 1 151 S 1175 that Tikâdi word is formed by ण्य under rule IV 1 17 S 1190 and is confined to Kshatriya The कौरव्य which we have taken denotes a Brahmin Gotra formed by IV 1 151

2 Now to give an example of a word denoting the descendant of a Kshatriya We take IV 1 114 S 1117 which tells us that 'the affix अण् may

be added to the words which are the names of Rishis or of persons belonging to the family of Andhaka, or Vrishni or Kuru.' The Andhaka family is a Kshatriya family, and श्वफल्कः is a person of that family. Then श्वफल्क + अण् = श्वाफल्कः 'a descendant of Svaphalka.' This is a Gotra descendant. In forming Yuvan descendant we have श्वाफल्क + इञ्। Now this इञ् must be elided by the present sûtra. So that श्वाफल्कः means both father and the son.

3. Now to give an example of Rishi family. The sûtra last mentioned (IV. 1. 114 S. 1117) will also hold here. We take the word वसिष्ठः; and वसिष्ठ + अण् = वासिष्ठः; the Yuvan affix इञ् will similarly be elided after this; and thus the word वासिष्ठः means both the father and the son.

4. Then to take the example of Gotra word formed by affixes having indicatory ञ। Thus sûtra IV. 1. 104 S. 1106. declares 'the affix अञ् comes after the words बिद &c., in denoting Gotra descendants.' Thus बिद + अञ् = बैदः। Then add इञ् to denote Yuvan descent, and we have बैद + इञ्। By the present rule this इञ् is elided and thus we have बैदः both for the father and the son.

The above examples show the elision of the affix इञ्। Now we shall give example of the elision of the affix अण्। The rule IV. 1. 154 S. 1178 says 'the affix फिञ् comes after the words तिक &c. in denoting descendant.' Thus तिक + फिञ् = तैकायनिः (VII. 1. 2. S. 475). Then to form the Yuvan descendant we add अण् by IV. 1. 83. Thus तैकायनि + अण्। By the present sûtra, this अण् is elided and we have तैकायनिः both applicable to the father and the son.

Why do we say 'there is elision only after these words'? The Yuvan affix will not be elided after other words. Thus rule IV. 1. 112 S. 1115 says :—'The affix अण् comes after शिव &c., in forming Gotra.' कौहड + अण् = कौहडः। Now this is neither a word formed by ण्य nor is it the name of a Kshatriya or a Rishi; nor any affix having ञ् goes to form it. Therefore the Yuvan affix इञ् will not be elided after this. Thus कौहड + इञ् (IV. 1. 95 S. 1195) = कौहडिः 'son of Kauhada.'

Why do we say 'affix denoting Yuvan descendant is elided'? An affix not denoting a Yuvan descendant will not be elided. Thus the pupils of वामरथ्य are called वामरथ्याः which word is thus formed: वामरथ + ण्य = वामरथ्यः 'a descendant of Vâmaratha' (IV. 1. 115 S. 1118). Then to denote pupils we add अण् by IV. 2. 111 S. 1332. Thus वामरथ्य + अण् = वामरथ्यः 'a pupil of Vâmarathya.'

Note:—Why do we say 'Yuvan affix अण् and इञ् are elided'? The other Yuvan affixes under similar circumstances are not elided. Thus the Yuvan descendant of दाक्षि 'grandson of दक्ष' will be दाक्षायणः। Here the affix फक् (IV. 1. 101 S. 1103) is not elided.

In forming the word पाणिनि, the अण् which went to form the word पाणिन is not elided because the elision taught by the present sûtra refers to the अण् denoting the 'Rishi' as specifically mentioned in the sutra and not the gotra अण् for the अण् in पाणिन is the general अण् and not the particular ऋषि denoting अण्। The work enunciated by Pânini is Pâniniyam, which is formed by the addition of the affix छ by IV 2 114 S 1337 and not by the affix अण of IV 2, 112 S 1333 For, though the word पाणिनि ends with the affix इञ and so *prima facie* the sûtra IV 2 112 S 1333 ought to apply to it yet it is not so, because the इञ referred to in that sûtra is the gotra affix इञ्, as will be explained hereafter, while the इञ in पाणिनि is the अपत्य affix इञ्॥

He who studies पाणिनीयम् is called पाणिनीय formed by adding अण to पाणिनीय। This अण् is elided and so the resultant word is the same in form The difference is only in accent and in the formation of the feminine. Thus पाणिनीया and पाणिनीया॥

१२७७। सूत्राच्च कोपधात्। ४। २। ६५॥

सूत्रवाचिनः ककारोपधात्परस्याध्येतृवेदितृप्रत्ययस्य लुक् स्यात्। प्रमोक्तार्थं आरम्भः। अष्टकाध्यायाः परिमाणमस्य अष्टकं पाणिनं सूत्रम्। तदधीयते विदन्ति वा अष्टकाः॥

1277 The affix denoting 'one who studies that or who knows that' is elided by luk, after the title of a sûtra work, having क् as penultimate

This sûtra applies, of course to those words which are not formed by *affixes denoting* प्रोक्त *or the Announcer*

Thus अष्टक is the title of Pânini sûtra Those who study अष्टक will be called also अष्टकाः as अष्टकाः पाणिनीयाः those who study, the Ashtaka So also दशकाः वैयाघ्रपदीयाः, त्रिकाः काशकृत्स्नाः॥

Note —The elision takes place only where the title is formed by a *numeral* as in the examples above given Thus महावार्तिकं सूत्रमधीते=माहावार्तिकः। So also कालापकः॥

Why do we say 'having क् for its penultimate'? Observe चतुष्टयमधीते =चातुष्टयः॥

१२७८। छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि। ४। २। ६६॥

छन्दांसि ब्राह्मणानि च प्रोक्तप्रत्ययान्तानि तद्विषयाणि स्युः। अध्येतृवेदितृप्रत्ययं विना न प्रयोज्यानीत्यर्थः। कठेन प्रोक्तमधीयते कठाः। वैशम्पायनान्तेवासित्वाण्णिनिः। तस्य कठचरकाल्लुक्॥

1278 The affixes denoting the announcer, when added to Chhandas and the Brâhmanas, express this relation only

The word प्रोक्त is to be read into this sûtra. The force of the affixes denoting announcer (IV. 3. 101 S. 1481), when used after a word denoting a Vedic Text or a Brâhmaṇa, is that of expressing 'one who studies' or 'one who knows.' तद्विषयाणि means 'this relation,' *i. e.* the subject treated of in this section, namely, the relation of अध्येतृ or वेदितृ। In other words, the affixes, which ordinarily denote 'announcer,' have the force of 'one who studies or one who knows' when added to Veda-Text or Brâhmaṇas. That is, a प्रोक्त affix should not be added to a Veda or a Brâhmaṇa, except when an अध्येतृ or वेदितृ affix follows it, and as such latter affixes are always elided by IV. 2. 94, it follows that a प्रोक्त affix when added to a Veda or a Brâhmaṇa, means 'he who studies or knows the Veda announced by.' In fact, there is no affix which can denote merely the announcer of a Veda, perhaps because the Vedas are eternal and no one can be its announcer only, but must be one who has studied it and known it, in order to qualify him to promulgate it.

Thus from the word कठ, the name of a Veda-Text, we get कठाः meaning 'those who study or know Katha Veda.' The word is thus formed. To the word कठ we add the affix णिनि denoting announcer, by IV. 3. 104 S. 1484: then we elide it by IV. 3. 107 S. 1487, leaving the bare word कठ; then we add अण्, which again we elide by IV. 2. 64. S. 1443। कठ+णिनि= कठ+0 (IV. 3. 107 S. 1487); =कठ+अण्=कठः (IV. 2. 64 S. 1443) Plural कठाः 'those who study the Veda announced by Katha.'

Note:—Why is the word Brâhmaṇa which is also Chhandas, used separately in this sûtra? In order to include only a certain limited number of Brâhmaṇa Texts to the benefits of this rule, and not all. Thus it will not apply to the Brâhmaṇa announced by Yâjnavalkya. Thus याज्ञवल्क्येन प्रोक्तानि ब्राह्मणानि = याज्ञवल्क्यानि। Similarly सौलभानि। These Brâhmaṇas being of recent origin, the presumption of eternity does not apply to them. See IV. 3. 105.

The word च meaning 'and' is employed in the sûtra. It has the force of applying this rule to some other cases not specially mentioned in the sûtra. Thus it will apply to some Kalpa Texts and Sûtra Texts also. Thus काश्यपिनः, कौशिकिनः 'those who study or know the Kalpa texts announced by Kâśyapa or Kuśika.' So also with regard to Sûtra texts: as, पाराशरिणो भिक्षवः 'the Bhikshus who study the Sûtras promulgated by Parâśara,' शैलालिनो नटाः, कर्मन्दिनः कृशाश्विनः &c.

Why do we say 'Chhandas and Brâhmaṇas'? Because the प्रोक्त affix after any other word will have its *own* significance, pure and simple; as, पाणिनीयं व्याकरणम्। पैङ्गीकल्पः॥

———:o:———

The sûtra literally means 'his dwelling place.' A place is sometimes named after the people whose habitation it is. Thus शैवः 'the country of the Śibis.'

१२८२ । अदूरभवश्च । ४ । २ । ७० ॥

विदिशाया अदूरभवं नगरं वैदिशम् । चकारेण प्राक्तनास्त्रयोऽर्थाः संनिधाप्यन्ते । तेन वक्ष्यमाणप्रत्ययानां चातुर्थिकत्वं सिध्यति ॥

1282. And lastly a place is named after whatever is found near it.

In this aphorism the word, to which the affix is to be added, is not shown. The word तस्य must, therefore, be supplied from the last sûtra. It means, therefore, 'an affix is added to a word in the genitive case in construction, in the sense of not far off,' the whole word being the name of a place. Thus विदिशाया अदूर भवं = वैदिशम्। Vaidiśam is the city in the neighbourhood of which the river Vidiśâ flows.

The च has the force of combining the sense of all the three previous aphorisms with this; so that the four sûtras 1279 to 1282 form but one complete sûtra and hence the affixes to be taught hereafter are called châturarthika or quadruply significant.

१२८३ । ओरञ् । ४ । २ । ७१ ॥

अणोऽपवादः । कक्षतु,—काक्षतवम् । नद्यां तु परत्वान्मतुप् । इक्षुमती ॥

1283. The affix अञ् comes after a stem ending in उ or ऊ, (in the four-fold senses given above).

This of course debars the universal affix अण् (IV. 1. 83 S. 1073).

Thus काँक्षतवम from कक्षतु। But from इक्षु we have इक्षुमती 'the river Ikshumatî, named after the sugarcanes near it.' Here we add the affix मतुप् taught in the subsequent sûtra IV. 2. 85 S. 1304, which debars अञ् by the rule of a subsequent debarring the prior when both are of equal force (1. 4. 2. S. 175). The affix अञ् governs the six sûtras up to IV. 2. 77. S. 1289. The difference between अञ् and अण् consists in the accent. The अञ् is first-acute (IV. 1. 197 S. 3686).

१२८४ । मतोश्च बह्वजङ्गात् । ४ । २ । ७२ ॥

बह्वच् अङ्गं यस्य मतुपस्तदन्तादञ् नाऽण् । सैध्रकावतम् । बह्वजिति किम् । आह्निमतम् । अङ्गग्रहणं बह्वजिति तद्विशेषणं यथा स्यान्मत्वन्तविशेषणं मा भूत् ॥

1284. The affix अञ् comes in the quadruple sense after a word which ends in the affix मतुप्, and whose stem is polysyllabic.

The word बह्वजङ्गः is a compound of बह्वच् meaning literally 'many vowels' *i. e.* polysyllabic, and of अङ्गः meaning 'stem.' A word which,

exclusive of the affix मतुप् consists of more than two syllables takes the affix अञ । This debars अण । Thus सैध्रकावतम् ॥

Why do we say after a polysyllabic stem ? Observe आहिमतम, कौमतं । Here though the word अहिमत् ends in the affix मतुप, yet the प्रकृ or the stem viz अहि is a word of two syllables only hence these words take अण् in forming the names of countries In fact the word बहच् qualifies the word प्रकृ as it stands without the affix मतुप, and not the word inclusive of that affix *Therefore मालावता निवास = मालवतम by अण् ॥*

१२८५ । बहच कूपेषु । ४ । २ । ७३ ॥

अणोऽपवाद । दीर्घवरत्रेण निर्वृत्तो दैर्घवरत्रः कूपः ॥

1285 The affix अञ् comes in the quadruple sense, after a polysyllabic Nominal stem when 'a well' is to be designated

This debars अण् । Thus दीर्घवरत्रेण निर्वृत्त कूप = दैर्घवरत्र 'a well completed by Dirghavaratra.

१२८६ । उदक् च विपाश । ४ । २ । ७४ ॥

विपाश उत्तरे कूले ये कूपास्तेष्वञ् । अबह्वजर्थं आरम्भ । दत्तेन निर्वृत्तो दात्त कूप । उदक् किम् । दक्षिणत कूपेष्वणव ॥

1286 The affix अञ् *comes in the quadruple sense,* after any Nominal stem, in denoting 'a well' situated on the northern bank of the river Vipasâ

This debars अण् and it applies to all words whether polysyllabic or not Thus दात्त a well completed by Datta

Why do we say on the 'northern bank ? Because if a well is situate on the southern bank of the river Vipasâ then the affix अण् will apply, as दात्त the difference being in the accent

१२८७ । सङ्कलादिभ्यश्च । ४ । २ । ७५ ॥

कूपेष्विति निवृत्तम । सङ्कलेन निर्वृत्तं साङ्कलम् । पौष्कलम ॥

1287 The affix अञ comes after the word 'sankala' &c, in the above four fold sense

This debars अण । The word सङ्कल is equivalent to सगत कल । Thus साङ्कल पौष्कल &c

1 सङ्कल 2 पुष्कल 3 उत्तम * 4 उडुप 5 उदप (उडुप) 6 उत्पुट 7 कुम्भ 8 निधान (विधान) 9 सुदक्ष 10 सुदत्त 11 सुभूत 12 सुनेत्र * 13 सुमङ्ग 14 सुमङ्गल * 15 सुपिङ्गल 16 सत * 17 सिकत (सिकता) 18 पूतिक (पूतिका पूतीकी) 19 पूलास 20 कूलास 21 पलाश 22 निवेश 23 गवेष 24 गम्भीर 25 इतर *26 शर्मन्* 27 अहन् 28 लोमन् 29 वेमन् 30 वरुण (चरण) 31 बहुल 32 सद्योज 33 अभिषिक्त 34 गोभृत् 35 राजभृत् 36 भल्ल * 37 मल 38 माल । Also 39 रुक्मन्, 40 गृह, 41 भृत ॥

१२८८। स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु। ४। २। ७६॥

स्त्रीलिङ्गेषु एषु देशेषु वाच्येष्वञ्। सौवीरे। दत्तामित्रेण निर्वृत्ता दात्तामित्री नगरी। साल्वे वैधूमाग्नी। प्राचि, माकन्दी॥

1288. So also the affix अञ् comes when the place is situate in the lands of the Sâuvîra, or Sâlva or of the Eastern people; and the word in these cases is always feminine.

The word सौवीर &c, are attributes of देशे तन्नाम (IV. 2. 67): so also the word स्त्रीषु॥ Thus दात्तामित्री 'the city founded by Dattâmitra' (in Sauvira). So also वैधूमाग्नी (in Sâlva). माकन्दी, (in the Eastern countries).

१२८९। सुवास्त्वादिभ्योऽण्। ४। २। ७७॥

अञोऽपवादः। सुवास्तोरदूरभवं सौवास्तवम्। वर्णु। वार्णवम्। अण्ग्रहणं नद्यां मतुपो बाधनार्थम्। सौवास्तवी॥

1289. The affix अण् comes after the words सुवास्तु &c, in the four-fold sense.

This debars the affix अञ् which would have otherwise come by IV. 2, 71 and 73. S. 1283 and 1285. Thus सुवास्तोरदूरभवं नगरं = सौवास्तवम्॥ So also वार्णवम्॥ The use of the word अण्, though its anuvritti came from IV. 1. 83. is for the sake of indicating that this sûtra debars 'matup' of IV. 2. 85. S. 1304, in the case of river names even. Thus सौवास्तवी नदी॥

1 सुवास्तु, 2 वर्णु. 3 भण्डु. 4 खण्डु (कण्डु), 5 सेवालिन् (संचालिन), 6 कर्पूरिन्, 7 शिखण्डिन्, 8 गर्त, 9 कर्कश, 10 शकटीकर्ण (शटीकर्ण), 11 कृष्णकर्ण (कृष्ण), 12 कर्क, 13 कर्कन्धुमती (कर्कन्धू), 14 गोह (गोह्य and गाहि), 15 अहिसक्थ 16 वृत्॥

१२९०। रोणी। ४। २। ७८॥

रोणीशब्दात्तदन्ताच्च अण्। कूपात्रोऽपवादः। रौणः॥ आजकरोणः॥

1290. The affix अण् comes after रोण in the fourfold sense.

This debars अञ् of IV. 2. 74 S. 1286. This sûtra consists of one word रोणी in the nominative case. As a general rule, all words to which affixes are to be added are put in the ablative case in the sûtras. The fact of this exceptional treatment of the word रोणी indicates that this word takes अण् under *all* circumstances, whether alone, or forming part of a compound. Thus रौणः, आजकरौणः॥

१२९१। कोपधाच्च। ४। २। ७९॥

अण्। अञोऽपवादः। कार्णच्छिद्रकः कूपः। कार्कवाकवम्। त्रैशङ्कवम्॥

1291. The affix अण् comes in the fourfold sense after a stem having क for its penultimate.

This debars अण् which would have come by IV 2 71 and 73 S 1283 and 1285 Thus कार्शाश्विक्वक रूप ॥ कार्णवेष्टक ॥ फाकँवाकवम् । मैदद्रुवम ॥

१२९२ । वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतंगमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः । ४ । २ । ८० ॥

एषु सप्तदशसु सप्तदश क्रमात्स्युश्चातुरर्थिकाः । अरीहणादिभ्यो वुञ् । अरीहणेन निर्वृत्तमारीहणकम् । कृशाश्वादिभ्यश्छण् । कार्शाश्वीयम् । ऋश्यादिभ्यः कः । ऋश्यकम् । कुमुदादिभ्यष्ठच् । कुमुदिकम् । काशादिभ्य इलः । काशिलम् । तृणादिभ्यः सः । तृणसम् । प्रेक्षादिभ्य इनिः । प्रेक्षी । अश्मादिभ्यो रः । अश्मरः । सख्यादिभ्यो ढञ् । साखेयम् । संकाशादिभ्यो ण्यः । सांकाश्यम् । बलादिभ्यो यः । बल्यम् । पक्षादिभ्यः फक् । पाक्षायणः । पथः पन्थ च । पान्थायनः । कर्णादिभ्यः फिञ् । कार्णायनिः । सुतंगमादिभ्य इञ् । सौतंगमिः । प्रगद्यादिभ्यो ञ्यः । प्रागद्यम् । वराहादिभ्यः कक् । वाराहकम् । कुमुदादिभ्यष्ठक् । कौमुदिकः ॥

1292. In the above four senses are added the following 17 affixes after the following 17 classes of words respectively :—

1 वुञ् (= अक) after अरीहण &c. 2 छण् (= ईय) after कृशाश्व &c 3 क after ऋश्य &c 4 ठच् (= इक) after कुमुद &c 5 इल after काश &c 6 स (or स) after तृण &c 7, इनि (= इन्) after प्रेक्षा &c 8. र after अश्मन् &c 9 ढञ् (= एय) after सखि &c. 10. ण्य (= य) after संकाश &c 11 य after बल &c 12 फक् (= आयन) after पक्ष &c 13. फिञ् (= आयनि), after कर्ण &c 14 इञ् (इ) after सुतंगम &c. 15 ञ्य (य) after प्रगदिन् &c. 16 कक् (क) after वराह &c. 17 ठक् (इक) after कुमुद &c

Note —The above affixes वुञ् &c are applied to the above classes of words आदि is to be added to every one of the above seventeen words The first part of the sûtra upto ठक् gives the seventeen affixes, and the latter part gives the seventeen word classes The allotment or assignment of affixes is made by I 3 10.

The examples of the above are —

(1) आरीहणकम्, (2) कार्शाश्वीयम् (3) ऋश्यकम्, (4) कुमुदिकम्, (5) काशिलम् (6) तृणसम्, (7) प्रेक्षी, (8) अश्मरः, (9) साखेयम्, (10) सांकाश्यम्, (11) बल्यम्, (12) पाक्षायणः, पान्थायनः, (13) कार्णायनिः, (14) सौतंगमिः, (15) प्रागद्यम् (16) वाराहकम् and lastly (17) कौमुदिकम् ॥

Note —The word शिरीष will be seen, by referring to the above lists, to occur in three classes viz अरीहणादि (36), कुमुदादि (14) and वराहादि (3) Moreover it is governed by the general affix अण् also in the quadruple sense, according to the opinion of Patanjali And because it occurs in the वरणादि class (IV 2 82 S 1301) therefore this universal अण् (IV. 1 83) will be elided after it As we have already shown before under I 2 51 when शिरीषवन was formed from शिरीषाः ॥

(1) 1 अरीहण 2 द्रुघण * 3 द्रुहण * 4 भगल 5 उलन्द, 6 किरण, 7 साम्परायण, 8 क्रौष्ट्रायण, 9 भौष्ट्रायण,* 10 त्रैगर्तायन, 11 मैत्रायण, 12 भास्त्रायण, 13 वैमतायन (also वैमसायन), 14 गौमतायन (गो), 15 सौमतायन, 16 सौसायन 17 धौमतायन,* 18 सौमायन,* 19 ऐन्द्रायण,*

20 कौमुद्रायण,* 21 लाडायन, 22 शाण्डिल्यायन, 23 रायस्पोष, 24 विपथ, 25 विपाश, 26 उद्दण्ड, 27 उदञ्चन, 28 खाण्डवीरण (खाण्ड), 29 वीरण, 30 काशकृत्स्न (काश), 31 जाम्बवन्त (वन्त) 32 शिंशपा, 33 रैवत (रेवत), 34 बिल्व (बैल्व K.) 35 सुयज्ञ, 36 शिरीष, 37 बधिर, 38 जम्बु, 39 खदिर, 40 सुशर्मन् (सुशर्म K.), 41 दलतृ,* 42 भलन्दन,* 43 खण्डु,* 44 कनल,* (कनक), 45 यज्ञदत्त,* 46 सार, 47 वैगर्तायण (sic) and 48 खाण्डायन ॥

(2). 1 कृशाश्व, 2 अरिष्ट, 3 अरिश्म (अरीश्व), 4 वेश्मन्, 5 विशाल, 6 लोमश* 7 रोमश* 8 रोमक, 9 लोमक,* 10 शबल, 11 कूट, 12 वर्चल,* 13 सुवर्चल,* 14 सुकर, 15 सूकर, 16 प्रतर (प्रसद), 17 सदृश, 18 पुरग, 19 पुराग,* 20 सुख, 21 धूम, 22 अजिन, 23 विनत (विनता, वनिता), 24 अवनत, 25 विकुट्यास (v. l. कुविन्यास ; विकुधास), 26 पराशर,* 27 अरुस्, 28 अयस्,* 29 मौद्गल्य, 30 सूकर,* (मौद्गल्याकर), 31 रोमन् 32 बर्बर, 33 अययास and अयायस् ॥

(3). 1 ऋश्य, 2 न्यग्रोध, 3 शर (शिरा), 4 निलीन, 5 निवास, 6 निवात, 7 निधान, 8 निबन्ध (निबन्धन ; निबद्ध), 9 विबद्ध, 10 परिगूढ, 11 उपगूढ 12 असनि, 13 सित, 14 मत,* 15 वेश्मन्,* 16 उत्तराश्मन्, 17 अश्मन्* 18 स्थूल, 19 बाहु (स्थूलबाहु), 20 खदिर, 21 शर्करा, 22 अनडुह्, 23 अरडु,* 24 परिवंश, 25 वेणु, 26 वीरण, 27 खण्ड, 28 दण्ड,* 29 परिवृत्त, 30 कर्दम, 31 अंशु ॥

(4). 1 कुमुद, 2 शर्करा, 3 न्यग्रोध, 4 इक्कट (इत्कट, उत्कट), 5 सङ्कट, 6 कङ्कट, 7 गर्त, 8 बीज, 9 परिवाप, 10 निर्यास,* 11 शकट,* 12 कच,* 13 मधु,* 14 शिरीष, 15 अश्व,* 16 अश्वत्थ, 17 बल्वज, 18 यवाष, 19 कूप, 20 विकङ्कत, 21 दशग्राम, 22 कण्टक, 23 पलाश, 24 तिक, 25 कत ॥

(5). 1 काश, 2 पाश (वाश), 3 अश्वत्थ, 4 पलाश, 5 पीयूक्षा (पियूष), 6 चरण, 7 वास, 8 नड, 9 वन 10 कर्दम, 11 कच्छूल,* 12 कङ्कट, 13 गुहा, 14 बिस (विश and बिस) 15 तृण, 16 कर्पूर, 17 बर्बर,* 18 मधुर,* 19 ग्रह (गृह) 20 कपित्थ,* 21 जतु, 22 सीपाल: 23 नर, 24 कंटक ॥

(6). 1 तृण, 2 नड, 3 मूल,* 4 वन, 5 पर्ण, 6 वर्ण, 7 वराण,* 8 बिल, 9 पुल,* 10 फल,* 11 अर्जुन,* 12 अर्ण, 13 सुवर्ण,* 14 बल, 15 चरण, 16 बुस, 17 अन, 18 सव ॥

(7). 1 प्रेक्षका, 2 हलका (फलका), 3 बन्धुका, 4 ध्रुवका, 5 क्षिपका, 6 न्यग्रोध, 7 इक्कट (इर्कुट), 8 कङ्कट (कर्कटर), 9 संकट, 10 कट,* 11 कूप,* 12 बुक,* 13 पुक,* 14 पुट,* 15 मह (मही), 16 परिवाप,* 17 यवाष,* यवास), 18 ध्रुवका,* 19 गर्त,* 20 कूपक (कूपका), 21 हिरण्य,* 22 बुधका, 23 शुकदा, 24 मद्रुक, 25 शुक ॥

(8). 1 अश्मन्, 2 यूथ, (also यूष), 3 ऊष (रूष and रुष), 4 मीन, 5 नद, 6 दर्भ, 7 वृन्द, 8 गुद,* 9 खण्ड, 10 नग, 11 शिखा, 12 कोट (काट), 13 पाम (पाम!), 14 कन्द,* 15 कान्द,* 17 गह्व,* 18 गुड,* 19 कुण्डल,* 20 पीन,* 21 गुह,* ॥

(9). 1 सखि, 2 अग्निदत्त, 3 वायुदत्त, 4 सखिदत्त, 5 गोपिल (गोहित and गोहिल), 6 भल्ल, 7 पाल (भल्लपाल, भल्ल, पाल), 8 चक्र (चर्क), 9 चक्रवाक,* 10 छगल, 11 अशोक, 12 करवीर, 13 वासव,* 14 वीर,* 15 पूर,* 16 वज्र,* 17 कुशीरक,* 18 सहिर (सीहिर; सीकर), 19 सरक (सकर), 20 सरस, 21 समर,* 22 समल, 23 सुरस, 24 रोह, 25 तमाल, 26 कदल, 27 सप्तल, 28 चक्रपाल, 29 चक्रवाल, 30 वक्रपाल, 31 उशीर ॥

(10). 1 संकाश, 2 कम्पिल्ल, 3 कश्मीर (कश्मर), 4 समीर, 5 सूरसेन (सूर), 6 सरक, 7 सूर,* 8 सुपन्थिन (rightly सुपथिन्), पन्थ (सपथ!) च, 9 यूप (यूथ), 10 अंश, 11 नाह,* 12 नासा* 13 पलित,* 14 अनुनाश,* 15 अश्मन्, 16 कूट, 17 मलिन, 18 दश,* 19 [illegible]

20 शीर्ष* 21 विरल (निरल, विरस) 22 समल* 23 सीर* 24 पञ्जर* 25 मथ* 26 मल* 27 रोमन्* 28 लोमन्* 29 पुलिन* 30 सुपरि* 31 कटिप* 32 सकर्णक* 33 वृष्टि* 34 तीर्थ 35 अगस्ति 36 विकर* 37 नासिका 38 एग 39 विकार, 40 विरह ॥

(11) 1 बल 2 चुल (बुल) 3 नल* 4 दल* 5 वट* 6 लकुल* 7 उरल* 8 पुल* 9 मूल* 10 उल 11 डुल 12 वन 13 कुल 14 तुल 15 कवल ॥

(12) 1 पक्ष 2 तुक्ष* 3 तुष* 4 कुण्ड* 5 अण्ड* 6 कम्बलिका (कम्बलिक) 7 वलिक* 8 चित्र 9 अस्ति* 10 पथिन् पन्थ च (also पान्थायन) 11 कुम्भ 12 सीरक (सारक) 13 सरक 14 सकल (सलक) 15 सरस 16 समल 17 अतिश्वन् (श्वन्) 18 रोमन् 19 लोमन् 20 हस्तिन्* 21 मकर* 22 लोमक 23 शीर्ष* 24 निवात* 25 पाक* 26 सिंहक 27 अङ्कुश* 28 सुवर्णक 29 हंसक (हंसका) 30 हिंसक* 31 कुत्स* 32 बिल* 33 खिल* 34 यमल 35 हस्त 36 कला* 37 सकर्णक (सपञ्चक) 38 अश्मन् 39 कालिवल ॥

(13) 1 कर्ण 2 वसिष्ठ 3 अर्क 4 अर्कलूष (लूष) 5 द्रुपद (द्रुपद) 6 आनडुह्य (आन), 7 पाञ्चजन्य 8 स्फिज 9 कुम्भी* 10 कुन्ती 11 जित्वन् (जित्व) 12 जीवन्त (जीवन्ती) 13 कुलिश 14 आण्डीवत (आण्डीवत्) 15 जव* 16 जैत्र* 17 आनक* 18 खलुघ 19 स्थान 20 स्थिरा ॥

(14) 1 सुसगम 2 सुनिचित (चित्त) 3 विप्रचित (चित्त) 4 महाचित्त* 5 महापुत्र 6 स्वन* 7 श्वेत 8 गडिक (गाडिक) 9 शुक 10 विम 11 बीजवापिन् 12 अर्जुन 13 श्वन् 14 अजिर 15 जीव 16 खाण्डव* 17 कर्ण*, 18 विग्रह*

(15) 1 प्रगदिन् 2 मगदिन् 3 मदिन् (शादिन्) 4 कविल (कलिद) 5 खाडित (खडित) 6 गादित (गादव) 7 चूडार 8 मडार (मार्जार) 9 मन्दार* 10 कोविदार ॥

(16) 1 वराह 2 पलाश 3 शिरीष 4 पिनद्ध 5 निबद्ध 6 बलाह* 7 स्थूल (स्थूण) 8 विदग्ध 9 विजग्ध 10 विभग्न 11 निमग्न* 12 बाहु 13 खदिर, 14 शर्करा 15 विनद्ध 16 विरुद्ध 17 मूल ॥

(17) 1 कुमुद 2 गोमय 3 रथकार 4 दशग्राम 5 अश्वत्थ 6 शाल्मलि (ली) 7 शिरीष 8 मुनिस्थल (स्थूल) 9 कुण्डल 10 कूट 11 मधुकर्ण 12 घासकुन्द 13 शुचिकर्ण 14 कुमुकर्ण 15 कुन्द ॥

१२९३ । जनपदे लुप् । ४ । २ । ८१ ॥

जनपदे वाच्ये चातुरर्थिकस्य लुप्स्यात् ॥

1293 The name of a kingdom is formed by the *lup* elision of these affixes, (when the name of the people without the change of number and gender, is at the same time the name of the kingdom)

Note —The words within bracket in the above sûtra are added by the reading together of this sûtra with sûtra I 2 51 S 1299 Dr Otto Bohtlingk the learned translator of Pâṇini in German has done so and I think this addition is necessary for the elucidation of the sûtra The aphorism literally means (The

quadruply significant affix) is elided, when the *place* (देश) to be named is a kingdom (जनपद)। Thus पंचालानां निवासो जनपदः=पंचालाः ॥ So also कुरवः, मत्स्याः, अङ्गाः, मगधाः, सुह्माः, पुण्ड्राः ॥

Why is there no lup-elision of the affix in the following examples: औदुम्बरो जनपदः 'the Kingdom in which there are fig-trees.' वैदिशो जनपदः &c? Because here the words औदुम्बरः and वैदिशः are not *names* of kingdoms, but are used merely as epithets. In fact the phrase अदूरभवः is understood here also.

१२९४। लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने। १। २। ५१॥

लुपि सति प्रकृतिवल्लिङ्गवचने स्तः। पञ्चालानां निवासो जनपदः पञ्चालाः। कुरवः। अङ्गाः। वङ्गाः। कलिङ्गाः॥

1294. When a Taddhita affix is elided by using the word लुप्, then the gender and number (of the derivative word) agree with those of the original word.

Note:—This sûtra consists of four words: लुपि, 'where there is a rejection by using लुप्' 2 युक्तवत् 'appropriate to the same.' 3 व्यक्ति. 'gender,' 4. वचनं number.' The form 'vyakti vachane' is dual.

When a Taddhita affix is elided by *lup* then the derivative word *retains* the gender and number of the primitive word. Note the difference between the rejection of a Taddhita by saying 'let there be a लुक्' and 'let there be a लुप्'॥ The direct action of both words is the rejection of the suffix; but a derivative formed by *luk* rejection may not retain the number and gender of the original word; while a derivative formed by *lup*—rejection does retain the number and gender of the original word.

Thus in the secondary derivative word शिरीषः meaning 'a village not far away from शिरीष trees' the masculine gender and plural number of the original word has been retained, though made applicable to a village, which is in the singular number and neuter gender; similarly the word पञ्चालाः is masculine plural in form though applicable to a single province.

This sûtra is not an approved rule; as is mentioned by Pâṇini in 1. 2. 53 following, and is consequently of little practical importance.

Thus पंचालाः are a class of Kshatriyas; as such the word is of masculine gender and plural number. The country in which Pañchâlâs live is also called Pañchâlâs; similarly कुरवः, अङ्गाः, वङ्गाः, कलिङ्गाः ॥

१२९५। तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात्। १। २। ५३॥

युक्तवत् वचनं न कर्तव्यं संज्ञानां प्रमाणत्वात् ॥

1295. This (concord of gender and number, of primitive and derivative nouns, and of attributes and

substantives, need not be taught (or approved) because it has the authority of sanjñā (or conventional term or idiom)

Note 1—The agreement between the number and gender of the nouns and attributes, of primary and secondary words formed by suffix rejection, is not an approved syntax. The gender and number of particular derivatives or adjectives are not blindly to be fixed by the primary words or the governed substantives, but it is a matter more or less of usage or idiom and no hard and fast rule can be laid down for it. Thus the word दाराः 'wife' has the form of masculine plural but is always applied to female singular; similarly अप् 'water' is always feminine plural in form, so also गृहाः, वर्षाः, सिकताः॥ This sūtra, therefore, modifies the former sūtras and leaves the whole question of syntactic agreement to be decided by usage and idiom.

The words like Pañchāla, Kaurava &c., should not be considered as derivative words formed by the lup elision of a Taddhita affix, but they must be taken as proper nouns and appellatives of certain countries, consequently the gender and number of such words are fixed by the nature of such words and not by any rule of Grammar.

१२९६ । लुब्योगाप्रख्यानात् । १ । २ । ५४ ॥

लुबपि न कर्तव्योऽवयवार्थस्यादर्शनादिति ॥

1296 The sūtras declaring lup-elision need not also be taught, because of the non-currency of the etymological meaning of the words supposed to be formed by lup-elision

१२९७ । योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्शनं स्यात् । १ । २ । ५५ ॥

यदि हि योगस्यावयवार्थस्येदं बोधकं स्यात्तदा तदभावे न दृश्येत ॥

1297. And if the etymological meaning be held authoritative, then when such meaning is absent, the word also should vanish.

Note:—This sûtra strengthens the former sûtra. If it be said that a word always retains its etymological meaning in current language; then when there is an absence of such etymological meaning, then the word itself ought to vanish. But we know, as a matter of fact, that there are words which have altogether lost their etymological sense, and connote a thing different from their radical meaning. Therefore to explain such words by *lup*-elision of affixes is improper, because they do not retain the meaning of their primitive words.

It has already been said that words like पंचालाः &c. are not derivative words, but are appellatives. If these words be taken as proving their etymological meaning, that is, as expressing or dependent upon, the sense of the original word, then when there is a loss of the original word signification, the secondary word must also cease to be employed. Thus if Panchâlâs be the name of the country in which the Kshatriyas called Pañchâlâs live, then when they cease to live in this country, it should cease to be called Pañchâlâs. But we know, as a matter of fact, these are now used without any reference to the people who once inhabited the countries. These words are consequently not derivative, but their sense is determined by usage. They are what may be called रूढि words.

१२९८ । प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात् । १ । २ । ५६ ॥

प्रत्ययार्थः प्रधानमित्येवंरूपं वचनमप्यशिष्यम् । कुतः अर्थस्य लोकत एव सिद्धेः ॥

1298. The proposition (vachanam) that the meaning of the affix (pratyârtha) is the chief factor (pradhânam) in determining the sense of a word should not also be made, because the authority for the meaning of a word consists in something else.

Note:—The translation according to Kâshikâ is as follows:

(Nor need be taught) the rule relating to the dependence of the meaning of a word on the principal (pradhâna, in a compound) or on the affix (pratyaya), because the authority of the meaning (of a word, compound or derivative) consists in something else.

Note:—This sûtra may be divided into two parts. The first part stating the proposition and ending with the word vachanam. The second part giving the reason. The first part consists of four words; 1. Pradhâna; 'Principal in a compound.' As in

the compound राजपुरुषः 'king's man,' the word râja is Upasarjana and पुरुषः is pradhâna 2 Pratyaya 'affix' 3 अर्थ 'meaning' 4, वचनम् 'word or sentence.'

In the time of Panini, there were some grammarians, who held the opinion, that the meaning of a word is determined, if a compound word, then by its principal word, and if a derivative word then by the affix Pâṇini controverts this opinion by declaring that in as much as the meaning of a word is fixed by usage and idiom, therefore *the proofs for the meaning of a word are not to be searched either in the* affixes which go to form it, or by its principal word, if it is a compound Because, says Pâṇini, the proof of the meaning of a word is in something else that is to say in the usage of a people and not in the suffixes &c A person who has never heard the name of grammar, understands full well when told to bring a Râja purusha He brings an official and not a king, nor even any person in general Similarly when told to bring an गोपालक he brings a cowherd's child, not a cowherd nor a child in general, nor both When, therefore *the sense of a word is determined by usage, there is no use to strive to find out the sense by grammatical rules*

१२९९ कालोपसर्जने च तुल्यम् । १ । २ । ५७ ॥

अतीताया रात्रेः पश्चार्धेनागामिन्याः पूर्वार्धेन च सहितः दिवसोऽद्यतनः । विशेषणमुपसर्जनमित्यादि पूर्वाचार्यैः परिभाषितं तदप्यशिष्यं तुल्यत्वात् । लोकसिद्धेः ॥

1299. And a rule fixing the meaning of Time (kâla) and Upasarjana (secondary term in a compound) is equally (unnecessary, and need not be taught).

Thus adyatana (the period of the current day) has been defined by ancient grammarians to be that day which commences with the latter half of the past night, and ends with the first half of the succeeding night (that is from midnight to midnight) *Similarly* upasarjana has been defined as *an adjective or attributive by the ancients* These also need not be taught, as the meaning of the words like adyatana &c is also determined by usage

Note —Here Pâṇini controverts the opinion of those grammarians who would even define time and sequence Thus there were authors who defined pluperfect as a tense relating to time hundred years past, others said a thousand years past &c Pâṇini declares that these are redundant definitions and reprehensible, for the same reason as given in the previous sûtra

To give another example Thus अद्यतन काल or the period of the current day, has been thus defined by some Âchâryas :—'The period *of time* beginning from the point when one rises (or ought to rise) from his bed, according to the law, and ending with the point when one goes to bed, according to rule, is called adyatana" Others say 'from midnight to midnight is the period of the current day " Similarly others have explained the 'upasarjana' to mean '*that which is not the principal word in a compound* ' The sage Pâṇini has not thought it worth his while to define

such words as upasarjana, in as much as their sense is well understood by all as a matter of usage. Thus common people who have never heard of grammar, also know the correct use of tenses. They say : "This is to be done by me to-day, this will be done by us to morrow, this was done by us yesterday."

Similarly common people also know the use of the word upasarjana, for they say :—"वयमत्र गृहे ग्रामे वा उपसर्जनम् 'we are secondary or unimportant persons in this house or village,' meaning that they are not the principal persons. Therefore that which is valid according to the usage of the people is needless to be taught.

Why was not this sútra included in the last? What is the necessity of making a separate rule of this? The answer is that it is an illustrative sútra, and does not exhaust the subject. There are other rules made by former sages which are not taught by Pâṇini. Thus the following rules of old Rishis are not taught herein, they being supposed to be well-known. "A Bahuvrîhi compound connotes ownership." "In Dvanda compounds the sense of both the members of a compound are principal" "In Avyayîbhâva compounds the sense of the prior word is the principal" &c.

१३०० । विशेषणानां चाजातेः । १ । २ । ५२ ॥

लुबर्थस्य विशेषणानामपि तद्वल्लिङ्गवचने स्तो जातिं वर्जयित्वा । पञ्चालाः रमणीयाः । गोदौ रमणीयौ । अजातेः किम् । पञ्चाला जनपदः । गोदौ ग्रामः ॥

हरीतक्यादिषु व्यक्तिः * ॥ हरीतक्याः फलानि हरीतक्यः ॥

खलतिकादिषु वचनम् * ॥ खलतिकस्य पर्वतस्यादूरभवानि खलतिकं वनानि ॥

मनुष्यलुपि प्रतिषेधः * ॥ मनुष्यलक्षणे लुबर्थे विशेषणानां न । लुबन्तस्य तु भवत्येव । चञ्चा अभिरूपः ॥

1300 And of adjectives, (the gender and number are the same as of the word formed by *lup*-elision of the Taddhita and which they qualify) except so far as the *jâti* (or kind or species) is concerned; (i. e. when not expressing *jâti*).

When a Taddhita is elided by *lup*; the adjectives which qualify such secondary derivatives agree with them in number and gender. This is a rule of syntax. Thus पञ्चालाः रमणीयाः, बह्वन्नाः, बहुक्षीरघृताः, बहुमाल्यफलाः 'the pleasant Pañchâlás having plenty of food, plenty of milk and butter.' Here the adjective रमणीयाः pleasant &c. agrees in number and gender with the Pañchâlâḥ; being also in masculine plural. So also गोदौ रमणीयौ ॥ Why do we say; when not expressing jâti"? For when such a derivative is used as a jâti word; then the adjective does not agree in number and gender, as पञ्चालाः जनपदः, गोदौ ग्रामः ॥

Note:—Here जनपद though qualifying Pañchâlâḥ does not agree with it in number and gender, as it is a noun of class. All attributes of such words formed by

the compound राजपुरुष: 'king's man,' the word râja is Upasarjana and पुरुष: is pradhâna 2 Pratyaya 'affix' 3 अर्थ 'meaning' 4 वचनम् word or sentence'

In the time of Panini there were some grammarians who hold the opinion, that the meaning of a word is determined if a compound word, then by its principal word, and if a derivative word then by the affix Pâṇini controverts this opinion by declaring that in as much as the meaning of a word is fixed by usage and idiom, therefore the proofs for the meaning of a word are not to be searched either in the affixes which go to form it, or by its principal word if it is a compound Because says Pâṇini the proof of the meaning of a word is in something else that is to say in the usage of a people and not in the suffixes &c A person who has never heard the name of grammar, understands full well when told to bring a Râja purusha He brings an official and not a king nor even any person in general Similarly when told to bring an ग्वापाप he brings a cowherd's child, not a cowherd nor a child in general, nor both When therefore *the sense of a word is determined by usage*, there is no use to strive to find out the sense by grammatical rules

१२९९ कालोपसर्जने च तुल्यम् । १ । २ । ५७ ॥

अतीतायाः रात्रेः पश्चार्धेनागामिन्याः पूर्वार्धेन च सहितो दिवसोऽद्यतनः । विशेषणमुपसर्जनमित्यादि पूर्वाचार्यैः परिभाषितं तदप्यशिष्यं समानम् । लोकप्रसिद्धेः ॥

1299 And a rule fixing the meaning of Time (kâla) and Upasarjana (secondary term in a compound) is equally (unnecessary, and need not be taught)

Thus adyatana (the period of the current day) has been defined by ancient grammarians to be that day which commences with the latter half of the past night and ends with the first half of the succeeding night (that is from midnight to midnight). Similarly upasarjana has been defined as an adjective or attributive by the ancients These also need not be taught as the meaning of the words like adyatana &c is also determined by usage

Note —Here Pâṇini controverts the opinion of those grammarians who would even define time and sequence Thus there were authors who defined pluperfect as *a tense relating to time hundred years past, others said a thousand years past &c* Pāṇini declares that these are redundant definitions and reprehensible, for the same reason as given in the previous sûtra

To give another example Thus अद्यतन काल or the period *of the current day* has been thus defined by some Âchâryas :—"The period of time beginning from *the point when one rises (or ought to rise) from his bed* according to the law and ending with the point when one goes to bed according to rule is called adyatana Others say from midnight to midnight is the period of the current day Similarly others have explained the 'upasarjana' to mean "that which is not the principal word in a compound" The sage Pâṇini has not thought it worth his while to define

such words as upasarjana, in as much as their sense is well understood by all as a matter of usage. Thus common people who have never heard of grammar, also know the correct use of tenses. They say : "This is to be done by me to-day, this will be done by us to morrow, this was done by us yesterday."

Similarly common people also know the use of the word upasarjana, for they say :—"वयमत्र गृहे ग्रामे वा उपसर्जनम 'we are secondary or unimportant persons in this house or village,' meaning that they are not the principal persons. Therefore that which is valid according to the usage of the people is needless to be taught.

Why was not this sûtra included in the last? What is the necessity of making a separate rule of this? The answer is that it is an illustrative sûtra, and does not exhaust the subject. There are other rules made by former sages which are not taught by Pâṇini. Thus the following rules of old Rishis are not taught herein, they being supposed to be well-known. "A Bahuvrîhi compound connotes ownership." "In Dvanda compounds the sense of both the members of a compound are principal" "In Avyayîbhâva compounds the sense of the prior word is the principal" &c.

१३०० । विशेषणानां चाजातेः । १ । २ । ५२ ॥

लुबर्थस्य विशेषणानामपि तद्वल्लिङ्गवचने स्तो जातिं वर्जयित्वा । पञ्चाला रमणीयाः । गोदौ रमणीयौ । अजातेः किम् । पञ्चाला जनपदः । गोदौ ग्रामः ॥

हरीतक्यादिषु व्यक्तिः * ॥ हरीतक्याः फलानि हरीतक्यः ॥

खलतिकादिषु वचनम् * ॥ खलतिकस्य पर्वतस्यादूरभवानि खलतिकं वनानि ॥

मनुष्यलुपि प्रतिषेधः * ॥ मनुष्यलक्षणे लुबर्थे विशेषणानां न । लुबन्तस्य तु भवत्येव । चञ्चा अभिरूपः ॥

1300 And of adjectives, (the gender and number are the same as of the word formed by *lup*-elision of the Taddhita and which they qualify) except so far as the *jâti* (or kind or species) is concerned ; (i. e. when not expressing *jâti*).

When a Taddhita is elided by *lup*; the adjectives which qualify such secondary derivatives agree with them in number and gender. This is a rule of syntax. Thus पंचालाः रमणीयाः, बह्वन्नाः, बहुक्षीरघृताः, बहुमाल्यफलाः 'the pleasant Pañchâlâs having plenty of food, plenty of milk and butter.' Here the adjective रमणीयाः pleasant &c. agrees in number and gender with the Pañchâlâḥ ; being also in masculine plural. So also गोदौ रमणीयौ ॥ Why do we say ; when not expressing jâti"? For when such a derivative is used as a jâti word ; then the adjective does not agree in number and gender, as पंचालाः जनपदः, गोदौ ग्रामः ॥

Note:—Here जनपद though qualifying Pañchâlâḥ does not agree with it in number and gender, as it is a noun of class. All attributes of such words formed by

the *lup* of a Taddhita agree with their substantives in number and gender; provided that such an attribute is not a common noun used as an adjective Similarly adjectives which do not directly qualify such Taddhita formed nouns, but do so through the medium of a noun of class, do not agree in gender and number with the Taddhita-word Thus पञ्चाला जनपदो रमणीयो बह्वन्नः 'the country of Panchâlâs is pleasant and fertile.' Here the words रमणीय and बह्वन्नः qualify directly the word जनपद, and indirectly the word Panchâlâs, and therefore do not agree with the latter.

Vârt:—In the case of the words *Haritaki* &c. the gender only is retained and not the number. As हरीतक्याः फलानि = हरीतक्यः 'the *fruits* of Haritaki.' Here फलं is neuter in form, while हरीतकी is feminine. Here the affix denoting fruit is lup-elided by IV. 3 167. S. 1546 The resultant noun haritakî meaning the fruit of haritakî agrees in gender only.

Vârt—The words खलतिक &c. retain their number only but not gender, as खलतिकं वनानि 'mountain forests i. e, forests in the vicinity of mountains'. Here खलतिक is singular and वनानि plural, but the gender of both is the same *viz.* neuter. Here the affix is lup elided by IV. 2 82. S. 1301.

Vârt—Prohibition must be stated in the case of nouns formed by the लुप् elision of an affix relating to man. Thus the Taddhita affix कन् (V. 3. 97 S. 2052) is employed in denoting representation by imitation Thus अश्वकः means a figure like a horse (in wood or clay or paper). But when the imitation is that of a man, this affix is elided. Thus चञ्चा means a "doll of straw." But when we want to say a doll in the figure of a man, we will have चञ्चा + कन्लुप् (लुम्मनुष्ये V. 3. 98 S. 2053) = चञ्चा। Here this word is formed by the elision of an affix relating to man Therefore Adjectives qualifying this word will not agree in gender and number. Thus चञ्चा अभिरूपः 'the delightful straw figure of a man.'

१३०१। वरणादिभ्यश्च ।४।२।८२।

अजनपदार्थ आरम्भः । वरणानामदूरभवं नगरं वरणाः ॥

1301. Also after the word वरणा &c, the affix denoting locality becomes elided, but the number and gender are not changed.

After the words वरणा and the rest, the quadruply significant affix is elided by लुप् ॥ The scope of this rule is in cases of nouns which are not names of kingdoms (or जनपद), to which the last rule applies. Thus वरणानामदूरभवं नगरं = वरणाः "the city (not a kingdom) not far from the place Varanâ".

Note—The word च in the sûtra implies that this rule applies even to words other than those which are given in the list of वरणादि ॥ As कटुकबदरी "a city near to bitter Badari tree".

1 वरणा, (वरण), 2 भृङ्गी, 3 शाल्मलि, 4 शुण्डी *, 5 शयाण्डी *, 6 पर्णी, 7 ताम्रपर्णी, 8 गोद (पूर्वो गोदौ पृथग् गोदौ, अपरो गोदौ), 9 आलिङ्ग्यायन, 10 जानपदी (जानपदी; जालपद), 11 जम्बू *, 12 पुष्कर *, 13 चम्पा *, 14 पम्पा *, 15 वल्गु *, 16 उज्जयनी (उज्जयिनी), 17 गया, 18 मथुरा, 19 तक्षशिला, 20 उरसा (उरशा), 21 गोमती *, 22 वलभी *, 23 कटुकबदरी (with कन्दुक), 24 शिरीष: 25 काञ्ची, 26 सदाण्डी, 27 वणिकि, 28 वणिक ॥ Is an आकृतिगण ॥

१३०२ । शर्करायां वा । ४ । २ । ८३ ॥

अस्माच्चातुरर्थिकस्य वा लुप्स्यात् ॥

1302. Optionally after the word शर्करा, the quadruply significant affix is lup-elided.

१३०३ । ठक्छौ च । ४ । २ । ८४ ॥

शर्कराया एतौ स्तः । कुमुदादौ वराहादौ च पाठसामर्थ्यात्पक्षे ठच्छकौ । तामरसप्रदर्शनार्थे औत्सर्गिकोऽण् तस्य लुब्विकल्पः । षड् रूपाणि । शर्करा । शार्करम् । शार्करिकम् । शर्करीयम् । शार्करिकम् । शार्करकम् ॥

1303. The affix ठक् and छ come after the word शर्करा in the quadruple sense.

Why do we say "optionally" in S. 1302? The word शर्करा occurs in the classes कुमुदादि (2) and वराहादि (14) (IV. 2. 80 S. 1292 classes 4 and 16), and must *necessarily* take the affixes ठच् and कक् taught therein: for had it not taken those affixes absolutely, their would have been no necessity of inserting this word in those classes. The present rule, therefore, teaches by implication, that the word शर्करा takes the general affix अण्, besides the above two especial affixes, denoting locality. And when the word takes this universal affix (IV 1. 83 S. 1013), there the option is allowed, not otherwise. Thus शर्करा + अण् = शार्करम्, शर्करा + अण् लुप् = शर्करा ॥

Thus of the word शर्करा there are altogether six forms denoting locality, namely, two formed by this sûtra, two by the last, and two by the sûtra IV. 2. 80. Thus शर्करा, शार्करम्, शार्करिकम् (formed by ठच्), शार्करकम् (formed by कक्), शार्करिकम् (formed by ठक्), and शर्करीयम् (by छ).

१३०४ । नद्यां मतुप् । ४ । २ । ८५ ॥

चातुरर्थिकः । इक्षुमती ॥

1304. The affix मतुप् is added in denoting a river in the four-fold sense given above.

When the name of a river is to be designated by something which is found near it, we add the affix मतुप् (मत् and वत्). Thus उदुम्बरावती, मशकावती, वीरणावती, पुष्करावती, इक्षुमती, द्रुमती ॥ See IV. 3. 119. S. 1499 by which

the अ is lengthened in these words and VI 1 219 S 3705 by which the udātta is placed on this vowel See VIII 2 10 S 1898 by which मत् becomes वत् ॥

Note —The affix मतुप is not however employed in forming the river names भागीरथी and भैमरथी which are formed by अण् added under IV 2 68

१३०५ । मध्वादिभ्यश्च । ४ । २ । ८६ ॥

मतुप् स्याच्चातुरर्थिकः । अनद्यर्थ आरम्भः । मधुमान् ॥

1305 The affix मतुप् is added to the words मधु &c in the four senses given above

The origination of this rule is for the sake of what is not a river As मधुमान् बिसवान् &c

1 मधु 2 बिस 3 स्थाणु 4 वेणु 5 कर्कन्धु 6 शमी 7 करीर (किरीर), 8 हिम 9 किशरा 10 शर्याण (शर्पण) 11 मरुत् 12 दार्वाली* 13 शर 14 इष्टका 15 आसुत 16 शक्ति 17 आसन्दी 18 शकल 19 शलाका 20 आमिषि (आमधी) 21 इक्षु 22 रोमन् 23 रुष्टि (तुष्टि हष्टि) 24 रुष्य 25 तक्षशिला 26 खड (खडा) 27 वट* 28 वेट (वेत) 29 हर्म्य 30 स्तम्ब 31 मरुव दार्वाघाट ॥

१३०६ । कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् । ४ । २ । ८७ ॥

कुमुद्वान् । नड्वान् । वेतस्वान् । झयः इति मस्य मादुपधाया इति मस्य वत्वेन च ॥ महिषाच्चेति वक्तव्यम् ॥ * ॥ । महिष्मान्नाम देशः ।

1306 The affix ड्मतुप् comes after the words कुमुद, नड and वेतस in the above four senses, and the final of these words is elided before this affix

Thus कुमुद्वान् नड्वान्, वेतस्वान् ॥ In the case of the first two words (kumudvat and naḍvat) the म of the affix is changed to व by VIII 2 10 S 1898 and in the case of the last word (vetasvat) by VIII 2 9 S 1897

Vart —So also after the word महिष as महिष्मान् ॥

१३०७ । नडशादाड्ड्वलच् । ४ । २ । ८८ ॥

नड्वलः । शाद्वलः । शाद्वलः ॥

1307 The ड्वलच् comes after नड and शाद in the four senses given above, the final of the words being elided

Thus नड्वल and शाद्वल ॥ The word शाद means mud and young grass (See Amarakosha III 3 89)

१३०८ । शिखाया वलच् । ४ । २ । ८९ ॥

शिखावलम् ॥

1308 The affix वलच् comes after the word शिखा in the above four senses

Thus शिखावलम् 'the city Sikhâ-vala' lit. 'crested as a peacock'.

Note :—The word शिखा takes वलच् by V. 2. 111 S. 1918, the affix having the same force as मतुप् V. 2. 94 S. 1801, ('whose it is' or 'in whom it is'). That should be distinguished from the present, in as much as, the latter is employed in making names of locality, not so the affix taught in Book V.

१३०९ । उत्करादिभ्यश्छः । ४ । २ । ९० ॥

उत्करीयः ॥

1309. The affix छ comes after the words उत्कर &c, in the four senses.

As उत्करीयः ॥

1 उत्कर 2 संफल, 3 शफर, 4 पिप्पल, 5 पिप्पलीमूल, 6 अश्मन, 7 सुवर्ण (सुपर्ण) 8 खलाजिन, 9 तिक, 10 कितव, 11 अणक,* 12 त्रैवण,* 13 पिचुक, 14 अश्वत्थ, 15 काश, 16 क्षुद्र (शकाक्षुद्र or काश, क्षुद्र), 17 भस्त्रा, 18 शाल, 19 जन्या, 20 अजिर (अजिन), 21 चर्मन्, 22 उत्क्रोश, 23 क्षान्त (शान्त), 24 खदिर, 25 शूर्पणाय, 26 श्यावनाय, 27 नवाकार (नैव, वक), 28 तृण,* 29 वृक्ष, 30 शाक,* 31 पलाश, 32 विजिगीषा,* 33 अनेक, 34 आतप, 35 फल, 36 संपर*, 37 अर्क, 38 गर्त, 39 अग्नि, 40 वैराणक,* 41 इडा, 42 अरण्य, 43 निशान्त,* 44 पर्ण, 45 नीचायक,* 46 शंकर, 47 अवरोहित, 48 क्षार;* 49 विशाल, 50 वेत्र, 51 आरीहण * 52 खण्ड, 53 वातागार, 54 मन्त्रणार्ह,* 55 इन्द्रवृक्ष, 56 नितान्तवृक्ष, (नितान्तावृक्ष; निशान्त, वृक्ष), 57 आर्द्रवृक्ष, 58 मृणाल, 59 अन्न्य, 60 मञ्च, 61 अर्जुनवृक्ष ॥

१३१० । नडादीनां कुक् च । ४ । २ । ९१ ॥

नडकीयम् ॥ कुञ्चा ह्रस्वत्वं च * ॥ कुञ्चकीयः ॥ तक्षन्नलोपश्च * ॥ तक्षकीयः ॥

1310. The augment कुक् comes after the words नड &c. when the affix छ follows in the above four senses.

To the words नड &c. the same affix is added, with the insertion of a क् after the stem. As नड + कुक् + छ = नडकीयम्; प्लक्षकीयम्, &c.

Two Vârtikas :—The words कुञ्चा and तक्षन् belong also to this class. In the case of कुञ्चा the long vowel is shortened, and in the case of तक्षन् the न is elided: e. g. कुञ्चकीयः and तक्षकीयः ॥

1 नड, 2 प्लक्ष, 3 बिल्व, 4 वेणु, 5 वेत्र, 6 वेतस, 7 इक्षु, 8 काष्ठ, 9 कपोत, 10 तृण, 11 कुञ्चा (कुञ्चाया) ह्रस्वत्वं च, 12 तक्षन् नलोपश्च ॥

१३११ । बिल्वकादिभ्यश्छस्य लुक् । ६ । ४ । १५३ ॥

नडाद्यन्तर्गता बिल्वकादयस्तेभ्यश्छस्य लुक् तद्धिते परे । बिल्वा यस्यां सन्ति सा बिल्वकीया । तस्यां भवा बैल्वकाः । वेत्रकीया । वैत्रकाः । छस्य किम् । छमात्रस्य लुग्यथा स्यात्कुको निवृत्तिर्मा भूत् । अन्यथा सन्नियोगशिष्टानामिति कुगपि निवर्तेत । लुग्ग्रहणं सर्वलोपार्थं । लोपो हि यमात्रस्य स्यात् ॥

1311 The affix छ of the bha stems बिल्वक &c. is elided before a Taddhita affix.

The बिल्व &c are a subdivision of the Naḍādi class (IV, 2 91 S 1310) and the augment क is added to them by IV 2 91 S 1310 After these words with the augment क the affix छ is elided when they take a *secondary* Taddhita affix Thus बिल्वा इत्या सन्ति=बिल्वकीया , तस्या भवा (IV 3 53)= बैल्वका ॥ Similarly वेणुकीया , वैणका ॥

Why do we say the affix छ? The affix छ is specifically mentioned in order to show that the *affix only* should be elided and not the augment क ॥ Otherwise क् would also have been elided on the strength of the maxim — सन्नियोगशिष्टानामन्यतरापाये (or अभावे) उभयोरप्यभावः (or अपाय), 'When of the two things which are taught together, one disappears, then the other disappears likewise'. The लुक् indicates the elision of the *whole* affix ईय and not merely of य ॥ Had the word lopa been used, then य only of ईय would have been elided because its anuvritti is understood from VI 4.149 S 499

Here ends the chapter on Quadrulpy Significant affixes.

अथ तद्धितेषु शैषिकाः ॥

CHAPTER XXVIII.

THE ŚAISIKAS.

१३१२ । शेषे । ४ । २ । ९२ ॥

अपत्यादिचतुरर्थ्यन्तादन्योऽर्थः शेषस्तत्राऽणादयः स्युः। चक्षुषा गृह्यते चाक्षुषं रूपम्। श्रावणः शब्दः। औपनिषदः पुरुषः। दृषदि पिष्टा दार्षदाः सक्तवः। उलूखले क्षुण्ण औलूखलो यावकः। अश्वैरुह्यते आश्वो रथः। चतुर्भिरुह्यते चातुरं शकटम्। चतुर्दश्यां दृश्यते चातुर्दशं रक्षः। शेष इति लक्षणं चाधिकारश्च। तस्य विकार इत्यतः प्राक् शेषाधिकारः॥

1312. The affixes taught hereafter, have senses other than those mentioned above.

The suffixes that will be taught now have senses other than those already taught in the previous aphorisms. Let a meaning, other than those of which 'progeny' (IV. 1. 92 S. 1088) was the first mentioned, and the quadruple signification,' the last, be called शेष or the remainder '—and in that remainder of senses, too, let there be the affix अण् &c. Thus चाक्षुषं 'visible' viz. colour which is apprehended by vision' from चक्षुष्; श्रावणः 'audible' viz. sound, from श्रवण; औपनिषदः 'treated of in Upanishad' i. e. soul, दार्षदः from दृषद्, 'ground on a stone' i. e. flour of a fried corn, चातुरं 'ridden in by four persons' viz. a cart; चातुर्दशम् 'who is seen on the fourteenth day of the moon' viz. a goblin; औलूखलः 'pounded in a wooden mortar' viz. awn-less barley: आश्वः 'drawn by horses' viz. a chariot.

The word शेषे is both a vidhi (lakshaṇa) and an adhikara sûtra. It is a vidhi sûtra in the senses of 'apprehension' as in chakshushâ gṛihyate (apprehended by the eye), "pounding" (as in ulûkhale kshuṇṇa). &c. For no sûtras are taught in these senses.

The regulating influence of the expression शेषे "in the remainder" extends from this aphorism forword as far as IV. 3. 134 S. 1514. The affixes घ &c taught hereafter, do not come in the sense of 'progeny' &c, but they have, every one of them, all the senses of जात 'being born' (IV. 3. 25 S. 1393), स्रौघ्नः (IV. 3. 101 S. 1481), आगतः (IV. 3. 74 S. 1453) &c. निवासः (IV. 3. 87 S. 1467), &c कृतः &c (IV. 3. 38 S. 1413).

Note:—Thus स्रौघ्नः means "born in Srughna (IV. 3. 25 S. 1393), or done in Srughna, or bought in Srughna, or obtained in Srugna, or skillful in Srughna (IV. 3. 38 S. 1413), or abundant in Srughna (IV. 3. 39 S. 1414). or suited to Srughna (IV. 3. 41 S. 1416). or staying in Srughna (IV. 3. 53 S. 1428), or what

has come from Srughna (IV 3 74 S 1453) or which has its rise in Srugh (IV, 3 83 S 1463) a road leading to Srughna (IV 3 85 S 1465) a messeng going to Srughna (IV 3 85 S 1465) a gate facing Srughna or from which m go out to Srughna (IV 3 86 S 1466) a book *relating to the History of Srugh* (IV 3 87 S 1467) an inhabitant of Srughna (IV 3 89 S 1469) a pers whose ancestral home is at Srughna (IV 3 90 S 1470)"

१३१३। राष्ट्रावारपाराद्घखौ। ४। २। ९३॥

आभ्यां क्रमाद्घखौ स्तः शेषे। राष्ट्रियः। अवारपारीणः॥
अवारपाराद्विगृहीतादपि विपरीताच्चेति वक्तव्यम्॥ अवारीणः। पारीणः। पारावारीणः। इह प्रकृतिविशेषाद्घादयष्ट्युट्युलन्ताः प्रत्यया उच्यन्ते तेषां जातादयोऽर्थविशेषाः समर्थविभक्तयश्च वक्ष्यन्ते॥

1313 The affixes *gha* and *kha* are respectively adde after the words राष्ट्र and अवारपार॥

The affix इय is substituted *for* घ and ईन for ख (VII 1 2 S 475 Thus राष्ट्रिय 'born &c. in a country,' अवारपारीण 'who or what goes extends to both banks'

Vârt —The affix ख comes also when the words अवार and पार ar taken separately, as well as when compounded inversely e g अवारीण 'belonging to this bank of the river,' पारीण 'belonging to the other bank पारावारीण 'belonging to the other bank as well as to this.' Here as well a in several of the subsequent aphorisms merely the stems and their appropri ate affixes are given, the sense of these affixes and the cases of the noun in construction such as those of being born' &c. will be taught hereafter in IV 3 25 1393 *and sûtras that follow it*

Note —There shall now be mentioned derivatives which end with thos affixes the first where of is घ and the last where of are ट्यु (IV 3 24 1392) witl specification of the original term to which the application of those affixes is appropriate, and their varieties of meaning, such as being produced there-from IV 2 25 S 1227, and the like, shall be mentioned, and the declensional cases in connection with which the affixes are appropriately applicable

१३१४। ग्रामाद्यखञौ। ४। २। ९४॥

ग्राम्यः। ग्रामीणः॥

1314. The affixes य and खञ् (ईन) come after the word 'grâma'

As ग्राम्य and ग्रामीण 'a rustic'

१३१५। कत्र्यादिभ्यो ढकञ्। ४। २। ९५॥

कुत्सितास्त्रयः कत्रयः। तत्र जातादि कात्रेयकः। नागरेयकः। ग्रामादित्यनुवृत्तेः ग्रामेयकः॥

1315. The affix ढकञ् (एयक) comes after the words कत्रि &c.

As कात्रेयकः, नागरेयकः and if we take the anuvritti of gráma from the last sûtra, we have ग्रामेयकः ॥

1 कत्रि, 2 उम्भि, 3 पुष्कर, 4 पुष्कल, 5 मोदन, 6 कुम्भी, 7 कुण्डिन, 8 नगरी (नगर) 9 माहिष्मती, 10 वर्मती, (चर्मण्वती) 11 उख्या, 12 ग्राम, 13 कुड्याया (कुलाया) यलोपश्च, 14 वड्जी, 15 भक्ति ॥

१३१६ ॥ कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्कारेषु । ४ । २ । ९६ ॥

कौलेयकः श्वा । कौलोऽन्यः । कौक्षेयकोऽसिः । कौक्षोऽन्यः । ग्रैवेयकोऽलङ्कारः । ग्रैवोऽन्यः ॥

1316. The same affix ढकञ् is added to the words कुल, कुक्षि and ग्रीवा, when the whole words so formed mean respectively, 'a dog', 'a sword' and 'an ornament.'

The force of the affix, as already told above, is to denote 'produce' &c. (IV. 3. 25 S. 1227 &c.): but the whole word has a specific significance. As कौलेयकः = a dog (lit. pertaining to a family); कौक्षेयकः = a sword (lit. remaining in a sheath). ग्रैवेयकः = a necklace. When not having these meanings, the regular derivatives from these words are formed by अण् as, कौलः, कौक्षः and ग्रैवः ॥

१३१७ । नद्यादिभ्यो ढक् । ४ । २ । ९७ ॥

नादेयम् । माहेयम् । वाराणसेयम् ॥

1317. The affix ढक् (एय) comes after the words 'nadî' &c, in the remaining senses (i. e. IV. 3. 25 S. 1227 &c).

Thus नादेयं, 'pertaining to a river,' माहेयम 'earthen,' &c. · वाराणसेयम ॥

1 नदी, 2 मही, 3 वाराणसी, 4 श्रावस्ती, 5 कौशाम्बी, 6 वनकौशाम्बी (वनकौ) 7 काशपरी॰ 8 काशफरी (फारी) 9 खादिरी, 10 पूर्वनगरी, 11 पाठा (पावा) 12 माया (माया) 13 शाल्वा (साल्वा) 14 दार्वा॰, 15 सेतकी (वासेनकी) 16 वडवाया वृषे, 17 दाल्वा ॥

The word पूर्वनगरी occurs in the above list. Its derivative will be पौर्वनगरेयम ॥ But some say, it is composed of three words पुर्—वन—गिरि and they apply the affix to each of them separately. As पैरेयम्, वानेयम् and गैरेयम् ॥

१३१८ । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् । ४ । २ । ९८ ॥

दाक्षिणात्याजनत्तमव्ययम् । दाक्षिणात्यः । पाश्चात्यः । पौरस्त्यः ॥

1318. After the words 'dakshiṇâ', 'paschât,' and 'puras', the affix 'tyak' (त्य) is added in the remaining senses.

93

As दाक्षिणात्य 'pertaining or produced in the south', पाश्चात्य 'occidental', पौरस्त्य 'oriental'

१३१९ । कापिश्याः ष्फक् । ४ । २ । ९९ ॥

कापिश्यां जातादि कापिशायनं मधु । कापिशायनी द्राक्षा ॥

1319. After the word 'Kâpiśî', the affix 'shphak' is added in the remaining senses: (the feminine being formed by ङीप् IV. 1. 41 S, 498).

Thus कापिशायनं मधु कापिशायनी द्राक्षा 'a liquor'.

१३२० रङ्कोरमनुष्येऽण् च । ४ । २ । १०० ॥

चात् ष्फक् । राङ्कवो गौः । राङ्कवायणः । अमनुष्ये इति किम् । राङ्कवको मनुष्यः ॥

1320 After the words रंकु the same affix 'shphak' as well as the affix अण् is added, in the remaining senses, when the meaning is a non-human being

As राङ्कवः गौः or राङ्कवायणः गौः ॥ Why do we say 'non human being'? Observe राङ्कवको मनुष्यः (IV 2 134)

Note —Q The word रङ्कु belongs to कच्छादि class (IV 2 133); and when a human be i g is to be denoted then by IV 2 134 it will take the affix वुञ् and when a non human being is to be designated, then it will take अण् by rule IV 2 133, then where is the necessity of the present sûtra by which अण् is enjoined when a non human being is to be designated? To this the reply is that the force of the negative affix in amanushya is that of इव, i e अमनुष्य = मनुष्य सदृश "a being like man but not man" The word अमनुष्य does not mean 'anything which is not a man' For had this been its meaning then a blanket is also a thing which is not a man and in denoting a blanket, we should add ष्फक्, but we never do so When blanket is to be denoted we add अण् of IV 2 133 as राङ्कव 'a woolen blanket'" When we want to donote a *living* being other than man, then we add अण् and ष्फक् of this sutra. The अण् is repeated in this sûtra for the purpose also of showing that otherwise अण् would have been debarred by the special affix ष्फक् ॥

The word रङ्कु is the name of a country, it would have taken अण् under the universal rule IV 1 83 but this is debarred by वुञ् of IV 2 125 S 1349 and वुञ् is debarred by ठञ् of IV 2 119 S 1343 and ठञ् is debarred by वुञ् of IV 2 132 S 1356, as it has उ as penultimate, the present sûtra debars that and ordains अण् and ष्फक् ॥

१३२१ । द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत् । ४ । २ । १०१ ॥

दिव्यम् । प्राच्यम् । अपाच्यम् । उदीच्यम् । प्रतीच्यम् ॥

1321. After the words '*div*', '*prâch*', '*apâch*', '*udach*' and '*pratyach*', the affix यत् is added in the remaining senses.

Thus दिव्यम्, प्राच्यम्, अपाच्यम्, उदीच्यम् (IV. 4. 130 S. 3476) and प्रतीच्यम् ॥ When these words are used as Indeclinables, and denote time, they take also the affixes 'tyul' and 'tyu' e. g. प्राक्तनम् (IV. 3. 25). the word अपाच् means south.

१३२२ ॥ कन्थायाष्ठक् । ४ । २ । १०२ ॥

कान्थिकः ॥

1322. After the word 'Kanthâ', comes the affix ठक् in the remaining senses.

As कान्थिकः ॥

१३२३ । वर्णौ वुक् । ४ । २ । १०३ ॥

वर्णुर्नदस्तस्य समीपदेशो वर्णुः तद्विषयार्थेयाश्चिकन्थाशब्दाद्वुक् स्यात् । यथा हि जातं हिमवत्सु कान्थकम् ॥

1323. To the same stem is added the affix वुक् when it treats about some thing which is to be found in the land of Varṇu.

The Varṇu is the name of a river, and the country near it is also called Varṇu, the affix denoting country being elided by IV. 2. 81 S. 1293 Thus कान्थकम् ॥ As in the sentence यथा हि जातं हिमवत्सु कान्थकम् (?)

१३२४ । अव्ययात्त्यप् । ४ । २ । १०४ ॥

अमेहक्वतसित्रेभ्य एव * ॥ अमाऽन्तिकसहार्थयोः । अमात्यः । इहत्यः । क्वत्यः । ततस्त्यः । तत्रत्यः । परिगणनं किम । उपरिष्टाद्भव औपरिष्टः ॥

अव्ययानां भमात्रे टिलोपः • ॥ आनित्योऽयं टिलोपविधानात् । तेनेह न । आरातीयः ॥ त्यब्नेर्ध्रुव इति वक्तव्यम् । नित्यः ॥

निसो गते * ॥

1324. The affix 'tyap' comes after an Indeclinable, in the remaining senses.

This rule is too wide and the following *vârtikas* restrict it.

Vârt. The affix त्यप् is restricted to the following Indeclinables:— अमा near or 'together' इह 'here', क्व 'where', those that end in तस् त्र (V. 3. 7 S. 1953) and त्र (V. 3. 10 S. 1957). As अमात्यः 'a minister', इहत्यः क्वत्यः, ततस्त्यः, तत्रत्यः &c.

Why do we say 'its application should be restricted'? Observe: औपरिष्टः formed from the Indeclinable उपरि ॥

Vārt —The last vowel with the consonant, if any, which follows it, is elided in the Indeclinables when they are Bha. As सौवर्गिक (स्वर्गमितमाह) This is an anitya rule because lopa is ordained of the टि syllable of bahis by vārtika under IV 1 55 S 1877. Had the टि elision of the present vārtika been universal then there would have been no necessity of the vārtika teaching the टि elision of bahis.

Thus there is no टि elision of आरात् and शाश्वत् when they take the affix छ in the same sense. As आरातीय and शाश्वतीय ॥

Vārt —The त्यप् is added to the upasarga नि in the sense of 'fixed' as, नित्य = ध्रुवम् ॥

Vārt —The त्यप् is added to the upasarga निस् in the sense of 'gone'. As निष्ट्यः Chandalas &c who have *gone out* of the caste'. It is thus formed निस् + त्य ॥ Now applies the following sūtra

१३२५ । इस्सुसोः सामर्थ्ये ... ह्रस्वात्तादौ तद्धिते । ८ । ३ । १०१ ॥

ह्रस्वादिणः परस्य सस्य षः स्यात्तादौ तद्धिते । निर्गतो वर्णाश्रमेभ्यः निष्ट्यश्चाण्डालादि ॥
अरण्याण्णः * ॥ आरण्याः सुमनसः ॥
दूरादेत्यः * ॥ दूरेत्यः ॥
उत्तरादाहञ् * ॥ औत्तराहः ॥

1325 ष् is substituted for a final स preceded by a short इ or उ before a Taddhita affix beginning with त ॥

Therefore the निस् is replaced by ष before त्यप ॥ Thus we get निष + त्य = निष्ट्य meaning one who has gone out of caste such as Chandālas &c.

Note —The following are the affixes before which this change takes place namely तर तम तय त्व तल् त्यप ॥ As तर—सर्पिष्टरम् यजुष्टरम् । तम । सर्पिष्टमम् । यजुष्टमम् । तय । चतुष्टयं ब्राह्मणानां निकेतः । त्व । सर्पिष्ट्वम् । तल् । सर्पिष्टा । यजुष्टा । तस् । सर्पिष्टः यजुष्टः । त्यप् । आविष्ट्यो वर्द्धते ॥

Vārt —The affix ण comes after अरण्य e g आरण्याः सुमनसः 'forest flowers'

Vārt —The affix एत्य comes after दूर e g दूरेत्यः पथिकः 'a traveller'

Vārt —The affix आहञ् comes after उत्तर e. g औत्तराहः ॥

१३२६ । ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम् । ४ । २ । १०५ ॥

एभ्यस्त्यब्वा । पक्षे वक्ष्यमाणौ ट्युट्युलौ । ऐषमस्त्यम् । ऐषमस्तनम् । ह्यस्त्यम् । ह्यस्तनम् । श्वस्त्यम् । श्वस्तनम् । पक्षे शौवस्तिकं वक्ष्यते ॥

1326 The affix त्यप् is added optionally after the words 'aishamas,' 'hyas,' and 'śvas', in the remaining senses

These take optionally ण्यप; in the other alternative they will take युट् and ट्युल् as taught hereafter.

As ऐषमस्त्यम् or ऐषमस्तनम् (IV. 3. 23. S. 1391), ह्यस्त्यम् or ह्यस्तनम् (IV. 3. 23 S. 1391); श्वस्त्यम् or श्वस्तनम् (IV. 3 23 S. 1391) or शौवस्तिकम् (IV. 3. 15 S. 1385). The word 'śvas' takes the augment तुट् also, hence the above three forms.

१३२७। तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ । ४ । २ । १०६ ॥

यथासंख्येन । काकतीरम् । पाल्वलतीरम् । शैवरूप्यम् । तीररूप्यान्तादिति नोक्तम् । बहुच्पूर्वान्मा भूत् । बाहुरूप्यम् ॥

1327. The affix अञ् comes after a word ending with तीर, and the ञ comes after a word ending with रूप्य; in the remaining senses.

This debars अण् । Thus काकतीरम्, पाल्वलतीरम्, शैवरूप्यम् । The words formed by अञ्, take the affix ङीप् in the feminine (IV. 1. 15 S. 470): those in ञ take the affix टाप् (IV. 1. 4 S. 454). The sûtra is not enunciated as तीररूप्यान्तात्; for had it been so, the affix would apply to बहुरूप्य also, where रूप्य is final, but cannot be called uttara-pada, as 'bahu' is not a pada but is an affix (V. 3. 68 S. 2023). Therefore, we have बाहुरूप्यम् formed by अण् ॥

१३२८। दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः । ४ । २ । १०६ ॥

अणोऽपवादः । पौर्वशालः । असंज्ञायां किम् । संज्ञाभूतायाः प्रकृतेर्मा भूत् । पूर्वेषुकामशम्यां भवः पूर्वेषुकामशमः । प्राचां ग्रामनगराणामित्युत्तरपदवृद्धिः ॥

1328. The affix ञ comes in the remaining senses, after a word preceded by another word that signifies 'direction,' provided that the compound is not a Name.

To a stem, whose first member is a word denoting direction, and which is not a Name, the affix ञ is added, forming the feminine in आ । The word असंज्ञायाम् qualifies the 'base,' This debars अण् । Thus पूर्वशाला + ञ = पौर्वशालः (VI. 4. 148. VII. 2. 117) 'who is in the eastern hall.'

Why do we say 'when not a Name'? 'Observe, from the word पूर्वेषुकामशमी (II. 1. 50. S. 727) we have पूर्वैषुकामशमः (VII. 3. 14 S. 1400), The example illustrates, how first a compound of Tatpurusha kind is formed by the words पूर्व + इषुकामशमी; "Ishukâmashamî in-the-East'; the whole being the name of the city. Then when the Taddhita affix is added to this word, the first vowel is not vriddhied, as is the general rule (VII. 2. 117; S. 1075) but the first vowel of the second member of the compound is vriddhied, viz. the letter इ of इषुकामशमी by rule VII. 3. 14. S. 1400,

१३२९ । मद्रेभ्योऽञ् । ४ । २ । १०८ ॥

दिक्पूर्वपदादित्येव । दिशोऽमद्राणामिति मद्रपर्युदासादादिवृद्धिः । पौर्वमद्रः । आपरमद्रः ॥

1329 The affix अञ् is added to the word मद्र, preceded by a word denoting direction, in the remaining senses.

Thus पौर्वमद्र / °द्री । आपरमद्र / °द्री ॥ Here contrary to the examples in the preceding sûtra, the initial vowel is vriddhied by VII 3 13 S 1399 which makes a special exception in the case of the word मद्र ॥

१३३० । उदीच्यग्रामाच्च बह्वचोऽन्तोदात्तात् । ४ । २ । १०९ ॥

अञ् स्यात् । शैवपुरम् ॥

1330 The affix अञ् comes in the remaining senses after a word consisting of more than two syllables, having udâtta accent on the final, being the name of a village of the peoples of the North

The governing force of the word दिक् ceases here. The अञ् debars अण् । Thus शैवपुरम् ॥

१३३१ । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् । ४ । २ । ११० ॥

माहिकिप्रस्थ । पालद । नैलीनक ॥

1331. The affix अण् comes, in the remaining senses after a word ending with प्रस्थ, after the words पलदी &c, and after a word having a penultimate क, whether these words express villages of North folk or not.

This debars the अञ् of the last aphorism Thus माहिकिप्रस्थ, पालद, नैलीनक ॥

1 पलदी 2 परिषद 3 रोमक 4 वाहीक 5 कलकीट (मलकीट), 6 बहुकीट (बाहुकीट) 7 जालकीट 8 कमलकीट 9 कमलकीकर, 10 कमलभिदा 11 गौष्ठी, 12 नैकती (नैतकी) 13 परिखा, 14 शूरसेन 15 गोमती, 16 पटच्चर, 17 उदपान (उदयानि) 18 यकृल्लोम 19 सकुल्लोम ॥

१३३२ । कण्वादिभ्यो गोत्रे । ४ । २ । १११ ॥

एभ्यो गोत्रप्रत्ययान्तेभ्योऽण् स्यात् । कण्वो गर्गादिः । काण्वस्य छात्राः काण्वाः ।

1332 The affix अण् comes after the patronymics formed from कण्व &c

Here the word गोत्र does not qualify the sense of the base, nor does it give the sense of the affix It simply means 'that after a word

ending with the affix which has been ordained after the words Kaṇva &c., in denoting a Gotra or Family-name; the affix अण् is employed in the remaining senses." This debars the affix छ (IV. 2. 114 S. 1337). Thus काण्वाः 'the pupils of Kâṇva.'

Thus Kaṇva-class is a sub-class of Gargâdi. The Family-name from कण्व is काण्व्य by rule IV. 1. 105. To this, the affix अण् is added. काण्व्य + अण् = काण्वाः (VI. 4. 148 and VI. 4. 152).

१३३३। इञश्च। ४। २। ११२॥

गोत्रे य इञ् तदन्तादण् स्यात्। दाक्षाः। गोत्रे किम्। सौतङ्गमेरिदं सौतङ्गमीयम्। गोत्रमिह शास्त्रीयं नतु लौकिकम्। तेनेह न। पाणिनीयम्॥

1333. After a Family-name formed by इञ्, the affix अण् is added in the remaining senses.

Thus from दक्ष we have the Patronymic दाक्षि, from which दाक्षाः 'the pupils of Dâkshi." The final इ is elided before अण् by VI. 4. 148. S. 311.

Why do we say 'denoting a family-name'? Observe सौतङ्गमिः, a word formed by इञ् of IV. 2. 80, S. 1292 not denoting a family, but having the four-fold sense of IV. 2. 68-70S. 1280-82. The further derivative from this will be सौतङ्गमीय by छ (IV. 2. 114 S. 1337). The word Gotra in this sûtra, however, refers to the scriptural gotras or clans as mentioned in the list of gotras given in the sacred books: and not worldly gotras, or family descent. Therefore the rule does not apply in पाणिनीय॥

१३३४। न द्व्यचः प्राच्यभरतेषु। ४। २। ११३॥

इञश्चेत्यस्यायमपवादः। प्राष्ठीयाः। काशीयाः। भरतानां प्राच्यत्वेऽपि पृथगुपादानमन्यत्र प्राच्यग्रहणे भरतानामग्रहणस्य लिङ्गम्॥

1334. The affix अण् is not however added to a word which, though ending in the Patronymic affix इञ्, consists of two syllables, when it is the family name of Eastern people or of Bharata.

This sûtra debars अण् which would have come by the last sûtra. The result is that the words answering to the description given in this aphorism, from the शैषिक derivatives by affix छ (IV. 2. 114 S. 1337). Thus प्राष्ठीयाः and काशीयाः from, प्राष्ठि or काशि। The word प्राष्ठि and काशि are Vṛiddha words as defined in the next rule, and therefore they take छ॥

The Bharatas belong also to the East-Folk or Prâchyas. Their separate mention here indicates by Jñâpaka or inference, that wherever Prâchya is used in these sûtras, it does not include the Bharatas. See II. 4. 66.

१३३५। वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम । १ । १ । ७३ ॥

यस्य समुदायस्याचां मध्ये आदिर्वृद्धिस्तद्वृद्धसंज्ञं स्यात् ॥

1335 That word, among the vowels of which the first is a vṛiddhi, is called vṛiddham

This defines the word वृद्धम्। The sûtra consists of five words —वृद्धि 'the vṛiddhi vowel', यस्य 'whose,' अचाम् 'among the vowels,' आदि 'is first', तद् 'that', वृद्धम 'is called vṛiddham'

Note —If a word consisting of many vowels, has a vṛiddhi vowel coming first in the order of vowels that word is called vṛiddham Thus the words शाला, माला &c have the first vowel आ a vṛiddhi vowel, therefore, they are called vṛiddham

The word vṛiddham has been defined in order to make applicable to these peculiar words certain taddhita affixes Thus there is a rule (IV 2 114 S 1337) by which the affix छ is added to vṛiddham Thus शाला + छ = शालीय ॥

१३३६। त्यदादीनि च । १ । १ । ७४ ॥

वृद्धसंज्ञानि स्युः ॥

1336. The words tyad &c, are also called vṛiddham.

Note —The त्यद् &c have been given in the list of sarvanâmas These words are also called vṛiddham Thus तद् + छ = तदीयम्। So also यदीयम, इदमीयम, वाङ्मयम, त्वदीयानि मदीयानि &c

१३३७। वृद्धाच्छ । ४ । २ । ११४ ।

शालीय । मालीय । तदीय ॥

1337 After a word called Vṛiddha, the affix छ is added in the remaining senses

The word प्राच does not govern this sûtra This is a general rule This debars अण्। Thus from गार्ग्य we have गार्गीय (VI 4 148 S 311 and VI 4. 152 S 2119) So also शालीय मालीय तदीय ॥

१३३८। एङ् प्राचां देशे । १ । १ । ७५ ॥

एङ् यस्याचामादिस्तद्वृद्धसंज्ञं वा स्याद्देशाभिधाने । एणीपचनीय । गोनर्दीय । भोजकटीय । पक्षे अणि । ऐणीपचन । गौनर्द । भौजकट । एङ् किम् । आहिच्छत्र । कान्यकुब्ज ॥ वा नामधेयस्य वृद्धसंज्ञा वक्तव्या * ॥ देवदत्त । देवदत्तीय ॥

1338 A word that has the letters ए and ओ as the first among its vowels, gets optionally also the designation of vṛiddham, when it is the name of a country.

As गोनर्द is a country of the east; it is a vṛiddham word and we have गोनर्द + छ = गोनर्दीय similarly एणीपचनीयम, भोजकटीय । Alternatively, with the affix अण the forms will be गौनर्द, ऐणीपचन भौजकट ॥

Why do we say 'having the letters ए and ओ'? If a simple vowel is first among the vowels of a word, that word will not be called vriddham: and as such will not take the affix छ; as याहिच्छवः, कान्यकुब्जः ॥

Vart:—A proper noun, though not coming under the above definition, may yet be regarded optionally as a vriddham. Thus देवदत्त + छ = देवदत्तीया, or we may have देवदत्ता ॥

१३३९ । भवतष्ठक्छसौ । ४ । २ । ११५ ॥

वृद्धाद्भवत एतौ स्तः । भावत्कः । जरत्वम् । भवदीयः । वृद्धादित्यनुवृत्तेः शत्रन्तस्यैव । भावतः ।

1339. The affixes ठक and छस् come after the Vriddha word भवत् in the remaining senses.

The word भवत् is a Vriddha word, because it belongs to tyadádi class (I. 1. 74 S. 1336). This rule debars छ of IV. 2. 114. S. 1337. In the affix छस्, the final स् is indicatory, showing that the word भवत् before this affix gets the designation of Pada पद (I. 4. 17 S. 230). Thus भवत् + ठक् = भावत्कः । भवत् + छस् = भवदीयः ॥

But when the word भवत् is not treated as Vriddha, then it takes the general affix अण्; as भावतः । This is the case when भवत् is derived by affixing शतृ to भू ॥

१३४० । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ । ४ । २ । ११६ ॥

इकार उच्चारणार्थः । काशिकी । काशिका । वैदिकी । वैदिका ॥

आपदादिपूर्वपदात्कालान्तात् * ॥ आपदादिराकृतिगणः । आपत्कालिकी । आपत्कालिका ॥

1340. The affixes ठञ् and ञिठ् come, in the remaining senses, after the words काशि &c.

In the affixes ठञ् and ञिठ्, the ठ् is replaced by इक, the other letters are anubandhas. The form in both cases will be the same, but there is a distinction in the feminine. Those formed by ठञ् will take ङीप् (IV. 1. 15 S. 470), the others will take टाप् (IV. 1. 4. S. 454). Thus काशिका or काशिकी, वैदिका or वैदिकी ॥

Note:—The word वृद्धात् is to be read into this sûtra. Those words in the list which are not वृद्ध will take the affixes, by virtue of being so classified.

Note:—The word देवदत्त occurs in the list of words. It gets the designation of वृद्ध by I. 1. 75, S. 1338. Thus दैवदत्तिकाः । But when it is the name of a Vâhika village, it is not a Vriddha word. The secondary derivative then will be देवदत्तः ॥

Vart:—This affix comes after compound words ending in काल and preceded by आपद्, ऊर्ध्व and तद्; as आपत्कालिकी or का, और्ध्वकालिकी or का, तात्कालिकी or का ॥

1 काशि, 2 चेदि (चैदी) 3 संयाति * 4 संवाह 5 अच्युत, 6 मोदमान (मोहमान) 7 शकुलाद, 8 हस्तिकर्षू, 9 कुनामन्, (कुदामन्), 10 हिरण्य 11 करण 12 गोवासन (गोधासन), 13 भारङ्गी,* 14 अरिंदम, 15 अरित्र * 16 देवदत्त, 17 दशग्राम (दाशग्राम), 18 शौवावतान (सैंधावतान), 19 युवराज, 20 उपराज, 21 देवराज 22 मोदन * 23 सिन्धुमित्र, 24 दासमित्र, 25 सुधामित्र,* 26 सोममित्र,* 27 छागमित्र,* 28 सधमित्र,* 29 आपदादिपूर्वपदात् (आपद् ऊर्ध्व, तद्) कालान्तात्, 30 छात्रि, 31 औरिकि, 32 भौलिङ्गि, 33 सर्वमित्र, 34 वायुमित्र ॥

१३४१ । वाहीकग्रामेभ्यश्च । ४ । २ । ११७ ॥

वाहीकग्रामवाचिभ्यो वृद्धेभ्यष्ठञ्ञिठौ स्तः । छस्यापवादः । कास्तीरं नाम वाहीकग्रामः । कास्तीरिकी । कास्तीरिका ॥

1341 The affixes ठञ् and ञिठ् come, in the remaining senses, after the Vṛiddha words denoting the villages of Vâhika

The word वृद्धात् is to be read into this sûtra. This debars the affix छ (IV 2 114 S 1337) Thus कास्तीरिकी or कास्तीरिका ॥

१३४२ । विभाषोशीनरेषु । ४ । २ । ११८ ॥

उशीनरेषु ये ग्रामास्तद्वाचिभ्यो वृद्धेभ्यष्ठञ्ञिठौ वा स्तः । सौदर्शनिकी । सौदर्शनिका । सौदर्शनीया ॥

1342. The affixes ठञ् and ञिठ् come optionally in the remaining senses, after the Vṛiddha words denoting Vâhika villages situated in Uśînara.

Thus सौदर्शनिकी, सौदर्शनिका and सौदर्शनीया ॥

१३४३ । ओर्देशे ठञ् । ४ । २ । ११९ ॥

उवर्णान्ताद्देशवाचिनष्ठञ् । निषादकर्षू नैषादकर्षुका । केऽण इति ह्रस्वः । देशे किम् । पटोश्छात्राः पाटवाः । ञिठं व्यावर्तयितुं ठञ्ग्रहणम् । वृद्धाच्छं परत्वादयं बाधते । दाक्षिकर्षुकः ॥

1343. The affix ठञ् comes in the remaining senses, after a Nominal-stem denoting a locality and ending in उ ॥

The phrase 'वृद्धात्' does not govern this sûtra. For, had it been understood in this aphorism, there would have been no necessity of repeating it in the next.

Thus नैषादकर्षुका from निषादकर्षू, the long ऊ is shortened by VII 4 13 S 834 before the affix क । Why do we say 'denoting a country'? Observe पाटवा 'the pupils of पटु' formed by अण् ॥

In the previous sutras, the anuvṛitti of ठञ् and ञिठ both were current, hence the repetition of ठञ् in this sutra, because we could not take the anuvṛitti of ठञ् from the last sutra, without drawing in the anuvṛitti of ञिठ् ॥

This sûtra being subsequent in order to IV. 2. 114 S. 1337, debars that sûtra ; and hence in the case of vṛiddha words ending in ब and denoting a locality, छ is not added, but the ठञ् of the present sûtra. Thus शाब्लिकर्दुकः ॥

१३४४ । वृद्धात्प्राचाम् । ४ । २ । १२० ॥

प्राग्देशवाचिनो वृद्धाद्देवेति नियमार्थं सूत्रम् । आपकजम्बुकः । शाकजम्बुकः । नेह मल्लवास्तु. माल्लवास्तवः ॥

1344. The affix ठञ् comes in the remaining senses, after a vṛiddha word ending in ब and denoting a locality of the Eastern-folks.

The phrase श्रोर्देशे is here understood. Thus आढकजम्बुकः, शाकजम्बुकः ॥

The affix ठञ् would have been valid by the last sûtra also, the present sûtra makes a नियम or restriction, showing that the case of words denoting places of East, the rule applies to those words only, which are Vṛiddha. Therefore it does not apply to मल्लवास्तु, from which we have माल्लवास्तवः ॥

१३४५ । धन्वयोपधाद्वुञ् । ४ । २ । १२१ ॥

धन्वविशेषवाचिनो यकारोपधाच्च देशवाचिनो वृद्धाद्वुञ् स्यात् । ऐरावतं धन्व ऐरावतकः । साङ्काश्यकाम्पिल्यशब्दौ वुञ्छणादिसूत्रेण पयान्तौ । साङ्काश्यकः । काम्पिल्यकः ॥

1345. The affix वुञ् comes in the remaining senses after a vṛiddha word denoting a locality, which has the letter य as its penultimate, and after a vṛiddha place-name denoting a waste or desert place.

The words वृद्धात् and देशे are understood here. The word धन्व means a waste or desert. Thus पारिधन्वकः, ऐरावतकः are examples of धन्व ॥ Similarly सांकाश्यकः and काम्पिल्यकः are examples of य penultimate. (IV. 2. 80 S. 1292).

१३४६ । प्रस्थपुरवहान्ताच्च । ४ । २ । १२२ ॥

एतदन्ताद्वृद्धाद्देशवाचिनो वुञ् स्यात् । छस्यापवादः । मालाप्रस्थकः । नान्दीपुरकः । पैलुवहकः । पुरान्तग्रहणमप्राग्र्थम् । प्राग्देश तूत्तरेण सिद्धम् ।

1346. The affix वुञ् comes, in the remaining senses, after a Vṛiddha word denoting a locality and ending with प्रस्थ, पुर or वह ॥

This debars छ (IV. 2. 114 S. 1337). Thus मालाप्रस्थकः, नान्दीपुरकः, पैलुवहकः ॥

The words ending in पुर would have taken the affix वुञ् by the next sûtra also, but as that sûtra is restricted to the countries of the East, this sûtra is general in its scope.

१३४७ । रोपधेतोः प्राचाम् । ४ । २ । १२३ ॥

रोपधादीकारान्ताच्च प्राग्देशवाचिनो वृद्धाद्वुञ् स्यात् । पाटलिपुत्रक । ईतः । काकन्दक ॥

1347 The affix वुञ् comes in the remaining senses after a Vriddha word denoting a locality of the East-folk, the word having a penultimate र or ending in ई ॥

This debars छ ॥ This पाटलपुत्रक ॥ So also with words ending in ई ॥ As काकन्दी—काकन्दक (VI 4 148)

Note —Why do we say प्राचाम् 'of the East-folk'? Observe दात्तामित्रीय formed by छ ॥ The त् in ईत् in the sutra is for the sake of distinctness

१३४८ । जनपदतदवध्योश्च । ४ । २ । १२४ ॥

जनपदवाचिनस्तदवधिवाचिनश्च वृद्धाद्वुञ् स्यात् । आदर्शक । त्रैगर्तक ॥

1348 The affix वुञ् comes in the remaining senses, after a Vriddha word denoting an inhabited kingdom, or a limit of such kingdom

The phrases वृद्धात् and देशे are understood here being qualified by जनपद and तदवधि ॥ This debars the affix छ ॥ Thus आदर्शक is an example of जनपद ॥

Note —And घौषक and श्यामायनक from घोष and श्यामायन two uninhabited countries are illustrations of जनपदावधि ॥

The अवधि or limit of an inhabited country or जनपद must be a country and not a village This is so in order to prevent by anticipation the application of छ by IV 2 137 S 1361 to words like त्रिगर्त which is an arid desert as त्रैगर्तक ॥ The word तदवधि means either the boundary of that (जनपद) or that which itself is a boundary

१३४९ । अवृद्धादपि बहुवचनविषयात् । ४ । २ । १२५ ॥

अवृद्धाद्वृद्धाच्च जनपदात्तदवधिवाचिनश्च बहुवचनविषयात्प्रातिपदिकाद्वुञ् स्यात् । अवृद्धादपि वृद्धाच्छस्यापवाद । अवृद्धाज्जनपदात् आङ्गक । अवृद्धाज्जनपदावधे आजमीढक । वृद्धाज्जनपदात् दार्वक । वृद्धाज्जनपदावधेः कालञ्जरक । विषयग्रहणं किम् ? एकशेषेण बहुत्वे मा भूत् । वर्तनी च वर्तनी च वर्तनी च वर्तन्य तासु भवो वार्तन ॥

1349 The affix वुञ् comes in the remaining senses, even after a word which is not a Vriddha, and which is always plural, when it denotes an inhabited country or a limit of such country as well as after such Vriddha words

The words जनपद and तदवधि are to be read into the aphorism This debars छ and अण ॥ Thus from अङ्ग वङ्ग and कलिङ्ग which are non Vriddha

1 धूम, 2 षडण्ड (खडण्ड and खण्ड), 3 शशादन, 4 आर्जुनाद (आर्जुनाद) 5 दाण्डायनस्थली 6 मानकस्थली*, 7 माहिषस्थली*, 8 मानस्थली (मायस्थली), 9 आहवस्थली*, 10 मद्रुकस्थली*, 11 समुद्रस्थली, 12 दाण्डायनस्थली, 13 राजस्थली, 14 विदेह, 15 राजगृह, 16 सात्रासाह, 17 शष्प (शिष्प), 18 मित्रवर्ध (मित्रवर्ध, मित्र, वस) 19 भक्षाली*, 20 मद्रकूल, 21 आञ्जीकूल (आञ्जीकूल), 22 द्व्याहाव, 23 त्र्याहाव, 24 संस्फीय (संहीय), 25 बर्बर, 26 वर्चा, 27 गर्त (वर्चगर्त), 28 आनर्त, 29 माठर, 30 पाथेय, 31 घोष, 32 पल्ली (पली) 33 आराज्ञी, 34 धार्तराज्ञी 35 आवय, 36 तीर्थ (अवयात तीर्थ), 37 कूलात्सौवीरेषु, 38 समुद्रान्नावि मनुष्ये च, 39 कुक्षि, 40 अन्तरीप (आन्तरीप), 41 द्वीप, 42 अरुण, 43 उज्जयनी, (उज्जयिनी) 44 पट्टार*, 45 दक्षिणापथ, 46 साकेत, 47 घोषस्थली, 48 भक्षालस्थली, 49 वर्णकूल, 50 मनस्थली, 51 सुराज्ञी ॥

१३५२ । नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः । ४ । २ । १२८ ॥

नगरशब्दाद्वुञ् स्यात्कुत्सने प्रावीण्ये च गम्ये । नागरकश्चौरः शिल्पी वा । कुत्सनेति किम् । नागरा ब्राह्मणाः ॥

1352. The affix वुञ् comes after the word 'nagara' in the remaining senses, when censure or praise is implied.

The word कुत्सन which is equivalent to निन्दन or 'blame or censure', and प्रावीण्य which means नैपुण्य "dexterity", *qualify the sense of the affix*

Thus नागरक 'a thief or a skilful person'. The word literally means 'a town born, or town bred, but by the usage of language, it always denotes a person having the vices or virtues of a town, such as a thief or an artist.

Why do we say "when censure or dexterity is implied"? Observe नागरा ब्राह्मणाः 'the Nâgara Brâhmanas"

१३५३ । अरण्यान्मनुष्ये । ४ । २ । १२९ ॥

वुञ् । आरण्यकाण्णस्यापवादः ॥

पथ्यध्यायन्यायविहारमनुष्यहस्तिष्विति वाच्यम् * ॥ आरण्यकः पन्था अध्यायो न्यायो विहारो मनुष्यो हस्ती वा ॥

वा गोमयेषु * ॥ आरण्यकाः आरण्या वा गोमयाः ॥

1353. The affix वुञ् comes, in the remaining senses, after the word अरण्य, in the sense of a man.

This debars the affix ण of 1325 Vartika. Thus आरण्यक मनुष्य 'a forester'

Vârt —It should be stated rather that the affix वुञ् is added to अरण्य in the sense of 'a way' 'a lesson, or doctrine (Upanishad)' 'a maxim' 'a play or game' 'a man' and 'an elephant'. Thus आरण्यक पन्था, अध्याय न्याय विहार मनुष्य or हस्ती ॥

Vârt:—Optionally when the sense is that of cow-dung, as आरण्याः or आरण्यका गोमयाः ॥

Note:—Why do we say 'when having these senses'? Otherwise the affix will be अण् ॥ As आरण्याः पशवः 'wild beasts'.

१३५४ । विभाषाकुरुयुगन्धराभ्याम् । ४ । २ । १३० ॥

वुञ् । कौरवकः । कौरवः । यौगन्धरकः । यौगन्धरः ॥

1354. The affix वुञ् comes optionally in the remaining senses, after the words 'Kuru', and 'Yugandhara'.

Thus कौरवकः or कौरवः, यौगन्धरकः or यौगन्धरः ॥

१३५५ । मद्रवृज्योः कन् । ४ । २ । १३१ ॥

जनपदवुञोऽपवादः । मद्रेषु जातो मद्रकः । वृजिकः ॥

1355. The affix कन् comes in the remaining senses, after the words 'madra' and 'vṛiji'.

This debars वुञ्, though the words denote inhabited countries. Thus मद्रकः 'born in Madra', वृजिकः ॥

१३५६ । कोपधादण् । ४ । २ । १३२ ॥

माहिषिकः ॥

1356. The affix अण् comes in the remaining senses, after a word denoting a place, and having the letter क as its penultimate.

This debars वुञ् in the case of words which denote जनपद or inhabited countries. Of course the words which do not denote जनपद, will have taken अण् even without this rule. Thus मार्षिकः "born in ऋषिका" So also माहिषिकः ॥

Note:—The affix अण् will apply even when the word ends in ठ, which would have otherwise taken ठञ् by IV. 2. 119 S. 1343. Thus ऐक्ष्वाकः "born in इक्ष्वाकु" ॥ The word देशे is understood in this sûtra.

१३५७ । कच्छादिभ्यश्च । ४ । २ । १३३ ॥

देशवाचिभ्योऽण् । वुञादेरपवादः । काच्छः । सैन्धवः ॥

1357. The affix अण् comes, in the remaining senses, after the words kachchha &c denoting places.

The word देशे is understood here. This debars वुञ् &c. Thus काच्छः सैन्धवः, वार्णवः &c.

Note:—The words कच्छ &c. are not invariable plural words, because by the next sûtra, it is shown that these words may signify men and their habits &c. The

word पिजापक occurs in this list It would have taken अण् by the last sûtra also because it has क as its penultimate Its mention in the list is for the sake of the subsequent sûtra by which it takes वुञ् also under certain conditions

1 कच्छ 2 सिन्धु 3 वर्णु 4 गन्धार 5 मधुमत्, 6 कम्बोज 7 कश्मीर साल्व 9 कुरु 10 अनुषण्ड (अणु षण्ड खण्ड) 11 द्वीप 12 अनूप, 13 अजवाह 14 पिजापक 15 कलूतर (कुलून) 16 रङ्कु ॥

१३५८ । मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् । ४ । २ । १३४ ॥

कच्छाद्यणोऽपवादः । कच्छे जातादिः काच्छको मनुष्यः । काच्छकमस्य हसितम् । मनुष्ये किम् । काच्छो गौः ॥

1358 The affix वुञ् comes after the words kachchha &c in the senses of born &c when the meaning is a 'man or 'what exists in man'

This debars अण् ॥ Thus काच्छक 'a man born in Kutch' काच्छकमस्य हसितं जल्पितम् ॥ 'His joke or talk is of Kutch or a Kutch laughter'

Why do we say when meaning a man or what exists in man? Observe काच्छा गौः 'The cow of Kutch

१३५९ । अपदातौ साल्वात् । ४ । २ । १३५ ॥

साल्वशब्दस्य कच्छादित्वाद्वुञि सिद्धे नियमार्थमिदम् । अपदातावेवेति साल्वको ब्राह्मणः । अपदातौ किम् । साल्वः पदातिर्व्रजति ॥

1359 The affix वुञ् comes after the word साल्व in the senses of being born &c when denoting a man or what exists in man, provided that it does not mean a foot-soldier

The word साल्व which occurs in the कच्छादि class would have taken वुञ् by the last sûtra when the sense was that of a man or some human attribute The present sutra makes a restriction Thus साल्वको मनुष्यः साल्वकमस्य हसितं जल्पितं

Why do we say when not meaning a foot soldier ? Observe साल्वः पदातिर्व्रजति 'the Sâlva foot soldier goes'

१३६० । गोयवाग्वोश्च । ४ । २ । १३६ ॥

साल्वाद्वुञ् । कच्छाद्यणोऽपवादः । साल्वको गौः साल्विका यवागूः । साल्वमन्यत् ॥

1360. The affix वुञ् comes in the remaining senses of being born &c, after the words साल्व, when the word signifies 'a cow' or 'a barley gruel'.

This debars अण् of IV 2 133 S 1357 Thus साल्वको गौः "the cows born in Salva', साल्विका यवागूः 'the barley gruel of Sâlva', In other cases we have साल्वम् ॥

१३६१ । गर्त्तोत्तरपदाच्छः । ४ । २ । १३७ ॥

देशे । यतोऽपवादः । वृकगर्त्तीयम् । उत्तरपदग्रहणं बहुच्पूर्वनिरासार्थम् ॥

1361. The affix छ comes in the remaining senses after a Nominal-stem denoting a place and having the word गर्त as its second term.

This debars यत् ॥ The word देशे is to be read into the sûtra. This rule being a subsequent one debars the affixes वुञ् and ठिञ् of sûtra IV. 2. 117 S. 1341. Thus वृकगर्त्तीय, 'born in the wolf's hole.' The word उत्तरपद is used in the sûtra, so as to prevent the application of the rule to a word which ends in गर्त, but is preceded by the affix बहुच्, as बहुगर्त्तम् ॥ Here बहु is an affix (V. 3. 68 S. 2023) and not a pada.

१३६२ । गहादिभ्यश्च । ४ । २ । १३८ ॥

छः स्यात् । गहीयः ॥

मुखपार्श्वतसोर्लोपश्च * ॥ मुखतीयम् । पार्श्वतीयम् । अव्ययानां भमात्रे टिलोपस्यानित्यतां ज्ञापयितुमिदम् ॥

कुग्जनस्य परस्य च * ॥ जनकीयम् । परकीयम् ॥

देवस्य च * ॥ देवकीयम् ॥

स्वस्य च * ॥ स्वकीयम् ॥ वेणुकादिभ्यश्छण्वाच्यः * ॥ वैणुकीयम् । वैत्रकीयम् । औत्तरपदकीयम् ॥

1362. The affix छ comes in the remaining senses after the words gaha &c.

This debars अण् &c. Thus गहीयः 'belonging to a cave'. अन्तःस्थीयः &c.

Vârtika:—The words मुखतस् and पार्श्वतस् get the affix छ, but before the affix छ the स् of तस् is elided. Thus मुखतीयम् and पार्श्वतीयम् ॥ This Vârtika also indicates that the elision of टि of the Indeclinable as ordained by the Vârtika under S. 1324 is a rule of limited scope.

Vârt:—The augment कुक् is added to जन and पर before the affix छ As जनकीयम्, परकीयम् ॥

Vârt:—The same augment is added to the word देव also as, देवकीयम् ॥

Vârt:—The same augment is added to the word स्व. as स्वकीयम् ॥

Vârt:—The affix छण् comes after the words वेणु &c. No list of such words is given. It is an आकृतिगणः ॥ Thus वैणुकीयम्, वैत्रकीयम्, औत्तरपदकीयम्, मारपकीयम्, माध्यमकीयम् ॥ &c.

Note:—In the list of गहादि occurs the following "मध्यमध्यमं चाण् चरणे". It means "The word मध्य becomes changed into मध्यम when the affix छ is to be added. Thus मध्यमीयाः ॥ But when the sense is that of a Veda-school or Charaṇa, the affix अण् is added instead of छ as माध्यमाः" ॥ The word मध्यम here

has the restricted sense of 'the middle of the earth', and not any middle generally Thus मध्यमीयः means पृथिविमध्ये भवः ॥ So also when the affix अण् is applied in the case of चरण it has the sense of निवास of sûtra IV, 2 89 S 1469 and not all the other senses Thus त्रय प्राच्याः, त्रय औदिच्याः, त्रयो मध्यमाः "three Charanas dwell in the East, three in the West, and three in the Middle".

'1 गह, 2 अन्तःस्थ, 3 सम, 4 विषम, 5 मध्यमध्यमं चाण् चरणे, 6 उत्तम, 7 अङ्ग, 8 वङ्ग, 9 मगध, 10 पूर्वपक्ष 11 अपरपक्ष, 12 अधम शाख 13 उत्तम शाख, 14 एकशाख, 15 समानशाख, 16 समानग्राम*, 17 एकग्राम 18 एकवृक्ष, 19 एकपलाश, 20 इष्वग्र, 21 इष्वनीक (इष्वनी) 22 अवस्यन्दन (अवस्कन्दी and अवस्कन्द), 23 कामप्रस्थ, 24 खाडायन (खाडिकाडायनि, खाडायनि and खाडाडायनी), 25 काठेरणि (काठेरणि and कावेरणि), 26 लावेरणि*, 27 सौमित्रि॰ 28 शैशिरि 29 आसुत॰ 30 दैवशर्मि (दैवशर्मन्), 31 श्रौति, 32 आहिंसि 33 आमित्रि, 34 व्याडि, 35 बैजि (बैदजि) 36 आध्यश्वि 37 आनृशंसि, 38 शौङ्गि 39 आग्निशर्मि, (अग्निशर्मन्) 40 भौजि 41 वाराटकि (आराटकि), 42 वाल्मीकि, 43 क्षैमवृद्धि (क्षेमवृद्धिन्) 44 आश्वत्थि 45 औद्गाहमानि*, 46 ऐक 47 बिन्दवि*, 48 दन्ताग्र*, 49 हंस*, 50 तन्त्वग्र*, 51 उत्तर 52 अनन्तर (अन्तर) 53 मुखपार्श्वतसोर्लोपः (also मुखतीय and पार्श्वतीय) 54 जनपरयोः कुक् च (also जनकीय and परकीय), 55 देवस्य च, 56 वेणुकादिभ्यश्छण् 57 आग्रुरि 58 शौपि 59 पालकि it is an आकृतिगण ॥

१३६३ । प्राचां कटादेः । ४ । २ । १३९ ॥

प्राग्देशवाचिनः कटादेश्छः स्यात्। अणोऽपवादः। कटनगरीयम्। कटघोषीयम्। कटपल्वलीयम् ॥

1363 The affix छ comes in the remaining senses, after the words beginning with कट denoting the places of the East-folk.

The word देशे is understood here also The word प्राक् of the sûtra qualifies देशे ॥ This debars अण् ॥ Thus कटनगरीयम्, कटघोषीयम्, कटपल्वलीयम् ॥

१३६४ । राज्ञः क च । ४ । २ । १४० ॥

वृद्धाच्छे सिद्धे नकारस्य ककारमात्रं विधीयते । राजकीयम् ॥

1364, The letter क is the substitute of the final of the word राजन्, when छ is added

This sûtra only teaches the substitution of क, for राजन् would have taken छ by IV 2 114 S 1337 Thus राजकीयम् ॥ The word देशे does not govern this sûtra, not being appropriate

१३६५ । वृद्धादकेकान्तखोपधात् । ४ । २ । १४१ ॥

अक इक एतदन्तात्खोपधाच्च वृद्धाद्देशवाचिनश्छः स्यात् । ब्राह्मणको नाम जनपदो यत्र ब्राह्मणा आयुधजीविनस्तत्र जातो ब्राह्मणकीयः । शाल्मलिकीयः । आयामुखीयः ॥

1365 The affix छ comes in the remaining senses, after a Vriddha word denoting a place and ending with अक or इक, or having ख as its penultimate.

The word देशे must be read into the sûtra. This debars the अण् of IV. 2. 132 S. 1356 as well as the affixes ordained by IV. 2. 117 and 123. S. 1341 and 1347.

Thus ब्रह्मणकः—ब्राह्मणकीयम् ॥ "One born in Brâhmaṇaka—a country where the Brâhmaṇa caste live by the profession of arms." इन्दः—शाल्मलिकीयम् ॥

Note:—The words सौसुक &c. are also governed by this rule though they end in उक ॥ Thus सौसुकीयम्, मौसुकीयम्, ऐन्द्रवर्मकीयम् ॥

१३६६ । कन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् । ४ । २ । १४२ ॥

कंथादिपञ्चकोत्तरपदाद्देशवाचिनो वृद्धाच्छः स्यात् । ठञ्ञिठयोरपवादः । दाक्षिकन्थीयम् । दाक्षिपलदीयम् । दाक्षिनगरीयम् । दाक्षिग्रामीयम् । दाक्षिह्रदीयम् ॥

1366. The affix छ comes in the remaining senses after the Vriddha words, having the words kanthâ, palada, nagara, grâma and hrada, as last terms.

This debars the other affixes such as ठञ् and ञिठ् of IV. 2. 117 S. 1341.

Thus दाक्षिकन्थीयम्, दाक्षिपलदीयम्, दाक्षिनगरीयम्, दाक्षिग्रामीयम्, दाक्षिह्रदीयम् ॥

१३६७ । पर्वताच्च । ४ । २ । १४३ ॥

पर्वतीयः ॥

1367. The affix छ comes after the word पर्वत in the remaining senses.

This debars अण् ॥ Thus पर्वतीयो राजा "the hill-king". पर्वतीयः पुरुषः 'the hill man'.

१३६८ । विभाषाऽमनुष्ये । ४ । २ । १४४ ॥

मनुष्यभिन्नेऽर्थे पर्वताच्छो वा स्यात्पक्षेऽण् । पर्वतीयानि पार्वतानि वा फलानि । अमनुष्ये किम् । पर्वतीयो मनुष्यः ॥

1368. The affix छ optionally comes in the remaining senses after the word पर्वत when it does not denote a man.

Thus पर्वतीयानि or पार्वतानि फलानि 'hill fruits'.

Why do we say अमनुष्ये 'not-human'? Observe पर्वतीयो मनुष्यः where there is no option allowed.

१३६९ । कृकणपर्णाद्भारद्वाजे । ४ । २ । १४५ ॥

भारद्वाजदेशवाचिभ्यामाभ्यां छः । कृकणीयम् । पर्णीयम् । भारद्वाजे किम् । कार्कणम् । पार्णम् ॥

1369. The affix छ comes in the remaining senses after कृकण and पर्ण when denoting the country of Bhâradvâja.

The word देश is understood here also The word भारद्वाज does not here mean Gotra but country Thus वृकणीयम् and पर्णीयम् ॥

Why do we say denoting country of Bhāradvājas?' Observe कार्कणम्, पार्णम् &c

* १३७० । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्च । ४ । ३ । १ ॥

भाष्क । पक्षेऽण् । युवयोर्युष्माकं वा अयं युष्मदीयः । आस्मदीयः ॥

1370 The affix खञ् also comes optionally in the remaining senses, after the words 'yushmad' and 'asmad'.

The regulating power of the word शेषे ceases The word च indicates that the affix may be छ as well The word optionally shows that the general affix अण् may also be employed Thus there are three affixes खञ् छ and अण् and hence there being no equal enumeration the rule of mutual correspondence (1 3 10) does not apply

The words युष्मद् and अस्मद् are Vriddha as they belong to Tyadādi class (I 1 74 S 1336) and would have taken छ by IV 2 114 S 1337, the present sūtra enjoins three affixes for each Thus युष्मद्+अण्=युष्माक+अण् (IV 3 2 S 1371) यौष्माक । युष्मद्+छ=युष्मद्+ईय=युष्मदीय (VII 1 2)

युष्मद्+खञ्=युष्माक+ईन (IV 3 2 S 1371)=यौष्माकीण (VII 1 2 and VIII 4 2 S 475 and 197) So also आस्माक । अस्मदीय and आस्माकीन ॥

१३७१ । तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ । ४ । ३ । २ ॥

युष्मदस्मदोरेतादेशौ स्त खञ्यणि च । यौष्माकीण । आस्माकीन । यौष्माक । आस्माक ॥

1371 When this affix खञ् is added and when अण् is added then युष्माक and अस्माक are the substitutes of युष्मद् and अस्मद् ॥

Note —The pronoun तस्मिन् refers to the visible affix खञ् and not to the under stood affix छ which was drawn into the last sūtra by the word च ॥

Why does the rule of mutual correspondence (I 3 10 S 128) not apply here, there being two affixes two words and two substitutes? This however is not done because the sutra can be divided into two separate aphorisms as (1) तस्मिन् खञि युष्मदस्मदोर्युष्माकास्माकौ भवत (2) अणि च ॥ i e (1) when खञ् is added युष्माक and अस्माक are the substitutes of युष्मद् and अस्मद् respectively (2) So also when अण् follows

As for illustrations see the preceding sutra e g यौष्माकीण आस्माकीन with खञ् and यौष्माक and आस्माक with अण् ॥

Note —The substitution does not take place when छ is added as युष्मदीय and अस्मदीय ॥

१३७२ । तवकममकावेकवचने । ४ । ३ । ३ ॥

एकार्थवाचिनोर्युष्मदस्मदोस्तवकममकौ स्तः खञ्यणि च । तावकीनः । तावकः । मामकीनः । मामकः । छे तु ॥

1372. In expressing one individual, तवक and ममक are the substitutes of 'yushmad' and 'asmad' respectively, when खञ् and अण् follow.

As तावकीनः 'belonging to thee,' मामकीनः "belonging to me." तावकः and मामकः ॥ But when the affix is छ, the form will be त्वदीयः, and मदीयः by the following rule.

Note:—The word एकवचने should not be construed as meaning the affix of the singular number, as the affix सु ॥ Because the affix of the singular is always elided (लुक्) after these words, and by rule I. 1. 68, S. 268 there will not be the application of this rule. This difficulty is, however, got over by explaining the word एकवचने as equal to एकार्थे ॥

१३७३ । प्रत्ययोत्तरपदयोश्च । ७ । २ । ९८ ॥

मपर्यन्तयोरेकार्थयोस्त्वमौ स्तः प्रत्यये उत्तरपदे च । त्वदीयः । मदीयः ॥

1373. त्व is substituted for युष्म and म for अस्म्, when they signify a single individual, even when an affix follows, or a word is in composition.

As त्वदीयः, मदीयः, with the affix छ (IV. 2. 114, S. 1337, I. 1. 74 S. 1336).

Similarly when a second member of the compound follows. As तव पुत्र := त्वत्पुत्रः, मत्पुत्रः ॥ त्वं नाथोऽस्य = त्वन्नाथः ॥

Note:—When more than one individual is signified, the substitution does not take place, as युष्मदीयं (= युष्माकमिदं), अस्मदीयं; युष्मत्पुत्रः (= युष्माकं पुत्रः), अस्मत्पुत्रः ॥

१३७४ । अर्धाद्यत् । ४ । ३ । ४ ॥

अर्द्ध्यः ॥

1374. The affix यत् comes after the word अर्द्ध in the remaining senses.

This debars अण् ॥ Thus अर्द्ध्यः 'belonging to half.'

१३७५ । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च । ४ । ३ । ५ ॥

परार्द्ध्यम् । अवरार्द्ध्यम् । अधमार्द्ध्यम् । उत्तमार्द्ध्यम् ॥

1375. The affix यत् comes, in the remaining senses, after the word 'ardha', when preceded by 'para', 'avara', 'adhama', and 'uttama'.

Thus परार्द्ध्यम्, अवरार्द्ध्यम्, अधमार्द्ध्यम्, उत्तमार्द्ध्यम् ॥

१३७६ । दिक्पूर्वपदाट्ठञ्च । ४ । ३ । ६ ॥

चाद्यत् । पौर्वार्धिकम् । पूर्वार्ध्यम् ॥

1376 And the affix ठञ् also (as well as यत्) comes in the remaining senses, after the word 'ardha,' when the prior term denotes a direction

By च the affix यत् is also used This debars अण् ॥ Thus पूर्वार्ध्यम् or पौर्वार्धिकम् ॥

१३७७ । ग्रामजनपदैकदेशादञ्ठञौ । ४ । ३ । ७ ॥

ग्रामैकदेशवाचिनो जनपदैकदेशवाचिनश्च दिक्पूर्वपदादर्धान्तादञ्ठञौ स्तः । इमेऽस्माकं ग्रामस्य जनपदस्य वा पौर्वार्धाः । पौर्वार्धिकाः । ग्रामस्य पूर्वस्मिन्नर्धे भवा इति तद्धितार्थे समासः । ठञ्ग्रहणं स्पष्टार्थम् । अन्यथा पूर्वोक्ते यत्राप्यनुकर्षं समाप्येत ॥

1377 The affixes अञ् and ठञ् come in the remaining senses after the word 'ardha', preceded by a word denoting direction, when a particular portion of a village or an inhabited country is meant

The phrase दिक्पूर्वपदात् is to be read into the sûtra. This debars यत् । Thus इमे ऽस्माकं ग्रामस्य जनपदस्य वा पौर्वार्धा: or पौर्वार्धिका: Those verily belong to the eastern half of our village or country The word पौर्वार्धा = ग्रामस्य पूर्वस्मिन्नर्धे भवा and is a Taddhitârtha compound

Though the anuvritti of ठञ् was current in this Sutra from the preceding yet it is repeated here for the sake of precision for had the sûtra been ग्रामजनपदैकदेशादञ्च then the च would have drawn in not only the affix ठञ् but the affix यत् which is not desired

१३७८ । मध्यान्मः । ४ । ३ । ८ ॥

मध्यमः ॥

1378 After the word मध्य there is the affix म in the remaining senses

This debars अण् ॥ As मध्यमः middlemost

१३७९ । अ साम्प्रतिके । ४ । ३ । ९ ॥

मध्यशब्दादकारप्रत्ययः स्यात्साम्प्रतिकेऽर्थे । उत्कर्षापकर्षहीनो मध्यो वैयाकरणः । मध्यं दारु । नातिह्रस्वं नातिदीर्घमित्यर्थः ॥

1379 The affix अ comes in the remaining senses after the word 'madhya', the meaning being 'fit' or 'proper'

The word साम्प्रतिक means equity propriety right fit As नातिदीर्घं नातिह्रस्वं मध्यं काष्ठं the proper piece of wood—neither too long nor too short मध्यो वैयाकरणः the fit Grammarian neither too refined nor too dull

१३८० । द्वीपादनुसमुद्रं यञ् । ४ । ३ । १० ॥

समुद्रस्य समीपे यो द्वीपस्तद्विषयाद्द्वीपशब्दाद्यञ् स्यात् । द्वैप्यम् । द्वैप्या ॥

1380. The affix यञ् comes, in the remaining senses, after the word द्वीप, which is near the sea.

Note:—The word द्वीप occurs in the list of Kachchhâdi (IV. 2. 133 S. 1357), and would have taken अण्; and by sûtra IV. 2. 134 S. 1358, it would have taken वुञ् also. The present sûtra debars both these affixes, when the word द्वीप means अनुसमुद्र or 'near the sea'.

Thus द्वैप्यम् or द्वैप्या, 'living on or relating to an island'. As द्वैप्ये भवन्तोऽनुपरन्तिचक्रम् ॥

१३८१ । कालाट्ठञ् । ४ । ३ । ११ ॥

कालवाचिभ्यष्ठञ् स्यात् । मासिकम् । सांवत्सरिकम् । सायंप्रातिकः । पौनः पुनिकः । कथं तर्हि शार्वरस्य तमसो निषिद्धये इति कालिदास अनुर्शिवैषसगमेति भारविः, समानकालीनं प्राक्कालीनमित्यादि च । अपभ्रंशा एवैत इति प्रामाणिकाः ॥ तत्र जात इति यावत्कालाधिकारः ॥

1381. The affix ठञ् comes in the remaining senses after the words denoting time.

This debars अण् ॥ The affix छ which comes after Vriddha words is prohibited by this sûtra. Thus मासिकम् 'monthly' सांवत्सरिकम् annual', सायंप्रातिकः "morning and evening," पौनः पुनिकः 'again and again'.

How do you explain the forms शार्वर and काषाय in the following lines of Kâlidâsa and Bhâravi शार्वरस्य तमसो निषिद्धये (Kâlidâsa) and अनुशिवैषसगमा (Bhâravi)? Or the forms समानकालीनम् and प्राक्कालीनम्? These forms are ungrammatical according to the best authorities.

Note:—The words which denote time even indirectly, also take this affix. As कादम्बपुष्पिकं, त्रैहिपलालिकम् ॥

The word काल governs all the subsequent sûtras upto IV. 3. 25 S. 1393. (तत्र जातः) ॥

१३८२ । श्राद्धे शरदः । ४ । ३ । १२ ॥

ठञ् स्यात् । ऋत्वणोऽपवादः । शारदिकं श्राद्धम् ॥

1382. The affix ठञ् comes in the remaining senses after the word शरद्, when expressing श्राद्ध ॥

This debars अण् (IV. 3. 16 S. 1387). The word श्राद्ध means the 'funeral oblation'; and not श्रद्धावान् पुरुषः 'a faithful or believing person'. Thus शारदिकं श्राद्धं 'the autumnal 'Śrâddha'. When not meaning 'Śrâddha', it will be शारदम् ॥

१३८३ । विभाषा रोगातपयोः । ४ । ३ । १३ ॥

शारदिक शारदो वा रोग आतपो वा। एतयोः किम्। शारदं दधि।

1383 The affix ठञ् comes optionally in the remaining senses after the word शरद् when expressing illness or heat

Thus शारदिको or शारदो रोग 'the autumnal disease', शारदिक or शारद आतप 'the autumnal heat or sunshine'

Why do we say 'when denoting sickness or heat"? Observe, शारद दधि 'the autumnal curd' This ठञ् debars the ऋतु अण् (IV 3 16)

१३८४। निशाप्रदोषाभ्यां च। ४। ३। १४॥

वा ठञ् स्यात्। नैशिकम्। नैशम्। प्रादोषिकम्। प्रादोषम्॥

1384 The affix ठञ् comes optionally in the remaining senses after the words 'niśâ', 'and pradosha'.

This makes optional where by sûtra IV 3 11 S 1381, the ठञ् would have been obligatory Thus नैशम् or नैशिकम् 'nocturnal', प्रादोषम् or प्रादोषिकम्॥

१३८५। श्वसस्तुट् च। ४। ३। १५॥

श्वस्शब्दाट्ठञ् वा स्यात्तस्य तुडागमश्च॥

1385 The affix ठञ् comes optionally in the remaining senses after the word श्वस् and it takes the augment तुट्॥

The word श्वस् takes the affix ल्यप् by sûtra IV 2 105 S 1306 This sûtra ordains ठञ्॥ When free from the scope of these rules it takes ट्यु and ट्युल् affixes also by IV 3 23 S 1391 Thus श्वस्+तुट्+ठञ् now applies the following sutra —

१३८६। द्वारादीनां च। ७। ३। ४॥

द्वार स्वर स्वाध्याय व्यल्कश, स्वस्ति स्वर स्फ्यकृत स्वादु मृदु श्वस् श्वन् स्व एषां न वृद्धिरैजागमश्च। शौवस्तिकम्॥

1386 Before a Taddhita-affix with an indicatory ञ्, ण् or क् the Vriddhi is not substituted for the first vowel after य् or व् but ऐ and औ are respectively placed before these semivowels in द्वार &c

The following is a list of Dvârâdi words —

1 द्वार, 2 स्वर 3 स्वाध्याय 4 व्यल्कश 5 स्वस्ति 6 स्वर् (स्वर), 7 स्फ्यकृत 8 स्वादुमृदु 9 श्वस्*, 10 श्वन् 11 स्व॥

Thus श्वस्+तुट्+ठञ्=शौवस+त्+इक (VII 3 3 S 1098)=शौवस्तिकम् (ephemeral)

Note —As द्वारे नियुक्त=दौवारिक दौवारपालम् from द्वारपाल॥ The Tadadi rule applies here सौवर from स्वर, (स्वरमधिकृत्यकृतो ग्रन्थ)॥ So also सौवराध्याय, सौवर्य

स्वम्यः ॥ , वैयल्कशः from व्यल्काश, (व्यल्काशे भवः) सौवस्तिकः from स्वस्ति, (स्वस्तीति आह), सौवरः from स्वर (स्वरभवः) ॥

Some read the word स्वाध्याय also in this list, but it is unnecessary, as it would be governed by the last rule, because it is a compound of सु+अध्याय (शोभनोऽध्याय), or it may be a compound of स्व+अध्याय, then also it is unnecessary, as स्व is separately mentioned, in this list, and therefore when स्व begins a word it would get this peculiar substitution then also. Similarly स्वैयकृतः from स्वयकृत; सौवादुमृदुम from स्वादुमृदु, शौवनम् from श्वन् the prakriti-bhâva is by (VI. 4. 167 S. 1155). while शौवम् from श्वन् where there is no prakritibhâva (by अञ् IV. 3. 154): सौवावंष्ट्र: (श्वावंष्ट्रयां भवः) Similarly सौवम् from स्व (=स्वस्येद); सौवग्रामिकः from स्वग्राम with the affix ठञ् (अध्यात्मादित्वाद ठञ्). This sûtra is made because the य् and व् here are not final of a पद or word, as they were in the preceding sûtra.

१३८७ । संधिवेलाद्यृतु नक्षत्रेभ्योऽण् । ४ । ३ । १६ ॥

संधिवेलादिभ्य ऋतुभ्यो नक्षत्रेभ्यश्च कालवृत्तिभ्योऽण् स्यात् । सन्धिवेलायां भवं सान्धिवेलम् । ग्रैष्मम् । तैषम् ॥ संधिवेला, संध्या, अमावास्या, त्रयोदशी, चतुर्दशी, पौर्णमासी, प्रतिपत् ॥

संवत्सरात् फलपर्वणोः ॥ सांवत्सरं फलं पर्व वा । सांवत्सरिकमन्यत् ॥

1387. The affix अण् comes in the remaining senses, after the words 'sandhi-velâ' &c, and the words expressing 'season' and 'asterism.'

The word कालात् is to be read into the sûtra. All the words must be expressive of time. This debars ठञ् ॥ The repetition of अण् debars ञ also in the case of those words, which are Vriddha in this list (IV. 2. 114S. 1337). Thus (1) सान्धिवेलम, सान्ध्यम्, (2) ग्रैष्मम् शैशिरम् (3) तैषम्, पौषम् are examples of sandhivelâ, season and asterisms respectively.

1 संधिवेला, 2 संध्या, 3 अमावस्या, 4 त्रयोदशी, 5 चतुर्दशी, 6 पौर्णमासी, 7 प्रतिपद् ॥

Vârt:—The affix अण् is added to संवत्सर when denoting 'fruit' and 'festival,' as सांवत्सरं फलं or पर्व ॥ Otherwise सांवत्सरिकम् ॥

१३८८ । प्रावृष एण्यः । ४ । ३ । १७ ॥

प्रावृषेण्यः ॥

1388. The affix एण्य comes in the remaining senses after the word प्रावृष् ॥

Note:—This debars the अण् of the last sûtra, though 'prâvrish' is a season-denoting word. Thus प्रावृषेण्यो बलाहकः "the cloud belonging to the rainy season".

१३८९ । वर्षाभ्यष्ठक् । ४ । ३ । १८ ॥

वर्षासु साधु वार्षिकं वासः । कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्विति साधर्थे ॥

1389. The affix ठक् comes in the remaining senses after the word वर्षा ॥

This debars अण of IV 3 16 S 1387 Thus चार्विकमन्तुजपनम् The वत् has the force of साधु &c of IV 3 43 S 1418 here

१३९० । सर्वत्राण् च तलोपश्च । ४ । ३ । २२ ॥

हेमन्तादण् स्यात्तलोपश्च पदलोपश्च । चकारात्पक्षे अण् । हैमनम् । हैमन्तम् ।

1390 The affix अण् comes always after the word 'hemanta,' and (before this affix) the letter त of 'hemanta' is elided

Thus हैमनम् or हैमन्तम् ॥

Note —The word सर्वत्र is used to show that the sûtra applies in the Chhandas as well as in the classical literature

The word हेमन्त will take अण् by sutra IV 3 16 S 1387 as हैमन्ती पङ्क्तिः but there is no elision of त there Thus there are three forms हैमन्त (IV 3 16 S 1387), हैमन्तिक (IV 3 21 S °452) and हैमनम् ॥

१३९१ । सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ तुट् च । ४ । ३ । २३ ॥

सायमित्यादिभ्यश्चतुर्भ्योऽव्ययेभ्यश्च कालवाचिभ्यष्ट्युट्युलौ स्तस्तयोस्तुट् च । तुट् प्रागन्तविधि समयातन इत्यादिनिर्देशात् । सायन्तनम् । चिरन्तनम् । प्राह्णेप्रगयोरेदन्तत्वं निपात्यते । प्राह्णेतनम् । प्रगेतनम् । दोषातनम् । दिवातनम् ॥

चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नो वक्तव्यः * ॥ चिरत्नम् । परुत्नम् । परारित्नम् ॥

अग्रादिपश्चाड्डिमच् * ॥ अग्रिमम् । आदिमम् । पश्चिमम् ॥

अन्ताच्च * ॥ अन्तिमम् ॥

1391 After the words साय 'at eve', चिर 'for a long time', प्राह्णे 'in the fore noon', प्रगे 'at dawn', and after Indeclinables expressing time, there are the affixes ट्यु and ट्युल् and their augment is तुट् ॥

The word कालात् is understood here also Thus साय + ट्यु = साय + अन = साय + तुट् + अन = सायन्तनम् 'belonging to the evening' चिरन्तनम् 'lasting' प्राह्णेतनम् 'what is of the forenoon' प्रगेतनम् 'what is of the early morn'

The replacement of यु by अन under VII 1 1 S 1247 takes place prior to the addition of the augment तुट् to the affix because we find it so in the forms like समयातन &c used by Pânini himself in III 2 111 S 2 05 &c Had it been added first then the affix would have become त्यु and the form would have been समयात्यु like कृत्यु for there is no rule which would have changed त्यु into तन ॥ प्राह्णे and प्रगे always end in ए ॥

As regards Indeclinables the examples are दोषातनम् belonging to the night दिवातनम् belonging to the day

Vârt —The affix त्न comes after the words चिर परुत् (meaning in the past year) and परारि (meaning in the year before the last). As चिरत्नम्, परुत्नम्, and परारित्नम् ॥

Vârt :—The affix डिमच् comes after अग्र, आदि and पश्चाद्, as, अग्रिमम् आदिमम् and पश्चिमम् ॥

Vârt :—So also after अन्त, as, अन्तिमम् ॥

Note :—The difference between ṭyu and ṭyul is in accent. Thus सायन्तॅन and सायँन्तन, चिरन्तॅन and चिरॅन्तन, प्राह्णेतॅन and प्राह्णॅतन, प्रगेतॅन, प्रगॅतन, दिवातॅन and दिवॅातन, दोषातॅन and दोषॅातन ॥ See VI. 1. 193. S. 3676.

१३०२। विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्। ४। ३। २४॥

आभ्यां ट्युट्युलौ वा स्तस्तयोस्तुट् च । पक्षे ठञ् । पूर्वाह्णेतनम् । अपराह्णेतनम् । घकालतनेषु इति अलुक् । पूर्वाह्णः सोढोऽस्येति विग्रहे तु पूर्वाह्णतनम् । अपराह्णतनम् । पौर्वाह्णिकम् । आपराह्णिकम् ॥

1392. Optionally after the words पूर्वाह्ण and अपराह्ण, there are the affixes ट्यु and ट्युल् and their augment is तुट् ॥

In the alternative ठञ् of IV. 3. 11 S. 1381 also occurs. As पूर्वाह्णेतॅनम्, अपराह्णेतॅनम् with tyu, or पौर्वाह्णिकम्, आपराह्णिकम् with ṭhañ. With ṭyul we have पूर्वाह्णॅतनं and अपराह्णॅतनं ॥ The sign of the locative is not elided by rule VI. 3. 17 S. 975. When the compound is such as not retaining the case-affix, because not in the locative case, as when it is analysed by saying पूर्वाह्णः सोढोऽस्य (IV. 3. 52 S. 1427) then we have, पूर्वाह्णतनं । अपराह्णतनम् । पौर्वाह्णिकम् । आपराह्णिकम् ॥

१३६३। तत्र जातः। ४। ३। २५॥

सप्तमीसमर्थाज्जात इत्यर्थेऽणादयो घादयश्च स्युः । स्रुघ्ने जातः स्रौघ्नः । औत्सः । राष्ट्रियः । अवारपारीण इत्यादि ॥

1393. The affixes ordained above or here after, come after a word in the 7th case in construction, in the sense of 'born or grown or originated there or then'.

The affixes अण् &c. घ &c. have been taught, but no particular sense was assigned to them. See IV 2. 92. S. 1312. This sûtra gives one of the senses, and also declares the particular case in which the stem must be, to which the affix is to be added. Thus स्रुघ्नेजातः = स्रुघ्न + अण् = स्रौघ्नः 'born in Srughna'. औत्सः 'born in Utsa', राष्ट्रियः (IV. 2. 93 S. 1313) अवारपारीणः &c.

१३६४। प्रावृषष्ठप्। ४। ३। २६॥

एण्यस्यापवादः । प्रावृषि जातः प्रावृषिकः ॥

1394. After the word प्रावृट् being in the 7th case-affix, there is the affix ठप् in the sense of produced therein.

This debars एण्य of sûtra IV. 3. 17 S. 1388. The प् of ठप् is for the sake of accent. प्रावृषिजातः = प्रावृषिकः 'produced in the rainy season'.

१३९५। संज्ञायां शरदो वुञ् । ४ । ३ । २७ ॥

अरवणाऽपवाद । शारदका दुर्भविशेषा मुद्रविशेषाश्च ॥

1395 The affix वुञ् comes after the word शरद in the 7th case affix in the sense of 'born therein,' the whole word being a name

This debars अण् of IV 3 16 S 1387 Thus शारदका दर्भा 'the grass called Śâradaka' शारदका मुद्गा 'the pulse called Śâradaka

Note —According to some the word संज्ञायां governs all the succeeding sûtras up to IV 3 38 S 1413

१३९६। उत्तरपदस्य । ७ । ३ । १० ॥

अधिकारोऽयम् । द्रुतवृद्धौ इत्यतःप्राक् ॥

1396 Upto VII 3 31 S 1789 inclusive, the substitution of Vriddhi will take place for the first vowel of the second member in a compound

This is an adhikâra sûtra and exerts governing influence upto VII 3 32 S 2574 exclusive The phrase 'of the second member of the compound' *should be supplied in all those sûtras to complete the sense* Thus in VII 3 11 S 1397 the word उत्तरपदस्य should be supplied As पूर्ववार्षिक अपरवार्षिकम्, पूर्वहैमनम् अपरहैमनम् ॥

Note —In those sutras where the word denoting the first member is not exhibited in the Ablative case as in VII 3 18 19 20 21 the present sutra is absolutely necessary for causing the vriddhi of the second member But in those sûtras where the first member is exhibited in the ablative case as in VII 3 11 S 1397 (अवयवात्) there this sutra is only explanatory (and not absolutely necessary) and serves also the purpose of placing such vriddhis under the category of uttarapada-vriddhi This peculiar vriddhi is liable to certain rules of accent as in VI 2 105 Hence the importance of the present aphorism in those sûtras also where the word is exhibited in the fifth case

१३९७। अवयवादृतोः । ७ । ३ । ११ ॥

अवयववाचिनः पूर्वपदादृतुवाचिनाऽपामादरचो वृद्धिः स्यात् ञिति णिति किति च तद्धिते परे । पूर्ववार्षिक । अपरहैमन । अवयवात् किम । पूर्वासु वर्षासु भव पौर्ववार्षिक । सुसर्वार्द्धिभाव समासान्तमिति समासेऽपि पूर्वस्य । इह तु न । अवयवत्वाभावात् ॥

1397 Before a Taddhita affix having an indicatory ञ, ण् or क्, Vriddhi is substituted for the first vowel of a word denoting season when it is preceded by a word denoting a part

As पूर्ववार्षिकः from पूर्व + वर्षा + ठक् meaning वर्षाणाम् पूर्वः ॥ आपरहैमनः meaning हैमन्तस्यापरः ॥

Note :—The composition with पूर्व and अपर &c. takes place by II. 2. 1 S. 712 and then by IV. 3. 18 S. 1380 there is ठक् after वर्षा, and अण् after हेमन्त with the elision of त by IV. 3. 22. S. 1390. The Tadanta-viddhi, as a general rule, does not apply to componnds, so that a rule made applicable to a particular word, will not apply to a compound which ends with that word: but *tadanta-viddhi* applies to a word denoting season when it takes an affix causing Vriddhi, and is preceded by a word denoting a portion. We draw this rule from the present sûtra, for हैमन being formed from हेमन्त by a vriddhi-causing affix (IV. 3. 22 S. 1390), the affix अण् will be applied to हेमन्त even when it is the second member of a compound, the first member of which denotes a part. (ऋतोर्वृद्धि मद्विधावयवात् I. 1. 72 Vârt. Mahâbhâshya).

Why do we say 'denoting a portion'? Observe पूर्वासु वर्षासु भवः पौर्ववर्षिक with ठञ् (IV. 3. 11 S. 1389) and no vriddhi of the अ of व because of the maxim "The Tadanta-vidhi applies, when an affix causing Vriddhi is ordained after a word denoting season; provided that, the word denoting season is preceded in composition by a word denoting a part, and not otherwise." Therefore the vriddhi does not take place here, because the preceding word in composition is not a word which denotes a part of varshâ, but is in apposition with it. The tadanta-vidhi applies only when the first member denotes a portion.

१३९८ । सुसर्वार्धाज्जनपदस्य । ७ । ३ । १२ ॥

उत्तरपदस्य वृद्धिः । सुपाञ्चालकः । अर्धपाञ्चालकः । जनपदतदवध्योरिति वुञ् । सुसर्वार्धदिक्शब्देभ्यो जनपदस्येति तदन्तविधिः ॥

1398. After सु, सर्व and अर्ध, the first vowel of the name of a country gets the Vriddhi, when a Taddhita affix with an indicatory ञ्, ण् or क् follows.

As सुपाञ्चालकः, सर्वपाञ्चालकः, and अर्धपाञ्चालकः, formed with वुञ् (IV 2. 124. S. 1348) read with IV. 2. 125 S. 1349. though the word is not a Vriddha. This sûtra also gives rise to the following rule सुसर्वार्धदिक् शब्देभ्यो जनपदस्य "The tadantavidhi applies to words denoting country, when the first member is सु, सर्व, अर्ध or a direction-denoting word"

Note:—As shown in the above examples, and for direction-denoting words see the following sûtra (1. 1. 72 Vârt. Mahâbhâshya).

१३९९ । दिशोऽमद्राणाम् । ७ । ३ । १३ ॥

दिग्वाचकाज्जनपदवाचिनो वृद्धिः । पूर्वपाञ्चालकः । दिशः किम् । पूर्वपञ्चालानामयं पौर्वपञ्चालः । अमद्राणां किम् । पौर्वमद्रः । योगविभाग उत्तरार्थः ॥

1399. After a word denoting direction, the first vowel of the name of a country, with the exception of मद्र,

gets Vriddhi before a Taddhita-affix having an indicatory ञ्, ण्, or क्॥

As पूर्वपञ्चालकः, (IV. 2. 125, 107) The Tadarita-vidhi applies here, as shown in the preceding sûtra. Why do we say 'denoting direction,' Observe पूर्वं पञ्चालानां=पूर्वपञ्चाल, तत्र भव,=पौर्वपञ्चालकः॥ Why do we say with the exception of मद्र? Observe पौर्वमद्रः with अञ् (IV. 2. 108 S. 1329). *The separation of this sûtra from the last is for the sake of the subsequent sûtra, in which the anuvritti of "direction" only runs.*

१४०० । प्राचां ग्रामनगराणाम् । ७ । ३ । १४ ॥

दिशः परेषां नगरवाचिनां ग्रामवाचिनामङ्गानामवयवस्य च वृद्धिः । पूर्वेषुकामशम्यां भवः पूर्वैषुकामशम । नगरे, पूर्वपाटलिपुत्रक. ॥

1400. After a word denoting direction, the first vowel of the name of a town or city in the land of the eastern people, gets the Vriddhi before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क्॥

Thus पूर्वैषुकामशमः "born in Purveshu kâmaśami". So also अपरैषुकामशमः, पूर्वकार्ष्णमृत्तिकः, अपरकार्ष्णमृत्तिक (IV. 2. 107 S. 1328) These are town names. पूर्वपाटलिपुत्रकः, अपरपाटलिपुत्रक, पूर्वकान्यकुब्जः, अपरकान्यकुब्जः॥ These are city names.

Note:—The word प्राचां in this sûtra, as well as in VII 3 24 S. 1431 does not here mean 'the eastern grammarians' but 'the eastern countries', because of the context पूर्वैषुकामशम is thus formed. पूर्वा च असौ इषुकामशमी=पूर्वेषुकामशमी ॥ The compounding takes place by II. 1. 50 S. 727. Then the affix ञ is added to it, in the sense of तत्र भवः by IV. 2 107 S 1328 In पूर्वपाटलिपुत्रक the affix वुञ् is added by IV. 2 123 S 1347. Though Pâtaliputra is the name of *one* city, Purva-pâtaliputra means the Eastern portion of the city Pâtaliputra.

१४०१ । पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्करादुन् । ४ । ३ । २८ ॥

पूर्वाह्णकः । अपराह्णकः । आर्द्रकः । मूलकः । प्रदोषकः । अवस्करकः ॥

1401. The affix वुन् comes in the sense of 'born therein' after the words पूर्वाह्ण, अपराह्ण, आर्द्रा, मूल, प्रदोष, and अवस्कर, the whole being a Name.

Thus पूर्वाह्णकः । अपराह्णकः ॥ This debars IV. 3. 24 S 1392 So also आर्द्रकः । मूलकः ॥ This debars अण् of IV. 3 16. S. 1387. प्रदोषकः ॥ This debars ठञ् of IV. 3. 14 S. 1384. अवस्करकः. This debars the general अण् affix

When it is not a Name, the other affixes are employed.

१४०२ । पथः पन्थ च । ४ । ३ । २९ ॥

पथि जातः, पन्थकः ॥

1402. The affix वुन् comes after the word पथ, in the sense of 'produced therein', and there by in the room of पथ, the substitute is पन्थ ॥

Thus पथि जातः = पन्थकः 'produced in the way.'

This debars the अण् ॥

१४०३ । अमावास्याया वा । ४ । ३ । ३० ॥

अमावास्यकः । आमावास्यः ॥

1403. The affix वुन् comes optionally after the word amâvâsyâ, in the sense of 'born therein'.

This debars अण् of IV. 3. 16. S. 1387. Thus अमावास्यकः or आमावास्यः ॥

Note:—This affix वुन् is applied to the word अमावस्य also, on the maxim एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् "That which has undergone a change in regard to one of its parts, is by no means in consequence of this change, something else than what it was before the change had taken place". Thus अमावस्यकः or आमावस्यः ॥

१४०४ । अ च । ४ । ३ ३१ ॥

अमावस्य ॥

1404. And the affix अ also is added to the word amâvâsyâ, in the sense of 'born therein'.

This adds a third affix to the वुन् and अण् already given. Thus अमावास्यः, अमावास्यकः, आमावास्यः ॥ So also after the word अमावस्य, as अमावस्यः, अमावस्यकः and आमावस्यः ॥

१४०५ । सिन्ध्वपकराभ्यां कन् । ४ । ३ । ३२ ॥

सिन्धुकः । कच्छाद्यणि मनुष्यवुञि च प्राप्ते । अपकरकः । औत्सर्गिकेऽणि प्राप्ते ॥

1405. After the words 'sindhu' and 'apakara', there is the affix कन् in the sense of 'born therein'.

The word सिन्धु occurs in the Kachchhâdi class and takes अण् and वुञ् (IV. 2. 133 S. 1357); and अपकर would have also taken अण् under the general rule. This sûtra debars these affixes. Thus सिन्धुकः, अपकरकः, ॥

१४०६ । अणञौ च । ४ । ३ । ३३ ॥

क्रमात् स्तः । सैन्धवः । आपकरः ॥

1406. And the affixes अण् and अञ् come respectively after the words 'sindhu' and 'apakara', in the sense of 'produced therein'.

Thus सैन्धव and औपरः ॥

१४०७ । श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधास्वातितिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाबहुलाल्लुक् । ४ । ३ । ३४ ॥

एभ्यो नक्षत्रवाचिभ्यः परस्य जातार्थप्रत्ययस्य लुक् स्यात् ॥

1407 The affix denoting 'born therein', is elided by luk, after the words 'śravishṭhâ', 'phalgunî,' 'anurâdhâ', 'svâti', 'tishya', 'punarvasu', 'hastâ', 'viśâkhâ', ashâḍhâ', and 'bahulâ,' all denoting asterisms

Note —The feminine affixes are also elided after these words by I 2 49 S 1408 Thus श्रविष्ठासु जात = श्रविष्ठ produced under Śravishṭhâ ' So also फल्गुन अनुराध स्वाति तिष्य पुनर्वसु हस्त विशाख, अषाढ बहुल ॥ The 'Bahula' is another name of the asterism कृत्तिका ॥ It is exhibited in the sûtra as bahula with a short ऋ as it is a Samâhâra Dvandva shortening

१४०८ । लुक् तद्धितलुकि । १ । २ । ४९ ॥

तद्धितलुकि तदुपसर्जनस्त्रीप्रत्ययस्य लुक् स्यात् श्रविष्ठासु जातः श्रविष्ठः । फल्गुनः इत्यादि चित्रारेवतीरोहिणीभ्यः स्त्रियामुपसंख्यानम् * ॥ चित्रायां जाता चित्रा । रेवती । रोहिणी आभ्यां लुक्तद्धितलुकीति लुकि कृते पिप्पल्यादेराकृतिगणत्वात्पुनर्ङीष् ॥
फल्गुन्यषाढाभ्यां टानौ वक्तव्यौ * ॥ स्त्रियामित्येव । । फल्गुनी । अषाढा ॥
श्रविष्ठाषाढाभ्यां छण्वक्तव्यः * ॥ अस्त्रियामपि । श्राविष्ठीयः । आषाढीय ॥

1408 When a Taddhita affix is elided by the word luk, there takes place the elision by luk of the feminine affix also, of the original stem to which the Taddhita affix was added

The word लुक defined in I 1 61 S 260 is twice used in this sûtra Where a Taddhita affix is elided by the word लुक there the feminine suffix of the prâtipadika is also dropped or becomes *luk* The word upasarjana used in explaining this sûtra by the author should be taken in its popular sense of non principal secondary, and not the technical upasarjana of grammar

Thus श्रविष्ठा+(अणलुक्)=श्रविष्ठ ॥ The Taddhita suffix being *luked*, the original feminine termination आ also becomes *luk* Therefore the derivative of श्रविष्ठा (is not a longer word as might have been expected) but actually a shorter word namely श्रविष्ठ, similarly from फल्गुनी we have फल्गुन &c

Vârt —So also the affix is elided after the asterisms चित्रा रेवती and रोहिणी when the word is feminine Thus चित्रायां जाता a woman produced under Chitrâ will be called चित्रा ॥ So also रेवती रोहिणी । The feminine

affix which had been elided after the two words Revatî and Rohiṇî, by the present sûtra I. 2. 49 S. 1408 is reordained by IV. 1. 41, S. 498 because these words belong to the Pippalyâdi subdivision of the गौरादि class. The Pippalyâdi being an âkṛitigaṇa contains these words also.

Vârt:—The affixes ट and अन् come respectively after फल्गुनी and षाढा in forming the Feminine derivatives. As फाल्गुनी (IV. 1. 15 S. 470) nd आषाढा ॥ The difference is in accent and meaning.

Vârt:—The affix छण् also comes after 'Śravishṭhâ' and 'Ashâḍhâ,' ven when females are not denoted. As श्राविष्ठीयः and आषाढीयः ॥

१४०९ । जे प्रोष्ठपदानाम् । ७ । ३ । १८ ॥

प्रोष्ठपदानामुत्तरपदस्याचामादेरचो वृद्धिः स्याज्जातार्थे ञिति णिति किति च । प्रोष्ठपदासु जातः ष्ठपादो माणवकः । जे इति किम् । प्रोष्ठपदासु भवः प्रौष्ठपदः । बहुवचननिर्देशात्पर्यायोऽपि गृह्यते । द्रपादः ॥

1409. In प्रोष्ठपद and its synonyms, the first vowel of the second member gets the Vṛiddhi, before a Taddhita affix meaning 'born in that time', and having an indicatory ञ्, ण् or क् ॥

The word ज means 'born', the affixes denoting 'born under that isterism' are meant here. प्रोष्ठपदा is the name of an asterism, the day vhen the moon is there is also called प्रोष्ठपद (the affix अण् of IV. 2. 3. S. 1204 is elided by IV. 2. 4 S. 1205). प्रोष्ठपदासु जातः = प्रौष्ठपादो माणवकः (with अण् IV. 3. 16 S. 1387). Why do we say 'born in that time'? Observe यथा प्रौष्ठपदेभ्यः (= प्रोष्ठपदासु भवः) धरणीमभिवर्षति ॥ The plural number प्रोष्ठपदानां indicates that he synonyms of प्रोष्ठपद such as भाद्रपद are also to be included. As भाद्रपादः ॥

१४१० । स्थानान्तगोशालखरशालाच्च । ४ । ३ । ३५ ॥

एभ्यो जातार्थप्रत्ययस्य लुक् स्यात् । गोस्थानः । गोशालः । खरशालः । विभाषा सेनेति पुंसकत्वे ह्रस्वत्वम् ॥

1410. There is luk-elision of the affix denoting "born therein" after a word ending in 'sthâna', and after the words 'gośâla' and 'kharaśâla'.

Thus गोस्थाने जातः = गोस्थानः, अश्वस्थानः, गोशालः, खरशालः ॥ The word gośâla and kharaśâla in the sûtra end in a short अ because they are Neuter under II. 4. 25 S. 828.

१४११ । वत्सशालाभिजिदश्वयुक्छतभिषजो वा । ४ । ३ । ३६ ॥

एभ्यो जातार्थस्य लुग्वा स्यात् । वत्सशाले जातो वत्सशालः । वात्सशालः इत्यादि ॥
जातार्थे प्रतिप्रसूतोऽण्वा ङिद्वक्तव्यः * ॥ शातभिषः । शातभिषजः । शतभिषक् ॥

1411 There is optionally luk-elision of the affix denoting 'born therein' after the words 'vatsaśālā', 'abhijit', 'aśvayuk', and 'śatabhik'

As वत्सशाले जात = वत्सशाल or वात्सशाल अभिजित् or आभिजित । अश्वयुक् or आश्वयुज शतभिषक् or शातभिषज ॥ The two words वत्सशाल and वत्सशाला are both to be taken These are all diversities of बहुल as used in the next sutra

Vārt —The affix अण् in the sense of born, is optionally treated as ङित् provided that it be that अण् which being debarred by IV 3 11 S 1381 is reordained by IV 3 16 S 1387 The affix अण governs all sūtras up to IV 4 2 S 1550 by force of IV 1 83 S 1073 but it is debarred by ठञ of IV 3 11 S 1381 and is re ordained in IV 3 16 S 1387 Thus शतभिषजि जात = शातभिष or शातभिषज or शतभिषक् ॥

१४१२ । नक्षत्रेभ्यो बहुलम् । ४ । ३ । ३७ ॥

जातार्थप्रत्ययस्य बहुलं लुक् स्यात् । रोहिण । रौहिण ॥

1412 There is diversely luk elision of the affix denoting 'born therein', after the name of an asterism.

Thus रोहिण or रौहिण (IV 3 16. S 1387 person born when the moon is in the asterism of Rohini Aldebaran)

१४१३ । कृतलब्धक्रीतकुशलाः । ४ । ३ । ३८ ॥

तत्रेत्येव । स्रुघ्ने कृतो लब्धः क्रीतः कुशलो वा स्रौघ्न ॥

1413 An affix (one of those already taught) comes after a word in the seventh case-affix in construction, in the sense of 'done there', 'obtained there', 'bought there', and 'dexterous therein'

Thus स्रौघ्न may mean done in, or bought in or obtained in or skilfull in Srughna

१४१४ । प्रायभवः । ४ । ३ । ३९ ॥

तत्रेत्येव । स्रुघ्ने प्रायेण बाहुल्येन भवति स्रौघ्नः ॥

1414 After a word being in construction in the 7th case, an affix (one of those ordained already) comes in the sense of 'generally found therein'

The word प्राय means something less than all i e abundant. Thus स्रौघ्न 'what is abundant or mostly to be found in Srughna', = स्रुघ्ने प्रायेण बाहुल्येन भवति ॥

Note :—This sûtra according to Patanjali, is superfluous, as it is covered by the more comprehensive sûtra तत्रभवः (IV. 3. 53 S. 1428). If नत्रभवः be explained as अनित्यभवः i. e. what sometimes is to be found and sometimes not, still it will make little difference.

१४१५ । उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक् । ४ । ३ । ४० ॥

औपजानुकः । औपकर्णिकः ; औपनीविकः ॥

1415. The affix ठक् comes in the sense of 'generally found there in', after the words 'upajânu', 'upakarṇa', and upanîvi', being in the 7th case in construction.

This debars अण् &c. Thus औपजानुकः. औपकर्णिकः औपनीविकः ॥

Note :—All these three words of the sûtra are Indeclinables, because they are Avyayîbhâva compounds. In the sûtra, they have formed a samâhâra Dvandva and masculine.

१४१६ । संभूते । ४ । ३ । ४१ ॥

स्रुघ्ने संभवति स्रौघ्नः ॥

1416. After a nominal-stem or a word ending in the feminine affix ङी and आप्, being in the 7th case in construction, an affix comes in the sense of 'adapted therein'.

Note :—Except the word 'adapted' which is the meaning of the word संभूत, all the other words of the sûtra have been supplied from the previous aphorisms. The word संभूत does not mean in this sûtra '*origin*' or '*existence*', for the words जात and भव already express that notion. It here means 'suitableness' 'adequacy', i. e. अवक्लृप्तिः and प्रमाणातिरेकः ॥

Thus स्रुघ्ने संभवति = स्रौघ्नः 'what is suited to the country of Srughna'. The word तत्र is understood here also.

१४१७ । कोशाड्ढञ् । ४ । ३ । ४२ ॥

कौशेयं वस्त्रम् ॥

1417. The affix ढञ् comes after the word कोश in the sense of 'adapted to that'.

This debars अण् ॥ Thus कोशे संभूतं = कौशेयं वस्त्रम् 'silken clothes.

Note :—The word कोश means 'cocoon'. कौशेयः may literally therefore mean 'anything suited to the cocoon', and may apply to the caterpillar as well as to the silk made out of cocoon. The word कौशेय is however रूढि and means 'silken'. Nor does it mean 'suited to the sheath', as a sword, though kośa means 'sheath' also. This sûtra would have been more properly placed after IV. 3. 134. S. 1514 under the heading of विकार rather than of संभूत ॥

* In fact after the sûtra एण्या-ढञ् (IV 3 159 S 1537) the addition of कालात् would have been more appropriate

१४१८ । कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेषु । ४ । ३ । ४३ ॥

हेमन्ते साधुर्हैमन्त प्राकार । वसन्ते पुष्प्यन्ति वासन्त्य कुन्दलता । शरदि पच्यन्ते शारदा शालय ॥

1418 An affix comes after a word denoting time, being in the 7th case in construction, in the sense of 'being good therein', 'flowering therein' or 'ripening therein'

Thus हेमन्ते साधु = हैमन्त 'what is good or pleasant in autumn' as हैमन्त प्राकार । So also वसन्ते पुष्प्यन्ति = वासन्त्य कुन्दलता 'vernal creepers i e which flower in spring So also शरदि पच्यन्ते = शारदा शालय the grains that ripen in autumn'

Note —This sûtra teaches the base and the sense of the affix It does not directly teach the affix The above illustrations are examples of the affix अण् &c The word pushpyat in the sûtra is the Present Participle or शतृ of the Divâdi पुष्प ॥

१४१९ । उप्ते च । ४ । ३ । ४४ ॥

हेमन्ते उप्य ते हैमन्ता यवा ॥

1419 An affix comes after a word denoting time, being in the 7th case in construction, meaning 'sown therein'

Thus हमन्ते उप्यन्त = हैमन्ता यवा the barley sown in autumn ग्रैष्मा व्रीहय ॥

Note :—The separation of this sutra from the last, is for the sake of the subsequent sûtra in which the anuvritti of उप्त only goes, which could not have been the case had this word been included in the last sûtra

१४२० । आश्वयुज्या वुञ् । ४ । ३ । ४५ ॥

ठञोऽपवाद । आश्वयुज्यामुप्ता आश्वयुजका माषा ॥

1420 The affix वुञ् comes in the sense of 'sown' after the word आश्वयुजी ॥

This debars ठञ् ॥ Thus आश्वयुज्या उप्ता = आश्वयुजका माषा 'the pulse sown in Âśvayuji Âśvayuji is the name of the full moon in the Asterism of Âśvayuj Âśvayuj and Âśvini are the same Some texts read आश्विनी instead of आश्वयुज् ॥

१४२१ । ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम् । ४ । ३ । ४६ ॥

पक्षे ऋतव्यण् । ग्रैष्मकम् । ग्रैष्मम् । वासन्तकम् । वासन्तम् ॥

1421 The affix वुञ् comes optionally after the words 'grîshma' and 'vasanta', in the sense of 'sown therein'.

प्यादृवुञ् । सांवत्सरिकम् । सांवत्सरकम् । आग्रहायणिकम् । आग्रहायणकम् ॥

1425 The affix ठञ् also (as well as वुञ्) comes after the words 'samvatsara' and 'âgrahâyanî' in the sense of 'debt due'

Thus संवत्सरे देयमृणम्=सांवत्सरिक and सांवत्सरक ॥ आग्रहायणिक or आग्रहायणक

Note —The word संवत्सर occurs in Sandhivelâdi Class (IV 3 16 S 1387 and takes अण् when fruit or festivity is meant The present sûtra enjoins ठ when debt is indicated

१४२६ । व्याहरति मृग । ४ । ३ । ५१ ॥

कालवाचक सप्तम्यन्तात्प्रत्ययाः स्युः इत्यर्थे यथाविहित प्रत्ययः स्यु यो व्याहरति स मृगश्चेत् । निशायां व्याहरति नैशो मृग । नैशिक ॥

1426 An affix (like अण् or ठञ &c) comes after a word in the 7th case in construction, denoting time, in the sense of 'who then makes noise', and the word so formed refers to a wild beast

Thus निशायां व्याहरति मृग =नैश or नैशिक an animal that makes noise at night. So also प्रादोष or प्रादोषिक (IV 3 14 S 1384) a brute that yells in the morning The affix added is ठञ, in the alternative with अण, by IV 3 14 S 1384

Note 1—Why do we say मृग a beast ? Observe निशायां व्याहरति उलूक for 'owl' is a bird Here there is no affix ng The word व्याहरति also means 'to wander' The Sûtra may, therefore also be translated as After a word denoting time an affix (IV 1 83 S 10 3) *comes in expressing a wild beast who roams at large at that time*

१४२७ । तदस्य सोढम् । ४ । ३ । ५२ ॥

कालात्त्रित्यव । निशासहचरितमध्ययनं निशा तत्सोढमस्य नैश । नैशिक ॥

1427 An affix comes after a word in the 1st case in construction denoting time, in the sense of 'this is his habit or endurance'

The word कालात् is understood here also तद्=that सोढम्=जितम् or अभ्यस्त endured or habituated Thus निशा सहचरितमध्ययनं=निशा reading by night तत् सोढमस्य छात्रस्य=नैश or नैशिक a student who is habituated or enured to reading by night The affix is than by IV 3 14 S 1384

१४२८ । तत्र भव । ४ । ३ । ५३ ॥

स्रुघ्ने भव स्रौघ्न । राष्ट्रिय ॥

1428. An affix comes after a word in the 7th case in construction, in the sense of 'who stays there'.

The anuvṛitti of जातस् ceases. The sense of भव here is 'existence', *and not that of* 'birth'*: because the sense of* 'birth' *is taught in the sūtra* तत्र जातः (IV. 3. 25. S. 1393). Thus, स्रुघ्ने भवः=स्रौघ्नः "who stays in Srughna". राष्ट्रियः ॥

Note:—The repetition of तत्र in the sūtra, though its anuvṛitti could have been drawn from the previous sūtra, is for the sake of stopping the anuvṛitti of तस्य ॥

१४२६ । दिगादिभ्यो यत् । ४ । ३ । ५४ ॥

दिश्यम् । वर्ग्यम् ॥

1429. The affix यत् comes in the sense of 'who stays there', after the Nominal stems दिक् &c.

This debars अण् and छ ॥ As दिशि भवं=दिश्यम् 'lying in a particular quarter', वर्ग्यम् ॥

Note:—The words मुख and जघन which ordinarily mean 'mouth' and 'hip' respectively, have not this meaning when this affix is to be added. They must refer, to non-corporeal or abstract objects. As सेनामुख्यं 'who stays in the van of the army'. सेनाजघन्यम् 'who stays in the rear of the army'. In *fact, the words* 'mukha' *and* 'jaghana' *here mean the* 'van' *and the* 'rear' of an army. The word उदक् takes this affix, when the word so formed is a Name. As उदक्या=रजस्वला, otherwise we have औदको मत्स्यः ॥

1 दिश्, 2 वर्ग, 3 पूग, 4 गण, 5 पक्ष, 6 धाय्य (धाय्या), 7 मित्र, 8 मेधा, 9 अन्तर, 10 पथिन्, 11 रहस्, 12 अलीक, 13 उखा, 14 साक्षिन्, 15 देश०, 16 आदि, 17 अन्त, 18 मुख, 19 जघन, 20 मेघ, 21 यूथ, 22 उदकात्संज्ञायाम्, 23 न्याय, 24 वंश, 25 वेश (विश), 26 काल, 27 आकाश, 28 अनुवंश ॥

१४३० । शरीरावयवाच्च । ४ । ३ । ५५ ॥

दन्त्यम् । कर्ण्यम् ॥

1430. The affix यत् comes in the sense of 'what stays there' after a word denoting a part of the body.

This debars अण् ॥ As दन्तेषु भवं=दन्त्यम् 'dental, i. e. what stays there, कर्ण्यम् ॥

१४३१ । प्राचां नगरान्ते । ७ । ३ । २४ ॥

प्राचां देशे नगरान्तेऽङ्गे पूर्वपदस्योत्तरपदस्य चाचामादेरचो वृद्धिर्भवति ञिति णिति किति च । सुह्मनगरे भवः सौह्मनागरः । पौण्ड्रनागरः । प्राचां किम् । मद्रनगरमुदक्षु तत्र भवो माद्रनगरः ॥

1431. Before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क्, the Vṛiddhi is substituted for the first vowels of

both members of the compound, which is the name of a city of the Eastern People, and which ends in the stem नगर ॥

As सौह्मनागर (=सुह्मनगरे भवः), पौर्वनागर ॥ Why do we say 'of the Eastern people'? Observe माद्रनगर, from मद्रनगरः the city of the Northern people

Note —The word प्राचाम् of VI 4 1 S 200 governs this sûtra also with this difference that it is changed into the locative case here and does not give its genitive termination

१४३२ । जङ्गलधेनुवलजान्तस्य विभाषितमुत्तरम् । ७ । ३ । २५ ॥

जङ्गलाद्यन्तस्याङ्गस्य पूर्वपदस्याचामादेरचो वृद्धिरुत्तरपदस्य वा ञिति णिति किति च । कुरुजङ्गले भव कौरुजङ्गलम् । कौरुजाङ्गलम् । वैश्वधेनवम् । वैश्वधैनवम् । सौवर्णवलजम् । सौवर्णवालजम् ॥

1432 Before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण्, or क्, the Vriddhi is substituted for the first vowel of the compound ending in the stems जङ्गल, धेनु and वलज, and optionally for the first vowel of these second members also

As कौरुजङ्गलम् or कौरुजाङ्गलम्, 'existing in Kurujangala' वैश्वधेनवम् or वैश्वधैनवम् सौवर्णवलजम् or सौवर्णवालजम् ॥

१४३३ । दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् । ४ । ३ । ५६ ॥

दार्तेयम् । कौक्षेयम् । कलशिर्घट तत्र भव कालशेयम् । वास्तेयम् । आस्तेयम् । आहेयम् ।

1433 The affix ढञ् comes in the sense of 'what stays there', after the words 'dṛiti', 'kukshi', 'kalasi', 'vasti', 'asti' and 'ahi'

Thus दार्तेयम् 'what stays in a leathern bag', कौक्षेयम् कालशेयम् 'what exists in a pot' वास्तेयम् आस्तेयम् and आहेयम् ॥ आहेयम् is the name of a poison The word अस्ति is a noun and not a verb here Its use as a Noun is to be seen in phrases like अस्तिक्षीरा गौ अस्तिमान्=धनवान् ॥

१४३४ । ग्रीवाभ्योऽण् च । ४ । ३ । ५७ ॥

चात् ढञ् । ग्रैवेयम् । ग्रैवम् ॥

1434 The affix अण् also (as well as ढञ्) comes after the word 'grîvâ' in the sense of 'what stays there'

This debars यत् (IV 3 55 S 1430) ग्रीवासु भव=ग्रैवेयम् or ग्रैवम् ॥

Note —The word ग्रीवा means blood vessels, and as they are many the word is used in the plural in the sutra

१४३५ । गम्भीराञ्ञ्यः । ४ । ३ । ५८ ॥

गम्भीरे भवं गाम्भीर्यम् ॥

1435. The affix ञ्य comes in the sense of 'who stays there', after the word 'gambhîra'.

This debars अण् ॥ गम्भीरे भवं = गाम्भीर्यम् 'gravity'.

Vârt:—So also after पंचजन ॥ As पांचजन्यम् ॥

१४३६ । अव्ययीभावाच्च । ४ । ३ । ५९ ॥

परिमुखं भवं पारिमुख्यम् ॥ परिमुखादिभ्य एवेष्यते ० ॥ नेह । औपकूलः ॥

1436. After an Avyayîbhâva compound, the affix ञ्य is employed, in the sense of 'who stays there'.

Ishti:—The affix comes only after the Avyayîbhâva compounds parimukha and the rest. The affix ञ्य does not come after every Avyayîbhâva *compound, but only after the words included in the list of* परिमुखादि *as* given in the Gaṇapâtha.

Thus परिमुखं भवं = पारिमुख्यम्, So also पारिहनव्यम् ॥ Not so औपकूलम्, the word उपकूल not belonging to the class परिमुख ॥

1 परिमुख, 2 परिहनु, 3 पर्योष्ठ, 4 पर्युलूखल, 5 परिसीमूल, 6 उपस्थूण, 7 परिसीर. 8 अनुसीर, 9 उपसीर, 10 उपस्थल, 11 उपकलाप, 12 अनुपथ, 13 अनुखड्ग, 14 अनुतिल 15 अनुशीत. 16 अनुमाष, 17 अनुयव, 18 अनुयूप, 19 अनुवंश, 20 अनुपाक, 21 प्रतिशाख, 22 अनुसाय ॥

१४३७ । अन्तःपूर्वपदाट्ठञ् । ४ । ३ । ६० ॥

अव्ययीभावादित्येव । वेश्मनि इति अन्तर्वेश्मम् तत्र भवमान्तर्वेश्मिकम् । आन्तर्गणिकम् । अध्यात्मादिभ्यश्चेष्यते * ॥ अध्यात्मं भवमाध्यात्मिकम् ॥

1437. After an Avyayîbhâva compound, having the word अन्तर् as prior term, the affix ठञ् is employed, in the sense of 'who stays there'.

This debars अण् ॥ Thus आन्तर्वेश्मिकम् from antar-veśmam which means "in the house". That which exists in the house is "ântar veśmikam,' So also आन्तर्गणिकम् ॥

Vârt:—So also after the words अध्यात्म, &c as, आध्यात्मिकम्, आधिदैविकम् आधिभौतिकम् ॥ The class अध्यात्मादि is Âkṛitigaṇa.

१४३८ । अनुशतिकादीनां च । ७ । ३ । २० ॥

एषामुभयपदवृद्धिः स्यात् ञिति णिति किति च । आधिदैविकम् । आधिभौतिकम् । ऐहलौकिकम् । पारलौकिकम् । अध्यात्मादिराकृतिगणः ॥

1438. Before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क्, the Vṛiddhi is substituted for the first vowel of both members of the compounds अनुशतिक &c.

Thus आधिदैविकम्, आधिभौतिकम् ऐहलौकिकम् पारलौकिकम्॥ These words belong to the Âkrit gana of अनुशतिक &c

Note —(1) आनुशतिकम् (= अनुशतिकस्येदम्) V 1 21 and IV 3 120, (2) आनुहोडिक (= अनुहोडेन चरति IV 4 8, (3) आनुसांवरणम् (अनुसंवरणे दीयते V 1 96). (4) आनुसांवत्सरिक (IV 3 60 formed by ठञ् from अनुसंवत्सरेण शायित) (5) आङ्गारवेणव (son of अङ्गारवेणु). (6) आसहत्यम् (= असिहत्ये भव). Some read this word as अस्यहत्य th s will also take अण as belonging to बिदादि class. As आस्यहात्य (= अस्यहत्यशब्दोऽस्मिन्नध्यायेऽस्ति) Others read this as अस्यहेति as आस्यहैतिक (= अस्यहेति प्रयोजनमस्य) The word अस्य in these is treated like a Prâtipadika its case affix is not elided (7) वाध्योग (= वध्योगस्य अपत्यं) It belongs to Bidâdi class (8) पुष्करसदोऽपत्य = पौष्करसादिः॥ This belongs to Bâhvâdi class. (9) आनुहारत from अनुहरत्॥ The same as above (10) कुरुकत belongs to Gargâdi class Its partonymic is कारुकात्य (11) कौरुपाञ्चाल (= कुरुपञ्चालेषु भव)॥ The affix वुञ is not added here, because जनपदसमुदायो जनपदग्रहणेन गृह्यते॥

१४३६। देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घसत्रश्रेयसामात्। ७। ३। १॥

एषां पञ्चानां वृद्धिप्राप्तावचामादेराकारः स्यात् ञिति णिति किति च। दाविकम्। देविकाकूले भवाः दाविकाकूलाः शालयः। शिंशपाया विकारः शांशपश्चमसः। पलाशादिभ्यो वा। दित्यौहः इदं दात्यौहम्। दीर्घसत्रे भवं दार्घसत्रम्। श्रेयसि भवं श्रायसम्॥

1439 When a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क् follows आ is substituted instead of Vriddhi for the first vowels of the following five words — devikâ, simśapâ, dityavât dirghasatra, and śreyas

Thus दाविकम् (=देविकायां भवम्) in दाविकमुदकम्, दाविकाकूला शालय (= देविकाकूले भव) Similarly शांशपश्चमस (= शिंशपाया विकार)॥ The word belongs to the Palâśâdi class (IV 3 141 S 1521) and takes अण or अञ the difference being in accent. Similarly दात्यौहम् from दित्यौह (दित्यौह इदं) and दार्घसत्रम् (दीर्घसत्रे भवं) and श्रायसम् (श्रेयसि भवं)॥

१४४०। ग्रामात्पर्यनुपूर्वात्। ४। ३। ६१॥

ठञ् स्यात्। अव्ययीभावादित्येव। पारिग्रामिकः। आनुग्रामिकः॥

1440 After the word 'grâma', preceded by 'pari' or 'anu', (the whole being an Avyayibhâva), there is the affix ठञ् in the sense of 'who stays there'

The word 'after an Avyayibhâva', is understood here also Thus पारिग्रामिक and आनुग्रामिक॥

१४४१। जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः। ४। ३। ६२॥

जिह्वामूलीयम्। अङ्गुलीयम्॥

1441. After the words 'jihvâmûla', and 'aṅguli' there is the affix छ in the sense of 'what stays there'.

This debars यत् (IV. 3. 55). Thus जिह्वामूलीयम्, अङ्गुलीयम् ॥

१४४२ । वर्गान्ताच्च । ४ । ३ । ६३ ॥

कवर्गीयम् ॥

1442. After a word ending with 'varga', the affix छ is employed in the sense of 'what occurs there'.

As कवर्गीयम्, पवर्गीयम् ॥

१४४३ । अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम् । ४ । ३ । ६४ ॥

पक्षे पूर्वेण छः । भवर्ग्यः । भवर्गीणः । भवर्गीयः । अशब्दे किम् । कवर्गीयो वर्णः ॥

1443. After a word ending in 'varga', but not meaning a 'letter or word', the affixes यत् and ख are optionally employed, in the sense of 'who stays there'.

As भवर्ग्यः (by यत्) भवर्गीणः, (by ख), and भवर्गीयः (by छ) ॥

Why do we say, when it does not mean 'शब्द'? For then it takes one affix only i. e. छ; as कवर्गीयोवर्णः 'a letter belonging to क class.'

१४४४ । कर्णललाटात्कनलंकारे । ४ । ३ । ६५ ॥

कर्णिका । ललाटिका ॥

1444. The affix कन् comes in the sense of 'what occurs there', after 'karṇa' and 'lalâṭa', the word denoting an ornament.

Thus कर्णिका 'an ear-ring', ललाटिका ॥

Note:—Why do we say 'denoting an ornament'? Observe कर्णीयम् 'what is in the ear'.

१४४५ । तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्नः । ४ । ३ । ६६ ॥

सुपां व्याख्यानः सौपो ग्रन्थः । सैड । कार्तः । सुप्सु भवं सौपम् ॥

1445. After the name of a subject of commentary, an affix comes in the sense of 'its commentary', as well as in the sense of 'what occurs there'.

Note:—That by which a thing is explained is called व्याख्यान 'a commentary'. The name of a thing explainable is called व्याख्यातव्यनाम ॥ After such a word, in the 6th case in construction, the affix is added. The affix is used in the sense of व्याख्यान as well as तत्र भवः, the latter being read into the sûtra by virtue of च ॥

sacrifice with new (nava) rice is नवयज्ञः । The word यज्ञ is derived from √यज् with the affix नङ् (III. 3. 90. S. 3268). It retains its accent in the compound being a Krit-word. नावयज्ञिक ॥

This sûtra refers to words which are not antodâtta. The word 'vâjapeya' is acute in the middle, because पेय being a Kridanta-word, formed by यत्, retains its accent in the compound (VI. 2. 139. S. 3873).

Note:—The words क्रतु and यज्ञ mean generally the same thing i. e. 'a soma sacrifice', but the separate mention of यज्ञ implies that the rule applies to yajñas other than Soma-yajñas, because the word 'kratu' is technically applied to Soma-sacrifice only. Thus पाञ्चौदनिकः, दाशौदनिकः ॥

Note:—The word stoma (स्तोम) is synonymous with stuti (स्तुति) "praise". The sacrifices in which Agni is praised is called Agnishṭoma. It has acute on the final by परादिश्च परान्तश्च ॥

The word vâjapeya is a compound of vâja "a kind of barley-gruel" and peya 'a sacrifice in which something is *drunk*". It is formed by यत् affix of the 'kritya-lyuṭo bahulam' subdivision. The acute is on पे by VI. 1. 213. S. 3701.

The sûtra is in the plural to prevent the application of the affix to the word-forms 'kratu' and 'yajña' (I. 1. 68 S. 25).

१४४८ । अध्यायेष्वेवर्षेः । ४ । ३ । ६९ ॥

ऋषिशब्देभ्यो लक्षणया व्याख्येयग्रन्थवृत्तिभ्यो भवे व्याख्याने चाध्याये ठञ् स्यात् । वसिष्ठेन दृष्टो मन्त्रो वसिष्ठस्तस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा वासिष्ठिको ऽध्यायः । अध्यायेषु किम् । वासिष्ठी ऋक् ॥

1448. The affix ठञ् comes after the name of an explainable work called after a Ṛishi, in the senses of 'occurring therein' or 'a commentary thereon', when it refers to an Adhyaya only.

Note:—The word ऋषि is the name of प्रवर and those Rishis are only meant whose names are in the Pravara list. The word so formed means always an Adhyâya or Chapter of the work. The phrase व्याख्यातव्यनाम्नः is understood in this sûtra, hence the word ऋषि means "a work the author of which is a Ṛishi."

Thus a Vedic hymn first seen by (revealed to) Vasishṭha is called by lakshaṇa or indirectly वसिष्ठ also. वसिष्ठस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा = वासिष्ठिकोऽध्यायः "Vâsishṭhika—a chapter containing commentary on Vashishṭha".

Why do we say meaning 'chapter'? Observe वासिष्ठी ऋक् ॥

१४४९ । पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् । ४ । ३ । ७० ॥

पुरोडाशसहचरितो मन्त्रः पुरोडाशः स एव पौरोडाशः ततः ष्ठन् । पौरोडाशिकः ॥

1449. The affix ष्ठन् comes in the senses of 'occurring therein' and 'a commentary thereon', after the words 'pauroḍâśa' and 'puroḍâśa'.

The verses on the purification &c of Puroḍâśa 'a sacrificial rice cake', are called पौरोडाश the commentary on such pauroḍâśa mantras will be called पौरोडाशिक its feminine will be पौरोडाशिकी (IV 1 41 S 498). A book on Puroḍâśa cake is called पुरोडाश, a commentary there on will be पुरोडाशिक f. पुरोडाशिकी (IV 1 41 S 498). The ष of the affix indicates that the feminine is formed by ङीष् (IV. 1 41 S. 498) The commentary here refers to the mantras or verses relating to Puroḍâśa, and not to the *sacrifice*.

१४५० । छन्दसो यदणौ । ४ । ३ । ७१ ॥

छन्दस्य । छान्दस ॥

1450 The affixes यत् and अण् come in the senses of 'occurring therein' and 'a commentary thereon' after the word Chhandas

This debars ठक् of the following sûtra As छन्दस्य or छान्दस ॥

१४५१ । द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् । ४ । ३ । ७२ ॥

द्व्यच् । ऐष्टिक । पाशुक । ऋत् । चातुर्होतृक । ब्राह्मणिक । आर्चिक । इत्यादि ॥

1451. The affix ठक् comes in the senses of 'occurring therein' and 'a commentary thereon', after a word of two syllables, and a word ending in short ऋ, and the words 'brâhmaṇa', 'ṛik', 'prathama', 'adhvara', 'puraścharaṇa', 'nâma', 'âkhyâta' and 'nâmâkhyâta', being the names of explainable works.

Note:—The word nâma being a dissyllabic word would have been covered by the first part of the sûtra, viz, dvyach Its separate enumeration shows that it is to be taken singly, as well as in composition with âkhyâta

This debars अण् and ठञ् ॥ 1 Dissyllabic —ऐष्टिक पाशुकः ॥ 2. Ending in ऋ —चातुर्होतृक ॥ ब्राह्मणिक, आर्चिक, प्राथमिक, आध्वरिक, पौरश्चरणिक, नामिक, आख्यातिक, नामाख्यातिक ॥

१४५२ । अणृगयनादिभ्यः । ४ । ३ । ७३ ॥

ऋगयन । आर्गयन । औपनिषद । वैयाकरण ॥

1452 The affix अण् comes in the senses of 'occurring therein' and 'a commetary thereon' after the words 'ṛigayana' &c.

This debars ठञ्, ठक् and छ ॥ आर्गयनः, औपनिषदः, वैयाकरण ॥

Note —The repetition of अण् in the sûtra, though the anuvṛtti of this affix was current from before, is for the sake of preventing the application of any subsequent apavâda rule to the words in this list Thus वास्तविद्य ॥

1 ऋगयन, 2 पदव्याख्यान, 3 छन्दोमान 4 छन्दोभाषा, 5 छन्दोविचिति, 6 न्याय, 7 पुनरुक्त, 8 निरुक्त, 9 व्याकरण, 10 निगम, 11 वास्तुविद्या, 12 क्षत्रविद्या, 13 अङ्गविद्या, 14 विद्या, 15 उत्पात, 16 उत्पाद, 17 उद्याव, 18 संवत्सर, 19 मुहूर्त, 20 उपनिषद्, 21 निमित्त, 22 शिक्षा, 23 भिक्षा, 24 छन्दो विजिनी, 25 व्याय ॥

१४५३ । तत आगतः । ४ । ३ । ७४ ॥

सुघ्नादागतः स्रौघ्नः ॥

1453. An affix (IV. 1. 83. S. 1373 &c) comes after a word being in the 5th case in construction, in the sense of 'what has come thence'.

Thus सुघ्नादागतः = स्रौघ्नः 'what has come from Srughna'.

१४५४ । ठगायस्थानेभ्यः । ४ । ३ । ७५ ॥

शुल्कशालाया आगतः शौल्कशालिकः ॥

1454. After a word denoting sources of revenue, there is the affix ठक् in the sense of 'come thence'.

Note:—The word आय means what is the share appropriated by the lord. The source of आय is called आयस्थान ॥

This debars अण् and छ ॥ Thus शौल्कशालिकः 'what is derived from custom house'.

Note:—The plural in the sûtra prevents Svarupavidhi (I. 1. 68 S. 25).

१४५५ । शुण्डिकादिभ्योऽण् । ४ । ३ । ७६ ॥

आयस्थानठकछादीनां चापवादः । शुण्डिकादागतः शौण्डिकः । कार्कणः । तैर्थः ॥

1455. The affix अण् comes in the sense of 'thence come', after the words शुण्डिक &c.

This debars ठक् ॥ Thus शौण्डिकः 'excise-revenue'. कार्कणः, तैर्थः ॥

Note:—The repetition of अण् serves the same purpose as in IV. 3. 73, S. 1452, बाधकबाधनार्थम् ॥ As औदपानः ॥

1 शुण्डिक, 2 कृकण, 3 स्थण्डिल, 4 उदपान, 5 उपल, 6 तीर्थ, 7 भूमि, 8 तृण, 9 पर्ण ॥

१४५६ । विद्यायोनिसंबन्धेभ्यो वुञ् । ४ । ३ । ७७ ॥

औपाध्यायकः । पैतामहकः ॥

1456. The affix वुञ् comes in the sense of 'thence come,' after a word denoting a person connected through the relationship of learning or family origin.

Persons related (sambandha) through learning (such as teacher and pupil), or through blood (yoni, e. g. father and son) are called विद्यायोनिसम्ब-

ण्या ॥ Words denoting such persons take the affix वुञ् ॥ This debars छण् and छ ॥ Thus उपाध्यायादागतम् = औपाध्यायकम्, 'knowledge derived from a spiritual teacher' So also योनिसम्बन्ध as पैतामहकम् 'wealth derived from a grand father'

१४५७ । ऋतष्ठञ् । ४ । ३ । ७८ ॥

वुञोऽपवादः । हौतृकम् । भ्रातृकम् ॥

1457 The affix ठञ् comes in the sense of 'come thence,' after a word ending in short ऋ, and denoting a person related through learning or blood

This debars वुञ् ॥ Thus होतुरागतम् = हौतृकम् 'derived from Hotri' So also of 'blood' as —भ्रातृकम् ॥

Note —The ऋ in ऋतः is for the sake of facility of pronunciation there being no such word ending in long ॠ ॥

Note —When the words do not denote relationship through learning or blood this affix is not employed As सावित्रम् ॥

१४५८ । पितुर्यच्च । ४ । ३ । ७९ ॥

चाठ्ठञ् । रीङ् ऋतः । यस्येति लोपः । पित्र्यम् । पैतृकम् ॥

1458 The affix यत् as well as ठञ् comes, in the sense of 'come thence,' after the word 'pitri'

Thus पितुरागतम् = पितृ + यत् = पितरी + य = पितर् + य = पित्र्यम् (the ri is replaced by रि by VII 4. 27 and the long ई of री is elided by VI 4 148 S 311) 'paternal—i e wealth inherited from father' With ठञ् = पैतृक ॥

१४५९ । गोत्रादङ्कवत् । ४ । ३ । ८० ॥

बिदेभ्य आगतं बैदम् । गार्गम् । दाक्षम् । औपगवकम् ॥

1459 After a word ending with a patronymic affix, the rule of affix in the sense of 'thence come,' is like that relating to the affix denoting 'its mark'

Note —The word गोत्र in the sûtra does not mean the technical Gotra of Grammar but a descendant denoting affix in general The affixes denoting अङ्क are taught in IV 3 126 S 1506 and 127 S 1507 The affix वुञ् of IV 3 126 S 1506 which comes after Gotra words in the sense of this is his, is referred to in this sûtra, not merely the affix अण् of IV 3 127 S 1507 denoting this is his mark

Thus बैदम्, गार्गम्, दाक्षम् formed by अण् of IV 3 127 S 1507 mean not only the mark belonging to the Vaidas the Gârgyas the Dâkshis' but also that which comes from the Vaidas &c औपगवानामङ्कः = औपगवकः 'the mark belonging to the descendants of Upagu So also कापटवक नाडायनक चारायणक ॥ The same words will also denote 'come there from as औपगवेभ्य आगतम् — औपग

धकम्, कापटवकम्, नाडायनकम्, चारायणकम्) formed by वुञ् (IV. 3. 126 S. 1507)

Note :—The word वत् has the force of 'complete similarity,' as in कालेभ्यो भववत् (IV. 2. 34 S. 1237), चरणेभ्यो धर्मवत् (IV. 2. 46 S. 1255).

१४६० । नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम् । ७ । ३ । ३० ॥

नञः परेषां शुच्यादीनामचामादेरचो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा ञिति णिति किति परे । आशौचम् । अशौचम् । आनैश्वर्यम् । अनैश्वर्यम् । आक्षैत्रज्ञम् । अक्षैत्रज्ञम् । आकौशलम् । अकौशलम् । आनैपुणम् । अनैपुणम् ॥

1460. Before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क्, the Vriddhi is always substituted for the first vowel of शुचि, ईश्वर, क्षेत्रज्ञ, कुशल and निपुण when preceded by the Negative particle, but this substitution is optional for the vowel of the Negative particle.

As अशौचम् or आशौचम्, अनैश्वर्यम् or आनैश्वर्यम्, अक्षैत्रज्ञम् or आक्षैत्रज्ञम्, अकौशलम् or आकौशलम्, अनैपुणम् or आनैपुणम् ॥

१४६१ । हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः । ४ । ३ । ८१ ॥

समादागतं समरूप्यम् । विषमरूप्यम् । पक्षे गहादित्वाच्छः । समीयम् । विषमीयम् । देवदत्तरूप्यम् । देवदत्तीयम् । दैवदत्तम् ॥

1461. The affix रूप्य denotes that which from something has originated, when it is added to a word denoting 'cause', or to the name of a man viewed as a cause.

The word मनुष्य is used meaning 'men as causes' हेतु means cause or instrument. Thus समादागतं = समरूप्यम् or समीयम् by छ of IV. 2. 138 S. 1302. meaning 'what proceeds from a like cause' So also विषमरूप्यम् or विषमीयम् ॥ So of men also देवदत्तरूप्यम् or दैवदत्तम् (IV. 1. 83 S. 1073) 'what originates with देवदत्त' ॥

Note :—The word हेतुमनुष्येभ्यः is in the plural in the sûtra, indicating that svarupavidhi (1. 1. 68 S. 25) does not apply here.

In denoting हेतु, there is employed the Instrumental case as taught in II. 3. 23 S. 568 : and according to the jñâpaka in the present sûtra, the Ablative case may also be employed in denoting a हेतु ॥ Or the use of the ablative case in the sense of हेतु, may be explained by II. 3. 25 S. 602.

१४६२ । मयट् च । ४ । ३ । ८२ ॥

सममयम् । विषममयम् । देवदत्तमयम् ॥

1462. After a word denoting a cause or a man viewed as a cause, there is the affix 'mayaṭ' in the sense of 'come thence'.

Thus रामनयम्, विषमनयम्, देवसमयम्, ॥

Note —The ट् of मयट् indicates that the feminines of these words are formed by ङीप् (IV 1 15 S 470) as रामनयी ॥ The separation of this sûtra from the last is for the sake of preventing the application of the rule of mutual correspondence (I 3 10 S 128) which would have been the case had the rule stood as हेतुमनुष्येभ्यो ऽन्यतरस्यां रूप्यमयटौ ॥

१४६३ । प्रभवति । ४ । ३ । ८३ ॥

'ततः' इत्येव । हिमवत: प्रभवति हैमवती गङ्गा ॥

1463 After a Nominal-stem which is in the 5th case in construction, an affix (one of those already taught) comes in the sense of 'what appears for the first time'

The word ततः is understood in the sûtra The word प्रभवति means what manifests itself or appears for the first time Thus हिमवतः प्रभवति=हैमवती "The Haimavatî, a name of the Ganges meaning 'which manifests itself for the first time or appears in the Snowy Range its source being unknown'

Note:—So also दारदी 'The Dâradî i e the Indus appearing for the first time in Dardistan' The word प्रभवति has not the sense of उत्पत्ति because that is included in तत्र जातः, it therefore means प्रकाशते, प्रथमतः उपलभ्यते, the source or origin being unknown

१४६४ । विदूराञ्ञ्यः । ४ । ३ । ८४ ॥

विदूरात्प्रभवति वैदूर्यो मणिः ॥

1464 The affix य comes, in the sense of 'what manifests itself there', after the words 'vidûra'

This debars अण् ॥ Thus विदूरात् प्रभवति=वैदूर्य 'a kind of gem found at Vidûra'

Note —The gem as a matter of fact is not found at Vidûra but in a mountain called बालवाय ॥ Vidûra is the city where the rough stone is worked upon In other words it may be said that the affix is really added to बालवाय when the latter word is replaced by विदूर such substitute being only shown in the sûtra, the appropriate sthâni (vâlavâya) being left to inference Or the word Vidûra may denote both the city as well as a mountain If it be said that there is no mountain known as Vidûra then we say that the Grammarians call Vâlavâya by the name of Vidûra as the merchants call Benares by the name of Jitvari

१४६५ । तद्गच्छति पथिदूतयोः । ४ । ३ । ८५ ॥

स्रुघ्नं गच्छति स्रौघ्नः पन्था दूतो वा ॥

1465 An affix (IV 1 83 &c) comes after a word, being in the 2nd case in construction, in the sense of 'what

goes thereto', provided that, that which goes, is a road or a messenger.

Thus स्रुघ्नम् गच्छति = स्रौघ्नः "a road or a messenger that goes to Srughna". The road may either lead to Srughna, or being in Srughna, be used for going.

Note :—Why do we say पथिदूतयोः "meaning a road or a messenger". Observe स्रुघ्नं गच्छति सार्थः 'he goes to Srughna for his own sake'.

१४६६ । अभिनिष्क्रामति द्वारम् । ४ । ३ । ८६ ॥

तदित्येव । स्रुघ्नमभिनिष्क्रामति स्रौघ्नं कान्यकुब्जद्वारम् ॥

1466. An affix comes, after a word in the 2nd case in construction, in the sense of 'a door which looks towards that'.

Thus स्रौघ्नं 'a gate which looks towards Srughna'—as a gate of Kânyakubja.

Note :—Why do we say द्वारम् "when it is a gate"? Observe स्रुघ्नमभिनिष्क्रामति पुरुषः 'a person faces towards Srughna'.

१४६७ । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे । ४ । ३ । ८७ ॥

तदित्येव । शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः शारीरकीयः । शारीरकं भाष्यमिति त्वभेदोपचारात् ॥

1467. An affix comes after a word in the 2nd case in construction, in the sense of 'made in relation to any subject', when the thing made is a 'book'.

The word अधिकृत्य means 'aiming at' 'alluding to, referring to'. Thus शारीरक मधिकृत्य कृतो ग्रन्थः = शारीरकीयः i. e. a book relating to the sârîraka sûtras. The form शारीरकं भाष्यम् is however more generally employed. Here no distinction is made between the sûtras and the bhâshya. Hence the commentary is called śarîraka.

१४६८ । शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः । ४ । ३ । ८८ ॥

शिशूनां क्रन्दनं शिशुक्रन्दः तमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः शिशुक्रन्दीयः । यमस्य सभा यमसभम् । क्लीबत्वं निपातनात् । यमसभीयः । किरातार्जुनीयम् । इन्द्रजननादिराकृतिगणः । इन्द्रजननीयम् । विरुद्ध-भोजनीयम् ॥

1468. The affix छ comes in the sense of 'a book made relating to a subject', after the following words in the 2nd case in construction, viz. 'śiśukranda', 'yamasabha' and after the Dvandva compounds, and the words "indra-janana' &c.

The word (IV 3, 85 S 1465) and कायङ्कुल्य सूत्रे अन्ये should be read into the sûtra This refers … Thus शिशुक्रन्दीय 'a book treating of the crying of infants' यमसभीय a book relating to the court of Yama' The compound is Neuter irregularly (nipâtana)

Dvandva Compound इन्द्रजननादिभ्यश्च ॥

There is no list of इन्द्रजननादि words They are Âkritigana and must be determined by usage Thus इन्द्रजननीयम्, विरुद्धभोजनीयम् &c

Note —The words शिशुक्रन्द and यमसभ might have been included in the inchoate class इन्द्रजननादि ॥ *The separate enumeration of these words in the sûtra is merely for the sake of amplification*

१४६६ । सोऽस्य निवासः । ४ । ३ । ८९ ॥

स्रुघ्नो निवासोऽस्य स्रौघ्नः ॥

1469 After a word in the 1st case in construction, an affix comes in the sense of 'this is his dwelling place'

Note —The word सः shows that the word to which the affix is to be added is in the nominative case अस्य shows that the meaning of the affix is that of genitive case निवासः shows that the first word in construction must signify dwelling place निवास means a country i e where a person lives (nivasanti asmin)

स्रुघ्नो निवासोऽस्य = स्रौघ्नः a present dweller of Srughna

१४७० । अभिजनश्च । ४ । ३ । ९० ॥

स्रुघ्नोऽभिजनोऽस्य स्रौघ्नः । यत्र स्वयं वसति स निवासः । यत्र पूर्वैरुषितं सोऽभिजनः ॥ इति विवेकः ॥

1470 After a word in the 1st case in construction, an affix comes in the sense of 'this is his mother land'

The difference between निवास and अभिजन is this Where a person lives himself for the present that is his निवास or dwelling place Where his ancestors (पूर्वजाः) have lived that is his अभिजन native country home or ancestral abode Thus स्रौघ्न a person whose ancestral home is in Srughna

Note —The separation of this sûtra from the last is for the sake of the subsequent sutra in which the anuvritti of this only runs

१४७१ । आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते । ४ । ३ । ९१ ॥

पर्वतवाचिनः प्रथमान्तादभिजनवाचिनः आयुधजीविभ्योऽस्यार्थे छः स्यात् । हृद्गोलः पर्वतोऽभिजनो येषामायुधजीविनां ते हृद्गोलीयाः । आयुधेति किम् । ऋक्षोदः पर्वतोऽभिजनो येषां ते आर्क्षोदा द्विजाः ॥

1471. The affix छ comes after a word denoting mountain, in the sense of 'this is his mother-land', when it is a person who lives by arms.

The word आयुधजीवी means a person who earns his livelihood by arms. The phrase सोऽस्याभिजनः is to be read into the sûtra. Thus हृद्गोलः पर्वतोऽभिजन एषामायुधजीविनां = हृद्गोलीयाः 'the mercenary soldiers whose ancestral abode is the Hṛidgula 'mountain'.

Why do we say आयुधजीविभ्यः? Observe ऋाक्षोदा द्विजाः "the Brâhmaṇas whose native place is Rikshoda mountains".

Note:—Why do we say 'mountains'? Observe, सांकाश्यका आयुधजीविनः ॥

१४७२ । शण्डिकादिभ्यो ञ्यः । ४ । ३ । ९२ ॥

शण्डिकोऽभिजनोऽस्य शाण्डिक्यः ॥

1472. The affix ञ्य comes in the sense of 'this is his native-land', after the words शण्डिक &c.

This debars अण् &c. Thus शाण्डिक्यः, सार्वसेन्यः &c.

1 शण्डिक, 2 सर्वसेन, 3 सर्वकेश, 4 शक, 5 शट (सट), 6 रक, 7 शङ्ख, 8 बोध ॥

१४७३ । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ । ४ । ३ । ९३ ॥

सिन्ध्वादिभ्योऽण्, तक्षशिलादिभ्योऽञ् स्यादुक्तेऽर्थे । सैन्धवः । तक्षशिला नगरी अभिजनोऽस्य ताक्षशिलः ॥

1473. The affixes अण् and अञ् come respectively, after the words 'Sindhu' &c and 'Takshasila' &c in the sense of 'this is his native-land'.

Thus सैन्धवः । So also ताक्षशिलः ॥

Note:—Many of the words occurring in the Sindhu-class, are found in the Kachchhâdi class (IV. 2. 133 S. 1357) also. Those words would have taken अण् by sûtra IV. 2. 133 S. 1357. The present sûtra prevents the affixing of वुञ् (IV. 2. 134 S. 1358) to those words under circumstances mentioned in sûtra IV. 2. 134, S. 1358 when the further significance of अभिजनः is added to them.

1 सिन्धु, 2 वर्णु, 3 मधुमत्, 4 कम्बोज, 5 साल्व, 6 कश्मीर, 7 गन्धार, 8 किष्किन्धा, 9 उरसा (उरस), 10 दरद् (दरद), 11 गन्दिका (गान्दिका), 12 कुलून, 13 द्विरसा ॥

1 तक्षशिला, 2 वत्सोद्धरण, 3 कौमेदुर (कौमिदुर), 4 ग्रामणी, 5 छगल*, 6 क्रोष्टुकर्ण (कर्णकोट), 7 सिंहकर्ण (सिंहकोट), 8 संकुचित, 9 किंनर, 10 काण्डधार (काण्डवारण), 11 पर्वत*, 12 अवसान, 13 बर्बर, 14 कंस, 15 सरालक ॥

१४७४ । तूदीशलातुरवर्मतीकूचवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः । ४ । ३ । ९४ ॥

तूदी अभिजनोऽस्य तौदेय । शालातुरीय । वार्मतेय । कौचवार्य ॥

1474 After the words तूदी, शालातुर, वर्मती, and कूचवार, come respectively the affixes ढक्, छण्, ढञ्, and यक् in the sense of 'this is his native land'

This debars अण् ॥ Thus तौदेय, शालातुरीय, वार्मतेय and कौचवार्य ॥

१४७५ । भक्ति । ४ । ३ । ९५ ॥

सोऽस्येत्यनुवर्तते । भज्यते सेव्यते इति भक्ति । स्रुघ्नो भक्तिरस्य स्रौघ्न ॥

1475 An affix (IV 1 83) comes after a word in the first case in construction, in the sense of 'this is his object of veneration or love'.

The word भक्ति in the sûtra means 'serving', 'worshipping', or 'loving'

Thus स्रुघ्नो भक्तिरस्य = स्रौघ्न 'a person who is loyal to Srughna'.

The anuvritti of the word अभिजन ceases The words स and अस्य should be read into the sûtra.

१४७६ । अचित्ताददेशकालाट्ठक् । ४ । ३ । ९६ ॥

अपूपा भक्तिरस्य आपूपिक । पायसिक । अचित्तात्किम् । दैवदत्त । अदेशात्किम् । स्रौघ्न । अकालात्किम् । ग्रैष्मः ॥

1476 After a word denoting a thing not possessing consciousness, but not being the name of a country or time, the affix ठक् is employed, in the sense of 'this is his object of devotion or love'.

This debars अण्, and छ also. Thus अपूपा भक्तिरस्य = आपूपिकः 'a person who loves cakes' पायसिकः ॥

Why do we say 'not possessing consciousness'? Observe दैवदत्तः ॥ Why do we say 'not being the name of a country'? Observe स्रौघ्नः ॥ Why do we say 'not denoting time'? Observe ग्रैष्मः 'who loves summer'

१४७७ । महाराजाट्ठञ् । ४ । ३ । ९७ ॥

माहाराजिकः ॥

1477. The affix ठञ् comes in the sense of 'this is his object of veneration', after the word महाराज ॥

This debars अण् ॥ As माहाराजिकः 'who loves or serves the Mahârâja' The difference between this ठञ् and the ठक् of the last aphorism, is in the accent only

१४७८। वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन्। ४। ३। ९८॥

वासुदेवकः। अर्जुनकः॥

1478. The affix वुन् comes in the sense of 'this is his object of veneration', after the words 'Vâsudeva' and Arjuna.

This debars छ and अण्॥ Thus वासुदेवकः, अर्जुनकः॥

१४७९। गोत्रक्षत्रियाख्येभ्यो बहुलं वुञ्। ४। ३। ९९॥

अणोऽपवादः। परत्वाद्वृद्धाच्छं बाधते। ग्लुचुकायनिर्भक्तिरस्य ग्लौचुकायनकः। नाकुलकः। बहुलग्रहणादिह। पाणिनो भक्तिरस्य पाणिनीयः॥

1479. The affix वुञ् comes diversely, in the sense of 'this is his object of veneration', after a word denoting Gotra or a Kshatriya.

This debars अण् and छ॥ Thus: ग्लौचुकायनकः 'who loves or serves &c. Gluchukâyani'. Kshatriyas:—नाकुलकः॥

Note:—The word आख्यां in the sûtra indicates that the words should be the names of *well-known* or *famous* Kshatriyas, and not of any body who is a Kshatriya by profession.

The word बहुल shows the non-universality of this rule. Thus पाणिनो भक्तिरस्य = पाणिनीयः॥

Note 1—The word गोत्र does not mean here the Grammatical Gotra, but a word formed by a patronymic affix in general.

१४८०। जनपदिनां जनपदवत्सर्वं जनपदेन समानशब्दानां बहुवचने। ४। ३। १००॥

जनपदस्वामिवाचिनां बहुवचने जनपदवाचिना समानश्रुतीनां जनपदवत्सर्वं स्यात्प्रत्ययः प्रकृतिश्च। जनपदतदवध्योश्चेति प्रकरणे ये प्रत्यया उक्तास्तेऽत्रातिदिश्यन्ते। अङ्गा जनपदो भक्तिरस्याङ्गकः। अङ्गाः क्षत्रिया भक्तिरस्याङ्गकः। जनपदिनां किम्। पञ्चाला ब्राह्मणा भक्तिरस्य पाञ्चालः। जनपदेनेति किम्। पौरवो राजा भक्तिरस्य पौरवीयः॥

1480. Of words denoting Princes (lit. who are lords of janapada) the base and the affix meaning 'this is his object of veneration' are the same, in every respect, like those of a word denoting kingdom, provided that, the Prince-denoting words have, in the plural, the same form, as the kingdom-denoting words.

Note:—The words of this sûtra require a detailed analysis. जनपदिनाम् gen. plural of जनपदिन् meaning 'lord of an inhabited country' i. e. Kshatriya Princes, बहुवचने 'in the plural', जनपदेन समान शब्दानां 'the same form as the janapada

denoting word', जनपदवत् सर्वम् every thing is like janapada' In other words 'after those bases denoting Kshatriya princes which in the plural have the same forms as the names of the countries the affix in the sense of veneration will be the same as will come after a janapada word' Now the affixes denoting भक्ति as regards जनपद words are given in Sûtras IV 2 124 S 1348 &c and those affixes will apply here

Thus अङ्गा जनपदा भक्तिरस्य = आङ्गक formed by वुञ् of sûtra IV 2 125, S 1349 meaning 'who loves the country of Angâs' Similarly वाङ्गक, सौह्मक, पौण्ड्रक ॥

Similarly अङ्गा क्षत्रिया भक्तिरस्य = आङ्गक formed by the same affix वुञ्, with this difference of meaning who loves the Kshatriyas Angâs' So वाङ्गक सौह्मक &c

Why do we say 'of Kshatriyâ Princes', (janapadinâm) Observe, पञ्चाला ब्राह्मणा भक्तिरस्य = पाञ्चाल ॥ Here the general affix अण् is employed

Why do we say जनपदेन समान शब्दानाम् 'the word having the same sound as the janpada word'? Thus पौरवो राजा स भक्तिरस्य = पौरवीय ॥

१४८१ । तेन प्रोक्तम् । ४ । ३ । १०१ ॥

पाणिनिना प्रोक्त पाणिनीयम् ॥

1481 After a word in the 3rd case in construction, an affix (IV 1 83 &c) comes, in the sense of 'enounced by him'

The word प्रोक्त means प्रकर्षेणोक्त preeminently spoken' It should be distinguished from the word कृत meaning done or made' For the sense of कृत has been already taught in the sûtra कृते ग्रन्थ (IV 3 16 S 1387) Thus पाणिनीयम् the system of grammar enounced by Pânini

१४८२ । तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण् । ४ । ३ । १०२ ॥

छन्दोब्राह्मणानीति तद्विषयता । तित्तिरिणा प्रोक्तमधीयते तैत्तिरीया ॥

1482 The affix छण् comes in the sense of 'enounced by him', after the word 'tittiri', 'varatantu', 'khandika', and 'ukha'

Thus तैत्तिरीया 'those who learn (IV 2 66 S 1278) the Veda enounced by Tittiri'

Note —According to Kâśika this is confined to the Chhandas only There fore it will not apply to classical śl kas as तैत्तिरीया श्लोक ॥ The word Chhandas is drawn from sûtra IV 3, 106 S 1486 and तद्विषयता from IV 2 66 S 1278

१४८३। काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यां णिनिः। ४। ३। १०३॥

काश्यपेन प्रोक्तमधीयते काश्यपिनः॥

1483. The affix णिनि comes in the sense of 'enounced by him', after the words 'Kâśyapa' and 'Kauśika,' when denoting Vedic Seers.

This debars छ॥ The ण of णिनि is for the sake of Vriddhi (useful in the subsequent sûtra). This is confined, like the last, to the Vedic works. Thus काश्यपिनः 'those who study (IV. 2. 64 S. 1274) the Kalpa enounced by Kâśyapa'

Note:—Why do we say "Vedic Sages"? Observe इदानीन्तनेन गोत्रकाश्यपेन प्रोक्तं = काश्यपीयम् "a work enounced by a modern Kâśyapa,—one belonging to the Gotra Kâśyapa; not a Rishi'.

१४८४। कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च। ४। ३। १०४॥

कलाप्यन्तेवासिभ्यः, हरिद्रुणा प्रोक्तमधीयते हारिद्रविणः। वैशम्पायनान्तेवासिभ्यः, आलम्बिनः॥

1484. After words denoting the pupils of 'Kalâpî' and 'Vaiśampâyana', the affix णिनि is employed in the sense of 'enounced by him'.

Note:—This debars अण् and छ॥ There are four words which express pupils of Kalâpa: as हरिद्रु, छगली, तुम्बुरु, उलपः॥ There are nine words expressing pupils of Vaiśampâyana: as, आलम्बि, पलङ्ग, कमल, ऋचाभ, आरुणि; ताण्ड्य, श्यामायन, कठ, कलापी॥

Thus हारिद्रविणः 'those who study (IV. 2. 64 S. 1274) the works enounced by Haridru.' So also आलम्बिनः॥

Note:—The word चरकः means वैशम्पायनः hence चरकाः means pupils of वैशम्पायनः॥

१४८५। पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु। ४। ३। १०५॥

तृतीयान्तात्प्रोक्तार्थे णिनिः स्यात्। यत्प्रोक्तं पुराणप्रोक्ताश्चेद्ब्राह्मणकल्पास्ते भवन्ति। पुराणेन चिरन्तनेन मुनिना प्रोक्ताः। भाल्लु, भाल्लविनः। शाट्यायनः, शाट्यायनिनः। कल्पे, पिङ्गेन प्रोक्तः। पैङ्गी कल्पः। पुराणेति किम्। याज्ञवल्क्यानि ब्राह्मणानि, आश्मरथः कल्पः। ऋषि। आपत्यस्येति यलोपः॥

1485. The affix णिनि comes in the sense of 'enounced by him', after a word in the 3rd case in construction, when it denotes a Brâhmaṇa or a Kalpa-work enounced by ancient sages.

This sûtra further gives the sense of the affix पुराण means 'Ancient Sages' equivalent to पुराण of the Brâhmana literature, the example is शाट्यायनिनः, so also from भल्लु—भाल्लविन ॥ Kalpa work as पैङ्गीकल्प ॥

Why do we say पुराणप्रोक्तेषु 'announced by ancient sages'? Observe याज्ञवल्कानि ब्राह्मणानि, आश्मरथः कल्प ॥ The य of these words is elided by VI 4 151 S 1082 Yajñavalkya &c being sages of modern times The मद् विषय affix IV 2 66 S. 1278 will not also apply to these, because the word ब्राह्मण in IV 2 66 S 1278 is restricted to पुराणप्रोक्त of the present sûtra

१४८६ । शौनकादिभ्यश्छन्दसि । ४ । ३ । १०६ ॥

छन्दस्यभिधेय एभ्यो णिनिः । शौनकेन प्रोक्तमधीयते शौनकिन ॥

1486. The affix णिनि comes in the sense of 'enounced by him', after the words शौनक &c, in denoting chhandas.

This debars छ and अण् ॥ Thus शौनकेन प्रोक्तमधीयते = शौनकिनः 'who study (IV 2 64 S 1274) the chhandas enounced by Śaunaka' वाजसनेयिन &c

Note —Why do we say 'in denoting Chhandas'? Observe शौनकीया शिक्षा 'the orthography of Śaunaka'.

The word कठशाठ occurs in this list This must always be taken as a *compound for affixing this affix After the single word कठ the affix is elided* (IV 3 107 S 1487) Thus कठशाठाभ्यां प्रोक्तमधीयते = काठशाठिन ॥

1 शौनक, 2 वाजसनेय, 3 शार्ङ्गरव, 4 शापेय (सापेय), 5 शाष्पेय (शाखेय), 6 खाडायन, 7 स्तम्भ (स्कम्भ) 8 स्कन्ध 9 देवदर्शन, 10 रज्जुभार 11 रज्जुकण्ठ, 12 कठशाठ, 13 कषाय (कशाय) 14 तल॰ 15 दण्ड॰, 16 पुरुषासक (पुरुषांसक), 17 अश्वपेज (अश्वपेय), 18 शाङ्गरव, 19 स्कन्द 20 देवदत्तशठ, 21 तलवकार ॥

१४८७ । कठचरकाल्लुक् । ४ । ३ । १०७ ॥

आभ्यां प्रोक्तप्रत्ययस्य लुक स्यात् । कठेन प्रोक्तमधीयते कठा । चरका ॥

1487. The affix denoting 'enounced by him' is elided, by luk-substitution, after the words Katha and Charaka

The word कठ would have taken णिनि as it is a वैशम्पायनान्तेवासी word and चरक would have taken the affix अण् ॥ Both are elided Thus कठा 'who study the Chhandas enounced by Katha' चरका &c

Note —The word 'Chhandas' qualifies this sûtra Observe काठा चारका श्लोका

१४८८ । कलापिनोऽण् । ४ । ३ । १०८ ॥

कलापिना प्रोक्तमधीयते कलापा ॥ नान्तस्य टिलोपे सब्रह्मचारिपीठसर्पिकलापिकौथुमितैतिलिजाजलिलाङ्गलिशिलालिशिखण्डिसूकरसद्मसुपर्वणामुपसंख्यानादिलोप ॥

1488. The affix अण् comes in the sense of 'enounced by him' after the word Kalâpi

This debars णिनि of IV. 3. 104. S. 1484. Thus कलापाः 'who study the work enounced by Kalâpi'.

Note:—The word कलापः is thus formed:—कलापिन् + अण् ॥ Here comes in force Sûtra VI. 4. 144 S. 679, which declares that इन् of कलापिन् should be elided before the taddhita affix. This elision is, however, debarred by sûtra VI. 4. 164 S. 1245 which declares that words ending in the affix इन् retain their form when अण् not denoting a progeny follows. Therefore कलापिन् would have retained its इन् but for the following Vârtika,

Vârt:—The टि portion of the following words is elided when a Taddhita follows:—सब्रह्मचारिन्, पीठसर्पिन्, कलापिन्, कुथुमिन्, तैतिलिन्, जाजलिन्, लाङ्गलिन्, लाङ्गलिन्, शिलालिन्, शिखण्डिन्, सूकरसद्मन्, सुपर्वन् ॥ Thus इन् being elided, we have कलापाः ॥

The final न् with the vowel that precedes it, is dropped before a Taddhita in the following: 1 सब्रह्मचारिन्—साब्रह्मचाराः (IV. 3. 120 S. 1500.), पीटसर्पिन्—पैठसर्पाः (IV. 3. 120 S. 1500), 3. कलापिन्—कालापाः (IV. 3. 108 and IV. 2. 59 S. 1488 and 1269), 4. कुथुमिन्—कौथुमाः (IV. 3. 101 S. 1481), 5. तैतिलिन्—तैतिलाः (IV. 3. 116 S. 1496), 6. जाजलिन्—जाजलाः (IV. 2. 59 S. 1269) 7. लाङ्गलिन्—लाङ्गलाः, 8. शिलालिन्—शैलालाः 9. शिखण्डिन्—शैखण्डाः 10. सूकरसद्मन्—सौकरसद्माः, 11 सुपर्वन्—सौपर्वाः ॥ In the above those which end in इन्, elide the इन् in spite of VI, 4. 164, and those in अन् contradict VI. 4. 167.

१४८९। छगलिनो ढिनुक्। ४। ३। १०९॥

छागलिनो प्रोक्तमधीयते छागलेयिनः ॥

4489. The affix ढिनुक् comes in the sense of 'enounced by him', after the word 'Chhagalin'.

The word छगलिन् being a word denoting the pupil of कलापी would have taken णिनि (IV. 3. 104 S. 1484). This debars that. Thus छागलेयिन् 'who study the Chhandas enounced by Chhagali'.

१४९०। पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः। ४। ३। ११०॥

पाराशर्येण प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीयते पाराशरिणो भिक्षवः। शैलालिनो नटाः ॥

1490. The affix णिनि comes in the sense of 'enounced by him', after the words Pârâsarya and Śilalin, the works enounced being Bhikshu-Sûtra and Naṭa-Sûtra respectively.

Note:—The affix णिनि is to be read into the sûtra and not ढिनुक् ॥ The भिक्षुसूत्र and नटसूत्र are works treating of the duties of भिक्षुक 'religious mendicants' and नटः 'jugglers, dancers'.

Thus पाराशर्य+णिनि=पाराशर+णिनि (VI 4 152 S 2119) = पाराशरिन् the treatise of Pârâśarya on the duties of Bhikshus ' Similarly शैलालिन् ॥

Note —These words of course have the additional sense of 'he who studies the works enounced by Pa âsarya and Sailalin ' See IV 2 66 S 1278 As पाराशरिणो भिक्षव , शैलालिनो नटा ॥ According to some it always expresses this relation (तद्विषयता IV 2 66) and never a प्रोक्त alone These are treated metaphorically as *Chhandas*

Why do we say denoting Bhikshu and Nata Sutras ? Observe पाराशरम् , शैलालम् ॥

१४९१ । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः । ४ । ३ । १११ ॥

भिक्षुनटसूत्रयोरित्येव । कर्मन्देन प्रोक्तमधीयते कर्मन्दिनो भिक्षव । कृशाश्विनो नटा ॥

1491 The affix इनि comes, in the sense of 'enounced by him', the thing enounced being Bhikshu Sûtra and Nata -Sûtra, after the words 'Karmanda' and 'Kriśâśva'

Thus कर्मन्दिनो भिक्षव 'the mendicants who study the Bhikshu sûtra of Karmandin' कृशाश्विनो नटा the actors who study the Nata sûtra of Kriśâśvin ' Otherwise कार्मन्दम्, and काशाश्वम् ॥ See IV 2 66

१४९२ । तेनैकदिक् । ४ । ३ । ११२ ॥

तृतीयासमर्थात् एकदिक् सौदामनी ॥

1492 *An affix (IV 1 83 &c) comes after a* word in the third case in construction, in the sense of 'in the same direction with that'

The word एकदिक् means तुल्यदिक् i e a common direction Thus सुदाम्ना एकदिक्=सौदामनी विद्युत् a lightening literally, that which is in the same direction as the hill called the Sudâman

Note —The repetition of तेन though it could have been supplied by anuvritti from IV 3 101 S 1481 is for the sake of indicating that the anuvritti of the प्रोक्त which regulated all the preceding ten sutras does not extend to this aphorism and therefore the सादृश्यता of IV 2 66 S 1278 which was applied to those sûtras does not apply here

१४९३ । तसिश्च । ४ । ३ । ११३ ॥

स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । पीलुमूलेन एकदिक् पीलुमूलत ॥

1493 The affix तसि comes in the sense of 'in the same direction with that'

This ca is another affix in addition to the previously taught अण् &c घ &c The words formed by this affix are Indeclinables as it is an affix mentioned in the Swarâd class (I 1 37 S 447) Thus हिमवत्त in the same direction as Himavat. पीलुमूलत सुदामत ॥

१४९४ । उरसो यच्च । ४ । ३ । ११४ ॥

चात्तासिः । अणोऽपवादः । उरसा एक दिक उरस्यः । उरस्तः ॥

1494. The affix यत् as well as the affix तसि comes in the sense of 'in the same direction with that,' after the word उरस् ॥

Thus उरसा एकदिग् = उरस्य or उरस्तः ॥ The तसि is read into the sûtra by force of the word च ॥

१४९५ । उपज्ञाते । ४ । ३ । ११५ ॥

तेनेत्येव । पाणिनिना उपज्ञातं पाणिनीयम् ॥

1495. After a word in the 3rd case in construction, an affix is employed in the sense of 'discovered by him'.

Knowledge acquired by oneself without being taught is called उपज्ञात i. e. an intuition or self taught knowledge. Thus पाणिनीनोपज्ञातं = पाणिनीयम् व्याकरणम् 'the law of Grammar discovered by Pâṇini'.

१४९६ । कृते ग्रन्थे । ४ । ३ । ११६ ॥

वररुचिना कृतो वाररुचो ग्रन्थः ॥

1496. An affix comes after a word in the 3rd case in construction, in the sense of 'made', the thing made being 'a book',

Thus वररुचिना कृताः = वाररुचाः श्लोकाः 'the verses composed by Vararuchi'.

Note :—Why do we say 'a book'? Observe तक्षकृतः प्रासादः 'the palace made by Takshas'.

That which one originates is called कृतः and is therefore an 'art', while knowledge of laws &c. that already exist, but are discovered for the first time by some one, is called उपज्ञातं ॥

१४९७ । संज्ञायाम् । ४ । ३ । ११७ ॥

तेनेत्येव । अनन्यार्थमिदम् । मक्षिकाभिः कृतं माक्षिकं मधु ॥

1497. An affix comes after a word in the 3rd case in construction, in the sense of 'made by him', when the whole word is a Name.

Thus मक्षिकाभिः कृतम् = माक्षिकम्, 'honey', literally 'made by a bee', मक्षिका meaning 'a bee'. मक्षिका + अण् = माक्षिक (VI. 4. 148 S. 311). The anuvritti of "ग्रन्थ" does not, of course, apply here.

१४९८ । कुलालादिभ्यो वुञ् । ४ । ३ । ११८ ॥

तेन कृते सञ्ज्ञायाम् । कुलालेन कृतं कौलालकम् । वारुडकम् ॥

1498 The affix वुञ् comes in the sense of 'made by him', after the words Kulâla &c the whole word so formed being a Name

Thus कौलालकम् 'a porcelain' lit 'made by a potter'. So also वारुडकम् ॥

1 कुलाल 2 वरुड, 3 चण्डाल, 4 निषाद, 5 कर्मार, 6 सेना, 7 सिरिध्र (सिरिन्ध्र), 8 सैरिन्ध्र (सैन्द्रिय) 9 देवराज 10 परिषद (पर्षद्), 11 वधू, 12 मधु॰, 13 रुरु, 14 रुद्र, 15 अनडुह्, 16 ब्रह्मन्, 17 कुम्भकार, 18 श्वपाक, 19 ध्रुव ॥

१४९९ । क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ् । ४ । ३ । ११९ ॥

तेन कृते सञ्ज्ञायाम् । क्षुद्राभिः कृतं क्षौद्रम् । भ्रामरम् । वाटरम् । पादपम् ॥

1499 The affix वुञ् comes after the words 'kshudrâ', 'bhramara', 'vatara', and 'pâdapa' in the sense of 'made by him', the whole word being a Name.

This debars अण्, there being difference in accent between अण् and अञ् ॥ Thus क्षुद्राभिः कृतम्=क्षौद्रम् 'honey' lit 'made' by a small bee'. So also भ्रामरम्, वाटरम् and पादपम् ॥

१५०० । तस्येदम् । ४ । ३ । १२० ॥

उपगोरिदमौपगवम् ॥ वहेस्तुरणिट् च * ॥ सांवोढुः स्वं सांवहित्रम् ॥ अग्नीधः शरणे रञ् भं च * ॥ अग्निमिन्धे अग्नीत् तस्य स्थानमाग्नीध्रम् । तात्स्थ्यात्सोऽप्याग्नीध्रः ॥ समिधामाधाने षेण्यण् * ॥ सामिधेन्यो मन्त्रः । सामिधेनी ऋक् ॥

1500 After a word in the 6th case in construction, an affix (IV 1 13 &c) comes, in the sense of 'this is his'

The five universals अण् &c (IV 1 83) and the affixes घ &c (IV 2 93) come in this sense Thus उपगोरिदम्=औपगवम्, 'of Upagu'

*Note:—*The affixes, however, do not come, when the word governed by the possessive case is अनन्तर &c. Thus देवदत्तस्यानन्तरम् ॥ In short the thing possessed must be property, village, kingdom or men

Vârt —The verb वह takes तृ (तृच् and तृन्) and अण् preceded by an इट् As, सांवोढुः स्वं सांवहित्रम् ॥

Vârt —The affix रञ् comes after अग्नीत्, (=अग्निमिन्ध 'who kindles the sacred fire' formed by Kvip) in the sense of 'sanctuary', and the base gets the designation of भ ॥ Agnît is the name of a Ritvik priest As आग्नीध्रम् "The place where the sacred fire is kept as well the officiating priest of Agni The word अग्नीध् being treated as a Bha and not as a pada the ध is not changed to द (VIII 2 39)

Vârt :—The affix 'shenyan' comes after समिधा, in the sense of placing. Thus सामिधेन्यो मन्त्रः 'the verses (recited while) placing the fuel on fire', सामिधेनी (IV. 1. 41) ऋक्॥

१५०१ । रथाद्यत् । ४ । ३ । १२१ ॥

रथ्यं चक्रम्॥

1501. The affix यत् comes after रथ, in the sense of 'this is his.'

This bebars अण्॥ Thus रथस्येदं रथ्यम् 'belonging to the chariot—i. e. wheel or the axle',

Note :—The word रथ्य is confined to describe the parts of chariot.' This rule applies also to compounds ending with रथ, as, परमरथ्यम्, उत्तमरथ्यम् because of the Vârtika रथसीताहलेभ्यो यद्विधौ, after रथ, सीता and हल in applying the affix यत् there is tadanta-vidhi.

१५०२ । पत्रपूर्वादञ् । ४ । ३ । १२२ ॥

पत्रं वाहनम् । आश्वरथस्येदमाश्वरथम्॥

1502. When preceded by a word denoting 'a draught animal', रथ takes the affix अञ् in the sense of 'this is his'.

This debars यत्॥ Thus आश्वरथं चक्रं 'the wheel of a horse-cart,

Note :—The word पत्र means 'that by which any one goes' or a draught-animal, like camel. It is formed by the affix ष्ट्रन् (III. 2. 182).

१५०३ । पत्राध्वर्युपरिषदश्च । ४ । ३ । १२३ ।

अञ्॥ पत्राद्वाह्ये० ॥ अश्वस्येदं वहनीयमाश्वम् । आध्वर्यवम् । पारिषदम्॥

1503. After a word denoting a draught-animal, and after the words 'adhvaryu' and 'parishad,' the affix अञ् is added.

This debars अण्॥ The पत्रं means वाहन॥

Vârt :—When the sense is that of a thing to be carried, then is अञ् added, to a word denoting 'a draught-animal.' Thus अश्वस्येदम् वहनीयम्=आश्वम् 'a load to be or suited for being, carried by a horse.' So also आध्वर्यवम् and पारिषदम्॥

१५०४ । हलसीराट्ठक् । ४ । ३ । १२४ ॥

हालिकम् । सैरिकम्॥

1504. The affix ठक् comes in the sense of 'this is his,' after the words 'hala' and 'sîra.'

Thus हलस्येदम् = हालिकम्, सैरिकम् ॥

१५०५ । द्वन्द्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः । ४ । ३ । १२५ ॥

काकोलूकिका । कुत्सकुशिकिका ॥ वैरे देवासुरादिभ्यः प्रतिषेधः * ॥ दैवासुरम् ॥

1505 The affix वुन् comes in the sense of 'this is his', after Dvandva compounds of words denoting 'mutual enmity', or 'matrimonial relationship'

This debars यत् and छ ॥ Thus of 'enmity' काकोलूकिका ॥ Similarly of married couples as, कुत्सकुशिकिका ॥

Note —The Dvandva compounds of words denoting natural enemies will be singular neuter by II 4 9 S 918 Their secondary derivatives, however, are feminine

Vârt —Prohibition must be stated of the word देवासुर &c. As दैवासुरम् ॥ राक्षासुरम् वैरम् ॥

१५०६ । गोत्रचरणाद्वुञ् । ४ । ३ । १२६ ॥

औपगवकम् । चरणाद्धर्माम्नाययोरिति वक्तव्यम् * ॥ काठकम् ॥

1506 The affix वुञ् comes, in the sense of 'this is his', after the words denoting Family-names or names of Vedic Schools.

This debars अण् as well as छ ॥ Thus gotra —औपगवकम् ॥

Vârt —The word चरण which ordinarily means Vedic School, means here duties or doctrines (dharma), and traditions (âmnâya) Thus कठानां धर्म आम्नायो वा = काठकम् 'the dharma Sûtras or the tradition belonging to the school of Kathas'

१५०७ । सङ्घाङ्कलक्षणेष्वञ्यञिञामण् । ४ । ३ । १२७ ॥

घोषग्रहणमपि कर्तव्यम् * ॥ अञ्, बैदः सङ्घोऽङ्को घोषो वा । बैदं लक्षणम् । यञ्, गार्गः । गार्गम् । इञ्, दाक्षः । दाक्षम् । परम्परासम्बन्धोऽङ्कः साक्षात्तु लक्षणम् ॥

1507 The affix अण् comes in the sense of 'this is his', after a Patronymic word ending with the affix अञ्, यञ् or इञ्, the words so formed expressing a multitude, a mark or a sign

Note —The word संघ means 'congregation' The word लक्षण and अङ्क should be distinguished लक्षण means a mark which is the property of that person and forms a *distinguishing* feature of that person as विद्या 'learning' is a लक्षण of the clan of Bidas the Bidas being famous for learning The word अङ्क is a mark which shows that the thing so marked is the property of another: as a mark on a cow showing

19882

to what person or clan that cow belongs. The चङ्क though occurring in a person or thing does not *belong* to that person or thing, as the mark of a cow does not belong to the cow, but the लक्षण is a mark which belongs to the person or thing wherein it is found.

This sûtra debars वुञ् of the last aphorism.

Vârt:—The word घोष 'a cow-pen', should also be read along with the संघ &c. Thus the words so formed denote *four* things (1) congregation, (2) mark, (3) sign, and (4) a hamlet or cowpen. This being so, the rule of mutual correspondence according to order of enumeration (I. 3. 10 S. 128) does not apply.

Thus बिदानाम् (IV. 1. 104 S. 1106)—बैदः (Masculine), 'a congregation but बैदम् (Neuter) meaning, a sign or a hamlet of the Bidas'. गर्गाणाम् (IV. 1. 105 S. 1107)—गार्ग्य+अञ्=गार्गः (VI. 4. 148, 151 S. 311, 1082) "a congregation, or a mark of the Gârgyas" दाक्षीणाम् (IV. 1. 95 S. 1095), —दाक्षि+अञ्=दाक्षः (VI.4. 148 S. 311) 'a congregation &c of the Dâkshis'. दाक्षम् 'a mark of the Dâkshis?

Note:—The ञ् of अञ् could not serve the purpose of Vriddhi here, for all the words to which this affix is added, have Vriddhi by virtue of the affixes अञ् or इञ् in which they end. The अ would have served the purpose as well, so far as Vriddhi is concerned, but अञ् is used to show that the feminine is formed by ङीप् (IV. 1. 15 S. 470), Thus बैदी ॥ It further prevents पुंवद्भाव in compounds (VI. 3. 39 S. 849), as बैदी विद्याऽस्य=बैदीविद्यः i. e. बिदानामसाधारणी या विद्या सा यस्यास्ति सः ॥

१५०८ । शाकलाद्वा । ४ । ३ । १२८ ॥

अण् वोक्तेऽर्थे । पक्षे चरणत्वाद्वुञ् । शाकलेन प्रोक्तमधीयते शाकलास्तेषां सङ्घोऽङ्को घोषो वा शाकलः । शाकलकः । लक्षणे क्लीबता ॥

1508. The affix अण् optionally comes, in the sense of 'this is his congregation, mark, sign or hamlet,' after the word शाकल ॥

This debars वुञ् ॥ Thus शाकलेन प्रोक्तमधीयते=शाकलाः (IV. 3. 101 S. 1481 and IV. 2. 64 S. 1274), शाकलानाम् संघः=शाकलः or शाकलकः (IV. 3. 126 S. 1506) meaning 'a congregation, &c of the students of the science revealed by Śâkala.' When denoting लक्षण it will be of the neuter gender.

१५०९ । छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ज्यः । ४ । ३ । १२९ ॥

छन्दोगानां धर्म आम्नायो वा छान्दोग्यम् । औक्थिक्यम् । याज्ञिक्यम् । बाह्वृच्यम् । नाट्यम् ॥ चरणाद्धर्माम्नाययोरित्युक्तं तत्साहचर्यान्नटशब्दादपि तयोरेव ॥

1509. The affix ञ्य comes in the sense of 'this is his Law or Tradition,' after the words 'chhandoga,' 'aukthika,' 'yâjñika,' 'bahvricha' and 'naṭa.'

Note —The anuvritti of छण् &c ceases. This debars छण् and वुञ्. The phrase चरणाद्धर्माम्नाययोः from sūtra IV 3 126 S 1506 is understood here and applies even to the word नट ॥

Thus छन्दोगानां धर्मो वा आम्नायो वा छान्दोग्यम् 'the Law or Tradition peculiar to the Chhandoga.' So also औक्थिक्यम्, याज्ञिक्यम्, बाह्वृच्यम् and नाट्यम् ॥

Not having this sense we have छान्दोगम् कुलम् 'the family of Chhandoga

१५१० । न दण्डमाणवान्तेवासिषु । ४ । ३ । १३० ॥

दण्डप्रधाना माणवा दण्डमाणवास्तेषु शिष्येषु च वुञ् न स्यात् । दाक्षा दण्डमाणवा शिष्या वा

1510 The affix वुञ् is not used after a Family name when it denotes a 'beginner pupil', and 'a boarder pupil'

The word दण्डमाणवा means a little naughty boy (माणव) the only means of instilling knowledge in whom is the rod (दण्ड) or whose principal sign of studentship is the danda' and nothing intrinsic, i e. a mere beginner The न is changed to ण in माणव by IV 1 161 S 1185 अन्तेवासिन are pupils or boarders who live in their teacher's houses. The word 'gotra is understood here. Thus दाक्षा the junior pupils of Dākshi

१५११ । रैवतिकादिभ्यश्छः । ४ । ३ । १३१ ॥

तस्येदमित्यर्थे । वुञोऽपवादः । रैवतिकीयः । बैजवापीयः ॥

1511 The affix छ comes in the sense of 'this is his', after the words रैवतिक &c

All these words end with Gotra affixes and require वुञ् (IV 3 126 S 1506) this ordains छ instead Thus रैवतिकीय बैजवापीय &c.

1 रैवतिक 2 स्वापिशि 3 क्षैमवृद्धि 4 गौरग्रीवि (औरमीव) 5 औदमेघि (औदमयि) 6 औदवापि (औदवाहि) 7 बैजवापि ॥

१५१२ । कौपिञ्जलहास्तिपदादण् । ४ । ३ । १३२ ॥

कुपिञ्जलस्यापत्यम् इत्यैव निपातनादण्, तदन्तात्पुनरण् । कौपिञ्जलः । गोत्रवुञोऽपवादः । हस्तिपादस्यापत्यं हास्तिपदस्तस्यायं हास्तिपदः ॥

1512 The affix अण् comes in the sense of 'this is his' after the words 'kaupinjala' and 'hāstipada'

This debars वुञ् (IV 3 126) Thus कौपिञ्जल हास्तिपद ॥ This sutra is really a Vārtika. The word कौपिञ्जल means the descendant of कुपिञ्जल. It is formed by अण् by the nipātana of this sūtra To this is again added अण् in order to exclude the वुञ् affix Similarly the son of हस्तिपाद is called हास्तिपद ॥ It is formed by अण् and पाद changed to पद by nipātana To हास्तिपद is added the affix of this sūtra

१५१३। आथर्वणिकस्येकलोपश्च । ४ । ३ । १३३ ॥

अण् स्यात् । आथर्वणिकस्यायमाथर्वणः धर्म आम्नायो वा । चरणाद्वुञोऽपवादः ॥

1513. The affix अण् *comes, in the sense of 'this is his', after the word 'âtharvanika', and the penultimate 'ika' is elided.*

This debars वुञ् (IV. 3 126. S. 1506). आथर्वणिकस्यायम्=आथर्वणो धर्म आम्नायो वा "the Atharvana i. e. the Law or the Tradition of the Atharvanikas". The phrase चरणाद् धर्माम्नाययोः is understood here. This sûtra is also a vârtika.

Note—The words देवदारु and भद्रदारु are âdy udâtta owing to Phit Su II. 14 (पीतद्रुर्थानाम्—the trees denoting soft timber trees have acute on the first).

१५२० । अनुदात्तादेश्च । ४ । ३ । १४० ॥

दाधित्थम् । कापित्थम् ॥

1520 The affix अञ् comes in the sense of 'modification or part', after a word having anudâtta accent on the first syllable.

This debars अण् ॥ Thus दाधित्थम्, कापित्थम् ॥

Note—The word दधित्थम् is an upapada-samâsa of दधि+स्थ+क the स being changed to त as it belongs to Prishodaradi class, and it is finally acute by कृदुत्तरपद प्रकृतिस्वर ॥

१५२१ । पलाशादिभ्यो वा । ४ । ३ । १४१ ॥

पालाशम् । कारीरम् ॥

1521 The affix अञ् comes optionally in the sense of 'modification or part', after the words पलाश &c.

Thus पालाशम् or पालाशम् so also खादिरम् or खादिरम्, कारीरम् or कारीरम् ॥

Note—This sûtra is an example of prâpta and aprâpta vibhâshâ. The words पलाश, खदिर, शिंशपा and स्यन्दन being gravely accented on the first syllable the affix अञ् was obligatory by the last aphorism. This makes it optional, and is prâpta vibhâshâ. In the case of others it is aprâpta-vibhâshâ.

1 पलाश 2 खदिर, 3 शिंशपा 4 स्यन्दन (स्पन्दन) 5 पूलाक*, 6 करीर, 7 शिरीष 8 यवास, 9 विकङ्कत ॥

१५२२ । शम्या (ट्) ष्लञ् । ४ । ३ । १४२ ॥

शामीलं भस्म । स्त्रियां ङीष् शामीली स्रुक् ॥

1522 The affix ष् (ट्) लञ् comes in the sense of 'its modification or part', after the word शमी ॥

This debars अञ् ॥ Thus शामीलं भस्म । शामीली स्रुक् (IV 1 60 S 515) The feminine is formed by ङीष् as the affix has an indicatory ष् ॥ According to Mâdhâva the anubandha is ट् and so the feminine is formed in ङीप् ॥

१५२३ । मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः । ४ । ३ । १४३ ॥

प्रकृतिमात्रान्मयड् वा स्याद्विकारावयवयोः अश्ममयम् आश्मनम् । अभक्ष्येत्यादि किम् । मौद्गः सूपः । कार्पासमाच्छादनम् ॥

1523 The affix मयट् comes optionally after any base, in those two meanings of "product" and "part", in

ıe classical language, when neither food nor clothing is ɔoken of.

Thus आश्ममयम् or आश्मनम '(IV. 3. 134).

Note :—Why do we say भाषायाम 'in the classical language, ? Witness बैल्वः :विरो वा सूपः स्यात् ॥

Why do we say 'when neither food nor clothing is spoken of,? bserve मौद्गः सूपः 'a soup made of kidney beans'. कार्पासम् आच्छादनम ', cotton :ess ".

Note :—Why the word एतयोः 'in those two meanings' is used in the sûtra, ıon by context, the words विकार and अवयव were to be read into the sûtra? ıs use indicates that the special affixes, such as taught in IV. 3. 135, 136 &c e replaced also by मयट् ॥ Thus कपोतमयम or कापोतम (IV, 3. 135 S. 1515) लोहमयम् लौहम् ॥

१५२४ । नित्यं वृद्धशरादिभ्यः । ४ । ३ । १४४ ॥

आम्रमयम् । शरमयम् ॥ एकाचो नित्यम् * ॥ त्वङ्मयम् । वाङ्मयम् । कथं तर्हि आप्यमम्मयीति । तस्येदमित्यण्णन्तात्स्वार्थे ष्यञ् ॥

1524. The affix मयट् comes in the sense of its 'product" or "part", when neither food nor clothing is ɔpoken of, invariably after Vṛiddha words, and after शर &c.

Thus after Vṛiddha—आम्रमयम् ॥ After शरादि words :—शरमयम् ॥

Vart :—The affix मयट्, comes invariably after words of one syllable. Thus त्वङ् मयम्, वाङ् मयम् ॥ How do you explain the form आप्यम् "modification of water", s given by Amarakosha (I. 10 5)? It is formed by ष्यञ् added to अपस् after the atter had taken अण् of तस्येदम् ॥ अप + अण् = आप ; आप + य = आप्यम् ॥ ष्यञ् does ıot change the meaning.

1 शर, 2 दर्भ, 3 मृद, 4 कुटी, 5 तृण, 6 सोम, 7 बल्वज (वल्वज) ॥

१५२५ । गोश्च पुरीषे । ४ । ३ । १४५ ॥

गोः पुरीषं गोमयम् ॥

1525. The affix मयट् comes after the word गो in the sense of 'its dung'.

Thus गोमयम् 'cow dung'.

Note :—'Dung' is neither a modification nor a part of cow. Therefore this separate sûtra for गो ॥ Why do we say meaning 'its dung'? Observe गव्यं = milk. The affix यत् here comes in the sense of product or part. (IV. 3. 160 S. 1538), though strictly speaking 'milk' also is not an 'avayava' or a 'vikâra' of गो ॥

१५२६ । पिष्टाच्च । ४ । ३ । १४६ ॥

मयट् स्याद्विकारे । पिष्टमयं भस्म । कथं पैष्टी सुरेति । सामान्यविवक्षायां तस्येदमित्यण् ॥

1526 The affix मयट् invariably comes in the sense of its product or part, after the word पिष्ट ॥

This debars अण् ॥ Thus पिष्टमय भस्म ॥ Otherwise अण्, as पैष्टी सुरा in the sense of तस्येदम् ॥ (IV 3 120 S 1500) in a general signification

१५२७ । संज्ञायां कन् । ४ । ३ । १४७ ॥

पिष्टादित्येव । पिष्टस्य विकारविशेषः पिष्टकः । पूपोऽपूप पिष्टकः स्यात् ॥

1527 The affix कन् comes in the sense of product after the word पिष्ट, the whole word being a Name

This debars मयट् ॥ As पिष्टक ॥ 'cake', (Amarakosha II 9 48).

१५२८ । व्रीहेः पुरोडाशे । ४ । ३ । १४८ ॥

मयट् स्यात् । बिल्वाद्यणोऽपवादः । व्रीहिमयः पुरोडाशः । व्रैहमन्यत् ।

1528 The affix मयट् comes after the word व्रीहि in the sense of a 'Puroḍâśa'

This debars अण् (IV 3 136 S 1516). Thus व्रीहिमय पुरोडाश 'a sacred cake made of barley' Otherwise व्रैहम् ॥

१५२९ । असंज्ञायां तिलयवाभ्याम् । ४ । ३ । १४९ ॥

तिलमयम् । यवमयम् । संज्ञायां तु तैलम् । यावकः ॥

1529 The affix मयट् comes in the sense of 'its product or part", after the words 'tila' and 'yava'—the whole not being a name

Thus तिलमयम् । यवमयम् ॥ Why do we say असंज्ञायाम् 'it not being Name ? Observe तैलम् 'oil,' यावक formed with कन् (यावादिभ्य कन् V 4. 29)

१५३० । तालादिभ्योऽण् । ४ । ३ । १५२ ॥

अण्मयटोरपवादः ॥ तालादयनादि * ॥ तालं धनुः । अन्यत्तालमयम् । ऐन्द्रायुधम् ॥

1530 The affix अण् comes in the sense of 'its product or part', after the words 'tâla &c'

This debars मयट् &c Thus तालं धनु, बार्हिणम्, ऐन्द्रायुधम् ॥

1 तालादहाति 2 बार्हिण 3 इन्द्रालिश 4 इन्द्रावृश 5 इन्द्रायुध 6 चय (चाप यर्मे) 7 श्यामाक 8 पीयूषा ॥

Vârt —The affix अण् comes after ताल when a bow is meant Thus ताल a bow made of tâla tree Otherwise तालमय ।

Note —The words ताल and श्यामाक being Vriddha words would have taken

of 'its product or part', after the words उमा and ऊर्णा ॥

Thus औमम् or औमकम्, और्णम् or और्णकम् ॥

Note:—Umā has acute on the first syllable by [illegible] (Phiṭ II. 4). [illegible] is finally acute, as a Prātipadika.

१५३७ । एण्या ढञ् । ४ । ३ । १५९ ॥

ऐणेयम् । एणस्य तु ऐणम् ॥

1537. The affix ढञ् comes in the sense of 'its product or part', after the feminine word एणी ॥

This debars अञ् of IV. 3. 154 S. 1532.

Thus ऐणेयं मांसम् 'the flesh of a female black deer.' But एणस्य मांसम् = ऐणम् 'the flesh of a male deer', formed by अञ् ॥

१५३८ । गोपयसोर्यत् । ४ । ३ । १६० ॥

गव्यम् । पयस्यम् ॥

1538. The affix यत् comes in the sense of 'its product or part,' after the words गो and पयस् ॥

Thus गव्यम्, पयस्यम् (VI. 1. 79 S. 63).

१५३९ । द्रोश्च । ४ । ३ । १६१ ॥

द्रुशब्दस्य विकारावयवयोर्यत् स्यात् ॥

1539. The affix यत् comes in the sense of 'its product or part', after the word 'dru.' (meaning "a tree".)

This debars अण् (IV. 3. 139). Thus द्रु + यत् = द्रव्यम् (VI. 1. 79 S. 63).

१५४० । माने वयः । ४ । ३ । १६२ ॥

द्रोरित्येव । द्रुवयम् । मौलतं द्रुवयं पाय्यमिति मानार्थकं त्रयम् ॥

1540. The affix वय comes in the sense of 'its product', after the word 'dru,' the word meaning 'a measure.'

This debars यत् ॥ As द्रुवयम्, 'a measure.' The words द्रुवयम्, मौलतं and पाय्यम् are three words denoting measure. (Amarakosha II. 9. 85).

१५४१ । फले लुक् । ४ । ३ । १६३ ॥

विकारावयवप्रत्ययस्य लुक् स्यात् फले । आमलक्याः फलमामलकम् ।

1541. The affix denoting 'product or part' is elided by *luk*, when such product or part is 'a fruit.'

Thus [illegible] 'the fruit of Myrobolans

of 'its product or part', after the words उमा and ऊर्णा ॥

Thus औमम् or औमकम्, और्णम् or और्णकम् ॥

Note :—Umâ has acute on the first syllable by तृणधान्यानां च (Phit II. 4). Urṇâ is finally acute, as a Prâtipadika.

१५३७ । एण्या ढञ् । ४ । ३ । १५९ ॥

ऐणेयम् । एणस्य तु ऐणम् ॥

1537. The affix ढञ् comes in the sense of 'its product or part', after the feminine word एणी ॥

This debars अञ् of IV. 3. 154 S. 1532.

Thus ऐणेयं मांसम् 'the flesh of a female black deer.' But एणस्य मांसम् = ऐणम् 'the flesh of a male deer', formed by अञ् ॥

१५३८ । गोपयसोर्यत् । ४ । ३ । १६० ॥

गव्यम् । पयस्यम् ॥

1538. The affix यत् comes in the sense of 'its product or part,' after the words गो and पयस् ॥

Thus गव्यम्, पयस्यम् (VI. 1. 79 S. 63).

१५३९ । द्रोश्च । ४ । ३ । १६१ ॥

द्रुर्वृक्षस्तस्य विकारोऽवयवो वा द्रव्यम् ॥

1539. The affix यत् comes in the sense of 'its product or part', after the word 'dru.' (meaning "a tree".)

This debars अण् (IV. 3. 139). Thus द्रु + यत् = द्रव्यम् (VI. 1. 79 S. 63).

१५४० । माने वयः । ४ । ३ । १६२ ॥

द्रोर्विकारः । द्रुवयम् । यौतवं द्रुवयं पाय्यमिति मानार्थकं चयम् ॥

1540. The affix वय comes in the sense of 'its product', after the word 'dru,' the word meaning 'a measure.'

This debars यत् ॥ As द्रुवयम्, 'a measure.' The words द्रुवयम्, यौतवं and पाय्यम् are three words denoting measure. (Amarakosha II. 9. 85).

१५४१ । फले लुक् । ४ । ३ । १६३ ॥

विकारावयवप्रत्ययस्य लुक् स्यात् फले । आमलक्याः फलमामलकम् ।

1541. The affix denoting 'product or part' is elided by *luk*, when such product or part is 'a fruit.'

Thus [illegible] आमलकी + मयट् लुक् = आमलकं 'the fruit of Myro-

Note :—The fruit is a "product" as well as "part" of a fruit-bearing tree.

१५४२ । प्लक्षादिभ्योऽण् । ४ । ३ । १६४ ॥

विधानसामर्थ्यान्न लुक् । प्लाक्षम् ॥

1542. The affix अण् comes in the sense of 'its product or part, it being a fruit,' after the word 'plaksha &c.'

This debars अञ् ॥ Thus प्लाक्षम् ॥ So also नैयग्रोधम् by the following Sûtra.

1 प्लक्ष, 2 न्यग्रोध, 3 अश्वत्थ, 4 इङ्गुदी, 5 शिग्रु, 6 रुरु, 7 कर्कन्धु (कर्कन्धु, कर्कन्तु ककतु) 8 बृहती ॥

१५४३ । न्यग्रोधस्य च केवलस्य । ७ । ३ । ५ ॥

अस्य न वृद्धिरैजागमश्च । नैयग्रोधम् ॥

1543. ऐ is placed before the य् of न्यग्रोध, instead of Vriddhi, when the word stands alone, and is not a member of a compound, and is followed by a Taddhita affix with the indicatory ञ्, ण् or क् ॥

As नैयग्रोधम् (= न्यग्रोधस्य विकारः) ॥

Note :—Why do we say 'when it is alone'? Observe न्यग्रोधमूले भवाः शालयः = न्याग्रोधमूला. ॥ If न्यग्रोध is a derivative word (from न्यग्रोहयति = नीचैर्गतो परोहैर्वर्धते), then it would have been governed by VII. 3 3, this separate sûtra is then for the sake of making a restrictive rule (niyama) with regard to this word. If it is a primary word then this sûtra makes a Vidhi rule. The word केवल is a jñâpaka that the rule of Tadâdi applies to this section. See VII 3 8, also.

१५४४ । जम्ब्वा वा । ४ । ३ । १६५ ॥

जम्बूशब्दात्फलेऽण् वा स्यात् । जाम्बवम् । पक्षे ओरञ् तस्य लुक् । जम्बु ॥

1544. The affix अण् comes optionally in denoting a fruit, after the word 'jambû'.

This debars अञ् ॥ Thus जम्बू + अण् = जाम्बव as जाम्बवानि फलानि ॥ But when the general affix अञ् is added, it is elided by IV 3 163. S. 1541. A जम्बु + अञ् = (IV. 3 139) = जम्बु, as जम्बुनि फलानि (VI 4 8).

१५४५ । लुप् च । ४ । ३ । १६६ ॥

जम्ब्वा फलप्रत्ययस्य लुप् वा स्यात् । लुपि युक्तवत् । जम्ब्वाः फलं जम्बूः ॥ फलपाकशुषामुपसंख्यानम् * ॥ व्रीहयः । मुद्गाः । पुष्पमूलेषु बहुलम् * ॥ मल्लिकायाः पुष्पं मल्लिका । जात्याः पुष्पं जाती । विदार्या मूलं विदारी । बहुलग्रहणान्नेह । पाटलानि पुष्पाणि । साल्वानि मूलानि । बाहुलकात्क्वचिल्लुक् । अशोकम् । करवीरम् ॥

1545. The affix denoting fruit is optionally elided by lup after the word '*jambu*'.

The word फल is understood here. The difference between 'luk' and 'lup' elision is that in the case of 'lup', there is concordance of gender and number. See sûtra I. 2, 51, S. 1294. Thus जम्बू + अण्लुप् = जम्बू: as, जम्बू फलं ॥ Optionally जम्ब्वाः फलं = जम्बु फलं, or जाम्बवं ॥

Vârt:—There is lup-elision of the affix denoting fruit, after the words expressing deciduous plants which wither away as soon as the fruit ripens: Thus व्रीहिः—व्रीहयः, मुद्गाः ॥

Vârt—Diversely so when the affix denotes flowers and roots: as, मल्लिकायाः पुष्पं = मल्लिका, नवमल्लिका जातिः; so also विदार्या मूलं = विदारी ॥ अंशुमती । बृहती ॥

In the above example there is concordance. By using 'diversely', this concordance does not sometime take place. As पाटलानि पुष्पाणि, मल्लानि मूलानि ॥ So अशोकम्, करवीरम्, &c.

१५४६ । हरीतक्यादिभ्यश्च । ४ । ३ । १६७ ॥

एभ्यः फलप्रत्ययस्य लुप्स्यात् । हरीतक्यादीनां लिङ्गमेव प्रकृतिवत् । हरीतक्याः फलानि हरीतक्यः ॥

1546. The affix denoting 'fruit' is elided by लुप्, after the words 'Harîtakî' &c.

Here also there is concordance (I. 2, 51 S. 1294). As हरीतक्याःफलं = हरीतकी instead of हरीतकं ॥ So also कोशातकी, नखरजनी ॥ According to Patanjali, the concordance *is with regard to gender only, the number will be governed* by the sense, as हरीतकी फलं, हरीतक्यः फलानि ॥

1 हरीतकी, 2 कोशातकी, 3 नखरजनी (नखरजनी). 4 शष्कण्डी (शाकण्डी), 5 दाडी, 6 दोडी, 7 श्वेतपाकी, 8 अर्जुनपाकी, 9 द्राक्षा, 10 काला, 11 ध्वाङ्क्षा (ध्वाङ्क्षा), 12 गर्भीका (गर्भिका), 13 कण्टकारिका, 14 पिप्पली*, 15 चिञ्चा (चिम्पा), 16 शेफालिका, 17 वंडी ॥

१५४७ । कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक् च । ४ । ३ । १६८ ॥

कंसीयपरशव्यशब्दाभ्यां यञञौ स्तश्छयतोश्च लुक् । कंसाय हितं कंसीयम्, तस्य विकारः कांस्यम् । परशवे हितं परशव्यम् । तस्य विकारः पारशवः ॥

1547. The affixes यञ् and अञ् come respectively in the sense of 'its product', after the words 'kansîya' and 'paraśavya', and there is luk-elision (of the छ and यत् affixes of those words).

The word कंसीयः is formed by छ (V. 1. 1), and परशव्य is formed by adding यत् (V. 1. 2). These affixes छ and यत् are elided when the affixes

यञ् and अञ् are added Thus कंसीय + यञ् = कंस + यञ् = कांस्य so also पारशव from परशव्य, thus परशव्य + अञ् = परशु + अञ् = पारशव ॥

Here ends the chapter on Prágdivyatíya affixes.

अथ तद्धित ठगधिकार प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXX.

THE AFFIX ठक् ॥

१५४८ । प्राग्वहतेष्ठक् । ४ । ४ । १ ॥

तद्वहतीत्यतः प्राक् ठगधिक्रियते ॥ तदाहेति माशब्दादिभ्य उपसंख्यानम् * ॥ माशब्दः कारि इति य आह स माशब्दिकः ॥

1548. The affix ठक् comes as a governing affix, in the senses enumerated hereafter up to sûtra IV. 4. 76. S. 1627.

Note:—This is an adhikâra sûtra, The affix ठक् bears rule from this one forward to the sûtra तद्वहति &c

Vârt:—After the words माशब्द &c, the affix 'ṭhak' comes in the sense 'he said that.' Thus माशब्द इत्याह = माशब्दिकः who says 'don't make noise,' कार्यशब्दिकः ॥ This is the case of an affix added to a sentence.

Note:—Thus in the next sûtra it is said; "After a word in the third case in construction, in the sense of "who plays, digs, conquers, or is conquered." Now this sûtra is incomplete, We must read the word ठक् into it. Thus अक्षैर्दीव्यति = आक्षिकः "who plays with aksha—a dicer'. अक्ष + ठक् = आक्षिकः (VII. 3. 50 S.1170)

१५४९ । स्वागतादीनां च । ७ । ३ । ७ ॥

ऐच् न स्यात् । स्वागतमित्याह स्वागतिकः । स्वाध्वरिकः । स्वङ्गस्यापत्यं स्वाङ्गिः । व्यङ्गस्यापत्यं व्याङ्गिः । व्यडस्यापत्यं व्याडिः ॥ व्यवहारेण चरति व्यावहारिकः । स्वपतौ साधु स्वापतेयम् ॥ आहौ प्रभूतादिभ्यः * ॥ प्रभूतमाह प्राभूतिकः । पार्याप्तिकः ॥ पृच्छतौ सुस्नातादिभ्यः * ॥ सुस्नातं पृच्छति सौस्नातिकः । सौखशायनिकः । आनुरात्रिकादिः ॥ गच्छतौ परदारादिभ्यः * ॥ पारदारिकः । गौरुतल्पिकः ॥

1549. The prohibition and augment taught in VII. 3. 3. S. 1098, do not apply also to स्वागत &c.

As स्वागतिकः, (= स्वागतमिति आह), स्वाध्वरिकः, (= स्वध्वरेण चरति) स्वाङ्गिः, व्याङ्गिः, व्याडिः (sons of Svanga, Vyanga and Vyaḍa). व्यावहारिकः (Vyavahâreṇa charati) and स्वापतेयः (= स्वपतौ साधुः) ॥ The word व्यवहार does not mean reciprocity of action, for then it would have been governed by VII. 3. 2. S. 1144. स्वपत being a compound with स्व, would have been governed by VII. 3. 4. S. 1386, as it is included in the Dvârâdi list, hence its specific mention here. The following is the list of svâgatâdi words.

1 स्वागत, 2 स्वध्वर, 3 स्वङ्ग, 4 व्यङ्ग, 5 व्यड, 6 व्यवहार, 7 स्वपति ॥

Vârt :—So also after प्रभूत &c in the sense 'he said': as प्रभूतमाह = प्राभूतिकः, पार्याप्तिकः ॥ These are examples of affixes added to an abverb.

Vârt :—So also after सुस्नात &c in the sense 'he asks,' as, सुस्नातं पृच्छति = सौस्नातिकः "Who asks, have you bathed well". सौखरात्रिकः, सौखशायनिकः ॥

Vârt.—So also after परदार &c in the sense of 'he goes to, or commits adultery with': as परदारान् गच्छति = पारदारिकः, गौरुतल्पिकः ॥ The word तल्प here refers to "wife".

१५५० । तेन दीव्यति खनति जयति जितम् । ४ । ४ । २ ॥

अक्षैर्दीव्यति आक्षिकः । अभ्र्या खनति आभ्रिकः । अक्षैर्जयति आक्षिकः । अक्षैर्जितमाक्षिकम् ॥

1550. The affix ठक् comes after a word in the third *case in construction, in the sense of, 'he plays', 'he digs', 'he conquers' or 'he is conquered'.*

Thus अक्षैर्दीव्यति = आक्षिकः 'who plays with dice—a dicer'. अभ्र्या खनति आभ्रिकः, कौद्दालिकः, अक्षैर्जयति = आक्षिकः, अक्षैर्जितम् = आक्षिकम् ॥

१५५१ । संस्कृतम् । ४ । ४ । ३ ॥

दध्ना संस्कृतं दाधिकम् । मारीचिकम् ॥

1551. The affix ठक् comes after a word in the third *case in construction, in the sense of 'refined thereby'.*

The word संस्कृतम् means 'refining or enhancing the quality of a thing'. Thus दध्ना संस्कृतं = दाधिकम् 'refined or made tasteful by curd'. मारीचिकम् ॥

Note :—The separation of this sûtra from the last, is for the sake of the next sûtra, in which the anuvritti of संस्कृत only runs.

१५५२ । कुलत्थकोपधादण् । ४ । ४ । ४ ॥

ठकोऽपवादः । कुलत्थैः संस्कृतं कौलत्थम् । तैत्तिडीकम् ॥

1552. After the word 'kulattha', and after words having a penultimate क्, the affix अण् is added in the sense of 'refined or prepared therewith'.

This debars ठक् ॥ Thus कौलत्थम्, तैत्तिडीकम्, the two latter being examples of words ending in क ॥

१५५३ । तरति । ४ । ४ । ५ ॥

उडुपेन तरति औडुपिकः ॥

1553. The affix ठक् comes after a word in the third

case in construction, in the sense of 'he crosses thereby over the waters'.

Thus काण्डप्लवेनतरति = काण्डप्लविकः, औडुपिकः 'who crosses with a raft'.

१५५४ । गोपुच्छाट्ठञ् । ४ । ४ । ६ ॥

गौपुच्छिकः ॥

1554. The affix ठञ् comes after the word 'gopuchchha', in the sense of 'he crosses thereby'.

The difference between ठक् and ठञ् is in the accent. Thus गौपुच्छिकः ॥

१५५५ । नौद्व्यचष्ठन् । ४ । ४ । ७ ॥

नाविकः । घटिकः । बाहुभ्यां तरति बाहुका स्त्री ॥

1555. The affix ठन् comes after the word नौ and after bases having two syllables, in the sense of 'he crosses there with'.

This debars ठक् ॥ Thus नावा तरति = नाविकः 'a sailor'. So also after dissyllabic words: as, घटिकः, so also बाहुका (बाहुभ्यां तरति) in the feminine.

Note:—The ष in ष्ठन् in the sûtra is not part of the affix, but comes through sandhi rules. The feminine of बाहुकः being बाहुका ॥ In fact the indicatory ष् occurs in the Fourth book, in sûtras IV. 4. 9. 10, 18, 53 and 74.

१५५६ । चरति । ४ । ४ । ८ ॥

तृतीयान्ताद्गच्छति भक्षयतीत्यर्थयोष्ठक् स्यात् । हस्तिना चरति हास्तिकः । शाकटिकः । दध्ना भक्षयति दाधिकः ॥

1556. After a word in the third case in construction, comes the affix ठक् in the sense of 'he goes on by means thereof'.

The word चरति means both to go on and to eat. Thus शाकटिकः । हास्तिकः 'who travels by a car or an elephant'. दध्ना भक्षयति = दाधिकः 'who gets on, with being fed on curd.'

१५५७ । आकर्षात् ष्ठल् । ४ । ४ । ९ ॥

आकर्षो निकषोपलः । आकषादिति पाठान्तरम् । तेन चरति आकर्षिकः । षित्त्वान्ङीष् । आकर्षिकी ॥

1557. The affix ष्ठल् comes in the sense of 'he goes on, by means there of' after the word 'âkarsha.'

Note:—This debars ठक् ॥ The ल् is for accent (VI. 1. 193). The ष of ष्ठन् here is a part of the affix, contrary to what it was in IV. 4. 7, S. 1555.

Thus आकर्षेण चरति = आकर्षिक / आकर्षिकी ॥ आकर्ष is a touch stone by which gold is tested Another reading is आकषाद ॥

१५५८ । पर्पादिभ्यः ष्ठन् । ४ । ४ । १० ॥

पर्पेण चरति पर्पिक । पर्पिकी । येन पीठेन पङ्गवश्चरन्ति स पर्पः । अश्विक । रथिक ॥

1558. The affix ष्ठन् comes, in the sense of 'he goes on, by means there of' after the words 'parpa' &c.

This debars ठक्; the न् of ष्ठन् is for accent (VI. 1 197), and ष् for ङीष् (IV 1 41) Thus पर्पिक / पर्पिकी अश्विक / अश्विकी ॥ So also रथिक ॥

1 पर्प, 2 अश्व 3 अश्वत्थ, 4 रथ, 5 जाल, 6 न्यास, 7 व्याल, 8 पाद पच ॥

१५५९ । श्वगणाट्ठञ्च । ४ । ४ । ११ ॥

चात् ष्ठन् ॥

1559. The affix ठञ् as well as the affix ष्ठन्, comes after the word श्वगण, in the sense of 'he goes on by means there of'.

This debars ठक् ॥

१५६० । श्वादेरिञि । ७ । ३ । ८ ॥

ऐषन । श्वभस्त्रापत्य श्वाभस्त्रि । श्वादंष्ट्रि । तदादिविधौ चेदमेव ज्ञापकम् ॥ इकारादावित्ति वाच्यम् ॥ श्वगणेन चरति श्वागणिक । श्वागणिकी । श्वगणिक । श्वगणिकी ॥

1560. A compound beginning with श्वन्, and followed by the Taddhita affix इञ् is not governed by the prohibition, nor takes the augment, taught in VII. 3. 4.

Thus the descendant of श्वभस्त्र is श्वाभस्त्रि, so also श्वादंष्ट्रि ॥ The word श्वन् is included in the list of Dvârâdi words VII 3, 4, S 1386 The present sûtra implies that the rule VII 3 4 applies not only to those words, but to compounds beginning with those words.

Vârt —This rule applies when any Taddhita affix beginning with इ follows.

Thus श्वगणेन चरति = श्वागणिक 'who lives by dogs', / श्वागणिकी ॥ ष्ठन् श्वगणिक / श्वगणिकी ॥

Note —The form श्वागणिक is evolved by the breach of rule VII 3 5 Thus श्वगण + ठञ् ॥ Here by VII 2 117, ञ् requires the Vriddhi of the अ of श्व ॥ But rule VII 3 4 says that instead of Vriddhi, the letter औ comes before व in the case of श्वन् &c The proper form, therefore, would have been शौवगणिक ॥ The irregularity is however, explained by saying that the prohibition contained in VII 3 8 which applies when श्वन् is followed by इञ्, applies also to श्वन् followed by ठञ् ॥ In

fact, the rule VII. 3. 4 does not apply, whenever the word श्वन् is followed by an affix beginning with the letter इ ॥

The prohibition applies, when other Taddhita affixes follow such a word ending with इञ् (an affix beginning with इ): as from श्वाभस्त्रि we have श्वाभस्त्रम (श्वाभस्त्रेरिदं) ॥

१५६१ । पदान्तस्यान्यतरस्याम् । ७ । ३ । ९ ॥

श्वादेरङ्गस्य पदशब्दान्तस्येञ्वा । श्वापदस्येदं श्वापदम् । शौवापदम् ॥

1561. The rule VII. 3. 4 is optionally applied to श्वन् followed by पद ॥

As श्वापदस्येदं = श्वापदम् or शौवापदम् ॥

१५६२ वेतनादिभ्यो जीवति । ४ । ४ । १२ ॥

वेतनेन जीवति वैतनिकः ॥ धानुष्कः ॥

1562. The affix ठक् comes in the sense of 'he lives thereby', after the words 'vetana &c', being in the third case in construction.

Thus वेतनेन जीवति = वैतनिकः 'who lives upon wages—a menial servant'. In the case of the word धनुर्दण्ड the affix applies to the compound, as well as to the words forming the compound. Thus धानुर्दण्डिकः, धानुष्कः, दाण्डिकः ॥

1 वेतन, 2 वाहन (वाह), 3 अर्धवाहन (अर्धवाह), 4 धनुर्दण्ड, 5 जाल, 6 वेश (वेस), 7 उपवेश (उपवेष, उपवेस), 8 प्रेषण, 9 उपवस्ति (उपस्ति), 10 सुख, 11 शय्या, 12 शक्ति, 13 उपनिषद्, 14 उपवेस, 15 स्रिक्* (स्फिज), 16 पाद, 17 उपस्थ, 18 उपस्थान,* 19 उपहस्त,* 20 स्रज् ॥

१५६३ वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् । ४ । ४ । १३ ॥

वस्नेन मूल्येन जीवति वस्निकः । क्रयविक्रयग्रहणं संघातविगृहीतार्थम् । क्रयविक्रयिकः । क्रयिकः । विक्रयिकः ॥

1563. The affix ठन् comes in the sense of 'he lives thereby' after the words 'vasna', 'kraya' and 'vikraya', being in the 3rd case in construction.

This debars ठक् ॥ Thus वस्नेन जीवति = वस्निकः 'who lives by hire, hireling'. In the case of क्रय and विक्रय the affix is applied to the words separately, as well as to their compound. Thus क्रयविक्रयिकः, क्रयिकः, विक्रयिकः 'a trader'.

१५६४ आयुधाच्छ च । ४ । ४ । १४ ॥

चाट्ठन् । आयुधेन जीवति आयुधीयः । आयुधिकः ॥

1564. The affix छ as well as ठन् comes in the sense of 'he lives thereby', after the word 'âyudha'.

Thus आयुधेन जीवति = आयुधीयः (formed by छ), or आयुधिक (by ठञ्) 'a mercenary soldier'.

१५६५ हरत्युत्सङ्गादिभ्यः । ४ । ४ । १५ ॥

उत्सङ्गेन हरत्यौत्सङ्गिकः ॥

1565. The affix ठक् comes in the sense of 'he conveys thereby', after the words utsanga &c. being in the third case in construction.

The word हरति means 'to take away to or cause to reach another place'. Thus औत्सङ्गिक. 'borne upon the hip.'.

1 उत्सङ्ग, 2 उडुप, 3 उत्पुत (उत्पत), 4 उत्पत, 5 उत्पुट, 6 पिटक, 7 पिटाक, 8 उडप ॥

१५६६ भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् । ४ । ४ । १६ ॥

भस्त्रया हरति भस्त्रिकः । षित्त्वान्ङीष् । भस्त्रिकी ॥

1566. The affix ष्ठन् comes, in the sense of 'he conveys', after the words 'bhastra &c' being in the third case in construction.

Thus भस्त्रया हरति = भस्त्रिकः "who conveys by means of a leathern bag, a carrier". The feminine will be भस्त्रिकी (IV. 1 41)

Note:—The word भस्त्र means a pair of leathern bellows by which the iron is heated, or a leathern bag in which grain &c, is carried

1 भस्त्रा, 2 भरट, 3 भरण (भारण), 4 शीर्षभार, 5 शीर्षेभार, 6 अंसभार, 7 अंसेभार ॥

१५६७ । विभाषा विवधात् । ४ । ४ । १७ ॥

विवधेन हरति विवधिकः । पक्षे ठक् । वैवधिकः । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वाद्वीवधादपि ष्ठन् । वीवधिकः । वीवधिकी । विवधवीवधशब्दौ उभयतो बद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठे वर्तेते ॥

1567. The affix ष्ठन् comes optionally in the senso of 'he conveys', after the words 'vivadha'. (and 'vîvadha),' being in the third case in construction.

Vârt:—A word altered in a portion there of remains the same. Therefore वीवध is also governed by this sûtra.

In the alternative, the general affix ठक् will apply. Thus विवधेन हरति = विवधिकः f. विवधिकी, So also वीवधिक f. वीवधिकी ॥ When the affix is ठक, we have वैवधिकः in both cases, the feminine being वैवधिकी ॥

The word विवध and वीवध are synonyms both meaning 'a piece of wood with a loop at each end placed on the shoulders to carry loads, on the road.' विवधिक meaning 'a carrier of loads, a pedler.'

१५६८। अण्कुटिलिकायाः। ४। ४। १८॥

कुटिलिका व्याधानां गति विशेषः कर्मारोपकरणभूतं लोहं च। कुटिलिकया हरति मृगानङ्गारान्वा कौटिलिको व्याधः कर्मारश्च॥

1568. The affix अण् comes, in the sense of 'he conveys', after the word कुटिलिका in the third case in construction.

Thus कुटिलिकया हरति मृगान् व्याधः or (मृगो व्याधं) = कौटिलिको व्याधः (or मृगः) 'a hunter who hunts deer which carries (or entices away) into crooked ways' or 'a hunter who hunts by coming stealthily on his prey.' कुटिलिकया हरति अङ्गारान् = कौटिलिकः कर्मारः 'a blacksmith,—who carries burning coals on an iron forge.'

The word कुटिलिका means 'crooked motion, and the iron-forge of the blacksmiths.'

१५६९। निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः। ४। ४। १९॥

अक्षद्यूतेन निर्वृत्तमाक्षद्यूतिकं वैरम्॥

1569. The affix ठक् comes, in the sense of 'completed thereby' after the words 'akshadyûta &c.', being in the third case in construction.

Thus अक्षद्यूतेन निर्वृत्तम् = आक्षद्यूतिकं वैरम् 'enmity—which was growing but has been completed by gambling.'

1 अक्षद्यूत, 2 जानुप्रहृत (°प्रहृत), 3 जङ्घाप्रहृत, (°प्रहृत), 4 जङ्घाप्रहत,* 5 पादस्वेदन, 6 कण्टकमर्दन, 7 गतानुगत,° 8 गतागत, 9 यातोपयात, 10 अनुगत॥

१५७०। त्रेर्मम्नित्यम्। ४। ४। २०॥

त्रिप्रत्ययान्तप्रकृतिकात्तृतीयान्तान्निर्वृत्तेऽर्थे मप्स्यान्नित्यम्। कृत्वा निर्वृत्तं कृत्रिमम्। पक्त्रिमम्॥

* भावप्रत्ययान्तादिमप् वक्तव्यः। पाकेन निर्वृत्तं पाकिमम्। त्यागिमम्॥

1570. The affix मप् comes invariably after the words ending in the affix त्रि, in the sense of 'completed thereby,'

The त्रि here refers to the affix 'ktri' (III. 3. 88). Thus the root डुपचष् takes क्त्रि and forms पक्त्रि, which is not a complete word, but must take the augment मप्, to form a full word. Thus पच् + क्त्रि + मप् = पक्त्रिमम् 'what is completed by being cooked'. From डुकृञ् we have कृत्रिमम्॥

Note:—The word नित्य in the sûtra indicates that the affix क्त्रि never comes singly by itself, all words ending in 'Ktri' are invariably followed by मप् also. In fact मप् may be regarded as an invariable augment of the affix 'Ktri'.

Vârt:—After a word ending in an affix denoting 'condition', the affix इमप् is added. Thus पाकेन निर्वृत्तं = पाकिमम् (पच् + घञ् III. 3. 18 + इमप्), so also त्यागिमम् [illegible]॥

१५७१ । अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कनौ । ४ । ४ । २१ ॥

अपमित्येति ल्यबन्तम् । अपमित्य निर्वृत्तमापमित्यकम् । याचितेन निर्वृत्तं याचितकम् ॥

1571. The affixes 'kak' and 'kan' come respectively after the words 'apamitya' and 'yâchita,' when the sense is that of completion.

Thus आपमित्यकम् 'debt', and याचितकम् 'a thing begged for use'.

Note :—The word अपमित्य is formed from the root मा with the prefix अप, and the affix क्त्वा (III 4 19). The क्त्वा is changed to ल्यप्, and ई substituted for आ (VI. 4 70). The word is an Indeclinable, and *therefore the anuvritti of* तेन *does* not run here.

१५७२ । संसृष्टे । ४ । ४ । २२ ॥

दध्ना संसृष्टं दाधिकम् ॥

1572, The affix ठक comes, after a word in the third case in construction, when the sense is 'mixed therewith.'

The word तेन is understood here. The word संसृष्ट means unification, mixing &c. Thus दध्ना संसृष्टं = दाधिकम् 'smeared with curd'

Note :—The word 'sanskṛitam' (IV. 4. 3) and 'sansṛshtam' should be distinguished The former refers to a case where by the combination of two things, a something better is produced, no such idea of bettering is to be found in संसृष्ट ॥

१५७३ । चूर्णादिनिः । ४ । ४ । २३ ॥

चूर्णैः संसृष्टाश्चूर्णिनोऽपूपाः ॥

1573. The affix इनि comes after the word 'chûrṇa' when the sense is 'mixed therewith'.

This debars ठक् ॥ Thus चूर्णैः संसृष्टाः = चूर्णिनोऽपूपाः 'cakes sprinkled with powder'.

१५७४ । लवणाल्लुक् । ४ । ४ । २४ ॥

लवणेन संसृष्टो लवणः सूपः । लवणं शाकम् ॥

1574. The affix ठक् meaning 'mixed therewith', is elided by luk, after the word 'lavaṇa'.

Thus लवणेन संसृष्टः = लवणः 'mixed with salt'. as लवणः सूपः 'soup mixed with salt' So लवणं शाकं, लवणा यवागू '(I. 1. 51).

Note :—The लुक् elision takes place when the word लवण is used as a noun, and not as an adjective

१५७५ । मुद्गादण् । ४ । ४ । २५ ॥

मौद्ग ओदनः ॥

1575. The affix अण् comes after the word 'mudga', when the sense is 'mixed therewith.'

This debars ठक् ॥ Thus मौद्ग ओदनः 'rice mixed with mudga pulse'.

१५७६ । व्यञ्जनैरुपसिक्ते । ४ । ४ २६ ॥

ठक् । दध्ना उपसिक्तं दाधिकम् ॥

1576. The affix ठक् comes, after a word denoting a condiment, being in the third case in construction, when the sense is 'sprinkled therewith.'

Thus दध्ना उपसिक्तं = दाधिकम् 'sprinkled with curd.'

Note:—Why do we say 'denoting a condiment'? Observe उदकेनोपसिक्त ओदनः ॥

१५७७ । ओजः सहोऽम्भसा वर्तते । ४ । ४ । २७ ॥

ओजसा वर्तते औजसिकः शूरः । साहसिकश्चौरः । आम्भसिको मत्स्यः ॥

1577. The affix ठक् comes in the sense of 'it exists', after the words 'ojas', 'sahas', and 'ambhas' being in the third case in construction.

Thus ओजसा वर्तते = औजसिकः शूरः 'a hero' lit. possessed with energy. So also:—साहसिकः 'a thief.' आम्भसिकः 'a fish'.

१५७८ । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम् । ४ । ४ । २८ ॥

द्वितीयान्तादस्माद्वर्तत इत्यस्मिन्नर्थे ठक् स्यात् । क्रियाविशेषणत्वाद्द्वितीया । प्रतीपं वर्तते प्रातीपिकः । आन्वीपिकः । प्रातिलोमिकः । आनुलोमिकः । प्रातिकूलिकः । आनुकूलिकः ॥

1578. The affix ठक् comes, in the sense of 'it exists,' after 'îpa,' 'loma,' and 'kûla,' preceded by 'anu' and prati,' the word being in the second case in construction.

The word तद् shows that the words must be in the second case in construction. The verb वर्तते is intransitive, how can it take an object, and how can it be in construction with an objective case? The words in the accusative after the verb वर्तते are not its objects, but are used as adverbs qualifying the sense of the verb, and adverbs are always put in the accusative case. Thus प्रतीपं वर्तते = प्रातीपिकः (प्रतिगता आपो ऽस्मिन्, the आ changed to ई V. 4. 74 and VI. 3 97). retrograde i. e. 'which is unfavourable.' So आन्वीपिकः ॥ 'favorable.' प्रातिलोमिकः 'inverse' आनुलोमिकः 'direct.' प्रातिकूलिकः, आनुकूलिकः ॥ The two words प्रातीपिक and आन्वीपिक mean 'unfavourable' and 'favourable' respectively.

१५७९ । परिमुखं च । ४ । ४ । २९ ॥

परिमुखं वर्तते पारिमुखिकः । पारिपार्श्विकः ॥

1579 The affix ठक् comes in the sense of 'it exists,' after the word 'paimukha,' being in the second case in construction

Thus परिमुखं वर्तते = पारिमुखिकः 'being before the face,' 'being near or present.'

The word च in the sûtra implies that the affix applies to other words also not mentioned As पारिपार्श्विक ॥

Note —The word परिमुख is an Avyayîbhâva compound (II 1, 12) If परि has the force of 'exclusion (I 4. 88), then पारिमुखिक will mean 'a servant who always avoids the face of his master स्वामिनो मुखं वर्जयित्वा यः सेवको वर्तते." and if परि means 'all round,' then the word *will mean "a servant who is always in the presence* of his master—यः स्वामिनो मुखं समन्ततो वर्तते" ॥

१५८० । प्रयच्छति गर्ह्यम् । ४ । ४ । ३० ॥

द्विगुणार्थं द्विगुणं प्रयच्छति द्वैगुणिकः । त्रैगुणिकः ॥

वृद्धेर्वृधुषिभावो वक्तव्यः * ॥ वार्धुषिकः ।

1580 The affix ठक् comes after a word in the second case in construction, when the sense is 'he gives', the motive being mean

Thus द्विगुणं प्रयच्छति = द्वैगुणिक 'a usurer who gives for the sake of double, i, e. who charges cent per cent interest. The word द्विगुण means द्विगुणार्थं 'for the sake of double'. Similarly त्रैगुणिक ॥

Vârt —The word वृद्धि is changed to वृधुषि before this affix As, वृद्धिं प्रयच्छति = वार्धुषिक 'a usurer' 'who gives for the sake of *increase*'. *Or the* word वृधुषि may be taken as a separate word synonymous with वृद्धि ॥

Note —*Why do we say* गर्ह्यम् '*with a mean motive*'? Observe द्विगुणं प्रयच्छति अधमर्णः 'the debtor gives double'

The word कुसीद means 'interest'. The lending of ten (दश) on a condition that the borrower will pay eleven (एकादश) after a month is called दशैकादश ॥ This sûtra debars ठक् ॥ The difference between the two affixes ष्ठन् and ष्ठच् is in the accent (VI. 1. 197 and 163). Thus कुसीद + ष्ठन् = कुसीदिकः fem. कुसीदिकी (IV. 1. 41). So दशैकादशिकः fem. की ॥

१५८२ । उञ्छति । ४ । ४ । ३२ ॥

बदराण्युञ्छति बादरिकः ॥

1582. The affix ठक् comes, after a word in the second case in construction, when the sense is 'who gleans that'.

Thus बदराण्युञ्छति = बादरिकः 'who picks up jujubes'.
Note:—To pick up every grain (कण) fallen on the ground is called उञ्छ ॥

१५८३ । रक्षति । ४ । ४ । ३३ ॥

समाजं रक्षति सामाजिकः ॥

1583. The affix ठक् comes after a word in the second case in construction, when the sense is 'he aids or protects that'.

Thus समाजं रक्षति = सामाजिकः 'a spectator', lit. 'who aids an assembly by his presence'.

१५८४ । शब्ददर्दुरं करोति । ४ । ४ । ३४ ॥

शब्दं करोति शाब्दिकः । दार्दुरिकः ॥

1584. The affix ठक् comes after the words 'Śabda' and 'dardura', being in the second case in construction, when the sense is "who makes a sound or a croaking".

Thus शब्दं करोति = शाब्दिकः 'who makes words' i. e. a grammarian. So दार्दुरिकः 'who makes a croaking noise like a frog (dardura)' i. e. a potter.

१५८५ । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति । ४ । ४ । ३५ ॥

स्वरूपस्य पर्यायाणां विशेषाणां च ग्रहणम् । मत्स्यपर्यायेषु मीनस्यैव । पक्षिणो हन्ति पाक्षिकः । शाकुनिकः । मायूरिकः । मात्स्यिकः । मैनिकः । शाकुलिकः । मार्गिकः । हारिणिकः । सारङ्गिकः ॥

1585. The affix ठक् comes after the words in the second case in construction denoting birds, fishes, or wild beasts, when the sense is 'who kills that'.

Thus पक्षिणो हन्ति = पाक्षिकः 'a bird-killer'. The affix applies not only to the word-forms पक्षि &c, but to words denoting birds &c. (See I. 1. 68),

Therefore we have forms शाकुनिक, मायूरिक ॥ So also with मत्स्य as, मात्स्यिक, मैनिक, शाकुलिक ॥ So also with मृग as मार्गिक, हारिणिक, सारङ्गिक ॥

१५८६। परिपन्थं च तिष्ठति । ४ । ४ । ३६ ॥

अस्माद्द्वितीयान्तात्तिष्ठति हन्ति चार्थे ठक् स्यात् । पन्थानं वर्जयित्वा व्याप्य वा तिष्ठति पारिपन्थिकश्चौरः । परिपन्थं हन्ति पारिपन्थिकः ॥

1586. The affix ठक् comes also in the sense of "who stays", after the word 'paripantham', the word being in the second case in construction.

Thus परिपन्थं तिष्ठति = पारिपन्थिकः य पन्थानं वर्जयित्वा तिष्ठति यो वा पन्थानं व्याप्य तिष्ठति a thief' lit 'who stays at roads a high way man'

Note — The च in the sûtra indicates that the sense of हन्ति 'who kills' of the last is to be connected with this sûtra by the conjunction 'and' Thus परिपन्थं हन्ति = पारिपन्थिकः ॥

The phrase 'being in the second case in construction' is understood in this sûtra why has then the word परिपन्थम् been shown in the second case in the sûtra, for it is a mere superfluity? No it shows the classical form of the word The word परिपन्थ is synonymous with परिपथ the latter however, having other senses also

१५८७। माथोत्तरपदपदव्यनुपदं धावति । ४ । ४ । ३७ ॥

दण्डाकारो माथः पन्था दण्डमाथः । दण्डमाथं धावति दाण्डमाथिकः । पादविकः । आनुपदिकः ॥

1587 The affix ठक् comes, in the sense of "who runs", after a word having माथ as its second term, and after the words 'padavî' and 'anupada'

Thus a road (mâtha) straight like a stick (daṇḍa) is called दण्डमाथः । From it दण्डमाथं धावति = दाण्डमाथिकः 'who runs on a high way Similarly पादविकः, आनुपदिकः ॥ The word माथ means 'a way'

१५८८। आक्रन्दाट्ठञ्च । ४ । ४ । ३८ ॥

अस्माट्ठञ् स्याच्चाट्ठक् धावतीत्यर्थे । आक्रन्दं तु दिनां रोदनस्थानं धावति आक्रन्दिकः ॥

1588. The affix ठञ् as well as ठक् comes after the word 'âkranda', being in the second case in construction, in the sense of 'who runs'

The word आक्रन्द means 'a place where persons weep' e g a battle-field It also means 'weeping' 'invoking' &c The difference between ठक् and ठञ् is in the accent Thus आक्रन्दं धावति = आक्रन्दिकः or आक्रन्दिकः [आक्रन्दिकी 'a person who runs to a place where cries of distress are heard'

१५८९ पदोत्तरपदं गृह्णाति । ४ । ४ । ३९ ॥

पूर्वपदं गृह्णाति पौर्वपदिकः । औत्तरपदिकः ॥

1589. The affix ठक् comes in the sense of 'who takes', after a word having 'pada' as its second member, the word being in the second case in construction.

Thus पूर्वपदं गृह्णाति = पौर्वपदिकः, so also औत्तरपदिकः ॥

Note:—The word उत्तरपद is used in order to prevent the application of the rule, when पद is preceded by the *affix* बहु ॥

१५९० प्रतिकण्ठार्थललामं च । ४ । ४ । ४० ॥

एभ्यो गृह्णात्यर्थे ठक् स्यात् । प्रतिकण्ठं गृह्णाति प्रातिकण्ठिकः । आर्थिकः । लालामिकः ॥

1590. The affix ठक् comes in the sense of 'who takes' after the words 'pratikaṇṭha', 'artha', and 'lalâma' being in the second-case in construction.

Thus प्रतिकण्ठं गृह्णाति = प्रातिकण्ठिकः ॥ So also आर्थिकः, लालामिकः ॥

Note:—The word प्रतिकण्ठ here is an Avyayi-bhâva meaning कण्ठं कण्ठं प्रति, and not प्रतिगतः कण्ठं = प्रतिकण्ठ, for to the latter no affix is added.

१५९१ धर्मं चरति । ४ । ४ । ४१ ॥

धार्मिकः ॥ अधर्माच्चेति वक्तव्यम् * ॥ आधर्मिकः ॥

1591. The affix ठक् comes after the word 'dharma', being in the second case in construction, in the sense of 'who practises that'.

Thus धर्मं चरति = धार्मिकः "religious".

Vârtika:—It must be stated that the affix ठक् comes after adharma also. As आधर्मिकः "irreligious, undutiful";

१५९२ प्रतिपथमेति ठंश्च । ४ । ४ । ४२ ॥

प्रतिपथमेति प्रातिपथिकः ॥

1592. The affix ठन् as well as ठक् comes after the word 'prati-patham', in the second-case in construction, in the sense of 'who goes.'

Thus प्रतिपथमेति = प्रातिपथिकः or प्रतिपथिकः "who goes along the road" the ठक् causes Vṛiddhi (VII. 2. 118) whilst ठन् does not.

१५९३ । समवायान्समवैति । ४ । ४ । ४३ ॥

सामवायिकः । सामूहिकः ॥

1593 The affix ठक् comes after words in the second case in construction, denoting combination, in the sense of 'who assembles there.'

Thus समवायान् समवैति = सामवायिक 'who assembles in an assembly' So also सामाजिक, सामूहिकः, सान्निवेशिक ॥

Note —The word समवाय means combination collection &c The word समवायान् is in the plural number in the sûtra, indicating that the svarupa vidhi (1 1 69) does not apply, the affix being applied not only to the word form समवाय but to its synonyms also समवैति means coming together

१५९४। परिषदो ण्यः ।४।४।४४॥

परिषदं समवैति पारिषद्यः ॥

1594 The affix ण्य comes after the word 'parishad, in the sense of 'who assembles there'.

This debars ठक् ॥ Thus परिषदं समवैति = पारिषद्य 'one present in a council, an assessor, a councillor'

१५९५। सेनाया वा ।४।४।४५॥

ण्य स्यात्पक्षे ठक्। सैन्यः। सैनिकः॥

1195 The affix ण्य comes optionally in the sense of 'who assembles there,' after the word senā.

This debars ठक which comes in the alternative. Thus सेनां समवैति = सैन्य or सैनिक 'a soldier a member of an army'

१५९६। संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यति ।४।४।४६॥

ललाटं पश्यति ललाटिकः सेवकः। कुक्कुटीशब्देन तत्पादन्यासदेशो लक्ष्यते। कौक्कुटिको भिक्षुः ॥

1596. The affix ठक् comes in the sense of 'who sees that,' after the words 'lalāta' and 'kukkuti', in the second case in construction, the whole word being a Name

ground, and hence he is called कौक्कुटिकः ॥ The word also means 'a hypocrite with down-cast eyes.'

१५९७ । तस्य धर्म्यम् । ४ । ४ । ४७ ॥

आपणस्य धर्म्यमापणिकम् ॥

1597. The affix ठक् comes after a word in the sixth case in construction, in the sense of 'its usage'.

The word धर्म्य means 'usual,' 'relating to custom'. The word तस्य shows the case of the word. Thus शुल्कशालाया धर्म्यं = शौल्कशालिकः 'the custom-house laws or usages.' So also आकरिकम्, आपणिकम्, गौल्मिकम् ॥

१५९८ । अण् महिष्यादिभ्यः । ४ । ४ । ४८ ॥

महिष्या धर्म्यं माहिषम् । याजमानम् ॥

1598. The affix अण् comes in the sense of 'its law', after the word 'mahishi' &c.

This debars thak. Thus महिष्या धर्म्यं = माहिषम् 'the usages of queens.' So याजमानम् ॥

1 महिषी, 2 प्रजापति, 3 प्रजावति, 4 प्रलेपिका, 5 विलेपिका, 6 अनुलेपिका, 7 पुरोहित, 8 मणिपाली, 9 अनुचारक (अनुचारक), 10 होतृ 11 यजमान ॥

१५९९ । ऋतोऽञ् । ४ । ४ । ४९ ॥

यातुर्धर्म्यं यात्रम् ॥ नराच्चेति वक्तव्यम् * ॥ नरस्य धर्म्या नारी ॥ विशसितुरिड्लोपश्च वक्तव्यः * ॥ विशसितुर्धर्म्यं वैशस्त्रम् ॥ विभाजयितुर्णिलोपश्च वाच्यः * ॥ विभाजयितुर्धर्म्यं वैभाजित्रम् ॥

1599. The affix अञ् comes in the sense of 'its law', after a nominal-stem ending in ऋ ॥

This debars ठक् ॥ Thus यातुर्धर्म्यम् = यात्रम् 'the office of a Yâtri, i. e. a pilgrim'.

Vârt :—So also after the word नर: As नरस्य धर्म्या = नारी ॥

Vârt :—So also after the word विशसितृ, the इट् affix being elided. Thus विशसितृ + अञ् = वैशस्त्रम् ॥

Vârt :—So also after the word विभाजयितृ its णि affix also being elided. Thus विभाजयितृ + अञ् = वैभाजित्रम् ॥

१६०० । अवक्रयः । ४ । ४ । ५० ॥

षष्ठ्यन्ताट्ठक् स्यादवक्रयेऽर्थे । आपणस्यावक्रय आपणिकः । राजग्राह्यं द्रव्यमवक्रयः ॥

1600. The affix ठक् comes in the sense of 'its tax', after a word in the sixth case in construction.

The word अवक्रय means 'Government tax,' 'price,' wages,' 'rent &c coming from the root अवक्री 'to purchase Thus आपणस्य अवक्रय = आपणिक ॥

Note —Are not धर्म्यं (IV 4 47) and अवक्रय the same? No Dharmya is a legal due and religious, while an avakraya may be a tax exacted from a people by oppression and so transgressing dharma

१६०१ । तदस्य पण्यम् । ४ । ४ । ५१ ॥

अपूपा पण्यमस्य आपूपिक ॥

1601. The affix ठक् comes in the sense of 'this is whose saleable commodity,' after a word in the first case in construction denoting the thing to be sold.

Thus अपूपा पण्य अस्य = आपूपिक 'a cake vendor'

१६०२ । लवणाट्ठञ् । ४ । ४ । ५२ ॥

लावणिक ॥

1602 The affix ठञ् comes, in the sense of 'this is whose saleable commodity,' after the word 'lavana'

This debars ठक्, the difference being in accent Thus लवण पण्यमस्य = लावणिक 'a salt vendor'

१६०३ । किसरादिभ्य: ष्ठन् । ४ । ४ । ५३ ॥

किसर पण्यमस्य किसरिक । षित्वान्ङीष् । किसरिकी । किसर नरद नलद इत्यादि । किसरादय सर्वे सुगन्धिद्रव्यविशेषवाचन ॥

1603 The affix ष्ठन् comes in the sense of 'this is whose saleable commodity,' after the words 'kisara' &c

This debars ठक् ॥ The word किसर &c all denote perfumes Thus किसरा पण्यमस्य = किसरिक f किसरिकी (IV 1 41) नैरदिक f नरदिकी ॥ The feminine is formed by ङीष as the affix has an indicatory ष ॥

1 किसर (किशर) 2 नरद 3 नलद 4 स्थागल॰ 5 तगर 6 गुग्गुलु 7 उशीर 8 हरिद्रा 9 हरिद्रु॰ 10 पर्णी॰ 11 सुमङ्गल 12 हरिद्रायणी ॥ All these words denote different kinds of sweet scents

१६०४ । शलालुनोऽ न्यतरस्याम् । ४ । ४ । ५४ ॥

पक्षे ठक् । शालालुक । शलालुकी । शालालुक । शालालुकी । शलालु सुगन्धिद्रव्य विशेष ॥

1604 The affix ष्ठन् comes optionally, in the case of 'this is whose saleable commodity' after the word 'salâlun

This debars ठक which comes in the alternative शलालु is a kind of

sweet scent. Thus शलालु पण्यमस्य = शैलालुकः *f.* शलालुकी ॥ In the alternative with ठक्, शालालुकः ; *f.* शालालुकी ॥

१६०५ । शिल्पम् । ४ । ४ । ५५ ॥

मृदङ्गवादनं शिल्पमस्य मार्दङ्गिकः ॥

1605. The affix ठक् comes in the sense of 'this is whose art', after a word denoting art, in the first case in construction.

Thus मृदङ्गवादनं शिल्पमस्य = मार्दङ्गिकः "a drummer", "an expert in playing on mṛidanga drum".

१६०६ । मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्याम् । ४ । ४ । ५६ ॥

मड्डुकवादनं शिल्पमस्य माड्डुकः । माड्डुकिकः । झार्झरः । झार्झरिकः ॥

1606. The affix अण् comes optionally in the sense of 'this is whose art', after the words 'maḍḍuka', and 'jharjhara'.

This debars ठक् which comes in the alternative. Thus मड्डुकवादनं शिल्पमस्य = माड्डुकः or माड्डुकिकः, so also झार्झरः and झार्झरिकः ॥

१६०७ । प्रहरणम् । ४ । ४ । ५७ ॥

तदस्येत्येव । असिः प्रहरणमस्य आसिकः । धानुष्कः ॥

1607. The affix ठक् comes in the sense of 'this is whose weapon', after a word denoting 'a weapon', and being in the first case in construction.

Thus असि प्रहरणमस्य = आसिकः 'a swordsman'. So धानुष्कः ॥

१६०८ । परश्वधाट्ठञ्च । ४ । ४ । ५८ ॥

पारश्वधिकः ॥

1608. The affix ठञ् as well as ठक् comes in the sense of 'this is whose weapon', after the word परश्वध ॥

This affix ठञ् is added by च, the difference being in accent. Thus पारश्वधिकः or पारश्वधिकः ॥ परश्वध means 'an axe'.

१६०९ । शक्तियष्ट्योरीकक् । ४ । ४ । ५९ ॥

शाक्तीकः । याष्टीकः ॥

1609. The affix ईकक् comes in the sense of "this is whose weapon", after the words 'śakti' and 'yashṭi'.

This debars ठक् ॥ Thus शक्ति प्रहरणमस्य = शाक्तिक , So also याष्टीकः ॥

१६१० । अस्ति नास्ति दिष्टं मतिः । ४ । ४ । ६० ॥

तदस्येत्येव । अस्ति परलोक इत्येवं मतिर्यस्य स आस्तिकः । नास्तीति मतिर्यस्य स नास्तिकः । दिष्टमिति मतिर्यस्य स दैष्टिकः ॥

1610 The affix ठक् comes in the sense of 'this is whose belief', after the words 'asti', 'nâsti' and 'dishta',

Thus अस्तिमतिरस्य = आस्तिक 'who believes that it is' i e the here after exists' नास्तिक 'whose belief is that there is no here after', an athiest दैष्टिक 'whose belief is that it is fate', a fatalist, दिष्ट = दैव 'fate'.

Note —The affix does not apply in the sense of belief in general, but to a particular sort of belief. Thus परलोकोऽस्ति इति यस्य मतिरस्ति स आस्तिक an Astika is he who believes that the Hereafter is Contrary to him is a नास्तिक who does not believe in a Hereafter A person who believes what is demonstrated by proof, and nothing else, may also be called दैष्टिक 'a positivist'. These various other senses are to be found from dictionary and general literature

१६११ । शीलम् । ४ । ४ । ६१ ॥

अपूपभक्षणं शीलमस्य आपूपिकः ॥

1611. The affix ठक् comes in the sense of 'whose habit is this', after a word in the first case in construction.

Thus अपूपभक्षणं शीलमस्य = आपूपिक 'one whose habit is to eat cakes'

Note —The act of eating and its habit are qualities understood in the sense of the affix

१६१२ । छत्रादिभ्यो णः । ४ । ४ । ६२ ॥

गुरोर्दोषाणामावरणं छत्रं तच्छीलमस्य छात्रः ॥

1612. The affix ण comes in the sense of 'whose habit is this' after the words 'chhatra &c'.

This debars ठक् ॥ Thus छत्रं शीलमस्य = छात्र 'a pupil', lit 'whose habit is to cover (chhadan) the weaknesses of the teacher'

Note —The word स्था occurs in the list It must always be prefixed by some upasarga , thus आस्था संस्था अवस्था &c

According to Patanjali छात्र means 'a pupil, because गुरुश्छत्रवत् गुरुणा शिष्यश्छत्रवत् छाद्यः 'a preceptor is like an Umbrella the preceptor covers or protects the pupil like an umbrella. Or शिष्येण च गुरुश्छत्रवत् परिपाल्य 'a pupil ought to maintain or protect his preceptor as an Umbrella'

1 छत्र 2 शिक्षा 3 प्ररोह (पुरोह) 4 स्था (आस्था संस्था अवस्था) 5 बुभुक्षा 6 चुरा 7 तितिक्षा 8 उपस्थान 9 कृषि (कर्षि) 10 कर्मन्, 11 विश्वधा 12 तपस् 13 सत्य 14 अनृत,

15 चिंचिखा*, 16 बिंशिका (शिंबिका), 17 भन्द्रा*, 18 उदस्थान*, 19 पुरोडा (!)*, 20 भिक्षा*, 21 शुक्षा*, 22 मन्द्र ।

१६१३ । कार्मस्ताच्छील्ये । ६ । ४ । १७२ ॥

कार्म इति ताच्छील्ये णे टिलोपो निपात्यते । कर्मशीलः कार्मः । नस्तद्धिते इत्येव सिद्धे अणकार्यं ताच्छीलिके णेऽपि । तेन चौरी तापसीत्यादि सिद्धम् । ताच्छील्ये किम् । कार्मणः ॥

1613. कार्म is irregularly formed from कर्मन्, by the elision of the final अन्, when the sense is 'accustomed to such an occupation or proficient therein'.

This is formed by ण affix (IV. 4. 62 S. 1612). If this is the case, then by VI. 4. 144 S. 679 the form कार्म is regularly evolved. The fact is, that ण and अण affixes, in the sense of tâchchhîlika are considered as one, and therefore VI. 4. 167 S. 1155 would have prevented the elision of the final अन् syllable. In fact this proves the existence of the following maxim :—ताच्छीलिके णेऽण् कृतानि भवन्ति ॥ "The same operations which are occasioned by the addition of the affix अण्, take place, whenever the affix ण is added in the sense of one accustomed to that." Thus though ङीप् is added to अण्-formed words, it is also added to ण—formed words, in the feminine : as चौरी ; तापसी &c. The ण taught in V. 2. 101 S. 1908 and III. 1. 140, S. 2902 is excepted. Why do we say, having the sense of accustomed to that ? Observe कर्मण इदम् = कार्मणम् ॥

१६१४ । कर्माध्ययने वृत्तम् । ४ । ४ । ६३ ॥

प्रथमान्तात्षष्ठ्यर्थे ठक् स्यादध्ययने वृत्ता या क्रिया सा चेत्प्रथमान्तस्यार्थः । ऐकान्यिकः । यस्याध्ययने प्रवृत्तस्य परीक्षाकाले विपरीतोच्चारणरूपं स्खलितमेकं जातं सः ॥

1614. The affix ठक् comes, in the sense of "this is his act, occuring in study" after a word in the first case in construction, if such a word is an act (karma) which has occurred (vrittam) in study (adhyayana).

Thus एकमन्यदध्ययने कर्मवृत्तमस्य = ऐकान्यिकः 'a pupil who commits one (एक) error (अन्यत्) in reading', &c. literal translation being something like "one errorist". He whose, in recitation, at the time of examination, there is the occurrence of one mistake or false reading, is called ऐकान्यिकः ॥ In short, in giving explanatory analysis of taddhita words like ऐकान्यिकः &c, the whole phrase अध्ययने कर्मवृत्तम् must be employed.

१६१५ । बह्वच्पूर्वपदाट्ठच् । ४ । ४ । ६४ ॥

प्राग्विषये । द्वादशान्यानि कर्माण्यध्ययने वृत्तान्यस्य द्वादशान्यिकः । द्वादशापपाठा अस्य जाता इत्यर्थः ॥

105

1615. The affix इम् comes, in the sense of 'this is whose act occurring in study', after a compound having a polysyllabic word as a prior member.

This debars ठक् ॥ Thus —द्वादशान्यानि कर्माण्यध्ययने वृत्तानि अस्य = द्वादशान्यिक 'an examinee who commits twelve mistakes in his reading'. So त्रयोदशान्यिक चतुर्दशान्यिक ॥ *The word* अन्यत् *in these sûtras means the 'error', especially* in accent, i. e. he who makes an accent अनुदात्त which ought to be udâtta, or *vice versa*

१६१६ । हितं भक्षाः । ४ । ४ । ६५ ॥

अपूपभक्षणं हितमस्मै आपूपिक ॥

1616. The affix ठक् comes after a word expressing food, in the first case in construction, in the sense of "this is wholesome diet for whom".

Thus अपूपभक्षणं हितमस्मै = आपूपिक 'He for whom cake is good food' i. e. who eats cakes with benefit, or who is fond of cakes So also शाष्कुलिक , मौदकिक ॥ In analysing these taddhitas, such as आपूपिक &c, the word हित or its synonym, and a verb denoting eating should be employed.

Note —The words तद् and अस्य (IV. 4. 51) are understood The word हित governs dative (II. 3. 13, S 570 Vart) But the sûtra is तदस्य हितं भक्षा , the word अस्य being in the genitive case, how is this? Here अस्य should be changed to dative *viz* तदस्मै हित भक्षा 'this *for whom* is wholesome diet'. The best way, however, to remove this objection is to read sûtras 65, and 66 in this wise

65 हित भक्षा तदस्मै and 66 दीयते नियुक्तं ॥

१६१७ । तदस्मै दीयते नियुक्तम् । ४ । ४ । ६६ ॥

अग्रभोजनं नियतं दीयते अस्मै आग्रभोजनिक ॥

1617. *The affix* ठक् *comes in the sense of* "to whom this is to be given rightfully", after a word expressing the thing to be given, in the first (tad) case in construction, the force of the affix being that of a dative (asmai)

The word दीयते नियुक्तं means नियोगेन i e अव्यभिचारेण दीयते 'to be given by appointment or rightfully' Thus अग्रे भोजनमस्मै नियुक्तं दीयते = आग्रभोजनिक 'a Brâhmana always entitled to occupy the foremost seat at dinner'

Note —Some say that the word नियुक्तं means नित्य 'always' According to them आपूपिक would mean अपूपा नित्यमस्मै दीयन्त 'to whom always cakes are given'

१६१८ । श्राणामांसौदनाट्टिठन् । ४ । ४ । ६७ ॥

श्राणा नियुक्तं दीयतेऽस्मै श्राणिकः । श्राणिकी । मांसौदनग्रहणं संघातविगृहीतार्थम् । मांसौदनिकः । मांसिकः । ओदनिकः ॥

1618. The affix टिठन् comes in the sense of 'to whom this is to be given rightfully', after the words श्राणा and मांसौदन ॥

This टिठन् debars ठक् ॥ The इ of टि is for the sake of pronunciation, the ट् indicates that the feminine is formed by ङीप् (IV. 1. 15). Thus श्राणा नियुक्तमस्मै दीयते = श्राणिकः f. श्राणिकी 'who is entitled to get rice gruel'. So also मांसौदनिकः f. मांसौदनिकी ॥ The affix टिठन् applies to मांस and ओदन separately also. (But ठञ् cannot be applied to ओदन as it would cause Vṛiddhi (VII. 2. 117) which टिठन् does not). Thus ओदन + टिठन् = ओदनिकः f. ओदनिकी ॥ With ठञ् the form would have been औदनिकः which is not wanted.

Note:—The difference between ठक् and टिठन् is in accent, the former having udâtta on the final (VI. I. 165) the latter on the initial (VI. 1. 197). The feminine of ठक् and टिठन् will both be formed by ङीप् (IV. I. 15). Now the affix ठञ् resembles टिठन् both in accent (VI. I. 197) and in feminine (IV. 1. 15). Why was not ठञ् used instead of टिठन्, for it would have produced exactly the same form? True, as regards the words श्राणा and मांसौदन the affix ठञ् might have been employed instead of टिठन् ॥

The words श्राणा is Past Participle (क्त) of श्रा 'to cook.' The श्रा is not changed to शृ as required by VI. 1. 27. This is an anomaly. The nishṭhâ त is changed to ण (VIII. 2. 43). The form श्रात is also found, as in VI. 1. 30, and the regular form is शृतं = क्षीरम् (VI. 1. 27).

१६१६ । भक्तादणन्यतरस्याम् । ४ । ४ । ६८ ॥

पक्षे ठक् । भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते भाक्तः । भाक्तिकः ॥

1619. The affix अण् comes optionally after the word bhakta, in the sense of 'whom this is to be given rightfully.'

This debars ठक् which comes in the alternative. Thus भक्तमस्मै दीयते नियुक्तं = भाक्तः ॥ In the alternative भाक्तिकः 'a regularly fed' 'i. e. a retainer.'

१६२० । तत्र नियुक्तः । ४ । ४ । ६९ ॥

आकरे नियुक्त आकरिकः ॥

1620. The affix ठक comes, in the sense 'of appointed there,' after a word in the seventh case (tatra) in construction.

Thus आकरे नियुक्तः = आकरिकः 'a superintendent of the mines'

Note:—The word तत्रनियुक्त is a Tatpurusha compound formed by II. 1. 40

S 723 The word niyukta here has a different meaning from that in IV 4 66 S 1617 hence its repetition here

१६२१ । अगारान्ताट्ठन् । ४ । ४ । ७० ॥

देवागारे नियुक्तो देवागारिकः ॥

1621 The affix ठन् comes in the sense of "appointed there," after a word ending with 'agâra'

This debars ठक्। The difference is in accent and want of Vriddhi Thus देवागारे नियुक्त = देवागारिक ॥

१६२२ । अध्यायिन्यदेशकालात् । ४ । ४ । ७१ ॥

निषिद्धदेशकालवाचकाट्ठक् स्यादध्येतरि । श्मशानेऽधीते श्माशानिकः । चतुर्दश्यामधीते चातुर्दशिकः ॥

1622 The affix ठक् comes in the sense of 'who studies there,' after a word in the 7th case in construction, denoting an improper place or time

The word अदेशकाल means the time or place of study which is prohibited by sacred institutes अध्यायिन् means one who studies Thus श्मशानेऽधीते = श्माशानिक who reads in a funeral ground So also चतुर्दश्यामधीते = चातुर्दशिक *who reads on the 14th lunar day*

Note —Why do we say improper time and place? Observe स्रुघ्नेऽधीते पूर्वाह्णेऽधीते ॥

१६२३ । कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति । ४ । ४ । ७२ ॥

सप्तम्यन्तं । वंशकठिने व्यवहरति वांशकठिनिकः । यत्र वंशाः कठिना यस्मिन्देशे स वंशकठिनस्तस्मिन् देशे या क्रिया यथानुष्ठेया तां तथैवानुतिष्ठतीत्यर्थः । प्रास्तारिकः । सांस्थानिकः ॥

1623 The affix ठक् comes in the sense of "who transacts business there in," after compounds ending in 'kathina and after 'prastâra' and 'samsthâna,' being in the seventh case in construction

Thus वंशकठिने व्यवहरति – वांशकठिनिक whose *occupation is in a bamboo thicket* or who does what is proper to be done in such a place i e तस्मिन्देशे या क्रिया यथानुष्ठेया तां तथैवानुतिष्ठति ॥ So also प्रास्तारिक सांस्थानिक ॥

१६२४ । निकटे वसति । ४ । ४ । ७३ ॥

नैकटिको भिक्षुः ॥

1624 The affix ठक् comes in the sense of 'who dwells, after the locative word 'nikata'

Thus निकटे वसति = नैकटिकः 'an ascetic, because a sannyâsî lives *near* the city, and enters the city only for the sake of begging, but does not live therein."

Note :—This rule applies in forming epithets, denoting such persons, who are allowed under the Sacred Institutes, to dwell near human habitations. Thus आरण्यकाः are those ascetics who are ordained to dwell in forests, at least two miles away from human habitations. नैकटिकाः are those ascetics who are allowed by the rule of their Order to live near human habitations.

१६२५ । आवसथात् ष्ठल् । ४ । ४ । ७४ ॥

आवसथे वसति आवसथिकः । षित्वान्ङीष् आवसथिकी ।
आकर्षात्पर्पादेर्भस्त्रादिभ्यः कुसीदसूत्राच्च ।
आवसथात्किसरादेः षितः षडेते ठगधिकारे ॥
षडिति सूत्रषट्केन विहिता इत्यर्थः । प्रत्ययास्तु सप्त ॥

1625. The affix ष्ठल् comes in the sense of 'who dwells there,' after the word 'âvasatha' in the seventh case in construction.

The ल् of ष्ठल् is for accent (VI. 1. 193 S. 3676), the ष् is for ङीष् (IV. 1. 41 S. 498). Thus आवसथे वसति = आवसथिकः who dwells in a house' i. e. a house-holder as opposed to an ascetic. The feminine will be आवसथिकी ॥ So far was the scope of ठक् as ordained in IV. 4. 1 S. 1548. Henceforward other affixes will be ordained.

The ष of ष्ठल् here is a part of the affix, contrary to what it was in sûtra IV. 4. 7 S. 1555. To remove the doubt where ष is the part of an affix, and where it is not, the following mnemonic verse has been composed: "आकर्षात् पर्पादेर्भस्त्रादिभ्यः कुसीदसूत्राच्च, आवसथात् किसरादेः षितः षडेते ठगधिकारे ॥ In the six sûtras IV. 4. 9, 10, 16, 31, 74, and 53, S. 1557, 1558, 1566, 1581, 1625, and 1603 the affixes have indicatory 'sh' i. e. they are part of the affix.' Though the sûtras are six, the number of affixes taught therein is seven. Here ष being इत्, the feminine is formed by ङीष् (IV. 1. 41).

Here ends the chapter on Thagadhikâra.

———:0:———

अथ तद्धित प्राग्घितीय प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXI

PRÂG-GHITÎYA AFFIXES

१६२६। प्राग्घिताद्यत्। ४। ४। ७५॥

तस्मैहितमित्यत प्राक् यदधिक्रियते ॥

1626 In each aphorism from this one forward to 'tasmai hitam' (V 1 5, S 1665), the affix यत् bears rule

Note —Thus in the next sûtra तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम् we must read the affix यत् ॥ रथ्य युग्य प्रासङ्ग्य ॥

१६२७। तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम्। ४। ४। ७६॥

रथं वहति रथ्यः। युग्यः। वत्सानां दमनकाले स्कन्धे यत् काष्ठमासज्यते स प्रासङ्गः। तं वहति प्रासङ्ग्यः॥

1627 The affix यत् comes in the sense of 'what bears it', after the words 'ratha', 'yuga', and 'prâsanga', being in the second case in construction

Thus रथं वहति=रथ्य what bears a car a carriage horse Similarly युग्य 'a yoke bearing ox प्रासङ्ग्य 'being trained in a break प्रासङ्गः is a piece of wood placed on the neck of colts at the time of breaking

Note —This rule applies to compounds ending with ratha, as परमरथ्य ॥ See IV 3 121 123 S 1501 1503 also That which carries will be called carrier or वोढृ therefore रथस्य वोढृ will get the affix यत् by IV 2 120 & 1500 read with IV 3 121 S 1501 Its special mention here indicates that the affix will come even after Dvigu compounds and will not be elided by IV 88 1 S 1080

Thus द्वौ रथौ वहति=द्विरथ्य ॥ The tadanta vidhi applies to this word as we have shown under IV 3 121 S 1501 The word युग्य has been already formed by the krit affix (III 1 121 S 2873) that युग्य differs from the present in accent, when the word takes the negative particle for that was by क्यप् and this is by यत् and therefore by VI 2 156 S 3890 अयुग्यम् will be finally acute when formed by यत् ॥ The word युग must mean the portion of a car for the application of this rule and not a cycle of time &c. Therefore not here युग वहति राजा कालि द्वापर वा ॥

१६२८। धुरो यड्ढकौ। ४। ४। ७७॥

हलि चेति दीर्घे प्राप्ते ॥

1628. The affixes यत् and ढक् come in the sense of 'what bears it', alter the word 'dhura' in the second case in construction.

Thus धुरं वहति = धुर्यः (formed by यत्) the lengthening ordained by VIII. 2. 77 S. 354. is prevented by the next sûtra, because धुर् is a Bha-stem, or धौरेय (formed by ढक् VII. 1. 2 S. 475) 'a beast of burden'.

Note :—This sûtra might have stood as धुरो ढक् च, for यत् would have been read into it from IV. 4. 75. S. 1626.

१६२९ । न भ कुर्छुराम् । ८ । २ । ७९ ॥

भस्य कुर्छुरोश्चोपधाया दीर्घो न स्यात् । धुर्यः । धौरेयः ॥

1629. The lengthening of the vowel does not take place under VIII. 2. 77. S. 354, when the Nominal stem ending in र् or व् is called Bha (i. e. when a य् follows), and also not in कुर् and छुर् ॥

Thus धुर्यः (धुरं वहति IV. 4, 77. S. 1628 or धुरि साधुः) ॥ Or धौरेयः with ḍhak.

Note :—Why have we qualified the word भ by saying that it must end in र् or व्? Observe प्रतिदीव्ना, प्रतिदीव्ने ॥ For here the stem which ends in व् is not Bha, and the stem which is Bha does not end in व् but in न् ॥

१६३० । खः सर्वधुरात् । ४ । ४ । ७८ ॥

सर्वधुरं वहतीति सर्वधुरीणः ॥

1630. The affix 'kha' comes in the sense of 'what bears it', after the word 'sarva-dhurâ', being in accusative construction.

Thus सर्वधुरां वहति = सर्वधुरीणः (VII. 1. 2 S. 475).

Note :—The affix ख applies to other compounds also ending in धुर e. g. उत्तरधुरीणः, दक्षिणधुरीणः ॥ The word सर्वधुर is a compound of सर्वा + धुर (II. 1. 49 S. 726), the samâsânta अ being added by V. 4. 74 S. 940. The word धूः being feminine, the whole compound would be feminine by II. 4. 26 S. 812. The word सर्वधुरात् in the sûtra should not be taken, therefore, as regulating the gender, for though it is in the masculine gender, the affix comes after the feminine word. In fact सर्वधुर in the sûtra should be taken as a nominal stem or prâtipadika equal to सर्वधुरा ॥

१६३१ । एकधुराल्लुक्च । ४ । ४ । ७९ ॥

एकधुरं वहति एकधुरीणः । एकधुरः ॥

1631 The affix 'kha' comes in the sense of 'what bears it', after the word 'eka dhura' in the second case in construction, and the affix is optionally elided also

The elision is optional Thus एकधुराम् वहति = एकधुरीण or एकधुर ॥

Note —The compounding is taddhitártha (एका धुरा वहति) to which is added the samâ anta अ and then the affix ख ॥

१६३२ । शकटादण् । ४ । ४ । ८० ॥

शकटं वहति शाकटो गौः ॥

1632 The affix अण् comes in the sense of 'what bears it,' after the word शकट in the second case in construction

Thus शकटं वहति = शाकट 'an ox' i e what bears a car

Note —This could be evolved by तस्येदम् अण् as शाकटस्य वोढ़ = शाकट ॥ The specification indicates that tadanta vidhi applies here, as द्वे शकटे वहति = द्वैशकट, and the affix is not elided (IV 1 88 S 1080)

१६३३ । हलसीराट्ठक् । ४ । ४ । ८१ ॥

हलं वहति हालिकः । सैरिकः ॥

1633 The affix ठक् comes in the sense of 'what bears it', after the words 'hala' and 'sîra', in the 2nd case in construction

Thus हलं वहति = हालिक 'a ploughman' सैरिक a plough ox'

Note —The ठक् would have come by IV 3 124 S 1504 the specification shows tadantavidhi and non elision as द्वैहालिक द्वैसीरिकः ॥

१६३४ । संज्ञायां जन्या । ४ । ४ । ८२ ॥

जनीं वधूं वहति प्रापयति जन्या ॥

1634 The affix यत् comes in the sense of 'what bears it after the word 'janî,' being in the 2nd case in construction, the whole word being a Name

Thus जनीं वहति = जन्य 'a friend of a bridegroom fem जन्या a bride's maid The word जनी means 'bride' जन्या lit. means 'what bears the bride i e who carries the coy bride to the bride groom at the time of play &c.

Kâlidâsa has used it in the sense of the bearers of the vehicle in which the bride goes As यानानि जन्यानवहन् कुमारी ॥

१६३५ । विध्यत्यधनुषा । ४ । ४ । ८३ ॥

वि [illegible] पद्याः शर्कराः ॥

1635. The affix यत् comes in the sense of 'what pierces it', after a word in the accusative case in construction, provided that, it is not a bow, with which anything is pierced.

Thus पादौ विध्यन्ति = पद्याः (VI. 3. 53, S. 991) शर्कराः, 'what pierce the feet' i. e. pebbles.

Note:—Why do we say "provided it is not a bow, अधनुषा"? Observe पादौ विध्यन्ति धनुषा, no affix is added here. This exclusion of धनुष् indicates that the act of piercing must be such as not to be done by a bow &c. Therefore the affix does not apply to cases like these चौरं विध्यन्ति, शत्रुं विध्यति ॥

१६३६ । धनगणं लब्धा । ४ । ४ । ८४ ॥

तृजन्तमेतत् । धनं लब्धा धन्यः । गणं लब्धा गण्यः ॥

1636. The affix यत् comes in the sense of 'who obtains it,' after the words 'dhana,' and 'gaṇa,' being in the second case in construction.

Thus धनं लब्धा = धन्यः, so also गण्यः ॥ लब्धृ is formed from √लभ् by तृन्, hence it takes the accusative.

१६३७ । अन्नाण्णः । ४ । ४ । ८५ ॥

अन्नं लब्धा आन्नः ॥

1637. The affix ण comes in the sense of 'who obtains it,' after the word अन्न, in the second case in construction.

Thus अन्नं लब्धा = आन्नः 'fed,' 'who has obtained food.'

१६३८ । वशं गतः । ४ । ४ । ८६ ॥

वश्यः परेच्छानुचारी ॥

1638. The affix यत् comes in the sense of 'gone,' after the word vaśa, 'control' being in the second case in construction.

Thus वशंगतः = वश्यः 'come under control' i. e. subdued i. e. a dependant or servant. वशः = काम इच्छा तां प्राप्तः i. e. परेच्छानुगामी ॥

१६३९ । पदमस्मिन्दृश्यम् । ४ । ४ । ८७ ॥

पद्यः कर्दमः । नातिशुष्क इत्यर्थः ॥

1639. The affix यत् comes after the word 'pada,' in the sense of 'in it is visible,' being in the first case in construction.

Thus पदं दृश्यमस्मिन्=पद्यः कर्दमः 'mud' literally soft mud in which foot mark can be seen at *every step* It describes mud which is neither very hard nor very fluid but having sufficient consistency to take the impression of the foot

Note —So पद्याः पांसवः 'dust' for in it also the impression of foot can be seen It also means 'the foot path' The word दृश्यम means दृश्यते द्रष्टुम् thus having the force of the kritya affix 'ya' in दृश्य ॥

१६४० । मूलमस्यावर्हि । ४ । ४ । ८८ ॥

आबर्हणमाबर्हः उत्पाटनं तदस्यास्तीत्याबर्हि । मूलमाबर्हि यषां ते मूल्या मुद्गाः ॥

1640 The affix यत् comes in the sense of 'whose root is eradicated,' after the word 'mûla,' being in the first case in construction.

The word आबर्हि from $\sqrt{}$बृह् to uproot, means uprooting = उत्पाटनं ॥ मूलमेषामाबर्हि = मूल्या a kind of pulse e g माषा मुद्गाः ॥ These cereals cannot be harvested without uprooting the *whole* plant.

Note —According to Padamanjari the word should be आवर्हि and not आबर्हि with a व and not ब ॥

१६४१ । संज्ञायां धेनुष्या । ४ । ४ । ८९ ॥

धेनुशब्दस्य षुगागमो यत् प्रत्ययश्च स्वार्थे निपात्यते संज्ञायाम् । धेनुष्या बन्धके स्थिता ॥

1641 The word धेनुष्या is irregularly formed, being a Name

This word is formed by adding षुक् and य to धेनु ॥ It has udâtta on the final धेनुष्या means that cow (धेनु) which is given to a creditor in discharge of a debt or as a pledge to satisfy the debt *from her milk* *It is also* called पीतदुग्धा ॥ As धेनुष्यां भवत दत्तान ॥ See Amarakosha II 9 72 धेनुष्या बन्धके स्थिता ॥

१६४२ । गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः । ४ । ४ । ९० ॥

गृहपतिर्यजमानस्तेन संयुक्तो गार्हपत्योऽग्निः ॥

1642 The affix ञ्य comes in the sense of 'joined with', after the word 'grihapati' in the third case in construction

The word grihapati means 'sacrificer' Thus गृहपतिना संयुक्तः = गार्हपत्य 'the Gârhapatya Fire' i e a Fire particularly consecrated by the *Householder*

Note —The word संयुक्त of the last sûtra should be read into it thus गार्हपत्य means a particular Fire and not every thing relating to a गृहपति ॥ *The Fire is*

which husband (grihapati), together with or joined with his wife, performs sacrifice is called Gârbapatya. That sacrifice cannot be performed in Dakshinâgni. Or that fire in which Grihapati hymns are recited is called Gârhapatya.

१६४३। नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसम्मितेषु। ४। ४। ९१॥

नावा तार्यं नाव्यम्। वयसा तुल्यो वयस्यः। धर्मेण प्राप्यं धर्म्यम्। विषेण वध्यो विष्यः। मूलेन आनाम्यं मूल्यम्। मूलेन समो मूल्यः। सीतया समितं सीत्यं क्षेत्रम्। तुलया सम्मितं तुल्यम्॥

1643. The affix यत् comes after the words नौ 'a boat', वयस् 'age', धर्म 'merit', विष 'poison', मूल 'a root', मूल 'capital', सीता 'a furrow', and तुला 'a balance', in the senses respectively, of "to be crossed", "like", "attainable", "to be put to death", "to be bent down", "equivalent to", "united with" and "equally measured".

The words in the above must be all in the Instrumental case in construction, for the sense of the affix shows that they should be so. Thus:—

1. नावा तार्यम् = नाव्यम् 'water' 'a river', literally, what can be crossed by a boat.

2. वयसा तुल्यः = वयस्यः 'a friend', lit, one alike in age.

3. धर्मेण प्राप्यम् = धर्म्यम् 'what is attainable through dharma'.

Note:—Could not this form have been evolved by the next sûtra धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते (IV. 4. 92 S. 1644)? No, धर्म्यम् formed by that aphorism means 'what is consistent with dharma' 'what is just'. The present धर्म्य refers to the 'fruit', the other to the 'act'.

4. विषेण वध्यः = विष्यः 'who deserves to be put to death by poison'.

5. मूलेनानाम्यम् = मूल्यम् "price" lit. or "to be overpowered or bent by the root".

Note:—The word आनाम्य (which is formed from the root नम् 'to bow' by the affix ण्यत् contrary to rule III 1. 98 S. 2844 which required यत्), means अभिभवनीयम् 'what ought to be overpowered': hence मूल्यम् means 'the price, worth, cost', because articles like 'cloth' &c are produced by the out-lay of stock or capital (मूल); 'price' being a thing which, because it is capital plus profit, is superior to capital, and thus by price or mûlyam, the capital or mûla is overpowered.

6. मूलेन समः = मूल्यः 'purchasable' lit, 'equivalent to capital' e. g. cloth पटः i. e. equivalent acquisition resulting from the employment of capital.

7. सीतया समितं = सीत्यं 'a field', lit. 'measured out by furrows' according to Dr Ballantyne.

Note —The word सवित is equivalent to समत 'united with' according to Kâśikâ सीत्य therefore, literally means 'a ploughed field' i e 'what is united with furrows The affix will apply also to words ending with सीता, e g परमसीत्य उत्तमसीत्य द्विसीत्य ॥

8 तुलया सम्मितं=तुल्यम्' equal' lit, 'meted out by the balance' सम्मित means समान सदृश ॥

१६४४ । धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते । ४ । ४ । ९२ ॥

धर्मादनपेतं धर्म्यम् । पथ्यम् । अर्थ्यम् । न्याय्यम् ॥

1644 The affix यत् comes in the sense of 'not deviating therefrom', after the word 'dharma,' 'pathin,' 'artha' and 'nyâya' being in the ablative case in construction

The ablative construction is inferred from its employment in the sûtra itself Thus धर्मादनपत=धर्म्य just' 'not deviating from merit' Similarly पथ्यम् ॥ शास्त्रियात् पथा यदनपत तत् पथ्य न तु तस्मादनपेतश्चारु 'wholesome diet,' अर्थ्य fit , न्याय्यम्' just, suitable

Note —The word सहाय (IV 4 89 S 1641) governs this sûtra also, and hence the derivatives must have the above meanings

१६४५ । छन्दसो निर्मिते । ४ । ४ । ९३ ॥

छन्दसा निर्मितं छन्दस्यम् । इच्छया कृतमित्यर्थ ॥

1645 The affix यत् comes in the sense of 'made,' after the word 'chhandas,' being in the Instrumental case in construction

Thus छन्दसा निर्मितं = छन्दस्य *'made at will* The *word* छन्दस् *is here* synonymous with इच्छा 'will wish desire fancy' &c, and does not mean 'metre or Veda'

१६४६ । उरसोऽण्च । ४ । ४ । ९४ ॥

चाद्यत् । उरसा निर्मितं पुत्र औरस । उरस्य ॥

1646 The affix अण् as well as यत् comes after 'uras,' in the 3rd case in construction, in the sense of 'made'

The यत् is drawn into the sûtra by the particle च ॥ उरसा निर्मित = औरसः 'own son not an adopted son lit produced through the loins With यत् the form will be उरस्य ॥ These words denote son and not anything produced from the loin, because the word सहाय (IV 4 89) governs this sûtra also

१६४७ । हृदयस्यप्रियः । ४ । ४ । ९५ ॥

हृद्यो देशः । हृदयस्य हृल्लेखेति हृदादेशः ॥

1647. The affix यत् comes in the sense of 'loved,' after the word 'hridaya,' in the genitive case in construction.

The construction is shown by the aphorism itself. Thus हृदयस्य प्रियः = हृद्यः (VI. 3. 50 S. 988) 'pleasant to the heart.' e. g. हृद्यो देशः हृद्यं वनम् ॥

Note :—But we cannot say हृद्यः पुत्रः, the word संज्ञायां (IV. 4. 99 S. 1641) governs this sûtra also, and thus restricts the meaning of the word,

१६४८ । बन्धने चर्षौ । ४ । ४ । ९६ ॥

हृदयशब्दात् षष्ठ्यन्ताद्बन्धने यत् स्यादृषावभिधेये । हृदयस्य बन्धनं हृद्यो वशीकरणमन्त्रः ॥

1648. The affix यत् comes in the sense of a bond, after the word 'hridaya', being in the genitive construction, when the word denotes a 'hymn'.

The word हृदयस्य is understood in the sûtra. The word बन्धन gives the sense of the affix and is qualified by the word ऋषि ॥ That by which a thing is bound is called बन्धनं ॥ The word ऋषि means here the Veda or the Vaidic hymn. Thus हृदयस्य बन्धनमृषिः = हृद्यः 'the Mantra by which the heart of another can be brought under one's control', i. e. a वशीकरण मन्त्रः ॥

१६४९ । मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु । ४ । ४ । ९७ ॥

मतं ज्ञानं तस्य करणं भावः साधनं वा मत्यम् । जनस्य जल्पो जन्यः । हलस्य कर्षो हल्यः ॥

1649. The affix यत् comes after words 'mata', 'jana', and 'hala', in the sense respectively of 'means', 'gossip', and 'drawing', the words being in the sixth case in construction.

Thus मतस्य करणं = मत्यः 'the means of acquiring knowledge'. Mata means knowledge. जनस्य जल्पः = जन्यः 'a rumour'. हलस्य कर्षः = हल्यः ploughed'.

Note :—So also द्विहल्यः, त्रिहल्यः the tadanta vidhi applies रथसीताहलेभ्यो यद्विधौ ॥

१६५० तत्र साधुः । ४ । ४ । ९८ ॥

अग्रे साधुः अग्र्यः । सामसु साधुः सामन्यः । ये चाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावः । कर्मण्यः । शरण्यः ॥

1650. The affix यत् comes after a word in the locative construction, in the sense of 'excellent in regard hereto'.

Thus सामसु साधुः = सामन्यः (The मन् remains unchanged by VI. 4 168 S 1154) 'conversant with the Sâma-Veda' So also कर्मण्य, शरण्य &c. The साधु here means प्रवीण, or योग्य 'expert' and 'fit', and does not mean उपकारक 'a benefactor or a good person'

Note —When the sense is that of 'good', the sutra तत्र साधुः (V. 1 5) will apply.

१६५१ । प्रतिजनादिभ्यः खञ् । ४ । ४ । ९९ ॥

प्रतिजन साधु प्रातिजनीन । सायुगीन । सार्वजनीन । वैश्वजनीन ॥

1651 The affix खञ् comes in the sense of 'excellent in regard thereto,' after the word 'pratijana' &c

This debars यत् ॥ Thus प्रतिजने साधु = प्रातिजनीन (VII 1 2 S 475) 'suitable against an adversary' or 'who is excellent for every person'. So also सायुगीन सार्वजनीन, वैश्वजनीन ॥

1 प्रतिजन 2 इदयुग 3 संयुग, 4 समयुग 5 परयुग 6 परकुल, 7 परस्यकुल, 8 अमुष्यकुल 9 सर्वजन 10 विश्वजन, 11 महाजन, 12 पञ्चजन ॥

१६५२ । भक्ताण्णः । ४ । ४ । १०० ॥

भक्ते साधवो भाक्ता शालय ॥

1652 The affix ण comes in the sense of 'excellent with regard thereto', after the word 'bhakta',

This debars यत् । Thus, भक्ते साधव = भाक्ता शालय 'rice,' lit suitable or excellent for food'

१६५३ । परिषदो ण्यः । ४ । ४ । १०१ ॥

पारिषद्य । परिषद इति योगविभागाण्णोऽपि । पारिषद ॥

1653 The affix ण्य comes in the sense of 'excellent with regard thereto', after the word 'parishad' (as well as ण)

This debars यत् ॥ Thus परिषदि साधु = पारिषद्यः ॥ The affix ण is also employed here by the method of splitting up a single sutra into two Thus (1) परिषद and (2) ण्य ॥ Thus परिषदि साधु = पारिषद 'one versed in the affairs of a council', 'a minister'

१६५४ । कथादिभ्यष्ठक् । ४ । ४ । १०२ ॥

कथायां साधु काथिक ॥

1654 The affix ठक् comes in the sense of 'excellent with regard thereto', after the words 'kathâ' &c.

Thus कथायां साधु = काथिक (कथा+ठक् = कथ्+ठक् VI 4 148 S 311) = काथ+इक (VII 3 116 S 2282) 'a narrator of stories'

1 कथा, 2 विकथा, 3 विश्वकथा *, 4 संकथा *, 5 वितण्डा, 6 कुष्टविद् (कुष्टविद्, कुष्टचित्) 7 जनवाद, 8 जनेवाद, 9 जानोवाद * (!) 10 वृत्ति, 11 संग्रह (सद्ग्रह), 12 गुण 13 गण, 14 आयुर्वेदः ॥

१६५५ । गुडादिभ्यष्ठञ् । ४ । ४ । १०३ ॥

गुडे साधुर्गौडिक इक्षुः । साक्तुको यवः ॥

1655. The affix ठञ् comes in the sense of 'excellent with regard thereto', after the words 'guḍa &c.'

This debars यत् ॥ Thus गुडे साधुः = गौडिकः 'sugar-cane' lit. 'excellent in making sugar'. साक्तुकः 'barley' lit. suitable for making saktu.

1 गुड, 2 कुल्माष, 3 सक्तु, 4 अपूप, 5 मांसौदन, 6 इक्षु, 7 वेणु, 8 संग्राम, 9 संघात, 10 संक्राम *, 11 संवाह, 12 प्रवास, 13 निवास, 14 उपवास ॥

१६५६ । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् । ४ । ४ । १०४ ॥

पथि साधु पाथेयम् । आतिथेयम् । वसनं वसतिस्तत्र साधुर्वासतेयी रात्रिः । स्वापतेयं धनम् ॥

1656. The affix ढञ् comes in the sense of 'excellent with regard thereto', after the words 'pathi', 'atithi', 'vasati' and 'svapati'.

This debars यत् ॥ Thus पथि साधुः = पाथेयम् (VII. 1. 2 S. 475) 'provision for journey'. आतिथेयम् 'hospitality', वासतेयं 'habitable' as वासतेयी रात्रिः, स्वापतेयम 'wealth, property'.

१६५७ । सभाया यः । ४ । ४ । १०५ ॥

सभ्यः ॥

1657. The affix यत comes after the word 'sabhâ' when the sense is 'excellent with regard thereto.'

This debars यत् the difference being in accent (III. 1. 3 S, 3708 and VI. 1. 185). Thus सभायां साधुः = सभ्यः 'refined' lit. fit for society.

१६५८ । समानतीर्थे वासी । ४ । ४ । १०७ ॥

साधुरिति निवृत्तम् ॥ वसतीति वासी । समाने तीर्थे गुरौ वसतीति सतीर्थ्यः ॥

1658. The affix यत comes in the sense of 'resident therein', after the word 'samâna-tîrtha', in the locative construction.

The anuvritti of साधुः now ceases. The word तीर्थ means here गुरु 'Preceptor'. Thus समाने तीर्थे वासी = सतीर्थ्यः (VI. 3. 87 S. 1015)—'a fellow-student', who both dwell under the same preceptor.

१६५९ । समानोदरे शयित ओ चोदात्तः । ४ । ४ । १०८ ॥

समाने उदरे शयित स्थितः समानोदर्यो भ्राता ॥

1659 The affix यत् comes in the sense of 'who sleeps, after the word 'samânodara' in the locative construction, and the udâtta falls on the letter ओ ॥

The word शयित is equal to स्थित 'remain Thus समानोदर शयित = समानोदर्य 'uterine brother i e who has slept in the same womb See VI 3 88 S 1016

१६६० । सोदराद्यः । ४ । ४ । १०६ ॥

सोदर्यः । अथ प्राग्घित ॥

1660 The affix य comes after the word 'sodara,' in the sense of 'who sleeps,' the word being in the 7th case in construction

By sutra VI 3 88 समान is optionally changed to स before the word उदर when यत् follows Thus समानोदर शयित = सोदर्य ॥ Here ओ is not udâtta as it was in the last the udâtta here falls on य ॥

Here ends the chapter on Praggkitiya

---o---

अथ तद्धितछयद्विधि प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXII.

THE AFFIXES छ and यत् ।

१६६१ । प्राक् क्रीताच्छः । ५ । १ । १ ॥

तेन क्रीतमित्यतः प्राक् छोऽधिक्रियते ॥

1661. From this sûtra forward up to 'tena-kritam' V. 1. 37 S. 1702 the affix 'chha' bears rule.

Note:—The affix छ has the various senses taught in these thirty-seven Sûtras V. 1. 1 to 37 S. 1702. Thus in the Sûtra तस्मैहितं 'suitable for that', V. 1. 5 S. 1665 the word छ must be read to complete the sense. Thus वत्सेभ्योहितो=वत्सीयो गोधुक्; करभीय उष्ट्रः, अकरभीयः, अवत्सीयः ॥ The limitation of the jurisdiction of छ has been indicated in the sûtra with regard to the meaning of the affix, and not with regard to the affix. As an affix, छ has no force beyond V. 1, 17, S. 1679 the affix ठञ् being the ruling affix thereafter.

१६६२ । उगवादिभ्यो यत् । ५ । १ । २ ॥

प्राक् क्रीतादित्येव । उवर्णान्ताद्गवादिभ्यश्च यत्स्याच्छस्यापवादः । नाभि नभं च ॥ नभ्योऽक्षः । नभ्यमञ्जनम् । रथनाभावेवेदम् ॥ शुनः संप्रसारणं वा च दीर्घत्वम् * ॥ शुन्यम् । शून्यम् । ऊधसो ऽनङ् च * ॥ ऊधन्यः ॥

1662. The affix 'yat' comes after a prátipadika ending with उ (long or short), and after the words गो and the rest, the senses of the affix being those taught upto Sûtra V. 1. 37 S. 1702.

The senses of Prâk-kritîya affixes are three, viz those taught in sûtras V. 1. 5, S. 1665 V. 1. 12 S. 1674 and V. 1. 16 S. 1678. This यत् debars छ ॥

Note:—the words सनङ्गुः meaning 'a kind of leather', and चरुः 'a kind of हविः offering', and सक्तुः 'a kind of food', all end in उ and are governed by this sûtra, in spite of V. 1. 15 S. 1677 which applies especially to leathers, and V. I. 4 S. 1664, and its vârtika which applies especially to 'offerings' and 'food modifications'. This is an example where a subsequent sûtra does not debar a prior sûtra (I. 4. 2). Thus सनङ्गु + यत् = सनङ्गव्यं चर्म. ' leather fit for making Sanangu ', चरु + यत् = चरव्या तण्डुलाः 'rice fit for making charu', सक्तु + यत् = सक्तव्या धानाः' 'barley fit for making Saktu',

Gana Sûtra —नाभि is replaced by नभ when the affix यत् is added. Thus नभ्य हित = नभ्य meaning अक्ष 'axis, axle' lit. 'fitted for the nave of the wheel', or a wood fit to be made the nave of a wheel or अञ्जनम् the grease

Note — When the word नाभि means 'the navel' of a living being, then it will not take this यत् but it will take the यत् of V 1. 6 S 1666 In that case, नभ will not replace नाभि, e g नाभि+यत्=नाभ्यम् 'suitable for navel' i, e oil

Gana Sûtra —The word श्वन् takes samprasârana, व being changed to उ, and optionally this उ is lengthened, and the udâtta accent falls on the final As श्वन् + यत् = शुन्यम् or श्वन् + यत् = शून्यम् fit for a dog Contrary to VI 4 144, the न् of श्वन् is not elided before the taddhita affix यत् ॥

Gana Sûtra —The final of the word ऊधस् is replaced by अनङ्, e g. ऊधस्+यत्= ऊध्+अन+य= ऊधन्य् कूप 'a well'.

1 गो, 2 हविस्, 3 अक्षर, 4 विष, 5 बर्हिस्, 6 अष्टका 7 स्खदा (स्वदा), 8 युग, 9 मेधा 10 स्रुच (स्रक्), 11 नाभि नभ च, 12 शुन सम्प्रसारणं वा च दीर्घत्वं तत्संनियोगेन चान्तोदात्तत्व 13 ऊधसोऽनङ् च, 14 कूप*, 15 खद*, 16 दर (दार), 17 खर 18 असुर*, 19 अध्वन् (अध्वन, अध्वा) 20 क्षर*, 21 वेद*, 22 बीज*, 23 दीप्त (दीप) 24 स्कन्ध ॥

१६६३ । कम्बलाच्च संज्ञायाम् । ५ । १ । ३ ॥

यत्स्यात् । कम्बल्यमूर्णापलशतम् । संज्ञायां किम् । कम्बलीया ऊर्णा ॥

1663. The affix यत comes in the Prâk-kritîya senses, after the word 'kambala', when a name is meant.

This debars 'chha' Thus कम्बल + यत् = कम्बल्य 'A kambalya measure of wool' = 100 Palas of wool This is the name of a measure, such as कम्बल्यमूर्णा पलशतम् ॥

Why do we say संज्ञायां? Observe कम्बलीया ऊर्णा "wool" lit 'fit for making blanket', which is formed by छ ॥

१६६४ । विभाषा हविरपूपादिभ्यः । ५ । १ । ४ ॥

आमिक्ष्यं दधि । आमिक्षीयम् । पुरोडाश्यास्तण्डुला । पुरोडाशीया । अपूप्यम् । अपूपीयम् ॥

1664. The affix यत comes optionally after the words denoting, 'offering,' and after "apûpa &c," in the sense of Prak-kritîya.

Thus आमिक्ष्यं दधि, "fit for making आमिक्षा" i"e curd —or आमिक्षीयं with छ a So also पुरोडाश्या or पुरोडाशीया तण्डुला, 'suitable for making Purodâsa' i e. a kind of rice.

Note — The word हवि occurs in the गवादि class (V. 1 2 S 1662) and it necessarily takes यत् there being no option. The हवि here, therefore, means things denoting sacrificial offerings, and not the word form 'havi.'

So also after अपूपादि as अपूप्य or अपूपीय ॥

1 अपूप, 2 तण्डुल, 3 (अभ्यूष), 4 अभ्योष, 5 अवोष, 6 अभ्येष, 7 पृथुक, 8 ओदन 9 सूप, 10 पूप, 11 किण्व, 12 प्रदीप, 13 मुसल, 14 कटक, 15 कर्णवेष्टक, 16 इर्गल,* 17 अर्गल, 18 अन्नविकारेभ्यश्च, 19 यूप,* 20 स्थूणा, 21 पीप (दीप), 22 अश्व, 23 पत्र, 24 कट, 25 अक्ष स्थूण,

Gaṇa Sûtra :—The affix यत् comes optionally after words denoting modifications of food : such as सक्तु ॥ In the case of 'saktu' however, no option is allowed. See V. 1. 2 S. 1662.

१६६५ । तस्मै हितम् । ५ । १ । ५ ॥

वत्सेभ्यो हितो वत्सीयो गोधुक् । शङ्कवे हितं शङ्कव्यं दारु । गव्यम् । हविष्यम् ॥

1665. An affix comes after a word in the fourth case in construction, in the sense of 'good for that.'

Thus वत्सेभ्यो हितो गोधुक = वत्सीय 'fit for calves' i.e. a cow-milker. So also शङ्कवे हितं = शङ्कु + यत् = शङ्कव्य (VI. 4. 146, S. 847. VI. 1. 79 S. 63). As शङ्कव्यं दारु, 'wood', 'fit for a stake' गव्यम् ; हविष्यम् ॥

१६६६ । शरीरावयवाद्यत् । ५ । १ । ६ ॥

दन्त्यम् । कण्ठ्यम् । * नस् नासिकायाः ॥ नस्यम् । नाभ्यम् ॥

1666. The affix यत् comes in the sense of 'good for that,' after a word denoting a part of the body.

The word शरीर means animal organism. This debars छ. thus, दन्त्य 'good for the teeth.' कण्ठ्यम्, ओष्ठ्यम्, नाभ्यम्, नस्यम् such as dentrifice, snuff, oil &c. See VI. 1. 213.

Vârt :—The नस् is substituted for नासिका only when the affixes यत् and तस्, and the word क्षुद्र follow : as, नस्यम्, नस्तः, नस् क्षुद्रः ॥ The यत् is taught in IV. 3. 55 S. 1430 and V. 1. 6 S. 1666 ; तस् is taught in V. 4. 45 S. 2126.

The word शिरस् 'head', is also governed by this rule, but शिरस् is replaced by शीर्षन् before यत् by the next sûtra.

१६६७ । ये च तद्धिते । ६ । १ । ६१ ॥

यादौ तद्धिते परे शिरःशब्दस्य शीर्षन्नादेशः स्यात् । शीर्षण्यः । तद्धिते किम् । शिर इच्छति शिरस्यति ॥ * वा केशेषु * ॥ शीर्षण्याः शिरस्याः वा केशाः । * अचि शीर्षः इति वाच्यम् * ॥ अजादौ तद्धिते शिरसः शीर्षादेशः । स्थूलशिरस इदं स्थौलशीर्षम् ॥

1667. There is the substitution of शीर्षन् for शिरस् when a Taddhita affix beginning with य follows.

The word शीर्षन् is understood here, from the preceding Ashtâdhyâyî sûtra. This rule teaches substitution. The original for which this substitution comes is not given in the sûtra, we must infer it. The appropriate original is शिरस् ॥ Thus शीर्षण्यो हि मुख्यो भवेत्, शीर्षण्यः स्वरः ॥ The affix यत् is here added

by V 1 66 S 1666 The word शीर्षन् retains its original form before this affix यत्, the final अन् not being replaced by anything else (VI 4 168 S 1154) Why do we say when 'a Taddhita affix follows ? Observe शिर इच्छति शिरस्यति here य is not a Taddhita affix, and so there is no substitution

Várt —The substitution is optional when meaning 'hair' As शीर्षण्या केशा or शिरस्या केशा ॥

Vart —There is the substitution of शीर्ष for शिरस् when a Taddhita affix beginning with a vowel follows

Thus हस्तिशिरसोऽपत्य = हास्तिशीर्षि formed by adding the Patronymic affix इञ् (IV 1 96 S 1096) So also स्थूलशिरस इदम = स्थौलशीर्षम ॥

Note —Had the word been शीर्षन् (instead of शीर्ष as taught herein) then it would have retained its final न् before these affixes and would not have given the proper forms (VI 4, 168 S 1154). Again in forming the feminine of हास्तिशीर्षि by adding ष्यङ् (IV 1 78 S 1198) arises this difficulty —ष्यङ् (य) is a Taddhita affix beginning with य when this is applied to हास्तिशीर्षि we must apply the last rule and change the शीर्ष into शीर्षन् (for शीर्षन् being the substitute of शिरस is *prima facie* a substitute of शीर्ष also for the purposes of that rule VI 1 61 S 1667) The form which we get will be this हास्तिशीर्षि + ष्यङ = हास्तिशीर्षिण् + य (VI 1 61 S 1667) = हास्तिशीर्षिण्या (VI 4 168 S 1154) But this is a wrong form the desired form is हास्तिशीर्ष्या ॥ How do we explain this ? Thus हास्तिशीर्षि + ष्यङ = हास्तिशीर्ष् + य (*the* इ is elided by VI 4 148 and in the room of इ we substitute a *zero or* लोपादेश) ॥ Now *this adeśa becomes sthânivat to* इ *thus the affix* य *not being directly* applied *to* शीर्ष, because this zero intervenes शीर्ष is not replaced by शीर्षन् as required by VI 1 61 S 1667 *for it is not followed* by an affix beginning with य् but by a zero sthânivat to इञ् affix

१६६८ । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च । ५ । १ । ७ ॥

खलाय हितं खल्यम । यव्यम । माष्यम् । तिल्यम । वृष्यम । ब्रह्मण्यम । चाद्रथ्या ॥

1668 The affix यत् comes in the sense of 'good for that,' after the word 'khala,' 'yava,' 'másha,' 'tila,' 'vrisha' and 'brahmana'

This debars छ ॥ Thus खल्यम "suitable for threshing floor' So also यव्यम माष्यम, तिल्यम, वृष्यम or ब्रह्मण्यम ॥

Note —No secondary derivatives can, however be formed of the following वृषाय हितम । ब्राह्मणेभ्यो हितम् the full phrases must be used in these cases, for these words take neither छ nor यत् though वृष is = वृषम् and ब्रह्मन् is = ब्राह्मण ॥

The word च in the sûtra indicates that the rule applies to words other than those enumerated Thus रथाय हितम = रथ्या ॥

१६६९ । अजाविभ्यां थ्यन् । ५ । १ । ८ ॥

अजथ्या यूथिः। अविथ्या॥

1669. The affix थ्यन् comes in the senes of 'good for that,' after the words 'aja' and 'avi.'

This debars 'chha.' Thus अजथ्या यूथिः 'the yellow jasmine called yûthi.' अविथ्या यूथिः॥

१६७०। आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः। ५। १। ९॥

1670. The affix 'kha' comes in the sense of 'good for that,' after the words 'âtman,' and 'viśvajana' and after compounds having the word 'bhoga' as their second term.

This debars छ॥ In the sûtra, the न् of आत्मन् has not been elided, indicating that it should not be compounded with the word भोग which would have been the case otherwise. It therefore follows from this irregular construction of the sûtra, that the word भोगोत्तरपद does not apply to the words आत्मन् and विश्वजन, but these words are themselves prakriti. Thus आत्मन्+ख = आत्मनीनम् 'suitable for one's self' the न् of âtman, which required to be elided by VI. 4. 149 S 679, is saved by the next sûtra.

१६७१। आत्माध्वानौ खे। ६। ४। १६९॥

एतौ खे प्रकृत्या स्तः। आत्मने हितमात्मनीनम्। विश्वजनीनम्। कर्मधारयादेवेष्यते *॥ षष्ठीतत्पुरुषाद्बहुव्रीहेश्च छ एव। विश्वजनीयम्॥ पञ्चजनादुपसंख्यानम् *॥ पञ्चजनीनम्॥ सर्वजनाट्ठञ् खश्च *॥ सार्वजनिकः। सर्वजनीनः। महाजनाट्ठञ् *। माहाजनिकः। मातृभोगीणः। पितृभोगीणः। राजभोगीनः॥ आचार्यादणत्वं च *॥ आचार्यभोगीनः॥

1671. The final of the stems आत्मन् and अध्वन् remain unchanged before the affix ख॥

Thus आत्मने हितं = आत्मनीनः (V. 1. 9. S. 1670).

Note :—अध्वानमलङ्गामी (V. 2. 16 S. 1817) अध्वनीनः॥ But प्रत्यात्मम् and प्राध्वम्॥ The first is formed by the samâsânta affix टच् added to the avyayîbhâva (V. 4. 108 S. 678), and the latter by अच् (V. 4. 85 S. 953).

So also विश्वजनीनम् 'suitable for all men.' The word विश्वजन must be a karmadhâraya compound, meaning 'all men,' for the application of this rule; when it is a Tatpurusha or a Bahuvrîhi compound, it will take छ॥ As, विश्वजनाय हितं = विश्वजनीयम् 'beneficial for man-kind.'

Vârt :—So also after Karmadhâraya Compound पंचजन, e, g, पंचजनीनम्, otherwise पंचजनीयम्॥

Vârt :—After the Karmadhâraya compound सर्वजन, there are the affixes ठञ् and ख, as सर्वजनीनं and सार्वजनिकम्; otherwise सार्वजनीयम्॥

Vârt:— The affix ठञ comes always after the word महाजन whether it be a Karmadhâraya or a Tatpurusha, but not so when it is a Bahuvrihi Com-

by V 1 66 S 1666 The word शीर्षन् retains its original form before this affix यत् the final अन् not being replaced by anything else (VI 4 168 S 1154) Why do we say when 'a Taddhita affix follows ? Observe शिर इच्छति शिरस्यति here य is not a Taddhita affix and so there is no substitution

Vârt —The substitution is optional when meaning 'hair' As शीर्षण्या केशा or शिरस्या कचा ॥

Vart —There is the substitution of शीर्ष for शिरस् when a *Taddhita* affix beginning with a vowel follows

Thus हस्तिशिरसोऽपत्यं = हास्तिशीर्षि formed by adding the Patronymic affix इञ् (IV 1 96 S 1096) So also स्थूलशिरस इदम् = स्थौलशीर्षम् ॥

Note —Had the word been शीर्षन् (instead of शीर्ष as taught herein) then it would have retained its final न् before these affixes and would not have given the proper forms (VI 4 168 S 1154) Again in forming the feminine of हास्तिशीर्षि by adding ष्यङ् (IV 1 78 S 1198) arises this difficulty —ष्यङ् (य) is a Taddhita affix beginning with य when this is applied to हास्तिशीर्षि we must apply the last rule and change the शीर्ष into शीर्षन् (for शीर्षन् being the substitute of शिरस् is *prima facie* a substitute of शीर्ष also for the purposes of that rule VI 1 61 S 1667) The form which we get will be this हास्तिशीर्षि + ष्यङ् = हास्तिशीर्षिण् + य (VI 1 61 S 1667) = हास्तिशीर्षिण्या (VI 4 168 S 1154) But this is a wrong form the desired form is हास्तिशीर्ष्या ॥ How do we explain this ? Thus हास्तिशीर्षि + ष्यङ् = हास्तिशीर्ष् + य (the इ is elided by VI 4 148 and in the room of इ we substitute a *zero* or लोपादेश) ॥ Now this adeśa becomes sthanivat to इ thus the affix य not being *directly* applied to शीर्ष because this zero intervenes शीर्ष is not replaced by शीर्षन् as required by VI 1 61 S 1667 for it is not *followed* by an affix beginning with य but by a zero sthânivat to इञ् affix

१६६८ । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च । ५ । १ । ७ ॥

खलाय हितं खल्यम् । यव्यम् । माष्यम् । तिल्यम् । वृष्यम् । ब्रह्मण्यम् । चाद्रथ्या ॥

1668 The affix यत् comes in the sense of 'good for that' after the word 'khala' 'yava' 'mâsha,' 'tila,' 'vrisha' and 'brahmana'

This debars छ ॥ Thus खल्यम् suitable for threshing floor So also यव्यम्, माष्यम् तिल्यम् वृष्यम् or ब्रह्मण्यम् ॥

Note —No secondary derivatives can however be formed of the following वृषेभ्यो हितम् । ब्राह्मणेभ्यो हितम् the full phrases must be used in these cases for these words take neither छ nor यत् though वृष ३ = वृषन् and ब्रह्मन् ३ = ब्राह्मण ॥

The word च in the sûtra indicates that the rule applies to words other than those enumerated Thus रथाय हिता = रथ्या ॥

१६६९ । अजाविभ्यां थ्यन् । ५ । १ । ८ ॥

अजथ्या यूथिः । अविथ्या ॥

1669. The affix थ्यन् comes in the senes of 'good for that,' after the words 'aja' and 'avi.'

This debars 'chha.' Thus अजथ्या यूथिः 'the yellow jasmine called yûthi.' अविथ्या यूथिः ॥

१६७० । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः । ५ । १ । ६ ॥

1670. The affix 'kha' comes in the sense of 'good for that,' after the words 'âtman,' and 'visvajana' and after compounds having the word 'bhoga' as their second term.

This debars छ ॥ In the sûtra, the न् of आत्मन् has not been elided, indicating that it should not be compounded with the word भोग which would have been the case otherwise. It therefore follows from this irregular construction of the sûtra, that the word भोगोत्तरपद does not apply to the words आत्मन् and विश्वजन, but these words are themselves prakriti. Thus आत्मन् + ख = आत्मनीनम् 'suitable for one's self' the न् of âtman, which required to be elided by VI. 4. 149 S 679, is saved by the next sûtra.

१६७१ । आत्माध्वानौ खे । ६ । ४ । १६९ ॥

एतौ खे प्रकृत्या स्तः । आत्मने हितमात्मनीनम् । विश्वजनीनम् । कर्मधारयादेवेष्यते * ॥ षष्ठीतत्पुरुषाद्बहुव्रीहेश्च छ एव । विश्वजनीयम् ॥ पञ्चजनादुपसंख्यानम् * ॥ पञ्चजनीनम् ॥ सर्वजनाट्ठञ् खश्च * ॥ सार्वजनिकः । सर्वजनीनः । महाजनाट्ठञ् * । माहाजनिकः । मातृभोगीणः । पितृभोगीणः । राजभोगीनः ॥ आचार्यादणत्वं च * ॥ आचार्यभोगीनः ॥

1671. The final of the stems आत्मन् and अध्वन् remain unchanged before the affix ख ॥

Thus आत्मने हितं = आत्मनीनः (V. 1. 9. S. 1670).

Note :—अध्वानमलङ्गामी (V. 2. 16 S. 1817) अध्वनीनः ॥ But प्रत्यात्मम् and प्राध्वम् ॥ The first is formed by the samâsânta affix टच् added to the avyayibhâva (V. 4. 108 S. 678), and the latter by अच् (V. 4. 85 S. 958).

So also विश्वजनीनम् 'suitable for all men.' The word विश्वजन must be a karmadhâraya compound, meaning 'all men,' for the application of this rule; when it is a Tatpurusha or a Bahuvrîhi compound, it will take छ ॥ As, विश्वजनाय हितं = विश्वजनीयम् 'beneficial for man-kind.'

Vârt :—So also after Karmadhâraya Compound पंचजन, e, g, पंचजनीनम्, otherwise पंचजनीयम् ॥

Vârt :—After the Karmadhâraya compound सर्वजन, there are the affixes ठञ् and ख, as सर्वजनीनं and सार्वजनिकम् ; otherwise सार्वजनीयम् ॥

Vârt:— The affix ठञ् comes always after the word महाजन whether it be a Karmadhâraya or a Tatpurusha, but not so when it is a Bahuvrihi Com-

pound As महाजनाय हितं माहाजनिकं ॥ In a Bahuvrihi it will be महाजनीय with छ ॥

Compounds having भोग as their final term also take the affix ख as, मातृभोगीण and पितृभोगीण ॥ The word भोग means 'body But मात्रीय and पित्रीय with छ, when the word भोग does not follow

Vârt —The words राजा and आचार्य followed by 'bhoga' take always the affix ख as राजभोगीन and आचार्यभोगीन ॥

Gana sûtra —In the case of आचार्यभोगीन the न is not changed into ण (VIII 4 2) The words do not take the affix ख when used singly As, राज्ञेहितम्, आचार्याय हितम् no ffix being employed

१६७२ । सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ । ५ । १ । १० ॥

सर्वाण्णो वेति वक्तव्यम् ॰ सर्वस्मै हितं सार्वम् । सर्वीयम् ॥ पुरुषाद्वधविकारसमूहतेनकृतेषु ॰ ॥ भाष्यकारप्रयोगात्तेनेत्यस्य द्वन्द्वमध्ये निवेशः । पुरुषस्य वधः पौरुषेयः । तस्येदमित्यणि प्राप्ते । पुरुषस्य विकारः पौरुषेयः । प्राणिरजतादिभ्योऽञित्यञि प्राप्ते । समूहेऽप्यञि प्राप्ते । एकाकिनाऽपि परितः पौरुषेयवृता इवेति माघः । तेनकृतमन्थेऽण्प्राप्ते ग्रन्थे तु प्रासादादावप्राप्त एवेति विवेकः ॥

1672 The affixes ण and ढञ् come respectively in the sense of 'good for that' after the words 'sarva' and 'purusha'.

Vârt —The affix ण comes optionally after सर्व as सर्वस्मैहित = सर्वीयम् or सार्वम् ॥

Vârt —The affix ढञ comes after पुरुष when the word so formed means 'slaughter', 'modification', 'a crowd', or 'made by him'.

The word तेन is placed in the middle of *the Dvandva, according* to the employment of the author of Mahâbhâshya

Thus पुरुषस्यवध = पौरुषेय 'man slaughter' Here अण् (IV 3 120. S 1500) *is debarred* So also पुरुषस्य विकार = पौरुषेय "human" Here अञ् (*IV* 3 154 S 1532) is debarred

Similarly in the sense of समूह "crowd," as in the following line of Mâgha,—

एकाकिनोऽपि परितः पौरुषेयवृता इव ॥ Here also the अण् *of* तस्य समूह *is debarred*

So also in the sense of 'the book composed" the affix अण would have come, but this debars it. When the thing made is not a book but "place &c then no other sûtra applies and this ordains ढञ as a vidhi Thus पौरुषेया ग्रन्थ a human book', as opposed to अपौरुषेया वेदा 'the non-human Vedas' So also पौरुषेय प्रासाद '*a man* built palace.'

१६७३ । माणवचरकाभ्यां खञ् । ५ । १ । ११ ॥

माणवाय हितं माणवीनम् । चारकीणम् ॥

1673 The affix खञ् comes in the sense of 'good for that', after the words 'mânava', and 'charaka'.

This debars छ ॥ As मायाय हितं = मायायीनम् ॥ So also चारकीणम् ॥

१६७४। तदर्थंविकृतेः प्रकृतौ। ५। १। १२॥

विकृतिवाचकात्प्रातिपदिकात्तदर्थायां प्रकृतौ वाच्यायां छप्रत्ययः स्यात्। अङ्गारेभ्य एतानि अङ्गारीयाणि काष्ठानि। प्राकारीया इष्टकाः। शङ्कव्यं दारु॥

1674. After a word being the name of a product, the above-mentioned affix छ comes, to denote a thing which is the primitive that is serviceable for that.

Note:—The word प्रकृति means primitive or the material cause of a product. The word विकृति means 'the product' or 'modification of such primitive'. तदर्थं 'serviceable for that' i. e. the primitive being serviceable for the product. The word तदर्थं shows that the primitive must be serviceable for that particular product and nothing else. That is to say, an affix will not come to denote any product in general, but only when the primitive is serviceable for a prticular product and nothing else. The word तदर्थं shows also that the word must be in the 4th case when the affix is added. Some read the words तस्मै हितं also into this sûtra.

Thus अङ्गारेभ्यो हितानि एतानि काष्ठानि = अङ्गारीयाणि काष्ठानि 'wood serviceable for making charcoal;' so also प्राकारीया इष्टकाः 'bricks serviceable for making a wall'. Here अङ्गारीय and प्राकारीय are formed by छ V. 1, 1. S. 1661 Similarly शङ्कव्यं दारु 'wood serviceable for a spear'.

Note:— Why do we say तदर्थम् 'serviceable thereto"? Observe यवानां धानाः, धानानां सक्तवः ॥ Here there is modification of primitive, but सक्तु is the product also of other things than धानाः such as लाजा &c.

Why do we say विकृतेः 'after a product'? Observe उदकार्थः कूपः, there is no affix. For कूपः 'a well' and उदक 'water' do not stand in the relation of प्रकृति and विकृति i. e. material cause and effect. As 'water' is not the modification or product of 'the well' though it is found in the well, and therefore the affix is not employed.

Why do we say प्रकृतौ 'to denote a primitive.' Observe असयर्था कोशी 'a sheath serviceable for a sword. The sword is a product of iron, but a sheath is not the primitive of the sword.

By using the words प्रकृति and विकृति it is further shown that the prakriti is liable to modification or vikâra.

१६७५। छदिरुपधिबलेर्ढञ्। ५। १। १३॥

छादिषेयाणि तृणानि। बालेयास्तण्डुलाः॥ उपधिशब्दात्स्वार्थे इष्यते *॥ उपधीयेत इत्युपधीः रथाङ्गं तदेव औपधेयम्॥

1675. The affix ढञ् comes in the sense of a primitive serviceable for a product, after the words 'chhadis,' 'upadhi', and 'bali' denoting the product.

This debars छ. Thus छादिषेयाणि तृणानि, बालेयास्तण्डुलाः॥

Ishti —The affix comes after the word उपाधि without changing the sense. उपाधिः इत्युपधि =स्थानम् part of a wheel between the nave and the circumference or the wheel itself The word औपधेयम् also means the same.

१६७६ । ऋषभोपानहोर्ञ्यः । ५ । १ । १४ ॥

तदर्थमित्येव । आर्षभ्यो वत्सः । औपानह्यो मुञ्जः । चर्मण्यप्ययमेव पूर्वविप्रतिषेधेन। औपानह्यं चर्म ॥

1676 The affix ञ्य comes in the sense of a primitive serviceable for a product after the words 'rishabha' and 'upânah' denoting the products

This debars छ ॥

Thus आर्षभ्यो वत्सः औपानह्यो मुञ्जः ॥ Even when the primitive is leather चर्म the affix ñya will come after उपानह् debarring by anticipation the ञः of V 1 15 S 1677 Thus औपानह्यं चर्म।

१६७७ । चर्मणोऽञ् । ५ । १ । १५ ॥

चर्मणः षष्ठ्यर्थे विकृतिरिह गृह्यते तदर्थं तस्मै हितमित्यत्र स्यात् । वर्ध्र्यै इदं वार्ध्रं चर्म । वारत्रं चर्म ॥

1677 The affix अञ् comes in the sense of a primitive serviceable for a product after a word expressing the product of leather

The word चर्मण in the aphorism is in the genitive case This अञ् debars छ ॥ Thus वार्ध्रं चर्म and वारत्रं चर्म a leather serviceable for making a vârdhra and vâratra i e a leather thong

१६७८ । तदस्य तदस्मिन् स्यादिति । ५ । १ । १६ ॥

प्राकार आसामिष्टकानां स्यात्प्राकारीया इष्टकाः । प्रासादीयं दारु । प्राकारोऽस्मिन् स्यात् प्राकारीयो देशः । इतिशब्दो लौकिकीं विवक्षामनुसारयति । तेनेह न । प्रासादो देवदत्तस्य स्यादिति ॥

1678 The above mentioned affixes come after a word in the first case in construction, with the force of a genitive or a locative when the word in the first case is agent of the verb 'syât',—in other words—the above mentioned affixes have also the sense of 'very well sufficient there to' and 'very well sufficient to be made therein'

Note —The word तद् shows that the word in construction must be in the first case the words अस्य of it and अस्मिन् in it show the senses of the affix the word स्यात् 'it can be' qualifies the primitive, the word इति is for the sake of distinctness

Thus प्राकार आसाम् इष्टकानां स्यात्=प्राकारीया इष्टकाः the bricks sufficient to raise a wall So also प्रासादीयं दारु ॥ Similarly प्राकारोऽस्मिन् स्यात्=प्राकारीयो देशः place sufficient to make a wall therein प्रासादीया भूमिः ॥

Note :—The word स्यात् being in the Potential Mood (विधिलिङ्) of अस् '*to be*', has the force of संभावन 'potentiality, sufficiency' as given in Sûtras III. 3. 154. S. 2811 &c. Such as when the large number of bricks makes it *possible to raise* a wall, we say प्राकार इष्टकानां स्यात् ॥ Similarly when the quality (गुण) of a land, such as its area, situation &c, makes it *possible* to erect a palace therein, we say, प्रासादोऽस्मिन्देशे स्यात् ॥

In the examples under this sûtra, there is no modification (विकार) of the primitive (प्रकृति) into a product, as was the case under sûtra V. 1. 12. S. 1674 The examples under this sûtra show merely the 'adequacy, fitness or sufficiency' of a thing for a certain purpose. Herein lies the difference between this sûtra and the previous ones.

The repetition of the word तद् twice in this sûtra shows the existence of the Grammatical maxim: अनेकस्मिन् प्रत्ययार्थे प्रत्येकं समर्थ विभक्तिः संबन्धनीयः 'when the sense of an affix is more than one, the case in construction to which the affix must be added must be shown in each case.'

Why there is no affixing in this case: प्रासादो देवदत्तस्य स्यात्? The use of इति in the Sûtra would prevent this, the force of इति being that the clasical usage must be looked to in forming these derivatives.

१६७९। परिखाया ढञ्। ५। १। १७॥

पारिखेयी भूमिः ॥

1679. The affix ढञ् comes, after the word 'parikhâ' in the above senses of 'this is sufficient for that', and 'this is sufficient therein'.

This debars ठ ॥ Thus पारिखेयी भूमिः 'land sufficient to make a mote thereon'.

Up to this Sûtra was the governing force of the affixes ठ and यत्. Hereafter another affix will be taught.

Here ends the chapter on ठ and यत् affixes.

---:0:---

Ishi —The affix comes after the word उपाधि without changing the sense. उपधीयत इत्युपधि = रथाङ्गम् part of a wheel between the *nave* and the circumference or the wheel itself The word औपधेयम् also means the same

१६७६ । ऋषभोपानहोर्ञ्यः । ५ । १ । १४ ॥

छस्यापवादः । आर्षभ्यो वत्सः । औपानह्यो मुञ्जः । चर्मण्यप्ययमेव पूर्वविप्रतिषेधेन। औपानह्यं चर्म ॥

1676 The affix ञ्य comes in the sense of a primitive serviceable for a product, after the words 'rishabha' and 'upânah' denoting the products

This debars छ ॥

Thus आर्षभ्यो वत्सः औपानह्यो मुञ्जः ॥ Even when the primitive is 'leathe चर्म' the affix 'ñya' will come after उपानह् debarring by anticipation the अञ् of V 1 15 S 1677 Thus औपानह्यं चर्म ॥

१६७७ । चर्मणोऽञ् । ५ । १ । १५ ॥

चर्मणो या विकृतिस्तद्वाचकाद्ञ् स्यात् । वर्ध्र्यै इदं वार्ध्रं चर्म । वारत्रं चर्म ॥

1677 The affix अञ् comes, in the sense of a primitive serviceable for a product, after a word expressing the product of leather

The word चर्मणः in the aphorism is in the genitive case This अञ् debars छ ॥ Thus वार्ध्रं चर्म and वारत्रं चर्म a leather serviceable for making a 'vârdhra' and 'vâratra' i e *a leather thong*

१६७८ । तदस्य तदस्मिन् स्यादिति । ५ । १ । १६ ॥

प्राकार आसामिष्टकानां स्यात्प्राकारीया इष्टकाः । प्रासादीयं दारु । प्राकारोऽस्मिन् स्यात् प्राकारीयो देशः । इतिकरणो लौकिकी विवक्षामनुसारयति । तेनेह न । प्रासादो देवदत्तस्य स्यादिति ॥

1678 The above mentioned affixes come after a word in the first case in construction, with the force of a genitive or a locative, when the word in the first case is agent of the verb 'syât',—in other words—the above-mentioned affixes have also the sense of 'very well sufficient there to' and 'very well sufficient to be made therein'

Note —The word तत् shows that the word in construction must be in the first case the words अस्य 'of it' and अस्मिन् 'in it' show the senses of the affix the word स्यात् 'it can be' qualifies the primitive, the word इति is *for the* sake of distinctness

Thus प्राकार आसाम् इष्टकानां स्यात् = प्राकारीया इष्टकाः 'the bricks sufficient to raise a wall So also प्रासादीयं दारु ॥ Similarly प्राकारोऽस्मिन्देशे स्यात् = प्राकारीयो देशः place *sufficient to make* a wall therein प्रासादीया भूमि ॥

Note :—The word स्यात् being in the Potential Mood (विधिलिङ्) of अस् 'to be', has the force of संभावन 'potentiality, sufficiency' as given in Sûtras III. 3. 154. S. 2811 &c. Such as when the large number of bricks makes it *possible* to raise a wall, we say प्राकार आसामिष्टकानां स्यात् ॥ Similarly when the quality (गुण) of a land, such as its area, situation &c, makes it *possible* to erect a palace therein, we say, प्रासादोऽस्मिन्देशे स्यात् ॥

In the examples under this sûtra, there is no modification (विकार) of the primitive (प्रकृति) into a product, as was the case under sûtra V. 1. 12. S. 1674 The examples under this sûtra show merely the 'adequacy, fitness or sufficiency' of a thing for a certain purpose. Herein lies the difference between this sûtra and the previous ones.

The repetition of the word तद् twice in this sûtra shows the existence of the Grammatical maxim: अनेकस्मिन् प्रत्ययार्थे प्रत्येकं समर्थ विभक्तिः संबन्धनीया 'when the sense of an affix is more than one, the case in construction to which the affix must be added must be shown in each case.'

Why there is no affixing in this case: प्रासादो देवदत्तस्य स्यात्? The use of इति in the Sûtra would prevent this, the force of इति being that the clasical usage must be looked to in forming these derivatives.

१६७९ । परिखाया ढञ् । ५ । १ । १७ ॥

पारिखेयी भूमिः ॥

1679. The affix ढञ् comes, after the word 'parikhâ' in the above senses of 'this is sufficient for that', and 'this is sufficient therein'.

This debars छ ॥ Thus पारिखेयी भूमिः 'land sufficient to make a mote thereon'.

Up to this Sûtra was the governing force of the affixes छ and यत् Hereafter another affix will be taught.

Here ends the chapter on छ and यत् affixes.

—:0:—

अथ तद्धितार्हीय प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXIII

THE ARHIYA AFFIXES

१६८० । प्राग्वतेष्ठञ् । ५ । १ । १८ ॥

तेन तुल्यमिति वति वक्ष्यति तत प्राक् ठञधिक्रियते ॥

1680. Upto Sûtra V 1. 115 S 1778. (excluding that) the affix ठञ् bears rule

Note —The affix ठञ् governs all the succeeding sûtras upto तेनतुल्यंक्रिया चेद्वतिः, and has the senses given to it in Sutras V 1 37 S 1702 &c Strictly speaking the affix ठञ् governs only upto V 1 110 S 1773 and not upto 115 Thus in V 1 72, the affix ठञ् must be read, as पारायणिक तैरायणिक चान्द्रायणिका ॥

१६८१ । आर्हादगोपुच्छसंख्यापरिमाणाट्ठक् । ५ । १ । १९ ॥

तदर्हतीत्येतदभिव्याप्य ठञाधिकारमध्ये ठगोऽपवादष्ठगधिक्रियते गोपुच्छादीन्वर्जयित्वा ॥

1681. Upto Sûtra V. 1 63 S 1728 inclusive, the affix ठक् bears rule, 'with the exception of the word 'gopuchchha', or a Numeral, or a word denoting a measure of capacity

Note —Strictly speaking ठक् governs upto sûtra V 1 65 S 1730 The word आर्हाद् is made up of आ + अर्हात् । The force of आ here is अभिविधि or inclusive so that *in the Sutra* तदर्हति (V 1 63) *also, the* ठक् *will be employed The affix* ठक् *debars* ठञ् ॥ The sense will be the same as given in V 1 37 S 1702 &c the difference between ठक् and ठञ् being in accent only Thus निष्कया क्रीत = नैष्किकम् । So also पाणिकम् ॥

१६८२ । असमासे निष्कादिभ्य । ५ । १ । २० ॥

आर्हादित्येव तेन क्रीतमिति यावत्सम्पदा सूत्र्यमनुवर्तते । निष्कादिभ्योऽसमासे ठक् स्यादार्हीयेष्वर्थेषु । नैष्किकम् । समासे तु ठञ् ॥

1682 The affix ठक् *comes* after the words निष्क *&c*, when they are not *parts of a compound*, the sense of the affix being that taught in the subsequent sûtras upto V 1 63, S 1702

The word आर्हात् is understood in the sûtra also This ठक् debars ठञ् Thus नैष्किकम् ॥

But when it is a part of a compound, then the word निष्क will take the affix ठञ् ॥

Thus परमनिष्क + ठञ् ॥ Here applies the following rule.

Note :—The following seven are nishkâdi words :—1 निष्क, 2 पण, 3 पाद, 4 माष, 5. वाह ; 6. द्रोण ; 7. षष्टि ॥ Droṇa denotes measure, shashṭi denotes numeral and would have taken ठञ् ॥

१६८३ । परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः । ७ । ३ । १७ ॥

उत्तरपदवृद्धिः स्यात् ञिदादौ ॥ परमनैष्किकः । असमासग्रहणं ज्ञापकं भवति । इतः प्राक् तदन्तविधिरिति । तेन सुगव्यम् । सयावृष्यमित्यादि ॥ इत ऊर्ध्वं तु संख्यापूर्वपदानां तदन्तग्रहणं प्राग्वतेरिष्यते तच्चालुकि ॥ पारायणिकः । द्वैपारायणिकः । अलुकीति किम् । द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं द्विशूर्पम् । द्विशूर्पेण क्रीतं शूर्पादञ् मा भूत् । किं तु ठञ् । द्विशौर्पिकम् ॥ 'असंज्ञा' इति किम् । पञ्चकलापाः परिमाणमस्य पाञ्चकलापिकम् । तदस्य परिमाणमिति ठञ् ॥

1683. After a numeral, the first vowel of a word denoting mass in its widest sense (with the exception of शाण) gets the Vriddhi before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण्, or क्, when the word so formed does not mean a Name.

Thus परमनैष्किकः ॥

The words 'asamâse etc when they are not parts of a compound' of the last sûtra are jñâpaka, indicating that in the preceding sûtras the tadanta-vidhi applied. Thus we have not only गव्यं, but सुगव्यम् also (V. 1. 2. S. 1662), not only वृष्यम् but सयावृष्यम् also (V. 1. 4. S. 1664). But in the sûtras that follow, the tadanta-viddhi applies only when the first member of the compound is a numeral, and that too when there is no luk-elision of the affix. As पारायणिकः and द्वैपारायणिकः ॥ (But when not preceded by a numeral, the tadanta-vidhi does not apply : as परमपारायणम् वर्तयति ।). Why do we say 'when there is no luk'. Observe द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं = द्विशूर्पम् ॥ द्विशूर्पेण क्रीतं = द्विशौर्पिकम् with ठञ् not अञ् ॥ V. 1. 26 S. 1691).

Why do we say 'when it is not a name ?' Observe पंचकलापिकम् ॥ It has taken the affix ठञ् by V. 1. 57 S. 1723.

Note :—The word परिमाण in this sûtra has its technical signification, and not its etymological sense. Technically परिमाण does not include संख्या, etymologically it does. Pâṇini has used this word परिमाण in some sûtras in its technical sense, in others in its etymological sense. Thus in sûtras IV. 1. 22. S. 480, and V. 1. 19. S. 1681 the technical sense is taken, while in sûtras IV. 3. 156. S. 1534 and V. 1. 57. S. 1723 the etymological sense is meant. Technically परिमाण means सर्वतो मानं or a measure of capacity, and surface, namely length and breadth and height or depth, such as प्रस्थः &c. i. e. a cubic measure and a square measure. In this sense it is to be distinguished from the measures of length or lineal measure, technically

called प्रमाण such as a वितस्ति 'a cubit' &c on the one side, and the measures of weight, technically called उन्मान such as पल &c on the other side In short उन्मान means a measure of weight or gravity, परिमाण means a measure of volume or capacity, प्रमाण means a lineal measure and a संख्या is beyond all these

Note —Q Is not the employment of the word असमासे in the Sûtra redundant? For by the maxim सम्भवतः प्रातिपदिकेन तदन्तविधिर्नास्ति 'that which cannot possibly be anything but a prâtipadika does not contrary to I 1 72, S 26, denote that which ends with it but it denotes only itself, the prâtipadika निष्क being especially mentioned in the sûtra, the rule will apply to the word निष्क and not to a word ending with निष्क ॥

A The employment of the word असमासे in this Sûtra, indicates by implication (jñapaka) that in spite of the above maxim the तदन्तविधि I 1 72 S 26 applies to the previous sûtras while in the subsequent sûtras it does not As उगवादिभ्यो यत् (V 1 2 S 1662) the यत् applies not only to गो &c but to words ending in गो &c As गव्यम् and सुगव्यम्, अतिसुगव्यम् ॥ *Not only* अपूप्यम्, अपूपीयम् (*V 1 4 S* 1664) but also यवापूप्यम्, यवापूपीयम् ॥ Not only वन्त्य (V 1 6 S 1666) but also राजदन्त्यम् ॥

While in the sûtras subsequent to this V 1 20, S, 1682 the tadanta-vidhi applies only to words preceded by a Sankhyâ and that also in Sûtras upto V 1 115 S 1778 and not there *after as* द्वैपारायणिक and वैपारायणिक (V 1 72 S 1726 Even in this latter case when an affix is elided by लुक् the tadanta vidhi does not apply Thus द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं = द्वि शूर्प + ठञ् (V 1 18 S 1680) = द्विशूर्पम्, (the affix being elided by V 1 28 S 1693) Now in forming a tertiary derivative from this word द्विशूर्पम् the tadanta vidhi will not apply Thus द्विशूर्पेण क्रीतं here what affix are we to subjoin? If *tadanta vidhi* applied, we get the affix अञ् (V 1 26 S 1691) in the alternative But tadanta-vidhi not applying we get the general affix ठञ् V. 1, 8 S 1669 and have द्विशौर्पिकम् ॥ Here the affix ठञ् is not elided by V 1 28 S 1693 as there is no Dvigu compounding The above rule is summarised in the following *sûtra* प्राग्वतः संख्यापूर्वपदानां तदन्तग्रहणमलुकि ॥

१६८४। अर्धात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा। ७। ३। २६॥

अर्धात्परिमाणवाचकस्योत्तरपदस्याचिषो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा ञिति णिति किति च। आर्धद्रौणिकेन क्रीतम् आर्धद्रौणिकम्। अर्धद्रौणिकम् ॥

1684 Before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण्, or क्, the Vriddhi is substituted for the first vowel of the second member, denoting a mass in its widest sense, when the word अर्ध precedes it, but optionally for the first vowel of अर्ध ॥

As आर्धद्रौणिकम् *or* अर्धद्रौणिकम् *with* ठञ् (*V 1 18*)

Note —Why do we say when denoting a mass? Observe आर्धक्रोशिकम् only (=भपरता यथाजनस्य) ॥

१६८५ । नातः परस्य । ७ । ३ । २७ ॥

अर्धात्परस्य परिमाणाकारस्य वृद्धिर्न पूर्वपदस्य तु वा ञिदादौ । अर्धप्रस्थिकम् । आर्धप्रस्थिकम् ॥ अतः किम् अर्धकौडविकम् । तपरः किम् । अर्धखार्यां भवा अर्धखारी । अर्धखारीभार्य इत्यत्र वृद्धिनिमित्तस्येति पुंवद्भावप्रतिषेधो न स्यात् ॥

1685. When the first vowel of the second member preceded by अर्ध and denoting mass is short अ, the Vriddhi is not substituted for this अ, before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण्, or क्; and optionally so for the first vowel of the first member (i. e. अर्ध) ॥

Thus अर्धप्रस्थिकः or आर्धप्रस्थिकः (V. 1. 18 S. 1680) ॥ अर्धकंसिकः or आर्धकंसिकः ॥ Why do we say 'when it is a short अ'? Observe आर्धकौडविकः ॥ Why 'short अ'? Observe अर्ध खार्याम् भवः = अर्धखारी ॥ Here Vriddhi is substituted for the आ of खारी, and though the form remains the same, the power of this word is changed. For अर्धखारी being formed by a Taddhita affix causing Vṛiddhi in forming a Bahuvṛihi compound, this word will retain its feminine form and will not be changed into masculine under VI. 3. 39. S. 840 as अर्धखारीभार्यः (= अर्धखारीभार्यास्य) (वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्य &c.)

Note:—Wherever Vṛiddhi is prohibited with regard to a Taddhita affix, that affix cannot be called वृद्धिनिमित्त, and a word formed with such an affix will become masculine in a Bahuvṛihi compound referring to a male person वैयाकरणी भार्या अस्य = वैयाकरणभार्यः ॥ The word वैयाकरण is formed by *prohibition* of Vṛiddhi. See VII. 3. 3.

१६८६ । शताच्च ठन्यतावशते । ५ । १ । २१ ॥

शतेन क्रीतं शतिकम् । शत्यम् । अशते किम् । शतं परिमाणमस्य शतकः सङ्घः । इह प्रत्ययार्थो वस्तुतः प्रकृत्यर्थान्नाभिद्यते । तेन ठन्यतौ न किंतु कनेव । असमास इत्येव । द्विशतेन क्रीतं द्विशतकम् ॥

1686. The affix ठन् and यत come in the senses taught upto V. 1. 63 S. 1728 after the word शत when it is not a part of a compound, and when it does not mean merely a 'hundred'.

The word आर्हात् V. 1. 19 S. 1681 is understood here also. These affixes ठन् and यत् debar the affix कन् V. 1. 22 S. 1687. Thus शतेन क्रीतम् = शत्यम् or शतिकम् 'purchased for a hundred gold coins'.

Why do we say अशते 'when not meaning merely 'a hundred'? Observe शतंपरिमाणमस्य = शतकंनिदानम् 'a band whose measure is hundred'. The word अशते qualifies the sense of the affix, and not that of the base, the latter not being possible; for the word शत as a base must always mean 'a hundred'. The following examples will illustrate the meaning; शतसंख्याया परिमाणमस्य ग्रन्थस्य

called प्रमाण such as a वितस्त्य 'a cubit' &c on the one side and the measures of weight, technically called उन्मान such as पल &c on the other side In short उन्मान means a measure of weight or gravity, परिमाण means a measure of volume or capacity प्रमाण means a lineal measure and a संख्या is beyond all these

Note —Q Is not the employment of the word प्रातिपदिकस्य in the Sûtra redundant? *For by the maxim* ग्रहणवता प्रातिपदिकेन तदन्तविधिर्नास्ति that which cannot possibly be anything but a prât pad ka does not contrary to I 1 72 S 26 denote that which ends with it but it denotes only itself, the prâtipadika निष्क being especially mentioned in the sûtra the rule will apply to the word निष्क and not to a word ending with निष्क ॥

A The employment of the word प्रातिपदिक in this Sûtra indicates by implication (jñapaka) that in spite of the above maxim the तदन्तविधि I 1 72 S 26 applies *to the previous sûtra while in the subsequent sûtras it does not* As उगवादिभ्यो यत् (V 1 2 S 1662) the यत् applies not only to गो &c but to words ending in गा &c As संयवम् and सुगव्यम्, अतिसुगव्यम् ॥ Not only अपूप्यम् अपूपीयम् (V 1 4 S 1661) but also यवापूप्यम्, यवापूपीयम् ॥ Not only हस्त्य (V 1 6 S 1666) but also राजदन्त्यम् ॥

While in the sûtras subsequent to this V 1 20 S 1682 the tadanta-vidhi applies only to words preceded by a Sankhyâ and that also in Sûtras upto V 1 115 S 1778 and *not there after as* द्वैपारायणिकः *and* त्रैपारायणिकः (V 1 72 S 1720 Even in this latter case when an affix is elided by लुक् the tadanta vidhi does not apply Thus द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीत=द्वि शूर्प + ठञ् (V 1 18 S 1680)=द्विशूर्प (the affix being elided by V 1 28 S 1693) Now in forming a tertiary derivative from this word द्विशूर्प the tadanta vidhi will not apply Thus द्विशूर्पेण क्रीत here what affix are we to subjoin? If tadanta vidhi applied, we get the affix अञ् (V 1 26 S 1691) in the alternative But tadanta vidhi not applying we get the general affix ठञ् V 1 8 S 1669 and have द्विशौर्पिकम् ॥ *Here the affix* ठञ् is not elided by V 1 28 S 1693 as there is no Dvigu compounding The above rule is summarised in the following ishti प्राग्वतः संख्यापूर्वपदानां तदन्तग्रहणमलुकि ॥

१६८४। अर्धात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा । ७ । ३ । २६ ॥

अर्धात्परिमाणवाचकस्योत्तरपदस्याचेरचो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा ञिति णिति किति च। अर्धद्रौणेन क्रीतम् आर्धद्रौणिकम् । अर्धद्रौणिकम् ॥

1684 Before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण्, or क्, the Vriddhi is substituted for the first vowel of the second member, denoting a mass in its widest sense, when the word अर्ध precedes it, but optionally for the first vowel of अर्ध ॥

As अर्धद्रौणिकम् or आर्धद्रौणिकम् with ठञ् (V 1 18)

Note —Why do we say when denoting a mass? Observe आर्धक्रौशिकम् *only* (=अर्धक्रोशः प्रयोजनमस्य) ॥

१६८५ । नातः परस्य । ७ । ३ । २७ ॥

अर्धात्परस्य परिमाणाकारस्य वृद्धिर्न पूर्वपदस्य तु वा ञिदादौ । अर्धप्रस्थिकम् । आर्धप्रस्थिकम् ॥ अत किम् अर्धकौडविकम् । तपरः किम् । अर्धखार्यां भवा अर्धखारी । अर्धखारीभार्य इत्यत्र वृद्धिनिमित्तस्येति पुंवद्भावनिषेधो न स्यात् ॥

1685. When the first vowel of the second member preceded by अर्ध and denoting mass is short अ, the Vriddhi is not substituted for this अ, before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण्, or क्; and optionally so for the first vowel of the first member (i. e. अर्ध) ॥

Thus अर्धप्रस्थिकः or आर्धप्रस्थिकः (V. 1. 18 S. 1680) ॥ अर्धकंसिकः or आर्धकांसिकः ॥ Why do we say 'when it is a short अ'? Observe आर्धकौडविकः ॥ Why 'short अ'? Observe अर्धे खार्याम् भवः = अर्धखारी ॥ Here Vriddhi is substituted for the आ of खारी, and though the form remains the same, the power of this word is changed. For अर्धखारी being formed by a Taddhita affix causing Vriddhi in forming a Bahuvrihi compound, this word will retain its feminine form and will not be changed into masculine under VI. 3. 39. S. 840 as अर्धखारीभार्यः (= अर्धखारीभार्यायस्य) (वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्य &c.)

Note:—Wherever Vriddhi is prohibited with regard to a Taddhita affix, that affix cannot be called वृद्धिनिमित्त, and a word formed with such an affix will become masculine in a Bahuvrihi compound referring to a male person वैयाकरणी भार्या अस्य = वैयाकरणभार्यः ॥ The word वैयाकरण is formed by *prohibition* of Vriddhi. See VII. 3. 3.

१६८६ । शताच्च ठन्यतावशते । ५ । १ । २१ ॥

शतेन क्रीतं शतिकम् । शत्यम् । अशते किम् । शतं परिमाणमस्य शतकः सङ्घः । इह प्रत्ययार्थौ वस्तुतः प्रकृत्यर्थान्नभिद्यते । तेन ठन्यतौ न किंतु कन्नेव । असमास इत्येव । द्विशतेन क्रीतं द्विशतकम् ॥

1686. The affix ठन् and यत् come in the senses taught upto V. 1. 63 S. 1728 after the word शत when it is not a part of a compound, and when it does not mean merely a 'hundred'.

The word आर्हात् V. 1. 19 S. 1681 is understood here also. These affixes ठन् and यत् debar the affix कन् V. 1. 22 S. 1687. Thus शतेन क्रीतम् = शत्यम् or शतिकम् 'purchased for a hundred gold coins'.

Why do we say अशते 'when not meaning merely 'a hundred'? Observe शतंपरिमाणमस्य = शतकंनिदानम् 'a band whose measure is hundred'. The word अशते qualifies the sense of the affix, and not that of the base, the latter not being possible; for the word शत as a base must always mean 'a hundred'. The following examples will illustrate the meaning; शतसंख्याया परिमाणमस्य प्रत्ययस्य

शतकं a book consisting of hundred Adhyayas' In this case there is essentially no difference between the base (prakṛti) and the sense of the affix (pratyayārtha), though there is apparent difference, for the sake of applying the affix For शतक is a book essentially consisting of hundred, while शत 'a carriage purchased for a hundred coins,' does not contain hundred as its essential part Similarly शतकं गोसघ a herd of cows hundred in number' Here the सघ essentially consists of शत and so there is the affix कन् and not ठञ् or यत् (V, I 58) But not so in the case of शत्य शाटकशत शतिक शाटकशत for here the sense of the affix is formed by the sentence, and not discovered merely from the word Hence the following Vārtika शतमानिविषेऽन्यशतत्वेऽप्रतिषेध ।

The word च in the sūtra draws in the word शतमाने from the previous sutra Thus द्वौ च शत च = द्विशत द्विशतेन क्रीत = द्विशतकम् 'purchased for a hundred and two coins Here the affix is कन् V I 22 S 1687 So त्रिशतकम् ॥ According to the Ishti given in the Sūtra VII 3 17 S 1683 the tadanta vidhi applies here.

१६८७ । सख्याया अतिशदन्तायाः कन् । ५ । १ । २२ ॥

सख्याया कन् स्यादार्हीयेऽर्थे नतु त्यन्तशदन्ताया । पञ्चभि क्रीत पञ्चक । बहुक । त्यन्तायास्तु साप्ततिक । शदन्ताया चात्वारिंशत्क ॥

1687 The affix kan comes after a Numeral, when it does not end with ति or शत, the sense of the affix being that taught hereafter upto V 1 63 S 1728

The word आर्हात् is to be read into this sūtra also The word सख्या is defined in I 1 23 S 258 This कन् debars ठञ् ॥ Thus पञ्चभि क्रीत = पञ्चक, बहुक शतक ॥

Why do we say 'when it does not end in ति or शत्'? Observe साप्ततिक, चात्वारिंशत्क formed by ठञ ॥

१६८८ । वतोरिड्वा । ५ । १ । २३ ॥

वत्वन्तात्कन इड्वा स्यात् । तावतिक । तावत्क ॥

1688 The affix, Kan' coming after a Numeral ending with वत takes optionally the augment इट्, the sense of the affix being those given upto V 1 62

The words ending in वत् are सख्या, see I 1 23 and would consequent take कन् by V I 22 The present sūtra ordains the optional affixing of इट to this कन् ॥ Thus तावत्क or तावतिक ॥

१६८९ । विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसज्ञायाम् । ५ । १ । २४ ॥

आर्हीयेष्वर्थेषु कर्तव्य । सख्या कन् स्यात् । असज्ञाया ड्वुन् स्यात्कनोऽपवाद । विंशक । त्रिंशक । सज्ञाया तु विंशतिक । त्रिंशत्क ॥

1689. The affix ड्वुन comes in the senses taught upto V. 1. 63 S. 1728 after the words 'Vinśati' and 'trinśat' when it does not denote a Name: ann the ति and शत् of the base are dropped before this affix.

The affix कन् will be added by dividing the sûtra into two: viz: (1) विंशतित्रिंशद्भ्यां (2) ड्वुनसंज्ञायाम; the meanings being (1) the affix 'Kan' is added to vinśati and trinśat; (2) The affix ḍvun is added to the same words, when not denoting a name.

Thus विंशति + ड्वुन = विंश + अक (VI. 4. 142 S. 844) = विंशकः, त्रिंशत् + ड्वुन = त्रिंश + अक (VI. 4. 143 S. 316) = त्रिंशक ॥

When not denoting a Name विंशतिक त्रिंशत्कः formed by affix कन् V. 1. 22.

१६९० । कंसाट्टिठन् । ५ । १ । २५ ॥

टे ङीबर्थः । इकार उच्चारणार्थः । कंसिकः । कंसिकी ॥ अर्धाच्चेति वक्तव्यम् ॥ अर्धिकः । अर्धिकी ॥ कार्षापणाट्टिठन्वक्तव्यः प्रतिरादेशश्च वा ॥ कार्षापणिकः । कार्षापणिकी । प्रतिकः । प्रतिकी ॥

1690. The affix टिठन् comes in the senses taught upto V. 1. 63 S. 1728 after the word कंस ॥

This debars ठञ्, the anubandha टि of *टिठन् shows that the feminine of the word will be formed by ङीप् (IV. 1. 15 S. 470). The इ of ठि is for the* sake of pronunciation, the न् of टिठन् is for accent (VI. 1. 197 S. 3696). Thus कंसिकः fem कंसिकी ॥

Vârt:—So also it must be stated after the word अर्ध; e. g. अर्धिक अर्धिकी ॥

Vârt:—So also after the word कार्षापण. e. g. कार्षापणिकः fem. कार्षापणिकी ॥ Sometimes the word प्रति is substituted for कार्षापण before this affix, as प्रतिकः, fem. प्रतिकी ॥

१६९१ । शूर्पादञन्यतरस्याम् । ५ । १ । २६ ॥

शौर्पम्, शौर्पिकम् ॥

1691. The affix अञ् comes optionally in the senses taught upto VI. 1. 63. S. 1728 after the word 'Sûrpa'.

This debars ठञ् which comes in the alternative. As, शूर्पेण क्रीतं = शौर्पम् or शौर्पिकम् ॥

१६९२ । शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण् । ५ । १ । २७ ॥

एभ्योऽण् स्यादार्हीयेष्वर्थेषु । शतमानेन क्रीतं शातमानम् । वैंशतिकम् । साहस्रम् । वासनम् ॥

1692. The affix अण् comes in the senses taught upto V. 1. 63, S 1728 after the words 'śatamâna', 'vinśatika', 'sahasra', and 'vasana'.

This debars इम्, ठञ् and कन् ॥ Thus शतमानेन क्रीतं = शातमानम्, so also वैंशतिकम्, साहस्रम् and वासनम् ॥

१६९३ । अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम् । ५ । १ । २८ ॥

अध्यर्धपूर्वाद्द्विगोश्च परस्यार्हीयस्य लुक् स्यात् । अध्यर्धकंसम् । द्विकंसम् । संज्ञायां तु पाञ्चकलापिकम् ॥

1693. The affix having the senses taught upto V. 1. 63 S. 1728, is elided by लुक्, after a stem beginning with the word adhyardha, and after a Dvigu compound, when it is not a Name.

The word आर्हात् is understood here also Thus अध्यर्द्धकंसम्, द्विकंसम्, अध्यर्द्धशूर्पम्, द्विशूर्पम्, त्रिकंसम्, त्रिशूर्पम् ॥ Here the affixes टिठन् and ञम् are elided

Note —Though in the word द्विशूर्पम् &c the affix is elided, it is only so when the affixing of the taddhita occasions a Dvigu compounding (II 1 51 S 728) such as in द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं = द्विशूर्पम् ॥ Here the resultant is a Dvigu compound But in forming tertiary derivatives the affix is not elided, as द्विशूर्पेण क्रीतं = द्विशौर्पिकम् ॥ Hence the following rule द्विगोर्लुगनपत्ये तन्निमित्तग्रहणम् ॥ See IV 1 88, V. 1 20

Why do we say असंज्ञायाम् 'when not a Name'? Observe पाञ्चलोहितिकम् or पाञ्चलोहितिकम् and पाञ्चकलापिकम् being names of certain measures The feminine word लोहिनी is changed into the masculine by the Vârtika भस्याढे तद्धिते given under VI 3 35 The lohini is the *red* seed with which gold &c is weighed

Note —The word अध्यर्द्ध is a Sankhyâ (See I 1 23 S 258) and a word beginning with it will be a Dvigu compound Its separate mention in this sûtra may appear superfluous It is however so mentioned in order to indicate (jñâpaka) that this word is not always a Sankhyâ Thus for the purposes of the application of the affix कृत्वसुच् (V 4 17 S 2085) this word is not a sankhyâ

१६९४ । विभाषा कार्षापणसहस्राभ्याम् । ५ । १ । २९ ॥

लुग्वा स्यात् । अध्यर्धकार्षापणम् । अध्यर्धकार्षापणिकम् । द्विकार्षापणम् । द्विकार्षापणिकम् । औपसंख्यानिकस्य टिठनो लुक् । पक्षे अध्यर्धप्रतिकम् । द्विप्रतिकम् । अध्यर्धसहस्रम् । अध्यर्धसाहस्रम् । द्विसहस्रम् । द्विसाहस्रम् ॥

1694 The affix having the senses taught up to V. 1 63 S 1728 is optionally luk-elided, after the words kârshâpana, and sahasra, when they are preceded by adhyardha or are members of a Dvigu compound.

This sûtra makes the elision optional, when it was compulsory by the last sûtra. Thus अध्यर्द्धकार्षापणम् or अध्यर्द्धकार्षापणिकं, द्विकार्षापणम् or द्विकार्षापणिकम्, here the affix ठिठन् (V. 1. 25 S. 1690) is elided in one case, and not elided in the other. When it is not elided, प्रति may be substituted for कार्षापण (V. 1 25. S. 1690) अध्यर्द्धप्रतिकम्, द्विप्रतिकम् ॥

So also after the word सहस्र, e. g. अध्यर्द्धसहस्रम् or अध्यर्द्धसाहस्रम्, द्विसहस्रम् or द्विसाहस्रम् ॥ When the affix is not elided, the forms above shown with the irregular Vṛiddhi of the second stem, are evolved by sûtra VII. 3 15. S. 1752.

१६९५ । द्वित्रिपूर्वान्निष्कात् । ५ । १ । ३० ॥

लुग्वा स्यात् । द्विनिष्कम् । द्विनैष्किकम् । त्रिनिष्कम् । त्रिनैष्किकम् ।

बहुपूर्वाच्चेति वक्तव्यम् ॥ बहुनिष्कम् । बहुनैष्किकम् ॥

1695. The Ârhîya-affix (V. 1. 63. S. 1728) is optionally elided after a Dvigu occasioning compound, of the word nishka, preceded by dvi and tri.

The word द्विगोः 'a taddhita occasioning a Dvigu compound' of V. 1. 28. S. 1693 is to be read into this sûtra. Thus द्विनिष्कम् or द्विनैष्किकम्, त्रिनिष्कम् or त्रिनैष्किकम् (VII. 3. 17. S. 1683).

Vârt:—So also when nishka is preceded by बहु e. g. बहुनिष्कम् or बहुनैष्किकम् ॥ The irregular Vṛiddhi of the second term is caused by VII. 3. 17.

१६९६ । बिस्ताच्च । ५ । १ । ३१ ॥

द्वित्रिबहुपूर्वाद्बिस्तादार्हीयस्य लुग्वा स्यात् । द्विबिस्तम् । द्वैबिस्तिकमित्यादि ॥

1696. The ârhîya-affix (V. 1. 37-63) occasioning a Dvigu compound is optionally elided after the word bista, preceded by dvi or tri.

The word च in the sûtra draws in the words द्वित्रिपूर्वात् ॥ Thus द्विबिस्तम् or द्विबैस्तिकम् ॥

Note:—The separation of this sûtra is for the sake of the subsequent sûtra.

१६९७ । विंशतिकात्खः । ५ । १ । ३२ ॥

अध्यर्धपूर्वाद्द्विगोरित्येव । अध्यर्धविंशतिकीनम् । द्विविंशतिकीनम् ॥

1667. The affix kha (ईन) comes in the ârhîya senses (V. 1. 37-63) after the word vinśatika when preceded by the word adhyarddha or a Numeral, occasioning a Dvigu.

Thus अध्यर्द्धविंशतिकीनम्, द्विविंशतिकीनम् ॥

Note:—Being especially ordained, this affix ख is not elided by V. 1. 28.

१६९८ । खार्या ईकन् । ५ । १ । ३३ ॥

अध्यर्धखारीकम् । द्विखारिकम् ॥ केवलायाश्चेति वक्तव्यम् * ॥ खारिकम् ॥

1698 The affix îkan comes in the Ârhîya senses (V. 1 37-63), after the word khârî, when preceded by the word adhyardha or a Numeral occasioning a Dvigu

Thus अध्यर्द्धखारीकम्, द्विखारिकम् ॥

Vârt —So also after the word खारी alone, as खारिकम् ॥

१६९९ । पणपादमाषशताद्यत् । ५ । १ । ३४ ॥

अध्यर्धपण्यम् । द्विपण्यम् । अध्यर्धपाद्यम् । द्विपाद्यम् । इह पादः पदिति न । यस्येति लोपस्य स्थानिवद्भावात् । पद्यत्यतदर्थे इत्युक्तेः । प्राण्यङ्गार्थस्यैव तत्र ग्रहणात् ॥

1699 The affix yat comes in the ârhîya senses (V 1 37-63) after the words pana, pâda, mâsha and śata when preceded by the word adhyardha, or a Numeral occasioning a Dvigu

Thus अध्यर्द्धपण्यम्, द्विपण्यम्, so also अध्यर्द्धपाद्यम्, द्विपाद्यम् ॥ Here पाद is not changed to पद् by VI 4 130 S 414, because the elided अ of पाद is *sthânivat*

Thus द्विपाद+यत्=द्विपाद्+० (अ loped by यस्येति च VI 4 148 S 311)+यत् ॥ This lopa elided अ becomes sthânivat and द्विपाद is not considered as ending in पाद् but पाद and so VI 4 130 S 414 does not apply

Nor is पाद not changed into पद by VI 3 53 S 991 The substitution enjoined by VI 3 53 takes place when पाद means the *foot* of a living being, while here it means a measure of capacity

१७०० । शाणाद्वा । ५ । १ । ३५ ॥

यत्स्यात्पक्षे ठञ् । तस्य लुक् । अध्यर्धशाण्यम् । अध्यर्धशाणम् ॥

1700 The affix यत comes optionally after the word śâna in the ârhîya-senses (V. 1 63), when it is preceded by the word adhyardha or a Numeral occasioning a Dvigu.

This debars ठञ् which also comes in the alternative, and is then elided by V, 1 28 S 1693 Thus अध्यर्द्धशाण्यम् or अध्यर्द्धशाणम् ।

१७०१ । द्वित्रिपूर्वादण् च । ५ । १ । ३६ ॥

शाणादित्येव । चाद्यत् । तेन त्रैरूप्यम् । परिमाणान्तस्यासञ्ज्ञाशाणयोरिति पर्युदासाद्वृद्धिर्न । द्वैशाणम् । द्विशाण्यम् । द्विशाणम् । इह ठञादयस्त्रयोऽप्यार्हीयाः । प्रकृतास्तेषां समर्थविभक्तयोऽप्यर्थाश्च कालात् इत्यतः प्रागनुवर्तन्ते ॥

1701. The affix अशय् as well as 'yat' optionally also comes after the word śâṇa, in the ârhîya-senses (V. 1. 37-63) when preceded by the words द्वि and त्रि .

The यत् comes optionally by the last sûtra and is also drawn into this by the word च. Thus we have three forms, द्विशाण्यम्, द्वैशाणम् and द्विशाणम् ॥

Note :—The irregular Vṛiddhi of the second term in cases of compounds of numerals, taught in VII. 3. 15-17 S. 1752, 1754, 1683, does not however take place in the case of शाण this word being especially excluded from the operation of those rules, see VII. 3. 17. The Vṛiddhi here is regular as taught by the general rule VII. 2. 117.

Thus in the preceding sûtras V. I. 18. to V. I. 36. thirteen affixes have been taught, but the meaning of those affixes have not been given, nor the construction of the words to which they are to be added. In the following sûtras are given the meanings and the construction.

१७०२ । तेन क्रीतम् । ५ । १ । ३७ ॥

ठञ् । गोपुच्छेनक्रीतं गौपुच्छिकम् । साप्ततिकम् । प्रास्थिकम् । ठक् । नैष्किकम् ॥

1702. The thirteen affixes taught in V. 1. 18-36, have the sense of " purchased with this price " , and are added to a word in the third case in construction.

The thirteen affixes ठञ्, ठक्, ठन्, यत्, कन्, वुञ्, टिठन्, अञ्, अण्, ख, ईकन्, यत्, and अण् have already been taught. Now is taught their sense, and the case construction of the word to which they should be added. The तेन shows that the words must be in the 3rd case in construction : and क्रीतम् shows that the sense is that of 'purchased'. The illustrations have already been given in the previous sûtras. Some more may be mentioned here. Thus गोपुच्छेन क्रीतम्= गौपुच्छिकम् (the accent falling on गौ); so also with words denoting Numbers and Measures, as सप्तत्याक्रीतम्= साप्ततिकम्, प्रास्थिकम्, नैष्किकम् ॥

१७०३ । इद्गोण्याः । १ । २ । ५० ।

गोण्या इत्स्यात्तद्धितलुकि । लुकोऽपवादः । पञ्चभिर्गोणीभिः क्रीतः पटः पञ्चगोणिः ।

1703. The short इ is substituted in the place of goṇî, when the Taddhita affix is elided by luk.

By the sûtra I. 2. 49. S. 1408 when a Taddhita is elided, the long ई of the feminine also required elision. But this rule makes an exception in favor of the word गोणी in which under similar circumstances the short इ replaces the long ई, as in the compound पंचगोणिः purchased for five goṇis. Here the Taddhita suffix which conveys the meaning of "purchased," has been

rejected after शोणी by V. 1. 28. S. 1693 therefore by the previous sûtra, the feminine suffix ई also required rejection But this sûtra intervenes and changes the long ई into short इ ॥

Note:—This sûtra is divided into two separate rules by the process called yoga-vibhâga. Thus इत् is made one sûtra by itself, and then it means, when there is a suppression of a Taddhita affix by लुक्, then the long ई is replaced by short इ ॥ Thus purchased with five needles = पञ्चभिः सूचीभिः क्रीतः = पञ्चसूचिः द्विसूचिः ॥ This is restricted to such examples of purchase only.

१७०४ । तस्य निमित्तं संयोगोत्पातौ । ५ । १ । ३८ ॥

संयोगः सम्बन्धः । उत्पातः शुभाशुभसूचकः । शतिकः शत्यो वा धनपतिसंयोगः । शतिकं शत्यं वा दक्षिणाक्षिस्पन्दनम् । शतस्य निमित्तमित्यर्थः ॥ वातपित्तश्लेष्मभ्यः शमनकोपनयोरुपसंख्यानम् * ॥ वातस्य शमनं कोपनं वा वातिकम् । पैत्तिकम् । श्लैष्मिकम् ॥ सन्निपाताच्चेति वक्तव्यम् * ॥ सान्निपातिकम् ॥

1704. The above affixes have further the sense of "for its sake", when the meaning is a relation or an unwonted appearance.

The word तस्य shows that the word in construction must be in the 6th case, the word निमित्तं 'cause or occasion' gives the sense of the affix; संयोग means 'a connection, or relation': उत्पातः means 'a portent indicative of good or bad luck.' Thus शतस्य निमित्त धनपतिना संयोग = शत्य 'a connection with a rich man for the sake of getting a hundred.' So also शतिक, साहस्र ॥ So also शतस्य निमित्तमुत्पातो दक्षिणाक्षिस्पन्दनम् = शत्यम्, शतिकम्, साहस्रम् "the *twiching of the right eye for the sake of a hundred*" i. e. *indicative of acquiring or losing* a hundred, a thousand &c.

Vârt:—The above affixes come after the words वात, पित्त, and श्लेष्म *in* the senses *of* allaying or vitiating. *As* वातिकम् 'allaying or vitiation of windy humour' So also पैत्तिकम्, श्लैष्मिकम् ॥

Vârt:—Also after the word सन्निपात, as, सान्निपातिकम् ॥

१७०५ । गोद्व्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत् । ५ । १ । ३९ ॥

गोर्निमित्तं संयोग उत्पातो वा गव्यः । द्व्यचः, धन्यः । यशस्यः । स्वर्ग्यः । गोद्व्यचः किम् । विजयस्य वैजयिकः । असंख्येत्यादि किम् । पञ्चानां पञ्चकम् । सप्तकम् । प्रास्थिकम् । खारीकम् । अश्वादि, आश्विकम् । आश्मिकम् ॥ ब्रह्मवर्चसादुपसंख्यानम् * ॥ ब्रह्मवर्चस्यम् ॥

1705. After the word गो and after a word having two syllables, with the exception of a Numeral, or a Measure of capacity, or aśva &c, the affix yat (य) is added, in the above sense of 'a relation or a portent for the purpose of that'.

This debars यत् ॥ As गो निमित्तं संयोग उत्पातो वा = गैव्यः 'a connection or a portent for the sake of a cow.' So also after a word of two syllables, as, धैन्यः, स्वैर्ग्यः, यशस्यः ॥

Why do we say "when not a word denoting a Numeral or a Measure of capacity or अश्व &c"? Observe पंचानां निमित्तं = पंचकम्, सप्तकम्, अष्टकम्; प्रास्थिकम्, खारीकम्, आश्विकः formed by V. 1. 22, 18, 19.

Vârt:—The word ब्रह्मवर्चस should be enumerated: e. g. ब्रह्मवर्चसस्य निमित्तं गुरुणा संयोगः = ब्रह्मवर्चस्यम् "relationship with a teacher in order to acquire Brahmavarchasa."

1 अश्व, 2 अश्मन्, 3 गण, 4 ऊर्णा, 5 उमा, 6 गङ्गा (भङ्ग मङ्ग), 7 वर्षा (वर्ष), 8 वसु ॥

१७०६ । पुत्राच्छ च । ५ । १ । ४० ॥

चाद्यत् । पुत्रीयः । पुत्र्यः ॥

1706. After the word putra, the affix chha (ईय) also comes, as well as yat (य), in the above sense of 'a relation or a portent for the purpose of that.'

The word पुत्र being a dissyllabic word would always have taken यत् by the last aphorism. This ordains छ also. Thus पुत्रस्य निमित्तं संयोग उत्पातो वा = पुत्रीयः or पुत्र्यः ॥

१७०७ । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ । ५ । १ । ४१ ॥

सर्वभूमेर्निमित्तं संयोग उत्पातो वा सार्वभौमः । पार्थिवः । सर्वभूमिशब्दोऽनुशतिकादिषु पठ्यते ॥

1707. The affixes अण् and अञ् are respectively added to the words sarvabhûmi and prithivî, in the above mentioned sense of "a connection or a portent for its purpose".

This debars ठञ् ॥ Thus सर्वभूमिनिमित्तं संयोग उत्पातो वा = सार्वभौमः, so also पार्थिवः ॥ In सार्वभौमः there is Vriddhi of both members of the compound by VII. 3. 20. S. 1438.

१७०८ । तस्येश्वरः । ५ । १ । ४२ ॥

1708. To the same bases sarvabhûmi and prithivî, are added the same affixes aṇ and añ respectively, in the sense of "lord thereof".

Note:—Thus सर्वभूमेरीश्वरः = सार्वभौमः 'the lord of the whole earth', पार्थिवः 'the lord of the earth'.

Note:—The word तस्य, showing the genitive construction of the base, has been repeated in this sûtra, though its anuvritti was running into it from V. 1. 38 S. 1704 in order to show that the senses given in V. 1. 38 do not extend further.

Had तस्य not been repeated here, the word ईश्वर would have been an attribute, like the words संयोग and उत्पात, of the word निमित्तः ॥

१७०९ । तत्र विदित इति च । ५ । १ । ४३ ॥

सर्वभूमौ विदितः सार्वभौमः । पार्थिवः ॥

1709. To the same bases sarvabhûmi and pṛithivî, being in the 7th case in construction, are added the same affixes aṇ and añ respectively, when the sense is that of "known therein".

The word विदितः means known, published &c. सर्वभूमौ विदितः = सार्वभौमः "known in the whole world". So also पार्थिव ॥

१७१० । लोकसर्वलोकाट्ठञ् । ५ । १ । ४४ ॥

तत्र विदित इत्यर्थे । लौकिकः । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः । सार्वलौकिकः ॥

1710. The affix ṭhañ comes in the sense of 'known therein', after the words loka and sarvaloka, in the 7th case in construction.

Thus लोके विदित = लौकिक, सार्वलौकिक ॥ The irregular Vṛiddhi of both members takes place by VII 3 20 S. 1438

१७११ । तस्य वापः । ५ । १ । ४५ ॥

उप्यते अस्मिन्निति वापः क्षेत्रम् । प्रस्थस्य वापः प्रास्थिकम् । द्रौणिकम् । खारीकम् ॥

1711. The above mentioned affixes (V. I. 18 &c) come after a word in the sixth case in construction, in the sense of 'sown with so much'.

The word वाप means 'sown therein' i e a field. Thus प्रस्थस्य वाप क्षेत्र = प्रास्थिकम् 'sown with a Prastha', द्रौणिकम्, खारीकम्, i e. a field sown with a quantity of grain measuring a Prastha or a Droṇa or a Khâri

१७१२ । पात्रात् ष्ठन् । ५ । १ । ४६ ॥

पात्रस्य वापः क्षेत्रं पात्रिकम् । पात्रिकी क्षेत्रभक्तिः ॥

1712. The affix shṭhan comes in the sense of 'sown with so much', after the word pâtra.

This debars ठञ् ॥ The न् of ष्ठन् is for accent (VI 1 197, S 3686) the ष् is for ङीष् (IV. 1 41) The word पात्र denotes a measure of capacity Thus पात्रस्य वापः = पात्रिकं क्षेत्रम्, fem पात्रिकी क्षेत्रभक्तिः ॥

१७१३ । तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा दीयते । ५ । १ । ४७ ॥

वृद्धिर्दीयत इत्यादि क्रमेण प्रत्येकं संबन्धादेकवचनम् । पञ्चास्मिन् वृद्धिः आयः लाभः शुल्कम् उपदा वा दीयते पञ्चकः । शतिकः । शत्यः । साहस्रः । उत्तमर्णेन मूलातिरिक्तं माह्यं वृद्धिः । ग्रामादिषु स्वामिग्राह्यो भाग आयः । विक्रेत्रा मूल्याद्धिकं माह्यं लाभः । रक्षानिर्वेशो राजभागः शुल्कः । उत्कोच उपदा ॥ चतुर्थ्यर्थ उपसंख्यानम् * ॥ पञ्चास्मै वृद्ध्यादिर्दीयते पञ्चको देवदत्तः । समब्राह्मणे दानमितिवदधिकरणत्वविवक्षा वा ॥

1713. The above mentioned affixes have also the sense of "an interest, or a rent, or a profit, or a tax, or a bribe given thereby or in that".

The affix is added to a word in the first case (तद्) in construction. The sense of the affix is that of a locative (अस्मिन्). The word दीयते 'is given' in the singular number joins with each one of the word वृद्धि, आय &c. The sum paid by a debtor to his creditor over and above the principal, is called वृद्धि or interest. The share of profit taken by the landlord in villages &c. is called आय or rent. The increase over the capital by sale of cloth &c. is called लाभ or profit. The share of the king for protection &c. is called शुल्क or tax. The present or bribe is called उपदा ॥ Thus पंचास्मिन वृद्धि र्वा आयो वा लाभो वा शुल्को दीयते = पंचकः 'that transaction &c. in which five percent is given as interest, rent, profit, tax or bribe'. Similarly शत्यः, शतिकः, साहस्रः &c.

Vârt:—So also in the sense of a Dative. As पंचास्मै वृद्धिर्वा आयो वा लाभो वा उपदा दीयते = पंचको देवदत्तः "Devadatta to whom five per cent is given as Interest &c". This Vârtika may be redundant, if we take the locative as sometime having the force of dative also. *As in the sentence* समब्राह्मणे दानं ॥

१७१४ । पूरणार्धाट्ठन् । ५ । १ । ४८ ।

यथाक्रमं ठक्ठिठनोरपवादः । द्वितीयो वृद्ध्यादिरस्मिन् दीयते द्वितीयिकः । तृतीयिकः । अर्धिकः । अर्धशब्दो रूपकस्यार्धे रूढः ॥

1714. The affix ṭhan comes in the same sense of "an interest, rent, profit, tax or bribe given thereby or therein" after a word denoting an ordinal, and after the word ardha.

This debars ठक् and ठिठन् ॥ Thus द्वितीयो वृद्ध्यादिरस्मिन् दीयते = द्वितीयिकः, तृतीयिकः, पंचमिकः, सप्तमिकः, अर्धिकः ॥ The word अर्द्ध is technically the name of रूपकार्धः ॥

१७१५ । भागाद्यच्च । ५ । १ । ४९ ॥

चाट्ठन् । भागशब्दोऽपि रूपकस्यार्धे रूढः । भागो वृद्ध्यादिरस्मिन् दीयते भाग्यं भागिकं शतम् । भाग्या भागिका विंशतिः ॥

1715. The affix yat (य) comes after the word bhâga in the sense of "an interest, rent, profit, tax or bribe given thereby or therein."

By the word च in the sûtra ठन् also comes This debars ठञ् ॥ Thus भागा वृद्ध्यादिरस्मै दीयते = भाग्य or भागिक शतम् भाग्या or भागिका विंशतिः ॥ The word भाग also denotes रूपकार्ध ॥

१७१६ । तद्धरति वहत्यावहति भाराद्वंशादिभ्यः । ५ । १ । ५० ॥

वंशादिभ्यः परो यो भारशब्दस्तदन्तात् प्रातिपदिकात् तत्प्रकृतिकाद्द्वितीयान्तादित्यर्थः । वंशभारं हरति वहत्यावहति वा वांशभारिकः । एवं कौटजभारिकः । भाराद्वंशादिभ्य इत्यस्य व्याख्यान्तरं भारभूतेभ्यो वंशादिभ्य इति । भारभूतान्वंशान् हरति वांशिकः । ऐक्षुकः ॥

1716 The above mentioned affixes, after the word भार preceded by the word वंश &c, have the sense of 'who carries away, or conveys or brings that'

The case in construction here is accusative (तद्) ॥ Thus वंशभारं हरति वहति आवहति वा वांशभारिकः एवं कौटजभारिकः ॥

According to another explanation the phrase भाराद् वंशादिभ्यः is explained as भारभूतेभ्यो वंशादिभ्यः ॥ Then the sûtra will mean the above named affixes come after वंश &c when they denote a load Thus भारभूतान् वंशान् हरति = वांशिक, ऐक्षुक ॥

Note —The word हरति means 'to carry to another place or to steal', वहति means to carry on ones back or head, आवहति means ' to produce or bring'

1 वंश 2 कुटज 3 बल्वज 4 मूल 5 स्थूणा, (स्थूण) 6 अक्ष, 7 अश्मन् 8 अश्व 9 श्लक्ष्ण 10 इक्षु 11 खट्वा ॥

१७१७ । वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ । ५ । १ । ५१ ॥

यथासंख्यं स्तः । वस्नं हरति वहत्यावहति वा वस्निकः । द्रव्यकः ॥

1717. The affixes than and kan come respectively after the words vasna and dravya, in the second case in construction, in the same sense of 'who carries &c'

Thus वस्नं हरति वहति वा = वस्निक, द्रव्यक ॥

१७१८ । सम्भवत्यवहरति पचति । ५ । १ । ५२ ॥

प्रस्थं सम्भवति धारयति प्रास्थिकः कटाहः । प्रस्थं स्वस्मिन्सामावेशयतीत्यर्थः । प्रास्थिकी ब्राह्मणी । प्रस्थमवहरति पचति वेत्यर्थः ॥ तत्पचतीति द्रोणादण् च * ॥ चाट्ठञ् । द्रोणं पचतीति द्रौणी । द्रौणिकी ॥

1718 The above-mentioned affixes have also the sense of "what is capable of holding that, or takes away that, or cooks that"

The word तद् is understood here showing that the word in construction to which the affix is to be added should be in the accusative. The word सम्भव means the *capacity* to hold the exact quantity, अवहार means 'taking

the adding of the affix ख (इन), in the sense of 'what can hold that &c'

By च the affix इन् is also added The elision being optional the affix ठन् V 1 18 S 1680 may *optionally* be elided by V 1 28 S 1693 Thus we get *four* forms त्रिकुलिजिकी (इन्) त्रिकुलिजीना (ख) त्रिकुलिजिकी (ठन् लुक्) त्रैकुलिजिकी (ठन्) ॥ In the last example, there is not vriddhi of the second term, though it was so required by VII 3 17 S 1683 The anomaly is explained by holding that the word कुलिज should be included in the exception along with सङ्ख्या and काल of VII 3 17

१७२२ सोऽस्यांशवस्नभृतय । ५ । १ । ५६ ॥

अंशो भागः । वस्नं मूल्यम् । भृतिर्वेतनम् । पञ्च अंशो वस्नो भृतिर्वास्य पञ्चक ॥

1722 The affixes taught in V 1 18 S 1680 &c have also the sense of 'this is his portion, price or pay'

The स shows that the case in construction is nominative The word अंश means 'share,' वस्न means 'price' भृति means 'wages' Thus पञ्च अंशो वस्नो वा भृतिर्वास्य = पञ्चक 'whose portion price or pay is five'

१७२३ । तदस्य परिमाणम् । ५ । १ । ५७ ॥

प्रस्थ परिमाणमस्य प्रास्थिको राशि ॥

1723 The affixes V 1 18 S 1680 &c have the sense of "this is its measure'

The word तद् shows that the word in construction should be in the nominative case Thus प्रस्थ परिमाणमस्य = प्रास्थिक राशि a heap whose mass is a Prastha So also खारीक शत्य शतिक साहस्र द्रोणिक कौडविक वार्षशतिक वार्षसह स्रिक ॥ So also षष्टिरीक्षित परिमाणमस्य = षाष्टिक । द्विसाप्ततिक ॥

Note—Why the words तदस्य have been repeated in this sûtra when their anuvritti could have been drawn from the last aphorism the word सः तस्य and तदस्य being the same ? The repetition shows that the affixes are again ordained so that the elision taught in V 1 28 S 1693 does not apply Thus द्वैषष्टिकीवित्वर्ं मानमस्य = द्विषाष्टिक द्विसाप्ततिक ॥ Here the affix is not elided by V 1 24

१७२४ । सङ्ख्यायाः सञ्ज्ञासङ्घसूत्राध्ययनेषु । ५ । १ । ५८ ॥

पूर्वसूत्रमनुवर्तते । तत्र सञ्ज्ञायां स्वार्थे प्रत्ययो वाच्य । यथा प्रकृत्यर्थेतिरिक्तसङ्ख्यामात्रवृत्ते परिमाणिनि प्रत्यय । पञ्चैव पञ्चका शकुनय । पञ्च परिमाणमेषामिति वा । सङ्घ पञ्चक । सूत्र अष्टकं पाणिनीयम् । अध्ययनस्य मानिसमूहे स्वस्वाध्ययनं पृथक्‌पाठाच्च । पञ्चकमध्ययनम् ॥ स्तोमे डविधि ॥ पञ्चदश मन्त्रा परिमाणमस्य पञ्चदशः । सप्तदशः । एकविंश । स्तोमशब्देषु छन्दोगैः क्रियमाणा पृच्छार्थविशिष्टा स्तुति स्तोम ॥

1724 The affixes V 1 18 S 1893 &c come after a word denoting a numeral, in the sense of 'this is its measure,'

when the word so formed means a Name, a Multitude, a Book, or a fixed way and mode of study.

The phrase तदस्य परिमाणम् is understood here. The word in construction to which the affix is to be added should be *in* the nominative case. When it is a Name, the affix does not change the sense of the radical. Thus पञ्चकाः = पञ्च: 'the Five' as पञ्चका शकुनयः ; त्रिकाः 'the Three' 'शालङ्कायनाः ॥ The sense of the primitive is changed when it means a संघ 'a multitude or flock' as पञ्चकः संघः, अष्टकः ॥ So also when it means a सूत्र 'a Book', as अष्टाध्यायाः परिमाणमस्य सूत्रस्य = अष्टकं पाणिनीयम्, 'The Ashtaka of Pânini viz a Book comprising Eight Adhyâyas'. So also दशकं वैयाघ्रपदीयम्, त्रिकम् काशकृत्स्नम् ॥ Is not a collection of Adhyâyas the same as संघः? No, the word संघः is confined to a collection of living beings only.

The word अध्ययन means 'study'. Its numerical measure (संख्या परिमाण) means the particular number of times, or ways in which it should be read. Thus पञ्चकोऽधीतः 'what is studied five-times, or in five modes सप्तकोऽधीतः so also अष्टकः or नवकः ॥

Vârt :—The affix ड comes after the words पञ्चदश &c, when the word means a Stoma. As, पञ्चदश मन्त्राः परिमाणमस्य = पञ्चदशः स्तोमः, सप्तदशः स्तोमः &c. The indicatory ड् causes the elision of final (टि) by VI. 4. 143, S. 316 in the cases of words like एकविंशः &c. In the case of पञ्चदशः the न् is elided by VI. 4. 144. *S. 679. Stoma is the praise-hymn sung by the Chhandoga priests* at the soma-sacrifice. A triad of verses by repetition becomes 15, 17 &c. Thus in sapta-daśa stoma the last verse of the triad is repeated seven-times, the other two five times each, thus we have seventeen verses. Similarly when every verse of the triad is recited five times, we have pancha-daśa stoma. When every verse of the triad is recited seven times, it becomes eka vimśa stoma &c.

१७२५। पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम्। [५] । १ । ५९ ॥

एते रूढिशब्दा निपात्यन्ते ॥

1725. The following words are anomalous: paṅkti 'a verse', vinśati 'twenty', trinśat 'thirty', chatvârinśat 'forty', panchâśat 'fifty', shashṭhi 'sixty', saptati 'seventy', aśitî 'eighty', navati 'ninety', and śata 'a hundred'.

Note :—The words तदस्य परिमाणम् are understood here also: पंक्ति is formed by adding ति to पंच, the final being elided, meaning 'a verse the measure of which is five', i. e a half quater consisting of 5 syllables. The word *विंशति* is formed by adding शतिच् to the word विन् which replaces the two word द्वि-

दशत· as द्वौ दशतौ परिमाणमस्य संघस्य=विंशतिः ॥ So the affix शत् comes after विन् representing षड्दशत· ; so for चतुर्णां दशतां we have चत्वारिन् and then add शत्, similarly with पंचाशत् ॥ Similarly with the rest.

Note :—All the rest appears to be the conjectural etymology of Patanjali and Kâśikâ Kâra, and hence it is omitted.

Note :—The word पंक्ति also means 'a line'. As ब्राह्मणपङ्क्तिः, पिपीलिका पंक्ति ॥ Here the sense has no relation to its etymology.

१७२६ । पञ्चद्दशतौ वर्गे वा । ५ । १ । ६० ॥

पञ्च परिमाणमस्य पञ्चद्वर्गः । दशत् । पक्षे पञ्चक । दशकः ॥

1726. The word pañchat and daśat in combination with varga, may be anomalously so formed, in the sense of 'this is its measure'.

This ordains डति instead of कन् V. 1 22, which also comes in the alternative As पञ्चद्वर्गः, दशद्वर्ग or पञ्चकोवर्गः, दशकोवर्ग ॥

१७२७ । त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्राह्मणे संज्ञायां डण् । ५ । १ । ६२ ॥

त्रिंशदध्याया परिमाणमेषां ब्राह्मणानां त्रैंशानि । चात्वारिंशानि ब्राह्मणानि ॥

1727. The affix ḍaṇ comes after the words triṅśat and chatvâriṅśat, in the sense of 'this is its measure', when it is the Name denoting a Brâhmaṇa-book.

The word वर्गे does not govern this sûtra. The indicatory ड् causes the elision of the last vowel with the consonant that follows it (VI. 4. 143 S. 316). The force of the locative case in ब्राह्मणे is that of अभिधेय and not विषय, i e. when the word means a Brâhmana itself. Had the force been that of विषय, it would have meant, 'in the Brâhmana literature'. As त्रिंशदध्याया परिमाणमेषां ब्राह्मणानां = त्रैंशानि ब्राह्मणानि The Brâhmaṇa containing thirty Adhyâyas'. So चात्वारिंशानि ब्राह्मणानि ॥ These are the names of certain Brâhmanas.

१७२८ । तदर्हति । ५ । १ । ६३ ॥

लब्धुं योग्यो भवतीत्यर्थे द्वितीयान्ताट्ठगादयः स्युः । श्वेतच्छत्रमर्हति श्वैतच्छत्रिकः ॥

1728. The affixes V. 1. 18. S. 1680 &c, have also the sense of 'who deserves that'.

The case in construction here is accusative. Thus श्वेतच्छत्रमर्हति = श्वैतच्छत्रिक "who deserves the White Umbrella".

१७२९ । छेदादिभ्यो नित्यम् । ५ । १ । ६४ ॥

नित्यमर्हतीत्यर्थे । छेदं नित्यमर्हति छैदिको वेतसः । छिन्नप्रकरणाद्वा ॥ विराग विरङ्गं च ॥ वैरङ्गिकः ॥ नित्यमर्हति वैरङ्गिकः ॥

1729 After the words छेद &c in the second case in construction, the above-mentioned affixes have the sense of "who deserves that under all circumstances".

१७३४ । स्थालीबिलात् । ५ । १ । ७० ॥

स्थालीबिलमर्हन्ति स्थालीबिलीयास्तण्डुलाः । स्थालीबिल्याः । पाकयोग्या इत्यर्थः ॥

1734. The affixes chha (ईय) and yat (य) come in the sense of 'deserving that', after the word sthâlîbila.

This debars ठक् ॥ Thus स्थालीबिलीयास्तण्डुलाः or स्थालीबिल्याः 'rice deserving the pot' i e cookable rice.

१७३५ । यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ । ५ । १ । ७१ ॥

यथासङ्ख्यं स्तः । यज्ञमृत्विजं वाऽर्हति यज्ञियः । आर्त्विजीनो यजमानः ॥ यज्ञर्त्विग्भ्यां तत्कर्मार्हतीत्युपसङ्ख्यानम् * ॥ यज्ञियो देशः । आर्त्विजीन ऋत्विक् ॥

1735. The affixes gha and खञ् come respectively after the words yajña and ṛitvija, in the sense 'of deserving that.'

This debars ठक् ॥ Thus यज्ञियो ब्राह्मणः 'a Brahmana worthy of honor at a sacrifice.' आर्त्विजीनो ब्राह्मण ॥

Vârt.—After the words yajña and ritvija, these affixes have also the sense of "deserving the performance thereof'. Thus यज्ञकर्मार्हति = यज्ञियो देश 'a place fit for the performance of sacrifice.' ऋत्विक् कर्मार्हति = आर्त्विजीन ब्राह्मणकुलम् ॥

Here ends the governing power of ठक् *V, 1. 19 S. 1681 hence* forward is the government of ठञ् V 1. 18.

———— o ————

अथ तद्धित ठञधिकार प्रकरणम् ।

CHAPTER XXXIV.

THE AFFIX ठञ्।

१७३६ । पारायणतुरायणचान्द्रायणं वर्तयति । ५ । १ । ७२ ॥

पारायणं वर्तयति पारायणिकश्छात्रः । तुरायणं यज्ञविशेषः । तं वर्तयति तैरायणिको यजमानः ।

1736. The affix ṭhañ comes in the sense of 'who forms this', after the words pârâyaṇa, turâyana and chânyana being in the 2nd case in construction.

The force of अर्हति ceases. Thus पारायणिकः छात्रः, a pupil, who reads r a teacher': तैरायणिको यजमानः, चान्द्रायणिकस्तपस्वी ॥ the word पारायण means icher, (परस्य करोति) ॥

१७३७ । संशयमापन्नः । ५ । १ । ७३ ॥

संशयविषयीभूतोऽर्थः सांशयिकः ॥

1737. The affix ṭhañ comes after the word sanśaya the accusative construction, the sense being "fallen into s, or thrown into it".

Thus संशयमापन्नः प्रश्नः = सांशयिकः स्थाणुः "a doubtful pillar", i. e. in a arious state.

१७३८ । योजनं गच्छति । ५ । १ । ७४ ॥

यौजनिकः । क्रोशशतयोजनशतयोरुपसंख्यानम् * ॥ क्रोशशतं गच्छति क्रौशशतिकः । यौजनः ॥ ततोऽभिगमनमर्हतीति च वक्तव्यम् ॥ * ॥ क्रोशशतादभिगमनमर्हतीति क्रौशशतिको भिक्षुः । शतिक आचार्यः ॥

1738. The affix ṭhañ comes in the sense of 'who es', after the word yojana in the accusative construction.

Thus योजनं गच्छति = यौजनिकः ॥

Vârt:—So also after the words क्रोशशत and योजनशत ॥ As क्रौशशतिकः शतिकः ॥

Vârt:—The affix after these two words means also "who is worthy be approached from so far". As क्रोशशतादभिगमनमर्हति = क्रौशशतिको भिक्षुः. शतिक आचार्यः ॥

१७३९ । पथः ष्कन् । ५ । १ । ७५ ॥

षो ङीषर्थः । पन्थानं गच्छति पथिकः । पथिकी ॥

१७४७ । षण्मासाण्ण्यच्च । ५ । १ । ८३ ॥

वयसीत्येव । यबप्यनुवर्तते । चाट्ठञ् । षाण्मास्य । षण्मास्य । षाण्मासिक ॥

1747 After the word shanmâsa, come the affixes nyat as well as यप् and ठञ्, in the sense of 'age'

The word vayasi is understood here. So also the affix यप् ॥ By force of च we draw in ठञ् also

Thus षाण्मास्य षण्मास्य and षाण्मासिक ॥

१७४८ । अवयसि ठंश्च । ५ । १ । ८४ ॥

चाण्ण्यत् । षण्मासिको व्याधि । षाण्मास्य ॥

1748 The affix than comes also after the word shanmâsa, when 'age' is not meant

The च draws in the affix ण्यत् also Thus षण्मासिको व्याधि or षाण्मास्य 'a disease lasting six months'

१७४९ । समायाः खः । ५ । १ । ८५ ॥

समामधीष्टो भृतो भूतो भावी वा समीन ॥

1749 The affix kha (ईन) comes in the fourfold senses of "solicited," "hired", "lasted", and "will last," after the word samâ

This debars ठञ् ॥ Thus समामधीष्टः भृतो भूतो भावी वा = समीन ॥ Some say, the sense of the affix is तेन निर्वृत्त V 1 79 S 174, as समया निर्वृत्त = समीन ॥

१७५० । द्विगोर्वा । ५ । १ । ८६ ॥

समायाः खः स्यात् । तेन परिजय्यलभ्य प्राग्निर्वृत्तादिषु पञ्चस्वर्थेषु मत्वर्था । द्विसमीनः । द्वैसमिक ॥

1750 The affix kha comes optionally in the fivefold senses taught in V 1 79 80 S 1743 and 1744 after the word Samâ, forming a Dvigu

In the alternative ठञ् will also apply Upto sûtra V 1 93 S 1757 the affixes have the fivefold senses of 'to be accomplished by that time (S 1743) 'solicited', 'hired', 'lasted' and 'will last (S 1744) Thus द्विसमीन or द्वैसमिक ॥ Then Vârtika taught in V 1 20 (प्राग्वते संख्यापूर्वपदानां तदन्तग्रहणमलुकि) applies here also Thus द्वैसमीन or द्वैसमिक त्रिसमीन or त्रैसमिक ॥

१७५१ । रात्र्यहःसंवत्सराच्च । ५ । १ । ८७ ॥

द्विरात्रीण । द्विरात्रीणः । द्वैरात्रिक । द्व्यहीनः । द्वैयह्निक । समासान्तविधेरनित्यत्वान्न टच् । द्विसंवत्सरीण ॥

1751 The affix kha comes optionally in the fivefold senses (V. 1. 79, 80 S. 1743 and 1744) after the words râtri, ahan, and samvatsara, occasioning a Dvigu.

The word dvigu is understood in this sûtra.

In the alternative ठञ् will also come. Thus द्विरात्रीणः, द्वैरात्रिकः, द्व्यहीनः VI. 4. 145 S. 789 or द्वैयह्निकः ॥ The samâsânta affix not being universally applicable, we have no टच् ॥ द्विसंवत्सरीणः, द्विसांवत्सरिकः VII. 3. 15. S. 1752. This form gets the irregular vriddhi by the following.

१७५२। संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य च। ७। ३। १५॥

संख्याया उत्तरपदस्य वृद्धिः स्याद् ञिदादौ। द्विसांवत्सरिकः। द्वे षष्टी भृतो द्विषाष्टिकः। संख्यायाः परिमाणान्तस्येत्येव सिद्धे संवत्सरग्रहणं परिमाणग्रहणे कालपरिमाणस्याग्रहणार्थम्। तेन द्वैसमिक इत्युत्तरपदवृद्धिर्न॥

1752. After a Numeral, the first vowel of संवत्सर and of a Numeral, gets the Vriddhi, before a Taddhita having an indicatory ञ्, ण्, or क्॥

Thus द्विसांवत्सरिकः = द्वौ संवत्सरावधीष्टो भृतो भूतो or भावी (V. 1, 80 S. 1744) द्विषाष्टिकः = द्वे षष्टी अधीष्टो भृतो भूतो भावी वा॥ The words द्वि, षष्टी &c when applied to वर्ष (VII. 3. 16 S. 1754). and Numerals give rise to the affixes taught under kâlâdhikâra (V. 1. 78-97). The special mention of संवत्सर here, (though) this is a परिमाण word and would have been included in the sûtra VII. 3. 17 S. 1683. implies that the word परिमाण in that sûtra does not mean the measure of *time*, but a measure of any other thing than time. Therefore, with other time-words than samvatsara, the Vriddhi takes place in the regular way: as द्वैसमिकः॥

Note:—Similarly in sûtra IV. 1. 22, S. 480 the word परिमाण does not mean the measure of time or numerals, as त्रिवर्षा, द्विवर्षा माणविका॥ In short, the word परिमाण in these sûtras (and elsewhere III. 2. 23, II. 3. 46 &c.). means "mass or bulk", and not a measure in general.

१७५३। वर्षाल्लुक् च। ५। १। ८८॥

वर्षशब्दान्ताद्द्विगोर्वा खः। पक्षे ठञ् वा च लुक्। त्रीणि रूपाणि। द्विवर्षीणो व्याधिः। द्विवार्षिकः। द्विवर्षः॥

1753. The above affixes kha and than may also be elided after a Dvigu ending in varshâ.

The affix ख as well as ठञ् come in the five fold senses V. 1. 79, 80, after the word वर्षा forming a Dvigu; and these two affixes may also be elided optionally. Thus we have three forms; द्विवर्षीणो, द्विवार्षिको or द्विवर्षो व्याधिः 'a disease that lasted two years'. (Compare VII. 3. 16, S. 1754. but when the

sense is that of भावी, the form will be द्वैवर्षिक ॥) To get this irregular vriddhi, the following sûtra applies.

१७५४। वर्षस्याभविष्यति। ७। ३। १६॥

उत्तरपदस्य वृद्धिः स्यात्। द्विवार्षिकः। भविष्यति तु द्वैवर्षिकः। अधीष्टभृतयोरभविष्यतीति प्रतिषेधो न। गम्यते हि तत्र भविष्यत्ता न तु तद्धितार्थः। द्वे वर्षे अधीष्टो भृतो वा कर्म करिष्यतीति द्विवार्षिको मनुष्यः॥

1754. After a numeral, the first vowel of वर्ष gets the Vriddhi, before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क्, when the affix does not refer to a Future time.

As द्वे वर्षे अधीष्टो भृतो भूतो वा = द्विवार्षिकः॥ But when denoting future time we have द्वैवर्षिक, त्रैवर्षिक "calculated to last two or three years" as in the sentence यस्य त्रैवर्षिकं धान्यं निहितं भृत्यवृत्तये अधिकं चापि विद्येत स सोमं पातुमर्हति। (= त्रीणि वर्षाणि भावी)॥ The word अभविष्यत् does not qualify the words अधीष्ट and भृत (V. 1. 80 S 1744), the sense of futurity is there denoted by the taddhita affix as द्वे वर्षे अधीष्टो भृतो वा कर्म करिष्यति = द्विवार्षिको मनुष्यः॥ Here VII. 3 17. S. 1683 applies and it causes the vriddhi of the second member This sûtra is again given below for the sake of context

१७५४ क। परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः। ७। ३। १७॥

द्वौ कुडवौ प्रयोजनमस्य द्विकौडविकः। द्वाभ्यां सुवर्णाभ्यां क्रीतं द्विसौवर्णिकम्। द्विनैष्किकम्। असंज्ञेति किम्। पञ्च कपालाः परिमाणमस्य पाञ्चकपालिकम्। तद्धितान्ताः संज्ञा। द्वैशाणम्। कुलिजशब्दमपि केचित्पठन्ति। द्वैकुलिजिकः॥

1754 A. After a numeral, the first vowel of a word denoting mass in its widest sense (with the exception of शाण) gets the Vriddhi before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण्, or क्, when the word so formed does not mean a Name.

As द्वौ कुडवौ प्रयोजनमस्य = द्विकौडविक (V. 1 109 S 1772) द्वाभ्यां सुवर्णाभ्यां क्रीतं = द्विसौवर्णिकम् (V. 1. 37 S 1702), त्रिसौवर्णिकम्॥ The taddhita affix is optionally elided, see vârtika to V 1 29 S 1694. When the affix is elided there can be no Vriddhi, as द्विसुवर्णम्॥ Similarly द्विनैष्किकम्, त्रिनैष्किकम् (V. 1. 30 S. 1695) Why 'when it is not a name'? Observe पाञ्चकपालिकम् (= पञ्चकपालानि परिमाणमस्य V. 1. 30 S 1695) The whole word is a Name here. Why with the exception of शाण? Observe द्वैशाणम्॥ द्वैशाणम् formed with अण् (V. 1. 35 S 1700 and 36 S 1701) Some read the sûtra as असंज्ञाशाणकुलिजानाम् so that कुलिज is also excepted, as द्वैकुलिजिक (V. 1 55 S. 1721 द्वे कुलिजे धीयमाजनमस्य)॥

१७५५। चित्तवति नित्यम्। ५। १। ८९॥

वर्षशब्दान्ताद्द्विगोः प्रत्ययस्य नित्यं लुक् स्यात् चेतने प्रत्ययार्थे। द्विवर्षो दारकः॥

1755. The affixes meaning "accomplished &c V. 1. 79, 80" are necessarily elided after the word varshâ forming a Dvigu, when it refers to a being endowed with reason.

Here the elision is compulsory and not optional. Thus द्विवर्षो दारकः 'a boy two years old'.

Note :—Why do we say चित्तवति "when meaning endowed with reason"? Observe द्विवर्षीणो व्याधिः॥

१७५६। षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते। ५। १। ९०॥

बहुवचनमतन्त्रम्। षष्टिको धान्यविशेषः। तृतीयान्तात्कन् रात्रशब्दलोपश्च निपात्यते॥

1756. The anomalously formed word shashṭikâḥ has the meaning of "what are matured in six nights".

The word is not necessarily always plural, though so exhibited in the sûtra.

The word षष्टिकाः may be said to be formed by adding कन् to षष्टिरात्रि in the 3rd case in construction, then eliding the word रात्रि, the force of the affix being 'matured'. Thus षष्टिरात्रेण पच्यन्ते=षष्टिकाः 'a kind of barley'. It is a name of barley and therefore does not apply to pulse, beans &c, though they may also ripen in six days.

१७५७। तेन परिजय्यलभ्यकार्यसुकरम्। ५। १। ९३॥

मासेन परिजय्यो जेतुं शक्यो मासिको व्याधिः। मासेन लभ्यं कार्यं सुकरं वा मासिकम्॥

1757. The affix ṭhañ comes after a word denoting time, in the 3rd case in construction, in the sense of "to be subdued", "to be gained or attained", "to be completed" and "to be easily completed in that time".

Thus मासेन परिजय्यः (शक्यते जेतुं)=मासिको व्याधिः, मासेन लभ्यम् कार्यं or सुकरम् मासिकम्॥

१७५८। तदस्य ब्रह्मचर्यम्। ५। १। ९४॥

द्वितीयान्तात्कालवाचिनोऽस्येत्यर्थे प्रत्ययः स्यात्। अत्यन्तसंयोगे द्वितीया। मासं ब्रह्मचर्यमस्य स मासिको ब्रह्मचारी। आर्धमासिकः। यद्वा प्रथमान्तादस्येत्यर्थे प्रत्ययः। मासोऽस्येति मासिकं ब्रह्मचर्यम्॥ महानाम्न्यादिभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्य उपसंख्यानम् *॥ महानाम्न्यो नाम विदानमघवन्नित्याद्या ऋचः। तासां ब्रह्मचर्यमस्य माहानामिकः। हरदत्तस्तु भस्याढ इति पुंवद्भावान्माहानामिक इत्याह॥ चतुर्मासाण्ण्यो यज्ञे तत्र भव इत्यर्थे *॥ चतुर्षु मासेषु भवन्ति चातुर्मास्यानि यज्ञकर्माणि॥ संज्ञायामण् *॥ चतुर्षु मासेषु भवति चातुर्मासी आषाढी। अणन्तत्वान्ङीप्॥

1758 The affix ṭhañ comes after a word of time in the sense of "an abstinence that lasts so long" or "who practises abstinence so long"

The word तद् shows that the word must be in the accusative case चरति shows the force of the affix ब्रह्मचर्यं joins both Thus मासं ब्रह्मचर्यमस्य = मासिको ब्रह्मचारी who practises abstinence for a month So also आर्धमासिक, सांवत्सरिक ॥ The second case is by II 3 5 S 558

Another explanation is the affix ṭhañ comes after a word in the *first* case in construction in the sense of an abstinence which lasts for such a period As मासोऽस्य ब्रह्मचर्यस्य = मासिकं ब्रह्मचर्यम् 'an abstinence lasting for a month आर्धमासिकं, सांवत्सरिकं ॥

In the first case the affix relates to a person, in the second, to the vow itself Both these explanations are valid, as the structure of the aphorism is open to both constructions

Vârt —So also after the words महानाम्नी &c in the genitive construction As महानाम्निक । Mahânâmni are certain Rik verses But Haradatta gives the form महानाम्निक by applying the rule of masculisation of the Vârtika भस्याढे (VI 3 35 S 836) In this case VI 4 144 S 679 causes the elision of टि ॥

After these words, the affix means also 'who practises that' As महानाम्नीश्चरति = माहानाम्निक, आदित्यव्रतिक, गौदानिक ॥ महानाम्नी + ठञ् = महानामन् + ठञ् (VI 3 35 S 836 Vârt) = महानाम्निक (VI 4 144 S 679).

Note —The affix डिनि comes after the words अवान्तरदीक्षा &c in the sense of 'who practises As अवान्तरदीक्षां चरति = अवान्तरदीक्षी तिलव्रतिन् ॥

Note —The affixes डुवुन् and डिनि come after the word अष्टचत्वारिंशत्, as अष्टचत्वारिंशद्वर्षाणि व्रतं चरति = अष्टचत्वारिंशक or अष्टचत्वारिंशिन् ॥

Note —The same affixes comes after the words चतुर्मास्य &c the final य being elided As चतुर्मास्यानि चरति = चातुर्मासक or चातुर्मासिन् ॥

Vart —The affix ण्य comes after चतुर्मास in the sense of 'produced there As चतुर्षु मासेषु भवानि = चातुर्मास्यानि ॥ It refers to a sacrifice

Vârt —The affix अण comes when it is a Name as चतुर्षु मासेषु भवा = चातुर्मासी पौर्णमासी ॥ So also आषाढी कार्त्तिकी फाल्गुनी ॥ The feminine ङीप् is added because it is an अण् formed word

१७५९। तस्य च दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः । ५ । १ । ९५ ॥

द्वादशाहस्य दक्षिणा द्वादशाहिकी । आख्याग्रहणात्कालवाचि । आग्निष्टोमिकी । वाजपेयिकी ॥

1759 The affix ṭhañ, comes after a word being the name of a sacrifice in the sense of "the fee thereof'

As द्वादशाहस्य दक्षिणा = द्वादशाहिकी । So also अग्निष्टोमस्य दक्षिणा = आग्निष्टोमिकी वाजपेयिकी ॥

The word आख्या, in the sûtra implies that the affix comes even after those sacrifice-denoting words which do not express time (V. 1. 78 S. 1742). Had it not been used, the sûtra would have applied only to such sacrifice-denoting words as एकाहः, द्वादशाहः which are time-denoting words as well. The Vârtika in V. 1. 20. S. 1682 would apply to द्वादशाह, &c. Some texts do not read च in the sûtra.

१७६० । तत्र च दीयते कार्यं भववत् । ५ । १ । ९६ ॥

प्रावृषि दीयते कार्यं वा प्रावृषेण्यम् शारदम् ॥

1760. The affixes having the sense of भव (IV. 3. 53, S. 1428, IV. 3. 11 S. 1381) come after a time-denoting word, in the sense of "what is given in that, and what is done in that".

As प्रावृषि दीयते or कार्यं = प्रावृषेण्यं (IV. 3. 17. S. 1388) शारदम् (IV. 3. 16. S. 1387). All these words mean also what is given or done in those seasons. The words वत् in भववत् means that all the rules of तत्रभवः (IV. 3. 53. S. 1428) apply here.

This sûtra should be divided into two parts, one joining with the previous sûtra, as तत्र च दीयते, यज्ञाख्येभ्यः, as आग्निष्टोमिकं भक्तं, राजसूयिकम्, वाजपेयिकम् ॥

Here ends the section on Time-affixes.

१७६१ । व्युष्टादिभ्योऽण् । ५ । १ । ९७ ॥

व्युष्टे दीयते कार्यं वा वैयुष्टम् । व्युष्ट, तीर्थ, संग्राम, प्रवास इत्यादि ॥

1761. The affix aṇ comes after the words व्युष्ट &c in the 7th case in construction, in the sense of "being given therein or done therein".

Thus व्युष्टे दीयते कार्यं वा = वैयुष्टम्, नैत्यम् ॥

1 व्युष्ट, 2 नित्य, 3 निष्क्रमण, 4 प्रवेशन, 5 उपसंक्रमण, 6 तीर्थ, 7 आस्तरण (आस्तरण), 8 संग्राम, 9 संघात; 10 अग्निपद, 11 पीलुमूल (पीलु, मूल) 12 प्रवास, 13 उपवास, 13 संभ्रम, 15 तीर्थ, ॥

१७६२ । तेन यथाकथाच हस्ताभ्यां णयतौ । ५ । १ । ९८ ॥

यथाकथाचेत्यव्ययसंघातात्तृतीयान्ताद्धस्तशब्दाच्च यथासंख्यं णयतौ स्तः ॥ अर्थाभ्यां तु यथासंख्यं नेष्यते ॥ यथाकथा च दीयते कार्यं वा याथाकथाचम् । अनादरेण देयं कार्यं वेत्यर्थः । हस्तेन दीयते कार्यं वा हस्त्यम् ॥

1762. The affixes ण and यत् come respectively after the words yathâ-kathâ-cha, and hasta, being in the third case in construction, having the sense of what is "given or is done in this way or with this".

The words दीयते and कार्यं apply to both, the rule of यथासंख्य (I 3 10 S 129) not applying to it. The word ह्यापाकयाप is an Indeclinable meaning contempt. Of course this word cannot take any case-affix, it therefore only gives the sense of third case. As ह्यापाकयाप दीयते कार्यं वा = हापाकयापक, given with contempt or done with contempt, हस्तेन दीयते कार्यं वा = हस्त्यम् ॥

१७६३ । सपादिनि । ५ । १ । ९९ ॥

ठञ् । तेनेत्येव । कर्णवेष्टकाभ्यां सपादि कार्णवेष्टकिकं मुखम् । कर्णालङ्काराभ्यामनवश्य भवति इत्यर्थः ॥

1763 The affix thañ comes after a word in the Instrumental case in construction, in the sense of "fitted for that'

The word सपादिन् means 'suitable, proper, fit.' The word सपादिन् is formed by adding णिनि to सपद्, the force of the affix being that of necessity (III 3 170 S 3311), as कर्णवेष्टकाभ्यां सपादि मुखं = कार्णवेष्टकिकं मुखं 'a face fit for ear rings' which becomes beautified by ear ornaments &c. वास्त्रयुगिकम् शरीरम् i. e. वस्त्रयुगेन विशेषं शोभते ॥

१७६४ । कर्मवेषाद्यत् । ५ । १ । १०० ॥

कर्मणा सपादि कर्मण्यं शौर्यम् । वेषेण सपादि वेष्यो नटः । वेष कृत्रिम आकार ॥

1764 The affix yat (य) comes in the sense of "being fitted with that', after the words karma and vesha, in the third-case in construction.

This debars thañ. कर्मणा सपादि = कर्मण्यं शौर्यम्, वेषेण सपादि = वेष्यो नटः ॥ 'Vesha' means artificial appearance, i. e. disguise.

१७६५ । तस्मै प्रभवति सन्तापादिभ्यः । ५ । १ । १०१ ॥

सन्तापाय प्रभवति सान्तापिकः । साम्नाहिकः ॥

1765 The affix thañ comes after the words santâpa &c in the dative construction, in the sense of "what is able to effect that'.

The word प्रभवति means 'able capable' The dative here has the force of तादर्थ्य (II 3 16 S 593). As, सन्तापाय प्रभवति = सान्तापिकः, साम्नाहिकः

1 सन्ताप 2 संनाह 3 संग्राम 4 संयोग 5 संपराय 6 संवेशन 7 संपेष 8 निष्पेष 9 सर्ग, 10 निसर्ग 11 विसर्ग 12 उपसर्ग 13 प्रवास 14 उपवास, 15 संघात, 16 संवेष, 17 संवास 18 संमोदन 19 सक्तु 20 मांसौदनाद्विगृहीतादपि 21 बाल्य ॥

१७६६ । योगाद्यच्च । ५ । १ । १०२ ॥

योगाय प्रभवति योग्यः । यौगिकः ॥

1766. The affix yat (य) is also added in this sense of 'able to effect that', to the word yoga.

By force of the word च 'and' the affix ठञ् also applies. Thus योगाय प्रभवति = योग्यः or यौगिकः ॥

१७६७ । कर्मण उकञ् । ५ । १ । १०३ ॥

कर्मणे प्रभवति कार्मुकम् ॥

1767. The affix ukañ comes after the word karman, in the same sense of 'able to effect that'.

This debars ठञ्. As कर्मणेप्रभवति = कार्मुकं धनुः ॥ This word कार्मुकम् means always a 'bow', and is never employed to designate anything else.

१७६८ । समयस्तदस्य प्राप्तम् । ५ । १ । १०४ ॥

समयः प्राप्तोऽस्य सामयिकम् ॥"

1768. The affix ṭhañ comes after the word samaya, in the first case in construction, in the sense of "that has arrived for it".

Thus सामयिकं कार्यं = 'a work for which the time has come'.

१७६९ । ऋतोरण् । ५ । १ । १०५ ॥

ऋतुः प्राप्तोऽस्य आर्तवम् ॥

1769. The affix aṇ comes after the word ṛitu, meaning "that has come for it".

As ऋतुःप्राप्तोऽस्य = आर्तवं पुष्पम् (Guṇa by VI. 4. 146 S. 847) "the flower for which the season has arrived".

१७७० । कालाद्यत् । ५ । १ । १०७ ॥

कालः प्राप्तोऽस्य काल्यं शीतम् ॥

1770. The affix yat (य) comes after the word kâla, in the same sense of 'time for it'.

As काल्यं शीतं ॥ See VI. 1. 213. S. 3701.

१७७१ । प्रकृष्टे ठञ् । ५ । १ । १०८ ॥

कालादित्येव । तदस्येति च । प्रकृष्टो दीर्घः कालोऽस्येति कालिकं वैरम् ॥

1771. The affix ṭhañ comes after a word in the first case in construction, in the sense of "longstanding".

As प्रकृष्टो कालोऽस्य = कालिकमृणम् "long-standing debt", कालिकम् वैरम् "long-standing enmity"

In this sûtra काल and तदस्य are understood, but not so the word मासम् ॥

१७७२ । प्रयोजनम् । ५ । १ । १०९ ॥

तदस्येत्येव । इन्द्रमहः प्रयोजनमस्य ऐन्द्रमहिकम् । प्रयोजनं फलं कारणं च ॥

1772 The affix ṭhañ comes after a word in the first case in construction in the sense of "that whose occasion or purpose is this"

As इन्द्रमहः प्रयोजनमस्य=ऐन्द्रमहिकम्, the word प्रयोजन means fruit or cause.

१७७३ । विशाखाषाढादण्मन्थदण्डयोः । ५ । १ । ११० ॥

आभ्यामण् स्यात्प्रयोजनमित्यर्थे क्रमान्मन्थदण्डयोरर्थयोः । विशाखा प्रयोजनमस्य वैशाखो मन्थः । आषाढो दण्डः ॥ चूडादिभ्य उपसंख्यानम् ॥ चूडा चौडम् । श्रद्धा श्राद्धम् ॥

1773 The affix aṇ comes in the sense of "that whose purpose is this', after the words viśâkhâ, and ashâḍhâ, when the derivative of the first is combined with मन्थ and that of the second with दण्ड ॥

As वैशाखो मन्थः आषाढो दण्डः ॥

Vârt —So also after the words चूडा &c As चूडा प्रयोजनमस्य=चौडम्, श्रद्धा प्रयोजनमस्य=श्राद्धम् ॥

१७७४ । अनुप्रवचनादिभ्यश्छः । ५ । १ । १११ ॥

अनुप्रवचनं प्रयोजनमस्य अनुप्रवचनीयम् ॥

1774 The affix Chha (ईय) comes in the same sense of "that whose purpose is this", after the words अनुप्रवचन &c.

This debars ठञ् ॥ Thus अनुप्रवचनं प्रयोजनमस्य=अनुप्रवचनीयम् ॥

1 अनुप्रवचन 2 उत्थापन 3 उपस्थापन 4 संवेशन 5 प्रवेशन 6 अनुप्रवेशन 7 अनुवासन 8 अनुवचन 9 अनुवादन 10 अन्वारोहण 11 आरम्भण 12 आरोहण 13 प्ररोहण 14 अनुवंशन 15 अनुवाद 16 प्रवादन ॥

१७७५ । समापनात्सपूर्वपदात् । ५ । १ । ११२ ॥

व्याकरणसमापनं प्रयोजनमस्य व्याकरणसमापनीयम् ॥

1775 The affix Chha comes in the same sense of "that whose purpose is this", after the word samâpana, when it has a word in composition preceding it

This debars ठञ् ॥ Thus व्याकरणं समापनं प्रयोजनमस्य=व्याकरणसमापनीयम् ॥

Note—The specific mention of the word पद in the aphorism indicates that the rule will not apply when a word other than a 'pada,' such as the a 'taddhita,' V 3 69 & 20-3 precedes the word Samâpana

१७७६ । ऐकागारिकट् चौरे । ५ । १ । ११३ ॥

एकमसहायमगारं प्रयोजनमस्य मुमुषिषोः स ऐकागारिकश्चौरः ॥

1776. The word ऐकागारिकट् is irregularly formed, in the sense of a 'thief'.

The feminine will be in ङीप् ॥ Thus एकागारं प्रयोजनमस्य = ऐकागारिकः fem.° की ॥

Note:—This word can be regularly formed by ठञ्, but it will always be restricted to mean a thief. When any other thing is designated, it will not take this affix. Thus एकागारं प्रयोजनमस्य भिक्षोः, here there will be no affixing. The feminine moreover will be in ङीप् ॥ Some say the word is formed by adding the affix इकट् with the irregular Vṛiddhi of the first syllable.

१७७७ । आकालिकडाद्यन्तवचने । ५ । १ । ११४ ॥

समानकालावाद्यन्तौ यस्येत्याकालिकः । समानकालस्याकाल आदेशः । आशु विनाशीत्यर्थः ॥ पूर्वेद्युर्दिने यस्मात्कालादुत्पद्य दिनान्तरे तस्मिन्नेव नश्वर इति वा ॥ आकालाट्ठंश्च ० ॥ आकालिका विद्युत् ॥

1777. The word âkâlikaṭ is irregularly formed in the sense of "what coincides with the beginning and the end: i. e. what lasts only an instant".

The word आकाल is substituted for समानकाल ॥ Thus आकालिकः स्तनयित्नुः 'a thunder lasting for an instant'. आकालिकी विद्युत्—"a lightening lasting a twinkle". i. e. whose death is equal to its time of birth or dying as born.

Vârt:—The affixes ठन् and ठञ् also come after आकाल; as आकालिकाः विद्युत् ॥

So far is the governing power of the affix ठञ् V. 1. 18.

—:o:—

अथ तद्धित तसत्रधिकार प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXV.

AFFIXES DENOTING CONDITION AND ACTION.

१७७८। तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः। ५। १। ११५॥

ब्राह्मणेन तुल्यं ब्राह्मणवदधीते। क्रिया चेदिति किम्। गुणतुल्ये मा भूत्। पुत्रेण तुल्यः स्थूलः॥

1778. The affix vati (वत्) comes after a word in the third case in construction, in the sense of "like that", when the meaning is 'similarity of action'.

As ब्राह्मणेन तुल्यं वर्तते = ब्राह्मणवत्, as in the sentence ब्राह्मणवदधीते॥

Why do we say "action"? The affix will not be joined when the similarity is in 'quality' As पुत्रेण तुल्यः स्थूलः 'as big as the son".

१७७९। तत्र तस्येव। ५। १। ११६॥

मथुरायामिव मथुरावत् स्रुघ्ने प्राकारः। चैत्रस्येव चैत्रवन्मैत्रस्य भावः॥

1779 The affix vati comes also in the sense of "like what is there in or thereof".

As मथुरायामिव = मथुरावत् *'like that in Mathura'. as* मथुरावत् स्रुघ्ने प्राकारः,' चैत्रस्येव चैत्रवन्मैत्रस्य भावः &c.

१७८०। तदर्हम्। ५। १। ११७॥

विधिमर्हति विधिवत्पूज्यते। क्रियामहत्वं यथाहूतकल्मुत्थात्पर्वर्तते। तेनेह न। राजानमर्हति छत्रम्॥

1780 The affix "vati" comes after a word in the second case in construction, in the sense of "befitting that or suited to that"

Thus विधिमर्हति = विधिवत् पूज्यते "respected as god". The word kriyâ should be read into this sutra from V 1. 115, S 1778, by 'frog leap' anuvritti, for it is not to be read in S 1779

Therefore, not here राजानमर्हति छत्रम् "the umbrella as befits a king",

१७८१। तस्य भावस्त्वतलौ। ५। १। ११९॥

प्रकृतिजन्यबोधे प्रकारः भावः। गोर्भावो गोत्वम्। गोता। त्वान्तं क्लीबं तलन्तं स्त्रियाम्॥

1781 The affixes tva and tal come after a word in the sixth case in construction, in the sense of "the nature thereof".

As गोर्भावः=गोत्वम् or गोता ॥ The word formed by tva is of Neuter gender, that formed by tal is feminine.

१७८२ । आ च त्वात् । ५ । १ । १२० ॥

ब्रह्मणस्त्व इत्यतः प्राक् त्वतलावधिक्रियेते । अपवादैः सह समावेशार्थं । गुणवचनादिभ्यः कर्मणि विधानार्थं चेदम् । चकारो नञ्स्नञ्भ्यामपि समावेशार्थः । स्त्रिया भावः स्त्रैणम् । स्त्रीत्वम् । स्त्रीता । पौंस्नम् । पुंस्त्वम् । पुंस्ता ॥

1782. From this forward as far as the aphorism V. 1. 136, S. 1801 the affixes त्व and तल् bear rule.

Thus in V. 1. 122, S. 1784 त्व and तल् are read, giving the forms पृथुत्वम् and पृथुता &c. This rule is intended to secure admission for these two affixes notwithstanding the bars in the shape of subsequent aphorisms directing the employment of other affixes. These affixes signify, in addition to भाव (nature), कर्म (action) also, in V. 1. 124. S. 1788. The word च in the aphorism is intended to secure their admission notwithstanding the affixes नञ् and स्नञ् (VI. 1. 87 S. 69). Thus स्त्रियाः भावः=स्त्रैणम्, स्त्रीत्वम्, स्त्रीता 'the nature of a female'. पुंस्त्वम्, पुंस्ता, पौंस्नम् ॥

१७८३ । न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसंगतलवणवटयुधकतरसलसेभ्यः । ५ । १ । १२१ ॥

इतः परं ये भावप्रत्ययास्ते नञ्तत्पुरुषान्न स्युश्चतुरादीन्वर्जयित्वा । अपतित्वम् । अपटुत्वम् । नञ्पूर्वात्किम् । बार्हस्पत्यम् । तत्पुरुषात्किम् । नास्य पटवः सन्तीत्यपटुस्तस्य भावः आपटवम् । अचतुरेति किम् । आचतुर्यम् । आसङ्गत्यम् । आलवण्यम् । आवट्यम् । आयुध्यम् । आकत्यम् । आरस्यम् । आलस्यम् ॥

1783. The affixes denoting 'nature', taught hereafter, do not come after a Tatpurusha compound formed by the negative particle नञ्, with the exception of the following :—chatura, saṅgata, lavaṇa, vaṭa, budha, kata, rasa, and lasa.

Thus the words अपति and अपटु will have two forms only i. e. अपतित्वम् or अपतिता. अपटुत्वम् or अपटुता ॥

Note :—While by V. 1. 128, S. 1793 other compounds will have यक् also, as सैनापत्यम् ॥ An exception to this is प्रावैदुर्य (VII. 2. 25 S. 3065), as used by the author himself.

Why do we say नञ्पूर्वात् "a Tatpurusha whose first member is नञ्". Observe बार्हस्पत्यम्, प्राजापत्यम् ॥

Why do we say 'after a Tatpurusha ?' Observe, when the word अपटु is a Bahuvrihi compound meaning नास्य पटवः सन्ति, its derivative will be आपटवम् , ॥

So also the compounds of चतुर &c, with नञ् e. g. आचतुर्यम्, आसंगत्यम्, आलवण्यम्, आवट्यम्, आयुध्यम्, आकत्यम्, आरस्यम्, आलस्यम् ॥ In some texts, there is युप instead of युध ॥

१७८४ । पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा । ५ । १ । १२२ ॥

वावचनमण्आदिसमावेशार्थम् ॥

1784. The affix imanich (इमनिच्) comes optionally in the sense of 'nature', after the words prithu &c.

The word वा 'optionally' is employed with the intention of securing admission for the affixes ष्यञ् &c. Thus पृथु + इमन् । *Now applies the following*

१७८५ । र ऋतो हलादेर्लघोः । ६ । ४ । १६१ ॥

हलादेर्लघोर्ऋकारस्य रः स्यात् इष्ठेमेयस्सु ॥

1785. Before the affixes इष्ठ, इमन् and ईयस्, र is substituted for the ऋ in a stem, when this ऋ is preceded by a consonant, and is not prosodially long (on account of being followed by a double consonant).

Thus पृथु इमन् = प्रथु + इमन् । Now applies the following.

१७८६ । टेः । ६ । ४ । १५५ ॥

भस्य टेर्लोपः स्यादिष्ठेमेयस्सु । पृथुमा । प्रथिमा । पार्थवम् । म्रदिमा । मार्दवम् ॥

Thus शुक्लस्य भावः = शौक्ल्यम्, शुक्लिमन्, शुक्लत्व, शुक्लता: ॥ कार्ष्ण्यम्, कृष्णिमन्, कृष्णत्वम्, कृष्णता ; दार्ढ्यम् द्रढिमन् (nom. मा), दृढत्वम्, दृढता ॥

The ष् of ष्यञ् shows that the feminine is formed by ङीष् (IV. 1. 41). As औचित्यः fem. औचिती (VI. 4. 148. and 150 S 311 and 472). So also याथाकामी ॥

Vârt :—The following are the six words which substitute र for ऋ under VI. 4. 161, S. 1785 पृथु, मृदु, भृश, कृश, दृढ, परिवृढ. ॥ Thus द्रढिमा ॥

Note :—It therefore, does not apply to words like कृत, मातृ, भ्रातृ, &c. as कृतमाचष्टे = कृतयति, मातरमाचष्टे = मातयति, भ्रातरमाचष्टे = भ्रातयति ॥ See. III. 1 21. S. 2677.

१७८८ । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च । ५ । १ ।१२४ ॥

चाद्भावे । जडस्य कर्म भावो वा जाड्यम् । मूढस्य भावः कर्म वा मौढ्यम् । ब्राह्मण्यम् ॥ * अर्हतो नुम् च ॥ अर्हतो भावः कर्म वा आर्हन्त्यम् । आर्हन्ती । ब्राह्मणादिराकृतिगणः ॥

1788. The same affix shyañ has after a word expressive of quality, and after Brâhmaṇa &c, the sense of 'the activity or occupation of something or some one.'

The च in the aphorism is employed with the intention of including भाव or "nature". The word कर्म denotes activity. जडस्य भावःकर्म वा = जाड्यम् ॥ So also मौढ्यम्, ब्राह्मण्यम्, माणव्यम् ॥

This class of ब्राह्मण &c' is âkritigaṇa i. e. the fact of a word belonging to which is known only from the forms met with in writers of authority.

Vârt :—The augment नुम् is added to अर्हत् when it takes the affix ष्यञ् ॥ Thus the activity or nature of अर्हत् will be आर्हन्त्यम् fem आर्हन्ती the य is elided by VI. 4. 150 S. 472.

The words यथा तथ and यथापुर preceded by the negative particle अ, i. e. the words अयथातथ and अयथापुर belong to the Brâhmanâdi class. They also take ष्यञ् ; the vriddhi in their case is governed by the following sûtra.

१७८९ । यथातथयथापुरयोः पर्यायेण । ७ । ३ । ३१ ॥

नञः परयोरेतयोः पूर्वोत्तरपदयोः पर्यायेणादेरचो वृद्धिर्ञिदादौ । अयथातथाभावः आयथातथ्यम्, अयाथातथ्यम् । अयाथापुर्यम् । आयथापुर्यम् । आपादसमाप्तेर्भावकर्माधिकारः ॥ चतुर्वर्णादीनां स्वार्थ उपसंख्यानम् * ॥ चत्वारो वर्णाश्चातुर्वर्ण्यम् । चातुराश्रम्यम् । त्रैस्वर्यम् । षाड्गुण्यम् । सैन्यम् । सान्निध्यम् । सामीप्यम् । औपम्यम् । त्रैलोक्यमित्यादि । सर्वे वेदाः सर्ववेदास्तानधीते सर्ववेदः । सर्वादेरिति लुक् । स एव सार्ववैद्यः । चतुर्वेदस्योभयपदवृद्धिश्च * ॥ चतुरो वेदानधीते चतुर्वेदः स एव चातुर्वैद्यः । चतुर्विद्यस्येति पाठान्तरम् । चतुर्विद्य एव चातुर्वैद्यः ॥

1789. Before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण्, or क्, the words अयथातथ and अयथापुर may have vriddhi of the first vowel of their first member, or that of the second member, in alternation.

That is, when the Negative particle gets the vriddhi, the words remain unchanged, and when these words are vriddhied, the negative particle remains unaltered As आयथातथ्यम or अयाथातथ्यम आयथापुर्यम or अयाथापुर्यम ॥ In the sûtra the compounds are exhibited as यथातथ and यथापुर and are Avyayibhâvas (II 1 7 S 661), and being neuters, the आ of तथा and पुरा are shortened

The words भाव and कर्म bear rule upto the end of the seventh Book chapter three

Vârt —The affix does not change the sense in चातुर्वर्ण्य &c, as चत्वार एव वर्णा = चातुर्वर्ण्यम् ॥ चातुराश्रम्यम्, त्रैस्वर्यम्, षाड्गुण्यम, सैन्यम्, सान्निध्यम, सामीप्यम, औपम्यम्, चैलोक्यम् ॥ &c

So also सर्ववेदा = सर्ववेदा, All Vedas One who studies All-Vedas is सर्ववेद the affix is here luk elided by the vârtika under IV 2 60 S 1270 This word सर्ववेद takes the affix ष्यञ् without any change of sense As सार्ववैद्य

Vârt —There is vriddhi of both members of the compound चतुर्वेद 'who studies four Vedas' before shyañ As चतुर्वेद + ष्यञ् = चातुर्वैद्य ॥ Instead of चतुर्वेदस्य another reading of this Vârtika is चतुर्विद्यस्य thus चतुर्विद्य + ष्यञ् = चातुर्वैद्य । चतुर्वेद is formed from विद्या by अण् luk elision (IV 1 88 S 1080), चतुर्विद्य by its elision (IV 2 60 S 1270 vârt)

१७९० । स्तेनाद्यन्नलोपश्च । ५ । १ । १२५ ॥

नेति संघातग्रहणम् । स्तेन चौर्ये चुरादिः । स्तेनस्य भावः कर्म वा स्तेयम् । स्तेनादिति योगविभाग स्तैन्यमिति ष्यञन्तमपि केचिदिच्छन्ति ॥

1790. The affix yat (य) comes in the sense of "nature thereof or action thereof", after the word stena, in the genitive, and न is elided before this affix.

The न in the sûtra is taken in its composite form, i e न् + अ ॥ The elision herein taught is of न NA and not of न् N only The word स्तेन is formed by अच् of पचादि class

Note —Had न of the sutra meant the single letter न्, there would arise the following anomaly स्तेन + ष्यम् = स्तन् + य (the अ is elided by VI 4 148 S 311), Here the elided अ becomes sthânivat by I 1 57 S 50 and so when न् is elided by the present sûtra we have स्त + * + * + य ॥ The elided अ would cause the ए to be changed to अय् &c the form would be स्तय्य ॥ Hence the whole syllable न is elided by this sûtra and not separately by the application of S 311 and this sutra

As स्तेनस्य भावः कर्म वा = स्तेयम् ॥ Some divide the sûtra into two स्तेनात् ष्यञ् भवति (2) यत् नलोपश्च as स्तैन्यम् and स्तेयम् ॥

१७९१ । सख्युर्यः । ५ । १ । १२६ ॥

सख्युर्भावः कर्म वा सख्यम् ॥ दूतवणिग्भ्यां च * ॥ दूतस्य भावः कर्म वा दूत्यम् । वणिज्यमिति काशिका ॥ माधवस्तु वणिज्याशब्दः स्वभावात् स्त्रीलिङ्गः । भाव एव चायं प्रत्ययो न तु कर्मणीत्याह । भाष्ये तु दूतवणिग्भ्यां चेति नास्त्येव । ब्राह्मणादित्वाद्वाणिज्यमपि ॥

1791. The affix य comes in the sense of 'nature or action thereof', after the word सखि ॥

As सख्यम् 'friendship'.

Vârt:—So also after the words, दूत and वणिज्, as दूत्यम् ॥ According to Kâśikâ we have वणिज्यम् ॥ Mâdhava says "वाणिज्या is inherently feminine. The affix shyañ is added to it in the sense of 'nature' and never in the sense of action." In the Bhâshya this vârtika is not at all found. The word वाणिज्यम् is formed by V. I. 124, S. 1788 वणिज् belonging to ब्राह्मणादि class.

१७९२ । कपिज्ञात्योर्ढक् । ५ । १ । १२७ ॥

कापेयम् । ज्ञातेयम् ॥

1792. The affix ḍhak comes in the sense of 'nature or action thereof', after the words kapi and jñâti.

Thus कपेर्भावः कर्म वा=कापेयम्, ज्ञातेयम् ॥ The rule of यथासंख्य (I. 3. 10 S. 128) does not apply any where under this head.

१७९३ । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् । ५ । १ । १२८ ॥

सैनापत्यम् । पौरोहित्यम् ॥ राजाऽसे * ॥ राजशब्दोऽसमासे यकं लभते इत्यर्थः । राज्ञो भावः कर्म वा राज्यम् । समासे तु ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । आधिराज्यम ॥

1793. The affix yak comes in the senseof 'nature or action thereof', after a compound ending with pati, and after purohita &c.

Thus सैनापते र्भावः कर्म वा=सैनापत्यम्, पौरोहित्यम्, राज्यम् ॥

1 पुरोहित, 2 राजासे (असमासे, राजन् असे), 3 ग्रामिक (संग्रामिक), 4 पिण्डिक, 5 सुहित *, 6 बाल, 7 मन्द, 8 खण्डिक, 9 दण्डिक, 10 वर्मिक (वर्मित) 11 कर्मिक, 12 धर्मिक *, 13 शिलिक (शीलिक), 14 सूतिक, 15 मूलिक, 16 तिलक (तिलिका), 17 अञ्जलिक, 18 अज्जनिक, (अजलिका), 19 ऋषिक, 20 पुत्रिक (पुत्रक), 21 अविक*, 22 छात्रिक, 23 पर्षिक*, 24 पथिक (पथिका), 25 चर्मिक, 26 प्रतिक, 27 सारथि (सारथिक), 28 आस्तिक*, 29 सूचिक, 30 संरक्ष*, 31 सूचक (संरक्षसूचक), 32 नास्तिक*, 33 अजानिक), 34 शाक्वर (शक्वर), 35 नागर*, 36 चूडिक, 37 एषिक, 38 मिलिक, 39 स्तानिक, 40 चूडितिक, 41 कृषिक, 42 पूतिक, 43 पत्रिक 44 सलनिक, 45 पक्षिक, 46 जलिक, 47 शर्मिक, 48 त्रिपिटक, 49 मत्रिक, 50 प्रविक, 51 परिक्षिक, 52 पूजनिक, 53 मूचिक, 54 स्वरिक ॥

G. *Vârt*:—The word râjan gets yak augment when not in a compound. As राज्यम् "the nature or action of the king-royal". In the compound it will take shyañ of the Brâhmaṇâdi class." As आधिराज्यम् ॥

१७९४ । प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् । ५ । १ । १२९ ॥

प्राणभृज्जाति । आश्वम् । औष्ट्रम् । वयोवचनम् । कौमारम् । कैशोरम् । औद्गात्रम् । औन्नेत्रम् । सौष्टवम् । दौष्टवम् ॥

1794 The affix añ comes in the sense of 'nature or action thereof', after class names of animals, and words expressing age, as well as after udgâtri &c

Thus अश्वस्य भाव कर्म वा = आश्वम्, औष्ट्रम्, कौमारम्, कैशोरम्, औद्गात्रम्, औन्नेत्रम् ॥ सौष्टवम्, दौष्टवम् ॥

1 उद्गातृ 2 उन्नेतृ, 3 प्रतिहर्तृ 4 प्रशास्तृ 5 होतृ 6 पोतृ 7 हर्तृ, (भर्तृ) 8 रथगणक 9 पत्तिगणक (पत्तिगणक पत्तिगणक), 10 सुष्टु 11 दुष्टु 12 अध्वर्यु 13 वधू, 14 सुभग मन्त्र ॥ In the Mantra literature subhaga takes अञ्, as महते सौभगाय, sometimes there is no अञ् as सौभाग्य मस्ये दस्ताय ॥

१७९५ । हायनान्तयुवादिभ्योऽण् । ५ । १ । १३० ॥

द्वैहायनम् । त्रैहायनम् । यौवनम् । स्थाविरम् । श्रोत्रियस्य यलोपश्च * ॥ श्रौत्रम् । कुशलचपलनिपुणपिशुनकुतूहलक्षेत्रज्ञा युवादिषु ब्राह्मणादिषु च पठ्यन्ते । कौशल्यम् । कौशलमित्यादि ॥

1795 The affix an comes in the sense of 'nature or action thereof', after compounds ending in hâyana, and after yuvana &c

Thus द्विहायनस्य भाव कर्म वा = द्वैहायनम्, त्रैहायनम्, यौवनम्, स्थाविरम् ॥

Gana Vârt —The य of श्रोत्रिय is elided, as श्रोत्रियस्य भाव कर्म वा = श्रौत्रम् ॥

1 युवन्, 2 स्थविर 3 होतृ 4 यजमान, 5 पुरुषासि (पुरुष असमास) 6 भ्रातृ (मातृ) 7 कुतुक (कतक) 8 श्रमण (श्रणम) 9 कटुक* 10 कमण्डलु 11 कुस्त्री 12 सुस्त्री 13 दुस्त्री 14 सुहृदय 15 दुर्हृदय, 16 सुहृद् 17 दुर्हृद् 18 सुभ्रातृ 19 दुर्भ्रातृ 20 वृषल 21 परिव्राजक 22 सब्रह्मचारिन्, 23 अनृशंस 24 हृदयासे (हृदय असमासे), 25 कुशल 26 चपल 27 निपुण 28 पिशुन 29 कुतूहल 30 क्षेत्रज्ञ, 31 श्रोत्रियस्य यलोपश्च, 32 यातृ, 33 कृतक, 34 कुटुक 35 कन्दुक 36 मिथुन, 37 कुलटी 38 महत , 39 कितव, 40 पोत ॥

The word कुशल, चपल, निपुण पिशुन, कुतूहल and क्षेत्रज्ञ belong both to the Yuvâdi and Brâhmanâdi class As कौशल्यम् or कौशलम् &c

१७९६ । इगन्ताच्च लघुपूर्वात् । ५ । १ । १३१ ॥

शुचेर्भाव कर्म वा शौचम् । मौनम् । काव काव्यम् । कविशब्दस्य ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

1796 The affix an comes in the sense of 'nature or action thereof,' after a stem ending in इक् (इ, ई, उ, ऊ, or ऋ or ऌ), when the preceding syllable is prosodially light

Thus शुचे र्भाव कर्म वा = शौचम् मौनम् (मुनि) (*Why do we say* लघुपूर्वात् '*the* preceding syllable being light'? Observe पाण्डुत्वम् पाण्डुत्वम्) ॥ Why काव्यम् from कवि ? The word कवि takes ष्यञ् *as belonging to the Brâhmanâdi class V 1 124*

१७९७ । योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् । ५ । १ । १३२ ॥

रामणीयकम् । आभिधानीयकम् ॥ सहायाद्वा ॥ साहायकम् । साहाय्यम् ॥

1797. The affix vuñ comes in the sense of 'nature or action thereof' after a polysyllabic stem whose penultimate letter is य्, and whose penultimate syllable is prosodially heavy.

Note:—The word उपोत्तमं means the last syllable but one in a word of three syllables or more. That word whose penultimate syllable is गुरु 'heavy' is called गुरूपोत्तमम् ; the योपधा means 'having penultimate य ॥

Thus रामणीयकम् from रमणीय. आभिधानीयकम् ।

Note:—Why do we say "the penultimate letter being य्"? Observe चैत्रमातृकं from चित्रमातृ ॥

Note:—Why do say गुरूपोत्तमं "the penultimate syllable being heavy"? Witness क्षात्रियत्वम् ॥

Vârt:—Optionally so after the word सहाय ; as साहायकम् and साहाय्यम् ॥

Note:—The words उपोत्तम् and उपधा should be distinguished: the first means penultimate *syllable* (implying thereby the word is of more than two syllables), and the second means penultimate *letter*.

१७९८ । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च । ५ । १ । १३३ ॥

शैष्योपाध्यायिका । मानोज्ञकम् ॥

1798. The affix vuñ comes in the sense of 'nature or action thereof', after a dvandva compound and after the words manojña &c.

Thus गोपालपशुपालानां भावः कर्म वा = गौपालपशुपालिका । शैष्योपाध्यायिका. मानोज्ञकम् ।

1 मनोज्ञ, 2 प्रियरूप, 3 अभिरूप, 4 कल्याण, 5 मेधाविन्, 6 आढ्य, 7 कुलपुत्र, 8 छान्दस, 9 छात्र, 10 श्रोत्रिय, 11 चोर, 12 धूर्त, 13 विश्वदेव (वैश्वदेव), 14 युवन्, 15 कुपुत्र, 16 ग्रामपुत्र, 17 ग्रामकुलाल, 18 ग्रामषण्ड (ग्रामदण्ड), 19 ग्रामकुमार, 20 सुकुमार, 21 बहुल, 22 अवश्यपुत्र, (अवश्य) 23 अमुष्यपुत्र, 24 अमुष्यकुल, 25 सारपुत्र, *, 26 शतपुत्र, 27 कुशल, 28 [illegible] ॥

१७९९ । गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु । ५ । १ । १३४ ॥

अत्याकारोऽपमानः । तदवेतस्तद्गोत्रचरणयोर्भावकर्म प्राप्तः । अवगतवान् । गार्गिकया श्लाघते । गार्ग्येन विकत्थत इत्यर्थः । गार्गिकयाऽत्याकुरुते । गार्गिकामवेतः । काठिकया श्लाघते ॥

1799. The affix vuñ comes in the sense of 'nature or action thereof' after a family-name (Gotra), and after the Name of a Vaidic School, when one boasts thereby, or manifests his contempt thereby, or when it means one who has attained that (or has come for an inspection or inquiring thereof).

Note :—The word श्लाघा means boasting, अत्याकार means 'contempt', तद् अवेत means तद्पात 'who has gained that; or तज्ज्ञः who inquires that'. The word तद् refers to गोत्र and चरण ॥ The word तदेत means "who has obtained that or who has known that".

To take first श्लाघा, as गार्गिकयाश्लाघते or काठिकया श्लाघते "boasts of belonging to the family of Garga, or the school of Kaṭha". To take अत्याकार, as गार्गिकयात्याकुरुते, काठिकयात्याकुरुते "he manifests contempt upon another, because of his belonging to the clan of Garga or School of Kaṭha". To take तदवेत as गार्गिकामवेत or काठिकामवेत = प्राप्त or अवगतवान् ॥

Note :—Why do we say "when it means boasting &c" Observe गार्ग्यत्वम्, काठत्वम् ॥ The य of गार्ग्य is elided in the above examples by VI 4 148 & VI. 4 151.

१८०० । होत्राभ्यश्छः । ५ । १ । १३५ ॥

होत्राशब्द ऋत्विग्वाची, स्त्रीलिङ्ग । बहुवचनाद्धोत्रग्रहणम् । अच्छावाकस्य भावः कर्म वा अच्छावाकीयम् । मैत्रावरुणीयम् ॥

1800. The affix chha (ईय) comes in the sense of 'nature or action thereof', after words expressing Hotrâ priests.

The word hotrâ is feminine and denotes a kind of priest होत्राभ्य is plural, to prevent the application of I 1. 68 S 25; therefore the rule does not apply to the word-form 'hotrâ derived from हु + तृन् meaning a ritvij

Thus आच्छावाकीयम्, मैत्रावरुणीयम्, ब्राह्मणाच्छंसीयम्, आग्नीध्रीयम्, प्रतिप्रस्थात्रीयम्, नेष्ट्रीयम्, पोत्रीयम् ॥

१८०१ । ब्रह्मणस्त्वः । ५ । १ । १३६ ॥

होत्रावाचिनो ब्रह्मशब्दात्त्वः स्यात् । छस्यापवादः । ब्रह्मत्वम् । नेति वाच्ये त्वग्रहणं तलो बाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायाद्ब्रह्मन्शब्दात्तु त्वतलौ । ब्रह्मत्वम् । ब्रह्मता ॥

1801. The affix tva (त्व) comes in the sense of 'nature or action thereof', after the word Brahmaṇ, denoting a kind of Hotrâ priest.

This debars छ ॥ Thus ब्रह्मणो भाव कर्म वा = ब्रह्मत्वम् ॥ This debars तल् ॥ When ब्रह्मन् means a Brâhmana, by caste, we have ब्रह्मत्वम् or ब्रह्मता ॥ So much for the province of the affixes नञ् and स्नञ् (IV. 1. 87).

—o—

अथ तद्धितमत्वर्थीय प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXVI.

THE AFFIX मतुप् ।

१८०२ । धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् । ५ । २ । १ ॥

भवन्त्यस्मिन्निति भवनम् । मुद्गानां भवनं क्षेत्रं मौद्गीनम् ॥

1802. The affix khañ comes after the name of any particular corn, being in the genitive case in construction, in the sense of "a place of growing," when that place is a field.

Note:—The word धान्यानां 'of grains', shows that the word in construction should be in the genitive case. The plural number shows that the affix is not to be added to the word-form धान्य, but to words which denote various kinds of dhânya (I 1. 63 S. 263). भवन means 'the place where a thing is produced or grows (भवन्ति आयन्ते)' ॥

Thus मुद्गानां भवनं क्षेत्रं = मौद्गीनम्, कौद्रवीणम्, कौलत्थीनम् ॥

Note:—Why do we say "of grains"? There will be no affixing in a case like तृणानां भवनं क्षेत्रं ॥

Note:—Why do we say "when it is a field"? Observe मुद्गानां भवनं कुशूलं 'a granary where kidney-beans grow'.

१८०३ । व्रीहिशाल्योर्ढक् । ५ । २ । २ ॥

व्रैहेयम् । शालेयम् ॥

1803. The affix ḍhak comes in the above sense of 'a place of growing, when it is a field', after the words व्रीहि and शालि ॥

Thus व्रीहीनां भवनं क्षेत्रं = व्रैहेयम्, शालेयम्, शालेय 'a field fit for growing rice'.

१८०४ । यवयवकषष्टिकाद्यत् । ५ । २ । ३ ॥

यवानां भवनं क्षेत्रं यव्यम् । यवक्यम् । षष्टिक्यम् ॥

1804. The affix yat comes in the same sense of 'a place for growing, it being a field', after the words yava, yavaka, and shashṭika.

This debars खञ् ॥ Thus यवानां भवनं क्षेत्रं = यव्यम्, यवक्यम् षष्टिक्यम् ॥ See VI. 1 213 S. 3701 for accent.

१८०५ । विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः । ५ । २ । ४ ॥

यत् वा स्यात् । पक्षे खञ् । तिल्यम् । तैलीनम् । माष्यम् । माषीणम् । उम्यम् । औमीनम् । भङ्ग्यम् । भाङ्गीनम् । अणव्यम् । आणवीनम् ॥

1805. The affix yat comes, in the sense of 'a place for growing, it being a field', optionally after the words tila, mâsa, umâ, bhangâ and aṇu

The affix khañ will come in the alternative Thus तिल्यम् or तैलीनम् 'a field for growing sesamum', माष्यम् or माषीणम् 'a field for growing beans', उम्यम् or औमीनम् 'a field of linseed', भङ्ग्यम् or भाङ्गीनम् 'a field of hemp', अणव्यम् or आणवीनम् 'a field for small grain'.

१८०६ । सर्वचर्मणः कृतः खखञौ । ५ । २ । ५ ॥

असामर्थ्येऽपि निपातनात्समासः । सर्वश्चर्मणा कृतः सर्वचर्मीणः । सार्वचर्मीणः ॥

1806. The affix kha (ईन) and khañ (ईन) come in the sense of "wholly made thereof", after the word sarva-charman.

The word सर्व is here a part of the sense of the affix, and joins with the word कृत, and with चर्मन् ॥ The compounding is, in fact, made by the affix, for between सर्व and चर्मन there is no sâmarthya or construction, and so it can not be compounded with it, by any rule of samâsa Sâmarthya is necessary for that purpose Here सर्व is in construction with कृत' ॥ So the compounding of sarva with charman is anomalous Thus सर्वश्चर्मणा कृतः = सर्वचर्मीणः or सार्वचर्मीणः "made wholly of leather"

१८०७ । यथामुखसंमुखस्य दर्शनः खः । ५ । २ । ६ ॥

मुखस्य सदृशं यथामुखं प्रतिबिम्बम् । निपातनात्सादृश्येऽव्ययीभावः । सम सर्वं मुखं संमुखम् । समशब्दस्यान्तलोपो निपात्यते । यथामुखस्य दर्शनो यथामुखीनः । सर्वस्य मुखस्य दर्शनः संमुखीनः ॥

1807. The affix kha (ईन) comes in the sense of 'a mirror', after the words yathâmukha, and sanmukha being in the 6th case in construction.

The word दर्शन means that in which something is seen, such as, a looking glass, mirror &c, which reflects things The word यथामुख 'a reflection" is an Avyayîbhâva compound, the meaning of यथा being that of likeness (II 1 6 S 652) Thus यथामुखस्य दर्शनः = यथामुखीनः 'showing or reflecting the likeness of the face'—a mirror सर्वस्य मुखस्य दर्शनः = संमुखीनः 'showing or reflecting the whole face'—a looking glass. सम means 'all', and in forming the compound the final म of सम is elided

१८०८। तत्सर्वादेः पथ्यङ्गकर्मपत्रपात्रं व्याप्नोति । ५ । २ । ७ ॥

सर्वादेः पथ्याद्यन्तात् द्वितीयान्तात्खः स्यात् । सर्वपथान् व्याप्नोतिसर्वपथीनः । सर्वाङ्गीणः । सर्वकर्मीणः । सर्वपत्रीणः । सर्वपात्रीणः ॥

1808. After the words pathi, aṅga, karman, patra or pâtra, preceded by sarva, being in the second case in construction, the affix kha (ईन) comes in the sense of "what pervades or fills the whole of that".

Thus सर्वपथान् व्याप्नोति = सर्वपथीनो रथः; सर्वाङ्गीणस्तापः, सर्वकर्मीणः पुरुषः, सर्वपत्रीणः सारथिः, सर्वपात्रीणः ओदनः ॥

१८०९। आप्रपदं प्राप्नोति । ५ । २ । ८ ॥

पादस्याग्रं प्रपदं तन्मर्यादीकृत्य आप्रपदम् । आप्रपदीनः पटः ॥

1809. The affix kha (ईन) comes after the word âprapada, in the sense of "reaching thereto".

The word प्रपद means the 'top of the foot'. आ means "upto". आप्रपद is an Avyayîbhâva compound meaning 'to the top of the foot'. Thus आप्रपदं प्राप्नोति = आप्रपदीनः पटः 'cloth reaching to the end of the feet', i. e. showing the width of the cloth by comparison with the body.

१८१०। अनुपदसर्वान्नायानयं बद्धाभक्षयतिनेयेषु । ५ । २ । ९ ॥

अनुरायामे सादृश्ये च । अनुपदं बद्धा अनुपदीना उपानत् । सर्वान्नानि भक्षयति सर्वान्नीनो भिक्षुः । अयानयः स्थलविशेषः । तं नेयो ऽयानयीनः शारः ॥

1810. The affix kha comes after the words anupada, sarvânna, and ayânaya, being in the second case in construction, in the senses of 'so bound', 'eating that', and 'to carry thereto' respectively.

Thus अनुपदं बद्धा = अनुपदीना 'a kind of shoe'; this word is always feminine. The force of अनु here is that of 'length' or 'likeness'. That is 'a shoe of the measure of a foot'. So सर्वान्नानि भक्षयति = सर्वान्नीनो भिक्षुः 'a mendicant who eats the whole food'. So also अयानयीनः शारः 'a chessman or piece that is taken to the position on the chess called ayânaya'. The word अयानय is compounded of two words अय, meaning 'going from right to left', and अनय 'from left to right', and it means a particular position in which the pieces moving from right to left and left to right cannot move further, and attack the other pieces.

Note:—According to some अयानयीन is the name of the front pieces in one's own row of chess-men. A piece which moves only on one side, does not admit

of this affix The piece which is carried from one side to another, admits of this affix Others move only in one direction श्रय or आमय but not both Kaiyyata यस्तु द्यार एक पार्श्वं एव सञ्चरति तत्र न भवति प्रत्ययः यो हि दारः पार्श्वात् पार्श्वान्तरमानीयते, स एव भयानय नीयते अन्यास्तु भयेनेव नीयते अनयनव नीयते वा ॥

१८११ । परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति । ५ । २ । १० ॥

पराश्चावरांश्चानुभवतीति परोवरीण । अवरस्योत्त्वं निपात्यते। परांश्च परतरांश्चानुभवति परम्परीण प्रकृते परम्परभावो निपात्यत । पुत्रपौत्राननुभवति पुत्रपौत्रीण । परम्पराशब्दस्तु अव्युत्पन्न एवास्ति स्त्रीलिङ्ग तस्मादेव स्वार्थे ष्यञि पारम्पर्यम् । कथ पारोवर्यवदिति । असाधुरेवायम् । खप्रत्ययसन्नियोगेनै परोवरादि निपातनात्

‘1811 The affix kha comes in the sense of “who witnesses or experiences that”, after the words parovara, parampara and putrapautra in the second case in construction.

The word परोवर is compounded of पर and अवर the श्रो in रो being irregular the compounding being caused by the affix परांश्चावरांश्च अनुभवति = परोवरीण ' who live to see high and low The word परम्पर is compounded of पर and परतर the compounding being caused by the affix As परांश्च परतरांश्चानुभवति = परम्परीण ॥ Similarly पुत्रपौत्रीण ॥

The word परम्परा is a separate word as well, not formed by or admitting this affix As भन्त्रिपरम्परा मन्त्र भिनत्ति ॥ This is a feminine word from this we get by shyañ *without change of meaning* पारम्पर्यं । *How do you explain* the form पारोवर्यवत् ? It is certainly incorrect because the form परोवर is valid only before the affix ख and nowhere else.

१८१२ । अवारपारात्यन्तानुकामं गामी । ५ । २ । ११ ॥

अवारपारगामी अवारपारीण । अवारीण । पारीण । पारावारीण । अत्यन्तं गामी अत्यन्तीन । भृश गन्तेत्यर्थ । अनुकाम गामी अनुकामीन । यथेष्ट गन्तेत्यर्थ ॥

1812 The affix kha comes in the sense of ‘who purposes to go”, after the words avârapâra, atyanta, and anukâma, being in the accusative case in construction

The word गामी means ‘गमिष्यति’, see *III* 3 3 *S* 3171 The genitive case is prohibited by II 3 70 the word गामी governing the accusative Thus अवारपारगामी = अवारपारीण ॥

So also when the words are reversed As पारावारीण ॥ *So also when* the words are taken separately, as अवारीण and पारीण ॥ So also अत्यन्त गामी = अत्यन्तीन = भृश गन्ता ॥ So also अनुकामीन = यथेष्ट गन्ता ॥

१८१३ । समांसमां विजायते । ५ । २ । १२ ॥

समांसमामित्यविभक्तिलुक च पूर्वपदनिपात्यत । समांसमीना गौ । समांसमीना सा येव प्रतिवर्षं प्रसूयत ॥ खप्रत्ययानुत्पत्तौ यत्नाप वा वक्तव्य * ॥ समांसमां विजायते । समाया समायां वा ॥

1813. The affix kha comes after the word samâmsamâm in the sense of 'who bears in the womb'.

The word विजायते means गर्भं धारयति 'who bears in the womb'. This verb governs the accusative of time समांसमां by II. 1. 29. S. 691. Thus समांसमां विजायते = समांसमीना गौः, समांसमीना वडवा ॥

According to others the aphorism means "the affix comes in the sense of to give birth to or to get a young". i. e. विजायते = गर्भमोचने ॥ According to them, the verb governs the locative समायां समायां विजायते = समांसमीना, the य् of the first समायां being elided, the rest of the vibhakti (आम्) remains. The word will mean "an animal that gives birth to a young one every year". See Amarakosha II. 9. 72.

Vârt:—Sometime there is no affixing, but the whole sentence is to be used to express this meaning, or the यां only of both members is to be elided and a sentence formed. As समां समां विजायते or समायां समायां विजायते ॥

१८१४ । अद्यश्वीनावष्टब्धे । ५ । २ । १३ ॥

अद्य श्वो वा विजायते अद्यश्वीना वडवा । आसन्नप्रसवेत्यर्थः । केचित्तु विजायते इति नानुवर्तयन्ति । अद्यश्वीनं मरणम् । आसन्नमित्यर्थः ॥

1814. The word adyaśvînâ is anomalous, meaning "a female near delivery".

The word विजायते is understood here. The word अवष्टब्ध means 'imminent, near'. It is formed by अव + स्तंभ + क्त, the स् being changed to ष् by VIII, 3. 68. S. 2273. Thus अद्य वा श्वो वा विजायते = अद्यश्वीना वडवा "a mare likely give birth to-day or to-morrow".

Some do not read विजायते in to the sûtra, which then means "The word adyaśvîna is irregularly formed meaning *imminent*". As अद्यश्वीनं मरणं imminent death.

१८१५ । आगवीनः । ५ । २ । १४ ॥

आङ्पूर्वाद्गोः कर्मकरे खप्रत्ययो निपात्यते । गोः प्रत्यर्पणपर्यन्तं यः कर्म करोति स आगवीनः ॥

1815. The word âgavîna "a day-servant" is irregularly formed.

This word is formed by adding ख to the word गो preceded by the preposition आ, as आगो + ख = आगवीनः ॥ The force of the affix is that of 'a servant.' A person who is engaged in business till the return of the cows from pasture i. e. a day-labourer.

१८१६ । अनुग्वलंगामी । ५ । २ । १५ ॥

अनुगु । गोः पश्चात्पर्याप्तं गच्छति । अनुगवीनो गोपालः ॥

1816 The affix kha comes after the word anugu, in the sense of who is 'fit to follow'.

Thus the word अनुगु means-गो पश्चात् ॥ Thus अनुगु पर्याप्त गच्छति = अनुगवीन 'who is suited or able to follow after the cows i e a cowherd

१८१७ । अध्वनो यत्खौ । ५ । २ । १६ ॥

अध्वानमलं गच्छति अध्वन्यः । अध्वनीनः । ये चाभावकर्मणोः । आत्माध्वानौ खे इति सूत्राभ्यां प्रकृतिभावः ॥

1817 The affixes yat (य) and kha (ईन) come after the word adhvan, in the above sense of 'who is fit or able to follow'

Thus अध्वानमलंगामी = अध्वनीन or अध्वन्य 'able to undertake a journey' By aphorisms VI 4 168, 169 S 1154 and 1671 the word अध्वन् retains its original form before the affixes य and ख not losing its final अन्, which it does before other affixes by VI 4 144 S 679

१८१८ । अभ्यमित्राच्छ च । ५ । २ । १७ ॥

चाद्यत्खौ । अभ्यमित्रीय । अभ्यमित्र्य । अभ्यमित्रीण । अमित्राभिमुखं सुष्ठु गच्छतीत्यर्थः ॥

1818 The affix Chha (ईय) also as well as yat and kha comes after the word abhyamitra, in the sense of 'who is able to go'

The च draws in यत् and ख ॥ Thus अभ्यमित्र अलगामी = अभ्यमित्रीय अभ्यमित्र्य अभ्यमित्रीण a warrior who valiantly encounters his enemy = अमित्राभिमुखं सुष्ठु गच्छति ॥

१८१९ । गोष्ठात्खञ् भूतपूर्वे । ५ । २ । १८ ॥

गोष्ठो भूतपूर्व गौष्ठीनो देश ॥

1819 The affix khañ comes after the word goshtha in the sense of 'it formerly had been'

The word गोष्ठ is a compound of गो+स्थ i e a cow pen it means the place all around a cow pen The word भूतपूर्व qualifies it Thus गोष्ठ भूतपूर्व = गौष्ठीनो देश 'a place which was formerly a Goshtha Otherwise when not meaning formerly we have गोष्ठो वसते ॥

१८२० । अश्वस्यैकाहगम । ५ । २ । १९ ॥

एकाहेन गम्यत इत्येकाहगमः । आश्वीनोऽध्वा ॥

1820 The affix khañ comes after the word asva, in the genitive case in construction the sense being 'what is travelled over or traversed in one day'

The word अश्वस्य being in the sixth case shows the construction it should have before the affix. The एकाहगमः means एकाहेन गन्तव्य i. e, what is or can be gone over in one day. Thus अश्वस्यैकाहगमोऽध्वा = आश्वीनः as आश्वीनानि शतं पतित्वा = यावन्ति योजनान्येकाहेनाश्वेन गम्यन्ते तावतां शतं गत्वा ॥ तद्दूराश्वीने या इतः स्वर्गो लोकः ॥

२८२१ । शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोः । ५ । २ । २० ॥

शालाप्रवेशमर्हति शालीनः अधृष्टः । कूपपतनमर्हति कौपीनं पापम् । तत्साधनत्वात्पुंस्त्वहेतुरप्यवयवः पुरुषलिङ्गमपि । तत्संबन्धात्तदाच्छादनमपि ॥

1821. The word sâlîna and kaupîna are anomalous, when meaning 'modest' and 'a shameful action' respectively.

The word अधृष्ट means 'not proud', अकार्यम् means 'unfit to be done' i. e. an infamous act. The words come from शाला* "a hall" and कूप 'a well'. It is not easy to trace any connection between 'modesty' and 'a hall', or between 'shameful' and 'a well'. However some say शालाप्रवेशमर्हति 'who deserves to enter a hall',= शालीनः, कूपावतारमर्हति 'who deserves to be thrown into a well' कौपीनः, hence a thing to be concealed as the male organ; and the dress that conceals it. As शालीनो जडः, कौपीनं पापं ॥

१८२२ । व्रातेन जीवति । ५ । २ । २१ ॥

व्रातेन शरीरायासेन जीवति नतु बुद्धिवैभवेन स व्रातीनः ॥

1822. The affix khañ comes after the word vrâta in the third case in construction, the sense being "who leads this life, or who lives by this".

The word व्रात means a multitude or mass composed of various castes, who have no fixed employment, and live by violence, or by bodily labor. व्रातेन जीवति = व्रातीनः 'a person who lives by the labour of his body, and not by the power of his brain'.

१८२३ । साप्तपदीनं सख्यम् । ५ । २ । २२ ॥

सप्तभिः पदैरवाप्यते साप्तपदीनम् ॥

1823. The word sâptapadîna is anomalous, when meaning 'friendship'.

The word साप्तपदीन comes from सप्तपद but the connection of senses is not very clear. It is said सप्तभिः पदैरवाप्यते = साप्तपदीनम् "formed by walking together seven steps or by talking together seven words".

* Note :—The circumambulation of the Fire by the bride and bridegroom in seven steps makes the marriage irrevocable. साप्तपदीनं seems to have some connection

with that. The word साप्तपदीन or सं means 'a friend' also; the abstract sense being made applicable by analogy to the person as well.

१८२४ । हैयङ्गवीनं संज्ञायाम् । ५ । २ । २३ ॥

ह्योगोदोहस्य हियङ्गुरादेशः विकारार्थे खञ् च निपात्यते । दुह्यत इति दोहः क्षीरम् । ह्योगोदोहस्य विकारो हैयङ्गवीनं नवनीतम् ॥

1824. The word "haiyangavina" is anomalous, when it is a Name.

The word हैयङ्गवीनम् means 'fresh butter'. The word comes from ह्यः 'yesterday' and गोदोह 'cow's milk'. ह्यो गोदोहस्य विकारः 'prepared from yesterday's milk' i. e. "fresh butter'. The affix does not come in the sense of any विकार in general. There is no affixing in ह्यो गोदोहस्य विकार when it means उदश्वित or 'whey'.

१८२५ । तस्य पाकमूले पील्वादिकर्णादिभ्यः कुणब्जाहचौ । ५ । २ । २४ ॥

पीलूनां पाकः पीलुकुणः । कर्णस्य मूलं कर्णजाहम् ॥

1825. The affixes kuṇâp (कुण) and jâhach (जाह) come after the words pilu &c and karṇa &c respectively, when the senses are respectively 'the fruiting-season of this' and 'the root of this'.

The word तस्य shows that the construction must be genitive The affix कुणप् comes after पील्वादि words, signifying 'ripening', and the affix जाहच् comes after कर्णादि words signifying the 'root'.

Thus पीलूनां पाकः = पीलुकुणः, कर्कन्धुकुणः, so also कर्णस्य मूलं = कर्णजाहम् ॥

1 कर्ण, 2 अक्षि, 3 नख, 4 मुख, 5 केश, 6 पाद, 7 गुल्फ, 8 भ्रू, 9 भृङ्ग (भ्रूभङ्ग' भूशृङ्ग), 10 दन्त, 11 ओष्ठ, 12 पृष्ठ, 13 नख, 14 अङ्गुष्ठ ॥

1 पीलु, 2 कर्कन्धु (°न्धू), 3 शमी, 4 करीर, 5 कुवल, 6 बदर, 7 अश्वत्थ, 8 खदिर ॥

१८२६ । पक्षात्तिः । ५ । २ । २५ ॥

मूलग्रहणमात्रमनुवर्तते । पक्षस्य मूलं पक्षतिः ॥

1826. The affix ti (ति) comes after the word paksha in the genitive case in construction, in the sense of 'the root of it'.

Note:—The word मूल of the last sûtra is drawn into this aphorism; and not the word पाक as well This is an exceptional case of अनुवृत्ति, generally the whole is drawn and not a portion Hence arises the following maxim क्वचिदेकदेशोऽप्यनुवर्तते "Sometimes it also happens that only a part of the words of a rule which are mutually connected is valid in a subsequent rule, while the rest ceases to be valid'.

Thus पक्षस्य मूलं = पक्षतिः i. e. प्रतिपत् 'the root or the first day of a Paksha or a fortnight'.

१८२७ । तेन वित्तश्चुञ्चुप्चणपौ । ५ । २ । २६ ॥

चकारः प्रत्यययोरादौ लुप्तनिर्दिष्टस्तेन चस्य नेत्संज्ञा । विद्यया वित्तो विद्याचुञ्चुः । विद्याचणः ॥

1827. The affixes chuñchup (चुञ्चु) and chaṇap (चण) come after a word in the third case in construction, in the sense of 'celebrated through this'.

The word वित्त means known, illustrious. Thus विद्यया वित्तः = विद्याचुञ्चुः, विद्याचणः, केशचणः ॥ The initial च् in these affixes is not इत् (I. 3. 7. S. 189) because the affixes really are चचुञ्चुप् and चचणप् ॥ Thus च is elided after words. So च् is not the initial of an affix, and does not get इत् designation.

१८२८ । विनञ्भ्यां नानाञौ न सह । ५ । २ । २७ ॥

असहार्थे पृथग्भावे वर्तमानाभ्यां स्वार्थे प्रत्ययौ । विना । नाना ॥

1828. The affixes ना and नाञ् come respectively after the words वि and नञ्, in the sense of 'not being together'.

Thus वि + ना = विना 'without'; नञ् + नाञ् = नाना 'several'.

१८२९ । वेः शालच्छङ्कटचौ । ५ । २ । २८ ॥

क्रियाविशिष्टसाधनवाचकात्स्वार्थे । विस्तृतम् विशालम् । विशङ्कटम् ॥

1829. The affixes śâlach (शाल) and śaṅkaṭach (शंकट) come after the preposition वि, without changing the sense.

Thus विगत शृङ्गम् = विशालम् विशंकटम् ॥ Thus these words may apply to a cow, as विशालः, विशंकटः ॥ According to some these words are adjectives meaning 'great, large' &c. There is no connection here of the sense of the base and the affix.

१८३० । संप्रोदश्च कटच् । ५ । २ । २९ ॥

सङ्कटम् । प्रकटम् । उत्कटम् । चाद्विकटम् ॥ अलाबूतिलोमाभङ्गाभ्यो रजस्युपसंख्यानम् * ॥ अलाबूनां रजः अलाबूकटम् ॥ गोष्ठजादयः स्थानादिषु पशुनामभ्यः * ॥ गवां स्थानं गोगोष्ठम् ॥ [illegible] कटच् * ॥ अवीनां सङ्घातोऽविकटः ॥ विस्तारे पटच् * ॥ अविपटः ॥ द्वित्वे गोयुगच् * ॥ [illegible] उष्ट्रगोयुगम् ॥ षट्त्वे षड्गवच् ॥ * ॥ [illegible] ॥ स्नेहे तैलच् * ॥ [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] शाकटशाकिनौ * ॥ इक्षुशाकटम् । इक्षुशाकिनम् ॥

1830. The affix kaṭach (कट) comes after the words sam, pra, ud, (and vi).

The वि is read into the sûtra by virtue of the word च [illegible] प्रकटम्, उत्कटम्, विकटम् ॥

Vârt —The affix कटच् comes after अलाबु, तिल, उमा, and भङ्गा in denoting dust thereof As अलाबूनां रज =अलाबूकटम्, तिलकटम्, उमाकटम्, भङ्गाकटम् ॥&c.

Vârt —The affix गोष्ठच् comes after the names of animals, in denoting the places As गवां स्थानं=गोगोष्ठ &c

Vârt —When a flock is denoted, the affix कटच् is added, as अविकटः ॥

Vârt —When spreading is denoted, the affix is पटच्, and अविपटः ॥

Vârt —When a couple is denoted, the affix is गोयुगच्, as उष्ट्रगोयुगम् ॥

Vart —When six is denoted, the affix is षड्गवच्, as अश्वषड्गवम् ॥

Vârt — The affix तैलच् comes when it means the oil of it. As तिलतैलम्, सर्षपतैलम् ॥

Vârt:—The affixes शाकट and शाकिन denote 'a field where it grows', after the words इक्षु &c As इक्षुशाकटम्, इक्षुशाकिनम् ॥

१८३१ । अवात्कुटारच्च । ५ । २ । ३० ॥

चात्कटच् । अवाचीनोऽवकुटारः । अवकटः ॥

1831. The affix कुटारच् as well as कटच् comes after the word अव ॥

As अवकुटारः, अवकटः 'downwards,' 'very deep'.

१८३२ । नते नासिकायाः संज्ञायां टीटञ्नाटज्भ्रटचः । ५ । २ । ३१ ॥

अवादित्येव । नतं नमनम् । नासिकाया नतं अवटीटम् । अवनाटम् । अवभ्रटम् । तद्योगान्नासिका अवटीटा । पुरुषोऽप्यवटीटः ॥

1832. The affixes टीटच्, नाटच् and भ्रटच् come after the word अव, in the sense of a hooked nose, when the word so formed is a Name

Thus नासिकायाः नतम्=अवटीटम्, or अवनाटम् अवभ्रटम् ॥ The word signifies the nose, as well as the person also, as अवटीटा नासिका अवटीटः पुरुषः ॥

१८३३ । नेर्बिडज्बिरीसचौ । ५ । २ । ३२ ॥

निबिडम् । निबिरीसम् ॥

1833 The affixes बिडच् and बिरीसच् come after the word नि, in the above sense of hooked nose, the whole word, being a Name

Thus निबिडम् and निबिरीसम् ॥

Note —How do you say निबिडा केशाः or निबिडं वस्त्रम्? It is by analogy.

१८३४ । इनच्पिटच्चिकचि च । ५ । २ । ३३ ॥

नेरित्येव । नासिकाया नतेऽभिधेये इनच्पिटचौ प्रत्ययौ प्रकृतेश्चिक चि इत्यादेशौ च । कप्रत्यय-चिकादेशौ च वक्तव्यौ * । चिकिनम् । चिपिटम् । चिक्कम् ॥ क्लिन्नस्य चिल् पिल् लश्चास्य चक्षुषी * । क्लिन्ने चक्षुषी अस्य चिल्लः । पिल्लः ॥ चुल् च * ॥ चुल्लः

1834. The affixes इनच् and पिटच् come after the word नि in the above sense of a hooked nose; and चिक् and चि are the substitutes of नि before those affixes respectively.

Thus नि + इनच् = चिक् + इनच् = चिकिनः ; नि + पिटच् = चि + पिटच् = चिपिटः ॥

Vârt :—So also comes क, and चिक् replacing नि, as नि + क = चिक् + क = चिक्कः ॥

Vârt :—The affix ल comes after the word क्लिन्न in the sense of 'its eyes'; and चिल् and पिल् are substitutes of क्लिन्नः as क्लिन्ने अस्य चक्षुषी = चिल्लः, पिल्लः 'blear-eyed'

Vârt :—चुल is also the substitute. As चुल्लः ॥

Note :—These words apply to the 'eye' also, as चिल्ले, पिल्ले, चुल्ले "sore-eyes." They apply to 'person' also.

१८३५ । उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः । ५ । २ । ३४ ॥

संज्ञायामित्यनुवर्तते । पर्वतस्यासन्नं स्थलमुपत्यका । आरूढं स्थलमधित्यका ॥

1835. The affix tyakan (त्यक) comes after the words upa and adhi, in the sense of 'nearness' and 'elevation' respectively; the words so formed being Names

Thus उपत्यका = पर्वतस्यासन्नम् lowland, a land at the foot of the mountain, अधित्यका = पर्वतस्यारूढम् a table-land, high-land.

Note :—The rule VII. 3. 44 S. 463 does not apply here, so we do not get the forms उपत्यिका or अधित्यिका ॥

१८३६ । कर्मणि घटोऽठच् । ५ । २ । ३५ ॥

घटत इति घटः । पचाद्यच् । कर्मणि घटते कर्मठः पुरुषः ॥

1836. The affix aṭhach (अठ) comes after the word karma, in the seventh case in construction, in the sense of 'employing oneself zealously in it.'

The word घट means zealous work. It is formed from $\sqrt{\text{घट}}$ with the अच् of the PachAdi. Thus कर्मणि घटते = कर्मठः पुरुषः 'a clever, proficient person.'

१८३७ । तदस्य संजातं तारकादिभ्य इतच् । ५ । २ । ३६ ॥

तारकाः संजाता अस्य तारकितं नभः । आकृतिगणोऽयम् ॥

1837. The affix itach (इत) comes after the words târakâ &c. in the first case in construction, in the sense of 'that whereof this is observed'.

Thus तारकाः संजाता अस्य नभसः = तारकितं नभः 'a starry sky' i. e. a night in which stars are visible. पुष्पितो वृक्षः 'a tree in which flowers have grown'.

The तारकादि class is आकृतिगण ॥

1 तारका, 2 पुष्प, 3 कर्णक, 4 मञ्जरी*, 5 ऋजीष, 6 क्षण*, 7 सूत्र (सूत्रक), 8 मू
9 निष्क्रमण, 10 पुरीष, 11 उच्चार, 12 प्रचार 13 विचार, 14 कुड्मल, 15 कण्टक, 16 मुसल*,
मुकुल, 18 कुसुम, 19 कुतूहल, 20 स्तबक, 21 किसलय, 22 पल्लव, 23 खण्ड, 24 वेग, 25 निद्रा,
मुद्रा, 27 बुभुक्षा, 28 धेनुष्या, 29 पिपासा, 30 श्रद्धा, 31 अभ्र, 32 पुलक, 33 अङ्गारक, 34 वर्ण
35 द्रोह, 36 दोह, 37 सुख, 38 दुःख, 39 उत्कण्ठा (उत्कण्ठ), 40 भर, 41 व्याधि, 42 वर्मन्*,
व्रण*, 44 गौरव*, 45 शास्त्र, 46 तरङ्ग, 47 तिलक, 48 चन्द्रक (चन्द्र) 49 अन्धकार, 50
51 मुकुर, 52 हर्ष, 53 उत्कर्ष, 54 रण*, 55 कुवलय, 56 गर्ध, 57 क्षुध् (क्षुधा), 58 सीमन्त,
ज्वर, 60 गर*, 61 रोग, 62 रोमाञ्च, 63 पण्डा, 64 कज्जल, 65 तृष्*, 66 कोरक, 67 कल्लोल,
स्थपुट,* 69 फल, 70 कञ्चुक*, 71 शृङ्गार*, 72 अङ्कुर, 73 शैवल*, 74 बकुल*, 75 श्वभ्र*.
आराल*, 77 कलङ्क, 78 कर्दम, 79 कन्दल, 80 मूर्छा*, 81 अङ्गार, 82 हस्तक (हस्त), 83 प्रतिबिम्ब
84 विघ्नतन्त्र (विघ्न, तन्त्र)*, 85 प्रत्यय*, 86 दीक्षा*, 87 गर्ज, 88 गर्भादप्राणिनि (गर्भिता, सस्य
but गर्भिणी गौः), 89 सन्ध्या, 90 स्तबक 91 कर, 92 आन्दोल, 93 गोर, 94 राग ॥

१८३८ । प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः । ५ । २ । ३७ ॥

तदस्येत्यनुवर्तते । ऊरू प्रमाणमस्य ऊरुद्वयसम् । ऊरुदघ्नम् । ऊरुमात्रम् ॥ प्रमाणे लः * ॥ शम
वितस्तिः । वितस्तिः ॥ द्विगोर्नित्यम् * ॥ द्वौ शमौ प्रमाणमस्य द्विशमम् ॥ प्रमाणपरिमाणाभ्यां सङ्ख्यायाश्च
संशये मात्रज्वक्तव्यः * ॥ शममात्रम् । प्रस्थमात्रम् । पञ्चमात्रम् । वत्वन्तात्स्वार्थे द्वयसज्मात्रचौ बहुलम्
तावदेव तावद्द्वयसम् । तावन्मात्रम् ॥

1838 The affixes dvayasach (द्वयस) daghnach (दघ्न
and mâtrach (मात्र), come in denoting "that whereof this
the lineal measure" after a word in first case in constructio

The word तदस्य is understood here. Thus ऊरुः प्रमाणमस्य=ऊरुद्वयस
ऊरुदघ्नम्, ऊरुमात्रम् 'as high as the thigh'.

Note —As ऊरुद्वयसमुदकम् 'water reaching upto the thigh'. According
some the first and the second affixes (*dvayasa* and *daghna*) come in denoting
measure of altitudes and depths, and not horizontal measures. The affix मात्रच् con
in a general sense also As प्रस्थमात्रम् 'a cubit long'.

Vârt·—The affixes denoting lineal measure are elided after wor
which are themselves recognised as standards of measure. Thus शमः प्रमाणम
=शमः 'that which is śama (a hand) in length'. Similarly दिष्टिः, वितस्तिः ॥

Note:—The affix mâtra only is elided, the other two affixes are never applie
to these words.

Vârt:—The elision is invariable after a Dvigu. As द्वौ शमौ प्रमाणम
=द्विशमम् ॥

Note.—Why do we say "invariable"? The elision will take place ev
where there is doubt द्वे दिष्टी स्यातां वा न वा=द्विदिष्टि ॥

Vârt·—The affix मात्रच् comes after words denoting lineal measu
and mass measure, and after a numeral, even when there is doubt.

शममात्रम् = शमः प्रमाणमस्य स्यात्र वा, प्रस्थमात्रम्, पंचमात्रम् ॥ An exception to this is contained in the 2nd Vârtika, where mâtra is elided in Dvigu compounds, owing to the word नित्य being used there.

Vârt :– The affixes द्वयसच् and मात्रच् come without changing the sense, diversely after a word ending in वतु; as तावद्द्वयसम्, = तत् परिमाणमस्य धान्यादिस्तावत् तावन्मात्रम् &c.

१८३९ । पुरुषहस्तिभ्यामण् च । ५ । २ । ३८ ॥

पुरुषः प्रमाणमस्य पौरुषम् । पुरुषद्वयसम् । हास्तिनम् । हस्तिद्वयसम् ॥

1839. The affix aṇ also, as well dvayasach &c, comes after the words purusha and hasti, in the first case in construction in the sense of 'that whereof this is the lineal measure.'

The phrase तदस्य प्रमाणं is understood here. By च the affixes द्वयसच् &c are drawn in. Thus पुरुषः प्रमाणमस्य = पौरुषम्, पुरुषद्वयसम्, पुरुषदघ्नम्, पुरुषमात्रम्, हस्तिद्वयसम्, हस्तिदघ्नम्, हस्तिमात्रम्, हास्तिनम् ॥

Note :—The affix is always elided after a Dvigu. As द्विपुरुषमुदकम्, त्रिपुरुषम्, द्विहस्ति, त्रिहस्ति, द्विपुरुषी, त्रिपुरुषी, द्विहस्तिनी, त्रिहस्तिनी ॥

१८४० । यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप् । ५ । २ । ३९ ॥

यत्परिमाणमस्य यावान् । तावान् । एतावान् ॥

1840. The affix vatup (वत्) comes after the words yad, tad, and etad, being in the first case in construction, in signifying "that whereof this is the measure of volume".

The phrase तदस्य is understood here. As यत् परिमाणमस्य = यावान् । This form is thus evolved; यत् + वतुप् = यावत् (the ti अत् being replaced by आ by VI. 3. 91) = यावनत् (the नुम् being added by VII. 1. 70) = यावान्त् (the अ being lengthened by VI. 4. 41); the vibhakti सु being elided by VI. 1. 68, S. 252, and त् being elided by VIII. 2. 23 we get finally यावान्, तावान्, एतावान् ॥

१८४१ । किमिदम्भ्यां वो घः । ५ । २ । ४० ॥

आभ्यां वतुप्स्याद्वस्य च घः । कियान् । इयान् ॥

1841. After the words kim and idam, घ (इय्) is substituted for the व् of vatup.

Thus किम् + वतुप् = की + घतुप् (VI. 3. 90) = क् + घतुप् (VI. 4. 148) = कियत् nom. कियान् . Similarly इयत् nom, इयान् ॥

१८४२ । किमः संख्यापरिमाणे डति च । ५ । २ । ४१ ॥

न्याद्वतुप् । तस्य च वस्य घः स्यात् । का संख्या येषां ते कति । कियन्तः ॥

1842 The affix dati (अति with the elision of इम) as well as the affix vatup comes after the word किम, in the first case in construction, in the sense of 'numerical quantity'.

The च introduces the affix वतुप् which is changed into घतुप् (इयत्) म The word संख्यापरिमाणे means संख्यायाः परिमाणं i e संख्यापरिच्छेदे making estimate by numbers As का संख्या परिमाणमेषां ब्राह्मणानां = कति ब्राह्मणाः or कियन्तो ब्राह्मणाः how many Brahmanas in number do you estimate these This always comes in the plural

१८४३ । संख्याया अवयवे तयप् । ५ । २ । ४२ ॥

पञ्च अवयवा अस्य पञ्चतयं दारु ॥

1843 The affix tayap (तय) comes after a numeral, in the sense of "that whereof the parts are so many".

The word तस्य is understood here Thus पञ्च अवयवा अस्य = पञ्चतयम् having five parts The part being connected with the whole, the force of the affix is to denote the whole

१८४४ । द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा । ५ । २ । ४३ ॥

द्वयम् । द्वितयम् । त्रयम् । त्रितयम् ॥

1844 The affix ayach (अयच्) is optionally the substitute of tayap, after words dvi and tri

As द्वाववयवावस्य = द्वयम्, or द्वितयम्, त्रयम् or त्रितयम् 'a couple' 'a triad' (VI 4. 148)

१८४५ । उभादुदात्तो नित्यम् । ५ । २ । ४४ ॥

उभशब्दात्तयपोऽयच् स्यात् स चाद्युदात्तः । उभयम् ॥

1845 After the word udha, ayach is always the substitute for tayap, having the acute (udātta) accent on its first syllable

Note:—The affix अयच् having indicatory च् takes the acute accent on the final syllable (VI 1 163 S 3710) i e on य the special mention of udātta in the sūtra shows that the accent should be on a syllable which would otherwise not have taken it i e the first syllable i e उ for had this not been the meaning, there was no necessity of using the word udātta in the sūtra

If उभ is a Sankhyā word (I 1 23 S 258), in the *classical sense* it would have taken तयप् the present sūtra ordains अयच् instead as a substitute always If it is not a Sankhyā, then we should first ordain तयप् after it by the process of splitting the sūtra V 2 42 into two, thus संख्याया तयप् अवयवे तयप् and then replace तयप् by अयच् ॥

Thus उभौ अवयवौ अस्य = उभयम् ॥ उभये देवमनुष्याः, उभयो मणिः ॥

१८४६ । तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ताड्डः । ५ । २ । ४५ ॥

एकादश अधिका अस्मिन्नेकादशम् ॥ शतसहस्रयोरेवेष्यते * ॥ नेह एकादश अधिका अस्यां विंशतौ ॥ प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः समानजातीयत्व एवेष्यते * ॥ नेह । एकादश माषा अधिका अस्मिन् सुवर्णशते ॥

1846. The affix ḍa (अ with the elision of अन् of the base), comes after a Numeral ending in daśan, being in the first case in construction, in the sense of "this is surplus in it".

Thus एकादश अधिका अस्मिन् शते = एकादशं शतं "hundred + eleven". So, also, एकादशं सहस्रं ॥

Ishti :—This applies only after शत and सहस्र, therefore, it does not apply here :—एकादशाधिका अस्यां विंशतौ ॥

Ishti :—This rule applies when both words denote a thing of the same denomination. As एकादश कार्षापणा अधिका अस्मिन् कार्षापण शते = एकादशं कार्षापणशतं ॥ But not here :—एकादश माषा अधिका अस्मिन् सुवर्णशते ॥

Note :—The word इति in the sûtra is for clearness. The rule applies to शतसहस्रं also, as एकादशं शतसहस्रं which may mean either (1) एकादश शतान्यधिकान्यस्मिन् or (2) एकादश सहस्राण्यधिकान्यस्मिन् ॥

१८४७ । शदन्तविंशतेश्च । ५ । २ । ४६ ॥

डः स्यादुक्तेऽर्थे । त्रिंशदधिका अस्मिन् त्रिंशं शतम् । विंशम् ॥

1847. The affix ḍa comes in the sense of "this is surplus in it", after a Numeral ending in शत् and after विंशति ; with the elision of अत् and अति ॥

The indicatory ड् causes elision of टि portion VI. 4. 142: S. 844. Thus त्रिंशदधिका अस्मिञ्छते = त्रिंशं शतं

Note :—This rule applies to abstract Numerals. Hence not here, गोत्रिंशदधिका अस्मिन् गोशते ॥

So also after विंशतिः ; as विंशं शतं ॥

१८४८ । संख्याया गुणस्य निमाने मयट् । ५ । २ । ४७ ॥

भागस्य मूल्ये वर्तमानात्प्रथमान्तात्संख्यावाचिनः षष्ठ्यर्थे मयट् स्यात् । यवानां द्वौ भागौ निमानमस्योदश्विद्भागस्य द्विमयमुदश्विद्यवानाम् । गुणस्येति किम् । द्वौ व्रीहियवौ निमानमस्योदश्वितः । निमाने किम् । द्वौ गुणौ क्षीरस्य एकस्तैलस्य द्विगुणं क्षीरं पच्यते तैलेन ॥

1848 The affix mayaṭ (मय with feminine in ङीप्) comes after a Numeral in denoting a thing given in exchange in the sense of "containing so many times more of something" or "the price of a portion of this is so many equal portions of the other".

The word गुणस्य from V 2 36 should be read in this The sense of the aphorism is "after a Numeral in the first case in construction (तद्) with the force of a genitive (अस्य), comes the affix मयट्, when the word in the first case in construction denotes the value (निमान) of a portion (गुण) The word गुण means भाग or "portion", and निमान means 'price'. In comparing the quality of one thing with another, निमान is the value or price Thus यवानां द्वौ भागौ निमानमस्योदश्विद्भागस्य = द्विमयमुदश्विद्यवानाम् 'two parts of Yava is the price of one part of Udaśvit". Similarly त्रिमयम्, चतुर्मयम्, lit. "Udaśvit is द्विमय or 'two times' the value of yava".

Note —The word गुणस्य is in the singular number The comparison must therefore, be made with *one* portion of a thing, with the several portions of the other The ratio must be x 1, but never x 2, *or* x 3 *&c* *Therefore* the rule does not apply here, द्वौ भागौ यवानां त्रय उदश्वितः ॥ The x also must be more than one The rule therefore does not apply here एको भागो निमानमस्य ॥

The word गुण denotes an integral number, therefore the rule will not apply to fraction As द्वौ भागौ यवानामध्यर्द्ध उदश्वित ॥

The affix also comes in the sense of purchasing or the comparative value of a thing, i e in denoting the thing received in exchange (निमेय) As उदश्वितो द्वौ भागौ निमयमस्य यवभागस्य = द्विमया, as द्विमया यवा उदश्वित = 'उदश्वितो द्वैः गुणा निमेयो येषामेकगुणानां यवाना the exchange value of Udaśvita is twice as much as that of a Yava' The word निमान means the thing *given* in exchange, and निमेय the thing *received* in exchange Both words are reciprocal and are terms of barter or exchange, but they do not apply to sales or purchases for coins

Why do we say गुणस्य 'of a portion'? Observe द्वौ व्रीहियवौ निमानमस्या उश्वित ॥ Here being no comparision of ratios, there is no affixing

Why do we say निमाने "in denoting the thing given in exchange"? Observe द्वौ गुणौ क्षीरस्य एकस्तैलस्य = द्विगुण पच्यते तैल क्षीरेण 'one part of oil cooks or absorbs as much as two parts of milk' Here the sense is that of 'cooking' and not of purchasing

Note —In short मयट् has the meaning of 'time or fold'. As द्विमय "two time", the word qualifying sometime the निमान sometime the निमेय, e g द्विमयमुदश्वित यवानां 'Udasvit is two times or two-fold or Yava in value', *or* द्विमया यवा उदश्वित 'two-times Yava are equal to one Udasvit'

१८४९ । तस्य पूरणे डट् । ५ । २ । ४८ ॥

एकादशानां पूरण एकादश ॥

1849 The affix ḍaṭ (अ, causing the elision of the last vowel with the consonant following it) comes after a Numeral in the sixth case in construction, when the sense is "making full this number".

That by which a thing is completed is called पूरण ॥ Thus एकादशानां पूरणः = एकादशः the "eleventh" (i. e. the one which, added to ten, completes the eleven).

Note:—By this affix, ordinals are formed. The rule therefore, does not apply to a case like this:—पंचानां युष्टिकानां पूरणो घटः ॥

१८५० । नान्तादसंख्यादेर्मट् । ५ । २ । ४९ ॥

डटो मडागमः स्यात् । पञ्चानां पूरणः पञ्चमः । नान्तात्किम् । विंशः । असंख्यादेः किम् । एकादशः ॥

1850. The augment maṭ (म) comes before डट्, in the above sense, after a Numeral which ends in न्, when no other Numeral precedes it.

Thus पंचमः 'fifth' (the completer of the five). Why do we say 'ending in न्' Observe विंशतेः पूरणः = विंशः 'twentieth'. Why do we say 'not preceded by a Numeral'? Observe एकादशानां पूरणः = एकादशः ॥

१८५१ । षट्कतिकतिपयचतुरां थुक् । ५ । २ । ५१ ॥

एषां थुगागमः स्याड्डटि । षण्णां पूरणः षष्ठः । कतिथः । कतिपयशब्दस्यासंख्यात्वेऽप्यत एव ज्ञापकाड्डट् । कतिपयथः । चतुर्थः ॥ चतुरश्छयतावाद्यक्षरलोपश्च * ॥ तुरीयः । तुर्यः ॥

1851. When ḍaṭ follows, थुक् is the augment of the words shaṭ, kati; katipaya and chatur.

The डट् is to be read into this sûtra, and it should be changed into locative, as डटि 'when ḍaṭ follows'. The word कतिपय is not a Numeral, it takes डट् by force of this sûtra. Thus षण्णां पूरणो = षष्ठः 'sixth'. कतिथः 'the which in order'? कतिपयथः 'the one in order after several', चतुर्थः 'the fourth'.

Vart:—The affixes छ (ईय) and यत् come after चतुर् and there is elision of the first letter. As तुरीयः or तुर्यः ॥

Note:—In this and the two following sûtras, the action of the ड् of डट् vanishes when an augment is added.

१८५२ । बहुपूगगणसङ्घस्य तिथुक् । ५ । २ । ५२ ॥

डटीत्येव । पूगसङ्घयोरसंख्यात्वेऽप्यत एव डट् । बहुतिथः । इत्यादि ॥

1852. When ḍaṭ follows, तिथुक् is the augment of the words bahu, pûga, gaṇa, and saṅgha.

The word डटि is understood here also. The words पूग and संघ are not Numerals; they take the affix डट् by virtue of this sûtra. Thus बहूनां पूरणो = बहुतिथः, पूगतिथः, गणतिथः, and संघतिथः &c.

१८५३ । वतोरिथुक् । ५ । २ । ५३ ॥

डटीत्येव । यावतिथः ॥

1853. When ḍaṭ follows, इथुक् is the augment of a stem ending in vatu

The word डटि is understood here also The words ending in वतु are Numerals (I 1 23 S 258) and they will take डट् by V. 2 48, the present sûtra declares the augment. Thus यावतां पूरणो = यावतिथ ॥

१८५४ । द्वेस्तीयः । ५ । २ । ५४ ॥

डटोऽपवादः । द्वयोः पूरणो द्वितीय ॥

1854. The affix तीय comes in the sense of 'completer thereof', after the word dvi.

This debars डट् ॥ Thus द्वयोः पूरणो = द्वितीय 'the second'—that which completes the two

१८५५ । त्रेः सम्प्रसारणं च । ५ । २ । ५५ ॥

तृतीय ॥

1855. The affix tîya comes in the sense of 'completer thereof,' after the word tri; and there is samprasâraṇa (vocalisation) of the stem

The substitution of a vowel for a semi vowel is samprasârana (I 1. 45) Thus त्रि + तीय = तृ + इ + तीय = तृतीय (VI 1. 108, the इ of त्रि assumes the form of the prior letter ऋ which is substituted for र्)

Note —In तृतीय the ऋ is not lengthened by VI 4 2 because that rule applies to the lengthening of the अण् letters only, this word being read into VI. 4 2, by anuvṛitti from VI 3 111 S 174 The pratyâhara अण् is formed by the first ण् and means the letters अ इ and उ ॥

१८५६ । विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम् । ५ । २ । ५६ ॥

एभ्यो डटस्तमडागमो वा स्यात् । विंशतितम । विंश । एकविंशतितम एकविंश ॥

1856 After the words viṃśati &c, tamaṭ (तम with fem. in ङीप्) is optionally the augment of ḍaṭ.

This rule falling under the jurisdiction of डट् we must read the word डट् into this sûtra, as the affix to which the augment तमट् is added Thus विंशतेः पूरण = विंशतितम or विंश 'twentieth' एकविंशतितम or एकविंश ; त्रिंशत्तम or त्रिंश त्रिंशत्तम or त्रिंश एकत्रिंशत्तम or एकत्रिंश ॥

Note :—In the case of मट् and तमट् there will be no difference whatever whether we take them as affixes or as augments Thus पञ्चन् + मट् = पञ्च + मट् (VI 4. 144) = पञ्चम ॥

१८५७ । नित्यं शतादिमासार्धमाससंवत्सराच्च । ५ । २ । ५७ ॥

शतस्य पूरण शततम । एकशततम । मासादिति षष्ठ डट् । मासतम ॥

1857. Always after the words śata &c, and after mâsa, ardha-mâsa and sam-vatsar, tamaṭ is the augment of ḍaṭ.

The words शतादय are numerals. The words मास &c. are not numerals; they would not have taken डट् but by the implication of this sûtra. Thus शतस्य पूरणः शततमः 'hundredth; सहस्रतमः। Similarly मासस्य पूरणः = मासतमोदिवसः the last day of the month; अर्द्धमासतमः। संवत्सरतमः॥

Note:—By the next sûtra the words शत &c, would have taken तमट्; but the scope of that sûtra is confined to numerals not preceded by another numeral. There is no such restriction here. Hence we have एकशततमः। द्विशततमः॥

१८५८। षष्ठ्यादेश्चाऽसंख्यादेः। ५। २। ५८॥

षष्ठितमः। संख्यादेस्तु विंशत्यादिभ्य इति विकल्प एव। एकषष्टः। एकषष्टितमः॥

1158. After the words shashhṭi &c. when no other Numeral precedes them; tamaṭ is always the augment of ḍaṭ.

By sûtra V. 2. 56, the augment was optional, this makes it compulsory. Thus षष्टितमः

Why do we say "when not preceded by a Numeral"? Observe एकषष्टः एकषष्टितमः, एकसप्ततः or एकसप्ततितमः॥ Here V, 2. 56. S. 1856 applies also.

१८५९। मतौ छः सूक्तसाम्नोः। ५। २। ५९॥

मत्वर्थे छः स्यात्। अच्छावाकशब्दोऽस्मिन्नस्ति अच्छावाकीयं सूक्तम्। वारवन्तीयं साम॥

1859. When a Sûkta or a Sâman is to be expressed, the affix Chha (ईय) comes after a prâtipadika (nominal-stem), in the sense of the affix matup (V. 2. 94).

The word मतौ means 'in the sense of मतुप् affix.' The sense of मतुप् is "whose is it or in whom it is". Thus अच्छावाक् शब्दोऽस्मिन् = अच्छावाकीयम् सूक्तम्। मित्रावरुणीयम् साम, वारवन्तीयम् साम॥

Note:—The affix comes after a collocation of words, as अस्यवामीयं 'the Sûkta containing the words अस्य वाम' e. g. Rig Veda Mandala I. sûkta 164. Here the words अस्य वामस्य are considered as a Nominal Stem. So also कयाशुभीयम्॥

१८६०। अध्यायानुवाकयोर्लुक्। ५। २। ६०॥

मत्वर्थस्य छस्य। अत एव ज्ञापकात्तत्र छः। विधानसामर्थ्याच्च विकल्पेन लुक्। गर्दभाण्डः। गर्दभाण्डीयः॥

1860. When an Adhyâya or an Anuvâka is to be expressed, there is (optionally) luk-elision of the affix Chha having the above sense of matup.

This sūtra indicates by implication (ज्ञापक), that the affix छ con after a nominal stem, to denote an Adhyāya or an Anuvāka According Pātanjali the elision is optional, by the very fact of the rule enunciat the elision of the affix According to Kaiyyata, as this sūtra is not plac in the section of matup affixes which was the proper place for it from enunciation here we can infer that the elision is optional Thus गर्दभाण्ड शब्दः स्मिन्नस्ति = गर्दभाण्डोऽध्याय अनुवाको वा ॥ In the alternative, गर्दभाण्डीय ॥

१८६१ । विमुक्तादिभ्योऽण् । ५ । २ । ६१ ॥

मत्वर्थेऽण् स्यादध्यायानुवाकयो । विमुक्त शब्दोऽस्मिन्नस्ति वैमुक्त । दैवासुर ॥

1861 The affix an comes in the sense of matu when an Adhyāya or an Anuvāka is to be expressed aft the words vimukta &c.

Thus विमुक्तशब्दोऽस्मिन्नस्ति = वैमुक्तोऽध्यायोऽनुवाको वा ॥ So also दैवासुर

1 विमुक्त 2 देवासुर 3 रक्षोऽसुर 4 उपसद् 5 सुवर्ण (सुपर्ण) 6 परिसारक (परिसारक सदसत् 8 वसु 9 मरुत् मरुत्वत् 10 पत्नीवत् 11 वसुमत् 12 महीयत्व (महीयल) 13 सत्वत् बर्हवत्* 15 दशार्ण 16 दशाह 17 वयस् (दशार्हवयस्) 18 हविर्धान 19 पतत्रिन् (पतत्रि) महित्री 21 अस्यहत्य 22 सोमापूषन् 23 इडा 24 अग्नाविष्णु (विष्णु), 25 उर्वशी, 26 वृ (वृत्रहति) 27 मित्री 28 सोम 29 हेतु ॥

१८६२ । गोषदादिभ्यो वुन् । ५ । २ । ६२ ॥

मत्वर्थेऽध्यायानुवाकयो । गोषदक । इषेत्वक ॥

1862 *After the* nominal stems *goshada &c,* the is the affix vun (अक) in the sense of matup, when an Adhyāy or an Anuvāka is to be expressed

Thus गोषदशब्दोऽस्मिन्नस्ति = गोषदकोऽध्यायोऽनुवाको वा ॥ इषेत्वक, मातरिश्वका Another reading is गोषद् the final consonant being mute

1 गोषद् (गोषद) 2 इषेत्वा (त्वा) 3 मातरिश्वन् 4 देवस्यत्वा 5 देवीराप 6 कृष्णोऽस्य रोष 7 देवीं (देवी) धिय धिया (धियम्) 8 रक्षोहण 9 युञ्जान 10 अञ्जन 11 प्रभूत 12 प्र 13 कृशानु (दशान), 14 सहस्रशीर्षा 15 वातस्य ते 16 कुशाश्व 17 स्वाहामाण 18 प्रतन (?)

१८६३ । तत्र कुशल पथ । ५ । २ । ६३ ॥

वुन् स्यात् । पथि कुशल पथक ॥

1863. The affix vun comes, after the word pathi being in the seventh case in costruction, when the sense "versed therein or skilled therein"

Thus पथि कुशल = पथक, (पथिन् + वुन् = पथ् + वुन् VI 4 144 = पथ् + अ VII 1 1)

१८६४ । आकर्षादिभ्यः कन् । ५ । २ । ६४ ॥

आकर्षे कुशल आकर्षकः । आकर्षादिभ्य इति रेफरहितो सुपयः पाठः । आकर्षो निकषोपलः ॥

1864. The affix kan (क) comes in the sense of 'versed therein, skilled therein', after the nominal stems âkarsha &c, being in the seventh case in construction.

Thus, आकर्षेकुशलः = आकर्षकः, त्सरुकः । The best texts have आकषः (Bohtlingk)

1 आकर्ष (आकष), 2 त्सरु, 3 पिशाच (पिपासा), 4 पिचण्ड, 5 अशनि, 6 अश्मन्, 7 निचय (विचय), 8 चय 9 विजय, 10 जय, 11 आचय, 12 नय 13 पाद (निपाद), 14 दीप, 15 ह्रद, 16 ह्राद, 17 ह्लाद, 18 गद्गद, 19 शकुनि, 20 अय, ॥

१८६५ । धनहिरण्यात्कामे । ५ । २ । ६५ ॥

काम इच्छा । धने कामो धनको देवदत्तस्य । हिरण्यकः ॥

1865. The affix kan comes, after the words dhana and hiranya, being in 7th case in construction, in the sense of 'a desire thereafter.'

The word काम means 'desire, wish'. Thus धने कामः = धनको देवदत्तस्य ॥ So also हिरण्यकः ॥

१८६६ । स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते । ५ । २ । ६६ ॥

केशेषु प्रसितः केशकः । तद्रचनायां तत्पर इत्यर्थः ॥

1866. The affix kan comes after a word denoting a part of one's body, in the sense of 'who takes care of it, who bestows care upon it.'

The words तत्र and कन् are understood in this sútra. The word प्रसित means 'devoted to, intent upon, craving after'. Thus केशेषु प्रसितः = केशकः i. e. केशादिरचनायां प्रसक्त एवमुच्यते ॥

Note;—The स्वाङ्गेभ्यः is in the plural number, indicating that the affix comes even after a collective compound of Svânga terms. Thus दन्तौष्ठकः, केशनखकः ॥ See. II. 3. 44.

१८६७ । उदराट्ठगाद्यूने । ५ । २ । ६७ ॥

अविजिगीषौ ठक् स्यात् । कनोऽपवादः । क्षुधयात्यन्तपीडित उदरे प्रसित औदरिकः । आद्यूने किम् । उदरकः । उदरपरिमार्जनादौ प्रसक्त इत्यर्थः ॥

1867. The affix ṭhan (इक) comes in the sense of 'voracious' after the word udara.

This debars the affix कन ॥

Adyûna = not desiring to conquer; उत्कर्षेच्छारहितः see VIII. 2. 49. S. 3028 for the formation of this word from the root div.

Note —The translation given above is according to Dr Bohtlingk According to the Kāsikā the anuvritti of प्रसित is also read into this sūtra The meaning then would be 'thak comes after the word udara in the seventh case in construction, in the sense of 'who is devoted therein, when the word so formed means voracious'

A person who is very much distressed by hunger is so called, उदरसि जिगीषुर्भोज्यः । Thus उदरे प्रसित = औदरिकः (i e. आद्यूनः)

Why do we say when it means 'voracious,? Observe उदरकः 'abdominal'

१८६८ । सस्येन परिजातः । ५ । २ । ६८ ॥

कन् स्यर्थे नतु ठक् । सस्यशब्दो गुणवाची नतु धान्यवाची । शस्येनेति पाठान्तरम् । सस्येन गुणेन परिजातः सस्यकः साधुः ॥

1868 The affix kan (क) comes after the word sasya being in the third case in construction, when the sense is "to supply richly with it".

The anuvritti of कन्, not of ठक्, is to be read here The word सस्य means good quality' and not 'corn', Another reading is शस्य The word परि means 'all, every where' That which is full of (परिजात) good qualities (सस्य) in which there is no defect that is the signification here Thus सस्येन परिजात = सस्यकः शालिः 'a rice, above all praise', सस्यकः साधुः 'a good man, not equalled by any

१८६९ । अंशं हारी । ५ । २ । ६९ ॥

हारीत्यावश्यके णिनिः । अत एव तद्योगे षष्ठी न । अंशको दायादः ॥

1869. The affix kan comes after the word ansa 'a share' in the second case in construction, the sense being 'who must take that'

The word अंश is used in the accusative in the aphorism showing that the construction must be accusative The word हारिन्, nom हारी is *formed by adding णिनि to the root हृ the force of the affix being* that of "must, or necessity' See III 3 170 S 3311 The word हारिन् will govern accusative and not genitive (II 3 70 S 628)

Thus अंशं हारी = अंशकः 'an heir, i e who is entitled to take a share at partition i e a दायाद । अंशकः पुत्रः ॥

१८७० । तन्त्रादचिरापहृते । ५ । २ । ७० ॥

तन्त्रकः पटः । प्रत्यग्र इत्यर्थः ॥

1870 The affix Kan comes after the word tantra 'a loom or a shuttle,' in the sense of "taken off therefrom not long ago or shortly before"

The word तन्त्र must be in the fifth case in construction, by the very fact of its being so employed in the sûtra. The word अचिर means 'short time, not long' अपहृत means "taken off". Thus तन्त्रादचिरापहृतः = तन्त्रकः 'a cloth just taken off the loom or from which the shuttle has just been taken off.' i. e. an unbleached cloth. As तन्त्रकः पटः, तन्त्रकः प्रावारः 'a new mantle' = प्रत्यग्रः or नवः ॥

१८७१ । ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम् । ५ । २ । ७१ ॥

आयुधजीविनो ब्राह्मणा यस्मिन्देशे स ब्राह्मणकः । अल्पमन्नं यस्यां सा उष्णिका यवागूः । अन्नशब्दस्य उष्णादेशो निपात्यते ॥

1871. The words Brâhmaṇaka and ushṇika are anomalous, when they are Names.

Thus ब्राह्मणको देशः, उष्णिका यवागूः ॥ The affix कन् is added to ब्राह्मण with the force of 'a place where Brâhmaṇas who live by the profession of arms dwell'. Similarly उष्णिक means अल्पान्नाः ॥ The word अन्न is replaced by उष्ण by virtue of this sûtra.

१८७२ । शीतोष्णाभ्यां कारिणि । ५ । २ । ७२ ॥

शीतं करोतीति शीतकोऽलसः । उष्णं करोतीति उष्णकः शीघ्रकारी ॥

1872. The affix kan comes after the words śîta and ushṇa, in the sense of 'who goes to work thus'.

The words शीत and उष्ण being used as adverbs will be in accusative construction. As शीतं करोति 'who goes to work coldly' i. e. a lazy man = शीतकः = अलसः, जडः ॥ Similarly उष्णकः = शीघ्रकारी, दक्षः 'who goes to work hotly'.

१८७३ । अधिकम् । ५ । २ । ७३ ॥

अध्यारूढशब्दात्कन् उत्तरपदलोपश्च ॥

1873. The word adhika is anomalous.

The word अधिकः meaning 'more', is formed by adding कन् to the word अध्यारूढ; there being elision of the second term before the affix. Thus अधिको द्रोणः खार्याम् or अधिको द्रोणः खार्याः "a Droṇa is superior to Khârî" अधिका खारी द्रोणेन "a Khârî is inferior to Droṇa". The word अध्यारूढ governs nominative or accusative indifferently.

Note:—Thus अध्यारूढो द्रोणः खारी ॥ Similarly अधिक would have governed the accusative also. But Pâṇini uses the ablative and locative after adhika, as in II. 3. 9. S. 645 and V. 2. 45. S. 1846 and thus we learn that it governs the ablative and locative. This is the case when adhyâruḍha is an active participle. But when it is a passive participle, as it may also be by III. 4. 72. S. 3086, then as the participle denotes the object, it will take the first case in construction. In that case, there will not be the ablative or the locative.

१८७४। अनुकाभिकाभीकः कमिता। ५। २। ७४॥

अन्वभिभ्यां कन्। अभेः पाक्षिको दीर्घश्च। अनुकामयते अनुकः। अभिकामयते अभिकः। अभीकः॥

1874. The words anuka, abhika and abhika are anomalously formed by adding कन् to anu and abhi, the meaning 'being at liberty to do or being fond of'.

Thus अनुकामयते = अनुक 'desirous, libidinous'. अभिकामयते = अभिक or अभीक 'a lover, voluptuous person'. These are formed by adding कन् to अनु and अभि॥ In one case the short इ of abhi is lengthened.

१८७५। पार्श्वेनान्विच्छति। ५। २। ७५॥

अनृजुरुपायः पार्श्वं तेनान्विच्छति पार्श्वकः॥

1875 The affix kan comes after the word pârśva, in the third-case in construction, signifying "who strives to gain something by that".

The word पार्श्वम् means 'a fraudulent or crooked expedient' One who endeavours to obtain anything by fraud is called पार्श्वक 'a cheat, a juggler, a partisan'. पार्श्व = a rib, a crooked thing; as पार्श्वक = मायाविन्, कौसृतिक, जालिक &c.

१८७६। अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठञौ। ५। २। ७६॥

तीक्ष्ण उपायोऽयःशूलं तेनान्विच्छति आयःशूलिकः। साहसिकः। दण्डाजिनं दम्भः। तेनान्विच्छति दाण्डाजिनिकः॥

1876. The affixes thak and thañ come respectively after ayahśûla and dandâjina, in the same sense of "who strives to gain something by that".

The word अन्विच्छति is understood here also The word आय शूल means 'a violent proceeding'. Who seeks to obtain anything by violent means is called आय शूलिक = साहसिक॥ The word दण्डाजिन् means 'staff (danda) and hide (ajina)' i. e. outer badges of devotion or hypocrisy Who seeks to gain something by hypocrisy and deceit is called दाण्डाजिनिक = दाम्भिक॥

१८७७। तावतिथं ग्रहणमिति लुग्वा। ५। २। ७७॥

कन् स्यात्पूरणप्रत्ययस्य च लुग्वा। द्वितीयकं द्विकं वा ग्रहणं देवदत्तस्य। द्वितीयेन रूपेण ग्रहणमित्यर्थः। तावतिथेन गृह्णातीति कन्वक्तव्यो नित्यं च लुक्॥ षष्ठेन रूपेण गृह्णाति षट्को देवदत्तः। पञ्चकः॥

1877. The affix kan is added to an ordinal number, in the sense of "acquiring a subject after so many attempts";

and there is optionally the elision of the affix denoting the ordinal number.

The word तावतिथं (V. 2. 53 S. 1853) stands here as a type of all words ending in affixes denoting पूरण i. e. ordinals. The word ग्रहण means 'acquired or learned hereby'. This qualifies the base. Thus द्वितीयेन रूपेण ग्रन्थं गृह्णाति = द्विकं ग्रहणम् or द्वितीयकं ग्रहणम् 'the acquisition of the knowledge or book by the second time' i. e. "successful mastery by the second time". So also त्रिकं or त्रितीयकम्, चतुष्कम् or चतुर्थकम् ॥

Vârt:—When the word, formed by the affix kan, means the *person* who acquires after so many times, then the elision of the पूरण affix is compulsory and not optional. Thus षष्ठेन रूपेण ग्रन्थं गृह्णाति = षट्को देवदत्तः 'Devadatta who learns the book for the sixth time' i. e. 'who succeeds in learning the book at the sixth attempt'. Similarly पंचकः, चतुष्कः ॥. The word ग्रहण here is confined to books only and to nothing else.

१८७८। स एषां ग्रामणीः। ५। २। ७८॥

देवदत्तो मुख्यो येषां ते देवदत्तकाः। स्वकः। मत्कः॥

1878. The affix kan comes after a word in the first case in construction, with the force of a genitive case, when the sense is "he is their leader".

The word ग्रामणी means 'head-man, leader, spokes-man'. Thus देवदत्तो मुख्योऽस्य = देवदत्तकः ॥ So also स्वकः and मत्कः ॥

Note:—Why do we say 'when meaning a leader'? Witness देवदत्तः शत्रुरेषाम् ॥ Here there is no affixing.

१८७९। शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे। ५। २। ७९॥

शृङ्खलकः करभः॥

1879. The affix kan comes after the word śriṅkhala 'a clog', in the sense of "clog is its fetter", when the whole word means a young camel.

Thus शृंखलं बन्धनमस्य करभस्य = शृंखलकः ॥

Note:—The young ones of a camel are called करभ ॥ The wooden clogs put on their feet to prevent them from straying are called शृंखल ॥ Though the ropes &c are also used along with the clog, yet śriṅkhala being the principal object that takes away the freedom is called बन्धन or bond or fetter.

१८८०। उत्क उन्मनाः। ५। २। ८०॥

उद्गतमनस्कवृत्तेरुच्छब्दात्स्वार्थे कन्। उत्क उत्कण्ठितः॥

1880. The word utka is anomalous, meaning 'longing after, yearning'.

He whose mind anxiously desires or yearns after a thing is called उन्मनाः ॥ The word उत्कः is formed by adding कन् to the preposition उद् without changing the sense, in the sentence उद्गतमनस्कवृत्ति ॥ Thus उत्को देवदत्त उत्क प्रवासी = उत्सुकः or उत्कण्ठितः ॥

१८८१ । कालप्रयोजनाद्रोगे । ५ । २ । ८१ ॥

कालवाचकात्प्रयोजनवाचकाच्च कन् स्याद्रोगे । द्वितीयेऽहनि भवो द्वितीयको ज्वरः । प्रयोजनं कारणं रोगस्य फलं वा । विषपुष्पैर्जनितो विषपुष्पकः । उष्णं कार्यमस्य उष्णकः । रोगे किम् । द्वितीयो दिवसोऽस्य ॥

1881. The affix kan comes after a word expressing a time, or a cause or effect (of the diseased), when an illness is denoted

The word काल means 'days' &c, and प्रयोजन means 'the cause (of disease) or its effect' Thus द्वितीयेऽह्नि भव = द्वितीयको ज्वर 'the fever which comes on the second day' Similarly after a word denoting प्रयोजन, as, विषपुष्पैर्जनित = विषपुष्पको ज्वर 'a fever caused by poisonous flowers' So also काशपुष्पक ॥ So also उष्ण कार्यमस्य = उष्णक 'a fever producing heat' Why do we say "when an illness is denoted'? When 'illness' is not meant, then there is no affixing, as, द्वितीयो दिवसोऽस्य ॥

Note—The word संज्ञा is to be read in to this sûtra from the next sûtra Therefore words द्वितीयक &c are Names

१८८२ । तदस्मिन्नन्नं प्राये संज्ञायाम् । ५ । २ । ८२ ॥

प्रथमान्तात्सप्तम्यर्थे कन् स्यात् यत्प्रथमान्तमन्नं चेत्प्रायविषयं तत् । गुडापूपा प्रायेणान्नमस्यां गुडापूपिका पौर्णमासी ॥ वटकेभ्य इनिर्वाच्यः * ॥ वटकिनी ॥

1882. The affix kan is added to a word denoting food, in the first case in construction, in the sense of "this is the principal food on this particular occasion", when the whole word so formed is a Name

Thus गुडापूपा प्रायेणान्नमस्यां पौर्णमास्यां = गुडापूपिका पौर्णमासी ' The Gûdâpûpikâ—Paurnamâsî i e that particular Full Moon day in which cakes of sugar form the principal accompaniment of food

Vârt—The affix इनि comes after वटक in the same sense As वटकिनी पौर्णमासी ॥

१८८३ । कुल्माषादञ् । ५ । २ । ८३ ॥

कुल्माषाः प्रायेणान्नमस्यां कौल्माषी ॥

1883. The affix añ comes after kulmâsha, in the same sense "this is the principal food on this particular occasion"—and the whole word is a Name.

The ञ् of अञ् is for the sake of causing Vṛiddhi and accent. Thus कुल्माषाः प्रायेणान्नमस्यां=कौल्माषी पौर्णमासी ॥

१८८४ । श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते । ५ । २ । ८४ ॥

श्रोत्रियः । वेत्यनुवृत्तेश्छान्दसः ॥

1884. The word śrotriyan is irregularly formed meaning 'who has studied the Chhandas'.

Note:—The न् in श्रोत्रियन् is for the sake of accent. As श्रोत्रियो ब्राह्मणः "a Brâhmaṇa learned in the Vedas". The word श्रोत्रिय is either a condensed expression for the full sentence छन्दोऽधीते, referring to no particular base or affix. Or the word छन्दस् is replaced by श्रोत्र, and then is added the affix घन् ॥ But how do you form then छान्दसः, in the sense of छन्दोऽधीते, by adding the affix अण् by IV. 2. 59 S. 1269? The present sûtra is optional, the word वा of V. 2. 77 S. 1877 being understood here: so that we have the form छान्दसः also. Some say that श्रोत्रिय applies only to that person who has not only studied the Vedas, but who acts upon its purport also, while छान्दस applies to a student in general; so one sûtra does not debar the other, as they apply to different objects.

१८८५ । श्राद्धमनेन भुक्तमिनिठनौ । ५ । २ । ८५ ॥

श्राद्धी । श्राद्धिकः ॥

1885. The affixes ini (इन्) and ṭhan come after the word śrâddha, in the sense of "this is eaten by him".

Thus श्राद्धं भुक्तमनेन=श्राद्धी or श्राद्धिकः "a person who has eaten obsequial food".

Note:—This relates to a person who eats on the day the Śrâddha ceremony takes place; and not at any other time nor who eats stale food of śrâddha. अद्य भुक्ते श्राद्धे श्वः श्राद्धिक इति माभूत् ॥ The word श्राद्ध originally means a certain ceremony, and is derived from the word श्रद्धा with the affix ण V. 2. 101. In a figurative sense, it here means the food taken at that ceremony.

१८८६ । पूर्वादिनिः । ५ । २ । ८६ ॥

पूर्वं कृतमनेन पूर्वी ॥

1886. The affix ini (इन्) comes after pûrva, in the sense of 'by whom something was done formerly'.

The word अनेनं of the last sûtra is understood here. But what is the verb of which अनेन is the agent. The भुक्त of the last sûtra is not to be read

into this sûtra Therefore we must supply some general verb such as 'doing &c to complete the sense. Thus पूर्वं यतमनेन = पूर्वी ॥ In fact पूर्विन् means ' by whom some thing was done &c, formerly

१८८७ । सपूर्वाच्च । ५ । २ । ८७ ॥

कृतपूर्वी ॥

1887 The affix ini comes after the word pûrva, also when another word precedes it, the sense being 'by whom something is done '

Thus कृतपूर्वी कटम् = पूर्वं कृतमनेन 'who formerly made' भुक्तपूर्वी ओदनम् ॥

Note —In these words first कृत and पूर्व are compounded by II 1 4, and then the affix is added These two sutras V 2 86 87 give rise to these two maxims यदनयता प्रातिपदिकस्य सञ्ज्ञाविधिर्नास्ति "that which cannot possibly be anything but a Pratipadika or Nominal stem, does, (contrary to I 1 72 S 26) not denote that which ends with it but it denotes only itself व्यपदेशिवद्भावोऽप्रातिपदिकेन ' The rule of vyapadesivad bhâva does not apply to a prâtipadika' That rule is embodied in the following paribhâsha—व्यपदेशिवदेकस्मिन्—"an operation which affects some thing on account of some special designation which for certain reasons attaches to the latter affects likewise that which stands alone and to which therefore, just because the reasons for it do not exist that special designation does not attach '

१८८८ । इष्टादिभ्यश्च । ५ । २ । ८८ ॥

इष्टमनेन इष्टी । अधीती ॥

1888 The affix ini comes after ishta &c in the sense of 'by him '.

Thus इष्टमनेन = इष्टी यज्ञे, पूर्ती श्राद्धे &c. ' who sacrificed , ' who performed a charitable act The words इष्टिन् पूर्तिन् &c. formed by इन् will govern locative instead of accusative See vârtika under II 3 36 So also अधीती ॥

1 इष्ट 2 पूर्त, 3 उपासादित (उपसादित) 4 निगदित 5 परिगदित * 6 परिवादित 7 निकथित 8 निषादित * 9 निपठित 10 सङ्कलित 11 परिकलित 12 संरक्षित 13 परिरक्षित 14 अर्चित 15 गणित*, 16 अवकीर्ण, 17 आयुक्त 18 गृहीत 19 आम्नात 20 श्रुत (आम्नातश्रुत) 21 अधीत 22 अवधान (?)* 23 आसेवित 24 अवधारित 25 अवकल्पित 26 निराकृत 27 उपकृत 28 उपाकृत 29 अनुयुक्त 30 अनुगणित 31 अनुपठित 32 व्याकुलित 33 परिकथित 34 सङ्कल्पित 35 विकलित 36 निपतित 37 पठित 38 पूजित 39 परिगणित, 40 उपगणित 41 पतित (?), 42 अपचारित 43 उपनत 44 निगृहीत 45 वावधित ॥

१८८९ । छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि । ५ । २ । ८९ ॥

भाषे तु परिपन्थिशब्दो न न्याय्य ॥

1889 In the Chhandas, the words paripanthin and pariparin are anomalously formed by this affix, and have the sense of 'an antagonist

Note :—The word पर्यवस्थातृ means 'an adversary, an antagonist'. Thus मा त्वा परिपरिणो विदन् मा त्वा परिपन्थिनो विदन् (Yaj. Ved. IV. 34.). These words are obsolete in the classical literature. See however Gita III. 34.

१८९० । अनुपद्यन्वेष्टा । ५ । २ । ९० ॥

अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी गवाम् ॥

1890. The word anupadin, formed anomalously by ini, denotes 'who goes after, who searches'.

Thus अनुपदी गवाम् "going after or searching the cows".

१८९१ । साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायाम् । ५ । २ । ९१ ॥

साक्षाद्द्रष्टा साक्षी ॥

1891. The affix ini comes after the word sákshát, in the sense of 'a spectator, looker on,' when the word so formed is a Name.

The word साक्षात् is an Indeclinable. The word संज्ञा is used in the aphorism to restrict the sense of the word. Thus साक्षात् द्रष्टा = साक्षी, 'an eye witness'.

Note :—In any transaction like loan, &c. three persons directly see the fact and may be called द्रष्टा viz. who gives, who takes, and another who merely looks on. By using the word संज्ञा the word साक्षिन् is restricted to the mere looker on, and not to the lender or borrower.

१८९२ । क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्यः । ५ । २ । ९२ ॥

क्षेत्रियो व्याधिः । शरीरान्तरे चिकित्स्यः । अप्रतिकार्य इत्यर्थः ॥

1892. The word kshetriyach (क्षेत्रीय) is anomalous, meaning "curable in another body" i. e. "not curable in this life".

The whole word is enunciated here in the sense of para-kshetre-chikitsya; or the word क्षेत्रीय, with acute on the last syllable, is formed by adding the affix घच् to the word परक्षेत्र, the force of the affix being 'curable therein' and the word पर is elided before this affix. Thus क्षेत्रियो व्याधिः 'incurable disease', i. e.—organic disease. The word परक्षेत्र means body assumed in the next reincarnation. The word क्षेत्रिय applies to an irremediable disease.

Note :—The word क्षेत्रियं means 'poison' also = यत् परक्षेत्रे परशरीरे संक्रमय्य चिकित्स्यते ॥ That which is to be removed from another's body where it has entered'. Or क्षेत्रिय means 'rank growth or grass', i. e. यानि तृणादीनि क्षेत्रे जातानि चिकित्स्यानि नाशयितव्यानि "that like grass &c. which grows in a para-kshetra or another's field i. e. a field set apart for grain &c. and not for grass, and which therefore must be weeded

out (chhitaya)" Or छेविद is an 'adulterer', i e परदारान् परस्य, तस्य छिद्रिकस्य निर्देश्य॥ These are all secondary meanings

१८९३। इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा। ५। २। ९३॥

इन्द्र आत्मा तस्य लिङ्गं करणेन कर्तुरनुमानात्। इतिशब्दः प्रकारार्थः। इन्द्रेणदुर्जयमिन्द्रियम्॥

1893. The word Indriyam, (having udâtta on the last), is anomalous, meaning an organ of sense, and so called, either because it is "the characteristic from which the existence of Indra is inferred", or 'it is seen by Indra', or 'it is created by Indra', or 'it is wished for by Indra', or 'it is given by Indra'.

The word इंद्रिय is a primitive word, meaning organs of sense, such as eyes &c Its derivation is obscure, if it is a derivative word at all In the latter alternative, it may be said to be formed by the affix घच् added after इन्द्र, in the sense of either 'a mark thereof' As इन्द्रस्य लिङ्गम्=इन्द्रियम्॥ The senses (indriyas) are so called because, Indra is Atma or soul, and it is inferred by the existence of the senses, eyes, ears &c So that these organs are the 'marks' or signs or linga of Indra because they being an instrument presuppose an agent, there being no instrument without an agent

Note —Or the senses (indriyas) are so called because they are '*seen or known* by Indra or Âtmâ' (इन्द्रेण दृष्ट =ज्ञात) The affix is here added to a word in the third case in construction The knowing or perceiving of the senses by the Self is an allusion to the following Śruti of the Aitareya Upanishad Chapter III verse 13, where the Self having created the physical body took a survey of it स एतमेव पुरुषं ब्रह्म ततममपश्यदिदमदर्शमिती, He beheld this Brahma, who dwells in the body, who pervades every where, and exclaimed— I have seen this' Or they are so called because they are *created* by Indra or Atmâ (इन्द्रेण सृष्ट) i e the senses are formed, according to the good and bad deeds of the Self Or they are so called because they are '*wished for*' by Indra or Self (इन्द्रेण जुष्ट सेवित) as they are the gate-ways of knowledge Or they are so called because they are '*given by*' Indra (इन्द्रेण दत्त) i e they are allotted to their respective objects by Indra e g the eye is given to perceive forms, the ear to perceive sounds and so on The word वा 'or' joins every one of the above

The word इति shows, that there may be other appropriate significations also As, इन्द्रेण दुर्जयम्=इन्द्रियम् 'senses'—difficult to be subdued by the Soul

१८९४। तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप्। ५। २। ९४॥

गावोऽस्यास्मिन्वा सन्ति गोमान्॥ भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने। संसर्गेऽस्तिविवक्षायां भवन्ति मतुबादयः॥

तान्तसान्तौ भसंज्ञौ स्तो मत्वर्थे प्रत्यये परे । वसो सम्प्रसारणम् । विदुष्मान् ॥
गुणवचनेभ्यो मतुपो लुगिष्ट * ॥ शुक्ला गुणोऽस्यास्ती शुक्ल पटः । कृष्णः ॥

1896 The word-form ending in तु or in स् is called Bha, when an affix with the force of matup ('whose is it,' 'or in whom it is' V 2 94) follows

The word Bha is understood in this sûtra Thus is the word विदुष्मान् (VI 4 131 S 435) By making these Bha, the operation of pada rule is barred

Vârt —The affix मतुप् is elided after words of quality (गुणवचन) as शुक्ला गुणोऽस्यास्ति = शुक्लः पटः ॥ कृष्ण श्वेत &c

१८९७ । मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः । ८ । २ । ९ ॥

मवर्णावर्णान्तान्मवर्णावर्णोपधायाश्च यवादिवर्जितात्परस्य मतोर्मस्य वः स्यात् । किंवान् । ज्ञानवान् । विद्यावान् । लक्ष्मीवान् । यशस्वान् । भास्वान् । यवादिस्तु यवमान् । भूमिमान् ॥

1897 For the म of the affix मत is substituted व, if the stem ends in म् or अ (and आ) or if these are in the penultimate position, but not after यव and the rest

After a stem ending in म् or having म as its penultimate letter, and after a stem ending in अ or आ or *having these letters as its penultimate*, there is substituted व for the म् of मतुप ॥ First after stems ending in म्, as किंवत् (किंवान्) Secondly म् penultimate as लक्ष्मीवान् । Thirdly a stem ending in अ or आ as ज्ञानवान्, विद्यावान् ॥ Fourthly अ or आ in the penultimate as यशस्वान्, भास्वान् ॥

Why do we say with the exception of यव &c ? Observe यवमान्, भूमिमान् ॥

The following is the list of यवादि words*

1 यव 2 दल्मि 3 ऊर्मि 4 भूमि 5 कृमि 6 क्रुञ्चा 7 वशा 8 द्राक्षा 9 भाक्षा ॥ *These words either end in म and अ or have these as their* penultimate 10 ध्रजि 11 ध्वजि 12 सञ्जि These are exceptions to VIII 2 15 S 3600) 13 हरित् 14 ककुत् 15 मरुत् ॥ These are exceptions to VIII 2 10 16 इक्षु 17 मधु 18 द्रुम, 19 मण्ड 20 धूम ॥ These are exceptions to VIII 2 11

This is an âkritigana Wherever in a word the म् of मतुप् is not changed to व though the rules require it that word should be classified under यवादि class In the secondary word गार्मत (= गूमत इव) the व change has not taken place because the ऋ is here a Bah ranga the real vowel being ऋ ॥

The word मात् in the sûtra is the Ablative of म, i e of म् + अ, it is a Samâhâra Dvandva *of these two letters*

that the affix लच् is optional. For were लच् optional, then the affixes इनि and ठन् would come by V. 2. 115. S. 1922. after those words of शिखादि class which end in अ. But that is not the case.

Note:—The words पार्ष्णि and धमनि lengthen the vowel before ल, as पार्ष्णीलः धमनीलः ॥

Vârt:—The words वात, दन्त, बल, ललाट and गल take the augment ऊङ् before लच्, as वातूलः, दन्तुलः, बलूलः, ललाटूलः, गलूलः ॥

Note:—The words जटा, घटा, काटा, and कला take लच् when censure is meant, as जटालः, घटालः कलालः and कटालः but जटावांस्तापसः when no censure is meant.

Note:—The affix लच् comes after words denoting lower organisms and words denoting disease: as यूकालः, मक्षिकालः, विचर्चिकालः, विपादिकालः मूर्छालः ॥

1 सिध्म, 2 गडु, 3 मणि, 4 नाभि, 5 बीज (जीव), 6 वीणा*, 7 कृष्ण*, 8 निष्पाव, 9 पांसु, 10 पार्श्व, 11 पर्शु (परशु) 12 हनु, 13 सक्तु, 14 मांस, 15 पार्ष्णिधमन्योर्दीर्घश्च 16 वातदन्तबलललाटानामूङ् च 17 जटाघटाकटाकलाः (कटा) क्षेपे, 18 पर्ण, 19 उदक, 20 प्रज्ञा, 21 सक्थि, (सान्ध्य) 22 कर्ण, 23 स्नेह, 24 शीत, 25 श्याम, 26 पिङ्ग, 27 पित्त, 28 पुष्क, (शुष्क), 29 पृथु, 30 मृदु, 31 मञ्जु 32 मण्ड, 33 पत्र, 34 चटु, 35 कपि, 36 गण्डु, (कण्डु), 37 ग्रन्थि, 38 श्री*, 39 कुश, 40 धारा*, 41 वर्मन्*, 42 पक्ष्मन्*, 43 श्लेष्मन्, 44 पेश, 45 निष्पाद्, 46 कुण्ड, 47 क्षुद्रजन्तूपतापयोश्च 48 गण्ड, 49 संज्ञा, ॥

१९०५ । वत्सांसाभ्यां कामबले । ५ । २ । ९८ ॥

आभ्यां लच् स्याद्यथासंख्यं कामवति बलवति चार्थे । वत्सलः । अंसलः ॥

1905. The affix lach comes after the word vatsa and aṅsa, in the sense of "love" and "strength" respectively.

Thus वत्सलः 'loving the calf, loving, tender'. अंसलः 'strong, lusty'.

Note:—The word वत्स means 'calf'. In वत्सलः there is no trace of its origin, for it is applied to father, master &c, as वत्सलः स्वामी, वत्सलः पिता &c. The word अंस means 'shoulder' but अंसल means 'strong'. The affix लच् in these cases is not optional but necessary and debars मतुप् ॥ In other senses, the matup only is added as अंसवती गौः, अंसवान् दुर्बलः ॥

१९०६ । फेनादिलच्च । ५ । २ । ९९ ॥

चाल्लच् । अन्यतरस्यांग्रहणं मतुप्समुच्चयार्थमनुवर्तते । फेनिलः । फेनलः । फेनवान् ॥

1906. The affix ilach (इलँ) as well as lach, comes after the word phena, in the sense of matup: and optionally the affix matup also.

The word च draws in लच्; and the word अन्यतरस्याम् understood in the sûtra adds मतुप् in the alternative. As फेनिलः, फेनलः and फेनवान् ॥

१९०७ । लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः । ५ । २ । १०० ॥

लोमादिभ्यः शः । लोमशः । लोमवान् । रोमशः । रोमवान् । पामादिभ्यो नः । पामनः ॥ अङ्गात्कल्याणे * ॥ अङ्गना ॥ लक्ष्म्या अच्च * ॥ लक्ष्मणः ॥ विष्वगित्युत्तरपदलोपश्चाकृतसन्धेः * ॥ विषुणः ॥ पिच्छादिभ्य इलच् । पिच्छिलः । पिच्छवान् । उरसिलः । उरस्वान् ॥

It is derived from उदक 'water' with the affix मतु ॥ उदन्वान् is the name of a Rishi, because he controlled the rains, it rained at his command It also means ocean or that in which water is held, like, तडाक &c

१९०२ । राजन्वान् सौराज्ये । ८ । २ । १४ ॥

राजन्वती भूः । राजवानन्यत्र ॥

1902. Also राजन्वान् when the sense is of a good government.

The kingdom whose king is good is called राजन्वान् देश , राजन्वती भू ॥ The affix मतुप is used here in the sense of प्रशंसा or praise Otherwise राजवान् ॥

१९०३ । प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम् । ५ । २ । ९६ ॥

चूडाल । चूडावान् । प्राणिस्थात्किम् । शिखावान्दीप । आत किम् । हस्तवान् । प्राण्यङ्गादेव नेह । मेधावान् । प्रत्ययस्वरेणैव सिद्धे लित्करणं लोदात्तस्वे चूडालोऽस्तीत्यादौ स्वरितो वानुदात्ते पदादाविति स्वरितबाधनार्थमकार ॥

1903 The affix lach (लँ) comes optionally, in the sense of matup, after a stem ending in long आ, the word expressing something which is found only in a living being

Thus from चूडा 'a crest' we have चूडाल or चूडावान् ॥ Why do we say 'which is found in a living being'? Observe शिखावान् दीप 'the crested flame of a lamp' Why do we say "ending in आ"? Observe हस्तवान्, पदवान्, ॥

It should be stated that the affix लच् comes only after what denotes member or limb of a living being (and not anything like love, passion, intelligence &c that are also found in a living being) Hence there is no affixing of लच् here in मेधावान् ' possessed of intelligence

Every affix is udâtta (III 1 3) unless contrary is indicated by some anubandha. The लच् would have been udâtta by III 1 3 even without the indicatory च् (VI 1 163 S 3710) The employment of this anubandha, however, indicates that this udâtta will never be changed into svarita as other udâttas are by rule VII 2 6 S 3659). As चूडालोऽस्ति ॥

१९०४ । सिध्मादिभ्यश्च । ५ । २ । ९७ ॥

लजपि स्यात् । सिध्मल । सिध्मवान् । अन्यतरस्याग्रहणं मतुप्समुच्चयार्थं न तु प्रत्ययविकल्पार्थम् । तेनाकारान्तेभ्य इनिठनौ न ॥ वातदन्तबलललाटानामूङ् च ॥ वातूल ॥

1904 The affix lach comes in the sense of matup, after the words sidhma &c, and optionally matup also

Thus सिध्मल or सिध्मवान् ॥ The word अन्यतरस्याम् understood in this sûtra causes the employment of the affix मतुप् in the alternative It does not mean

that the affix लच् is optional. For were लच् optional, then the affixes इनि and ठन् would come by V. 2. 115. S. 1922. after those words of सिध्मादि class which end in अ. But that is not the case.

Note :—The words पार्ष्णि and धमनि lengthen the vowel before ल, as पार्ष्णीलः धमनीलः ॥

Vârt :—The words वत, दन्त, बल, ललाट and गल take the augment ऊङ् before लच्, as वातूलः, दन्तुलः, बलूलः, ललाटूलः, गव्लूलः ॥

Note :—The words जटा, घटा, कटा, and कला take लच् when censure is meant, as जटालः, घटालः कलालः and कटालः but जटावांस्तापसः when no censure is meant.

Note :—The affix लच् comes after words denoting lower organisms and words denoting disease : as यूकालः, मक्षिकालः, विचर्चिकालः, विपादिकालः मूर्छालः ॥

1 सिध्म, 2 गडु, 3 मणि, 4 नाभि. 5 बीज (जीव), 6 वीणा*, 7 कृष्ण*, 8 निष्पाव, 9 पांसु, 10 पार्श्व, 11 पर्शू (परशु) 12 हनु, 13 सक्तु, 14 मांस, 15 पार्ष्णिधमन्योर्दीर्घश्च 16 वातदन्तबलललाटानामूङ् च 17 जटाघटाकटाकलाः (कटा) क्षेपे, 18 पर्ण, 19 उदक, 20 प्रज्ञा, 21 सक्थि, (साक्थ) 22 कर्ण, 23 स्नेह, 24 शीत, 25 श्याम, 26 पिङ्ग, 27 पित्त, 28 पुष्क, (शुष्क) , 29 पृथु, 30 मृदु, 31 मञ्जु 32 मण्ड, 33 पत्र, 34 चटु, 35 कपि, 36 गण्डु, (कण्डु), 37 ग्रन्थि, 38 श्री*, 39 कुश, 40 धारा*, 41 वर्ष्मन्*, 42 पक्ष्मन्*, 43 श्लेष्मन्, 44 पेश, 45 निष्पाद्, 46 कुण्ड, 47 क्षुद्रजन्तूपतापयोश्च 48 गण्ड, 49 संज्ञा, ॥

१९०५ । वत्सांसाभ्यां कामबले । ५ । २ । ९८ ॥

आभ्यां लज्वा स्याद्यथासंख्यं कामवति बलवति चार्थे । वत्सलः । अंसलः ॥

1905. The affix lach comes after the word vatsa and aṁsa, in the sense of "love" and "strength" respectively.

Thus वत्सलः 'loving the calf, loving, tender'. अंसलः 'strong, lusty'.

Note :—The word वत्स means 'calf'. In वत्सलः there is no trace of its origin, for it is applied to father, master &c, as वत्सलः स्वामी, वत्सलः पिता &c. The word अंस means 'shoulder' but अंसल means 'strong'. The affix लच् in these cases is not optional but necessary and debars मतुप् ॥ In other senses, the matup only is added as अंसवती गौः, अंसवान् दुर्बलः ॥

१९०६ । फेनादिलच्च । ५ । २ । ९९ ॥

चाल्लच् । अन्यतरस्यांग्रहणं मतुप्समुच्चयार्थमनुवर्तते । फेनिलः । फेनलः । फेनवान् ॥

1906. The affix ilach (इलँ) as well as lach, comes after the word phena, in the sense of matup : and optionally the affix matup also.

The word च draws in लच्; and the word अन्तरस्याम् understood in the sûtra adds मतुप् in the alternative. As फेनिलः, फेनलः and फेनवान् ॥

१९०७ । लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः । ५ । २ । १०० ॥

लोमादिभ्यः शः । लोमशः । लोमवान् । रोमशः । रोमवान् । पामादिभ्यो नः । पामनः ॥ अङ्गात्कल्याणे * ॥ अङ्गना ॥ लक्ष्म्या अच्च * ॥ लक्ष्मणः ॥ विष्वगित्युत्तरपदलोपश्चाकृतसन्धेः * ॥ विषुणः ॥ पिच्छादिभ्य इलच् । पिच्छिलः । पिच्छवान् । उरसिलः । उरस्वान् ॥

1907 The three affixes śa (श), na (न), and इलच् (इलँ) come in the sense of matup, respectively after the words of these three classes i. e lomâdi, pâmâdi, and pichchhâdi : and the affix matup also comes in the alternative.

The affix श comes after लोमादि words as लोमश or लोमवान् 'hairy' So also रोमश or रोमवान् ॥ The affix न comes after पामादि words, as पामन or पामवान् 'scabby

Vârt —The affix न comes after the word अङ्ग in the sense of beautiful, as अङ्गना 'the fair one' i e. a woman

Vârt —The affix न comes after लक्ष्मी before which ई is changed to अ, as लक्ष्मीरस्यास्ति = लक्ष्मण ॥

Note —The words शाकी पलाली and दद्रु shorten their final vowel before न as शाकिनम् a field, पलालिनम्, दद्रुणम् ॥

Vârt —The word विष्वक (विषु+अच्) loses its second member, before न, and the change caused by sandhi (उ into व्) is undone Otherwise the form would be विष्ण (अक् being elided) as विष्वग्भिजतानि सन्ति अस्य = विषुणम 'moving variously'

The affix इलच् comes after पिच्छादि words, as पिच्छिलः or पिच्छिवान् 'broth'; उरसिल or उरस्वान् ॥

1 लोमन्, 2 रोमन् 3 वल्गु 4 हरि, 5 गिरि*, 6 कर्क०, 7 कपि 8 मुनि, 9 तरु ॥

1 पामन्, 2 वामन्, 3 हेमन्, 4 हेमन् 5 श्लेष्मन्, कद्रु (कद्रु) 7 बलि 8 सामन्, 9 ऊष्मन् 10 कृमि*, 11 अङ्गात् कल्याणे 12 शाकीपलालीदद्रूणा (शाकीपलालीदद्रुवा) ह्रस्वत्वं च 13 विष्वगित्युत्तरपदलोपश्चाकृतसंधे (विषुण) 14 लक्ष्म्या अच (लक्ष्मण) 15 श्रेष्ठ 16 पलल ॥

1 पिच्छा (पिच्छ) 2 उरस् 3 धुवक (ध्रुवक) 4 ध्रुवक (ध्रुवका), 5 जटाघटाकला (जटाघटा कलात्) क्षेपे 6 वर्णा 7 उदक 8 पङ्क 9 प्रज्ञा ॥

Note —The affix ilach comes after jaṭâ ghaṭâ, and kalâ when censure meant, as जटिल घटिल कलिल but जटावान्, when no censure is meant

१९०८ प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः । ५ । २ । १०१ ॥

प्राज्ञो व्याकरणे । प्राज्ञा । श्राद्ध । आर्च ॥ वृत्तेश्च ० ॥ वार्त्तः ॥

1908 The affix ṇa (अ) comes in the sense of mat up, after the words prajñâ, śraddhâ, and archâ as well as th affix matup

As प्राज्ञः or प्रज्ञावान्, श्राद्ध or श्रद्धावान्, आर्च or अर्चावान् ॥

Vârt —So also after वृत्ति as वार्त्त or वृत्तिमान् ॥

१९०९ । तप सहस्राभ्यां विनीनी । ५ । २ । १०२ ॥

विनीन्योरिकारो नकारपरित्राणार्थ । तपस्वी । सहस्री । असन्तत्वादवन्तत्वाच्च सिद्धे पुनर्वचनं मत्वा बाधा मा भूदिति । सहस्रात् ठनोऽपि बाधनार्थम् ॥

1909. The affixes vini (विन्) and ini (इन्) come, with the force of matup, after the words tapas and sahasra respectively.

The final इ in विनि and इनि is for the sake of saving the न from becoming इत् and thus get elided.

The word तपस् ends in अस्, and therefore by V. 2. 121. S. 1928 it would have taken विनि ; similarly सहस्र ends in अ, and by V. 2. 115. S. 1922 it would have taken इनि ; it may, therefore, be said, where is the necessity for the present sûtra ? To this it is replied, that by the next sûtra, these words take the affix अण् also ; so that, had there not been this present sûtra, the अण् would have debarred the application of इनि and विनि of V. 2. 115. S. 1922. and V. 2. 121. S. 1928. The affix ठन् (V. 1. 115) is also debarred after the word सहस्र though it ends in अ ॥

Thus तपोऽस्यास्मिन् वा विद्यते = तपस्विन् , nom तपस्वी ॥ Similarly सहस्रिन् nom सहस्री ॥

१९१० । अण् च । ५ । २ । १०३ ॥

योगविभाग उत्तरार्थः । तापसः । साहस्रः ॥
ज्योत्स्नादिभ्य उपसंख्यानम् * ॥ ज्यौत्स्नः । तामिस्रः ॥

1910. And also aṇ (अ) comes after tapas and sahasra.

Thus तापसः, साहस्रः ॥ The separation of this sûtra from the last is for two purposes ; 1st, the anuvṛitti of अण् runs in the subsequent sûtras, which could not have been done had it been included in the last sûtra, 2ndly, the rule of yathasaṇkhya (I. 3. 10 S. 62) would not have applied to the last sûtra, had अण् been read along with विनि and इनि ॥

Vârt :—The word ज्योत्स्ना &c. are governed by this rule and take अण्. As ज्योत्स्ना विद्यतेऽस्मिन् पक्षे = ज्यौत्स्नः पक्षः ॥ Similarly तामिस्रः (a kind of hell).

१९११ । सिकताशर्कराभ्यां च । ५ । २ । १०४ ॥

सैकतो घटः । शार्करः ॥

1911. The affix aṇ comes in the sense of matup, after sikatâ and śarkarâ.

Thus सैकतो घटः, शार्करं मधु ॥

Note :—These are the examples, when they do not denote a place. In denoting a place they will take इलच् and लुप् of the next sûtra.

१९१२ । देशे लुबिलचौ च । ५ । २ । १०५ ॥

चादण् मतुप् च । सिकताः सन्त्यस्मिन्देशे सिकताः । सिकतिलः । सैकतः । सिकतावान् । एवं शर्करा इत्यादि ॥

1912. When the sense is that of 'a locality', there may take place the lup-elision of the affixes denoting matup,

(with the preservation of the gender and number of the word), or there may be the affix ilach (इलँ), as well as an and matup, after the word sikatā and śarkarā

By च in the sūtra अण and मतुप् are introduced The लुप् refers to मतुप and every affix in general Thus सिकता अस्मिन् विद्यन्ते = सिकता देश or सिकतिल, सैकत or सिकतावान् ' a sandy country ' So also शर्करा देश or शर्करिल or शार्कर or शर्करावान् a stony locality

Note —Why do we say when meaning a ' locality ? Observe सैकत ' a vessel of sand , शार्कर ' honey or sugar In the case of the elision of the affix the gender and number are preserved by I 2 51 S 1294)

१९१३ । दन्त उन्नत उरच् । ५ । २ । १०६ ॥

उन्नता दन्ता सन्त्यस्य दन्तुरः ॥

1913 The affix urach (उरँ) comes after danta, denoting 'having projecting teeth'

Thus दन्ता उन्नता अस्य सन्ति = दन्तुर ॥

Note —The words in the sūtra are either in the nominative or the locative case but have the force of ablative

Why do we say when the meaning is that of 'projecting'? Observe दन्तवान् having teeth'

१९१४ । ऊषसुषिमुष्कमधोर । ५ । २ । १०७ ॥

ऊषर । सुषिर । मुष्कोऽण्ड मुष्कर । मधु माधुर्यम् मधुर ॥ रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्य उपसंख्यानम् * ॥ खर । मुखर । कुञ्जा हस्तिहनु कुञ्जर । नगपांसुपाण्डुभ्यश्च * ॥ नगरम् । पांसुर । पाण्डुर । पाण्डरशब्दस्तु प्रत्युत्पन्न एव ॥ कच्छ्वा ह्रस्वत्व च ॥ कच्छुर ॥

1914 The affix र comes, after the word ûsha, sushi, mushka and madhu, with the force of matup

Thus ऊषर क्षेत्रम् a barren soil impregnated with ûsha or salt सुषिर काष्ठ a perforated wood i e containing सुषि or hole मुष्कर पशु a beast having testicles or mushka मधुर गुड sweet sugar

Note —The word इति shows that the words formed with र are names of certain things Therefore it will not apply here ऊषाऽस्मिन् घटे विद्यते there is salt in this pot we cannot say ऊषुरो घट nor मधुरो घट for मध्वास्मिन् घट विद्यते ॥

Vârt —The affix र comes after ख मुख and कुञ्ज as खमस्यास्ति ऋषडविवर महत् = खर an ass lit having a wide throat मुखमस्यास्ति इति सर्वास्मन् वक्तव्य = मुखर talkative, कुञ्जावस्य स्त = कुञ्जर an elephant having tusks The word कुञ्ज means the tusk of an elephant or the lower jaw of an elephant The word कुञ्जर is a common name for all elephants

Vârt :—The affix र comes after नग, पांसु and पाण्डु as नगरम् 'a city' lit. having trees (naga = tree), पांसुरं पाण्डुरं ॥ The word पाण्डरः has no derivative.

Vârt :—So also after कच्छु' the vowel being shortened: as कच्छुरं ॥

१९१५ । द्युद्रुभ्यां मः । ५ । २ । १०८ ॥

द्युमः । द्रुमः ॥

1915. The affix म comes after dyu and dru, in the sense of matup.

Thus द्युमः । द्रुमः ॥ These are primitive words, and therefore do not take मतुप् in the alternative.

१९१६ । केशाद्वोऽन्यतरस्याम् । ५ । २ । १०९

प्रकृतेनान्यतरस्यांग्रहणेन मतुपि सिद्धे पुनर्ग्रहणमिनिठनोः समावेशार्थम् । केशवः । केशी । केशिकः । केशवान् ॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यते * मणिवो नागविशेषः । हिरण्यवो निधिविशेषः ॥ अर्णसो लोपश्च* ॥ अर्णवः ॥

1916. The affix व comes optionally, with the force of matup, after keśa.

Though the word अन्यतरस्याम् was understood here from V. 2. 96. S. 190 (see V. 2. 97); its repetition shows that in the alternative we have not onl मतुप but the affixes इनि and ठन् (V. 2. 115. S. 1922) also. Thus we have fou forms केशवः, केशी, केशिकः and केशवान् ॥

Vârt :—The affix व is seen after other words also. As मणिवः 'a kin of serpent हिरण्यवः 'a kind of gem', करवर्णः

Vârt :—The final of अर्णस् is elided before व, as अर्णवः

१९१७ । गाण्ड्यजगात्संज्ञायाम् । ५ । २ । ११० ॥

ह्रस्वदीर्घयोर्यणा तन्त्रेण निर्देशः । गाण्डिवम् । गाण्डीवम् । अर्जुनस्य धनुः । अजगवं पिनाकः

1917. The affix व comes after gâṇḍi and ajaga, i the sense of matup, when the word is a Name.

As गाण्डीवं 'the bow Gâṇḍiva of Arjuna'; अजगवं 'the bow Ajagava Śiva'. There is shortening also, as गाण्डिवं ॥ The sûtra is so framed, th the word गाण्डी and गाण्डि are both included.

१९१८ । काण्डाण्डादीरन्नीरचौ । ५ । २ । १११ ॥

काण्डीरः । आण्डीरः ॥

1918. The affixes îran and îrach come in the sense matup, after the words kâṇḍa and aṇḍa respectively.

Thus काण्डीरः and आण्डीरः ॥ Another reading has आण्ड and आण्डीर :

१९१९ । रजःकृष्यासुतिपरिषदो वलच् । ५ । २ । ११२ ॥

रजस्वला स्त्री । कृषीवल । वलीति दीर्घ । आसुतीवल शौण्डिक । परिषद्वल । पर्षदिति पाठान्तरम् । पर्षद्वलम् ॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यते * ॥ भ्रातृवल । पुत्रवल । शत्रुवल । वल इत्यत्र संज्ञायामिल्यनुवृत्तेर्न दीर्घ ॥

1919 The affix valach (वलच्) comes, in the sense of matup, after rajas, krishi, âsuti, and parishad

As रजस्वला स्त्री, कृषीवल कुटुम्बी आसुतीवल शौण्डिक परिषद्वलो राजा ॥ The lengthening of vowel in कृषि and आसुति takes place by VI 3 118 S 1040

Note —The affix वलच् comes only under certain senses and conditions as shown in the above examples Thus in रजोऽस्मिन् ग्रामे विद्यते there is no affix ng

Vârt —The affix valach is seen after other words also As भ्रातृवल, पुत्रवल शत्रुवल ॥ The sûtra VI 3. 118 S 1040 does not apply here and so there is no lengthening as the words 'when it is a name' is understood there. The examples here are not names

१९२० । दन्तशिखात्संज्ञायाम् । ५ । २ । ११३ ॥

दन्तावलो हस्ती । शिखावल केकी ॥

1920. The affix valach comes in the sense of matup after danta and sikhâ when a Name is formed

Thus दन्तावलो हस्ती शिखावल केकी ॥ The final vowel of दन्त is lengthened before वल by VI 3 118 S 1040

१९२१ । ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः । ५ । २ । ११४ ॥

मत्वर्थे निपात्यन्ते । ज्योतिष उपधालोपो नश्च प्रत्ययः । ज्योत्स्ना । तमस उपधाया इत्वं रश्च । तमिस्रा । स्त्रीत्वमतन्त्रम् । तमिस्रम् । शृङ्गादिनच् । शृङ्गिणः । ऊर्जसो वलच् । मत्वर्थे विनिरिति ऊर्जस्वी । ऊर्जस्वलः । ऊर्ज प्रसुगागम इति वृत्तिस्तु चिन्त्या । ऊर्जस्वतीतिवद्युत्पत्त्यन्तरसम्भवात् । गोशब्दात्मिनिः । गोमी । मलशब्दादिनच् । मलिन । ईमसच् । मलीमसः ॥

1921 The words jyotsnâ, tamisrâ, śringina, ûrjasvin, ûrjasvala, gomin, malina, and malîmasa are irregularly formed, in the sense of matup and are Names

They are thus formed ज्योतिष् + न = ज्योत्स्ना moon light (the ष being elided), तमस् + र = तमिस्रा 'night' (र being added) it has other genders than feminine as तमिस्रं तमः 'dark sky' शृङ्ग + इनच् शृङ्गिणः ॥ To ऊर्जस् are added the affixes विनि and वलच् as ऊर्जस् + विन = ऊर्जस्विन् ऊर्जस्वल ॥ The Kâśikâ derives this by adding the augment असुक् to ऊर्ज and then affixing वल and विन ॥ This is a rather doubtful derivative for there is a form like ऊर्जस्वत् ending in वतुप् from which is derived the word ऊर्जस्वती ॥ It is easy therefore to derive ûrjasvin and ûrjasval from the ûrjas गो + मिनि = गोमिन् N S गोमी, मल + इनच् = मलिन, मल + ईमसच् = मलीमस ॥

१९२२ । अत इनिठनौ । ५ । २ । ११५ ॥

दण्डी । दण्डिकः ॥

1922. The affixes ini and ṭhan come in the sense of matup, after nominal stems ending in short अ; and in the alternative matup also comes.

Thus दण्डिन् N. S. दण्डी or दण्डिकः ॥

Note :—The word अन्यतरस्याम् (V. 2. 96 S. 1903) is understood here also, so we have मतुप्, as दण्डवान्, छत्रवान् ॥ Why do say 'short अ'? Observe खट्वावान् ॥ Here there is neither इन् nor ठन् ॥

These two affixes इनि and ठन् do not come after words of one syllable, after words ending in krit-affixes, after words denoting genus (jâti), and when the construction is that of locative. As स्व and ख form only स्वावान्, खवान्, ॥ Krit: as, कारकवान् ॥ Genus, as, व्याघ्रवान्, सिंहवान् ॥ Locative; as दण्डा अस्यां सन्ति = दण्डवती शाला ॥ There are, however, some exceptions to this, as krit :—कार्यिन्, कार्यिकः हार्यिन्, हार्यिकः ॥ Genus (jâti) :—तण्डुलिन्, तण्डुलिकः ॥

१९२३ । व्रीह्यादिभ्यश्च । ५ । २ । ११६ ॥

व्रीही । व्रीहिकः । न च सर्वेभ्यो व्रीह्यादिभ्य इनिठनाविष्येते । किं तर्हि शिखामालासंज्ञादिभ्य इनिः * । यवखदादिभ्य इकः * । अन्येभ्य उभयम् * ॥

1923. The affixes ini and ṭhan come in the sense of matup, after the words vrîhi &c; as well as the affix matup.

Thus व्रीहिन् (nom. व्रीही), व्रीहिकः, व्रीहिमान्, मायी, मायिकः, मायावान् ॥

These two affixes, however, do not come after all व्रीह्यादि words.

Vârtika :—The affix इनि comes after शिखादि sub-division.

Vârtika :—The affix इकन् after यवखदादि subdivision.

Vârt :—After the remaining words, both इनि and ठन् (=इकन्) come.

Note :—The शिखादि after which इनि only comes are :—1 शिखा, 2 मेखला, 3 संज्ञा, 4 बलाका, 5 माला 6 वीणा, 7 वडवा, 8 अष्टका, 9 पताका, 10 कर्मन्, 11 चर्मन्, 12 हंसा. ॥ The यवखद &c. are the following 1 यवखद, 2 कुमारी, 3 नौ; they take इकन् only. The rest take both. The word व्रीहि will get these affixes by the next sûtra also, why is it then read in this class? The word व्रीहि in the Tundâdi class V. 2 117, S. 1924 does not mean the word-form व्रीहि, but words synonym with it. Thus शालयोऽस्य सन्ति = शालिलः, शाली, शालिकः, शालिमान् ॥ The word शीर्ष preceded by the negative particle, takes these affixes, as अशीर्षी and अशीर्षिकः ॥ The remaining words are व्रीहि, माया, शाला, केका, वर्मन्, दंष्ट्रा, संज्ञा ॥

१९२४ । तुन्दादिभ्य इलच्च । ५ । २ । ११७ ॥

चादिनिठनौ मतुप् च । तुन्दिलः । तुन्दी । तुन्दिकः । तुन्दवान् । उदर, पिचण्ड, यव, व्रीहि । स्वाङ्गाद्विवृद्धौ * ॥ "विवृद्धयुपाधिकात्स्वाङ्गवाचिन इलजादयः स्यु." । विवृद्धौ कर्णौ यस्य स कर्णिलः । कर्णी । कर्णिकः । कर्णवान् ॥

1924 The affix ilach (इल) also comes in the sense of matup, after the nominal-stems tunda &c

The force of च is that इनि ठन् and मतुप् also come As तुन्दिल तुन्दी तुन्दिक तुन्दवान् ॥ Similarly उदरिल, उदरी उदरिक उदरवान् ॥

The following is the list of तुन्दादि words 1 तुन्द 2 उदर 4 पिचण्ड, 4 यव, 5 यव 6 व्रीहि 7 स्वाङ्गाद्विवृद्धौ च ॥

Gana sûtra —*The affix* इलच् *comes after words denoting parts of* one's body, when the largeness (विवृद्धि) of those organs is implied as विवृद्धौ कर्णौ यस्य स = कर्णिल कर्णी कर्णिक कर्णवान् ॥

१९२५ । एकगोपूर्वाट्ठञ् नित्यम् । ५ । २ । ११८ ॥

एकशतमस्यास्तीति ऐकशतिक । ऐकसहस्रिक । गौशतिक । गौसहस्रिक ॥

1925 The affix thañ comes always in the sense of matup, after a stem, which in composition is preceded by एक or गो ॥

Thus एकशतमस्यास्ति = ऐकशतिक , गौशतिक गौसहस्रिक ॥

Note —The word नित्यम् always, is used in the sûtra to indicate that मतुप does not come in the alternative In all the previous sûtras मतुप came in the alternative

१९२६ । शतसहस्रान्ताच्च निष्कात् । ५ । २ । ११९ ॥

निष्कात्परौ यौ शतसहस्रशब्दौ तदन्तात् प्रातिपदिकाट्ठञ् स्यात् मत्वर्थे । नैष्कशतिक । नैष्कसहस्रिक ॥

1926. The affix thañ comes in the sense of matup, after the words śata and sahasra, when they follow after nishka

Thus निष्कशतमस्यास्ति = नैष्कशतिक नैष्कसहस्रिक ॥

Note —But not so after सुवर्णनिष्कशत it being never so found in usage

१९२७ । रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् । ५ । २ । १२० ॥

आहत रूपमस्यास्तीति रूप्य कार्षापण । प्रशस्त रूपमस्यास्तीति रूप्या गौ । आहतादि किम् । रूपवान् ॥ अन्यत्रोऽपि दृश्यते ॥ हिम्या पर्वता । गुप्या ब्राह्मणा ॥

1927 The affix yap (य) comes in the sense of matup, after the word rûpa, when stamping (coining) or praise is denoted

Thus आहत रूपमस्य = रूप्य कार्षापण a coin having stamped on it the form of some king &c Similarly प्रशस्त रूपमस्यास्ति = रूप्या गौ a handsome bull The form impressed on a coin &c by hammering &c is called आहत or stamping

Why do we say 'when stamping or praise is denoted? Observe रूपवान् having form

'a beggar who has not artha or wealth' Otherwise अर्थवान् 'rich All these are obtained by बहुल

१९२९ । ऊर्णाया युस् । ५ । २ । १२३ ॥

सित्वात्पदत्वम् । ऊर्णायु । अत्र छन्दसीति केचिदनुवर्तयन्ति । युक्तं चैतत् । अन्यथा हि अहंशुभमोरित्यत्रैवायमपाठं कुर्यात् ॥

1929 The affix युस् is added to ऊर्णा in the sense of matup, (in the Chhandas)

The स् of युस् makes the word ऊर्णा a पद (I 4. 16 S 1252), the result of which is that rules applicable to भ Bha do not apply, e g VI 1 148 S 1063 by which the final इ or ई अ or आ is elided Thus ऊर्णायु ॥ According to some छन्दसि is to be read in this sûtra This is reasonable for if yus is added to ûrnâ in the classical literature also then there was no necessity of this sûtra. The word urnâ could have been read along with aham and śubham in V 2 140 S 1946

१९३० । वाचो ग्मिनिः । ५ । २ । १२४ ॥

वाग्मी ॥

1930 The affix gmini (ग्मिन्) comes after the word vâch, in the sense of matup.

Thus वाग्मी

Note —The affix is not ग्मिन् for had it been so, the form would have been वाङ्ग्मिन् by VIII 4 45 S 116 Vârt

१९३१ । आलजाटचौ बहुभाषिणि । ५ । २ । १२५ ॥

कुत्सित इति वक्तव्यम् ॥ कुत्सितं बहु भाषते वाचालः । वाचाटः । यस्तु सम्यग्बहु भाषते स वाग्मीत्येव ॥

1931 The affixes Alach (आलच्) and âtach (आटच्) come, in the sense of matup, after vâch, the word denoting 'a talkative',

This debars ग्मिन् ॥ Thus वाचाल 'garrulous', वाचाट ॥

Vârt —These affixes come when contempt is expressed An orator (वाग्मी) also talks much but to the purpose He will not be called वाचाल or वाचाट ॥

१९३२ । स्वामिन्नैश्वर्ये । ५ । २ । १२६ ॥

ऐश्वर्यवाचकात्स्वशब्दान्मत्वर्थे आमिनच् । स्वामी ॥

1932 The irregularly formed word svâmin denotes 'Sir or Lord'

The affix स्वामिन् comes in the sense of lordship after the word स्व meaning 'lord'. Thus स्वमस्यास्ति = ऐश्वर्यमस्यास्ति = स्वामिन् ॥

Note :—Why do we say when meaning 'Sir'. Observe, स्ववान् ॥

१९३३ अर्शआदिभ्योऽच् । ५ । २ । १२७ ॥

अर्शांस्यस्य विद्यन्ते अर्शसः । आकृतिगणोऽयम् ॥

1933. The affix ach (अ) comes in the sense of matup, after the word arśa &c.

Thus अर्शांसि यस्य विद्यन्ते = अर्शसः ॥ The Arśâdi is an Âkritigaṇa.

Note :—After a word denoting a member of the body comes the affix अच् when defect is meant. As खञ्जः पादोऽस्यास्ति = खञ्जः । काणः ॥ So also after words denoting color, as शुक्लोऽस्यास्ति = शुक्लः पटः ॥

1 अर्शस्, 2 उरस्, 3 तुन्द, 4 चतुर, 5 पलित, 6 जटा, 7 घटा, 8 घाटा, 9 अभ (अभ्र), 10 कर्दम, 11 अम्ल, (आम). 12 लवण, 13 स्वाङ्गाद्धीनात्, 14 वर्णात् । आकृतिगणः ॥

१९३४ । द्वन्द्वोपतापगर्ह्यात्प्राणिस्थादिनिः । ५ । २ । १२८ ॥

द्वन्द्वः । कटकवलयिनी । शङ्खनूपुरिणी । उपतापो रोगः । कुष्ठी । किलासी । गर्ह्यं निन्द्यम् । ककुदावर्ती । काकतालुकी । प्राणिस्थात्किम् । पुष्पफलवान्वृक्षः । प्राण्यङ्गान्न ॥ पाणिपादवती । अत इत्येव । चित्रकललाटिकावती । सिद्धे प्रत्यये पुनर्वचनं ठनादिबाधनार्थम् ॥

1934. The affix ini (इन्) comes, in the sense of matup, after a dvandva compound, after the name of a disease, and after anything denoting fault, when the thing is found in a living being.

Thus Dvandva:—कटकवलयिनी 'a woman having a bracelet and a zone', शङ्खनूपुरिणी 'a woman having saṅkha and nûpura ornaments'. So after diseases, :—कुष्ठी 'a leper', किलासी 'a white leper'. So after names of faults:—ककुदावर्ती, काकतालुकी ॥

Why do we say 'when found in 'a living being?' Observe पुष्पफलवान् वृक्षः ॥

Vârtika :—The affix does not come after words denoting members of a living body : as, पाणिपादवती ॥ The words अतः V. 2 115, S. 1922 is understood in this sûtra also, so that the affix does not come after words not ending in अ; as चित्रकललाटिकावती ॥ Though the Dvandva compound &c. ending in अ, would have taken इनि by V. 2 115, the repetition of this affix in the present sûtra shows that the Dvandva compounds &c, take only इनि, and not ठन् &c.

१९३५ । वातातीसाराभ्यां कुक् च । ५ । २ । १२९ ॥

चादिनिः । वातकी । अतीसारकी ॥ रोगे चायमिष्यते * । नेह । वातवती गुहा ॥ पिशाचाच्च * ॥ पिशाचकी ॥

1935 The augment kuk (क्) comes before इनि, after the words vâta and atisâra

The words वात and अतिसार being names of diseases will take इनि by the fore going sûtra the present aphorism only teaches the affixing of the augment Thus वातकी अतिसारकी ॥ Another reading is अतीसारकी ॥ *Ishti* This is when the words वात and अतिसार denote diseases Otherwise वातवती गुहा ॥

Vart —So also after पिशाच as पिशाचकी वैश्रवण the Kubera

१९३६ । वयसि पूरणात् । ५ । २ । १३० ॥

पूरणप्रत्ययान्तान्मत्वर्थे इनिः स्याद्वयसि द्योत्ये । मासः संवत्सरो वा पञ्चमोऽस्यास्तीति पञ्चमी उष्ट्रः । तन्नियमार्थमिदम् । वयसि किम् । पञ्चमवान् ग्रामः ॥

1936 The affix ini comes in the sense of matup, after an ordinal numeral when age is denoted

Thus पञ्चमोऽस्यास्ति मासः संवत्सरो वा = पञ्चमिन् "five months or years old", as पञ्चमी उष्ट्रः ॥ By V 2 115 b 1922 the affix इनि would have come after these words the present sutra is a restrictive rule teaching that ठन् does not come in this sense

Why do we say वयसि when age is denoted ? Observe, पञ्चमवान् ग्रामः ॥

१९३७ । सुखादिभ्यश्च । ५ । २ । १३१ ॥

इनिर्मत्वर्थे । सुखी । दुःखी । मालाक्षेपे ॥ माली ॥

1937 The affix ini comes (to the exclusion of other affixes) in the sense of matup, after the words sukha &c

Thus सुखिन् nom सुखी, दुःखी &c. When censure is implied then इन् comes after माला to the exclusion of मतुप् as माली ।

The following is the list of सुखादि words —

1 सुख 2 दुःख 3 तृप्र 4 कृच्छ्र 5 आस्र (आस्त्र) 6 अस्र* 7 अलीक 8 करुण (करुणा) 9 सोढ 10 प्रतीप (प्रमीप) 11 शील 12 हल 13 माला क्षेप 14 कृपण 15 प्रणय (प्रणाय) 16 दल* 17 कक्ष* ॥ *Ga asûtra* After माला the affix is added in the sense of censure, Thus मालिन् N S माली ।

१९३८ । धर्मशीलवर्णान्ताच्च । ५ । २ । १३२ ॥

धर्माद्यन्तादिनिर्मत्वर्थे । ब्राह्मणधर्मी । ब्राह्मणशीली । ब्राह्मणवर्णी ॥

1938 The affix ini comes in the sense of matup, (to the exclusion of others) after nominal stems ending in dharma sila and varna

Thus ब्राह्मणानां धर्मः = ब्राह्मणधर्मः सोऽस्यास्ति = ब्राह्मणधर्मी ॥ ब्राह्मणशीलिन्, ब्राह्मणवर्णिन् ।

१६३६। हस्ताज्जातौ। ५। २। १३३॥

हस्ती। जातौ किम्। हस्तवान्पुरुषः॥

1939. The affix ini comes in the sense of matup, after the word hasta, when a genus is denoted by the word so formed.

Thus हस्तोऽस्यास्ति = हस्तिन् N. S. हस्ती 'an elephant'. Why do we say when meaning a जाति 'a genus'? Observe हस्तवान् पुरुषः॥

१६४०। वर्णाद्ब्रह्मचारिणि। ५। २। १३४॥

वर्णी॥

1940. The affix ini comes in the sense of matup, after the word varṇa, when the word so formed means a Brahmachârin.

Thus वर्णिन् 'a Brahmachârî'. Nom. Sing वर्णी॥

Note:—The first three वर्ण or castes, who are entitled to the investiture with the sacred thread, and lead the life of a Brahma student, are so called. When the meaning is not of Brahmachârî we have वर्णवान्॥

१६४१। पुष्करादिभ्यो देशे। ५। २। १३५॥

पुष्करिणी। पद्मिनी। देशे किम्। पुष्करवान्करी॥ बाहूरुपूर्वपदाद्बलात् *॥ बाहुबली। ऊरुबली॥ सर्वादेश्च *॥ सर्वधनी। सर्वबीजी॥ अर्थाच्चासन्निहिते *॥ अर्थी। संनिहिते तु अर्थवान्॥ तदन्ताच्च *॥ धान्यार्थी। हिरण्यार्थी॥

1941. The affix ini comes in the sense of matup, after the words pushkara &c, when the word so formed denotes a locality.

Thus पुष्करिणी 'a tank', पद्मिनि &c. Why do we say when 'locality' is expressed? Observe पुष्करवान् करी॥

Vârt:—The affix इन् comes after बल preceded by बाहु or ऊरु, as बाहुबलिन् ऊरुबलिन्॥

Vârt:—So also after words preceded by सर्व; as, सर्वधनिन्, सर्वबीजिन्, सर्वकेशी नटः॥

Vârt:—So also after अर्थ when meaning 'not near'; as अर्थिन् meaning अर्थोऽसंनिहितोऽस्य 'wanting wealth'. Otherwise अर्थवान् 'having wealth'.

Vârt:—So also after a compound ending in अर्थ, as धान्यार्थी, हिरण्यार्थी॥

1 पुष्कर, 2 पद्म, 3 उत्पल, 4 तमाल, 5 कुमुद, 6 नड, 7 कपित्थ, 8 बिस, 9 मृणाल, 10 कर्दम, 11 शालूक, 12 विगर्ह, 13 करीष, 14 शिरीष, 15 यवास, 16 प्रवाह (प्रवास), 17 हिरण्य, 18 कैरव, 19 कल्लोल, 20 तट*, 21 तरंग, 22 पङ्कज*, 23 सरोज*, 24 राजीव*, 25 नालीक*, 26 सरोरुह*, 27 पुटक, 28 अरविन्द*, 29 अम्भोज*, 30 अब्ज*, 31 कमल*, 32 पयस्*, 33 यवस. ॥

1935 The augment kuk (क्) comes before इनि, after the words vâta and atisâra.

The words वात and अतिसार being names of diseases will take इनि by the fore-going sûtra, the present aphorism only teaches the affixing of the augment. Thus वातकी अतिसारकी ॥ Another reading is अतीसारकी ॥ *Ishti* This is when the words वात and अतिसार denote diseases. Otherwise, वातवती गुहा ॥

Vârt —So also after पिशाच as पिशाचकी वैश्रवणः 'the Kubera'

१९३६ । वयसि पूरणात् । ५ । २ । १३० ॥

पूरणप्रत्ययान्तान्मत्वर्थे इनिः स्यादयसि द्योत्ये । मासः संवत्सरो वा पञ्चमोऽस्यास्तीति पञ्चमी बटुः । इन्नाधनार्थमिदम् । वयसि किम् । पञ्चमवान् ग्रामः ॥

1936 The affix ini comes in the sense of matup, after an ordinal numeral, when age is denoted.

Thus पञ्चमोऽस्यास्ति मासः संवत्सरो वा = पञ्चमिन् 'five months or years old', as पञ्चमी बटुः ॥ By V 2 115 S 1922 the affix इनि would have come after these words, the present sutra is a restrictive rule teaching that ठन् does not come in this sense.

Why do we say वयसि 'when age is denoted'? Observe, पञ्चमवान् ग्रामः ॥

१९३७ । सुखादिभ्यश्च । ५ । २ । १३१ ॥

इनिर्मत्वर्थे । सुखी । दुःखी । मालाक्षेपे ॥ माली ॥

1937 The affix ini comes (to the exclusion of other affixes) in the sense of matup, after the words sukha &c.

Thus सुखिन् nom सुखी, दुःखी &c. When censure is implied, then इन् comes after माला, to the exclusion of मतुप्, as माली ।

The following is the list of सुखादि words —

1 सुख 2 दुःख 3 तृप्त 4 कृच्छ्र, 5 आस्र (आस्त्र), 6 अस्त*, 7 अलीक 8 करुण (कारुणः) 9 सोढ 10 प्रतीप (प्रतीप) 11 शील 12 हल 13 माला क्षेपे 14 कृपण 15 प्रणय (प्रणाय) 16 दल*, 17 कक्ष* ॥ *Ganasutra* After माला the affix is added in the sense of 'censure', Thus मालिन् N S माली ॥

१९३८ । धर्मशीलवर्णान्ताच्च । ५ । २ । १३२ ॥

धर्माद्यन्तादिनिर्मत्वर्थे । ब्राह्मणधर्मी । ब्राह्मणशीली । ब्राह्मणवर्णी ॥

1938 The affix ini comes in the sense of matup, (to the exclusion of others), after nominal steps ending in dharma, sîla, and varna.

Thus ब्राह्मणानां धर्मः = ब्राह्मणधर्मः सोऽस्यास्ति = ब्राह्मणधर्मी ॥ ब्राह्मणशीलिन्, ब्राह्मणवर्णिन् ॥

१९३९ । हस्ताज्जातौ । ५ । २ । १३३ ॥

हस्ती । जातौ किम् । हस्तवान्पुरुषः ॥

1939. The affix ini comes in the sense of matup, after the word hasta, when a genus is denoted by the word so formed.

Thus हस्तोऽस्यास्ति = हस्तिन् N. S. हस्ती 'an elephant'. Why do we say, when meaning a जाति 'a genus'? Observe हस्तवान् पुरुषः ॥

१९४० । वर्णाद्ब्रह्मचारिणि । ५ । २ । १३४ ॥

वर्णी ॥

1940. The affix ini comes in the sense of matup, after the word varṇa, when the word so formed means a Brahmachârin.

Thus वर्णिन् 'a Brahmachârî'. Nom. Sing वर्णी ॥

Note:—The first three वर्ण or castes, who are entitled to the investiture with the sacred thread, and lead the life of a Brahma student, are so called. When the meaning is not of Brahmachârî we have वर्णवान् ॥

१९४१ । पुष्करादिभ्यो देशे । ५ । २ । १३५ ॥

पुष्करिणी । पद्मिनी । देशे किम् । पुष्करवान्करी ॥ बाहूरुपूर्वपदाद्बलात् * ॥ बाहुबली । ऊरुबली ॥ सर्वादेश्च * ॥ सर्वधनी । सर्वबीजी ॥ अर्थाच्चासंनिहिते * ॥ अर्थी । संनिहिते तु अर्थवान् ॥ तदन्ताच्च * ॥ धान्यार्थी । हिरण्यार्थी ॥

1941. The affix ini comes in the sense of matup, after the words pushkara &c, when the word so formed denotes a locality.

Thus पुष्करिणी 'a tank', पद्मिनि &c. Why do we say when 'locality' is expressed? Observe पुष्करवान् करी ॥

Vârt:—The affix इन् comes after बल preceded by बाहु or ऊरु, as बाहुबलिन्, ऊरुबलिन् ॥

Vârt:—So also after words preceded by सर्व; as, सर्वधनिन्, सर्वबीजिन्, सर्वकेशी नटः ॥

Vârt:—So also after अर्थ when meaning 'not near'; as अर्थिन् meaning अर्थोऽसंनिहितोऽस्य 'wanting wealth'. Otherwise अर्थवान् 'having wealth'.

Vârt:—So also after a compound ending in अर्थ, as धान्यार्थी, हिरण्यार्थी ॥

1 पुष्कर, 2 पद्म, 3 उत्पल, 4 तमाल, 5 कुमुद, 6 नड, 7 कपित्थ, 8 बिस, 9 मृणाल, 10 कर्दम, 11 शालूक, 12 विगर्ह, 13 करीष, 14 शिरीष, 15 यवास, 16 प्रवाह (प्रवास), 17 हिरण्य, 18 कैरव, 19 कल्लोल, 20 तट*, 21 तरंग, 22 पङ्कज*, 23 सरोज*, 24 राजीव*, 25 नालीक*, 26 सरोरुह*, 27 पुटक, 28 अरविन्द*, 29 अम्भोज*, 30 अब्ज*, 31 कमल*, 32 पयस्*, 33 यशस् ॥

१६४२ । बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम् । ५ । २ । १३६ ॥

बलवान् । बली । उत्साहवान् । उत्साही ॥

1942 After the nominal-stems bala &c, comes the affix matup optionally, as well as ini

The affix इनि will come in the alternative Thus बलवान् or बली (Nom of बलिन्), उत्साहवान् or उत्साही (Nom of उत्साहिन्) ॥

1 बल 2 उत्साह 3 उद्भाव (उद्राव), 4 उद्वास*, 5 उद्वास 6 शिखा*, 7 कुल, 8 चूडा 9 सुप* 10 कूल*, 11 आयाम 12 व्यायाम 13 उपयाम, 14 आरोह 15 अवरोह, 16 परिणाह ... युद्ध, 18 उद्दाम 19 शिखावल 20 बूममूल, 21 बल ॥

१६४३ । संज्ञायां मन्माभ्याम् । ५ । २ । १३७ ॥

मन्नन्तान्मान्ताच्चेनिर्मत्वर्थे । प्रथिमिनी । दामिनी । होमिनी । सोमिनी । संज्ञायां किम् । सोमवान् ॥

1943 After a nominal-stem ending in मन् or म comes the affix ini, in the sense of matup, when the whole word so formed means a name

Thus प्रथिमन् + इनि = प्रथिम + इन् (VI 4 144 S 679) = प्रथिमिन् fem प्रथिमिनी So also दामिनी ॥ Similarly होम, होमिनी साम सामिनी ॥ Why do we say, 'when meaning a name ? Observe, सोमवान् ॥

१६४४ । कंशंभ्यां बभयुस्तितुतयसः । ५ । २ । १३८ ॥

कमिति मान्तौ । कमिदुदकसुखयोः । शमिति सुखे । आभ्यां सप्त प्रत्यया स्युः । युसयोः सकारः पदत्वार्थः । कंव । कंभ । कंयु । कंति । कंतु । कंत । कंय । शंव । शंभ । शंयु । शंति शंतु । शंत । शंय । अनुस्वारस्यैवाऽऽत्वेन परसवर्णः । वकारबकारपरत्वानुनासिकौ वयौ ॥

1944 The seven affixes va, bha, yus, ti, tu, ta and yas, come in the sense of matup, after कम् 'water and happiness', and शम् 'happiness'

Thus कंव, कंभ कंयु, कंति कंतु कंत, कंय, शंव शंभ शंयु शंति, शंतु शंत शंय ॥

The स् in युस् and यस्, make the stem a Pada (I 4 16 S 1252), the result of which is that म of कम् and शम् is changed into Anusvâra before these two affixes by VIII 3 23 S 122 When denoting a Name the forms will be कम्य and शम्य ॥ The anusvâra is optionally changed to a nasal homogeneous to the class that follows The va and ya become nasalised when preceded by an anusvâra (Thus the first affix is व va and not ब ba as given in the Kâsikâ)

१६४५ । तुन्दिवलिवटेर्भः । ५ । २ । १३९ ॥

वृद्धा नाभिस्तुन्दं । मूर्धन्योपधोऽयमिति माधवः । तुन्दिभः वलिभः । वटिभः । ऊर्णायाद्युः ... सोऽस्ति ॥

1945. The affix bha (भ) comes in the sense of 'pride' matup, after tundi, vali and vaṭi.

Thus तुन्दिभः 'having a protuberent belly'. वलिभः and वटिभः ॥ Another form is वलिनः, because वलि is included in the Pâmâdi class V. 2. 100. S. 1907. The forms तुन्दिलः &c, are valid by V. 2. 117 S. 1924.

१९४६ । अहंशुभमोर्युस् । ५ । २ । १४० ॥

अहमिति मान्तमव्ययमहङ्कारे । शुभमिति शुभे । अहंयुः अहङ्कारवान् ॥ शुभंयुः शुभान्वितः ॥

1946. The affix yus (यु) comes in the sense of matup, after the words aham 'pride', and the indeclinable ubham 'good'.

Thus अहंयुः = अहंकारवान्. 'selfish, haughty', शुभंयुः = कल्याणवान् ॥ 'auspicious'. The स् of युस् makes the words अहम् and शुभम्, Padas; and म is changed into Anusvâra (I. 4. 16; VIII. 3. 23). See V. 2. 123.

Here ends the chapter on Matup-affixes.

——:o:——

अथ तद्धित प्राग्दिशीय प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXVII.

THE VIBHAKTI AFFIXES

१९४७। प्राग्दिशो विभक्तिः। ५। ३। १॥

दिक्शब्देभ्य इत्यत प्राग्वक्ष्यमाणा प्रत्यया विभक्तिसंज्ञा स्युः॥ अथ स्वार्थिका प्रत्यया ॥ समर्थानामिति प्रथमादिति च निवृत्तम्। वाति स्वनुवर्तत एव॥

1947. The affixes taught from this aphorism forward as far as V. 3 27 S 1974 (exclusive) are called Vibhakti.

The affixes herein taught do not change the sense of the word, i e they are स्वार्थ affixes which leave to the word their own denotation The rule IV 1 82 S 1072 extends no further than this, hence the words formed by these affixes do not produce epithets connoting the sense of the primitive and denoting something else.

The affixes now to be taught being स्वार्थिक, the anuvritti of समर्थानाम् and प्रथमात् of IV 1 82 S 1072 does not apply to them The word वा of IV 1 82 S 1072 however applies here so that these affixes are optional, thus we may have कुत or कस्मात्, कुत्र or कस्मिन्॥

Note —Thus V 3 7 S 1953 declares, that after the words किम् in the ablative there is the affix तसिल्, as कुत ततः यत ॥

Note —The purpose served by designating these affixes as Vibhakti is (a) to debar the elision of final स् and म् of the affixes as इत् (I 3 4 S 190). Thus in the affix थमुँ V 3 18 S 1967 म् is not इत् had it been so rule I 1 47 would have applied (b) to regulate the accent of इदम्, thus इदम्+तसिल्=इतः here by VI 1 171 S 3717 the affix तसिल् becomes udâtta by virtue of its being Vibhakti, otherwise the accent would have been regulated by the indicatory ल (VI 1 193 S 3676) (c) to make applicable to these words the rules of त्यदादि that is, the rules given in the Sûtras VII 2 102 S 265 and those that follow Thus यद्+तसिल्=यतः, the द् being replaced by अ by VII 2 102 S 265

१९४८। किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः। ५। ३। २॥

किमः सर्वनाम्नो बहुशब्दाच्चेति प्राग्दिशोऽधिक्रियन्त॥

1948 These Prâgdiśya affixes come after the word kim, and after a stem called sarvanâma, and after bahu, but not after dvi &c

The words द्वि &c. though सर्वनाम are exempted. Thus कुत्र, कुतः, यतः, यत्र, बहुतः, बहुत्र ॥

Note:—Why do we say अद्व्यादि 'not dvi &c. Observe द्वाभ्याम्, द्वयोः ॥ Why do we say किम् &c.? Observe वृक्षात्, वृक्षे &c. The word किम् is a सर्वनाम, but it being included in the dvyâdi class, would have been exempted from the operation of this rule had it not been separately mentioned.

Note:—The word बहु here is 'a Saṅkhyâ.' Therefore, the affix does not apply here, बहोः सूपात्, बहौ सूपे ॥

१६४९ । इदम इश् । ५ । ३ । ३ ।

प्राग्दिशीये परे ॥

1949. For idam, there is the substitute इश् (इ), when a Prâgdiśîya affix follows.

The word प्राग्दिशः is understood here also. The श् of इश् is indicatory of the substitution of the whole (I. 1. 55). Thus इदम्+ह V. 3. 11, = इह ॥

१६५० । एतेतौ रथोः । ५ । ३ । ४ ॥

इदम् शब्दस्य एत इत इत्यादेशौ स्तो रेफादौ थकारादौ च प्राग्दिशीये परे । इशोऽपवादः ॥

1950. The substitutes एत and इत come in the place of idam, when a Prâgdiśîya affix beginning with र and थ respectively follows.

This debars इश् ॥ The अ in र is for the sake of euphony. Thus इदम्+र्हिल् = एतर्हि (V. 3. 16). इदम्+थमु = इत्थम् (V. 3. 24).

१६५१ । एतदोऽन् । ५ । ३ । ५ ॥

योगविभागः कर्त्तव्यः ॥ एतदः ॥ एतेतौ स्तो रथोः ॥ अन् ॥ एतद इत्येव । अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः । नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य ॥

1951. The substitute अन् comes in the place एतद् when a Prâgdiśîya affix follows.

Note:—According to Kâśikâ the substitute is अश् । The श of अश् causes the replacement of the whole (I. 1. 55. S.45). According to Patanjali the substitute is अन् and not अश् ॥ Thus एतद्+तसिल् = अतः V. 3. 7, S. 1953; अत्र V, 3. 10.

This sûtra must be divided into two, (1) एतदः, and (2) अन्, the meaning being. (1) The substitutes एत and इत come in the place of एतद् when affixes beginning with र् and थ respectively follow, as एतद्+र्हिल = एतर्हि (V. 3. 21, S. 1969) एतद्+थमु = इत्थम् ॥ The थ must be the थ of थमु which comes after idam (V. 3. 24. S. 1972) for the application of this rule (1), and not the थ of थाल् (V. 3. 23 S. 1971) before which the substitute will be अश् ॥ The word एतद् will take थमु by the implication of this rule. The substitute अन् replaces एतद् before other Prâgdiśîya affixes As the substitute consists of more than

one letter, it replaces the whole of etad Thus एतद्+तसिल्=एत्+तस्=अत (the त is elided by VIII 2 7 S 236)

१९५२ । सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि । ५ । ३ । ६ ॥

प्राग्दिशीये दकारादौ प्रत्यये परे सर्वस्य सो वा स्यात् ॥

1952 The स is substituted optionally for सर्व before a prâgdiśîya vibhakti beginning with द ॥

Thus सर्वदा or सदा ॥ When the affix is not Prâgdiśîya, there is no substitution as, सर्वं ददाति = सर्वदा ब्राह्मणी 'a Brâhmanî who gives all'

१९५३ । पञ्चम्यास्तसिल् । ५ । ३ । ७ ॥

पञ्चम्यन्तेभ्यः किमादिभ्यस्तसिल् स्याद्वा ॥

1953 The affix tasil (तस्) comes after the word, किम् a sarvanâma, and bahu, when ending in the ablative case but not after dvi &c

As किम्+तसिल्=कु+तस ॥ The following sutra changes किम् into कु ॥

१९५४ । कु तिहोः । ७ । २ । १०४ ॥

किमः कुः स्यात्तादौ हादौ च विभक्तौ परतः । कुतः । कस्मात् । यतः । ततः । अतः । इतः । अमुतः । बहुतः । द्व्यादेस्तु । द्वाभ्याम् ॥

1954 कु is substituted for किम् before a vibhakti affix beginning with a त or a ह ॥

Thus कुतः = कस्मात् ॥ कुत्र कुह (V 3 13, 7 S 1961 and 1953) The इ in ति means beginning with a त ॥ So also यतः, ततः, अतः, इतः, अमुतः, बहुतः ॥ But not after द्वि &c. As द्वाभ्याम् ॥

१९५५ । तसेश्च । ५ । ३ । ८ ॥

किंसर्वनामबहुभ्यः परस्य तसेस्तसिलादेशः स्यात् । स्वरार्थं विभक्त्यर्थं च वचनम् ॥

1955 The affix tasil (तस्) is substituted for तस् (V 4 44, 45 S 2111 and 1221) when kim, a sarvanâma, and bahu follow

This substitution is for the sake of accent, and for giving it the designation of vibhakti Otherwise तस् (V 4 44) being taught subsequently and it not being a Prâgdiśîya affix, it does not get the name of vibhakti and so यद् &c cannot be changed to य when तसि will be added (VII 2 102 S 265). So we can never get the form यतः as in the sentence यतोऽयमागच्छति ॥

१९५६ । पर्यभिभ्यां च । ५ । ३ । ९ ॥

आभ्यां तसिल् स्यात् ॥ सर्वोभयार्थाभ्यामेव ॥ परितः । सर्वत इत्यर्थः । अभितः । उभयत इत्यर्थः ॥

1956 The affix tasil comes after pari and abhi also.

Vârt :—This affix comes when परि means 'all'; and अभि means 'both. Thus परितः = सर्वतः ; 'all round'; अभितः, उभयतः 'on both sides'.

१९५७ । सप्तम्यास्त्रल् । ५ । ३ । १० ॥

कुत्र । यत्र । तत्र । बहुत्र ॥

1957. The affix tral (त्र) comes after kim, a sarvanâma, and bahu, when ending in a locative.

Thus कुत्र (VII. 2. 104 S, 1954) 'where', तत्र (VII. 2. 102. S. 265) 'there', बहुत्र 'in many places'.

१९५८ । इदमो हः । ५ । ३ । ११ ॥

त्रलोऽपवादः । इत्यादेशः । इह ॥

1958. The affix ह comes after इदम् ending in the locative.

This debars त्रल ॥ Thus इह (V. 3. 3. S. 1949) 'here'.

१९५९ । किमोऽत् । ५ । ३ । १२ ॥

वाग्रहणमपकृष्यते । सप्तम्यन्तात्किमोऽद्वा स्यात्पक्षे त्रल् ॥

1959. The affix अत् (अ) comes optionally after kim ending in the locative, as also the affix tral.

We must draw forward the word वा 'optionally' from the sûtra after the next. So that this sûtra is an optional one. Thus किम्+अत् ॥ Now applies the next sûtra by which किम् is replaced by क्व ॥ In the other alternative त्रल् also comes, as कुत्र ॥

१९६० । क्वाति । ७ । २ । १०५ ॥

किमः क्वादेशः स्यादति । क्व । कुत्र ॥

1960. क्व is substituted for किम् before the vibhakti अत् (V. 3. 13).

As क्व । So also कुत्र ॥

Note :—The substitute कु of VII. 2. 104. S. 1954, before the affix अ would have become क्व, but it would have caused guṇa, hence this separate substitute. Had the sûtra been किमोऽद्धत् it would not have included the अकच् augmented किम् ॥

१९६१ । वा ह च च्छन्दसि । ५ । ३ । १३ ॥

कुह स्थः । कुह जग्मथुः ॥

1961. Optionally the affix ह also comes in the Chhandas, after the word kim in the locative: as well as the other affixes.

As in the Rig Veda VIII. 62. 4 : कुहस्थः कुहजग्मथुः कुहं श्येनेव पेतथुः ॥ 'Where are ye two? Where are you going? Where do you fall like eagles"?

१९६२ । एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ । २ । ४ । ३३ ॥

अन्वादेशविषये एतदोऽश् स्यात्स चानुदात्तस्त्रतसोः परतः तौ चानुदात्तौ स्तः । एतस्मिन् ग्रामे सुखं वसामः । अथोऽत्राधीमहे । अथो न गन्तारः स्म ॥

1962. In the room of एतद् in case of its re-employ ment there is the substitution of the gravely accente अश् when the affixes त्र (V. 3. 10. S. 1957) and तस् (V. 3. S. 1953) follow, and the affixes त्र and तस् are anudátta als (gravely accented).

Thus अत्र 'here', and अतस् 'hence', in the following:—एतस्मिन् ग्रामे सु वसामः ; अथो अत्र अधीमहे । 'We live in this (*etasmin*) village happily, therefo let us read with full devotion in this (*atra*)' एतस्माच्छात्राच्छन्दोऽधीष्व, अथो अ व्याकरणमप्यधीष्व । 'Learn from this student Prosody and also learn from hi Grammar'. By rule V. 3 5. S 1951 अश् is declared to be the substitute एतद् ; its repetition here is to indicate that the अश् of anvâdeśa is anudâtta.

१९६३ । इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते । ५ । ३ । १४ ॥

पञ्चमीसप्तमीतरविभक्त्यन्तादपि तसिलादयो दृश्यन्ते । दृशिग्रहणाद्भवदादियोग एव । स भवान् । ततो भवान् । तत्र भवान् । तं भवन्तम् । ततो भवन्तम् । तत्र भवन्तम् । एवं दीर्घायु । देवानांप्रिय आयुष्मान् ॥

1963. The above affixes are seen coming after kim a sarvanama and bahu, ending with other case-affixes also besides the locative and ablative.

That is to say, the affixes तसिल्, त्रल्, ह &c come after kim &c whic are not in the ablative or the locative case. By the employment of the ex pression '*are seen*', *it is hinted* that this may take place not on every occa sion, but only when in juxtaposition with such words as भवत् '*Your Honor* दीर्घायुः 'long-lived', आयुष्मान् 'having long life', and देवानांप्रियः 'the belove of the Gods'. Thus:

Nom ततो भवान् or तत्र भवान् = स भवान् ॥
Acc. तत्र भवन्तम् or ततो भवन्तम् = तं भवन्तम् ॥
Ins तत्र भवता or ततो भवता = तेन भवता ॥
Dat ततो भवते or तत्र भवते = तस्मै भवते ॥
Abl ततो भवतः or तत्र भवत = तस्माद् भवतः ॥
Gen ततो भवतः or तत्र भवतः = तस्य भवतः ॥
Loc ततो भवति or तत्र भवति = तस्मिन् भवति ॥

Similarly with the words दीर्घायुः, आयुष्मान् and देवानांप्रिय ॥

१९६४ । सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा । ५ । ३ । १५ ॥

सप्तम्यन्तेभ्यः कालार्थेभ्यः स्वार्थे दा स्यात् । सर्वस्मिन्काले सदा । सर्वदा । एकदा । अन्यदा । कदा । यदा । तदा । काले किम् । सर्वत्र देशे ॥

1964. After sarva 'all', eka 'one', anya 'other', kim 'what', yad 'which', and tad 'that', when time is denoted, comes the affix दा, the words being in the locative case.

The word सप्तम्याः V. 2. 10 S. 1957 is understood here and not the word इतराभ्यां of the last. This debars त्रल् ॥ Thus सर्वदा or सदा (V. 3. 6 S. 1952) 'at every time' or 'always', एकदा 'once', अन्यदा 'at another time', कदा (VII. 2. 103 S. 342) 'when', यदा 'when', तदा 'then'.

Why do we say काले 'when time is denoted'? Observe सर्वत्रदेशे where although the case is the 7th, the affix is not दा, because the sense is 'in every *place*' or 'every where'.

१९६५ । इदमोर्हिल् । ५ । ३ । १६ ॥

सप्तम्यन्तात्काले इत्येव । हस्यापवादः । अस्मिन्काले एतर्हि । काले किम् । इह देशे ॥

1965. After idam 'this', ending in the locative case, comes the affix rhil र्हि when time is denoted.

The words सप्तम्याः and काले are understood. This rhil debars ha: The ल् of र्हिल् is for accent. Thus अस्मिन् काले = एतर्हि (V. 3. 4 S. 1950) 'at this time'. Why 'when time is denoted'? Observe, इह 'in this *place*', as इह देशे ॥ See V. 3. 4 S. 1950

१९६६ । अधुना । ५ । ३ । १७ ॥

इदमः सप्तम्यन्तात्कालवाचिनः स्वार्थेऽधुनाप्रत्ययः स्यात् । इश् । यस्येति लोपः । अधुना ॥

1966. After idam ending in the locative case, con the affix अधुना, when time is denoted.

Thus इदम् + अधुना = इ + अधुना (V. 3. 3 S. 1949) = 0 + अधुना (S. 311) = अधुना ॥ According to Kâśikâ अस्मिन् काले = अधुना 'at this time', अश् is substituted for इदम् and, धुन affix is added.

१९६७ । दानीं च । ५ । ३ । १८ ॥

इदानीम् ॥

1967. The affix dânîm also comes after idam, ending in the locative, and denoting time.

Thus अस्मिन् काले = इदानीम् (V. 3. 3 S. 1949) 'at this time'.

१९६८ । तदो दा च । ५ । ३ । १९ ॥

तदा । तदानीम् । तदो दाश्चनमनर्थकं विहितत्वात् ॥

1968 After tad, ending in the seventh case, when time is denoted, comes the affix दा, and also dânîm

The दानीम् is read into the sûtra by force of the word च 'also' Thus तस्मिन् काले = तदा or तदानीम् 'at that time' *Vârt* —This sûtra, so far as it ordains दा after तद् is useless, because the word तद् already takes दा by V 3 15

१९६९ । अनद्यतने र्हिलन्यतरस्याम् । ५ । ३ । २१ ॥

कर्हि । कदा । यर्हि । यदा । तर्हि । तदा । एतस्मिन्काले एतर्हि ॥

1969 The affix rhil comes optionally, in denoting time not of the current day, after the words 'kim' the sarvanâma, and bahu &c' in the 7th case

The anuvritti of इदमः is not read into this sûtra This is a general rule Thus कर्हि or कदा, (VII 2 103 S 342) यर्हि or यदा, तर्हि or तदा एतर्हि ॥

१९७० । सद्यःपरुत्परार्यैषमःपरेद्यव्यद्यपूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः । ५ । ३ । २२ ॥

एते निपात्यन्ते । समानस्य सभावो द्यस् चाहनि* । समानेऽहनि सद्यः । पूर्वपूर्वतरयोः पर उदारी च प्रत्ययौ वत्सरे* । पूर्वस्मिन्वत्सरे परुत् । पूर्वतरे वत्सरे परारि ॥ इदम इश् समसण् प्रत्ययश्च संवत्सरे* । अस्मिन्संवत्सरे ऐषमः । परस्मादेद्यव्यहनि* । परस्मिन्नहनि परेद्यवि । इदमोऽश् द्यश्च* । अस्मिन्नहनि अद्य । पूर्वादिभ्योऽष्टभ्य एद्युस्* । पूर्वस्मिन्नहनि पूर्वेद्युः । अन्यस्मिन्नहनि अन्येद्युः । उभयाद्द्युरुभयद्युः ॥ द्युश्चोभयाद्वक्तव्य* ॥ उभयद्युः ॥

1970 The following words are anomalous, sadyah, parut, parâri, aishamas, paredyavi, adya, pûrvedyus, anyedyus, anyataredyus, itaredyus, aparedyus, adharedyus, ubhayedyus, and uttaredyus

The words सप्तम्या and काल are understood here The base, the substitute, the affix the particular time &c, must all be deduced from these forms *Vârt* —सद्य is formed from समान by substituting स for समान and adding द्यस्, in the sense of 'a day' समानेऽहनि = सद्यः the same day' *Vârt* —The पूर्व and पूर्वतर are replaced by पर and then उत् and आरि are added, in the sense of 'a year' Thus पूर्वस्मिन् सवत्सरे = परुत् last year' पूर्वतर वत्सर = परारि 'the year before last' *Vârt* —The इश replaces इदम् and समसण् is added, in the sense of 'year अस्मिन् संवत्सरे = ऐषम 'during this year *Vârt* —To पर is added एद्यवि in the sense of a day' as परस्मिन्नहनि = परेद्यवि 'the other day' *Vârt* —The अश replaces इदम् and द्यस् is added in the sense of 'a day' Thus अस्मिन्नहनि = अद्य 'to day' *Vârt* —To पूर्व अन्य, अन्यतर इतर अपर, अधर,

उभय and उत्तर is added the affix एद्युस्, in the sense of 'a day': as पूर्वस्मिन्नहनि = पूर्वेद्युस् 'on the day before', अन्यस्मिन्नहनि = अन्येद्युस् 'on the following day'. अन्यतरस्मिन्नहनि = अन्यतरेद्युः 'on either of two days'. इतरस्मिन्नहनि = इतरेद्युः 'on another day', अपरस्मिन्नहनि = अपरेद्युः on the following day' अधरस्मिन्नहनि = अधरेद्युः 'on a previous day' उभयोरह्नोः = उभयेद्युः 'on both days'. *Vârt*:—So also उभयद्युस् is formed by dyus added to ubhaya.

१९७१ । प्रकारवचने थाल् । ५ । ३ । २३ ॥

प्रकारवृत्तिभ्यः किमादिभ्यस्थाल्स्यात्स्वार्थे । तेन प्रकारेण तथा । यथा ॥

1971. The affix thâl (था) comes, after the words kim &c V. 3. 2, when we speak of a kind or manner of being.

The sûtra V. 3. 2, S. 1948 is to be read into this. The anuvritti of सप्तम्याः and काले ceases. The word प्रकार means the differentiating quality distinguishing a species among the genus: it means 'sort', 'kind', 'mode', 'manner,' &c. 'Thus तेन प्रकारेण = तथा 'so, in that manner'. Similarly यथा ॥

Note:—The affix जातीयर् taught in V 3. 69 S. 2024 has also the same force, with this difference that jâtiyar applies to words which denote things possessing such a quality (प्रकारवान्) while thâl denotes mode itself. Therefore, one does not debar the other, so that we have forms like तथाजातीयः, and यथाजातीयः ॥

१९७२ । इदमस्थमुः । ५ । ३ । २४ ॥

थालोऽपवादः ॥ एतदोऽपि वाच्यः * ॥ अनेन एतेन वा प्रकारेण इत्थम् ॥

1972. After idam comes the affix thamu (थमु) in the same sense i. e. in denoting manner.

Vârt:—It comes after etad also. This debars थाल्; thus:—अनेन or एतेन प्रकारेण = इत्थम् V. 3. 4, S. 1950 'in this manner.' The उ in थमु protects the म from becoming इत् (See I. 3. 4. S. 190).

१९७३ । किमश्च । ५ । ३ । २५ ॥

केन प्रकारेण कथम् ॥

1973. Also after kim, comes the affix thamu in the sense of manner.

Thus केन प्रकारेण = कथम् 'how?'.

Here ends the chapter on Prâgdiśîya affixes.

अथ तद्धितप्राग्दिशीय प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXVIII.

THE SVÂRTHIKA AFFIXES.

१९७४ । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः । ५ । ३ । २७ ॥

सप्तम्याद्यन्तेभ्यो दिशिरूढेभ्यो दिग्देशकालवृत्तिभ्य स्वार्थेऽस्तातिप्रत्ययः स्यात् ॥

1974. After words which primarily denote 'direction' ending in the locative, ablative and nominative, and referring to 'direction', 'locality' or 'time', comes the affix astâti (अस्ताति) without change of sense.

Note —The word दिक् शब्द means 'words denoting directions' Thus पुरस्तात्, has all these three significations in the following sentences, पुरस्ताद्वसति 'he lives eastward', पुरस्तादागत 'he came from east' पुरस्ताद् रमणीयम् 'It was delightful previously'. Similarly with अधस्तात् ॥ For further explanation see S 1977 below.

१९७५ । पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषाम् । ५ । ३ । ३९ ॥

एभ्योऽस्तात्यर्थेऽसिप्रत्यय स्यात्तद्योगे चैषां क्रमात्पुर, अध, अव, इत्यादेशा स्यु ॥

1975. After pûrva, adhara and avara comes the affix asi (असि) in the sense of astâti; and pura, adh, and av are their respective substitutes before this affix.

Note —The word दिक्शब्देभ्यः does not govern this sûtra. Thus पुरो वसति, पुर आगत, पुरो रमणीयम् ॥ Similarly अधस् and अवस् with वसति आगत and रमणीयम् ॥ As अधोवसति, अध आगत, अधोरमणीयम्, अवोवसति, अवआगत and अवोरमणीयम् ॥ See S 1984

१९७६ । अस्ताति च । ५ । ३ । ४० ॥

अस्तातौ परे पूर्वादीनां पुरादय स्यु । पूर्वस्या पूर्वस्या पूर्वा वा दिक् । पुर: पुरस्तात् । अध अधस्तात् । अव । अवस्तात् ॥

1976. The same substitution takes place when the affix astâti (अस्ताति) follows.

That is पुर for पूर्व, अध् for अधर and अव् for अवर ॥ Thus पुरस्तात् or अधस्तात् or अवस्तात् वसति or आगत or रमणीयम् ॥

१९७७ । विभाषावरस्य । ५ । ३ । ४१ ॥

अवरस्यास्तातौ परेऽव् स्याद्वा । अवस्तात् । अवरस्तात् । एवं देशे काले च । दिशि रूढेभ्यः किम् । ऐन्द्र्यां वसति । सप्तम्याद्यन्तेभ्यः किम् । पूर्वं ग्रामं गतः । दिग्देशकालवृत्तिभ्यः किम् । पूर्वस्मिन् गुरौ वसति । अस्ताति चेति ज्ञापकादसिरस्तातिं न बाधते ॥

1977 The substitution of अव् for अवर is optional when astâti follows.

This declares an option when by the last it was compulsory. As अवरस्तात् or अवस्तात् वसति, आगतः, or रमणीयम्॥

Why do we say 'after words which primarily denote direction'? Observe ऐन्द्र्यां दिशि वसति, 'He lives in the Aindrâ direction". Here ऐन्द्री is a secondary word denoting eastern direction. Why do we say 'ending in the locative, ablative and nominative'? Observe पूर्वम् ग्रामं गतः ॥ Why do we say when the sense is 'a direction', 'a locality' or a 'time'? Observe पूर्वस्मिन् गुरौ वसति 'he lives in the presence of the Guru'.

Note:—This affix is a स्वार्थिक affix, like the affixes taught previously. The words denoting direction must be primitive words of direction; and not derivative words like ऐन्द्री &c. which also denote direction.

The sûtra 1976 indicates by implication that the affix अस्ताति V. 3. 27 S. 1974 is not debarred by अस् after these words.

१९७८ । दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् । ५ । ३ । २८ ॥

अस्तातेरपवादः । दक्षिणतः । उत्तरतः ॥

1978. After dakshiṇâ and uttara (referring to a direction or a locality or a time, and ending with the locative, ablative or nominative), comes the affix atasuch. (अतस्) ॥

This debars अस्ताति ॥ Thus दक्षिणतः, उत्तरतः ॥

Note:—The word दक्षिणा can never refer to time, so with regard to it direction and locality are only taken. The अ of अतसुच् is for the sake of differentiating this affix from तस् in sûtras like II. 3. 30.

१९७९ । विभाषापरावराभ्याम् । ५ । ३ । २९ ॥

परतः । अवरतः । परस्तात् । अवरस्तात् ।

1979. Optionally after para and avara, comes the affix atasuch, in the sense of astâti.

Thus परतः or परस्तात् ॥ So also अवरस्तात् or अवरतः ॥

१९८० । अञ्चेर्लुक् । ५ । ३ । ३० ॥

अञ्चत्यन्ताद्दिक्शब्दादस्तातेर्लुक् स्यात् । लुक् तद्धितलुकि ॥ प्राच्यां प्राच्याः प्राची वा दिक् प्राक् । उदक् । एवं देशे काले च ॥

1980. After words of direction ending in अञ्चु, there is luk-elision of the affix astâti.

Thus प्राक् or प्रत्यक् as प्राच्यां दिशि वसति = प्राग् वसति, प्रागागत, प्राग्रमणीयम् ॥ The feminine affix of प्राची is also elided, when the taddhita affix is elided by लुक् ॥ See I 2 49 S 1408 So also उदक् 'in the north'. Similarly when locality or time is denoted

१९८१ । उपर्युपरिष्टात् । ५ । ३ । ३१ ॥

अस्तातेर्विषये ऊर्ध्वशब्दस्योपादेशः स्याद्रिल्रिष्टातिलौ च प्रत्ययौ । उपरि उपरिष्टाद्वा वसति । आगतो रमणीयं वा ॥

1981 The words upari and uparishtât are anomalous in the sense of astâti

These words are derived irregularly from the word ऊर्ध्व, by changing it into उप and adding the affixes रिल् and रिष्टातिल् ॥ Thus ऊर्ध्वायां दिशि वसति = उपरि वसति । So also उपर्यागतः उपरि रमणीयम् ॥ उपरिष्टाद्वसति, उपरिष्टादागत, उपरिष्टाद्रमणीयम् ॥

१९८२ । पश्चात् । ५ । ३ । ३२ ॥

अपरस्य पश्चभाव आतिश्च प्रत्ययोऽस्तातेर्विषये ॥

1982 The word paschât is anomalous, in the sense of astâti

The word is formed by changing अपर into पश्च and adding the affix आति ॥ As अपरस्यां दिशि वसति = पश्चाद्वसति, आगत, रमणीयम् &c

Note —So also when अपर is preceded by another word denoting direction, it is changed into paścha and âti is added As दक्षिणपश्चात्, उत्तरपश्चात् ॥

Note —So also when अर्ध follows such a compound apara is changed into paścha, as, दक्षिणपश्चार्ध, उत्तरपश्चार्ध ॥

Note —Apara is changed into paścha, when followed by ardha, and not preceded by any other word, As पश्चार्ध ॥

१९८३ । उत्तराधरदक्षिणादातिः । ५ । ३ । ३४ ॥

उत्तरात् । अधरात् । दक्षिणात् ॥

1983 To the words uttara, adhara and dakshina is added the affix âti, in the sense of astâti.

Thus उत्तरस्यां दिशि वसति = उत्तराद्वसति ॥ Similarly अधरात् and दक्षिणात् ॥

१९८४ । एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः । ५ । ३ । ३५ ॥

उत्तरादिभ्य एनब्वा स्यादवधेरवधिमतो सामीप्ये पञ्चमीं विना । उत्तरेण । अधरेण । दक्षिणेन । पक्षे यथास्वं प्रत्ययाः । इह केचिदुत्तरादीनूर्ध्वस्य दिक्शब्दमात्रोपलक्षणमाहुः । पूर्वेण ग्रामम् ॥ अपरेण ग्रामम् ॥

1984. The affix enap (एनप्) comes optionally, (after the words uttara, adhara and dakshina in the sense of astâti), when the limit indicated is not remote, and when it is not a substitute of the ablative case-affix.

Note :—The affix अस्ताति and the other affixes taught above come with the force of locative, ablative and nominative. The एनप् comes with the force of locative and nominative and not that of ablative. The adverbs so formed refer to objects not at a distance.

Thus उत्तरेण or उत्तरात् or उत्तरतो वसति or रमणीयम् ॥ Similarly अधरेण, अधरात् अधस्ताद् वसति &c, so also दक्षिणेन, दक्षिणात्, दक्षिणतो, वसति &c. 'He lives near by in the north-ward or southward'. Why do we say when not denoting distance? In the other alternative the ordinary affixes will come as दक्षिणतः उत्तरतः, अधस्तात्, उत्तरात् । Observe उत्तराद्वसति 'he lives far away in the north'. Why do we say 'when not having the force of ablative'? Observe उत्तरादागतः 'come from the north'.

Note :—The word अपञ्चम्याः governs all the succeeding sûtras upto V. 3. 39, exclusive.

Some do not read उत्तर &c. into this sûtra : according to them this is a general rule applicable to all words denoting direction. As पूर्वेण ग्रामम्, अपरेण ग्रामम् (II. 3. 31) The प् in enap is for the sake of accent (III. 1. 4. S. 3709).

१९८५ । दाक्षिणादाच् । ५ । ३ । ३६ ॥
अस्तातिविषये । दक्षिणा वसति । अपञ्चम्या इत्येव । दक्षिणादागतः ॥

1985. The affix ach (आँ) comes after the word dakshina, in the sense of astâti, but not as a substitute of the ablative case-affix.

The word अदूरे of the last sûtra is not read into this: though the word अपञ्चम्याः governs it. Thus दक्षिणा वसति or रमणीयम्, but दक्षिणत आगतः in the ablative.

Note :—The च् in आच् is not for the sake of accent (VI. 1. 163. S. 3710) for the simple affix आ would be udâtta by the general rule III 1. 3. S. 3708. The च् serves the purpose of differentiating this आ from other affixes in Sûtra II. 3. 29 S. 595.

१९८६ । आहि च दूरे । ५ । ३ । ३७ ॥
दक्षिणाद् दूरे आहि स्यात् चादाच् । दक्षिणाहि । दक्षिणा ॥

1986. The affix âhi (आहि) comes after the word dakshina, in the sense of astâti, as well as ach, when the reference is to a distant limit.

We draw in the affix आच् by force of the word च 'and'

Thus दक्षिणाहि वसति or दक्षिणा वसति 'he lives far away in the south'

Note —Why do we say दूरे when the adverb denotes a distant limit'? Observe दक्षिणतो वसति ॥ The word अपञ्चम्याः governs this also as दक्षिणत आगत ॥

१९८७ । उत्तराच्च । ५ । ३ । ३८ ॥

उत्तराहि । उत्तरा ॥

1987. The affixes आच् and आहि come after uttara in the sense of astâti, when the reference is to a distant limit

Thus उत्तरा or उत्तराहि वसति or रमणीयम् ॥ 'He lives far away in the north or the northward far away is pleasant'

Note —But when distance is not meant we have उत्तरेण प्रयाति ॥ The word अपञ्चम्याः governs this also as उत्तरादागत ॥

१९८८ । संख्याया विधार्थे धा । ५ । ३ । ४२ ॥

क्रियाप्रकारार्थे वर्तमानात्संख्याशब्दात्स्वार्थे धा स्यात् । चतुर्धा । पञ्चधा ॥

1988 The affix dhâ (धा) comes after a nominal-stem denoting a Numeral, when it means the mode or manner of an action

Note —The word विधा and प्रकार have the same meaning Thus adverbs so formed apply to every kind of action

Thus एकधा भुङ्क्ते 'he eats once' द्विधा गच्छति 'he goes twice Similarly त्रिधा चतुर्धा पञ्चधा ॥

१९८९ । अधिकरणविचाले च । ५ । ३ । ४३ ॥

द्रव्यस्य संख्यान्तरापादने संख्याया धा स्यात् । एकं राशिं पञ्चधा कुरु ॥

1989 The affix dhâ comes after a numeral, when the sense is a change in the apportionment or distribution of substances

Note —The word संख्यायाः is understood here The word अधिकरणम् means 'matter stuff substance' विचाल 'change in numbers' Thus to make one into many, or to make many into one

Thus एकं राशिं पञ्चधा कुरु 'divide one heap into five Similarly अनेकम् एकधा कुरु make these many heaps into one"

१९९० । एकाद्धो ध्यमुञन्यतरस्याम् । ५ । ३ । ४४ ॥

ऐकध्यम् । एकधा ॥

1990. After the word eka, the substitute dhyamuñ (ध्यमुञ्) comes optionally instead of dha.

Thus एकधा राशिं कुरु or ऐकध्यं कुरु ; एकधा भुङ्क्ते or ऐकध्यं भुङ्क्ते ॥

Note :—The repetition of धा in the sûtra shows that the substitution takes place when the sense is that of विधा, as well as when it is that of अधिकरण विचाल ॥ Had धा not been repeated, the substitution would have come in the sense of अधिकरण विचाल only, as immediately preceding this sûtra.

१९९१ । द्वित्र्योश्च धमुञ् । ५ । ३ । ४५ ॥

आभ्यां धा इत्यस्य धमुञ् स्याद्वा । द्वैधम् । द्विधा । त्रैधम् । त्रिधा । धमुञन्तात्स्वार्थे डदर्शनम् * ॥ पथि द्वैधानि

1991. The substitute dhamuñ धमुञ् comes optionally, in the place of धा after the words dvi and tri.

Note: —Here also it comes in both the विधार्थ and अधिकरण विचाल senses. By च, the word 'optionally' is drawn into the sûtra.

Thus द्विधा or द्वैधम् , त्रिधा, or त्रैधम् ॥

Vârt :—The affix ड (ḍa, with the elision of the final vowel) comes without changing the sense, after words ending in dhamuñ. As पथि, द्वैधानि संश्रयन्ते ॥

१९९२ । एधाच्च । ५ । ३ । ४६ ॥

द्वेधा । त्रेधा ॥

1992. The substitute edhâch (एधाच्) comes optionally in the place of dha, after dvi and tri.

Thus द्वेधा (VI. 4. 148 S. 311) or द्वैधम् or द्विधा, त्रेधा त्रैधम् or त्रिधा ॥

१९९३ । याप्ये पाशप् । ५ । ३ । ४७ ॥

कुत्सितो भिषक् भिषक्पाशः ॥

1993. The affix pâśap (पाशप्) denotes something as insignificant.

The word याप्य means 'contempt, trifling' &c. Thus कुत्सितः याप्यो भिषक् भिषक् पाशः 'a very bad physician.' So also याज्ञिकपाशः ॥

Note :—Of course this will not come in denoting a person who is a good physician, but bears a bad character, or who is a good performer of sacrifices but immoral.

१९९४ । पूरणाद्भागे तीयादन् । ५ । ३ । ४८ ॥

द्वितीयो भागो द्वितीयः । तृतीयः । स्वरे विशेषः ॥ तीयादीकक् स्वार्थे वाच्यः * ॥ द्वैतीयीकः । द्वितीयः । तार्तीयीकः तृतीयः ॥ न विद्यायाः * ॥ द्वितीया । तृतीया । विद्येत्येव ॥

1994 After (a nominal stem being) an ordinal number ending in tiya, comes the affix अन् (अ) (the word retaining its denotation), when a 'part' is meant

This sûtra is made only to teach accent for the word to which अन is added undergoes no other change of form except in accent Thus द्वितीयः (V 2 54 S 1854) has udâtta on ती (III 1 3 S 3708) but when अन् is added the accent falls on द्वि (VI 1 197 S 3686) Thus द्वितीयो भाग = द्वितीयः 'the moiety' Similarly तृतीय 'the one third'

Note 1—Why do we say when part is meant? Otherwise there is no change in accent The affix तीय always comes in forming ordinal numbers and for no other purpose for the तीय in words like सुसंतीय is not significant as it is not an affix The employment of the word पूरण in the aphorism is useless for the purposes of this sûtra Its anuvritti however runs in the other sûtras and that is the only purpose that it serves here

Vârt —The affix ईकक् is added to words ending in तीय without changing the sense As द्वैतीयीक सार्तीयीक, in the same sense as द्वितीय and तृतीया ॥

Vârt —But not so when the word ending in तीय refers to विद्या ॥ As द्वितीया विद्या तृतीया विद्या ॥

१९९५ । प्रागेकादशभ्योऽच्छन्दसि । ५ । ३ । ४९ ॥

पूरणप्रत्ययान्तात्भागेऽन् । चतुर्थ । पञ्चम ॥

1995 After an ordinal numeral upto eleven exclusive, comes the affix अन्, the word retaining its denotation, when a 'part' is meant but not so in the Chhandas

This is for accent also Thus चतुर्थ, पञ्चम सप्तम नवम दशम ॥

Note —Why do we say प्राग्एकादश before eleven? Observe एकादशं द्वादशं no change of accent (VI 1 223 S 3734) Why do we say not in the Chhandas? Observe पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत (पञ्चम has acute on the final being formed by डट् preceded by मट् V 2 48 49 S 1849 1850)

१९९६ । षष्ठाष्टमाभ्यां ञ च । ५ । ३ । ५० ॥

भागे । षष्ठो भाग षाष्ठ । षष्ठ । आष्टम । अष्टम ॥

1996 The affix ña (ञ) also comes as well as अन् after shastha and ashtama, when a 'part' is meant, but not in the Chhandas

The words भागे and अच्छन्दसि are understood here By च the affix अन् included Thus षष्ठ or षाष्ठ अष्टम or आष्टम ॥

१९९७ । मानपश्वङ्गयोः कन्लुकौ च । ५ । ३ । ५१ ॥

षष्ठाष्टमशब्दाभ्यां क्रमेण कन्लुकौ स्तो माने पश्वङ्गे च वाच्ये । षष्ठको भागः मानं चेत् । अष्टमो भागः पश्वङ्गं चेत् । अस्य ञञो वा लुक् । चकाराद्यथाप्राप्तम् । षष्ठः । षाष्ठः । अष्टमः । आष्टमः । महाविभाषया सिद्धे लुग्वचनं पूर्वत्र ञानौ नित्याविति ज्ञापयति ॥

1997. After the words shashtha and ashtama there may come respectively कन् (क) and लुक elision of the affix, when the meaning is a division of a measure called mâna or grain, or the part of the body of a beast respectively.

The word मान means a grain weight (व्रीहि परिमितं सुवर्णं) ॥ That is to say, कन् comes after षष्ठ when a division of मान 'measure' is expressed; and लुक् comes after अष्ट when a part of पश्वङ्ग is denoted. Thus षष्ठको भागः 'a sixth of a grain measure'. अष्टमो भागः 'an-eighth part of the body of a beast'. The लुक् here takes the place of the affix ञ as well as ञन् ॥ By च, the affixes above mentioned are also employed: as षाष्ठः or षष्ठः, आष्टमः or अष्टम ॥ When a measure or the body of an animal is not denoted, this rule (though optional) will not apply.

Though under the Great Option (IV. 1. 82. S. 1092) all these affixes may be elided, yet the separate luk elision herein taught indicates by implication, that the ञ and ञन् of the preceding aphorism are compulsory and cannot be elided by the Great Option. See also V. 3. 1. S. 1947.

१९९८ । एकादाकिनिच्चासहाये । ५ । ३ । ५२ ॥

चात्कन्लुकौ । एकः । एकाकी । एककः ॥

1998. After the word eka, comes also the affix âkinich (आकिनिच्), (the word retaining its denotation), when the sense is 'without a companion'.

By the word च, the affix कन् and the elision लुक् also take effect: the elision being of कन् or आकिनिच् ॥ Thus एकाकिन् (nom एकाकी), एककः or एकः ॥

Note:—By using असहाय, it is indicated that the word एक here is not a numeral meaning 'one', but a noun meaning 'alone'. एकोऽन्यार्थे प्रधाने च, प्रथमे, केवले, तथा ॥ साधारणे, समानेऽल्पे, संख्यायां च प्रयुज्यते ॥ So that this word will have dual एकाकिनौ, and the plural एकाकिनः ॥

१९९९ । भूतपूर्वे चरट् । ५ । ३ । ५३ ॥

आढ्यो भूतपूर्वः आढ्यचरः ॥

1999. The affix चरट् (with the feminine in ङीप्) comes after a nominal stem, the word retaining its denotation, when the meaning is 'this had been before'.

The word भूतपूर्व is a compound of पूर्व and भूत, the compounding being by सुप्सुपा, and denotes something done in a past time. Thus आढ्यो भूतपूर्वः = आढ्यचर 'once opulent'.

Note —The ट indicates that the feminine will be in ङीप् as आढ्यचरी॥ The च् is not इत् in चरट् though required by I 3 7 S 189. This proves that चुटू rule is anitya. The sutra V 2 18 S 1619 might have been read after this with the saving of the word भूतपूर्व, but then खञ् would have debarred चरट् which is however not intended.

२००० । षष्ठ्या रूप्य च । ५ । ३ । ५४ ॥

षष्ठ्यन्ताद्भूतपूर्वेऽर्थे रूप्यः स्याच्चरट् च । कृष्णस्य भूतपूर्वो गौः कृष्णरूप्यः । कृष्णचरः । तसिलादिषु रूप्यस्यापरिगणितत्वान्न पुंवत् । शुभाया भूतपूर्वः शुभारूप्यः ॥

2000. After a nominal-stem ending in the sixth-case, comes the affix रूप्य, and also चरट्, in the sense of 'having belonged formerly to somebody'.

The word भूतपूर्व here qualifies the sense of the affix, and not the sense of the base, as it was in the last sutra. Thus कृष्णस्य भूतपूर्वो गौः = कृष्णरूप्यः, 'the cow that formerly belonged to *Krishna*'. *Similarly* देवदत्तचरः॥ *The affix* रूप्य not being included in tasiladi class of sutra VI 3 35 S 836 does not cause the masculisation. Thus शुभाया भूतपूर्व = शुभारूप्य and not शुभरूप्य ॥

२००१ । अतिशायने तमबिष्ठनौ । ५ । ३ । ५५ ॥

अतिशयविशिष्टार्थवृत्तेः स्वार्थे एतौ स्तः । अयमेषामतिशयेनाढ्य आढ्यतमः । लघुतमो लघिष्ठः ॥

2001. When the sense is that of surpassing, there come the affixes तमप् (तम) and इष्ठन् (इष्ठ), after a nominal stem, the word retaining its denotation.

Note —These affixes form the superlative degree. The word अतिशायन is an irregular form of अतिशयन and it qualifies the sense of the primitive. The स्वार्थिक affixes sometimes qualify the sense of the primitive.

Thus आढ्यतम = सर्वे इम आढ्याः अयमेषामतिशयेनाढ्यः 'the richest' i. e. these are all rich but he surpasses them all in riches. Similarly पटु—पटिष्ठ, गुरु—गरिष्ठ, लघु—लघिष्ठ (VI 4 155 S 1786)

Note —When among superlatives further excellence is indicated then these words may take additional affixes also as श्रेष्ठ though a superlative, forms श्रेष्ठतम ॥ As देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणे । युधिष्ठिरः श्रेष्ठतमः कुरूणामिति ॥

२००२ । तिङश्च । ५ । ३ । ५६ ॥

तिङन्तादतिशये द्योत्ये तमप् स्यात् ॥

2002. So also after a finite verb, comes the affix tamap, when 'surpassing' is meant.

By the next sûtra, the affix तमप् gets the designation *gha* घ ॥

Note :—By ङ्याप्प्रातिपदिकात् IV. 1. 1. S. 182 whose force runs throughout, the taddhita affixes are ordained only after nominal stem; they would not have come after verbs; hence this sûtra. Thus पचतितमाम् (the आम is added by V. 4. 11, S. 2004) = सर्व इमे पचन्तीति, अयमेषामतिशयेन पचति, 'he cooks surprisingly'. जल्पतितमाम् &c, The affix इष्ठन् never comes after a verb, as by V. 3. 58. S. 2006 it is restricted to adjectives.

२००३ । तरप्तमपौ घः । १ । १ । २२ ॥

एतौ घसंज्ञौ स्तः ॥

2003. The affixes tarap and tamap are called घ ॥

As this affix is gha, the next sûtra applies.

२००४ । किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे । ५ । ४ । ११ ॥

किम् एदन्तात्तिङोऽव्ययाच्च यो घस्तदन्तादामुः स्यान्न तु द्रव्यप्रकर्षे । किंतमाम् । प्राह्णेतमाम् । पचतितमाम् । उच्चैस्तमाम् । द्रव्यप्रकर्षे तु उच्चैस्तमस्तरुः ॥

2004. To the affix तर and तम (घ I. 1. 22. S. 2003) ordained to come after the word किम (V. 3. 55. S. 2001) or after a word ending in ए (VI. 3. 17. S. 975) or after a finite verb (V. 3. 56. 57. S. 2002) or after an indeclinable, is added the affix âm (आम), but not if the excess belongs to a substance (and not to an action or quality).

Note :—The घ or तरप् and तमप् affixes are employed for comparison (प्रकर्ष 'excess') of adjectives and adverbs. This rule applies to adverbs and not to adjectives: i. e. when an adverb qualifies a verb or another adjective, but not when an adjective qualifies a noun. The द्रव्य denoting word by itself has no 'excess' &c, it is the adjective which qualifies such substance that is capable of excess or comparison. The prohibition in अद्रव्यप्रकर्ष therefore really relates to the *quality* of a substance; i. e. to adjectives. द्रव्यस्याव्यपदेशस्य न विना भेद हेतुना । प्रकर्षोविद्यते नापि शब्दस्यापेति वाच्यताम् ॥

Thus किंतराम् or किंतमाम् "how excessively", प्राह्णेतराम् or प्राह्णेतमाम्, पचतितराम् or पचतितमाम् "he cooks surprisingly", उच्चैस्तराम्, उच्चैस्तमाम् "more or most loftily or loudly".

But when the excess belongs not to an action or attribute, but to a substance, the âm आम is not added. As उच्चैस्तमः तरुः "a most lofty tree".

२००५ । द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ । ५ । ३ । ५७ ॥

द्वयोरेकस्यातिशये विभक्तव्ये चोपपदे सुप्तिङन्तादेतौ स्तः । पूर्वयोरपवादः । अयमनयोरतिशयेन लघुर्लघुतरः लघीयान् । उदीच्याः प्राच्येभ्यः पटुतराः । पटीयांसः ॥

2005 The affixes tarap (तरप्) and îyasun (ईयसुन्) come in the sense of 'surpassing', after a nominal stem or a finite-verb, when it expresses (comparison between) two things, or when that which is added to it (upapada), is to be distinguished from another

Note —The word द्विवचन does not mean dual, but means an expression for two विभज्य is irregularly formed by यत् and means 'that which is to be distinguished or differentiated

This debars तमप् and इष्ठन् ॥

The rule of यथासंख्य (I 3 10 S 123) does not apply here First to take an example of द्विवचन or when comparison is between two things thus द्वाविमावाढ्यौ अयमनयोरतिशयेन = आढ्यतर both are rich but he is *richer* amongst the two' So also लघुतर and लघीयान् ॥

Similarly सुकुमारतर पचतितरां अल्पतिरराम (V 4 11 S 2004) or with ईयसुन् as इमावनौ पटू अयमनयोरतिशयेन पटु = पटीयान् more skilful of the two, लघीयान् ॥ Secondly to take an example of विभज्ये चोपपदे i e when a word in construction is to be differentiated thus माथुरा पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतरा 'The men of Mathurâ are richer than those of Pataliputra Here there are more than two things but as the words are expressed in the sentence, the comparative degree in plural number is used

Similarly so also उदीच्या प्राच्येभ्य पटुतरा 'The northerns are more skilful than the easterns पटीयास लघीयास ॥ Of course all these words must be plural, as they refer to more than two persons.

२००६ । अजादी गुणवचनादेव । ५ । ३ । ५८ ॥

इष्ठन्नीयसुनौ गुणवचनादेव स्त । पटिष्ठ । पटीयान् । नेह । पाचकतर । पाचकतम ॥

2006 The two affixes beginning with a vowel (i. e ईयसुन् and इष्ठ) are added only after words denoting attributes

Thus पटिष्ठ पटीयान् but not after words like पाचक &c. there we have पाचकतर पाचकतम ॥

Note :—The word एव 'only restricts the scope of the *affixes*, and not of the *primitives* Thus पटुतर, पटुतम are also valid forms

२००७ । तुश्छन्दसि । ५ । ३ । ५९ ॥

तृन्तृजन्तादिष्ठन्नीयसुनौ स्त ॥

2007 These affixes ishthan and îyasun come in the Chhandas after a nominal stem ending in तृ ॥

The तु is ablative of तृ which includes both तृन् and तृच् ॥ This extends the application of these affixes to words other than attributes

२००८ । तुरिष्ठेमेयःसु । ६ । ४ । १५४ ॥

तृशब्दस्य लोपः स्यादिष्ठेमेयस्सु परेषु । अतिशयेन कर्ता करिष्ठः । दोहीयसी धेनुः ॥

2008. The affix तृ is elided before the affixes इष्ठन्, इमनिच् and ईयसुन् ॥

Thus करिष्ठः, विजयिष्ठः, वहिष्ठः, दोहीयसी धेनुः ॥ The whole affix तृ is elided, otherwise only the last vowel (ऋ) with the following consonant would have been elided by the following rules.

Thus अतिशयेन कर्ता = करिष्ठः (कर्तृ + इष्ठन् = कर् = इष्ठ by VI. 4. 154, S. 2008 तृ is elided). As आसुतिं करिष्ठः, दोहीयसी धेनुः ॥ By the Vârtika under VI, 3. 35 S. 836 दोग्ध्री is changed into masculine दोग्धृ and then ईयस् is added by VI. 4. 145. S. 2008).

२००९ । प्रशस्यस्य श्रः । ५ । ३ । ६० ॥

अस्य श्रादेशः स्यादजाद्योः ॥

2009. For प्रशस्य is substituted श्र, when these affixes ishthan and îyasun follow.

Then applies the following.

२०१० । प्रकृत्यैकाच् । ६ । ४ । १६३ ॥

इष्ठादिष्वेकाच् प्रकृत्या स्यात् । श्रेष्ठः । श्रेयान् ॥

2010. A monosyllabic bha stem retains its original form, without undergoing any change, before the affixes इष्ठ, इमन् and ईयस् ॥

Thus श्रेष्ठः and श्रेयान् ॥

२०११ । ज्य च । ५ । ३ । ६१ ॥

प्रशस्यस्य ज्यादेशः स्यादिष्ठेयसोः । ज्येष्ठः ॥

2011. For praśasya, ज्य is also substituted before these two affixes.

As ज्येष्ठः ॥

२०१२ । ज्यादादीयसः । ६ । ४ । १६० ॥

आदेः परस्य । ज्यायान् ॥

2012. आ is substituted for the first letter of ईयस् after ज्य ॥

As ज्यायान् ॥

Note :—ज्य is substituted for प्रशस्य by V. 3. 61. S. 2011.

I

२०१३ । वृद्धस्य च । ५ । ३ । ६२ ॥

वृद्धस्य ज्यादेशः स्यादिष्ठेयसोः । ज्येष्ठः । ज्यायान् ॥

2013. ज्य is also substituted for वृद्ध, when ishṭhan and îyas follow.

Thus ज्येष्ठ 'the oldest', ज्यायान् 'the older'.

Note:—By VI. 4. 157. S 2016 वर्षि is also substituted for वृद्ध and we have वर्षिष्ठः and वर्षीयान् also. The word वृद्ध though not a guṇavachana, takes these affixes by the implication of this sûtra.

२०१४ । अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ । ५ । ३ । ६३ ॥

क्रमात् । नेदिष्ठः । नेदीयान् । साधिष्ठः । साधीयान् ॥

2014. For अन्तिकः is substituted नेद, and for बाढ is साध, when these affixes follow.

Thus नेदिष्ठ । नेदीयान् । साधिष्ठ and साधीयान् ॥

२०१५ । स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणांयणादिपरं पूर्वस्य च गुणः । ६ । ४ । १५६ ॥

एषां यणादिपरं लुप्यते पूर्वस्य च गुण इष्ठादिषु । स्थविष्ठः । दविष्ठः । यविष्ठः । ह्रसिष्ठः । क्षेपिष्ठः । क्षोदिष्ठ । एवमीयसुन् । ह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां पृथ्वादित्वात् ह्रसिमा । क्षेपिमा । क्षोदिमा ॥

2015. Before the affixes इष्ठ, इमन् and ईयस्, is elided the last semi-vowel with that which follows it, and for the first vowel, a Guṇa is substituted, in स्थूल, दूर, युवन्, ह्रस्व, क्षिप्र and क्षुद्र ॥

That is ल र, वन् and व and र are elided. Thus स्थविष्ठ, स्थवीयान्; दविष्ठः दवीयान्; यविष्ठः, यवीयान्; ह्रसिष्ठः, ह्रसीयान्, ह्रसिमा; क्षेपिष्ठः, क्षेपीयान्, क्षेपिमा ॥ The words ह्रस्व, क्षिप्र and क्षुद्र are read in Pṛithvâdi class and take 'Iman' affix (V. 1. 122 S. 1784). क्षोदिष्ठ, क्षोदीयान्, क्षोदिमा ॥ Why do we say पर in यणादिपरं 'th *last* semivowel'? The *first* semivowel of युवन् and ह्रस्व i. e. य of यु and र of ह्र should not be elided. The word पूर्व is employed for the sake of distinctness.

२०१६ । प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणां प्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षित्रब्द्राघिवृन्दाः । ६ । ४ । १५७ ॥

प्रियादीनां क्रमात्प्रादयः स्युरिष्ठादिषु । प्रेष्ठः । स्थेष्ठः । स्फेष्ठः । वरिष्ठ । बंहिष्ठः । गरिष्ठ । वर्षिष्ठ । त्रपिष्ठ । द्राघिष्ठ । वृन्दिष्ठ । एवमीयसुन् । प्रेयान् । प्रियोरुबहुलगुरुदीर्घाणां पृथ्वादित्वात्प्रेमेत्यादि ॥

2016. Before the affixes इष्ठ, इमन् and ईयस् the following substitutions take place :—प्र for प्रिय; स्थ for स्थिर, स्फ for स्फिर, वर् for उरु, बंह् for बहुल, गर् for गुरु, वर्षि for वृद्ध, त्रप् for तृप्र, द्राघ for दीर्घ, and वृन्द् for वृन्दारक ॥

Thus प्रेष्ठः, प्रेमा, प्रेयान् ; स्थिर, स्थेष्ठः, स्थेयान्, स्थेमा ; स्फिर, स्फेष्ठः, स्फेयान् ; उरु, वरिष्ठः वरिमा वरीयान् ; बहुल, बंहिष्ठः, बंहीयान् बंहिमा ; गुरु, गरिष्ठः, गरीयान् गरिमा ; वृद्ध, वर्षिष्ठः वर्षीयान् ; तृप्र, त्रपिष्ठः, त्रपीयान् ; दीर्घ, द्राघिष्ठः, द्राघीयान्, द्राघिमा ; वृन्दारक, वृन्दिष्ठः, वृन्दीयान् ; ॥

Of the above, priya, uru, guru and bahula are read in the Prithvâdi class and take इमन् (V. 1. 122. S. 1784.) while others do not.

२०१७ । बहोर्लोपो भू च बहोः । ६ । ४ । १५८ ॥

बहोः परयोरिमेयसोर्लोपः स्याद्बहोश्च भूरादेशः । भूमा । भूयान् ॥

2017. The इ and ई of these affixes (इमन् and ईयस्) are elided after बहु ; and for बहु is substituted भू ॥

Thus भूयान्, भूमा ॥

Note :—In the case of इष्ठ, the following sûtra 2018 will apply. Under I. 1. 54. and 67. बहोः being in the Ablative, the first letter of the succeeding term is elided, viz. इ or ई ; in this case बहु belongs to the Prithvâdi class and takes इमन् affix. V. 1. 122. S. 1784. The repetition of बहोः is for the sake of pointing out the sthânî, for which the word भू is to be substituted : otherwise भू would have replaced these affixes.

२०१८ । इष्ठस्य यिट् च । ६ । ४ । १५९ ॥

बहोः परस्य इष्ठस्य लोपः स्यात् यिडागमश्च । भूयिष्ठः ॥

2018. After बहु the augment यिट् is added to इष्ठ, and भू replaces बहु ॥

As भूयिष्ठः ॥

Note :—This augment यिट् debars the lopa substitution of the last sûtra in the case of इष्ठ ॥ The इ in यिट् is for the sake of pronunciation, the augment being य ॥ Or इष्ठ may be taken to have lost its इ by the foregoing sûtra, and to the ष्ठ the augment यि may be added.

२०१९ । युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् । ५ । ३ । ६४ ॥

एतयोः कनादेशो वा स्यादिष्ठेयसोः । कनिष्ठः । कनीयान् । पक्षे यविष्ठः । अल्पिष्ठ इत्यादि ॥

2019. Before these affixes, कन् is optionally substituted or युवन् and अल्प ॥

Thus कनिष्ठः, कनीयान् or यविष्ठः, यवीयान् । similarly अल्पिष्ठः, अल्पीयान् or कनिष्ठः, कनीयान् ॥ सर्वइमे युवानः ; अयमेषामतिशयेन कनिष्ठः । द्वाविमौ युवानौ अयमनयोरतिशयेन, कनीयान् । यविष्ठः । यवीयान् । सर्वइमेऽल्पाः । अयमेषामतिशयेन, कनिष्ठः । इमाविमावल्पावयमनयोरतिशयेनकनीयान् अयमस्मत्कनीयान् । अल्पिष्ठः अल्पीयानीति वा ॥

२०२० । विन्मतोर्लुक् । ५ । ३ । ६५ ॥

विनो मतुपश्च लुक् स्यादिष्ठेयसोः । अतिशयेन स्रग्वी । स्रजिष्ठः । स्रजीयान् । अतिशयेन त्वग्वत् त्वचिष्ठः । त्वचीयान् ॥

2020. The affixes विन् and मत् are luk-elided, when ishthan and iyasun follow

Thus स्रग्विन्—स्रजिष्ठ, स्रजीयान्, त्वग्वत्—त्वचिष्ठ, त्वचीयान् ॥ सर्वइमे स्रग्विण, अयमेषामतिशयेन स्रजिष्ठ । उभाविमौ स्रग्विणौ, अयमनयोरतिशयेन स्रजीयान्। अयमस्मात् स्रजीयान्। सर्वइमे त्वग्वन्त अयमेषामतिशयेन त्वचिष्ठ । उभाविमौ त्वग्वन्तौ, अयमनयोरतिशयेन, त्वचीयान् । अयमस्मात्त्वचीयान् ॥

Note —This sutra is a jñāpaka or indicator that words ending in विन् and मत् or वत् form their comparative and superlative degrees by adding ईयस् and इष्ठ ॥

२०२१ । प्रशंसायां रूपप् । ५ । ३ । ६६ ॥

प्रकृत्यर्थतिङन्ताश्च । प्रशस्त पटु पटुरूप । प्रशस्त पचति पचतिरूपम् ॥

2021 The affix रूपप् (रूप) comes, without change of connotation, after a stem (nominal or verbal) denoting praise.

Note —The word प्रशंसा means 'praise', and it qualifies the sense of the primitive; i e when the sense of the primitive is that of 'praise', then रूप is added, As a general rule the स्वार्थिक affixes, which do not change the denotation of the word, serve the purpose of prominently bringing forward one particular meaning out of the several meanings possessed by a primitive

Thus प्रशस्त पटु =पटुरूप 'a celebrated artist' So also याज्ञिकरूप ॥

The affix comes after a verbal word ending in तिङ्, for the word तिङश्च V 3 56 S 2002 is understood here also Thus पचतिरूपम्, पचतोरूपम् or पचन्तिरूपम् 'who is celebrated, who two are celebrated or who all are celebrated in cooking' These words पचतिरूपम् &c cannot take dual or plural, because the action denoted by the verb is only one, not many These words are always in the neuter gender, by the general usage of the people

२०२२ । ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयर । ५ । ३ । ६७ ॥

ईषदूनो विद्वान् विद्वत्कल्प । यशस्कल्पम् । यजु कल्पम् । विद्वद्देश्य । विद्वद्देशीय । पचतिकल्पम् ॥

2022 The affixes कल्पप् (कल्प), देश्य, and देशीयर् (देशीय) come after a nominal or a verbal stem which connotes a slight incompleteness

The word समाप्ति means 'fulness of objects'. A little non fulness is called ईषदसमाप्ति ॥ Thus विद्वत्कल्प, यशस्कल्पम्, यजु कल्पम्, विद्वद्देश्य or विद्वद्देशीय 'a clever but slightly incomplete' i e 'tolerably clever'. So also after verbs, as पचतिकल्पम् &c.

२०२३ । विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु । ५ । ३ । ६८ ॥

ईषदसमाप्तिविशिष्टेऽर्थे सुबन्तात्बहुज्वा स्यात्स च प्रागेव न तु परत । ईषदून पटु बहुपटु । पटुकल्प । सुप किम् । यजतिकल्पम् ।

2023. Optionally to a declined noun may be added the affix बहुच् (बहु), but it stands before: when the sense is slight incompleteness.

This is the only exception to the general rule that an affix is added *after* a word. The affix बहुच् however is added *before* the word. The च of बहुच् indicates that the udâtta will fall on the final vowel of the word. See VI. 1. 163, S. 3710. Thus बहुपटुः 'a tolerably skilful person'. By the word 'optionally' it is indicated that the affixes कल्प &c also come as पटुकल्पः ॥ Why do we say सुपः 'to a noun ending in a case-affix i. e. a declined noun'. For it indicates that the affix is not added to finite verbs (तिङन्त) ॥ As पचतिकल्पम् ॥

२०२४ । प्रकारवचने जातीयर् । ५ । ३ । ६९ ॥

प्रकारवति चायम् । थाल् तु प्रकारमात्रे । पटुप्रकारः पटुजातीयः ॥

2024. The affix जातीयर् comes after a case-inflected word which expresses 'a speciality'.

That which distinguishes one thing from another is called प्रकार or 'speciality'. When a word expresses speciality, it is called प्रकारवचनः ॥ This word qualifies the sense of the primitive. The affix जातीयर् and the affix थाल् V. 3. 23, S. 1971 both denote प्रकार, but while जातीयर् denotes प्रकारवान्, the other denotes प्रकारमात्र i. e. merely प्रकार ॥

Thus पटुजातीयः 'he may be reckoned among the clever persons'.

Note:—The above Sûtra may, therefore be translated in these words also, "the affix जातीयर् has the sense of "*belonging to the class of*" "*being of the nature of*".

२०२५ । प्रागिवात्कः । ५ । ३ । ७० ॥

इवे प्रतिकृताविन्यतः प्राक् काधिकारः ॥

2025. The affix ka (क) governs all the sûtras, as far as "ive pratikritau" (V. 3. 96. S. 2051).

Note:—Properly speaking क extends only upto V. 3. 86. S. 2041. Thus in the sûtra अज्ञाते V. 3. 73. S. 2028 the word क must be supplied to complete the sense. As अश्वकः, गर्दभकः ॥ This affix क does not come after finite verbs (तिङन्त), but the affix अकच् V. 3, 71 S. 2026 comes after such verbs. In other words, the phrase तिङश्च V. 3. 56, S. 2002 should be connected, by way of anuvritti, with the next sûtra, and not with this.

२०२६ । अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः । ५ । ३ । ७१ ॥

तिङश्चेत्यनुवर्तते ॥

026 The affix akach (अकच्) is added to an Indeclinable and to a Pronominal, before the last vowel of those words, in the sense of Prâgivîya affixes.

Note—The च् shows that the acute accent falls on the final (VI 1 163 S. 3710) *though the affix is inserted in the middle of the word* The phrase तिङश्च V 3 56 S 2012 is understood here also. This अकच् debars क ॥ Thus उच्चैः + अकच् = उच्च् + अक् + ऐः = उच्चकैः । Similarly नीचकैः शनकैः from नीचैः and शनैः ॥ So also *after Pronominals*, as सर्वके विश्वके and उभयके *from* सर्वे विश्वे and उभये ॥

२०२७ । कस्य च दः । ५ । ३ । ७२ ॥

कान्ताव्ययस्य ककारोऽन्तादेशः स्यादकच ॥

2027 The letter द is the substitute of the final क of an Indeclinable, when the affix akach is added

Note —The word अव्यय is to be read into this sûtra and not सर्वनाम because no Pronominal ends in क् ॥ Thus धकित् हिरुकुत् and पृथकत् *from* धिक् हिरुक् *and* पृथक् ॥ Thus हिरुक् + अकच् = हिर् + अक् + उक् = हिरकुक्, now comes the present rule and the final क् is changed into द् as हिरकुद् or °त् ॥

२०२८ । अज्ञाते । ५ । ३ । ७३ ॥

कस्यायमश्वोऽश्वकः । उच्चकैः । नीचकैः । सर्वके । विश्वके ॥ ओकारसकारभकारादौ सुपि सर्वनाम्नष्टेः प्रागकच् * ॥ अन्यत्र तु सुबन्तस्य टेः प्रागकच् * ॥ युवकयोः । आवकयोः । युष्मकासु । अस्मकासु । युष्मकाभिः । ओकारस्यादिकिम् । त्वयका । मयका ॥ अकच्प्रकरणे तूष्णीमः काम्वक्तव्यः * ॥ चित्स्वादन्त्यात्परः । तूष्णीकामास्ते ॥ शीले कोमलोपश्च * ॥ तूष्णींशीलस्तूष्णीकः । पचतकि । जल्पतकि । धकित् । हिरुकुत् ॥

2028 The affix क (V. 3 70. S 2025) and अकच् (V. 3 71 S 2026) come after a word, noun or verb, when something or somebody not known, is spoken of

This अज्ञात or want of knowledge refers not to the object itself but to its relation with some other object. As अश्वकः whose horse? *Similarly in* उच्चकैः 'high (is it so?) नीचकैः Is it low ? सर्वके 'was this agreed to by all ? So also विश्वके ॥ Similarly पचतकि He cooks is it ? जल्पतकि He speaks, does he ?

The affix is added to सुबन्त words i e. to declined nouns and not to प्रातिपदिक or crude nouns as was required by IV 1 1 S 182 Sometimes, however the affix is added after a Prâtipadika also The usage will determine when the affix should be added to a Nominal stem (Prâtipadika) and when to a Subanta word Thus in युष्मकाभिः अस्मकाभिः युष्मकासु, अस्मकासु युवकयोः आवकयोः the affix is added to the Prâtipadika viz to युष्मद्, अस्मद् giving युष्मकद्

असकद् which are then declined as Pronominals. But in the examples त्वयका, मयका, त्वयकि, मयकि, the affix अकू is added to त्वया, मया (the Instrumental case of युष्मद् and अस्मद्), and त्वयि and मयि the Locative singular of the same.

Vârt:—The ffix अकच् is added before the final syllable (ti) of a Sarvanama or a Pronominal a Prâtipadika when a case-affix beginning with भो, स or भ follow.

Vârt:—The affix is added to the *declined* pronoun, in the remaining cases.

Vârt:—The affix काम् is added to the Indeclinable तूष्णीम् ॥ The म is indicatory, therefore, का comes before the final vowel (I, 1. 47 S. 37). As तूष्णीम् + का = तूष्णीकाम्, as तूष्णीकामास्ते, तूष्णिकां तिष्ठति 'he remained silent'.

Vârt:—When, however, the meaning is 'that whose habit is so', then the affix क is added, and the म of तूष्णीम् is elided. As तूष्णीकः 'a taciturn'.

The phrase तिङश्च (V. 3. 56. S. 2002) being understood here, the affix अक् comes after finite verbs also. As पचति—पचतकि । जल्पति—जल्पतकि ॥

२०२६ । कुत्सिते । ५ । ३ । ७४ ॥

कुत्सितोऽश्वोऽश्वकः ॥

2029. The above affixes come when the thing is spoken of as contemptible.

Thus अश्वकः 'a sorry horse'.

२०३० । संज्ञायां कन् । ५ । ३ । ७५ ॥

कुत्सिते कन् स्यात्तदन्तेन चेत्संज्ञा गम्यते । शूद्रकः । राधकः । स्वरार्थं वचनम् ॥

2030. The affix kan (क) comes in the above sense of contemptible, when the whole word is a Name.

The word कुत्सिते of the last sûtra is understood here also. This कन् debars क ॥ शूद्रकः । राधकः ॥ The difference between कन् and क is in the accent. (VI. 1. 197 S. 3686).

२०३१ । अनुकम्पायाम् । ५ । ३ । ७६ ॥

पुत्रकः । अनुकम्पितः पुत्र इत्यर्थः ॥

2031. The above affixes come when compassion is denoted.

The word अनुकम्पा means 'compassion, pity, endearment'. Thus पुत्रकः 'the little child', 'poor child'.

२०३२ । नीतौ च तद्युक्तात् । ५ । ३ । ७७ ॥

सामदानादिरूपार्थो नीतिस्तस्यां गम्यमानायामनुकम्पायुक्तात्प्रकृतेः प्रत्ययः स्यात् । हन्त ते धानकाः । गुडकाः । एहकि । अद्धकि । पूर्वेणानुकम्प्यमानात्प्रत्ययः । अनेन तु परम्परासम्बन्धेऽपीति विशेषः ॥

2032 Also as an expression of courteousness, the above mentioned affix is added to that by *which compassion* is shown

The word नीति means 'policy' or 'expedient', such as 'conciliation', 'dissension' and punishment' तद्युक्तात् means 'joined with that', i. e. with gift compassion &c In other words, the things signified by the bases, are connected as means of relief with the persons or things that have been objects of compassion Thus, हन्त ते धानकाः 'alas ! here are barley for you' एहकि अद्धकि 'O-dear! come and eat' (These words are supposed to be addressed to a person who is starving, by one who wants to relieve him Being moved with compassion, he entreats courteously the object of sympathy, with gifts to relieve his want) In the last Sûtra the affix was added, in the sense of compassion to the name of the person or action that evoked pity In the present sûtra, the affix is added to the object or action by which pity is shown The word एहकि is from एहि the Imperative second person singular of इ 'to go' with the upasarga आ ॥

२०३३ । बह्वचो मनुष्यनाम्नष्ठज्वा । ५ । ३ । ७८ ॥

पूर्वसूत्रद्वयविषये ॥

2033 The affix thach (इक) is optionally added to a word of more than two syllables, being the name of a human being, as an expression of compassion or of courtesy joined with compassion

In the alternative we have कन् also As अनुकम्पितो देवदत्तः = देविकः (देवदत्त + इक = देव + इक V 3 83 S 2035) When कन् is added there is no shortening of the base, as देवदत्तकः ॥ Similarly याज्ञिकः or यज्ञदत्तकः ॥

Why do we say बह्वचः 'after a polysyllable? Observe वत्सकः । शकः ॥ Why do we say 'being a Man name? Observe भद्रबाहुकः भद्रबाहुका, which are epithets and not Proper Nouns (भद्रौ बाहू यस्य), or these are names of quadrupeds

२०३४ । घनिलचौ च । ५ । ३ । ७९ ॥

तथैव ॥

2034 Also the affixes ghan (इय) and ilach (इल) come after a word of more than two syllables, being the name of a human being, *when compassion or courtesy* joined with compassion is expressed.

Note :—The force of च is that the other affix कन् also comes, as well as ठच् ॥ Thus from देवदत्त, we have: देवियः, देविलः, देविकः, देवदत्तकः (V. 3. 83. S. 2035).

२०३५ । ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः । ५ । ३ । ८३ ॥

अस्मिन्प्रकरणे यष्ठोऽजादिप्रत्ययश्च तस्मिन्प्रत्यये परे प्रकृतेर्द्वितीयादचः ऊर्ध्वं सर्वं लुप्यते । अनुकम्पितो देवदत्तो देविकः । देवियः । देविलः, देवदत्तकः । अनुकम्पितो वायुदत्तो वायुदत्तकः । ठग्रहणमुकोः द्वितीयत्वे कविधानार्थम् । वायुकः । पितृकः ॥

चतुर्थादच ऊर्ध्वस्य लोपो वाच्यः * ॥ अनुकम्पितो बृहस्पतिदत्तो, बृहस्पतिकः ॥

अनजादौ च विभाषा लोपो वक्तव्यः * ॥ देवदत्तकः ॥ देवकः ॥

लोपः पूर्वपदस्य च * ॥ दत्तिकः । दत्तियः । दत्तिलः । दत्तकः ॥

विनापि प्रत्ययं पूर्वोत्तरपदयोर्वा लोपो वाच्यः * ॥ देवदत्तः । दत्तः । देवः ॥ सत्यभामा । भामा । सत्य ॥

उवर्णाल्ल इलस्य च * ॥ भानुदत्तः भानुलः ॥

ऋवर्णादपि * ॥ सवितृियः । सवितृलः ॥ ल इति लोप सञ्ज्ञा प्राप्याम् ।

चतुर्थादनजादौ च लोपः पूर्वपदस्य च ॥

अप्रत्यये तथैवेष्ट उवर्णाल्ल इलस्य च ॥ १ ॥

2035. When tha (V. 3. 78 S. 2033) or one of the fixes beginning with a vowel (V. 3. 79, 80 S. 2034, 2036) tau- it above, follows, there is elision of all that portion which mes after the second vowel of the name of a human being.

The word लोप is understood here from V. 3. 82. S. 2039. The word ऊर्ध्वम् indicates that the *whole* of that portion of the term which follows the cond vowel should be elided, otherwise, only the first letter of the third llable would have been elided (by I. 1. 54. S. 44). The illustrations have een given above. Thus देवदत्त + इक ; here all the letters after the व of देव rould be elided : as देविकः, so also देवियः, देविलः ॥

The affix ठ is replaced by इक् or क (VII. 3. 50 ; 51). hence its special ention in this sûtra. For had it not been used, the sûtra would have run hus, 'When an affix beginning with a vowel follows &c' This rule would ave applied to इक substitute of ठ, but not to क substitute of ठ which omes after words ending in उ, ऋ, उ, इस् and उस् ॥ But it is intended that क and not इक) substitute of ठ should be added to words whose second syllab- les end in उक् (उ or ऋ) vowels. If it be said that इक substitute of ठ would be sufficient for words like वायुदत्त &c. also as it will cause the elision of the third and subsequent syllables; and when such syllables are elided, क would be the proper substitute to add to वायु and not इक, which we can do by the rule of sthânivat; we say, it is not so. For if it were the case, we should add the क substitute and not इक in the following, मथित + ठक् (VI. 4. 51 S. 2313) =मथित् + ठक् (VI. 4. 48. S. 311). because, after elision, मथित् ends with त्

But we know that क is not added but इक, and we have मथितिका ॥ Hence the employment of ठ in the sûtra is proper as वायुदत्त—वायुक, पितृदत्त—पितृक ॥

Vârt —It should be stated that the portion after the fourth vowel is elided in certain cases As अनुकम्पितो बृहस्पतिदत्तः—बृहस्पतिक, बृहस्पतिय, बृहस्पतिल ॥

Vârt —When an affix not beginning with a vowel follows, the elision is optional Thus देवदत्त + कन्=देवदत्तक or देवक यज्ञदत्तक or यज्ञक ॥

Vârt —There is elision of the first term, when these affixes घच् &c. denoting compassion, whether beginning with vowel or not, follow Thus दत्तिक, दत्तिल, दत्तिय दत्तक from देवदत्त or यज्ञदत्त or वायुदत्त &c.

Vârt —The diminutive of compassion or endearment may be formed without adding any affix, by simply dropping either the *first or the second* term of the name Thus दत्त or देव from देवदत्त सत्यभामा—भामा or सत्या ॥

Vârt—The affix ठच is replaced by ल after a word ending in उ as, भानुल from भानुदत्त वसुल—वसुदत्त ॥ The ल is a designation for lopa in the terminology of the ancients

Vârttika—So also after a word ending in ऋ as सवितृल or सावित्रिय ॥

२०३६ । प्राचामुपादेरडज्वुचौ च । ५ । ३ । ८० ॥

उपशब्दपूर्वात्प्रातिपदिकादनुकम्पाविषये अडच् वुच् एतौ स्तः । चाद्यथाप्राप्तम् । प्राचां ग्रहणं पूजार्थम् । अनुकम्पित उपेन्द्रदत्त उपड । उपक । उपिक । उपिय । उपिल । उपेन्द्रदत्तक । षड् रूपाणि ॥

2036 According to the opinion of Eastern Grammarians, the affixes adach (अड) and vuch (अक) also come after a human-name beginning with the word उप ॥

The च shows that the former affixes also come The sense of the affixes are the same as above viz compassion or courtesy Thus from the word उपेन्द्रदत्त we have 1 उपेन्द्रदत्तक (kan) 2 उपिक (thach) 3 उपिल (ilach) 4 उपिय (ghan) 5 उपक (vuch) 6 उपड (adach) The shortened forms are by V 3 83 S 2035 In diminutives, the forms are generally shortened The word प्राचा is used as a sign of respect (pujârtha) for the word वा was understood in the aphorism by anuvritti from V 3 78

२०३७ । जातिनाम्नः कन् । ५ । ३ । ८१ ॥

मनुष्यनाम इत्येव । जातिशब्दो यो मनुष्यनामधेयं तस्मात्कन्स्यादनुकम्पायां नीतौ च । सिंहक । शरभक । शलभक ॥ द्वितीय संध्यक्षर उपरिष्टाल्लोपो वक्तव्यः ॥ अनुकम्पित कहोड कहिक ॥ एकाक्षरपूर्वपदानामुत्तरपदलोपो वक्तव्यः ॥ वागाशीर्दत्त वाचिक । कथं षडङ्गुलिदत्त षडिक इति ॥ षष्ठाच्च द्विवचनात्सिद्धम् ॥

2037. The affix kan क is added to the Name of a human being, which expresses a special idea: when compassion, or courtesy is meant.

The word manushya nâmnah of S. 2033 is understood here.

The जातिनामन् are words like व्याघ्र &c. which are well-known names of particular species of animals &c, but which come to be applied to men by way of metaphor. The anuvritti of बह्वचः does not extend to it. This is a general rule. Thus सिंहकः, शरभकः, दासभकः ॥ The word वा being understood in this sûtra, the previous affixes also come, as सिंहिलः ॥. The word नामन्, is used along with जाति, to prevent the affix being added to the word-form जाति (I. 1. 68).

Vârt:—When the second vowel is ओ, औ, ए, or ऐ, then this is also elided. As लहिकः from लहोडः, कहिकः from कहोडः ॥

Vârt:—When the first member consists of a single syllable, there is elision of the second member: as वाचिकः from वागाशीर्दत्तः (the ग् changed back to च् because the stem is now भ and not पद and rule VIII. 2. 39 S. 84 does not apply). So also स्रुचिकः स्वाचिकः ॥ The form षडिकः (and not षषिकः from षट्) is an exception. It is diminutive of षडङ्गुलिदत्तः ॥

२०३८ । शेवलसुपरिविशालवरुणार्यमादीनां तृतीयात् । ५ । ३ । ८४ ॥

एषां मनुष्यनाम्नां ठाजादौ परे तृतीयादच ऊर्ध्वं लोपः स्यात् । पूर्वस्यापवादः । अनुकम्पितः शेवलदत्तः शेवलिकः । शेवलियः । शेवलिलः । सुपरिकः । विशालिकः । वरुणिकः । अर्यमिकः ॥

2038. There is elision of that portion of the word, which follows the third vowel, in the case of a man-name beginning with Śevala, Supari, Viśâla, Varuṇa, and Aryaman, when the above affixes ṭha or those having an initial vowel follow.

This debars the previous sûtra. Thus अनुकम्पितः शेवलदत्तः = शेवलिकः, शेवलियः, शेवलिलः, सुपरिकः, सुपरियः, सुपरिलः from सुपरिदत्तः, so also विशालिकः, विशालियः, विशालिलः, वरुणिकः, वरुणियः, वरुणिलः, अर्यमिकः, अर्यमियः and अर्यमिलः ॥

२०३९ । अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च । ५ । ३ । ८२ ॥

अजिनान्तान्मनुष्यनाम्नोऽनुकम्पायां कन् तस्य चोत्तरपदलोपः । अनुकम्पितो व्याघ्राजिनो व्याघ्रकः । सिंहकः ।

2039. The affix kan (क) comes in the sense of compassion, after a man-name ending in अजिन, and this second member is elided before the affix.

The words कन् and मनुष्यनाम्न are understood in this sûtra Thus व्याघ्रक from व्याघ्राजिन and सिंहक from सिंहाजिन ॥ Vyâghrâjina and Sinhâjina are names of men.

२०४० । अल्पे । ५ । ३ । ८५ ॥

अल्पं तैलं तैलिकम् ॥

2040. The above-mentioned affixes क (V. 3. 70 S. 2025) and the rest come in expressing the small quantity or small number of anything.

Thus अल्पं तैलं = तैलिक 'a little oil'

२०४१ । ह्रस्वे । ५ । ३ । ८६ ॥

ह्रस्वो वृक्षो वृक्षक ॥

2041. The above mentioned-affixes (V. 3 70 S. 2025) come in expressing shortness of length or diminutive.

The ह्रस्व here is opposed to दीर्घ or 'long'. Thus ह्रस्वोवृक्ष = वृक्षक 'a small tree'

२०४२ । संज्ञायां कन् । ५ । ३ । ८७ ॥

ह्रस्वहेतुका या संज्ञा तस्यां गम्यमानायां कन् । पूर्वस्यापवाद । वंशक । वेणुक ॥

2042. The affix kan (क) comes when the short thing is a Name

Thus वंशक, वेणुक ॥ This debars क ॥

२०४३ । कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः । ५ । ३ । ८८ ॥

ह्रस्वा कुटी कुटीर । शमीर । शुण्डार ॥

2043. The affix र comes after the words kuṭî, śamî and śuṇḍâ, when shortness of length is meant

The word ह्रस्व is understood here, but not संज्ञा ॥ This debars क V. 3 70 S 2025 Thus ह्रस्वा कुटी = कुटीर, शमीर and शुण्डार ॥

Note:—The derivatives are masculine names; though the primitives are feminine

२०४४ । कुत्वा डुपच् । ५ । ३ । ८९ ॥

ह्रस्वा कुतू कुतुप । कुतू कृत्ते स्नेहपात्रं ह्रस्वा सा कुतुप पुमान् ॥

2044. The affix ḍupach (उप) comes, in expressing diminution, after the word kutû 'a jar'.

This debars क ॥ Thus कुतुप, from कुतू the long ऊ being elided owing to ड ॥ It means a small leathern vessel for oil This word is neuter also as, कुतुपम् ॥ See Amarakosha II 9 33

२०४५ । कासूगोणीभ्यां ष्टरच् । ५ । ३ । ९० ॥

आयुधविशेषः कासूः । ह्रस्वा सा कासूतरी । गोणीतरी ॥

2045. The affix shṭarach (तरँ with feminine ई IV. 1. 40. S. 497) comes in expressing diminutive, after the words kâsû and goṇî.

Thus ह्रस्वा कासूः=कासूतरी 'a small lance'; गोणीतरी 'a small sack'.

२०४६ । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे । ५ । ३ । ९१ ॥

वत्सतरः । द्वितीयं वयः प्राप्तः । उक्षतरः । अश्वतरः । ऋषभतरः । प्रवृत्तिनिमित्ततनुत्व एवायम् ॥

2056. The affix shṭarach expresses slenderness, after the words vatsa, ukshan, aśva, and ṛishava.

The anuvṛitti of ह्रस्व ceases. Thus वत्सतरः 'a weaned calf' becoming slender in reaching the second period of its age. उक्षतरः 'a slender bull': being the third age of a वत्स ॥ अश्वतरः 'a mule': (तस्य तनुत्वमन्यपितृकता); वृषभतरः 'a slender bull or that cannot draw the load'.

२०४७ । किंयत्तदोर्निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच् । ५ । ३ । ९२ ॥

अनयोः कतरो वैष्णवः । यतरः । ततरः । महाविभाषया कः । यः । सः ॥

2047. After the words किम्, यद् and तद्, in determining of the one out of two, comes the affix ḍatarach (अतरँ with the elision of the final इम् and अद्) ॥

Note:—This affix comes in the svârtha sense. The differentiation of a portion from the whole by means of its peculiar caste, action, attribute or name is called निर्द्धारण or specification.

Thus अनयो कतरो वैष्णवः 'amongst these two, who is a Vaishnava',

Similarly यतरः 'of the two the one who', ततरः 'of that two—the one'.

The taddhita affixes being optional by the Great option of sûtra IV. 1. 82. S. 1072 this idea may be expressed by the word कः, यः or सः also. As, को भवतो देवदत्तः स आगच्छतु 'who amongst you two is Devadatta, let him come'.

२०४८ । वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच् । ५ । ३ । ९३ ॥

बहूनां मध्ये एकस्य निर्धारणे डतमच् वा स्यात् । जातिपरिप्रश्न इति प्रत्याख्यातमाकरे। कतमो भवतां कठः । यतमः । ततमः वाग्रहणमकजर्थम् । यकः । सकः । महाविभाषया यः सः ॥ किमोऽस्मिन्विषये डतरजपि * ॥ कतरः ॥

2048. The affix ḍatamach (अतमँ with the elision of the last syllable) comes after kim, yat and tat, optionally, when the object is the determining of the one out of many, the question being that of jâti.

The phrase the question being that of caste' is redundant

The words किंयत्तः and निर्धारण एकस्य are to be read into the sûtra Thus कतमो भवता कठ 'which of you Sirs is a Katha Brâhmana? यतमो भवतां कठ ततम आगच्छतु that one of you, Sirs, who is a Katha let him come' The word वा 'optionally' indicates that the affix अकच् (V 3 71 S 2026) also comes, as यकः भवताकठ सक आगच्छतु ॥ This idea may be expressed by क and य also, owing to the महाविभाषा (IV 1 82 S 1072) as को भवतां कठ यो भवतां कठ स आगच्छतु ॥

Vârt —The affix डतर has also this force after the word किम as कतरो भवतां कठ 'which of you Sirs is a Katha Brâhmana?' As may be inferred from the sûtra. कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने (II 1 63 S 742)

२०४९ एकाच्च प्राचाम । ५ । ३ । ९४ ॥

डतरच् डतमच् स्यात् । अन्यतरोऽकतरो मैत्र । एषामेकतम ॥

2049 After the word एक, according to the opinion of Eastern grammarians, may be added the affixes datarach and datamach in the above senses

The च draws in डतरच् ॥ That is डतरच् comes when one out of two is to be specified, and डतमच् when one out of many is to be specified The word जातिपरिप्रश्न does not govern this sûtra it being a general rule Thus अनयोरेकतरो मैत्र । एषामेकतमः ॥

The word प्राचाम् is for pujârtha because the word वा is already understood in the sûtra.

२०५० । अवक्षेपणे कन् । ५ । ३ । ९५ ॥

व्याकरणकेन गर्वित । येनेतर कुत्स्यते तस्मिन्नित्यर्थः । स्वत कुत्सिते तु कुत्सित इत्यस्य ॥

2050 The affix kan (क) comes after a nominal stem, in expressing scoffing

Thus व्याकरणक Grammar used in a derisive sense when its study produces pride. As व्याकरणकेन नाम त्वं गर्वित thou art proud because thou hast read *grammar* only Here the word व्याकरण is used in a mocking sense When however the derision applies to the person itself then कन् is added by V 3 14. S 2029 as देवदत्तक &c

So far the governing power of क V 3 70 S 2025

———o———

अथ तद्धित तद्राज प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXIX.

TADRÂJA AFFIXES.

२०५१ । इवे प्रतिकृतौ । ५ । ३ । ९६ ॥

कन् स्यात् । अश्व इव प्रतिकृतिः अश्वकः । प्रतिकृतौ किम् । गौरिव गवयः ॥

2051. The affix कन् means also 'like this'; when the imitation of a thing is to be expressed.

The word कन् is understood here. Thus अश्व इवायमश्व प्रतिकृति = अश्वकः 'an imitation of a horse' in wood or clay &c. Why do we say 'imitation?' Observe गौरिव गवयः "The gayal cow".

२०५२ । संज्ञायां च । ५ । ३ । ९७ ॥

इवार्थे कन् स्यात्समुदायेन चेत्संज्ञा गम्यते । अप्रतिकृत्यर्थमारम्भः । अश्वसदृशस्य संज्ञा अश्वकः । उष्ट्रकः ॥

2052. The affix kan comes in the sense of 'like this', when the whole word so formed is a Name.

This applies when imitation is not meant. Thus अश्वसदृशस्य संज्ञा = अश्वकः 'a thing reminding a horse'. उष्ट्रकः ॥

२०५३ । लुम्मनुष्ये । ५ । ३ । ९८ ॥

संज्ञायां विहितस्य कनो लुप्स्यान्मनुष्ये वाच्ये । चञ्चा तृणमयः पुमान् । चञ्चेव मनुष्यश्चञ्चा । वध्रिका ॥

2053. When in the same way a Man is denoted, the affix is elided by lup; the word retaining its number and gender.

Thus चञ्चा (चञ्चेव मनुष्यः) 'straw-man' i. e. an effigy in straw. So also वध्रिका &c. For accent see VI. 1, 204. S. 3692.

Note:—Why do we say 'a man'? Observe अश्वकः, उष्ट्रकः &c. This sûtra may be considered to be an enlargement of V. 3. 100, S. 2055.

२०५४ । जीविकार्थे चापण्ये । ५ । ३ । ९९ ॥

जीविकार्थं यद्विक्रीयमाणं तस्मिन्वाच्ये कनो लुप्स्यात् । वासुदेवः । शिवः । स्कन्दः । देवलकानां जीविकार्थासु देवप्रतिकृतिष्विदम् । अपण्ये किम् । हस्तिकान्विक्रीणीते ॥

2054 A similar elision of the affix कन् takes place then also, when the figure is made a means of livelihood, it being presumed, that no traffic is driven thereby.

That which is bought and sold is called पण्य, that which is not so dealt with is अपण्य ॥ The rule applies to the *images* of gods which are made means of subsistence by a low order of Brâhmanas, not by selling them, but by exhibiting them from door to door Thus वासुदेव 'the idol of Vâsudeva' शिव 'the idol of Śiva' स्कन्द &c

Why do we say अपण्ये ? Observe, हस्तिकान् विक्रीणीते 'he sells the images of elephants' अश्वकान्, रथकान् ॥

Note :—This rule is also an amplification of V. 3 100 S. 2055

२०५५ । देवपथादिभ्यश्च । ५ । ३ । १०० ॥

कनो लुप्स्यात् । देवपथ । हंसपथ । आकृतिगणोऽयम् ॥

Note —अर्चासु पूजनार्हासु चित्रकर्मध्वजेषु च ।
इवे प्रतिकृतौ लुप् कनो देवपथादिषु ॥

2055 After the words devapatha &c, there is similar elision of the affix kan, (V. 3 96 S 2051 and 97 S 2052) *expressing an image or a Name.*

The देवपथ class is आकृतिगण ॥ Thus देवपथः, हंसपथ ॥

1 देवपथ, 2 हंसपथ 3 वारिपथ, 4 रथपथ, 5 स्थलपथ*, 6 करिपथ*, 7 अजपथ*, 8 राजपथ, 9 शतपथ 10 शङ्कुपथ, 11 सिन्धुपथ (सिंहपथ), 12 सिद्धगति (सिंहगति), 13 उष्ट्रग्रीव (उष्ट्रग्रीवा), 14 वामरज्जु (चामरज्जु) 15 हस्त, 16 इन्द्र, 17 दण्ड, 18 पुष्प 19 मत्स्य 20 जनपथ, 21 रज्जु, It is आकृतिगण ॥

Note —The affix कन् is elided when the imitation is an image of a god that is worshipped or a picture or a design on a flag As शिव, विष्णु are examples of gods अर्जुन 'the picture of Arjuna', दुर्योधन 'the picture of Duryodhana' कपि 'the flag having the figure of monkey' गरुड the eagle-flag

२०५६ । वस्तेर्ढञ् । ५ । ३ । १०१ ॥

इवेत्यनुवर्तत एव । प्रतिकृताविति निवृत्तम् । वस्तिरिव वास्तेयम् । वास्तेयी ॥

2056. The affix dhañ ढञ् comes after vasti, in the sense of 'like this'.

The word इव is understood here. The affixes taught hence forward come in a general sense, and are not confined to images Thus वस्तिरिव = वास्तेय fem वास्तेयी 'like the abdomen'.

२०५७ । शिलाया ढः । ५ । ३ । १०२ ॥

शिलाया इति योगविभागाड्ढञपीष्यते । शिलेव शिलेयम् । शैलेयम् ॥

2057. The affix ḍha (ढ्य) comes after śilâ, in the sense of 'like this'.

Thus शिलेव = शिलेयं दधि: curd, hard as stone. According to some the affix ढञ् also comes after शिला, by dividing this sûtra into two : namely (1) शिलायाः "the affix ḍhan comes after śilâ". (2) ढः "So also the affix ḍha", as शैलेयम् ॥

२०५८ । शाखादिभ्यो यत् । ५ । ३ । १०३ ॥

शाखेव शाख्यः । मुख्यः । जघनमिव जघन्यः । अग्र्यः । शरण्यः ॥

2058. The affix यत् comes, in the sense of 'like this', after śâkhâ &c.

Thus शाखेव = शाख्यः, मुख्यः (VI. 1. 213 S. 3701) जघन्यः, अग्र्यः, शरण्यः ॥
1 शाखा 2 मुख, 3 जघन, 4 शृङ्ग, 5 मेघ, 6 अभ्र, 7 चरण, 8 स्कन्ध, 9 स्कन्द 10 उरस्, 11 शिरस्, 12 अग्र, 13 शरण ॥

२०५९ । द्रव्यं च भव्ये । ५ । ३ । १०४ ॥

द्रव्यमयं ब्राह्मणः ॥

2059. The word द्रव्य is anomalous, meaning beautiful.

The word द्रव्य is formed by adding यत् to the word द्रु ॥ The word भव्य means 'nice, excellent, proper, fit, having or containing in himself all the desired requisites'. As द्रव्योयं ब्राह्मणः 'how nice this Brâhmaṇa'.

२०६० । कुशाग्राच्छः । ५ । ३ । १०५ ॥

कुशाग्रमिव कुशाग्रीया बुद्धिः ॥

2060. The affix chha (ईय) comes in the sense of 'like this', after the word kuśâgra.

Thus कुशाग्रीया (कुशाग्रमिव सूक्ष्मत्वात्) बुद्धिः "Intellect sharp as the point of the kuśa grass". कुशाग्रीयं वस्त्रम् ॥

२०६१ । समासाच्च तद्विषयात् । ५ । ३ । १०६ ॥

इवार्थविषयात्समासाच्छः स्यात् । काकतालीयो देवदत्तस्य वधः । इह काकतालसमागमसदृशश्चौरसमागम इति समासार्थः । तत्प्रयुक्तः काकमरणसदृशस्तु प्रत्ययार्थः । अजाकृपाणीयः । अतर्कितोपनत इति फलितोऽर्थः ॥

2061. The affix chha (ईय) comes also, only in the sense of 'like this,' after a compound noun which contains in itself the force of 'like this'.

Note :—The word तद् refers to इव, and तद्विषय means इवार्थविषय ॥ A compound which is formed with the force of इव, takes the affix छ, when a second इव is to be

indicated In the chapter on Compounds, no samasa is taught with the force of इव, this sûtra, therefore, indicates by implication that such a samâsa of two nouns can be formed, having hidden in it the sense of इव ॥ Such a samâsa will come under the head of सुप् सुपा समास (II 1 4 S 649)

Thus काकतालीयम्, अजाकृपाणीयम्, अन्धकवर्त्तकीयम् ॥

The word काकतालीय means 'like the crow and the palm fruit the unexpected and sudden fall of a plam fruit upon the head of a crew so as to kill it, at the very moment of its sitting on a branch of that tree, and is used to denote a very unexpected and accidental occurrence' Thus Devadatta happens to enter a village, and on that very day, robbers happen to attack the village, and in the fray, Devadatta is killed, this coincidence of the robbers, and Devadatta is called काकतालीयसमागम, and the killing of Devadatta is like that of the crow by the ताल *fruit* *The first case of समागम will form* the compound, the second case of वध will give rise to the affixing of छ as काकतालीयो देवदत्तस्य वध (the compound काकताल meaning काकतालसमागमसदृशौर समागम and the derivative word काकतालीयः meaning काकमरणसदृश)

Similarly अजाकृपाणीय means 'like the death of a goat (ajâ) by the accidental falling of a sword (kripâṇa) as the goat was passing" Similarly अन्धकवर्त्तकीय means "like the accidental falling of a quail (vartaka) in to the hands of a blind person who thus captures it All these are unintentional (atarkita) and curious (chitrikarana) coincidences In short, these words mean 'accidentally', 'unexpectedly'

२०६२ । शर्कराद्निभ्योऽण् । ५ । ३ । १०७ ॥

शर्करेव ...

2062. The affix aṇ (अ) comes in the sense of 'like thus', after the words śarkarâ &c.

Thus शर्करेव = शार्करम्,

1 शर्करा, 2 कपालिका, 3 कपाटिका 4 कनिष्ठिका (कणिष्ठिका पिष्ठिका कनिष्ठिक), 5 पुण्डरीक 6 शतपत्र, 7 गोलोमन, 8 लेमन्*, 9 गोपुच्छ 10 नराची (नराजि), 11 नकुल (नकुला), 12 सिकता ॥

२०६३ । अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् । ५ । ३ । १०८ ॥

अङ्गुलीव आङ्गुलिकः । भरुजेव भारुजिकः ॥

2063. The affix thak (इक or क) comes in the sense of 'like this', after the words angulî &c.

Thus आङ्गुलिकः (= अङ्गुलीव) भारुजिक ॥

1 अङ्गुलि (अङ्गुली) 2 भरुज 3 बभ्रु 4 वल्गु, 5 मण्डर 6 मण्डल, 7 शष्कुली (शष्कुल) 8 हरि*, 9 कपि 10 मुनि*, 11 तरु*, 12 लम*, 13 उदश्वित्, 14 गोणी, 15 उरस्, 16 कुलिश, 17 शिखा ॥

२०६४। एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम्। ५। ३। १०६॥

एकशालाशब्दादिवार्थे ठज्वा पक्षे ठक्। एकशालेव एकशालिकः। ऐकशालिकः॥

2064. The affix ṭhach (इकं) also comes optionally after the word ekaśâlâ, with the force of 'like this',

Thus एकशालिकः by ṭhach or ऐकशालिकः by ठक्॥

२०६५। कर्कलोहितादीकक्। ५। ३। ११०॥

कर्कः शुक्लोऽश्वः स इव कार्कीकः। लौहितीकः स्फटिकः॥

2065. The affix ईक comes in the sense of 'like this' after karka and lohita.

Thus कार्कीकः 'like कर्क or white horse'. लौहितीकः स्फटिकः 'a crystal though not itself red, appears red, owing to the reflection of some thing behind it',

२०६६। पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात्। ५। ३। ११२॥

इवार्थो निवृत्तः। नानाजातीया अनियतवृत्तयोऽर्थकामप्रधानाः सङ्घाः पूगास्तेभ्यस्तदन्तात्स्वार्थे ञ्यः स्यात्। लौहितध्वज्यः॥

2066. The affix ñya (ञ्य) is added without changing the connotation, to a word denoting a horde, but not when the word is derived from the name of their leader.

The anuvṛitti of इव ceases. The word पूग means a crowd of men of various castes, having no fixed livelihood, connected together with the object of acquiring wealth &c. Thus लौहितध्वज्यः 'the red bannered horde'. *dual* लौहितध्वज्यौ, pl. लौहितध्वजाः॥ Similarly, शैब्यः, शैब्यौ, शिबयः, चातक्यः, चातक्यौ, चातकाः॥ In the plural, the affix is elided by II. 4. 62. S. 1193.

Note:—Why do we say अग्रामणीपूर्वात्? Observe देवदत्तकाः (V. 2. 78, S. 1878) 'a horde whose leader is Devadatta'. From this sûtra, commence the तद्राज affixes &c, the affixes that have the sense of 'King thereof'. The affix ञ्य, therefore, has this meaning also viz. 'the leader of the horde'. Here we repeat V. 3. 113, S. 1100 owing to the context.

२०६६। क॥ व्रातच्फञोरस्त्रियाम्। ५। ३। ११३॥

व्रातः। कापोतपाक्यः। च्फञ्। कौञ्जायन्यः। ब्राध्नायन्यः॥

2066. A. The affix ñya comes after the name of a wild band, and after a word ending in chphañ (च्फञ् IV. 1. 98. S. 1049) without change of sense; but not in the feminine.

A collection of persons of different castes, having no determined livelihood, and living by violence are called व्रात or 'wild band'. Thus कापोतपाक्यः

'a wild band living on pigeons', d कापोतपाक्यौ and pl. कपोतपाकाः ॥ So with words ending in ञ्यङ्, as कौञ्जायन्यः, d. कौञ्जायन्यौ, pl. कौञ्जायनाः, ब्राध्नायन्यः d ब्राध्नायन्यौ pl ब्राध्नायनाः ॥

Note :—Why do we say " not in the Feminine ? Observe कापोतपाकी व्रीहिमती, कौञ्जायनी, ब्राध्नायनी ॥

२०६७ । आयुधजीविसङ्घाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात् । ५ । ३ । ११४ ॥

वाहीकेषु य आयुधजीविसङ्घस्तद्वाचिन स्वार्थे ञ्यट् । क्षौद्रक्य । मालव्य । स्त्रियां ङीप् । क्षौद्रकी । आयुधेति किम् । मल्लाः । सङ्घेति किम् । सम्राट् । वाहीकेषु किम् । शबराः । अब्राह्मणेति किम् । गोपालकाः । शालङ्कायनाः । ब्राह्मणे तद्विशेषग्रहणम् । राजन्ये स्वरूपग्रहणम् ॥

2067. To a name expressing a multitude living by the trade of arms, is added the affix ñyaṭ (य with the fem. in ई), when it is the name among the Vâhîkas ; but not when it is the name of a Brâhmaṇa, nor when the word is Râjanya.

The anuvṛitti of अस्त्रियाम् does not govern this sûtra Thus कौण्डीवृस्य, कौण्डीवृस्यौ pl. कौण्डीवृसाः, fem कौण्डीवृसी, क्षौद्रक्य, क्षौद्रक्यौ, pl क्षुद्रकाः fem. क्षौद्रकी, मालव्यः, मालव्यौ pl. मालवाः fem मालवी ॥

Why do we say 'living by the profession of arms'? Observe मल्लाः ॥ Why do we say 'a multitude'? Observe सम्राट् ॥ "Why do we say 'amongst the Vâhîkas'? Observe शबराः ॥ Why do we say " not a Brâhmaṇa or the word-form Râjanya"? Observe गोपालका ब्राह्मणा, the Brâhmana cow-herds. शालङ्कायना राजन्याः ॥ In the case of a Brahmana the rule applies to a word that is *qualified* by the word Brâhmana; while in the case of राजन्य, the sûtra teaches that the very word-form 'râjanya' should be taken.

२०६८ । वृकाट्टेण्यण् । ५ । ३ । ११५ ॥

आयुधजीविसङ्घवाचकात्स्वार्थे । वार्केण्य । आयुधेति किम् । जातिशब्दान्मा भूत् ॥

2068. The affix ṭeṇyaṇ (एण्य) with the fem. in ई, comes after the word Vṛika, a class of persons living by trade of arms.

Thus वार्केण्यः (वार्केण्यौ, pl वृकाः, fem वार्केणी) ॥

Why do we say 'living by the profession of arms'? The affix will not come when वृक means 'a wolf'. As कामक्रोधौ मनुष्याणां खादितारौ वृकाविव ॥

२०६९ । दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः । ५ । ३ । ११६ ॥

दामन्यादिभ्यस्त्रिगर्तषष्ठेभ्यश्चायुधजीविसङ्घवाचिभ्यः स्वार्थे छः स्यात् । त्रिगर्तः षष्ठो वर्गो येषां ते त्रिगर्तषष्ठाः ॥

आहुस्त्रिगर्तषष्ठांस्तु कौण्डोपरथदाण्डकी ॥
क्रौष्टुकिर्जालमानिश्च ब्रह्मगुप्तोऽथ जानकिः ॥ १ ॥

दामनीय । दामनीयौ । दामनय । औलपि । औलपीय । त्रिगर्त । कौण्डोपरथीय । दाण्डकीयः ॥

२०७२ । ञ्यादयस्तद्राजाः । ५ । ३ । ११९ ॥

पूगाञ्ञ्य इत्यारभ्य उक्ता एतत्संज्ञाः स्युः । तेनास्त्रियां बहुषु लुक् । लोहितध्वजाः । कपोतपाकाः । कौञ्जायनाः । ब्राध्नायनाः इत्यादि ॥

2072. The affixes ñya &c, (V. 3. 112 &c 2066) are called tadrâja.

The illustrations of Tadrâja affixes have been given above The word तद्राजा occurs in Sûtra II. 4. 62 S 1193.

Being tadrâja, the affix is elided in the plural number of non feminine words. As लोहितध्वजाः (S. 2066), कपोतपाकाः (S 2066 A), कौञ्जायनाः (S 2066- A), ब्राध्नायनाः (S 2066 A) &c.

२०७३ । पादशतस्य संख्यादेर्वीप्सायां वुन् लोपश्च । ५ । ४ । १ ॥

लोपवचनमनैमित्तिकत्वार्थम् । तेनो न स्थानिवत् । पाद पत् । तद्धितार्थ इति समासे कृते प्रत्ययः । वुन्नन्तं स्त्रियामेव । द्वौ द्वौ पादौ ददाति द्विपदिकाम् ॥ द्विशतिकाम् ॥
पादशतग्रहणमनर्थकमन्यत्रापि दर्शनात् * ॥ द्विमोदकिकाम् ॥

2073. The affix vun (अक) comes after the words pâda and sata when preceded by a numeral, the sense being that of distributive relation; and the final of the stem is elided.

Prâtipadikas preceded by a numeral and ending in the words पाद or शत take the affix वुन् when a distributive sense (वीप्सा) is to be expressed: and *by the addition of this, the final is elided*

By VI. 4. 148 the final अ of pâda and sata would have been elided before the taddhita affix vun; even if such elision was not taught in this rule. The repetition of the word लोप in this rule, therefore, indicates that the elision ordained here is not one *caused* by the affix. For if the elision had been *caused* by the affix, then by I. 1. 57, such लोपादेश or "substitute" would be equivalent to the principal (sthânivat); and would thus debar the application *of the rule VI 4. 130 by which* पाद् pâd *(and not* Pâda *) is changed into* पद् ॥ In other words, the lopa taught *by* यस्येति च *is* परनिमित्तक *or caused by some* thing which is subsequent, namely, by a taddhita affix or by ङ or ई affix; therefore, this lopa would be sthani vat for the purposes of the rule which would apply to something preceding it (I. 1. 57 S 50) Therefore, pad becomes sthâni-vat to pâd. Therefore, the anga or base ending with 'pâda' will be called भ. and not the base ending with 'pâd', and therefore VI. 4 130 which applies to भ bases will not apply, and there will be *no substitution of* पद् *for* पाद्, *as there is not in the form* पादक ॥ *But we want* such substitution and hence the employment of words "the final of the stem is elided".

Thus द्वौ द्वौ पादौ ददाति "he gives two quarters to each" = द्विपदिकां ददाति (द्विपाद + वुन् = द्विपाद् + वुन् = द्विपद् + वुन् VI. 4. 130 = द्विपदिका VII. 3. 44 S. 463 by which अ of अक् is changed into इ). Similarly द्वे द्वे शते ददाति = द्विशतिकां ददाति ॥

The compounds above formed are taddhitârtha Tatpurusha compounds, viz. compounds containing the sense of a taddhita affix, by rule II. 1. 51 S. 728. After the compound is formed, then the affix वुन् is added. Thus first we have द्विपाद and द्विशत compounded by II. 1. 51 S. 728 then the affix is added. The words पाद and शत when not so compounded, take वुन् affix only in the feminine.

Note:—Why do we say "of the words पाद and शत"? Observe द्वौ द्वौ माषौ ददाति, no affixing. Why do we say "preceded by a numeral"? Observe पादं पादं ददाति ॥ Why do we say "in a distributive sense"? Observe द्वौपादौ ददाति "He gives two quarters:" द्वे शते ददाति ॥

Vârt:—The enumeration of पाद and शत is useless, as the affix is found after other words also. As, द्विमोदकिकां ददाति "he gives two cakes to each". त्रिमोदकिकां ददाति ॥

२०७४। दण्डव्यवसर्गयोश्च । ५ । ४ । २ ॥

वुन् स्यात् । अवीप्सार्थमिदम् । द्वौपादौ दण्डितः द्विपदिकाम्, द्विशतिकाम्, व्यवसृजति ददातीत्यर्थः ॥

2074. Also when the sense is of a punishment or a donation.

The word दण्ड means "punishment", and व्यवसर्ग means "gift or donation". *The prâtipadikas पाद and शत preceded by a numeral, and conveying* the sense of punishment or donation, take the affix वुन्, and the final अ is elided. This sûtra is begun to show that the "distributive sense" does not apply here. Thus द्वौ पादौ दण्डितः = द्विपदिकां दण्डितः "punished with the infliction of a fine of two Padas (a quarter coin)". द्वौ पादौ व्यवसृजति = द्विपदिकां व्यवसृजति "he makes a gift of two Padas". Similarly द्विशतिकां दण्डितः "punished with a fine of two hundreds". द्विशतिकां व्यवसृजति &c.

२०७५। स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन् । ५ । ४ । ३ ॥

जातीयरोऽपवादः । स्थूलकः । अणुकः ॥ चञ्चद्बृहतोरुपसंख्यानम् * ॥ चञ्चत्कः । बृहत्कः ॥ सुराया अहौ * ॥ सुरावर्णोऽहिः सुरकः ॥

2075. The affix kan क comes in the sense of "like that or specialty", after the words sthûla &c.

This debars the affix जातीयर् (V. 3. 69 S. 2024). Thus स्थूलप्रकारः = स्थूलकः "bulky". So also अणुकः, माषकः ॥

Vârt:—The words चञ्चत् and बृहत् should be included *in the list of* sthûlâdi words. As, चञ्चत्कः, बृहत्कः ॥ According to one version the words ...

चपषा and वृश and not पचत् and वृहत्॥ So the derivatives will be वृहक and चपक the words that end in long vowels आ, ई or ऊ shorten their vowels before this affix, by VII 4 13 S 834

Gana sûtra—The word कृष्ण takes कन् when tila is meant, as कृष्णप्रकाराः तिला = कृष्णका ॥

Gana sûtra —यव takes कन् when meaning व्रीहि as यवका ॥

Gana sutra —इक्षु तिल पाद्य, काल and अवदात take this affix when wine is meant, a पादिका कालिका अवदातिका " a kind of wine "

Gana sutra —गोमूत्र takes this affix when meaning a covering as गोमूत्रक 'a covering of the colour of cow's urine, or go-mûtra may mean a certain arrangement of colours such as white and black

Gana sûtra —सुरा takes कन् when meaning a snake, as सुरक (VII 4 13 S 834) " a kind of snake of the color of wine'

Note:—As सुरा + कन् = सुरक ' snake like'

Gana sûtra —जीर्ण takes the affix कन् when meaning sâli grain, as जीर्णका = जीर्णकल्पा शालय ॥ The following is a list of Sthulâdi words

1 स्थूल 2 अणु 3 माष 4 इषु 5 कृष्ण तिलेषु 6 यव व्रीहिषु 7 इक्षुतिलपाद्यकालावदाता सुरायाम 8 गोमूत्र आच्छादने 9 सुरा अहौ, 10 जीर्ण शालिषु 11 पत्रमूल समस्तव्यस्ते, 12 कुमारीपुत्र, 13 कुमारीश्वशुर (कुमार श्वशुर) 14 मणि ॥

२०७६ । अनत्यन्तगतौ क्तात् । ५ । ४ । ४ ॥

छिन्नकम् । भिन्नकम् । अभिन्नकम् ॥

2076 After a participle ending in kta, comes the affix kan, when the meaning is something not yet wholly completed

The word अत्यन्तगति means "an act which has been fully accomplished", अनत्यन्तगति therefore, means, "an act which has not been fully accomplished' Thus भिन्न + कन् = भिन्नकम् 'not yet wholly divided So also छिन्नकम् &c.

Note—Why do we say ' something not wholly completed' ? Observe भिन्नम् " totally divided , छिन्नम् totally cut'

२०७७ । न सामिवचने । ५ । ४ । ५ ॥

सामिपर्याये उपपदे क्तान्तात् कन् । सामिकृतम् । अर्धकृतम् । अनत्यन्तगतेरिव प्रकृत्यैवाभिधाना- न्नुरेव कन् न प्राप्त । इदमेव निषेधवचनमत्यन्तस्वार्थिकानपि कन ज्ञापयति । बहुतकम् ॥

2077. Not so, when a word in the sense of "half", precedes such participle

When the word सामि or any other word having this sense, is compounded, with a participle in क्त the affix कन् is not added to denote the sense of Incompleteness. Thus सामिकृतम् , सामिभुक्तम् &c. (II 1 27 S 689). The word वचन shows that the synonyms of सामि are also to be taken Thus अर्धकृतम् ।

Note:—Objection:—It is redundant to have prohibited कन् after a word preceded by 'half', because the word "half" itself shows that the action has not been completed.

Note:—Answer:—The prohibition contained in this sûtra does not refer to the कन् of the last sûtra where it has the sense of "incompleteness". It refers to that कन् which comes after a word, without changing the sense of that word (स्वार्थेकन्)॥ Thus the words भिन्नतर and भिन्नतम (the comparative and superlative degrees of भिन्न) show by the very fact of their comparison, that the action denoted by them is not complete. These words भिन्नतर and भिन्नतम also take the affix कन् without change of sense. As भिन्नतरकः and भिन्नतमकः and बहुतरकं &c as used by Pâtanjali himself in the following sentences:—एवं हि सूक्ष्मभिन्नतरकं भवति, एतेर्हि बहुतरकं व्याप्यते॥ This कन् is also prohibited in the case of compounds with सामि॥

In fact, the prohibition of this sûtra teaches by implication (Jñâpaka) that कन् comes also in the sense af svârtha. As बहुतरकम्॥

२०७८। बृहत्या आच्छादने। ५। ४। ६॥

कन् स्यात्। द्वौ प्रावारोत्तरासङ्गौ समौ बृहतिका तथा॥ आच्छादने किम्। बृहती छन्दः॥

2078. The affix kan comes after the word brihati when it means "an article of dress".

The word कन् is to be read into this sûtra and not its prohibition. The force of this कन् is *nil*, or it is an example of स्वार्थे कन्॥ Thus बृहति+कन्, = बृहतिका (प्रावारः) (VII. 4. 13 S. 834, by which long vowel is shortened) "an upper garment or mantle". see Amarakosha II. 9. 117.

Why do we say "when it means dress"? Observe बृहतीछन्दः "the metre called Brihati".

२०७९। अषडक्षाशितङ्ग्वलङ्कर्मालंपुरुषाध्युत्तरपदात्खः। ५। ४। ७॥

स्वार्थे। अषडक्षीणो मन्त्रः। द्वाभ्यामेव कृत इत्यर्थः। आशिता गावोऽस्मिन्नित्याशितङ्गवीनमरण्यम्। निपातनात्पूर्वस्य मुम्। अलं कर्मणे अलङ्कर्मीणः। अलंपुरुषीणः। ईश्वराधीनः। नित्योऽयं खः। उत्तरसूत्रे विभाषाग्रहणात्॥ अन्येऽपि केचित्स्वार्थिकाः प्रत्यया नित्यमिष्यन्ते। तमबादयः प्राक्कनः। ञ्यादयः प्राग्वुनः। आमादयः प्राड्मयटः। बृहती जात्यन्ताः समासान्ताश्चेति॥

2079. The affix kha (ईन) comes after the words ashadksha, âsitangu, alankarma, alampurusha, and after a stem ending with adhi.

The force of ख is स्वार्थ i. e. it does not change the sense of the word.

Note:—The word अषडक्ष means "that which has not six eyes". षडक्ष is compounded from षट्+अक्षि by adding षच् V. 4. 113 S. 852 "having six eyes". The affix ख is to be added to this word already ending in the affix shach.

Thus अषडक्षीणो मन्त्रः "a secret not having six eyes", i. e. "a secret

known or determined by two persons (*four eyes*) only, to the exclusion of a third' Similarly आशितगवीनम् अरण्यम् = आशिता गावोऽस्मिन्नरण्ये = पूर्वमस्मिन् ' a forest where formerly cattle had grazed' The augment मुम् is added to आशित by *nipâtana*, *or irregularly* So also अलंकर्मीणः = अलं समर्थं कर्मणे पर्याप्तः = competent to do any act, clever So अलं पुरुषीणः = अलं समर्थं पुरुषाय = प्रतिमल्लादिः = fit for a man

A word ending with अधि, will be a Tatpurusha compound, by II 1 40, as the word अधि belongs to Śauṇḍâdi class. As ईश्वराधीनः ॥

The affix kha in the case of these words is invariable (nitya); because the word विभाषा occurs in the next sûtra, (and it is a maxim of Interpretation that a rule occurring between two optional rules is nitya).

According to others the above words always occur with this affix and never without it while in the case of other words taught hereafter this affix comes optionally

There are other affixes also which are *Svârthika* and *nitya*

Such as तमप् &c up to the affix कन् (V 3, 55 to 95)

यत् &c upto वुन्, (V 3 112 to V 4 1)

आम् &c upto मयट्, (V. 4 11 to 21).

And affixes taught from V 4 61 e तल् to V 4 9, (ल) ending in जातौ ॥

And all Samâsânta affixes

२०८० । विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियाम् । ५ । ४ । ८ ॥

अदिक्स्त्रीवृत्तेरञ्चत्यन्तात्प्रातिपदिकात्खः स्याद्वा स्वार्थे । प्राक्, प्राचीनम् । प्रत्यक्, प्रतीचीनम् । अवाक्, अवाचीनम् । निकृष्टप्रतिकृष्टार्वरेफयाप्यापमाधमाः । अर्वन्तमञ्चतीति अर्वाक्, अर्वाचीनम् । अदिक्स्त्रियां किम् । प्राची दिक् । प्रतीची दिक् । दिग्ग्रहणं किम् । प्राचीना ब्राह्मणी । स्त्रीग्रहणं किम् । प्राचीनं ग्रामादाम्राः ॥

2080 The affix kha (ईन) may optionally be added without change of sense to a stem ending in anch (अञ्च्), when it does not mean a point of the compass used in the feminine gender

Thus प्राक् or प्राचीनम् "old', प्रत्यक् or प्रतीचीनम्, अर्वाक्, or अर्वाचीनम् "new".

Why do we say "when not denoting a direction in the feminine?' Observe प्राची दिक् "eastern region", प्रतीची दिक् " western region" Why do we say "a point of the compass"? Other words in the feminine will take this affix As प्राचीना ब्राह्मणी ॥ Why do we say 'in the feminine? A direction or दिक्' used in any other gender will take this affix As प्राचीनं ग्रामादाम्राः ॥

२०८१ । जात्यन्ताच्छ बन्धुनि । ५ । ४ । ९ ॥

ब्राह्मणजातीयः । वस्तुनि किम् । ब्राह्मणजातिः शोभना । जातिव्यञ्जकं द्रव्यं वस्तु ॥

2081. The affix chha (ईय) is added without change of sense, to a stem ending in the word जाति, when it means appropriateness.

Note :—The word वस्तु means the substance or substratum in which jâti or generic quality adheres or any thing by which a thing is regulated and individualised, (वध्यते नियम्यते स्वसम्बन्धी क्रियते) ॥

Thus ब्राह्मणजातीयः "appropriate to a Brâhmaṇa". क्षत्रियजातीयः वैश्यजातीयः &c.

Why do we say, "when meaning appropriateness". Observe ब्राह्मणजातिः शोभना, "the Brâhmaṇa caste is beautiful".

वस्तु means that substance by which the genus Brâhmaṇa, Kshatriya &c is distinguished.

२०८२ स्थानान्ताद्विभाषा सस्थानेनेति चेत् । ५ । ४ । १० ॥

सस्थानेन तुल्येन चेत् स्थानान्तमर्थवदित्यर्थः । पितृस्थानीयः । पितृस्थानः । सस्थानेन किम् । गोः स्थानम् ॥

2082. The affix chha (ईय) *is optionally added to a* stem ending in स्थान, if it is compounded with something with which another is made to take an equal place.

The word सस्थानः means समानं स्थानमस्य 'whose place is the same' or तुल्य or equal. Thus पित्रा तुल्यः = पितृस्थानीयः or पितृस्थानः (पितुरिव स्थानमस्य whose place *is* that of a father).

Why do we say "when it means equal to". Observe गोस्थानम् "cowshed".

Note :—The word इति in सस्थानेनेति is for the sake of distinctness. The word सस्थान as a Bahuvrîhi compound is the appropriate word to be taken here, and not when it is taken as a Tatpurusha compound like समानं च तत् स्थानं च ॥. The word चेत् "when" is a conjunction: and joins the two meanings.

The rule S. 2081 occurring beetween this rule and S. 2080 both of which are optional must be a nitya rule, as explained above. इयोर्विभाषयोर्मध्ये विधयः ॥

२०८३ । अनुगादिनष्ठक् । ५ । ४ । १३ ॥

अनुगदतीत्यनुगादी । स एव आनुगादिकः ॥

2083. The affix ṭhak comes after the word anugâdin, without changing its sense.

Thus पानुगालिक: "repeater or who echoes back".

२०८४। विसारिणो मत्स्ये। ५। ४। १६॥

अण् स्यात्। वैसारिण:। मत्स्येति किम्। विसारी देवदत्त:॥

2084. The affix aṇ is added to the word विसारिन् when a word expressing "fish" is to be made.

Thus वैसारिण "a fish". Why do we say "when it means a fish"? Observe विसारी देवदत्त: "Devadatta who is gliding out".

२०८५। संख्याया: क्रियाऽभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच्। ५। ४। १७॥

अभ्यावृत्तिर्जन्म। क्रियाजन्मगणनवृत्ते: संख्याशब्दात्स्वार्थे कृत्वसुच् स्यात्। पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते। संख्याया: किम्। भूरिवारान्भुङ्क्ते॥

2085. The affix kṛitvasuch (कृत्वस्) is added to a Numeral, when the repetition of an action is to be counted.

This is also a svârtha affix. The word अभ्यावृत्ति: means "again and again or repetition". *The counting of actions belonging to the same class* and having the same agent, which occur again and again is called क्रियाभ्यावृत्तिगणनम्॥ Thus पञ्चवारान् भुङ्क्ते = पंचकृत्वोभुङ्क्ते "he eats five times".

Why do we say "after a Numeral"? Observe भूरीन् वारान् भुङ्क्ते "he eats many times".

२०८६। द्वित्रिचतुर्भ्य: सुच्। ५। ४। १८॥

कृत्वसुचोऽपवाद:। द्विर्भुङ्क्ते। त्रि:। रात्सस्य। चतु:॥

2086. The affix "such" (स्) is added to the numeral dvi, tri and chatur, in the same sense of counting the repetition of an action.

This debars कृत्वसुच्॥ Thus द्वि—द्विस्, त्रि—त्रिस्, चतुर्—चतुर् in द्विर्भुङ्क्ते, त्रिर्भुङ्क्ते, चतुर्भुङ्क्ते॥ The स् in the last example is elided by VIII. 2. 24 S 280.

Note—But चतुर् meaning "four", and चतुर् "four times", are differently accented: the च् of सुच् indicating that the accent udâtta falls on the last syllable Thus चत्वर् (चतेरुरन् Un V. 58, being formed with the affix 'uran' added to चत्), and चतुर् (with सुच्)॥

२०८७। एकस्य सकृच्च। ५। ४। १९॥

एकस्य सकृदित्यादेश: स्याद्सुच्। सकृद्भुङ्क्ते। संयोगान्तस्येति सुचो लोप:। न तु हल्ङ्याब्भ्य इति। अपृक्तस्य तिप इव सुचोऽपि असंयोगात्॥

2087. The word सकृत् is substituted for एक before the affix सुच्, when an action is to be counted.

This debars कृत्वसुच्॥ The 'repetition' being impossible, the action

alone is counted; so the anuvṛitti of क्रिया only runs into this sûtra and not of अभ्यावृत्तिः ॥ Thus सकृद्भुङ्क्ते "he eats once" सकृदधीते ॥ The स् of सुच् is elided by VIII. 2. 23 S. 54 and not by VI. 1, 68, S. 252; because the सु of that sûtra refers to the सु of सुप् and not to the सु of सुच्; as the सि of that sûtra refers to सिप् and not to सिच् as in अभैत्सीत् (See page 128). But not here in ऐकः पाकः as being against usage.

२०८८। विभाषा बहोर्धाऽविप्रकृष्टकाले। ५। ४। २०॥

अविप्रकृष्ट आसन्नः। बहुधा दिवसस्य भुङ्क्ते। आसन्नकाले किम्। बहुकृत्वो मासस्य भुङ्क्ते॥

2088. The affix धा is optionally added to the numeral बहु, to count the repetition of an action occurring in a not distant period of time.

This debars कृत्वसुच् which comes in the alternative. The word अविप्रकृष्ट "not remote", qualifies क्रियाऽभ्यावृत्तिः; i. e. when the recurring of the action takes place within a short time, it is अविप्रकृष्टकाल ॥ Thus बहुधा or बहुकृत्व दिवसस्य भुङ्क्ते "he eats many times a day". But when a remote time is denoted then धा does not apply. Thus बहुकृत्वो मासस्य भुङ्क्ते 'he eats many times in a month, not daily, owing to poverty &c.'

२०८९। तत्प्रकृतवचने मयट्। ५। ४। २१॥

प्राचुर्येण प्रस्तुतं प्रकृतं तस्य वचनं प्रतिपादनम्। भावेऽधिकरणे वा ल्युट्। आद्ये प्रकृतमन्नमन्नमयम्। अपूपमयम्। यवागूमयी। द्वितीये अन्नमयो यज्ञः। अपूपमयं पर्व॥

2089. The affix mayaṭ (मय with the feminine in grave ई) is added to a word in first case in construction, when the sense is "made thereof", or "subsisting therein", (or 'made abundantly').

Note:—The translation of the sûtra given above is according to the rendering of Prof. Bohtlingk. According to Kâsikâ:—तत् signifies that the word in construction to which the affix is to be added should be in the nominative case, (IV. 1. 82) the word प्रकृतम means "happening to be in abundance". So that according to this interpetation the sûtra should be translated, as done by Dr. Ballantyne, "The affix mayat may be employed after a word denoting some substance, when we require an expression for it as abundant,' Thus अन्नं प्रकृतम् = अन्नमयम् "abundance of food". अपूपमयम् "abundance of cake". According to others that in which there is abundance of the thing signified by the word to which the affix मयट् is added, is denoted by the whole word. Thus अन्नं प्रकृतमस्मिन् = अन्नमयो यज्ञः "a feast in which there is abundance of food". अपूपमयं पर्व, वटकमयीयात्रा ॥ Both senses are possible, as the sûtra is constructed.

The word prakrita is made up of pra and kṛita, pra has the force of abund-

antly and kṛita means made Prakṛita therefore means "made in abundance" That which expresses (vachana) this is called prakṛita vachana

The word वचन in the sûtra has two senses It being made by the affix ल्युट् conveys the force both of the *nature* (III 3 114) and the *site* In the former case, (taking तत् प्रकृतवचन to mean "the mention of that as abundantly made"), we have अन्नमयम् "abundance of grain". अपूपमयम्, वटकमयम् ॥ But in the second case, (taking it to mean "that in which something is spoken of as abundant)", we have अन्नमयो यज्ञः "a sacrifice at which food is abundant" so also अपूपमयं पर्व ॥

२०९० । समूहवच्च बहुषु । ५ । ४ । २२ ॥

साधूहिका मत्यया अभिविश्यन्ते चान्मयट् । मोदका प्रकृता मौदकिकम् । मोदकमयम् । शाष्कुलिकम् । शष्कुलीमयम् । द्वितीयेऽर्थे । मौदकिको यज्ञः । मोदकमयः ॥

2090. When that, whereof something is made or subsists in, is a multitude, then the affixes expressing a great quantity (IV. 2. 37 &c S 1243) may also be employed to denote "made thereof, subsisting therein".

The च shows that मयट् also comes in the same sense. Thus मोदका प्रकृता प्राचुर्येण प्रस्तुता =मौदकिकम् (IV. 2 47 S 1256) or मोदकमयम्, so also शाष्कुलिकम् or शष्कुलीमयम् ॥ In the second sense we have, मोदका प्रकृता अस्मिन् यज्ञे=मौदकिको or मोदकमयो यज्ञ, शाष्कुलिकः or शष्कुलीमय ॥

२०९१ । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः । ५ । ४ । २३ ॥

अनन्त एवानन्त्यम् । आवसथ एवावसथ्यम् । इतिहेति निपातसमुदाय, ऐतिह्यम् । भेषजमेव भैषज्यम् ॥

2091. The affix ñya (य) comes, without changing the sense, after the words ananta, âvasatha, itiha and bheshaja.

Thus आनन्त्यम्=अनन्त, आवसथ्यम्=आवसथ 'a dwelling place, a sanctuary for sacred fire'. ऐतिह्यम्=इति ह 'traditional account', the affix here is added to a word which is not a prâtipadika The word इति ह means tradition, as इति ह प्रोचुस्तथा कथयन्ति ॥ भैषज्यम्=भेषजम् ॥

Note —It is optional to add this affix, owing to the general optional nature of all taddhita affixes. See IV 1 82 S 1072.

२०९२ । देवतान्तात्तादर्थ्ये यत् । ५ । ४ । २४ ॥

तदर्थ एव तादर्थ्यम् । स्वार्थे ष्यञ् । अग्निदेवतायै इदम् अग्निदेवत्यम् । पितृदेवत्यम् ॥

2092. After a stem ending in the word देवता, being in the fourth case in construction, comes the affix यत्, in the

sense of "appointed for it".

The word सांवत्स्यं has the same meaning as तदर्थं "for the sake of that" (II. 1. 36. S. 698), Thus अग्निदेवतायै इदम्=आग्निदैवत्यम् "offering &c, sacred to Agni". So also पितृदैवत्यम् ॥

२०९३ । पादार्घाभ्यां च । ५ । ४ । २५ ॥

पादार्थमुदकं पाद्यम् । अर्घ्यम् ॥ नवस्य नूआदेशः त्नप्तनप्खाश्च प्रत्यया वक्तव्याः * ॥ नूत्नम् । नूतनम् । नवीनम् । नश्च पुराणे प्रात् * ॥ पुराणार्थे वर्तमानात्प्रशब्दान्नो वक्तव्यः । चात्पूर्वोक्ताः । प्रणम् । प्रत्नम् । प्रतनम् । प्रीणम् । भागरूपनामभ्यो धेयः ॥ भागधेयम् । रूपधेयम् । नामधेयम् ॥ आग्नीध्रसाधारणादञ् * ॥ आग्नीध्रम् । साधारणम् । स्त्रियां ङीप् । आग्नीध्री । साधारणी ॥

2093. The affix यत् comes after the words पाद and अर्घ, being in the fourth case in construction, when the meaning is 'for the purpose of that'.

The word तादर्थ्य is understood here also. Thus पादार्थमुदकं=पाद्यम् "water meant for washing the feet". So also अर्घ्यम् ॥ The accent of these words is governed by VI. 1. 213, S. 370 the udâtta being on the first syllable.

Note :—The च in the sûtra implies the inclusion of words other than पाद and अर्घ, not mentioned here. The affix यत् applies to other words also, as एन्न्ऐ सम्वत्सर उपवस्तव्यः प्रजापतिः । So also वसु, अयस्, ओक, कवि, क्षेम, उदक, वर्चस्, निष्केवल, उक्थ, जन, पूर्व, नव, सूर, मर्त, यविष्ठ ॥ These words take यत् in the Vedas. Thus वसव्यः, अयस्यः, ओक्यः, कव्यः, क्षेम्यः, उदक्यः, वर्चस्यः, निष्केवल्यम्, उक्थ्यः, जन्यः, पूर्व्यः, नव्यः, सूर्यः, मर्त्यः and यविष्ठ्यः in अग्निरीशे वसव्यस्य । अयस्यो वसानाः (द्वितीयाबहुवचनस्यालुक् अयो वसाना इत्यर्थः) स्वमोक्ये । कव्योसि । क्षेम्यस्य वस्याति । वायुर्वर्चस्यः ॥ निष्केवल्यं शंसति । उक्थ्यं शंसति । जन्येताभिः । पूर्व्या विशः । स्तोमैर्जनयामि नव्यम् । सूर्यः । मर्त्यः । यविष्ठ्यः ॥ So also the words भातृष्यायम and भातृव्यपुत्रिका ॥

Vârt :—नू is the substitute of नव, and the affixes त्नप्, तनप् and ख are added to it; as, नूत्नम्, नूतनम्, नवीनम् ॥

Vârt :—To the word प्र meaning 'old', the affix न is added as well as the affixes त्न, तन and ख e. g. प्रणम्, and प्रत्नम्, प्रतनम् and प्रीणम् ॥

Vârt :—The affix धेय is added to the words भाग, रूप and नाम e. g. भागधेयम्, रूपधेयम्, नामधेयम् ॥

Vârt :—The affix अञ् comes after आग्नीध्र and साधारण, as, आग्नीध्रम्, साधारणम् ॥ The feminine is formed by ङीप् as आग्नीध्री. साधारणी ॥

Note :—All these are illustrations of the option allowed by IV. 1, 82, S, 1072 so that sometimes these affixes do not apply as अग्नीध्रा शाला साधारणा भूः ॥

२०९४ । अतिथेर्ञ्यः । ५ । ४ । २६ ॥

तादर्थ्ये इत्येव । अतिथये इदमातिथ्यम् ॥

2094. The affix ñya (य) comes after अतिथि in the fourth case in construction, in the sense of "for the purpose of that".

The word तादर्थ्ये is understood here also Thus अतिथये इदम्=आतिथ्यम् ॥

२०६५ । देवात्तल् । ५ । ४ । २७ ॥

देव एव देवता ॥

2095 The affix तल् comes after देव, without change of sense.

The anuvritti of तादर्थ्ये does not apply here and ceases. Thus देवता=देव ॥

Note — This word is always in the feminine, another example of the rule that a word derived by a svârthika affix does not always follow the gender of its primitive.

२०६६ । अवेः कः । ५ । ४ । २८ ॥

अविरेवाविकः ॥

2096. The affix क comes after अवि, without change of sense.

Thus अविक =अवि ॥

२०६७ । यावादिभ्यः कन् । ५ । ४ । २९ ॥

याव एव यावक । मणिक ॥

2097. The affix कन् comes after the words याव &c, without changing their sense.

Thus यावकः=याव , मणिक =मणि. ॥

1 याव. 2 मणि, 3 अस्थि, 4 तालु*, 5 जानु*, 6 सान्द्र*, 7 पीत, 8 स्तम्ब (पीतस्तम्ब पोत, स्तम्ब), 9 ऋतावुष्णशीते, 10 पशौ लूनवियाते (वियाते), 11 अणु निपुणे, 12 पुत्र कृत्रिमे, 13 स्नात वेदसमाप्तौ 14 शून्य रिक्त, 15 दान कुत्सिते, 16 तनु सूत्रे, 17 ईयसश्च (श्रेयस्क), 18 ज्ञात, 19 अज्ञात॰, 20 कुमारीक्रीडनकानि च 21 चण्ड ॥

G S The affix कन् is added to उष्ण and शीत when denoting a season as, उष्णक ऋतु । शीतक ऋतु ॥ Otherwise उष्णोऽग्नि ,शीतमुदक ॥ G S. लून and वियात take कन् when denoting an animal), as लूनक॰ or वियातक पशु , otherwise लूनाः दर्भा , वियातो भीष्म॰, ॥ G S अणु takes कन् when meaning 'clever', as अणुक सूक्ष्मक् otherwise अणु only G S पुत्र takes कन् when meaning 'artificial', as, पुत्रको लोहादिनिर्मित ॥ G. S स्नात takes कन् when denoting a student who has completed his study of the Vedas, as स्नातक ॥ G S, शून्य takes कन् when meaning empty, as शून्यकाधिकं रिक्तोदर शून्यक , otherwise शून्य प्रत्यक्ष १० बाह्यार्थ रहित: ॥ G S दान takes कन् when contempt is meant, as कुत्सितदान=दानक ॥ G S तनु takes कन् when meaning thread, as तनुक एव सूक्ष्मतन्तु , otherwise तनु शरीरम् ॥ G S The word ending in ईयसुन् takes कन् as श्रेयस्क ॥ G S The words denoting play things of girls take कन्, as कन्दुकम् ॥

२०९८ । लोहितान्मणौ । ५ । ४ । ३० ॥

लोहित एव मणिर्लोहितकः ॥

2098. The affix कन् comes, without changing the sense, after the word लोहित, when it means a precious stone.

Thus लोहितकः=लोहितः "Ruby".

Note:—Why do we say 'when it means a precious stone?' Observe, लोहितः red.

२०९९ । वर्णे चानित्ये । ५ । ४ । ३१ ॥

लोहितकः कोपेन ॥ लोहितलिङ्गबाधनं वा ॥ लोहितिका लोहिनिका कोपेन ॥

2099. The affix कन् comes after लोहित, when it means color which is not permanent.

Thus लोहितकः कोपेन "red with anger". लोहितकः पीडनेन ॥

Note:—Why do we say "not permanent," Observe लोहितो गौः "a red cow". लोहितं रुधिरम् "the red blood".

• *Vârt*:—The derivative of लोहित may not take the gender of the primitive, as लोहितिका or लोहिनिका कोपेन ॥

२१०० । रक्ते । ५ । ४ । ३२ ॥

लाक्षादिना रक्ते यो लोहितशब्दस्तस्मात्कन्स्यात् । लिङ्गबाधनं वेत्येव । लोहितिका लोहिनिका शाटी ॥

2100. The affix कन् comes after the word लोहित meaning a substance dyed red.

As लोहितकः कम्बलः or पटः "a blanket or cloth colored red with shellac &c". The vârtika of the preceding sûtra applies here also. Similarly लोहितिका or लोहिनिका शाटी ॥

२१०१ । कालाच्च । ५ । ४ । ३३ ॥

वर्णे चानित्ये रक्ते इति द्वयमनुवर्तते । कालकं मुखं वैलक्ष्येण । कालकः पटः । कालिका शाटी ॥

2101. The affix कन् is added to the word काल, when it means a passing color, or dyed with color.

The word वर्णेच अनित्ये and रक्ते are both understood here. Thus कालकं मुखं वैलक्ष्येण "the face black with shame or confusion". कालकः पट. 'a cloth dyed blue-black'. कालिका शाटी ॥

२१०२ । विनयादिभ्यष्ठक् । ५ । ४ । ३४ ॥

विनय एव वैनयिकः । सामयिकः ॥ उपायो ह्रस्वत्वं च ॥ औपयिकः ॥

2102. The affix ठक् (कँ or इकँ) comes without changing the sense after the word विनय and the rest.

Thus वैनयिक = विनय, सामयिकः ॥

Gana s tra :—The या of उपाय is shortened as औपयिक ॥ The word अकस्मात् should be read as अकस्मात् in order to apply ठक् and not क as आकस्मिक ॥ The टि is elided because it is an Avyaya See VI 4 149 S 499 The affix is optional by IV 1 82 S 1072

1 विनय 2 समय 3 उपायो (उपायात्) ह्रस्वत्वं च (औपयिक) 4 संप्रति* 5 सगति 6 कथंचित् 7 अकस्मात् 8 समाचार 9 उपचार 10 समयाचार 11 व्यवहार 12 सप्रदान 13 समुत्कर्ष 14 समूह 15 विशेष 16 अत्यय 17 क्षिप 18 कयङ्ग ॥

२१०३ वाचोव्याहृतार्थायाम् । ५ । ४ । ३५ ॥

सदिष्टार्थाया वाचि विद्यमानाद्वाक्शब्दात्स्वार्थे ठक् स्यात् । सदेशवाग् वाचिक स्यात् ॥

2103 The affix ठक् comes after वाच् when it means the purport of the message spoken by another

Note —The word व्याहृत means 'declared expressed' That which was spoken formerly by another and which is carried by a third party as a tiding or 'news is called व्याहृतार्थ ॥ Thus वाचिक कथयति he relates the verbal message वाचिक श्रद्ध ॥ Some say it applies to written message also

Thus वाचिकम् = सन्देशवाक् ॥ See Amarakosha I 6 17

Note —Why do we say when it means a verbal message? Observe मधुरा वाक् देवदत्तस्य the speech of Devadatta is sweet'

२१०४ । तद्युक्तात्कर्मणोऽण् । ५ । ४ । ३६ ॥

कर्मैव कार्मणम् । वाचिक श्रुत्वा क्रियमाण कर्मेत्यर्थ ॥

2104 The affix अण् comes after the word कर्मन् 'occupation' when it occurs in connection therewith (i e when it is the result of an oral message or commission)

Thus कार्मणम् = कर्म 'an occupation of a commission agent (?) i e when an act is done in pursuance to or on hearing of a verbal message or commission

२१०५ । ओषधेरजातौ । ५ । ४ । ३७ ॥

स्वार्थेऽण् । औषध पिबति । अजातौ किम् । ओषधय क्षेत्रे रूढा ॥

2105 The affix अण् comes after ओषधि when it do not mean a species

Thus औषध पिबति he drinks medicine Why do we say when not meaning a जाति or species? Observe, ओषधय क्षेत्रे रूढा भवन्ति the herbs are growing in the field

२१०६ । प्रज्ञादिभ्यश्च । ५ । ४ । ३८ ॥

प्रज्ञ एव प्राज्ञ । प्राज्ञी स्त्री । दैवत । बान्धव ॥

2106. The affix अण् comes after the words प्रज्ञ &c. (the words retaining their sense).

Thus प्राज्ञः = प्रज्ञः "a wise person", feminine प्राज्ञी so also वैद्यः, वाणिजः ॥

Note :—While प्राज्ञः "a man possessed of wisdom" with feminine प्राज्ञा comes from प्रज्ञा "wisdom" by the affix ण having the sense of मतुप् ("being possessed of"), taught in V. 2. 101. S. 1908. The प्रज्ञ of this sûtra comes from the root प्रजानाति = प्रज्ञः "he who knows fully".

The word विदत् occurs in the list of प्रज्ञादि words. It is formed by the addition of the affix शतृ (III. 2. 124 S. 3100) to the root, as, विद् + शतृ = विदत् nom. s. विदन् ॥ The very fact that we have such a form विदत् shows that the substitution of वसु for शतृ after the word विद् taught in VII. 1. 36 S. 3105 (by which we get विद्वान्) is an optional substitution, the word "optionally" being drawn in from Sûtra VII. 1. 35. S. 2197.

The word श्रोत्र takes अण् when meaning 'body', as श्रौत्रम्; otherwise श्रोत्रम् 'the sense of hearing', जुहृत् takes अण् when meaning 'a black antelope', as जौहृतः ॥ The word कृष्ण takes अण् when meaning 'a black antelope', as, कार्ष्णः ॥

1 प्रज्ञ, 2 वणिज्, 3 उशिज्, 4 उष्णिज (उष्णिक् उष्णिह्), 5 प्रत्यक्ष, 6 विद्वस्, 7 विदन्; 8 षोडन्, 9 विद्या, 10 मनस्, 11 श्रोत्र शरीरे, 12 जुहृत्, 13 कृष्ण मृगे, 14 चिकीर्षत्, 15 चोर, 16 शत्रु (शक), 17 योध, 18 चक्षुस् (वक्षस्), 19 वसु (वस्!), 20 एनस् (एत्!), 21 मरुत्, 22 क्रुञ्च (क्रुङ्), 23 सत्वन्तु (सत्वत्, सत्वन्त), 24 दशार्ह, 25 वयस्, 26 व्याकृत*, 37*असुर (आसुर!) 28 रक्षस्, 29 पिशाच, 30 अशनि, 31 कर्षापण (का), 32 देवता, 33 बन्धु, 34 षोडश, 35 धूर्त 36 राजन् ॥

२१०७ । मृदस्तिकन् । ५ । ४ । ३९ ॥

मृदेव मृत्तिका ॥

2107. The affix तिकन् comes after मृद् (the word retaining its sense).

Thus मृत्तिका = मृद् 'mud'.

Note :—Of course, this is also an optional affix not a nitya affix like many of the svârthika affixes enumerated in V. 4. 7. S. 2079.

२१०८ । सस्नौ प्रशंसायाम् । ५ । ४ । ४० ॥

रूपपोऽपवादः । प्रशस्ता मृत् मृत्सा । मृत्स्ना । उत्तरसूत्रेऽन्यतरस्यांग्रहणान्नित्योऽयम् ॥

2108. The affix स and स्न comes after मृद् when it means 'excellence'.

This debars the affix रूपप् V. 3. 66. S. 2021. Thus प्रशस्ता मृद् = मृत्सा or मृत्स्ना ॥ These two affixes are nitya or invariable, i. e. whenever superiority is to be expressed we *must* add these affixes. The reason for our calling it *nitya* is that the word अन्यतरस्याम् 'optionally' follows it in V. 4. 42. S. 2109. so that this affix is not optional. cf. V. 4. 7, 10, &c.

२१०६ । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् । ५ । ४ । ४२ ॥

बहूनि ददाति बहुशः । अल्पानि अल्पशः ॥ बह्वल्पार्थान्मङ्गलामङ्गलवचनम् ॥ नेह बहूनि ददात्यनिष्टेषु । अल्पं ददात्याभ्युदयिकेषु ॥

2109. After a word signifying much or little, comes the affix शस् optionally, when the word stands in agreement with a verb (as a kâraka).

No especial कारक being mentioned, all cases such as accusative &c are to be taken. Thus बहूनि ददाति = बहुशो ददाति, बहुभिर्ददाति = बहुशो ददाति ॥ So also बहुभ्य आगच्छति or बहुश आगच्छति &c. Similarly अल्पशो ददाति = अल्प or अल्पेन &c.

Why do we say "signifying much or little"? Observe गां ददाति, अश्वं ददाति ॥

Why do we say "when it is a kâraka"? Observe बहूनां स्वामी "lord of many". Here the words are in genitive case and a genitive or 6th case is not a कारक or case, dependent or related to a verb and so the affix is not applied here.

Vârt:—By the word *signifying* the synonyms of बहु and अल्प are also included. Thus भूरिशो ददाति, स्तोकशो ददाति ॥

Vârt —This affix is to be applied to bahu and alpa only when the action refers to an auspicious or inauspicious act respectively. Thus बहुशो ददाति = आभ्युदयिकेषु कर्मसु । अल्पशो ददाति = अनिष्टेषु कर्मसु ॥ Thus बहुशो देहि "Give much on auspicious occasions as sacrifices &c". अल्पशो देहि "give a little on inauspicious occasions as funeral feasts &c" But not here बहूनि ददाति (अनिष्टेषु), or अल्पं ददाति (आभ्युदयिकेषु)

२११० । संख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम् । ५ । ४ । ४३ ॥

द्वौ द्वौ ददाति द्विशः । माषं माषं माषशः । प्रस्थशः । परिमाणशब्दा वृत्तावेकार्था एव । संख्यैकवचनात्किम् । घटं घटं ददाति । वीप्सायां किम् । द्वौ ददाति । कारकादित्येव । द्वयोर्द्वयोः स्वामी ॥

2110. The affix शस् comes optionally after crude forms denoting numbers, and words denoting units of a coin in the singular number, when a distributive sense is to be expressed (and the word is a kâraka).

Thus द्वौ द्वौ मोदकौ ददाति = द्विशो मोदकौ ददाति "He gives two sweet-meats to each". So also त्रिशः ॥ *Similarly* after words in the singular number as कार्षापणशो ददाति "he gives a Karshâpana coin to each". So also माषशः, पादशः, प्रस्थशः ॥ That by which the sense of unit is expressed is called eka vachana. The words kârshâpana &c denote quantity, but their function in the sentence is to denote one-ness i e one to each, though in fact many are given

Why do we say "after Numberals and units of coin"? Observe घटं घटं ददाति "he gives a pot to each". Why do we say "when a distributive sense is meant"? Observe द्वौ ददाति "He gives two". कार्षापणम् ददाति "he gives a kârshâpaṇa".

This rule, of course, applies when the word is in relation with a verb viz. when it is a kâraka, and not when it is in the genitive case governing another noun. As द्वयोर्द्वयोः स्वामी "Lord of two each". कार्षापणस्य कार्षापणस्य स्वामी "Possessor of a kârshapaṇas each". In fact the work "kârakât" of the last sûtra is understood here also. This sûtra is exception to VIII. I. 4.

२१११ । प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः । ५ । ४ । ४४ ॥

प्रतिना कर्मप्रवचनीयेन योगे या पञ्चमी विहिता तदन्तात्तसिः स्यात् । प्रद्युम्नः कृष्णतः प्रति ॥ आद्यादिभ्यः उपसंख्यानम् * ॥ आदौ आदितः मध्यतः । पृष्ठतः । पार्श्वतः । आकृतिगणोऽयम् । स्वरेण स्वरतः । वर्णतः ॥

2111. The affix तसि comes after that Ablative case which is ordained owing to the union with the Karma-prawa-chaniya word प्रति ॥

This Ablative case is ordained by Sûtra II. 3. 11. S. 600. Thus प्रद्युम्नः कृष्णतः प्रति ॥ The anuvṛitti of वा "optionally" runs here also: thus it is an optional rule; we have the regular forms कृष्णात् &c, also.

Vârt:—The affix तसि comes after the word आदि &c : as, आदितः, मध्यतः, अन्ततः पार्श्वतः, पृष्ठतः &c. This is an Âkṛitigaṇa, no complete list being given; so we have स्वरतः or स्वरेण; वर्णतः &c.

२११२ । अपादाने चाऽहीयरुहोः । ५ । ४ । ४५ ॥

अपादाने या पञ्चमी तदन्तात्तसिः स्यात् । ग्रामादागच्छति । ग्रामतः । अहीयरुहोः किम् । स्वर्गा द्धीयते । पर्वतादवरोहति ॥

2112. The affix तसि comes after that Ablative case which has the force of an Apâdâna Kâraka. except when this apâdâna relation arises owing to the union with the verbs हीय (passive of हा) and रुह ॥

Thus ग्रामतोऽऽगच्छति or ग्रामात् ॥ See Sûtra I. 4. 24. 25, and 26 &c. Why do we say "excepting hîya and ruha"? Not so when the verbs हीय and रुह govern the ablative: as स्वर्गाद् हीयते पर्वताद् अवरोहति ॥

Note:—The form हीय is given in the sûtra to indicate that the verb हा whose present is जहाति is to be taken, and not जिहीते ॥ Thus we have भूमित उज्जिहीते or भूमेरुज्जिहीते ॥ How do you explain the use of "tasi" in the following well-known verse: "मन्त्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वा"? The words here are not in the ablative, but in the Instrumental case i. e. स्वरेण वर्णेन वा हीनः ॥

२११३ । अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि तृतीयायाः । ५ । ४ । ४६ ॥

अकर्तरि तृतीयान्ताद्वा तसिः स्यात् । अतिक्रम्य ग्रहोऽतिग्रहः । चारित्रेणातिगृह्यते । चारित्रतोऽतिगृह्यते । चारित्रेणान्यानतिक्रम्य वर्तत इत्यर्थः । अव्यथनमचलनम् । वृत्तेन न व्यथते । वृत्ततो न व्यथते । वृत्तान्न चलतीत्यर्थः । क्षेपो वृत्तेन क्षिप्तः । वृत्ततः क्षिप्तः । वृत्तेन निन्दित इत्यर्थः । अकर्तरीति किम् । देवदत्तेन क्षिप्तः ॥

2113 The affix tasi comes after that Instrumental case which does not denote an agent, and is governed by a verb having the sense of "to excel", "not to give way", and "to blame",

Thus चारित्रेण or चारित्रतोऽतिगृह्यते ॥ This means when a person of good conduct surpasses others through his conduct he is said "to have excelled through his conduct and character" So also वृत्तेन or वृत्ततो न व्यथते, similarly चारित्रेण or चारित्रतो &c, the sense being he does not succumb or is not moved owing to his strength of conduct or character Similarly वृत्तेन or वृत्ततः क्षिप्तः, चारित्रेण or चारित्रतः क्षिप्तः ' blamed owing to his bad conduct",

Why do we say "when not denoting an agent'? Observe देवदत्तेन क्षिप्तः "blamed by Devadatta"

२११४ । हीयमानपापयोगाच्च । ५ । ४ । ४७ ॥

हीयमानपापयुक्तादकर्तरि तृतीयान्ताद्वा तसिः । वृत्तेन हीयते । वृत्तेन पापः । वृत्ततः । क्षेपस्याविवक्षायामिदम् । क्षेपे तु पूर्वेण सिद्धम् । अकर्तरि किम् । देवदत्तेन हीयते ॥

2114 And the affix tasi comes optionally after a word ending in the third case-affix, when such word is joined to the verb "hiya", or the noun "pâpa", not denoting an agent

The words अकर्तरि and तृतीयायाः are understood in this aphorism Thus वृत्तेन हीयते or वृत्ततो हीयते ॥ चारित्रेण हीयते or चारित्रतो हीयते ॥ So also in connection with the word पाप as वृत्तेन पापः or वृत्ततः पापः ॥ चारित्रेण पापः or चारित्रतः पापः ॥ This use of the affix is in places other than those where censure is meant in other words it comes where no censure is implied, but a simple fact is mentioned Where censure is implied the affix tasi would come by force of the preceding aphorism V 4 46 S 2113

The word अकर्तरि being understood here also, the affix does not come when the 3rd case affix has the *force of an agent* as देवदत्तेन हीयते ॥

२११५ । षष्ठ्या व्याश्रये । ५ । ४ । ४८ ॥

षष्ठ्यन्ताद्वा तसिः स्यान्नानापक्षसमाश्रये । देवा अर्जुनतोऽभवन् । आदित्याः कर्णतोऽभवन् । अर्जुनस्य पक्षे इत्यर्थः । व्याश्रये किम् । वृक्षस्य शाखा ॥

2115. The affix tasi comes optionally after a word ending in the sixth case, when the sense is that of a party name or faction.

Taking sides with one faction or another is called व्याश्रयः ॥ Thus देवा अर्जुनस्य पक्षेऽभवन् = देवा अर्जुनतोऽभवन् ॥ 'The Devas became Arjunites'. So also आदित्याः कर्णतोऽभवन् "The Adityas became Karṇāites".

Why do we say "when it denotes a Party-name?" Observe वृक्षस्य शाखा "the branch of the tree".

२११६ । रोगाच्चापनयने । ५ । ४ । ४९ ॥

रोगवाचिनः षष्ठ्यन्तात्तसिर्वा स्याच्चिकित्सायाम् । प्रवाहिकातः कुरु । प्रतीकारमस्याः कुर्वित्यर्थः । अपनयने किम् । प्रवाहिकायाः प्रकोपनं करोति ॥

2116 The affix tasi comes optionally after a word denoting a disease, ending in the sixth case, when the healing of the same is denoted.

The words रोग means 'disease', and अपनयन means 'healing', 'curing. Thus प्रवाहिकायाः प्रतीकारं कुरु = प्रवाहिकातः कुरु ॥

Why do we say 'when healing is meant? Observe प्रवाहिकायाः प्रकोपनं कुरु ॥

२११७ । कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्तरि च्विः । ५ । ४ । ५० ॥

अभूततद्भाव इति वक्तव्यम् ॥ विकारात्मतां प्राप्नुवत्यां प्रकृतौ वर्तमानाद्विकारशब्दात्स्वार्थे च्विर्वा स्यात्करोत्यादिभिर्योगे ॥

2117. The affix chvi comes after a word, when the agent has attained to the new state expressed by the word, what the thing previously was not, and when the verbs kṛi 'to make', भू 'to be', and अस् 'to be' are conjoined with it.

Vârtika:—When something or somebody has become that which is expressed by the stem, when it was not that previously, then this affix च्वि is added. When the cause of a thing arrives at the state of being that very thing so produced, it is said to be abhûtatadbhâva—'the state of that what it was not'. The agent of the action of attaining is called sanpadya kartâ,

२११८ । अस्य च्वौ । ७ । ४ । ३२ ॥

अवर्णस्य ईत्स्यात् च्वौ । वेर्लोपः । च्व्यन्तत्वादव्ययत्वम् । अकृष्णः कृष्णः संपद्यते तं करोति कृष्णीकरोति । ब्रह्मीभवति । गङ्गीस्यात् । अव्ययस्य च्वावीत्वं नेति वाच्यम् ॥ दोषाभूतमहः । दिवाभूता रात्रिः । एतच्चाभूततद्भावेति सूत्रे भाष्ये स्थितम् ॥

2118. Long ई is substituted for the final अ or आ of a nominal stem, before the Adverbial affix च्वि

The वि being aprikta is elided. The chvi ending word is an Indeclinable. Thus अकृष्णः कृष्णः सम्पद्यते तं करोति = कृष्णीकरोति "He blackens", when some one who is not black becomes black i e some one makes him so. Similarly ब्रह्मी भवति । गङ्गी स्यात् ॥

Vârt:—The final 'अ' of an indeclinable is not changed to long ई before chvi. Thus दोषाभूतमहः। दिवाभूता रात्रिः ॥ This is enunciated by Patanjali in his gloss on I 1.41. S 451,

२११९। क्यच्व्योश्च। ६।४।१५२॥

हलः परस्यापत्ययकारस्य लोपः स्यात् क्ये च्वौ च परतः। गार्गीभवति ॥

2119. The य् belonging to a Patronymic affix, preceded by a consonant, is elided before the Denominative affix क्य and the adverbial affix च्वि ॥

Thus गार्गीभवति = गार्गीयति or गार्गीयते ॥

२१२०। च्वौ च। ७।४।२६॥

च्वौ परे पूर्वस्य दीर्घः स्यात्। शुचीभवति। पटू स्यात्। अव्ययस्य दीर्घत्वं नेति केचित्तन्निर्मूलम्। स्वस्ति स्यादिति तु महाविभाषया च्वेरभावात्सिद्धम्। स्वस्ती स्यादित्यपि पक्षे स्यादिति चेदस्तु। यदि नेष्यते तर्ह्यनभिधानात् च्विरेव नोत्पद्यते इत्यस्तु। रीङृतः। मात्रीकरोति ॥

2120. A long is substituted for the final vowel of the stem, before the Abverbial affix च्वि (V. 4. 50, S 2117).

As शुची भवति, पटू स्यात् ॥ Some say the final vowel of an indeclinable is never lengthened This is without authority. The non-lengthening in स्वस्ति स्यात् can be explained by the non application of chvi under the great option of IV. 1. 82. S 1072. and as there is no च्वि added, so there is no lengthening

Obj. As the great option IV. 1. 82 S. 1072 declares an option only, so in the alternative there will be affixing of च्वि, and then if we do not make the above exception about indeclinables, there will be lengthening and we shall get स्वस्ती स्यात् ॥ Ans. Let it be so; where is the harm?

Obj But this is not desired for we never find it in usage.

Ans. Then let us say that chvi never comes after svasti, so there is no difficulty, and, we have come to our former point that under the great option no chvi is ever added to svasti.

By VII. 4 27 S. 1234. the final ऋ is changed to री before chvi Thus मात्री करोति ॥

२१२१ । अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च । ५ । ४ । ५१ ॥

एषां लोप स्यात् च्विश्च । अरूकरोति । उन्मनीस्यात् । उच्चक्षूकरोति । विचेतीकरोति । रहीकरोति । विरजीकरोति ॥

2121. The affix chvi comes after the words arus, manas, chakshus, chetas, rahas, and rajas, and there is elision of their final consonant.

The affix च्वि would have come after these words by force of the sûtra V. 4. 50. S. 2117, which is of universal application: the present sûtra is made in order to teach the elision of the consonant. Thus अनरुः अरुष्मन्तं करोति = अरूकरोति, अरू भवति अरू स्यात् ॥ So also उन्मनी करोति, भवति or स्यात्, so also उच्चक्षू, विचेती, विरही, and विरजी करोति or भवति or स्यात् ॥ The short उ of अरु and चक्षु is lengthened by VII. 4. 26, S. 2120 and the अ of the other words is changed into ई by VII. 4. 32. S. 2118.

२१२२ । विभाषा साति कार्त्स्न्ये । ५ । ४ । ५२ ॥

च्विविषये सातिर्वा स्यात्साकल्ये ॥

2122. The affix sâti may be employed optionally in the sense of chvi, when something is changed in all its parts into something else.

The whole phrase "when the agent has attained to a state it previously had not and the verbs kri, bhû and asti are in conjunction", is understood here.

२१२३ । सात्पदाद्योः । ८ । ३ । १११ ॥

सस्य षत्वं न स्यात् । दधिसिञ्चति । कृत्स्नं शस्त्रमग्निः संपद्यतेऽग्निसाद्भवति । महाविभाषया वाक्यमपि । कार्त्स्न्ये किम् । एकदेशेन शुक्लीभवति पटः ॥

2123. The ष substitution does not take place in the affix सात् and for that स which stands at the beginning of a word.

Why do we say "in its totality"? Observe एकदेशेन पटः शुक्ली भवति "the cloth whitens in part."

The word "optionally" shows that the affix chvi also comes in the same sense. While the optional affixing of these terminations chvi, sâti &c is governed by the Mahâ vibhâshâ of sûtra IV 1 82 S 1072 (see V 3 1).

२१२४ । अभिविधौ सम्पदा च । ५ । ४ । ५३ ॥

सम्पदा कृभ्वस्तिभिश्च योगे सातिर्वा स्यादभिव्याप्तौ । पक्षे कृभ्वस्तियोगे च्विः । सम्पदा तु वाक्यमेव । अग्निसात्सम्पद्यते अग्निसाद्भवति शस्त्रम् । अग्नीभवति । जलसात्सम्पद्यते जलीभवति लवणम् । एकस्या व्यक्तेः सर्वावयवावच्छेदेनान्यथाभावः कार्त्स्न्यम् । बहूनां व्यक्तीनां किंचिदवयवावच्छेदेनान्यथात्वमभिविधिः ॥

2124. The affix sâti comes after a word in the sense of chvi, when it is in construction with the verb sam-pad, and the meaning is that all things of a kind are changed into some thing else, though partially.

The word अभिविधि means 'pervasion.' The force of the word च in the sûtra is that the same is expressed when the verbs कृ, भू and अस् are in construction as well. By drawing the anuvritti of the word vibhâshâ into this sûtra, we may, in the alternative, employ the affix च्वि in the same sense of abhividhi; but then it must be followed by the verbs कृ, भू and अस् only and not by the verb सम्पद् ॥

Thus अग्निसात् सम्पद्यते or अग्निसात् भवति, उदकसात् सम्पद्यते or भवति &c. Or उदकी भवति or अग्नी भवति ॥

What is the difference between the words abhividhi and kârtsnya of these two sutras? Where all things of similar origin get changed though it be partially only, it is called abhividhikâra. As शस्त्रा सेनायाम् सत्परसिन सर्वम् शस्त्रम् अग्निसात् सम्पद्यते or वर्षासु सर्वम् लवणम् उदकसात् सम्पद्यते ॥ Here सर्व has the force of प्रकार कार्त्स्न्य namely, all things belonging to the kind of weapons such as swords, lances &c. and all things of the nature of salt, but not these things individually in its totality. While the word kârtsnya means that one thing in all its parts assumes the form of another thing. In short, the difference between these two words is this: when one object is changed in all its parts it is kârtsnya change, when *many* objects are changed in *some* of their parts it is abhividhi change.

२१२५ । तदधीनवचने । ५ । ४ । ५४ ॥

सातिः स्यात्प्रभविषये सम्पदा च योगे । राजसात्करोति । राजसात्सम्पद्यते । राजाधीनमित्यर्थः ॥

2125. The affix sâti comes after a word expressing 'a master or lord', in the sense of 'dependent upon this',

when it is in conjunction with the above verbs kṛi, bhû, asti, and sam-pad.

The anuvṛitti of अभूततद्भावे ceases here, as a different sense altogether is assigned to the affix. The anuvṛitti of the four verbs Kṛi &c, however, runs into the sûtra. The word तदधीन means 'under the supremacy or control of that', 'under the proprietorship of that'. The proprietor in general and the object of rulership in general are indicated by the word tadadhîna. Thus राजाधीनं करोति = राजसात् करोति "he (a king) brings it (a kingdom) under his dominion". Similarly राजसात् स्यात् or भवति or संपद्यते ॥ So also ब्राह्मणसाद् भवति, (करोति, स्यात् or संपद्यते ॥

२१२६ । देये त्रा च । ५ । ४ । ५५ ॥

तदधीने देये त्रा स्यात्सातिश्च कृभ्वादियोगे । विप्राधीनं देयं करोति विप्रत्राकरोति । विप्रत्रासंपद्यते । पक्षे विप्रसात्करोति । देये किम् । राजसाद्भवति राष्ट्रम् ॥

2126. The affix trâ comes in the sense of 'to be given to that', as well as the affix sâti, in conjunction with the above verbs kṛi, bhû, asti and sampad.

The phrase "dependent upon that" is understood here also. The word देय qualifies the above phrase. When a thing which is known as a proper gift for the Brahmaṇas, is put under their control by offering it to them, then the affix trâ is employed. Thus ब्राह्मणाधीनं देयं करोति = ब्राह्मणत्रा or ब्राह्मणसात् करोति ॥ "He gives it to the Brahmaṇa, as it is an object which ought to be given to them". ब्राह्मणत्राः भवति "it becomes given to the Brahmaṇa". So also with स्यात् and संपद्यते ॥ Why do we say "when the sense is that of to be given"? Observe राजसात् भवति राष्ट्रम् ॥

२१२७ । देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम् । ५ । ४ । ५६ ॥

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यश्च त्रा स्यात् । देवत्रा वन्दे रमे वा । बहुलोक्तेरन्यत्रापि । बहुत्रा जीवतो मनः ॥

2127. After the words deva, manushya, purusha, puru and martya ending in the 2nd or 7th case, the affix trâ is diversely employed, having the force of the accusative or locative case.

The anuvṛitti of sâti ceases, that of trâ continues. The verbs kṛi, bhû and asti also have no scope here. This is a general sûtra. Thus देवान् गच्छति = देवत्रा गच्छति, देवेषु वसति = देवत्रा वसति ॥ So also मनुष्यत्रा, पुरुषत्रा, पुरुत्रा, मर्त्यत्रा ॥ देवत्रा वन्दे रमे वा ॥

By using the word 'diversely' in the aphorism it is intended that the affix comes in this sense after other words also; as बहुत्रा जीवतोमनः ॥

२१२८ । अव्यक्तानुकरणाद् द्व्यजवरार्धादनितौ डाच् । ५ । ४ । ५७ ॥

द्व्यच् अवरं न्यूनं न तु ततो न्यूनम् अनेकाजिति यावत् । तादृशमर्धं यस्य तस्माड्डाच् स्यात्कृभ्वस्तियोगे ॥ डाचि विवक्षिते द्वे बहुलम् * ॥ नित्यमाम्रेडिते डाचीति वक्तव्यम् * ॥ डाच्परं यदाम्रेडितं तस्मिन्परे पूर्वपरयोर्वर्णयोः पररूपं स्यात् । इति तकारपकारयोः पकारः । पटपटाकरोति । अव्यक्तानुकरणात्किम् । ईषत्करोति । द्व्यजवरार्धात्किम् । श्रत्करोति । अवरेति किम् । खरटखरटाकरोति । पचपचाकरोति । अनेकाच् इत्येव सूत्रयितुमुचितम् । एवं हि डाचीति परसप्तम्येव द्वित्वे सुवचत्वमेयात् । अनितौ किम् । पटिति करोति ॥

2128 The affix dâch comes after the half of a word denoting an imitation of an inarticulate sound, when such half consists of at least two syllables, and when it is not followed by the quotation-word 'iti'.

The sound in which the letters क ख &c are not distinctly expressed is called avyakta 'unmanifest' or 'inarticulate' The imitation of such a sound is called avyaktâ anukarana That whose half consists of at least two syllables is called dvyajavarârdha that is a polysyllabic word of four syllables or more when doubled, the smallest number of whose vowels are two, not less, when halved The phrase "when joined with kri, bhû and asti" is understood here The affix comes after that word which when reduplicated is such that its half (ardha) is at least (avara) of two syllables (dvyach).

Vârtika —When the affix डाच् is to be added there is diversely the reduplication of the word That is, first the word is reduplicated and then the affix is added The force of the locative in डाचि is that of विषयसप्तमी and not परसप्तमी ॥ Had it been the latter then there would be the fallacy of petitio principii By adding dach and doubling we must see whether the half is at least of two syllables If it is, then dach is to be added Thus पटत् is a sound imitation word By reduplication it becomes पटत् पटत् ॥

Now applies the following Vârtika —

Vârtika —Of such a doubled sound imitation word, to which the affix डा is added which causes the elision of the final अत् for the final त् of the first member and the initial consonant of the second member, such subsequent consonant is always the single substitute.

Thus पटत् पटत् = पटप् पटत् = पट पटत्, with डाच् = पटपटा ॥

The final त् of the first word is changed in to the form of the next letter प् and then for two प् s one is substituted by this vârtika Thus पटपटा करोति = पटपटा करोति "he makes a sound like patat patat" *So also with भवति and स्यात् ॥ So also पटपटा करोति, भवति or स्यात् ॥ The final अत् of पटपटत् is elided by VI 4 143 S 316 before the affix डाच् having an indicatory ड् the real affix being आ ॥

Why do we say "when it is name of an imitative sound"? Observe
दृषत् करोति, 'it makes or turns to stone". Why do we say "after that half which
consists of at least two vowels"? Observe श्रत् करोति 'he utters the exclamation
srat'. Why do we say "at least"? Observe खरटखरटा करोति where the half
consists of more than two syllables and the rule still applies. But had the
sûtra been "द्व्यजार्धात् half two syllables" then it would not have applied here
as the half consists of *three* syllables. So also घपटघटा करोति ॥

The sûtra ought to have used the word चानेकाचः "after a word
of more than one syllable" instead of dvyajavarârdhât. Thus before the
affix डाच् the doubling takes place by reason of the affix which is exhibited
in the seventh case (डाचि in the vârtika) this doubling being caused by
something which follows. Why do we say "when इति does not follow"?
Observe पटिति करोति (VI. 1. 98. S. 81). The च् of डाच् is for the sake of
accent, it prevents the circumflex (swarita) accent. Thus, पटपटाँ + आँसि ॥
Here first the आ of आसि which was udâtta, becomes anudâtta by VIII. 1. 28.
S. 3935. Then by VIII. 2. 5. S. 3658 आँ of टा and अ of आसि coalesce into an
udâtta आ, as पटपटाँसि ॥ But then comes in rule VIII. 2. 6. S 3659 which would
make this आ optionally svarita, the indicatory च् prevents it. Some read
द्व्यजवरार्ध्यात्, the य however does not change the sense.

२१२९। कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ। ५।४।५८॥

द्वितीयादिभ्यो डाच् स्यात्कृञ एव योगे कर्षणेऽर्थे। बहुलोक्तेरव्यक्तानुकरणादन्यस्य डाचि
न द्वित्वम्। द्वितीयं तृतीयं कर्षणं करोति द्वितीयाकरोति। तृतीयाकरोति। शम्बशब्दः प्रतिलोमे।
अनुलोमं कृष्टं क्षेत्रं पुनः प्रतिलोमं कर्षति शम्बाकरोति। बीजेन सह कर्षति बीजाकरोति॥

2129. The affix ḍâch comes after the words dvitîya, tritîya, śamba, and bîja when connected with the verb kṛi, and meaning "to plough in such a way".

By force of the word diversely in the vârtika under the last sûtra,
there is doubling only when inarticulate sound is imitated and nowhere else.
The repetition of the word कृ in this sûtra indicates that the भू and
अस्ति are not to be taken. Thus द्वितीया करोति = द्वितीयं कर्ष (= विलेखनं) करोति
'he makes the second ploughing of the field'. So also तृतीया करोति, शम्बा करोति
'he makes the field ploughed contrariwise to what it was ploughed before
= अनुलोमं कृष्टं क्षेत्रं पुनः प्रतिलोमं कृषति ॥ So also बीजा करोति = सहबीजेन विलेखनं करोति ॥
Note:—Why do we say when meaning "to plough"? Observe द्वितीयं करोति
पदम् ॥

२१३०। संख्यायाश्च गुणान्तायाः। ५।४।५९॥

कृञो योगे कर्षौ डाच् स्यात्। द्विगुणाकरोति क्षेत्रम्। क्षेत्रकर्मकं द्विगुणं कर्षणं करोतीत्यर्थः॥

2130 The affix dâch comes after a Numberal followed by the word guna, the sense being 'to plough so many times'

The word कृ is understood here Thus द्विगुणा or त्रिगुणा करोति क्षेत्रम् ' he ploughs the field twice or thrice = द्विगुण त्रिलेखन करोति क्षेत्रस्य ॥

Why do we say when meaning to plough ? Observe द्विगुणां करोति रज्जुम् ' he doubles the rope

२१३१ । समयाच्च यापनायाम् । ५ । ४ । ६० ॥

कृषाविति निवृत्तम् । कृञा योगे डाच् स्यात् । समयाकरोति । कालं यापयतीत्यर्थः ॥

2131 The affix dâch comes after the word samaya when कृ follows, and the sense is that of 'neglecting'

The word कृ is understood here also The anuvritti of कृष ceases The getting of leisure from the duties is called समय or time', the neglect or loss of such time is meant by the word यापना ॥ Thus समया करोति = कालक्षेप करोति (अद्य मे पारवश्य श्व परश्वो वास्य समय इत्येव यो बहुषु दिवसेषु यापयति, स एवमुच्यते) 'who procrastinates'

Note:—Why do we say when the sense is that neglecting ? Observe समयं करोति ' he makes time

२१३२ । सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने । ५ । ४ । ६१ ॥

सपत्राकरोति मृगम् । सपुङ्खशरस्य प्रवेशेन सपत्रं करोतीत्यर्थः । निष्पत्राकरोति । सपुङ्खस्य शरस्यापरपार्श्वे निर्गमनान्निष्पत्रं करोतीत्यर्थः । अतिव्यथने किम् । सपत्रं निष्पत्रं वा करोति भूतलम् ॥

2132 The affix dâch comes after the words sapatra, and nishpatra followed by the verb kri, when the sense is that of causing intense pain

The word कृ is understood here also The word ati vyathana means violent pain Thus सपत्रा करोति मृगं व्याधः = सपत्र शरमस्य शरीरं प्रवेशयति the hunter pierces the stag with the arrow so violently that the feathered part of the arrow also enters the body So also निष्पत्रा करोति = शरीराच्च शरमपरपार्श्वे निष्क्रामयति he pierces so violently that the arrow entering one side comes out of the other with its feathers Why do we say when meaning to cause violent pain ? Observe सपत्र or निष्पत्र करोति भूतलम् ॥

२१३३ । निष्कुलान्निष्कोषणे । ५ । ४ । ६२ ॥

निष्कुलाकरोति दाडिमम् । निर्गतं कुलमन्तरवयवानां समूहो यस्मादिति बहुव्रीहेर्डाच् ॥

2133 The affix dâch comes after the words nishkula followed by the verb कृ, when the sense is 'to disembowel'

The verb कृ should be read into the sûtra. The word निष्कोषण means to bring the inner organs out or to eviscerate. निष्कुला करोति दाडिमम् "he takes out the kernel or seeds of the pomegranite".

Note:—Why do we say "when meaning to disembowel or take out the kernel"? Observe निष्कुलान् करोति शत्रून् "he makes the enemies family-less".

२१३४ । सुखप्रियादानुलोम्ये । ५ । ४ । ६३ ॥

सुखाकरोति । प्रियाकरोति गुरुम् । अनुकूलाचरणेनानन्दयतीत्यर्थः ॥

2134. The affix ḍâch comes after the words sukha and priya, followed by kṛi, when the meaning is ('to concede' 'gratify') 'to go with the grain'.

The word आनुलोम्य means 'agreeability', 'to conform to the wishes of the object of adoration'. Thus सुखा करोति, प्रिया करोति गुरुम् = स्वाम्याशेर्चित्तमाराधयाति "tries to please the heart of the master &c".

Note:—This affix comes when, while doing a pleasant or agreeable thing, the idea is to please another by such an act. Otherwise observe: सुखं करोति or प्रियं करोति औषधपानम् "the drinking of medicines gives pleasure &c".

२१३५ । दुःखात्प्रातिलोम्ये । ५ । ४ । ६४ ॥

दुःखाकरोति । स्वामिनम् पीडयतीत्यर्थः ॥

2135. The affix ḍâch comes after the word duḥkha followed by kṛi, when meaning to do something against the grain or "to contravene".

The verb कृ is understood and prâtilomya means 'to oppose' or "to act against anothers wishes", "to pain the heart of one's master &c". As दुःखा करोति भृत्यः स्वामिनम् "the servant pains the master".

Note:—Why do we say "when meaning to go against the grain"? Observe दुःखं करोति कदन्नम् ॥

२१३६ । शूलात्पाके । ५ । ४ । ६५ ॥

शूलाकरोति मांसम् । शूलेन पचतीत्यर्थः ॥

2136. The affix ḍâch comes after the word śula followed by kṛi, when the sense is that of "roasting".

Thus शूले पचति = शूला करोति मांसम् "he roasts the meat on a *spit*".

Note:—Why do we say "when meaning to roast"? Observe शूलं करोति कदन्नम् "the bad food causes colic".

२१३७ । सत्यादशपथे । ५ । ४ । ६६ ॥

सत्याकरोति भाण्डं वणिक् । क्रेतव्यमिति तथ्यं करोतीत्यर्थः । शपथे तु सत्यं करोति विप्रः ॥

2137 The affix dâch comes after the word satya, followed by kṛi when not meaning to swear.

The word सत्य means 'truth as opposed to falsehood'. Sometimes it means to swear, as in the sentence सत्येन शापयेद् विप्रम् ॥ This latter sense is prohibited. Thus सत्या करोति वणिक् भाण्डम्, the merchant concludes the bargain of the goods i. e. he settles that he will purchase these wares. Why do we say 'when not meaning to swear'? Observe सत्यं करोति विप्रः the Brahmana swears.

२१३८ । मद्रात्परिवापणे । ५ । ४ । ६७ ॥

मद्रशब्दो मङ्गलार्थः । परिवापणं मुण्डनम् । मद्राकरोति माङ्गल्यमुण्डनेन संस्करोतीत्यर्थः । भद्राच्चेति वक्तव्यम् * ॥ भद्राकरोति । अर्थः स एव । परिवापणे किम् ॥ मद्रं करोति । भद्रं करोति ॥

2138 The affix dâch comes after the word madra followed by kṛi, in the sense of 'to shave'.

The word परिवापण means 'to shave', 'to raze'. The word मद्र means 'auspicious'. Thus मङ्गल मुण्डन करोति = मद्रा करोति ॥

Vârt — So also after the word भद्र, as भद्रा करोति नापितः कुमारं 'the barber shaves the hair of the boy on the auspicious occasion.'

Why do we say 'when meaning to shave'? Observe मद्रं or भद्रं करोति ॥

Here end the Taddhitas

अथ द्विरुक्त प्रकरणम् ॥

CHAPTER XL.

ON REITERATION.

२१३९। सर्वस्य द्वे। ८। १। १॥

इत्यधिकृत्य ॥

2139. From here upto VIII. 1. 15. S. 2150 inclusive, is to be supplied always the phrase "the whole word is repeated".

Note :—This is an adhikâra sûtra. Whatover will be taught hereafter upto पदस्य (VIII. 1. 16 S. 401) exclusive, there the phraso सर्वस्य द्वे should be supplied to complete the sense. Thus VIII. 1. 4 S. 2140 teaches "when the sense is that of 'always', and 'each". Here the phrase 'the whole word is repeated' should be applied to complete the sense. i. e. "The whole word is repeated when the sense is that of *always* and *each*". What is to be repeated? That which is most appropriate in sound and sense both. Thus one पचति becomes two, as, पचति पचति 'he always cooks'. Similarly ग्रामो ग्रामो रमणीयः 'every village is beautiful'.

The sûtra 'sarvasya dve', should not be confounded as meaning 'the word-form *sarva* is doubled'. For then rules like VI. 1. 99, S. 82 and* VI. 1. 100 S. 2128 will find no scope. The word sarva has several meanings: (1) the totality of *things* (द्रव्य:) as सर्वस्वंददाति (2) the totality of *modes* (प्रकारः) सर्वाग्नीनिमिक्षुः=सर्वप्रकारं भक्षयति; (3) the totality of *members* (अवयवः), as सर्वः पटोदग्धः॥ In the present sûtra, the word *sarva* has this last sense: namely *all* the *members* of a word are doubled, no portion is omitted. The force of the genitive case in sarvasya, is that of sthâna, i. e. in the *room* of the *whole* of the words like पचति &c there is doubling. So one meaning of the sûtra is, that in the *room* of the one word, two are *substituted*. In making such *substitution*, we must have regard to the rule of nearness.

Another meaning of the sûtra, however is, that it does not teach *substitution* but *repetition* or *employment*, not âdeśa, but prayoga. That is to say, one word is *employed* twice. In this sense, of course, there is no room left for finding out the proper substitute. The very word-form, पचति &c, is employed twice, i. e. is repeated twice or pronounced twice.

* The word sarvasya is employed in the sûtra for the sake of distinctness only. Otherwise one may double only the last *letter* of a word by the rule of अलोऽन्त्यस्य, though that rule is not, strictly speaking, applicable to such cases.

Obj The word पदस्य should be employed in the sûtra in order, to prevent the application of the rule to Samasa (compound) to taddhitas and to vakyas (sentences) Thus सप्तपर्णोऽयं वृक्षः ॥ Here there is the sense of vipsâ with regard to seven leaves, and does not mean a tree having seven leaves There ought to have been doubling, but it would not take place, if we take the word padasya in the aphorism Similarly द्विपदिकां ददाति here also the sense is that of vipsâ and there ought to have been doubling before the affixing of the taddhita affix So also in ग्रामे ग्रामे पानीयम् the *sentence* ग्रामे पानीयम् is not doubled, if we employ padasya So the word padasya, should be employed in the sutra, Moreover, it would prevent our employing the word padasya again in VIII 1 16 S 401

Ans We could not employ the word padasya in this sutra, for then the rule would become very much restricted Moreover in the above examples, there can be no doubling, for सप्तपर्ण means 'that whose every twig bears seven leaves पर्वणि पर्वणि सप्तपर्णानि यस्य ।, so that the sense of vipsâ is not here inherent in the word sapta or parna In the case of the taddhita example, there would be no doubling because the *force* of vipsâ is there denoted by the taddhita *affix* itself, and so doubling is not *necessary* Moreover, a sentence can never be doubled because vipsâ can take place with regard to a *word*, and not a sentence Therefore the word पदस्य should not be employed in the sûtra

On the contrary, if we employ the word padasya in the sûtra it would give rise to the following anomalies We could not have प्रपचति प्रपचति for upasarga being considered as a separate pada, only पचति would be doubled, and प्र would *not* So also we have *two forms* द्रोग्धा and द्रोढा ॥ Here तृच् is added to the root द्रुह् and ह is optionally changed to घ by VIII 2 77 S 354 and in the other alternative there is ढ ॥ As घ and ढ are both asiddha (VIII 2 1 S 12) the doubling would take place without making this घ or ढ substitution So that having first doubled the word (something as द्रोहता द्रोहता) *then* optional घ or ढ change will take place, and we shall get wrong forms like द्रोग्धा द्रोढा, द्रोढा द्रोग्धा in doubling While the correct forms are द्रोढा द्रोढा or द्रोग्धा द्रोग्धा and not the hybrid doubling as given above Hence the necessity of the vartika पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने (See VIII 2 3 8 433 last vartika)

Or the word सर्व may be considered to be formed by अच् affix of अर्शआद्यच् meaning सर्वं कार्यं यस्मिन्नस्ति तद्धि सर्वं तस्य हि भवतु ॥ That is all operations having been *first* performed *then* the word is doubled; so that a word in its inchoate state is not doubled

२१४० । नित्यवीप्सयोः । ८ । १ । ४ ॥

आभीक्ष्ण्ये वीप्सायां च द्योत्ये पदस्य द्विर्वचनं स्यात् । आभीक्ष्ण्यं तिङन्तेष्वव्ययसंज्ञककृदन्तेषु च । पचति पचति । भुक्त्वा भुक्त्वा । वीप्सायाम् वृक्षं वृक्षं सिञ्चति । ग्रामो ग्रामो रमणीयः ॥

2140 The whole word is repeated when the sense is of 'always' and 'each'

What words express 'always'? The finite verbs, and the Indeclinable words, formed by krit affixes. What 'always' is meant here? The word 'nitya' here means 'again and again', and this idea of 'repetition' is the quality of an action. That action which the agent does principally, without cessation, is called "nitya". So that *nitya* refers to an action (See III. 4. 22. S. 3343). Thus पचति पचति, he cooks continually'. भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजति or भोजं भोजं व्रजति 'each one, when he has eaten goes away'. See III. 4. 22. S. 3343. लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति (See III. 4. 2. S. 2825).

Note:— The words formed by affixes ktvâ and ṇamul and the Imperative mood express the idea of 'again and again', only when they are repeated. While the words formed with the affix यङ् (Intensive) express this idea by the inherent force of the affix, without repetition. Thus पुनः पुनः पचति = पापच्यते। And when this intensive action is continually done, then this word also should be repeated; as पापच्यते पापच्यते ॥ In the above, examples have been given of nitya, as illustrated by finite verbs like पचति, Indeclinable krit words like भुक्त्वा, and like भोजं ॥

Note:—Now for वीप्सा ॥ In what words the वीप्सा is found? It is found in nouns (सुप् formed words). As finite verbs (तिङ्) express nitya, so inflected nouns (सुप्) express vipsâ or a distributive sense. What is meant by the word vipsâ? It is the wish of the agent to pervade (vyâptum ichchhâ), an object through and through with a certain quality or action. That is, when many objects are wished to be pervaded by the speaker with a particular attribute or action simultaneously, it is vipsâ. Thus वृक्षं वृक्षं सिञ्चति "He waters every tree". ग्रामो ग्रामो रमणीयः 'every village is beautiful'. So also जनपदो जनपदो रमणीयः, पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति ॥

When a finite verb is repeated owing to the idea of nityatâ; and we also wish to add to such a verb the affix denoting comparative or superlative degree, such affix must be added after the word has been repeated, as पचति पचतितराम् ॥ But in the case of a noun, which is repeated owing to vipsâ, the whole superlative or comparative word should be repeated; as आढ्यतरमाढ्यतरमानय ॥

२१४१। परेर्वर्जने। ८।१।५॥

परिपरि वङ्गेभ्यो वृष्टो देवः। वङ्गान्परिहृत्येत्यर्थः॥ परेर्वर्जने वा वचनम्॥ * ॥ परिवङ्गेभ्यः॥

2141. The word परि is repeated when employed in the sense of 'with the exception or exclusion of'.

As परि परि वङ्गेभ्यो वृष्टो देवः (I. 4. 88. and II. 3. 10) 'It rained round about (but with the exclusion of) Banga'.

Note:—Why do we say when meaning exclusion? Observe ओदनं परिषिञ्चति।

Vârt:—Optionally परि meaning 'exclusion', is repeated when it occurs not in a compound as परि परि वङ्गे = परि वङ्गेभ्यः ॥ In a compound, there is no repetition as, परित्रिगर्तं वृष्टो देवः, because the word परि has not the meaning of exclusion only here; in fact, the whole compound word denotes the idea of exclusion, and not the word परि alone.

Note —The word परि is here a Karmapravachaniya (I 4 88 S 596) and governs the fifth case by II 3 11 In परिविक्ष्यति the word is an upasarga

२१४२ । उपर्यध्यधसः सामीप्ये । ८ । १ । ७ ॥

उपर्युपरि ग्रामम् । ग्रामस्योपरिष्टात्समीपे देश इत्यर्थः ॥ अध्यधि सुखम् । सुखस्योपरिष्टात्समीपकाले दुःखमित्यर्थः । अधोऽधो लोकम् । लोकस्याधस्तात्समीपे देश इत्यर्थः ॥

2142 उपरि, अधि, and अधस् are repeated, when they express uninterrupted nearness

The word sâmipya means 'proximity' whether in time or space As उपर्युपरि ग्रामम् 'any locality in the immediate vicinity of a village' अधोऽधो लोकम् 'a place near a loka' Similarly अध्यधिसुखम् 'anything immediately following after pleasure' i e pain Why do we say meaning near'? Observe उपरि चन्द्रमाः ॥ Why the word is not repeated here उपरि शिरसो घटं धारयति ॥ The relation expressed here is not that of nearness but that of above and below

उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ।
अधोऽधो दर्शने कस्य महिमा नोपजायते ॥

Here the doubling is in the sense of vipsâ

२१४३ । वाक्यादेरामन्त्रितस्याऽसूयासंमतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु । ८ । १ । ८ ॥

असूयायाम्, सुन्दर सुन्दर वृथा ते सौन्दर्यम् । संमतौ देवदेव वन्द्योऽसि । कोपे दुर्विनीतदुर्विनीत इदानीं ज्ञास्यसि । कुत्सने धानुष्कधानुष्क वृथा ते धनुः । भर्त्सने चौरचौर घातयिष्यामि त्वाम् ॥

2143. A Vocative, at the beginning of a sentence, is repeated, when envy, praise, anger, blame, or threat is meant by the speaker

A collocation of words expressing one idea is called a sentence or vâkya. Thus (1) envy —सुन्दर सुन्दर वृथा ते सौन्दर्यम् O beauty! O beauty! in vain is thy beauty!! (2) praise —देव देव वन्द्योऽसि O Deva! O Deva! adorable art thou! (3) anger —दुर्विनीत दुर्विनीत इदानीं ज्ञास्यसि, O arrogant! O arrogant! now thou shalt know (4) blame —धानुष्क धानुष्क वृथा ते धनुः O archer! O archer! in vain is thy bow (5) Threat—चौरचौर ३ घातयिष्यामि त्वा बन्धयिष्यामि त्वा O thief O thief I shall kill thee The first word becomes pluta as well as gets svarita accent by VIII 2 103 in the case of the first four in the case of 'threat' the second word or the âmredita becomes pluta by VIII 2 95 S 3614 Why do we say at the beginning of a sentence"? The Vocative in the middle or the end of a sentence is not to be repeated, as शोभनः खल्वसि माणवक ॥ Why do we say of Vocative? Observe उदारो देवदत्तः ॥ Why do we say 'when meaning envy &c? Observe देवदत्त गामभ्याज शुक्लाम् ॥

. In some books, the vâkya is defined as 'a collocation of words having one finite verb', (एकतिङ् पदसमूहो वाक्यं) ॥

२१४४ । एकं बहुव्रीहिवत् । ८ । १ । ९ ॥

द्विरुक्त एकशब्दो बहुव्रीहिवत्स्यात् । तेन सुब्लोपपुंवद्भावौ । एकैकमक्षरम् । इह द्वयोरपि सुपोर्लुकि कृते बहुव्रीहिवद्भावादेव प्रातिपदिकत्वात्समुदायात्सुप् । एकैकयाहुत्या । इह पूर्वभागे पुंवद्भावादयमेव विशेषः । न बहुव्रीहावित्यत्र पुनर्बहुव्रीहिग्रहणं मुख्यबहुव्रीहिलाभार्थम् । तेनातिदिष्टबहुव्रीहौ सर्वनामतास्त्येवेति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु भाष्यमते प्रत्याख्यातमेतत् । सूत्रमतेऽपि बहुव्रीह्यर्थेऽलौकिके विग्रहे निषेधकं न तु बहुव्रीहावितीहातिदेशशङ्कैव नास्ति । एकैकस्मै देहि ॥

2144. When एक is repeated, it is treated like a member of a Bahuvrîhi compound.

The making it a Bahuvrîhi is for the sake of eliding the case-affix, and treating the word as a masculine, even when it refers to a feminine. Thus एकैकमक्षरं पठति (not एकमेकम). Here the case affixes after both words being elided they assume the form एकैक and being treated as a Bahuvrîhi they become a prâtipadika or nominal stem and then to this whole as a crude form is added the case-affix. एकैकयाहुत्या जुहोति (not एकैकया). Here the first member has become masculine. The difference is brought out when analysing namely, it will be एक + एकया and not एका + एकया ॥ The accent is regulated by VI. 2. 1. the case affix is elided by II. 4. 71. and masculinising by VI. 3. 34.

S 292, is for the sake of making that rule applicable to the Primary Bahuvrîhi, (and not to *analogical* Bahuvrîhi like that of this sûtra VIII 1 9 S 2144) Therefore in the case of words which are Pseudo-Bahuvrîhis or analogical Bahuvrîhis, the prohibition of S 222 does not apply, and the word remains a Sarvanâman, and is declined as such" This is the opinion of the ancients But as a matter of fact, this whole sutra I 1 29 has been overruled by the opinion of the Bhâshya author Patanjali Even in the opinion of the sutra author Pânini, the prohibition of I 1 29 S 222 applies to the stage of grammatical analysis of a Bahuvrîhi compound and not to the Bahuvrîhi compound as such That is to say, a sarvanaman is not to be declined as such, if it is going to form the member of a Bahuvrîhi compound So that in the analytical stage *before* composition, the word will not be declined as a pronoun *After* composition of course, the word loses its pronominal character by the vârtika under I 1 29 S. 222. So there can be no question of that sûtra applying to an analogical Bahuvrîhi, for such a Bahuvrîhi can never be grammatically analysed like the primary and true Bahuvrîhis Therefore, we have एकैकस्मै देहि and not एकैकाय देहि ॥

२१४५। आबाधे च। ८। १। १०॥

पीडाया द्योत्याया द्वे स्तो बहुव्रीहिवच्च । गतगत । विरहात्पीड्यमानस्येयमुक्ति । बहुव्रीहिवत्त्वात्सुब्लुक् । गतगता । इह पुंवद्भाव ॥

2145 A word is repeated, and is treated like a member of Bahuvrîhi compound, when a mental distress over something is expressed

Thus गतँगत 'gone, gone to my affliction', नष्टँनष्ट, पतितँपतित, in the masculine Here the case affix is elided after the first word by treating it as a Bahuvrîhi, and गतगता नष्टनष्टा पतितपतिता in the Feminine here the first term becomes masculine and (not गतागता for the reasons given in the preceding aphorism). The accent is governed by VI 2 1 S 3735

२१४६। कर्मधारयवदुत्तरेषु। ८। १। ११॥

इत उत्तरं द्विर्वचनेषु कर्मधारयवत्कार्यम् । प्रयोजनं सुब्लोपपुंवद्भावान्तोदात्तत्वानि ॥

2146 In the following rules, the double-word is treated like a Karmadhâraya compound.

The reason for making it a Karmadhâraya is to elide the case affix, (II 4 71 S 650) to make the first member a masculine term even when the word refers to a feminine (VI 3 42 S 746), and to regulate the accent by making the final acute VI 2 23 S 3757 or S 3734.

Note :—The word उत्तरेषु is for the sake of distinctness, the sûtra being an adhikâra one, would have applied to the subsequent aphorisms, without even the word uttareshu.

२१४७। प्रकारे गुणवचनस्य। ८। १। १२॥

सादृश्ये द्योत्ये गुणवचनस्य द्वे स्तस्तच्च कर्मधारयवत्। कर्मधारयवदुत्तरेष्वित्यधिकारात्। तेन पूर्व भागस्य पुंवद्भावः। समासस्येत्यन्तोदात्तत्वं च। पटुपट्वी। पटुपटुः। पटुसदृशः। ईषत्पटुरिति यावत्। गुणोपसर्जनद्रव्यवाचिनः केवलगुणवाचिनश्चेह गृह्यन्ते। शुक्लशुक्लं रूपम्। शुक्लशुक्लः पटः॥

आनुपूर्व्ये द्वे वाच्ये * ॥ मूलेमूले स्थूलः॥

संभ्रमेण प्रवृत्तौ यथेष्टमनेकधा प्रयोगो न्यायसिद्धः * ॥ सर्पःसर्पः बुध्यस्व २। सर्प ३ बुध्यस्व ४॥

क्रियासमभिहारे च * ॥ लुनीहिलुनीहीत्येवायं लुनाति। नित्यवीप्सयोरिति सिद्धे भृशार्थे द्वित्वार्थ मिदम्। पौनः पुन्येऽपि लोटा सह समुच्चित्य द्योतकतां लब्धुं वा॥

कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नो द्वे वाच्ये समासवच्च बहुलम् * ॥ बहुलग्रहणादन्यपरयोर्न समासवत्। इतरशब्दस्य तु नित्यम्॥

असमासवद्भावे पूर्वपदस्य सुपः सुर्वक्तव्यः * ॥ अन्योन्यं विप्रा नमन्ति। अन्योन्यौ। अन्योन्यान्। अन्योन्येन कृतम्। अन्योन्यस्मै दत्तमित्यादि। अन्योन्येषां पुष्करैरामृशन्त इति माघः। एवं परस्परम्। अत्र कस्कादित्वाद्विसर्गस्य सः। इतरेतरम् इतरेतरेणेत्यादि॥

स्त्रीनपुंसकयोरुत्तरपदस्थाया विभक्तेराम्भावो वा वक्तव्यः * ॥ अन्योन्याम्। अन्योन्यम्। परस्पराम्। परस्परम्। इतरेतराम्। इतरेतरं वा इमे ब्राह्मण्यौ कुले वा भोजयतः। अत्र केचित् आमादेशो द्वितीयाया एव। भाष्यादौ तथैवोदाहृतत्वात्। तेन स्त्रीनपुंसकयोरपि तृतीयादिषु पुंवदेव रूपमित्याहुः। अन्येतूदाहरणस्य दिङ्मात्रत्वात्सर्वविभक्तीनामामादेशमाहुः॥

दलद्वये टाबभावः क्लीबे चेद्द्विरदः स्वमोः॥
समासे सौरलुक्चेति सिद्धं बाहुलकाश्रयम्॥ १॥

तथाहि। अन्योन्यं परस्परमित्यत्र दलद्वयेऽपि टाप् प्राप्तः। न च सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः। यां यां प्रियः प्रैक्षत कातराक्षी सासीत्यादावतिप्रसङ्गात्। न च द्विर्वचनमेव वृत्तिः। अन्यपरयोरसमासवद्भावात्। अन्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामम्। अन्योन्याश्रयः। परस्पराक्षिसादृश्यम्। अन्योन्यमितरेतरमित्यत्र चाद्ड्डतरादिभ्य इत्यद्ड् प्राप्तः। अदृष्टपरस्परैरित्यादौ सोर्लुक्च प्राप्तः। सर्वं बाहुलकेन समाधेयम्। प्रकृतवार्तिकभाष्योदाहरणे स्त्रियामिति सूत्रे अन्योन्यसंश्रयस्त्वेतदिति भाष्यं चात्र प्रमाणमिति॥

2147. An attribute is repeated, when it is meant to express that the said attribute belongs to a thing only to a limited degree, and the double word is treated like a Karmadhâraya.

Thus पटुपटुः, मृदुमृदुः where the first member has lost the case-affix, पटुपट्वी, मृदुमृद्वी where the first member is a masculine, even when there is a क in the penultimate as कालककालिका (See VI. 3. 37 and 42); पटुपटुः पटुपट्वी, the accent falls on the final, for the rule VI. 1. 223. S. 3734 was debarred by VIII. 1. 3. but the present rule re-instates VI. 1. 223.

The word being treated as a Karmadhâraya there is masculisation of the first member and the final takes the acute under VI. 1. 223. S. 3734.

The word प्रकार means both 'difference' and 'resemblance' It means 'resemblance' here i e the person or thing *resembles*, but is not *fully like*, the thing expressing the attribute Thus पटुपटु, 'tolerably sharp', पटुपट्वी "she who is tolerably sharp मृदुमृदुः "pretty soft" पण्डितपण्डितैः &c The sense is that the attribute is not *fully* possessed by the person The affix जातीय (V 3 69 S 2024) also expressing प्रकार, is not debarred by this sûtra Thus पटुजातीय मृदुजातीय ॥

The doubling takes place both where the adjective is a secondary member qualifying a substance, and where it is an attribute pure and simple, in the abstract without any particular substance As शुक्लशुक्ल पट 'tolerably white or whitish cloth' शुक्ल शुक्ल whitish"

Why do we say prakâre," when denoting some what like it'? Observe पटुर्देवदत्तः 'the clever Devadatta' Why do we say 'an attributive or adjective word? Observe अग्निर्माणवक 'a fiery boy'; गौ र्बाहीक 'a cow like Bâhika' Here 'agni and 'gau' are not naturally adjective words, though employed here like adjectives

Vârt —An adjective is repeated, when denoting that persons or things possessing that attribute are to be taken in their due order Thus मूले मूले स्थूल it is thick in all its roots one after another" अग्रे अग्रे सूक्ष्मा, ज्येष्ठ ज्येष्ठ प्रवेशय ॥

Note —A word denoting more than one is repeated without change of sense when it denotes the limit or extent of the thing Thus अस्मात् कार्षापणादस्मभवद्भ्या माष माष देहि 'give a mâsha, a mâsha, out of this kârshâpana to you two i e give only *two* masha one to each' A kârshâpana contains many mâshas out of them, the extent of gift is *limited* to two only This therefore is distinguishable from the distributive double (vîpsâ) The word माष माष देहि = द्वौ देहि the माष does not take the dual case here Why do we say 'when it expresses the limit? Observe अस्मात् कार्षापणादिह भवद्भ्या माषमेक देहि द्वौ माषौ दाद त्रीन्वा माषान् देहि Here the word माष itself does not express limit but the qualifying words एक द्वौ त्रीन् &c. Why do we say 'denoting more than one? Observe अस्मात् कार्षापणादिह भवद्भ्या माषमेक देहि ॥

Vârt —In expressing perplexity or alarm a word may be repeated twice or as many times as one likes so long as the meaning is not manifest to the person addressed The word सम्भ्रम in the vârtika means a confused state of mind As सर्प सर्प बुध्यस्व बुध्यस्व a snake a snake beware, beware' It is not a necessary condition that the word should be repeated twice only, but as many times as one likes so long as his meaning is not manifest As सर्प सर्प सर्प बुध्यस्व बुध्यस्व बुध्यस्व ॥

Vârt:—When intensity or frequency of an action is denoted, the word is uttered twice: as, लुनीहि लुनीहि इत्येवायं लुनाति ॥ See III. 4. 2. Though the doubling would have taken place under VIII. 1. 4. S. 2140. also yet the present vârtika ordains doubling in the sense of intensity. Or it ordains doubling of the imperative, giving to it the additional meaning of frequency.

Note:—In re-iteration the word is doubled as, भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजति, भोजं भोजं व्रजति ॥ See III. 4. 22. This has also been illustrated under VIII. 1. 4.

Note:—The word is repeated when the affix डाच् follows; as पटपटा करोति पटपटायते ॥ This doubling takes place when the word denotes an imitation of an inarticulate sound (V. 4. 57). Therefore, not here द्वितीया करोति, तृतीया करोति, where the affix डाच denotes 'to plough', (V. 4. 58.) Because of this restriction, some read the vârtika as, डाचि बहुलम् ॥

If the rule meant that the half word must be of at least two syllables before doubling, and then dâch should be added, then it would not apply to words like पटत् &c. Therefore the "half-not-less-than two-syllables" refers to the *doubled* word, the doubling being caused by dâch. The above difficulty arises if the locative in डाचि has the force of परसप्तमी ॥ But if we take the locative as विषयसप्तमी then the difficulty is obviated.

Note:—The words पूर्व and प्रथम are repeated when a comparative or uperlative sense is to be denoted: as पूर्वं पूर्वं पुष्प्यन्ति, प्रथमं प्रथमं पच्यन्ते ॥ The comparative and superlative affixes are not debarred hereby, as, पूर्वतरं पुष्प्यन्ति, प्रथमतरं पच्यन्ते ॥

Note:—The words ending in the affixes डतर and डतम comparative and superlative, are doubled when they refer to feminine nouns and are employed in determining or pondering upon the relative condition of the superiority of one out of two or many; as उभाविमावाढ्यौ, कतरा कतरा अनयोराढ्यता "Both these are rich: let us ponder how much is their richness." सर्वे इमे आढ्याः, कतमा कतमा एषामाढ्यता ॥ This is found in words other than those ending in तर and तम; as; उभाविमावाढ्यौ, किदृशी किदृशी अनयोराढ्यता ॥ This is also found where the abstract noun denoting condition (as आढ्यता) is not in the feminine: as, उभाविमावाढ्यौ, कतरः का तोऽनयोर्विभवः "Both these are rich, let us see what is their respective greatness."

Vârt:—In denoting reciprocity of action, the Pronominal is doubled; and diversely it is treated like a compound. Because the word 'diversely' is used in the vârtika, the pronominals *anya*, and *para* are never treated like a compound; while the word *itara* is *invariably* treated as such and never optionally. II. 2. 27 S. 846

Vârt:—And when it is not treated like a compound, then the first word is always exhibited in the nominative singular. See I. 3. 14. III,

Thus अन्यमन्यमिमे ब्राह्मणा भोजयन्ति 'these Brâhmanas feed one another' अन्योऽन्यमिमे ब्राह्मणा भोजयन्ति ॥ अन्योऽन्यस्य ब्राह्मणा भोजयन्ति = इतरेतरान् भोजयन्ति ॥ The word अन्य and पर are never treated as a compound and इतर is *always* so treated. So also अन्योऽन्यौ अन्योऽन्यान् अन्याऽन्यनकुल अन्योऽन्यमेदत्त अन्याऽन्येषां पुष्करैराददानौ Magha. So also परस्पर where the visarga is changed to स because it belongs to Kaskâdi class. So also इतरेतरम् । इतरेतरेण &c.

Vârt —In the feminine and neuter, the augment आम is added optionally to the second term under the above circumstances, as अन्योऽन्यामिमे ब्राह्मण्यौ भोजयत अन्याऽन्या भोजयत इतरेतरां भोजयत इतरेतरा भोजयत ॥ अन्याऽन्यामिमे ब्राह्मणकुले भोजयत इतरेतरामिमे ब्राह्मणकुले भोजयत इतरेतरमिमे ब्राह्मणकुले भोजयत । Here some say: The आम substitution takes the place of the affixes of the accusative only, because the examples given in the Mahâbhâshya &c are of accusative only. Therefore the feminine and neuter words do not assume the masculine form in the Instrumental and other cases. This is one opinion. Others say the examples given in the Bhâshya are merely illustrative and therefore the affixes of all cases are replaced by आम् ॥

Verse

1. The absence of टाप् in the both members of the doubled word
2. The replacing of सु and अम् by अद्ड् in the Neuter
3. The non elision of सु in compounds

These three operations take place by force of the word bâhulaka 'diversely' in the vârtika.

1. Thus in अन्यान्य and परस्परम् there would have come the Feminine affix टाप् ॥ The form ought to have been अन्या + अन्या = अन्यान्या ॥ But it is अन्य + अन्य = अन्याऽन्य ॥ This is prevented by the vârtika. Nor will vârtika under II I 51 S 728 apply and cause masculisation.

Note —That vârtika states the Pronouns become masculine whenever they occur as functions—vṛtti—of a compound or a taddhita.

Because अन्य and पर in the above are treated as not parts of a compound. Nor is re-iteration a vṛtti or function of a taddhita. For if re-iteration be considered a vṛtti as understood in II 1 51 S 728 vârtika then it would apply to the following also या या प्रिय प्रेक्षते कातराक्षी सा सा &c.

Note —Patanjali also uses it in this way thus:

अकारकं हाकाधितस्यात् कारकं चेत् तु नाकर्थी ।

कारकं चेद् विजानीयाद् यां यां मन्येत सा भवेत् ॥ Mahâbhâshya. I 4 51

2. The replacing of सु and अम् (Nom and acc Sg) by add अद्ड् । Thus अन्योन्यम् । इतरेतरम् ॥ Here by VII 1 25 S 315 the affix अद्ड् would have come and the form would have been अन्यान्यत् and इतरेतरत् ॥ The present vârtika prevents that.

3. The non-elision of सु in compounds,

Thus in अन्योन्यसंसक्त महस्त्रियामम्। अन्योन्याश्रयः। परस्पराक्षिसादृश्यम्। अदृष्टपरस्परैः॥

In all the above examples the सु would have been elided by the above vartika. The word 'diversely' of the vârtika prevents it.

The illustration of this vârtika, as given by the Mahâbhâshya, is to be found in the sentence अन्योन्यसंश्रयं त्वेतद् भवति, as used by Patanjali in his gloss on IV. 1. 3. (स्त्रियाम्). So the Great Commentary is also an authority here.

२१४८। अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम्। ८। १। १३॥

प्रियप्रियेण ददाति। प्रियेण वा। सुखसुखेन ददाति। सुखेन वा। द्विर्वचने कर्मधारयवद्भावात् सुब्लुकि पुनस्तदेव वचनम्। अतिप्रियमपि वस्त्वनायासेन ददातीत्यर्थः॥

2148 The words 'priya' and 'sukha' are repeated optionally, when they mean "easily, without any difficulty".

The words कृच्छ्र means 'difficulty and sorrow', अकृच्छ्र means 'without difficulty or sorrow, i. e. pleasantly'. Thus प्रियप्रियेण ददाति, सुखसुखेन ददाति, or प्रियेण ददाति, सुखेन ददाति = अतिप्रियमपि वस्त्वनायासेन ददाति॥ That is, he gives with pleasure, without feeling it as a trouble. In reiteration the word is treated as a Karmadhâraya and so there is elision of the case-affix as already mentioned above.

Note:—Why do we say "when meaning easily" Observe प्रियः पुत्रः "beloved son". सुखी रथः॥

२१४९। यथास्वे यथायथम्। ८। १। १४॥

योऽयमात्मा यश्चात्मीयं तद्यथास्वम्। तस्मिन्यथाशब्दस्य द्वे यथास्वमिति वीप्सायामव्ययीभावः। क्लीवत्वं च निपात्यते। यथायथं ज्ञाता यथास्वभावमित्यर्थः। यथात्मीयमिति वा॥

2149 The word यथायथम् is irregularly formed in the sense of "respectively, fitly, properly".

The word yathâsvam is an Avyayîbhâva with the force of vipsâ. Whatever is this self and whatever belongs to this self all that is denoted by yathâsvam.

What is one's own nature, and whatever is natural to one, that is called यथास्व॥ In this sense is formed यथायथम् there being doubling and neuter gender. It is an Indeclinable. As ज्ञाताः सर्वे पदार्था यथायथम् = यथास्वभावं "all objects have been known according to their respective nature". सर्वेषां तु यथायथं = यथात्मीयं॥

२१५०। द्वन्द्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु। ८। १। १५॥

द्विशब्दस्य द्विर्वचनं पूर्वपदस्याम्भावोऽत्वं चोत्तरपदस्य नपुंसकत्वं च निपात्यते एष्वर्थेषु। तत्र रहस्ये द्वन्द्वशब्दस्य वाच्यम्। इतरे विषयभूताः। द्वन्द्वं मन्त्रयते। रहस्यमित्यर्थः। मर्यादा स्थित्यनतिक्रमः।

आचतुरं हीमे पशवो द्वन्द्वं मिथुनायन्ते । माता पुत्रेण मिथुनं गच्छति । पौत्रेण प्रपौत्रेणापीत्यर्थः । व्युत्क्रमणं पृथगवस्थानम् । द्वन्द्वं व्युत्क्रान्ता द्विवर्गसम्बन्धेन पृथगवस्थिता । द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति । द्वन्द्वं संकर्षणवासुदेवौ । अभिव्यक्तौ साहचर्येणेत्यर्थः । योगविभागादन्यत्रापि द्वन्द्वमिष्यते ॥

2150 The word "dvandvam" is irregularly formed, in the sense of 'secret', and when it expresses a 'limit', 'a separation', 'employing in a sacrificial vessel', and 'manifestation'.

The word द्वन्द्व is formed from द्वि by doubling it changing the first द्वि into द्वम्, and the second द्वि into द्व and making it a Neuter. The word द्वन्द्व itself means रहस्य or secret, while it marks 'limit' मर्यादा &c only secondarily, by context of the sentence. Thus द्वन्द्वं मन्त्रयन्ते 'they are consulting some secret' Limit or मर्यादावचन, as, आचतुरं हीमे पशवो द्वन्द्वं मिथुनायन्ते "upto the fourth degree, these cattle copulate with each other' माता पुत्रेण मिथुनं गच्छति पौत्रेण तत्पुत्रेणापि ॥ (See Maitr S I 7 3 Sânkh Br III 97) Separation of व्युत्क्रमण — द्वन्द्वं व्युत्क्रान्ता = द्विवर्गसम्बन्धेन पृथगवस्थिता ॥ Vyutkramana means bheda or separation, placing at a different place. Employment with regard sacrificial vessel (यज्ञपात्रप्रयोग) as—द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति धीरः (See I 3 (*अभिव्यक्ति or manifestation as*—द्वन्द्वं नारदपर्वतौ द्वन्द्वं संकर्षण वासुदेवौ = द्वावप्यभिव साहचर्येण ॥

The word द्वन्द्व is found employed in connection with other senses al as, द्वन्द्वं युद्धं वर्त्तते, द्वन्द्वानि सहेतधीरः, चार्थे द्वन्द्व &c.

Here ends the chapter on Reiteration

HERE ENDS THE VOLUME ONE OF THE SIDDHANTA KAUMUDI

BY BHATTOJI DIKSHITA

THE SIDDHANTA KAUMUDI

— OF —

BHATTOJI DIKSHITA,

Containing the original text with notes, and explanations in English based on Tattvabodhini, Kâsikâ and other Commentaries.

———:o:———

Translated, by

SRISA CHANDRA VASU, B. A.,

FELLOW, UNIVERSITY OF ALLAHABAD,

Author of Panini's Ashtadhyayi, &c., &c., &c.

To be completed in two Volumes, Royal Octavo nearly 2,000 Pages.

Rates of Subscription.

Indian	Rs.	20	0	0
Foreign	£	2	0	0

Payable by two instalments of ten (10) Rupees each, one at the time of registering and the other after the publication of the first volume.

NOTE :—A fasciculus of 100 pages is generally printed every alternate month and posted to subscribers.

———:o:———

JUST READY.

CAN BE SUPPLIED AT ONCE TO SUBSCRIBERS.

FASCICULI I-VI. VOL. I, UP TO THE END OF THE SAMASAS.

(608 p p Royal Octavo.)

NOTE :—The price of the whole book on completion will be Rs. 40. The subscription rate is Rs. 20.

Professor A. A. Macdonell, (Oxford,) 24th July 1904.—

Pray accept my best thanks for the copy of Vol. I. of your translation of the Siddhanta Kaumudi, which has just arrived. As the Siddhanta Kaumudi is a very useful work for students of the Paninean system of grammar, you are doing a good thing in translating it.

———:o:———

in a lucid and clear English We can strongly recommend it to those who wish to study Sanskrit Grammar through the medium of English.

The Mandalay Herald, 31st December, 1891 —* * * Students and readers of classic language of India are much indebted to the learned Pandit for his translation of this scientific work on the grammar and philology of the Sanskrit language

---

The Arya Darpan, (Shahjahanpur), February, 1892 —* * * Such a work has been a desideratum It is well got up, and praiseworthy * We wish it every success

---

The Allahabad Review, January, 1892 —* * * The translator has done his work conscientiously and faithfully The translation of such a work into English therefore cannot but be *a great boon to all students of the science of language* and of Sanskrit literature in special The translator deserves the help of the Government and the Chiefs of India

---

The Maharatta (Poona), 4th July, 1893 —* * * If we may judge from the first part which lies before us, it will prove a very valuable help to the student of Pânini * * So far as it goes it is creditably performed, and therefore deserves patronage from all students of Sanskrit and the Education Department

---

Indian Mirror, (Calcutta) 17th March, 1894 —* * * The manner in which the publication is being pushed through, speaks volumes in favour of the learning and patriotism of its editor, Babu Sris Chandra Vasu The whole work when completed will be an invaluable guide to the study of Sanskrit literature and specially to the English speaking students of the Sanskrit language,

---

Lucifer, (London), March 1896 —* * * We are pleased to find that the translation is clear and easy and the extracts from the Kashika are not only very numerous but also valuable The large number of references to the preceding sûtras for the formation of 'padas' will save much time and trouble, and obviate a difficulty which discourages many from the study of Panini Indeed the English translation of the grammar could rightly be called ' Pânini Made Easy ' * * * It can be recommended as of great importance, not only to all who wish to have a general knowledge of Panini, but also to the few who desire to master the great grammar thoroughly and enjoy all its benefits

ISA AND KENA UPANISADS.

WITH

Anvaya, Vritti, Word-meaning, extracts from the commentaries of Shankara, Ramanujaa and Madhvacharya, Notes and Translation into English and Introduction and Indexes.

BY

SRIS CHANDRA VASU, B. A., F. A. U.,

AND

DR. M. A. C. THIRLWALL

PRICE Re. 1 POSTAGE A. 1.

"† † † The present work is a typical departure from the numerous publications that have preceded it. Immediately below each Mantra is given the prose order and the *Vritti* or commentary in Sanskrit, the meaning and explanation in order of each word, which is also transliterated into English, the translation, and wherever necessary, notes of different readings. To each of the Upanishads is prefixed a learned introduction, explaining the various interpretations according to the three Schools of Sankara, Ramanuja, and Madhva. † † † This neat little volume is admirably adapted for use as a text book. † † † It is to be hoped that the *Katha* and other important Upanishads will also be published in the same attractive and useful garb" *The Indian Review for June* 1903.

Similar to the above :—

KATHA UPANISHAD.

With word meanings, extracts from the commentaries of Sankara, Rámánuja and Madhva, with index.

...Rs. 1-8-0 [Postage 1 a.]

DAILY PRACTICE OF THE HINDUS ... Re 1 [Postage. a. 1]

This is a book of 220 pages containing the Morning duties of every Hindu, from early rising till he finishes his Sandhya. Contents : The Daily Practice of the Hindus on Bathing. Tarpana or offering water to ancestors, Sama vedi Sandhya, Madhyandini Sandhya, and Tantriki Sandhya, Vedic Mantras are transliterated in English also. Word meaning and Grammatical notes on these are fully given.

OPINIONS.

Daily Practice of Hindus by Sris Chandra Vasu, B A In these days of Hindu revival we welcome the publication of this neat little volume containing the *Achara*, or the practice of the Hindus The book though originally claiming to be a compilation from the Vedas and the Upanishads sustains fully the reputation of its author as a Sanskrit scholar of considerable erudition In the first chapter of this Daily practice the author takes considerable pains in explaining the three great truths of our religion—The God with his Cosmic Agents, the Guru with his tender compassion and the Self with his progressive destiny He has been highly successful in his attempt Those of us who have declared themselves against Guru worship would do well to take a lesson out of Mr Vasu's work Many of the duties prescribed in our sacred books do not fit in well with the ordinary latter-day avocations of our life The author by a singularly ingenious method gives us injunctions relating to duties commensurate with the life of the modern Hindu which are equally sanctioned by our Shastras The chapters on *Tarpana* and *Sandhya* would commend themselves to those Hindus who do not follow the tenets of their religion for what they choose to say, their ignorance of the Sanskrit language The usefulness of the volume is further enhanced by the introduction of a commentary on some Vedic Mantras *The Amrita Bazar Patrica* May 2 1904

A pretty little book by Srisa Chandra Vasu B A, entitled Daily Practice of the Hindus reaches us from the Panini office, 40 Bahadurganj Allahabad It gives a detailed account of the Sandhya practice and of Tarpana The precise details given will prove useful to many, and the book is written in an elevated and devotional tone *The Central Hindu College Magazine*

It is a very difficult task to prepare a guide for the common use of the Hindus The nation is so divided in castes and classes Panthas and Panchayets that, to guide them on the bases of a common religion is next to impossible Because a Hindu is " either a Shaiva or a Vaishnava or a worshipper of Ganapati or of Shakti, or of Surya Besides this he belongs to a particular Veda" The *nityakarma* therefore, varies with every caste, and the author has to satisfy himself by giving us the daily practices and *Sandhya* system as current in Bengal, among the Samavedi Brahmanas

The book is small 16mo size containing about 230 pp full of Sanskrit mantras and other texts, meanings and translations with instructions to perform various ceremonies which a Hindu is bound to perform, to free himself from *Karma-bandhan*, the bonds of Karma The whole time of a day is so divided, and then devoted that a worshipper finds hardly any leisure to look into his worldly affairs

Most of the practices described here, especially those from Manu, read like a chapter from the Zoroastrian Vendidad, and here we see again the unity of a nation of the remote past, though, alas! divided now as conservatives and liberals The conservatives have preserved, the liberals have lost, that was most noble in their respective scriptures

It is to be seen whether the prayers cited in this guide would evoke the devotion of a modern Hindu, because they are mantras, and the efficacy of the mantra is now lost to the matter of fact gentleman of the present age

OPINIONS.

Every Hindu, never mind of whatever caste or creed, will find something to his advantage from the little charming book. We commend it to all Hindus. *The Gleaner April 904.*

A CATECHISM OF HINDUISM.

Complete in 71 pages.

Containing 197 questions and answers on the cardinal principles of Hinduism: with Sanskrit quotations from Vedas and Puranas.

PRICE ANNAS EIGHT.

Extract from the N. W. P. & Oudh Administration Report, 1899-1900.

Page 190.

Among the smaller books on Hinduism the only one which need be specially mentioned is *A Hindu Catechism*, by Babu [Srish Chandra Bose, B. A., a member of the Judicial Service in these Provinces. This is an attempt to state in plain language and in a brief form the leading teachings of that religion, both dogmatic and practical; but its chief claim to notice consists in the evidence it affords of a growing tendency to a liberal and broad interpretation of the texts, and to the need which is becoming felt in certain classes of educated Hindu Society for greater freedom, both of thought and practice.

Page 194.

But there are other books, which, few in number and comprised within a few definite groups, are deserving of closer attention

Of these books as a whole, it may be said that they deal mostly with religious and social reforms, or, where any such definite motive is absent, they reflect, to a greater or a lesser degree, the influence exercised by the literary models of the west.

The main theme of the former group of works is the revival of Hinduism, or a return to what the writers believe was the faith and morality of the most ancient times.

Orthodoxy, using the term, as generally understood in India, to mean the supremacy of the Brahman in the social and religious system, asserts itself, vigorously in pamphlets directed againsts the propaganda of the Arya Samajis. But there is another "doxy" which, demanding acceptance on the usual ground of its own orthodoxy, is as decidedly anti-Brahmanical. Thus, the masses are to be taught out of the short Catechism of Hinduism, by Babu Sris Chandra Vasu, that in ancient India caste did not depend on birth: that a man is not a Brahman by birth, but by deeds; that persons not born of Hindu parents may be admitted into the Hindu Community; and so on. Here is the clear recognition that some sort of compromise is needed in view of the conditions of present life in India; and

OPINIONS (continued)

scarcely less evident is the influence of the newer ideas and newer methods of re search by whose aid the author of the catechism attempts the difficult task of systematizing the doctrine and practice of Vedas and Smritis and Puranas and Tantras Nor need it cause surprise that a Hindu writer, acquainted with the thought and literature of Europe should desire to return upon his own past in order to solve a modern problem For it is the law of all progress that, if new ideas are really to live and grow, the old must continue to live in them And if the educated Hindu of to-day, looking back with the eye of faith to ancient India as the first home of truth, may seem to himself to have caught thence a glimpse that can make him less forlorn, he knows at the same time that one with him in spirit are the many European minds to whom India and the Indian view of life are ever a strange fascination He has been told by a highly cultured woman of England that the special word that God delivered to India, the oldest born of His children to impart to all other nations, was Dharma, Moral Duty (Mrs Besant in lectures on Dharma delivered to a Hindu audience at Benares)

AN EASY INTRODUCTION TO YOGA PHILOSOPHY.

Price 6 annas [Postage half annas]

"Is an earnest endeavour to bring the truths of Yoga Philosophy within reach of the general reader, while serving as a convenient hand book for ready reference for learners and teachers alike *The Central Hindu College Magazine June 1904*

"The Three Truths of Theosophy"—Vedanta Series No 4—is a very ably written pamphlet, Babu Sris Chandra Vasu, B A It is very useful for propaganda work, especially for Bengal and North Western Provinces As the price is only one anna or Rs 5 per one hundred copies intending propagandists will do well to distribute this among their friends and respective communities *The Theosophy in India*

—o—

BOOKS BY OTHER AUTHORS

TATTWA TRAYA OF RAMANUJA SCHOOL English translation with notes, edited by S C Vasu Re 1 [Postage 1 a]

BY

MANMATHA NATH PAUL B A B L,

VAKIL HIGH COURT, CALCUTTA

"May prove a useful compendium to those that are already familiar with metaphysical speculation and is an earnest effort at extension of metaphysical knowledge *The Central Hindu College Magazine, June 1904*

—o—

SHORT LIFE AND SAYINGS OF SRI, SRI, *Ram Krishna Paramhansa Deva*

With Two beautiful Portraits of Paramhansa Deva and Vivekananda Swami In Hindi

Price Re 1 [Postage anna, Two]

RESALA ... THEOSOPHY Part I (Urdu) Price 8 Annas

CONTENTS.

THE

SIDDHANTA KAUMUDI

SANSKRIT TEXT & ENGLISH TRANSLATION

To be Completed in nearly 2,000 pages

SUBSCRIPTION RATES.

		Rs		
Indian	...	20	0	0
Foreign		£ 2	0	0

Vol I, Fasciculi I to IV is ready and can be posted at once the subscribers. Other fasciculi will be sent as soon as they are o

WORKS BY THE SAME AUTHOR

To be had at PANINI OFFICE, ALLAHABAD

1 PANINI'S ASHTADHYAYI with English translation (without the Index) P Rs 40 [Postage one Rupee]

2 A CATECHISM OF HINDUISM As 8

3 ISHA AND KENA UPANISHADS with word meanings extracts from the Comm taries of Sankara, Ramanuja and Madhva, introduction and indexes Re [Postage 1 anna]

4 KATHA UPANISHAD with word meanings, extracts from the commenta of Sankara Ramanuja and Madhva, introduction and indexes Re 1 [Postage 1

5 AN EASY INTRODUCTION TO YOGA PHILOSOPHY Re 1, [Postage 1 anna]

6 TATTWA TRAYA OF RAMANUJA SCHOOL English translation with notes ed by S C Vasu Re 1 [Postage 1 anna

7. DAILY PRACTICE OF THE HINDUS Re 1, [Postage 1 anna]

8 STUDENT'S DIARY Price 1 anna

9 THE THREE TRUTHS OF THEOSOPHY, Anna 1.